

Velikosrpska politička propaganda uoči raspada Jugoslavije na primjeru srbijanskog tiska od donošenja Memoranduma SANU do početka ratnih sukoba u Hrvatskoj (1986-1991)

Križe, Željka

Doctoral thesis / Disertacija

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:907689>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Hrvatski studiji

Željka Križe

**VELIKOSRPSKA POLITIČKA
PROPAGANDA UOČI RASPADA
JUGOSLAVIJE NA PRIMJERU
SRBIJANSKOGA TISKA OD DONOŠENJA
MEMORANDUMA SANU DO POČETKA
RATNIH SUKOBA U HRVATSKOJ (1986. –
1991.)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2015.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Željka Križe

**VELIKOSRPSKA POLITIČKA
PROPAGANDA UOČI RASPADA
JUGOSLAVIJE NA PRIMJERU
SRBIJANSKOGA TISKA OD DONOŠENJA
MEMORANDUMA SANU DO POČETKA
RATNIH SUKOBA U HRVATSKOJ
(1986. – 1991.)**

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Ante Nazor

Zagreb, 2015.

University of Zagreb

Centre for Croatian studies

Željka Križe

**GREATER SERBIAN POLITICAL
PROPAGANDA ON THE EVE OF THE
DISENTEGRATION OF YUGOSLAVIA
FROM THE SANU MEMORANDUM TO THE
BEGINNING OF THE WAR CONFLICT IN
CROATIA (1986 – 1991)**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: dr. sc. Ante Nazor

Zagreb, 2015.

ŽIVOTOPIS MENTORA

Ante Nazor rođen je 15. ožujka 1968. godine u Zagrebu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirao je povijest i arheologiju. Na istom je fakultetu magistrirao, a 2007. godine i doktorirao (znanstveno područje: humanističke znanosti; znanstveno polje: povijest; grana: nacionalna povijest). Godine 2009. izabran je u znanstveno nastavno zvanje docenta na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Radio je kao nastavnik u Dočasničkoj školi HV "Ante Starčević" u Jastrebarskom (listopad 1993. – travanj 1997.), kao nastavnik na Katedri za vojnu povijest Hrvatskoga vojnoga učilišta u Zagrebu (travanj 1997. – kolovoz 2003.), te na mjestu časniku za vojnu povijest u Odjeku za vojnu povijest Odjela za združenu doktrinu i vojnu povijest pri Zapovjedništvu za združenu izobrazbu i obuku "Petar Zrinski" u Zagrebu (kolovoz 2003. – ožujak 2005.). Od 2005. obnaša dužnost ravnatelja Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata. Bio je suradnik na više znanstveno-istraživačkih projekata. Od 2004. predavao je na Hrvatskim studijima u Zagrebu izborni kolegij "Vojna povijest Hrvata (rani srednji vijek)". Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predavao je izborni kolegij "Pregled povijesti ratovanja u srednjem i ranom novom vijeku". Od školske godine 2008/2009. na Hrvatskim studijima na poslijediplomskom studiju predaje obvezni kolegij "Vojna povijest – s posebnim osvrtom na Domovinski rat", odnosno "Rat u europskoj povijesti – Domovinski rat", a potom i kolegij „Stvaranje Republike Hrvatske i Domovinski rat”. Sudjelovao je na najmanje 25 znanstvenih i stručnih skupova u zemlji i inozemstvu te je organizirao i aktivno sudjelovao na više od 250 stručnih predavanja, okruglih stolova i javnih tribina te promocija knjiga, uglavnom o temama iz Domovinskog rata. Autor je i koautor nekoliko knjiga te tekstova za kataloge izložbi s temama iz Domovinskog rata. Napisao je više od 40 znanstvenih i stručnih radova, većinom s problematikom iz hrvatske vojne povijesti i Domovinskog rata, koji su objavljeni u prigodnim zbornicima ili stručnim časopisima i urednik je više od 15 knjiga.

SAŽETAK

Cilj istraživanja koje je prezentirano u ovom doktorskom radu jest prikazati ulogu srbijanskog tiska u procesu političke mobilizacije srpskog naroda za ideju prema kojoj bi se svi Srbi okupili u jednoj jedinstvenoj državi te njegovu ulogu u procesu stvaranja pred-konfliktnog ozračja, koje je posljedično vodilo i pokretanju ratova na području bivše Jugoslavije. Kroz rad se nastoji analizirati i opisati značajke i metode velikosrpske propagande u razdoblju od sredine osamdesetih do početka devedesetih godina 20. stoljeća. Rad se primarno temelji na ekstenzivnim istraživanjima odabranih srbijanskih tiskovina – na dnevnim listovima *Politika* i *Večernje novosti* i tjednicima *NIN* i *Vreme* od rujna 1986. i objave dijelova Nacrta Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti do 1991. i početka prvih oružanih sukoba u Republici Hrvatskoj te na relevantnoj politološkoj, psihološkoj i historiografskoj literaturi.

Sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća ekonomska situacija u Jugoslaviji se pogoršavala, a odnosi među republikama su postajali sve složenijima. Sve su više dolazile do izražaja suprotnosti između Slovenije i Hrvatske s jedne i Srbije s druge strane. Vrijeme je to u kojem je i represija režima popustila, što je omogućilo da se otvorenije govori i piše o nacionalnim pitanjima i nacionalnim interesima. U Srbiji je prva intelektualna opozicija počela stavljati u fokus nacionalno pitanje i snažno zagovarati srpske interese, a u historiografiji se javlja revizionizam i reevaluacija srpske i zajedničke jugoslavenske prošlosti. U skladu s takvim trendovima dio je akademika načinio Memorandum SANU, koji je nakon što su prvi puta njegovi dijelovi objavljeni naišao na otpor i snažnu kritiku no vremenom su se u tisku stale redom otvarati teme koje su apostrofirali stvaratelji Memoranduma, osobito nakon promjene konstelacije političke moći, odnosno uspona Slobodana Miloševića.

Tiskani su se mediji tako u Srbiji stali intenzivnije baviti srpskim nacionalnim pitanjima i pri tom su provodili velikim dijelom nacionalističku propagandu koja se očitovala i u procesu konstruiranja neprijatelja od “drugih“. Potencirale su se teme i postavljale teze kojim se isticala ugroženost i težak položaj srpskog naroda u jugoslavenskoj federaciji, odnosno ugrožavanje njihovih interesa u pokrajinama i drugim republikama, prvenstveno na Kosovu i u Hrvatskoj.

Novinska su izdanja u velikoj mjeri podržavala politiku srpskog vodstva te su u znatnoj mjeri pokušavali utjecati na formiranje javnog mijenja, stvarajući ozračje nacionalne netrpeljivosti i potičući srpski nacionalizam, kao i prihvaćanje ideje o stvaranju Velike Srbije,

što je u konačnici zacijelo moralo pridonijeti i spremnosti dijela srpskog stanovništva da podrži i ratne sukobe ili da se čak u njih aktivno uključi.

ABSTRACT

The aim of this research was to show the role of the Serbian press in the process of political mobilization of Serb people for the idea for all the Serbs to live in one single state and its role in creating the pre-conflict atmosphere that consequently led to the wars in the former Yugoslavia, i. e. to analyze and describe the greater Serbian propaganda that occurred and developed from the mid-eighties to the beginning of the nineties. The dissertation is based primarily on the extensive research and analysis of the selected Serbian press – daily newspapers *Politika* and *Večernje novosti* and weekly newspapers *NIN* and *Vreme* in the period from September 1986 till March 1991, i. e. from the disclosure of the parts of so-called Memo of the Serbian Academy of Science and Art till the beginning of armed conflicts in Croatia.

In the mid-1980s, especially after Slobodan Milošević had risen to power, the media in Serbia began to be intensively concerned about Serbian national issues, and spread largely nationalistic propaganda which found its expression in overstressing the allegedly difficult situation and endangerment of the Serbs and Serbia within the Yugoslav community, i. e. endangerment of the Serb people and their interests in other republics and autonomous regions, especially firstly in Kosovo and later Croatia. Print media were no exception. One of the most widely read and surely the most distinguished daily newspaper, the *Politika* joined most actively in the implementation of such propaganda, but other publications also showed to a greater or lesser degree, similar editing policies. Print media supported Milošević's policy for the most part, and, in this way, influenced the formation of public opinion, creating the atmosphere of national intolerance and stirring up the Greater-Serbian nationalism, i. e. inducing people to accept the idea of the creation of a Greater Serbia, which eventually surely contributed to the willingness of a part of the population to join the war conflicts or support them.

The major starting point for the development of the Greater Serbian propaganda was the publishing of the parts of the so called Memo of the Serbian Academy of Science and Art in the *Večernje novosti* daily. The Memo dealt with Serbian national issues in Yugoslav community and aimed to the idea of the rearrangement of the state. Although the Memo was at first strongly disapproved by bought politicians and journalist, pretty soon one by one the themes and thesis from the Memo started to appear in the newspapers, drawing the blueprint of Greater Serbian propaganda. At first, the major propaganda thesis was the allegedly poor position of the Serbians in the Kosovo Autonomous Region, which included building and creating various stereotypes of the Albanians which were the first and most lasting “victims”

of Serbian propaganda. At the same time the issues from the WWII, i. e. from the period of so-called Independent State of Croatia started to rise, especially concerning the Serbian victims of Concentration Camp Jasenovac.

After the first great Serbian assembly on Kosovo Polje, conformity between Slobodan Milošević and the press was tightened. After Eight Session in the September 1987 Slobodan Milošević had gotten ridden of his political opponents and had gained dominance in the Serbian Communist Party and in the process than called “differentiation” he had concord most of the media space which than had become one of his most important allies in the campaign for the united Serbia in the period of the so-called Anti-bureaucracy Revolution. In that period beside from the Albanians, the Serbian press started propaganda against Slovenians and Croats, but in that time it was primarily aimed against the political leadership of these two republics. Slovenia and Croatia were blamed for the poor state of Serbian economy and for their alleged coalition with Albanians against Serbia.

In the first middle of 1989 after new amendments on Serbian constitution were brought and after Serbia practically gained control of its autonomous regions Vojvodina and Kosovo, in the center of the Greater Serbian propaganda came the Kosovo myth which purpose was to rise and to firm national consciousness of Serb people. The second great issue of this period was propaganda against Slovenia which was accused for supporting Albanians and for economic egoism and selfishness. This peak of anti- Slovenian propaganda was also some kind of farewell from this Northern Yugoslav Republic. This was also the time when the question of endangerment of Serbs in Croatia was brought to light.

After the 14th Congress of Yugoslav Communist Party, and especially after the democratic changes in Croatia, begins the period of intensive anti-Croatian propaganda which lasted until the beginning of the war conflicts in Croatia in March 1991. In this period press played very important role in the process of construction of enemy and creating pre-war atmosphere that made possible later Greater Serbian aggression on the Republic of Croatia.

KLJUČNE RIJEČI

Politička propaganda, velikosrpska politika, raspad Jugoslavije, konstruiranje neprijatelja, mediji i politika

SADRŽAJ

ŽIVOTOPIS MENTORA.....	IV
SAŽETAK.....	V
KLJUČNE RIJEČI	IX
1. UVOD	1
1. 1. O predmetu i metodologiji istraživanja	1
1. 2. Izvori i literatura.....	5
2. POLITIČKA PROPAGANDA: POJAM, PODJELA, POVIJEST, MEHANIZMI I DJELOVANJE	10
2. 1. Definicija, podjela i osnovni principi političke propagande.....	10
2. 2. Kratki pregled povijesti suvremene političke propagande do početka devedesetih godina 20. stoljeća.....	13
2. 3. Djelovanje i učinci političke propagande kao sredstva stvaranja konflikta	19
2. 4. Osvrt na specifičnost ratne propagande.....	24
3. OBRISI PROPAGANDE - OD OBJAVE DIJELOVA <i>MEMORANDUMA SANU</i> DO VELIKOG NARODNOG ZBORA NA KOSOVU POLJU	26
3. 1. Socijalistička Republika Srbija sredinom 80-ih godina – politička, društvena i medijska scena	26
3. 2. Objava Memoranduma SANU	30
3. 3. Odjeci objave dijelova <i>Memoranduma SANU</i>	41
3. 4. Otvaranje teme silovanja na Kosovu i zaoštavanje diskursa prema Albancima s Kosova	48
3. 5. „Buđenje“ Jasenovca	54
3. 6. Zbor u Kosovu polju i počeci izgradnje stereotipa.....	61
4. USPON SLOBODANA MILOŠEVIĆA I OSVAJANJE MEDIJSKOG PROSTORA (OD SREDINE 1987. DO SREDINE 1988.)	68
4. 1. Ubojstvo u Paraćinu	68
4. 2. Osmu sjednicu Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije i promjene na medijskoj sceni. 75	
4. 3. Pogled prema Sloveniji i Hrvatskoj.....	83
5. ANTIBIROKRATSKA REVOLUCIJA ILI „DOGAĐANJE NARODA“ (OD DRUGE POLOVICE 1988. DO PROLJEĆA 1989.) – VELIKA KAMPANJA ZA JEDINSTVO	91
5. 1. Pripreme za početak „mitingaškog pokreta“	91
5. 2. Prvi mitinzi	99
5. 3. Mitinzi solidarnosti i rušenje vojvođanskog rukovodstva	106
5. 3. 1. Otvaranje rubrike <i>Odjeci i reagovanja</i>	106
5. 3. 2. Mitinzi solidarnosti i „Jogurt – revolucija“	110
5. 4. Slovenci i Hrvati postaju neprijatelji Antibirokratske revolucije	118
5. 5. Vrijeme pobjede Antibirokratske revolucije	132
5. 5. 1. Nastavak protualbanske kampanje i rehabilitacija Kraljevine Jugoslavije.....	132

5. 5. 2. Smjena crnogorskog vodstva, kampanja protiv Stipe Šuvara i 20. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije	136
5. 5. 3. Štrajk rudara u Starom trgu, Skup u Cankarjevu domu i uvođenje posebnih mjera na Kosovu	145
5. 5. 4. Reakcije na izostanak slovenske i hrvatske podrške Miloševićevu načinu rješavanja demonstracija na Kosovu i početak „događanja naroda“ u Hrvatskoj	152
5. 5. 5. Donošenje novog Ustava u Srbiji i albanske demonstracije na Kosovu	163
6. PREMA RASAPU – (OD SREDINE 1989. DO POČETKA 1990.) - KAMPANJA NACIONALNE KONSOLIDACIJE.....	171
6. 1. Politička i medijska konsolidacija nakon ustavnih promjena u Srbiji.....	171
6. 2. Gazimestan i oživljavanje Kosovskog mita	177
6. 3. Kosovo polje kod Knina i otvaranje pitanja položaja Srba u Hrvatskoj.....	190
6. 4. Početak kampanje o ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj	201
6. 5. Medijski rat protiv Slovenije	209
6. 6. Raspad Saveza komunista Jugoslavije	222
7. DOBA PREDOMINANTNE PROTUHRVATSKE KAMPANJE (1990. – 1991.).....	230
7. 1. Razdoblje uoči izbora u Hrvatskoj	230
7. 1. 1. Političke okolnosti i tisak u vrijeme raspisivanja izbora u Hrvatskoj	230
7. 1. 2. Predizborno vrijeme – reakcije na Prvi opći sabor HDZ-a u Lisinskom i uobličavanje teze o kontinuitetu Nezavisne Države Hrvatske	232
7. 1. 3. Miting na Petrovoj gori i <i>NIN</i> -ov intervju s Borislavom Mikelićem.....	240
7. 1. 4. Učvršćivanje jedinstva u Srbiji i „osvajanje“ Kosova.....	245
7. 1. 5. Izborna pobjeda HDZ-a i njezini odjeci	250
7. 2. Predvečerje srpske pobune u Hrvatskoj (svibanj – kolovoz 1990.).....	255
7. 2. 1. „Slučaj Maksimir“	255
7. 2. 2. Konstituiranje višestranačkog sabora, donošenje ustavnih amandmana u Hrvatskoj i reakcije tiska.....	260
7. 2. 3. Traumatiziranje javnosti zločinima iz razdoblja NDH.....	274
7. 4. Početak srpske pobune u Hrvatskoj.....	283
7. 4. 1. Političke okolnosti uslijed početka srpske pobune u Hrvatskoj	283
7. 4. 2. Podizanje tenzija uoči održavanja referenduma	285
7. 4. 3. „Balvan revolucija i tisak“.....	289
7. 4. 4. Održavanje i potenciranje ozračja prijetnje uoči i u vrijeme proglašenja srpske autonomije u Hrvatskoj	295
7. 5. Osvrt na propagandu prema Muslimanima i stav prema položaju Srba u Bosni i Hercegovini	307
7. 6. Ustavne promjene u Srbiji i Hrvatskoj i proglašenje osnutka Srpske autonomne oblasti Krajine	313

7. 6. 1. Donošenje novog Ustava Republike Srbije i pokretanje nezavisnog tjednika <i>Vreme</i>	313
7. 6. 2. Donošenje novog ustava u Hrvatskoj, izbori u Srbiji i proglašenje Srpske autonomne oblasti Krajine	316
7. 7. Afera „Špegelj“ i poticanje ratne psihoze	324
7. 8. Širenje ozračja ratnog stanja i njegova eskalacija povodom napada srpskih pobunjenika na policijsku postaju u Pakracu –dovršetak procesa političke mobilizacije.....	333
8. ZAKLJUČAK	348
9. IZVORI I LITERATURA	356
9. 1. Izvori	356
9. 1. 1. Neobjavljeni izvori	356
9. 1. 2. Objavljeni izvori.....	356
9. 1. 3. Novine	357
9. 2. Literatura	357
9. 2. 1. Studije i monografije	357
9. 2. 2. Članci i rasprave	359
10. ŽIVOTOPIS	362

1. UVOD

1. 1. O predmetu i metodologiji istraživanja

Pad Berlinskog zida potkraj 1989. godine simbolički je označio proces demokratizacije u zemljama Istočne, srednje i jugoistočne Europe koje su se dotad nalazile u tzv. Istočnom bloku, pod socijalističkim režimima. Ujedno, dolazi i do razdruživanja višenacionalnih država – Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i Jugoslavije koja mijenjaju političku kartu Europe. Jugoslavija se, nakon više od četiri desetljeća egzistiranja u relativno mirnom suživotu naroda i narodnosti, izuzev, dakako Kosova, gdje su međunacionalne tenzije prerasle i prije raspada države granice političkog sukoba, raspada u krvavom ratu, nastalom uslijed velikosrpske agresije, usmjerene prvo na Hrvatsku, a potom i na Bosnu i Hercegovinu, koji je za posljedicu imao velik broj žrtava i enormne materijalne štete.¹

Ratovi na području bivše Jugoslavije nastali su kao izravna i krajnja posljedica velikosrpske politike, odnosno ideje i plana za okupljanjem svih Srba u jednoj jedinstvenoj državi.² Ideja je to koja svoje korijene vuče još sredinom 19. stoljeća nastalih i kroz 20. stoljeće oživljavanjima velikosrpskih projekata prema kojima je srpska država trebala obuhvatiti Bosnu i Hercegovinu i dijelove Hrvatske do linije Virovitica – Pakrac – Karlovac – Ogulin – Karlobag.³

Prvim velikosrpskim programom smatraju se *Načertanije*, Ilije Garašanina, tajni dokument iz 1844. za kojeg je javnost doznala tek 1906. godine, i u kojem je zacrtan osnovni cilj vanjske politike Srbije – dominacija na Balkanu postignuta objedinjavanjem južnoslavenskih naroda, kojima se negira vlastita etnička pripadnost, a smatraju jedinstvenim srpskim narodom podijeljenim na dvije religije. Garašaniin je u svom političkom programu zapravo slijedio koncepciju Vuka Karadžića, kojega se može smatrati prvim ideologom velikosrpsva budući da je, vodeći se jezičnim kriterijima zastupao stajalište da su svi štokavci Srbi te da postoje Srbi pripadnici triju vjera – pravoslavne, katoličke i muslimanske, a te je postavke razradio i objavio u spisu *Kovčević za istoriju jezika i običaja Srba sva tri zakona*, poznatijim pod podnaslovom *Srbi svi i svuda*. Spis Ilije Garašanina imao je velik utjecaj na buduće generacije srpskih političara postavivši temelje ekspanzionističkih težnji. S druge strane, jugoslavenska ideja čija je temeljna postavka bila izlazak južnoslavenskih naroda iz Austro-Ugarske Monarhije i ujedinjenje južnoslavenskih zemalja sa Srbijom i Crnom Gorom

¹ V. Rat u brojnama, *Demografski gubici u ratovima na teritoriju bivše Jugoslavije*, ur. Ewa TABEAU, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2009.

² O povijest velikosrpske ideje v. Ljubomir ANTIĆ, *Velikosrpski nacionalni programi, Ishodišta i posljedice*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.

³ Ante Nazor, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990.-ih*, HMDCDR, Zagreb, 2011., 19.

na principu ravnopravnosti u Srbiji je nailazila na puno slabiji odjek, zato što je srpska elita u prihvaćanju jugoslavenske ideje vidjela opasnost od dominacije gospodarski i kulturno razvijenih Južnih Slavena s područja Monarhije. Tek nakon 1903. godine i dinastijske smjene u Srbiji, kad Obrenoviće smjenjuju Karađorđevići izraženije se počine promovirati ideja o ujedinjenju slovenskih i hrvatskih zemalja sa Srbijom, ali se i tada u Srbiji zapravo govorilo o „priključenju“ tih krajeva budućoj Velikoj Srbiji, odnosno o njihovu okupljanju oko Srbije, čime bi ona u stvari odigrala ulogu jugoslavenskog Piemonta.⁴ Osim toga, ideja prema kojoj bi ostali južnoslavenski narodi trebali prihvatiti srpsko ime i jezik, zahvaljujući, između ostalog i slovenskom i hrvatskom narodnom preporodu, odnosno procesu stvaranja modernih nacija bila je praktički neostvariva te je sukladno kontekstu vremena bilo nužno uskladiti i prilagoditi i političke ciljeve. Velikosrpska ideja nije se nužno morala ostvariti samo formiranjem velike srpske države, već i okupljanjem teritorija i naroda prema kojima su postojale pretenzije i nad kojima bi uspostavom jedne unitarne države srpski narod zahvaljujući svojoj brojnosti bio dominantan. Takva se politika primjerice ogledala u pripremnom procesu stvaranja prve jugoslavenske države potkraj Prvog svjetskog rata kada je vlada Kraljevine Srbije pod predsjedanjem Nikole Pašića započela s radom na stvaranju velike Srbije, odnosno ujedinjenju srpskog naroda, pri čemu je Pašić imao dva rješenja: tzv. „veliko rješenje“ kojim se predviđalo provođenje ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu, ali pod srpskim vodstvom što bi Srbima u toj novostvorenoj državi osiguralo dominaciju i tzv. „malo rješenje“ prema kojem bi se ujedinio samo srpski narod i stvorila velika Srbija, koja bi uključivala Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i dijelove Hrvatske te Vojvodinu, odnosno krajeve u kojima je bilo srpskog stanovništva. Oba rješenja, iako različitih koncepcija temeljena su, dakle, na velikosrpskom programu. Iz ciljeva vlade Nikole Pašića, ali i kasnije srpske politike unutar Kraljevine SHS i kasnije Kraljevine Jugoslavije, bilo je vidljivo da je najveći dio srpske političke, intelektualne i druge elite na Jugoslaviju gledao kao na proširenu Srbiju, konstantno težeći uspostavi, odnosno održavanju dominantnog položaja provođenjem politike centralizma i unitarizma. To se očitovalo i u teritorijalnom preustroju 1921. kad je država podijeljena na 33 oblasti, kojima su tako i Hrvatska i Slovenija izgubile svoju teritorijalnu cjelovitost s kojom su pristupile stvaranju nove državne zajednice, a održalo se sve do 1939. i osnivanja Banovine Hrvatske, koje je, međutim izazvalo među dobrim dijelom srpske intelektualne političke i kulturne elite veliki revolt i osnivanje pokreta „Srbi na okup“, koji se temeljio na ideji stvaranja velike Srbije na

⁴ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998., 8 – 9.

svim prostorima koji su se smatrali povijesno srpskim, uključujući dijelove Banovine Hrvatske.⁵

Tijekom Drugog svjetskog rata eksponent takve velikosrpske ideje bio je četnički pokret, a osnove četničke ideologije sadržane su u memorandumu *Homogena Srbija*, kojeg je u lipnju 1941. objavio Stevan Moljević i u kojem dominira ideja o stvaranju srpske države na svim prostorima gdje žive Srbi.⁶ Pobjedom antifašizma i osnivanjem druge, socijalističke Jugoslavije, velikosrpska je ideja u novom društveno-političkom sustavu duže vrijeme bila potisnuta te se zbog naravi režima o njoj nije moglo javno izjašnjavati. Isto tako vodila se ideološka borba protiv *srpskog hegemonizma*, kako se nazivala potencijalna tendencija Srbije za supremacijom, dok se o *velikosrpsstvu* govorilo izričito u negativnom kontekstu. Međutim, već nakon smrti Josipa Broza Tita, režimska je stega stala popuštati, što se ogledalo i u javnom i medijskom prostoru.

Polovicom osamdesetih godina u Jugoslaviji se ekonomska situacija sve više pogoršavala, a odnosi među republikama postajali su sve složeniji. Sve više su dolazile do izražaja suprotnosti i posebnosti tzv. „zapadnih republika“ Hrvatske i Slovenije s jedne strane i Srbije s druge strane. Vrijeme je to u kojem se počelo sve otvorenije pisati i govoriti o nacionalnim pitanjima i nacionalnim interesima pojedinih naroda. U Srbiji je intelektualna opozicija počela stavljati u fokus nacionalno pitanje i sve snažnije zagovarati srpske interese. U historiografiji se javio revizionizam srpske i zajedničke jugoslavenske prošlosti. U skladu s društvenom klimom i novim trendovima, mediji u Srbiji sve su više prostora posvećivali položaju srpskog naroda u Jugoslaviji, prvenstveno na Kosovu. U drugoj polovici 80-ih godina, i u srpskim se tiskovinama postupno, u etapama, oblikuje velikosrpska politička propaganda koja je dobrim dijelom temeljena na Memorandumu SANU iz rujna 1986. Samo objavljivanje dijelova njegova teksta označilo je bitnu prekretnicu na javnoj, političkoj i medijskoj sceni Srbije te je stoga vrijeme u kojem je prezentiran javnosti izabrano kao polazišna točka ove disertacije. Velikosrpska politika, pa onda posljedično i propaganda koja ju je pratila očitovala se, nakon političkog uspona Slobodana Miloševića, u inzistiranju na srpskom, ali i jugoslavenskom jedinstvu, odnosno u stremljenjima za preoblikovanjem državnog uređenja i sustava koji bi faktički vodio ka unitarizmu i posljedično dominaciji srpskog naroda kao najbrojnijeg, čime bi se ostvarila i ideja da svi Srbi žive u jednoj državi,

⁵ Krešimir REGAN, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, *Časopis za suvremenu povijest* br. 2, 309.-700., Zagreb, 2008., 397., v. Mirko Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995., Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, 45-50.

⁶ O četničkoj ideologiji i elaboratu Stevana Moljevića v. Philip J. COHEN, *Drugi svjetski rat i suvremeni četnici*, Ceres, Zagreb, 1997; Ljubomir ANTIĆ, *Velikosrpski nacionalni programi: Ishodišta i posljedice*, 197 – 195., Mirko Valentić, *rat protiv Hrvatske, 1991. – 1995., Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, 344. – 349.

bez granica. U kasnijim razdobljima, nakon što se taj cilj pokazao neostvarivim očitovale se u ideji o stvaranju Velike Srbije pripajanjem dijelova teritorija Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Velikosrpska se propaganda održavala ne samo u inzistiranju na ideji srpskog jedinstva, već i u diskreditaciji ostalih nacionalnosti u Jugoslaviji, prvenstveno Albanaca, pa potom Slovenaca i Hrvata i naposljetku, u zadanom kronološkom okviru, u nešto manjoj mjeri i Muslimana, čime se zapravo srpski identitet osnaživao u razlikovanju od „drugih“, ali i provodio proces konstruiranja neprijatelja i stvaralo ozračje koje je, između ostaloga omogućilo eskalaciju konflikta, a naposljetku i oružani sukob te agresiju na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Prvi izravni oružani sukob hrvatskih snaga i srpskih pobunjenika u Domovinskom ratu zbio se početkom ožujka 1991. kao rezultat napada srpskih pobunjenika na policijsku postaju u Pakracu. Taj događaj uzet je kao završna točka kronološkog okvira u ovoj disertaciji prezentirane i analizirane novinske građe stoga što upravo tada završava razdoblje političke propagande kakva prethodi oružanom konfliktu, odnosno završava proces konstruiranja neprijatelja, nakon kojega ustupa primat ratnoj propagandi, koja pak ima svoje specifične obrasce i tehnike, ponešto različite od političke propagande. Dakako, to ne znači da su isključene i sve značajke političke propagande, jednako kao što se elementni ratne propagande javljaju i prije početka rata, u završnom razdoblju koje obrađuje ovaj rad te se neko vrijeme preklapaju. No u svakom slučaju, u tom je trenutku, može se reći, dovršen proces političke mobilizacije za ciljeve velikosrpske politike.

Ovu sam temu odabrala zato što su me zanimali odgovori na istraživačka pitanja kako je situacija na području bivše Jugoslavije uoči njezina raspada predstavljana srpskoj javnosti, kakve su stavovi građani Srbije čitajući srbijanski tisak mogli oblikovati o zbivanjima u predratnoj Jugoslaviji i kako su im predstavljani drugi narodi, odnosno kakve su stavove na temelju njihove prezentacije u tisku mogli oblikovati te na koji način i u kojoj mjeri je analizirani srbijanski tisak pratio službenu politiku režima Slobodana Miloševića i kakva je bila uloga tiska u ostvarivanju njegovih političkih ciljeva, tj. kakva je i kolika bila uloga tiska u mobilizaciji srpske javnosti za ostvarenje projekta „Svi Srbi u jednoj državi.“ Osim na navedena pitanja, ovim radom pokušala sam odgovoriti i na pitanja kakve obrasce je politička propaganda koristila kroz različite periode i prema različitim narodima te kako su se oblikovali ili održavali različiti stereotipi o „drugome“.

Istraživanje je provedeno najvećim dijelom u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i temelji se u prvom redu na ekstenzivnim istraživanjima odabranog srbijanskog tiska, koji je izlazio u vremenskom periodu od rujna 1986. do ožujka 1991. godine, što uključuje dva dnevna lista – *Politiku* i *Večernje novosti* i dva tjednika NIN i *Vreme*. Prva tri lista

odabrala sam jer pripadaju među, tada najtiražnije tiskovine u Srbiji, a tjednik *Vreme* stoga što se pojavio u jesen 1990. kao prvi nezavisni list te sam stoga htjela istražiti i koliko se pisanje novinara jednog nezavisnog lista razlikovalo od tiskovina koje su izlazile u novinskim kućama u državnom vlasništvu, odnosno da li su se i u nezavisnom listu mogli reflektirati procesi vezani uz velikosrpsku politiku. Ovdje bih napomenula da je u radu nešto više pozornosti posvećeno *Politici* i to zbog njezine duge tradicije, iznimnog ugleda i povjerenja koje je taj list uživao u srpskom društvu, ali i zato što je *Politika* svojim obimom, brojem stranica i članaka bila ispred *Večernjih novosti* te je o svakom zbivanju izvještavano mnogo detaljnije. Kada se, što nije bio čest slučaj, pisanje *Večernjih novosti* na neku temu razlikovalo od *Politikina* to sam svakako nastojala istaknuti. Drugi, ne manje važan razlog za pridavanje nešto veće pozornosti *Politici* pa onda i *NIN*-u temelji se na ulozi urednika i novinara *Politikine* novinske kuće u političkim zbivanjima i procesima, odnosno vezama s režimom Slobodana Miloševića.

Osnovne metode koje sam koristila pri istraživanju bile su komparativna i kvalitativna metoda. Istraživanje se temelji na kritičkoj i poredbenoj analizi novinskih tekstova u kombinaciji sa relevantnom historiografskom, politološkom i sociološkom literaturom kako bi se pokazalo da su u novinskim tekstovima u svjetlu velikosrpskih ciljeva korišteni klasični mehanizmi političke propagande. Rad je podijeljen u nekoliko cjelina koje su kronološki i tematski organizirane prema ključnim događajima srpske i jugoslavenske povijesti druge polovice osamdesetih i početka devedesetih godina, odnosno prema etapama propagandne kampanje kojom je politička i intelektualna elita svoje ideje prezentirala javnosti kako bi je mobilizirala za svoje ciljeve.

Rad bi trebao pridonijeti boljem razumijevanje uloge medija u procesu raspada Jugoslavije, odnosno njihove prilagođenosti ciljevima i programu velikosrpske politike koja je u konačnici dovela do nasilnog raspada države, a u širem historiografskom kontekstu može poslužiti kao mikro-studija oblikovanja i djelovanja političke propagande u tisku u stvaranju ozračja koje može dovesti do ratnog sukoba.

1. 2. Izvori i literatura

Iako se novine, odnosno tisak u historiografiji smatraju sekundarnim izvorom, zbog specifičnosti teme one su bile moj primarni izvor, budući da je riječ o analizi njihova sadržaja. Na osnovu pisanja novinara i sadržaja u novinama ovdje se ne donose faktografski zaključci o pojedinim povijesnim događajima i procesima, već o načinu na koji su oni interpretirani i prezentirani javnosti. Primarni izvori korišteni su, stoga, kada je bilo potrebno nadopuniti ili

pojasniti određene događaje ili kada su bili u uskoj vezi sa zbivanjima i procesima koji su se odvijali na medijskoj sceni ili su na nju utjecali. U istu svrhu korištena je i memoarska građa, odnosno sjećanja suvremenika i sudionika pojedinih događanja, kao i relevantna historiografska i politološka ili sociološka literatura.

U radu je analiziran sadržaj četiri tiskovine –dnevni listova *Politika* i *Večernje novosti* te tjednika *NiN* i *Vreme*. *Politika* je izdanje istoimene izdavačke kuće – *Politika*. Ovaj je dnevni list pokrenut u Beogradu još početkom 20. stoljeća i sve do današnjeg vremena, ostao je najutjecajniji srbijanski list, koji je tijekom svoje dugogodišnje povijesti izlaženja u znatnoj mjeri utjecao i na politička zbivanja u Srbiji. *Politiku* se smatralo listom koji čitaju intelektualci i općenito razni društveni uglednici, stoga je ona služila i kao nezaobilazna javna tribina za svakoga kome je bilo stalo do društvenog i političkog položaja. *Politikin* značaj, osim navedenih činjenica te njezine visoke tiraže, temeljio se ipak prije svega na tome što je to bio list kojemu se najviše vjerovalo i preko kojega je posljedično ostvarivan najveći utjecaj na javno mišljenje.⁷ *Politika* je osamdesetih godina izlazila na prosječno četrdesetak, a ponekad i do pedeset stranica i to na povećem formatu (57 cm). Ovaj je list, osim domaćih političkih zbivanja, detaljno i pomno pratio i obrađivao i vanjskopolitičke teme, kao i zbivanja na gospodarskoj, društvenoj i kulturnoj sceni kroz brojne reportaže, analitičke članke, osvрте i kolumne, a kroz razne feljtone često su obrađivane povijesne teme, pogotovo one koje su mogle poslužiti u svrhu dnevno-političkih zbivanja. Zbog svega navedenoga, u radu je najveća pozornosti posvećena upravo *Politici*. *NIN*, kao tada tjedno izdanje *Politikine* izdavačke kuće, predstavlja najstariji i najdugovječniji tjednik na prostoru bivše Jugoslavije. Njegov naziv označava akronim za *Nedeljne informativne novine*. Osnovala ga je još 1935. godine grupa beogradskih intelektualaca, ali je nakon svega osam mjeseci izlaženja zabranjen. Poslije Drugog svjetskog rata i društveno-političkih promjena, *NIN* je 1951. obnovljen. List je tada nastao kao projekt kojemu je ciljana publika bila prvenstveno društvena i intelektualna elita⁸, stoga je i način i stil pisanja bio specifičniji jer su se autori tekstova obraćali uglavnom najobrazovanijem dijelu stanovništva. Uz ekipu cijenjenih novinara za *NIN* su često kao vanjski suradnici pisali znanstvenici, književnici, ekonomisti i drugi stručnjaci. Iako su političke teme bile u prvom planu, *NIN* je dosta pozornosti posvećivao i temama s područja kulture i gospodarstva, a osim zbivanjima u zemlji, velika je pozornost posvećivana vanjskopolitičkim temama. Zahvaljujući brojnosti analiza, kolumni,

⁷Aleksandar NENADOVIĆ, „Politika u nacionalističkoj oluji“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 583 -585.

⁸ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, Beograd, 2011., 22.

feljtona i raznih drugih novinarskih žanrova, *NIN* je izlazio na prosječno sedamdeset stranica. *Večernje novosti* bile su dnevni list izdavačke kuće „Novosti“. Pokrenute su u jesen 1953. kao list koji bi izlazio popodne i objavljivao kratke vijesti s mnoštvom fotografija i krupnih naslova kako bi se građani brzo i lako informirali. Od početka ovaj list nije karakterizirala ozbiljnost i strogi profesionalizam ostalog tadašnjeg dnevnog tiska te je stoga kolokvijalno i nazivan „bulevarski list“. Već u prvih desetak godina, *Večernje su novosti*, uz takvu koncepciju, dakle uz orijentiranost prema širim masama postale najtiražniji list na prostoru bivše Jugoslavije i takvima se održala sve do danas kad su najtiražniji list u Srbiji.⁹ *Večernje su novosti* objavljivale vijesti sažetije i jednostavnijim novinskim stilom te se nisu osobito bavile političkim, gospodarskim ili društvenim analizama kao što je to bio slučaj s *Borbom* i *Politikom*. U ovom je listu u znatno manjoj mjeri bila zastupljena vanjska politika i karakterizirala ga je pretežna orijentiranost na „domaće“ teme. Bio je manjeg formata od *Politike* (40 cm) i izlazio je na prosječno 30 do 35 stranica. Naposljetku tjednik *Vreme* pokrenut je u listopadu 1990. godine kao prvi privatni list koji je izdavalo poduzeće osnovano privatnim kapitalom. Pokrenut je s idejom da bude tjednik pisan, uređen i oblikovan po ugledu na tadašnje standardne svjetske tjednike s motom: *Fakte su svetinja, a komentari slobodni*. U prvom je uvodniku glavni urednik lista istaknuo da ekipa *Vremena* neće navijati za bilo koga ili bilo što, osim za istinu, odnosno za vrh dostignutih vrijednosti u društvu i u novinarstvu. *Vreme* je u stvari osnovala grupa novinara koji su napustili *NIN*, grupa tadašnjih beogradskih disidenata, grupa novinara *Borbe* i nekoliko umirovljenih novinara u cilju da sačuvaju kredibilitet novinske profesije.¹⁰ Za razliku od ostalih beogradskih listova, *Vreme* je izlazilo na latinici, vjerojatno stoga što je ciljalo na širu publiku.

Što se tiče ostalih izvora, od objavljenih izvora od velike su mi koristi bili memoari i dnevnički zapisi te intervjui pojedinih suvremenika i svjedoka zbivanja, poput Vjekoslava Đukića i Ivana Stambolića ili Stipe Šuvara te za kasniji period Borisava Jovića. Od objavljenih dokumenata vrlo mi je korisna bila zbirka dokumenata o Osmoj sjednici u kojoj su sadržani stenogrami te sjednice i nekoliko drugih sjednica i sastanaka vrlo bitnih za proučavanje odnosa između medija i tadašnjeg političkog režima te prve dvije u nizu knjiga dokumenata iz edicije Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata *Republika Hrvatska i Domovinski rat* u kojoj su sadržani, za dio analiziranog razdoblja, relevantni dokumenti različitih stvaratelja, poput Pete vojne oblasti Oružanih snaga SFRJ ili raznih tijela srpskih pobunjenika na tlu Hrvatske. Kad je riječ o neobjavljenom gradivu

⁹ Dostupno na: http://www.novosti.rs/vecernje_novosti/o_nama/istorijat.208.html, učitano 1. prosinca 2014.

¹⁰ Zoran JELIČIĆ, Uvodnik, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 1., 29. listopada 1990., 4

najvažnija mi je bila Zbirka videozapisa HMDCDR-a koja sadrži brojne autentične snimke pojedinih događaja koji su prezentirani u tisku, kao i Fond HMDCDR-a - Paravojne i paradržavne postrojbe na okupiranom teritoriju RH.

U svjetskoj historiografiji znanstvena literatura na temu političke propagande u pojedinim sukobima ili prije njih, relativno je dobro zastupljena, što svjedoči o interesu akademske zajednice, ali i čitatelja na tu temu. Pojedini autori obrađivali su i ratove na području bivše Jugoslavije, doduše više s aspekta ratne propagande, dok su razdoblju uoči sukoba posvećivali eventualno uvod. Kao primjer bih izdvojila knjigu Marka Thompsona, koja je prevedena na hrvatski - *Kovanje rata –Mediji u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini* (Zagreb, 1995.), koji se, doduše, također bavio uglavnom ratnom propagandom, a riječ je o uglavnom kratkom pregledu načina izvještavanja različitih medijskih kuća pri čemu se autor vrlo šturo posvećuje analizi teksta, a primarno se bavi odnosima u medijima, položaju novinara i utjecaju državnih vlasti na pojedine medije. Značajna je i studija Renauda de La Brosse „Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“ (*Biblioteka Svedočanstva br. 20, 4. Milošević vs Jugoslavija*, Beograd, 2004.) koju je kao stručni ekspert Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju napisao za potrebe suđenja Slobodanu Miloševiću. Što se tiče strane i, zasad, neprevedene literature na temu političke propagande valja izdvojiti knjigu Davida R. Willcoxa *Propaganda, the Press and Conflict. The Gulf War and Kosovo* (London, New York, 2005.), prvenstveno zbog iscrpno obrađene teorijske podloge u kojoj su vrlo dobro prikazana suvremena historiografska i politološka promišljanja o problematici definiranja političke propagande. U srpskoj historiografiji značajan je za ovu temu zbornik radova *Srpska strana rata –trauma i katarza u istorijskom pamćenju* (Beograd, 1996.), a osobito peto poglavlje *Medijski rat* u kojem se donosi i kratak pregled profesionalnog sunovrata *Politike* od ozbiljne i profesionalne novine do režimskog lista. Problematika u ovom zborniku obrađivana je interdisciplinarno te su tako svoj prilog dali povjesničari, sociolozi, filozofi i ekonomisti. Ovaj je zbornik upravo zbog okupljanja znanstvenika različitih profila vrlo koristan i za razumijevanje povijesti mentaliteta, odnosno stavova kakvi su se u srpskom predratnom i ratnom društvu oblikovali po različitim pitanjima. Još jedna značajna knjiga rezultat je suradnje srpskih povjesničara, pravnika i psihologa – *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. -1992.* (Beograd, 2011.) u kojoj se analizira prije svega ratna propaganda i to većim dijelom s psihološkog aspekta. Za teoretski dio, odnosno teorijsku podlogu o političkoj propagandi iznimno je korisna knjiga, odnosno enciklopedija, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the*

Present (Santa Barbara, 2003.), kao i vrijedno dijelo politologa Ivana Šibera *Politička propaganda i marketing* (Zagreb, 1992.), a osobito značajna, prvenstveno zbog suvremenog i inovativnog pristupa, knjiga je vojnog stratega Piera Conese *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjest* (Zagreb, 2012.) u kojoj autor dekonstruira klasična promišljanja i nameće nova preispitivanja temeljena na metodi razrađivanja tipologije načina proizvodnje neprijatelja i analize postupaka, koji se pritom koriste te na taj način praktički raskrinkava metodologiju konstruiranja neprijatelja. U svojoj analizi, autor poseže za raznim primjerima iz ratova suvremenoga doba vođenih na različitim geografskim područjima, pa se tako često dotiče i prostora bivše Jugoslavije. Od historiografske literature, koja je trebala poslužiti općem pregledu političkih i drugih zbivanja u istraživanom razdoblju najviše su mi koristile knjige *Smrt Jugoslavije*, Alana Little i Laure Silber *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza* (Opatija 1996.), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.- 1995.* Nikice Barića (Zagreb, 2005.) i *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih* Ante Nazora (Zagreb, 2011).

2. POLITIČKA PROPAGANDA: POJAM, PODJELA, POVIJEST, MEHANIZMI I DJELOVANJE

2. 1. Definicija, podjela i osnovni principi političke propagande

Kako bi se mogao dati pregled, odnosno ponuditi analiza velikosrpske političke propagande, načina njezina djelovanja, obrasca i mehanizama funkcioniranja te njezinih potencijalnih učinaka, za početak je nužno ukratko objasniti osnovne pojmove vezane uz suvremenu političku propagandu kao jedan od univerzalnih fenomena dvadesetoga stoljeća. Politička propaganda složen je pojam i njezine su definicije brojne. Enciklopedija političke propagande kroz povijest (*Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*) donosi definicije političke propagande kroz različita razdoblja. Od osamdesetih godina 20. stoljeća politička se propaganda definira kao „Sustavno propagiranje informacija ili ideja zainteresirane strane, osobito na tendenciozan način kako bi se osnažio ili učvrstio određen stav ili odgovor.“ (Terrence H. Qualter, *Opinion Control in the Democracies.*, London: Macmillan, 1985., 124.). Devedesete godine donose slične definicije: „Moderna politička propaganda može se definirati kao namjerni pokušaj utjecanja na javno mnijenje prenošenjem ideja i vrijednosti u specifične svrhe, svjesno dizajniranih tako da služe interesu propagatora i njihovim političkim gospodarima, bilo izravno ili neizravno.“ (David Welch, *Power of Persuasion, History Today* 49, August 1999, 24–26.); „Propaganda je namjerni pokušaj uvjeravanja ljudi da misle i ponašaju se na način na koji to želi izvor propagande. Odnosi s javnošću kao grana propagande, povezan su proces čija je svrha da ojačaju vezu između organizacije i javnosti. Oboje je vezano uz oglašavanje.“ (Bill Backer, *Care and Feeding of Ideas*, New York: Crown, 1993.); „Obično organizirano širenje ideja, informacija ili glasina smišljenih u cilju promoviranja određene institucije, pokreta i sl.“. (The New Penguin English Dictionary, London; Penguin, 2000.)¹¹ Renauld de La Brosse, redoviti profesor na Sveučilištu Champagne - Ardenne u svom izvještaju o srpskoj političkoj propagandi, napisanom na zahtjev Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu, preuzeo je definiciju političke propagande iz rječnika francuskog jezika (*Le Nouve Petit Robert*, Pariz, 1993.) kao „djelovanje na javno mnijenje kako bi ga se navelo da usvoji određene političke i društvene ideje, da podržava određenu politiku, vlast ili predstavnika.“¹² U djelu *Politička propaganda i marketing*, Ivan Šiber donosi svoju definiciju propagande:

¹¹ David WELCH, *Propaganda* u: Nicholas John CULL, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 322 – 323.

¹² Renauld de LA BROSSE, „Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, *Biblioteka Svedočanstva br. 20, Milošević vs Jugoslavija*, pr. Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2004., 133.

„Propaganda je namjerno i plansko djelovanje na mijenjanje i kontroliranje stavova radi stvaranja predispozicija za određen način ponašanja“¹³ i pojašnjava kako ona samo po sebi nije niti dobra niti loša, već ciljevi kojima se ona služi i način kako se primjenjuje odlučuju o tome je li štetna ili korisna.¹⁴ Naposljetku valja napomenuti da neki suvremeni autori predlažu nešto ekstenzivnije shvaćanje pojma političke propagande prema kojem klasifikacija dopušta i „nenamjernu propagandu“, koja se vidi tek u retropektivi kad se uočava da je poslužila ciljevima propagatora pa u skladu s time David R. Willcox u svojoj komparativnoj studiji o ratnoj propagandi u tisku vezano za Zaljevski rat i rat na Kosovu daje definiciju propagande prema kojoj je ona: „Svjesni ili nesvjesni pokušaj propagandista da manipulacijom mišljenja, percepcije i ponašanja ciljane grupe pripomogne ostvarenju svog cilja.“¹⁵

Politička se propaganda u politološkoj literaturi dijeli na crnu, bijelu ili sivu. Crna se propaganda obično veže uz nacističku propagandu. Nužno uključuje manipulaciju činjenicama i beskompromisnost na putu do ostvarenja cilja. U principu je zasnovana na laži i prevari.¹⁶ Izvor crne propagande može biti ustanova, organizacija, grupa ili pojedinac. Ponekad je izvor propagande poznat no katkada je, kako bi se cilj postigao, nužno prikriti identitet izvora.¹⁷ Bijela propaganda otvoreno iznosi činjenice, koje bi svojom snagom trebale uvjeriti ljude u opravdanost određene politike.¹⁸ Izvor takve propagande obično su institucije vlasti, a poruke koje se odašilju imaju svrhu uvjeriti javnost u superiornost i pravednost određenog režima ili ideologije. Iako je poruka propagande uglavnom istinita, ona ipak favorizira sustav vrijednosti propagatora.¹⁹ Naposljetku, siva propaganda odgovara suvremenoj propagandnoj praksi. Nju bismo mogli definirati kao „prilagođenu istinu“.²⁰ Takva se propaganda nerijetko zasniva na istinitim informacijama koje su prezentirane i odabrane za jednu određenu grupu, koju bi trebalo potaknuti da razmišlja ili djeluje u željenom smjeru. Najčešće se ne daju sve informacije, ali one koje se daju istinite su. Cjelovita informacija prezentirana je tako da su prednosti istaknute i uvjerljivo prikazane, a nedostaci, s druge strane, potisnuti i marginalizirani. U sposobnosti oblikovanja i prezentacije

¹³ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i marketing*, Alineja, Zagreb, 1992., 6.

¹⁴ Isto.

¹⁵ David R. WILLCOX, *Propaganda, the Press and Conflict, The Gulf War and Kosovo*, Routledge, London, New York, 2005., 17.

¹⁶ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i marketing*, 14.

¹⁷ David WELCH, *Black Propaganda u: Nicholas John CULL, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 41.

¹⁸ Isto.

¹⁹ David WELCH, *White Propaganda u: Nicholas John CULL, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 426.

²⁰ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i marketing*, 14.

informacija ogleda se profesionalna vještina propagandnog djelovanja.²¹ Prvi primjer sive propagande, odnosno političke propagande kakvu danas uglavnom poznajemo nalazimo u Velikoj Britaniji pa potom u SAD-u u Prvom svjetskom ratu.

U sklopu ove disertacije, uzevši u obzir suvremenu teoriju političke propagande, odnosno različito definiranje pojma, politička se propaganda percipira kao uglavnom namjerni pokušaj utjecanja na javno mišljenje, odnosno manipulaciju istim u svrhu ostvarenja ciljeva određene interesne skupine, koja uključuje elemente prema kojima se politička propaganda prepoznaje i klasificira, odnosno principe prema kojima djeluje.

Politička propaganda ima i svoje osnovne principe koji su se razvili kroz povijest. Prvi i temeljni princip jest *simplifikacija*, što znači da poruka kojoj je cilj promovirati određeni program, politiku ili ideju, kako bi je javnost upamtila, treba biti što jednostavnija, kraća i sažetija. Ovo pravilo posebno se koristi kad treba stigmatizirati neprijatelja tako što će mu se pridijeliti pejorativni atributi i tako ocrniti cjelokupna zajednica jer propaganda je upečatljivija kad je okrenuta krupnim potezima i generalizacijama naspram nijansi. Drugi princip je *Projiciranje vlastitih nedostataka na druge*, kad se neprijatelju pripisuje želja za činjenjem onoga što se sami spremamo učiniti. Tako se, primjerice, pred vlastitom javnosti, napad prikazuje kao jedina moguća i nametnuta obrana. *Instrumentalizacija vijesti u vlastitu korist* kao treći princip propagande označava usmjeravanje mišljenja ljudi u željenom pravcu zahvaljujući čvrstoj kontroli nad medijskim prostorom. *Uporno ponavljanje poruke* kao princip služi tome da se sistematskim ponavljanjem jedne ili više glavnih tema i opetovanim vraćanjem na njih ostavi neizbrisivi trag u glavama ljudi. Forma se poruke, kako ne bi došlo do zamora, katkada mijenja i prilagođava karakteristikama različitih tipova publike. *Oslanjanje na mitove i povijesti* potrebno je političkoj propagandi jer je ona efikasnija kad se oslanja na već postojeću podlogu te stoga poseže za mitologijom ili koristi svjesne ili nesvjesne emocije prisutne u kolektivnoj psihi naroda. Posljednji, ali vrlo važan princip kad je u pitanju državna propaganda jest *izgradnja nacionalnog konsenzusa* kao nastojanje da se među stanovništvom razvije osjećaj jedinstva i opće suglasnosti što se postiže pomoću medija i masovnih manifestacija i događanja. Svih šest principa zajedno, čine temelje uspješne političke propagande.²²

²¹ Isto.

²² Renauld de LA BROSSE, *Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe* u Biblioteka Svedočanstva br. 20, Milošević vs Jugoslavija, pr. Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2004., 135.

2. 2. Kratki pregled povijesti suvremene političke propagande do početka devedesetih godina 20. stoljeća

Iako je politička propaganda, dakako, postojala i ranije, tek u razdoblju Prvog svjetskog rata zbog raširenost njezine uporabe kao svojevrsnog oružja suvremenog ratovanja propaganda je postala sveobuhvatna, a time i utjecajnije i učinkovitija, stoga se u politološkoj literaturi početak razvoja suvremene političke propagande smješta u vrijeme Prvog svjetskog rata.²³ Iskustvo Velikoga rata pokazalo je da se mišljenje javnosti više ne može izostaviti u kreiranju državne politike. U svjetskom sukobu nije više sudjelovala samo profesionalna vojska, već milijuni mobiliziranih civila zbog čega se šira javnost nužno senzibilizirala i zainteresirala za ratna zbivanja više nego do tada. Osim toga, moral među civilima, od kojih su se regrutirali vojnici, koji su trebali ratovati za interese carstva, odnosno interese političke elite i za ciljeve koje nisu potpuno mogli razumjeti, budući da njihovo mišljenje ili stavovi nisu uglavnom predstavljali relevantan faktor pri donošenju političkih odluka, postao je iznimno važan. Politička je propaganda tako postepeno prerasla u ključni instrument kontrole javnog mišljenja i važno "oružje" ratovanja. Početkom rata britanski je Ured za ratnu propagandu, poznatiji kao Wellington House (prema nazivu sjedišta glavnoga stožera) organizirao veliku kampanju prema tada neutralnim Sjedinjenim Američkim Državama i to preko svoje prekomorske podružnice koju je vodio, u Kanadi rođen, britanski pisac i član Parlamenta, Sir Gilbert Parker. Britanci su tako propagandnim materijalom opskrbljivali obrazovanu američku elitu vjerujući da će ona potom utjecati na širu javnost.²⁴ Dokumenti iz Wellington Housea, od kojih su mnogi naknadno izašli u javnost, pokazali su da cilj Ureda nije bio utjecati na mišljenje javnosti cijeloga svijeta, već su ciljali izravno na Sjedinjene Američke Države.²⁵ U Sjedinjenim Državama, sedam dana nakon što su ušle u Prvi svjetski rat osnovan je ekvivalent britanskom Uredu za ratnu propagandu – Odbor za javne informacije. Bila je to prva državna agencija za propagandu u američkoj povijesti. Na njezino je čelo postavljen novinar i političar George Creel pa se agencija kolokvijalno nazivala i Creelov odbor. Djelatnost ovog Odbora postala je kasnije temelj za svaku daljnju propagandnu djelatnost i to ne samo vezano za politiku, nego odnose s javnošću općenito. Jedan od glavnih članova odbora Edward Bernays napisao je 1925. knjigu jednostavna naziva – „Propaganda“ koja je postala najvažniji priručnik za odnose s javnošću i kojom se, osim politike, svesrdno služila i industrija. Sam Bernays u toj je knjizi istaknuo da primjenjuje

²³ Nicholas JOHN, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., XVI

²⁴ David WELCH, Grey Propaganda u: Nicholas John CULL, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 151.

²⁵ Noam CHOMSKY, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002., 16

lekcije naučene iz Prvog svjetskog rata. Naime, sustav propagande kakav je Odbor za vrijeme Prvog svjetskog rata uspostavio, pokazao je, smatrao je Bernays, da je moguće utjecati na ljudski um na način na koji vojska ustrojava svoje jedinice.²⁶ Među izolacionistički nastrojenim Amerikancima, politička je propaganda uspjela izazvati volju, spremnost pa čak i oduševljenje za odlazak u rat. U Velikoj je Britaniji 1917. osnovano i Ministarstvo informiranja te, njemu pridružen, Odjel za neprijateljsku propagandu. U dobro organiziranim propagandnim kampanjama korišteni su tisak, filmovi, leci i poster - sve kako bi se podigao moral toliko potreban za sudjelovanje u ratu. Propaganda je bila iznimno uspješna, ali po svršetku rata građani su razvili duboko nepovjerenje prema institucijama vlasti. Njihovo je iskustvo bilo drugačije od onoga što se propagiralo. Na bojišnicama diljem Europe uvjerali su se da stanje ne odgovara opisima koje su mogli pročitati u novinama ili vidjeti u žurnalima te da je ono namjerno iskrivljeno i zamagljeno patriotskim sloganima i propagandom o stravičnim zločinima groteskno stereotipiziranog neprijatelja. Propaganda je tako od relativno neutralnog pojma dobila negativne konotacije. U Britaniji je to rezultiralo ukidanjem Ministarstva informiranja i dugotrajnim nepovjerenjem u sredstva informiranja. Nepovjerenje je bilo toliko duboko da za vrijeme Drugog svjetskog rata, Vlada dugo nije mogla uvjeriti građane da koncentracijski logori u Njemačkoj doista postoje, odnosno da nisu izmišljeni u propagandne svrhe.²⁷ Iskustvo britanske propagande iskoristili su Nijemci propagandom uperenom protiv mirovnih sporazuma nakon Prvog svjetskog rata. Sam Adolf Hitler bio je impresioniran učincima britanske propagande. U "Mein Kampf" zaključuje kako je Njemačka izgubila Prvi svjetski rat jer je izgubila bitku u propagandi. Nijemci se, naime, nisu mogli natjecati s britanskom i američkom propagandom koje su ih nadjačale.²⁸ Podržavala se ideja da njemačka vojska u stvari nije poražena na bojnom polju nego je bila prisiljena predati se jer je moral vojske razoren iznutra, čemu je svesrdno pomogla britanska propaganda. Bez obzira na stvarnu ulogu koju je britanska propaganda, ali i sovjetska odigrala protiv Njemačke, u Njemačkoj se smatralo da je britanski propagandni eksperiment u Prvom svjetskom ratu idealan nacrt prema kojemu će sve ostale vlade modelirati svoj propagandni aparat. Hitler je bio uvjeren da propaganda ima esencijalnu ulogu u osvajanju vlasti te da je idealno oružje za utjecaj na mase, stoga je prvo ministarstvo osnovano nakon dolaska Nationalsocijalističke partije na vlast 1933. godine bilo upravo Ministarstvo propagande²⁹ s Josephom Goebbelsom na čelu. Propaganda namijenjena širokim masama morala je biti

²⁶ Isto.

²⁷ Isto

²⁸ Noam CHOMSKY, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002., 17.

²⁹ Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda; Ministarstvo za prosvjetljivanje naroda i propagandu

jednostavna i usredotočena na što manje „činjenica“ koje su se trebale što češće ponavljati s naglaskom na emotivne elemente poput ljubavi i mržnje. Za razliku od boljševika, nacisti nisu razlikovali agitaciju i propagandu. U Sovjetskom Savezu agitacija je označavala utjecanje na mase preko slogana i parola dok je propaganda služila širenju komunističke ideologije. S druge strane, nacisti su na propagandu gledali kao na sredstvo uvjeravanja i indoktrinacije svih Nijemaca, a ne samo političke elite.³⁰ Ministarstvo propagande imalo je zadatak uskladiti političku volju naroda s ciljevima nacističkog pokreta. Goebbels je u tu svrhu, u procesu nazvanom *Gleichschaltung* (koordinacija), monopolizirao sva sredstva komunikacije. *Gleichschaltung* je podrazumijevao obaveznu asimilaciju političkih, ekonomskih i kulturnih aktivnosti unutar ideje nacističke države. Drugi važan element Goebbelsovog propagandnog sustava bio je građenje kulta ličnosti Adolfa Hitlera.³¹ Iako Joseph Goebbels nije izumio propagandu niti ju je prvi koristio, do danas je njegovo ime ostalo asocijacija na najgore i najbeskrupuloznije oblike propagande, stvorivši tako pejorativni pojam: *goebbelsovska propaganda*.

Joseph Goebbels u svom je dnevniku, koji su 1945. u Berlinu pronašle i sačuvale američke okupacijske vlasti, izložio svoju propagandnu taktiku. Leonard W. Doob, još je 1950. analizirao čak 6800 stranica Goebbelsova dnevnika i sažeo njegove ideje u 19 principa propagande:³²

- 1.) Propagator mora imati pristup podacima koji se tiču događaja i javnog mnijenja
- 2.) Propagandu mora planirati i provoditi samo jedno ovlašteno tijelo
- 3.) U planiranju propagandnog djelovanja moraju se uzeti u obzir posljedice tog djelovanja
- 4.) Propaganda mora utjecati na neprijateljevu politiku i na njegovo djelovanje
- 5.) Kako bi se pokrenula propagandna kampanja, deklasificirane operativne informacije moraju biti na raspolaganju
- 6.) Kako bi bila opažena, propaganda mora probuditi interes publike i mora biti emitirana preko komunikacijskog medija koji izaziva pažnju
- 7.) Isključivo prema vjerodostojnosti određuje se treba li se plasirati istinita ili lažna propagandna informacija

³⁰ Nicholas JOHN, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., XVI

³¹ David WELSH, Germany u: Nicholas JOHN CULL, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 148.

³² Leonard W. DOOB, „Goebbel's Principles of Propaganda“, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 14., No. 3., 1950., Oxford University Press, Oxford, 419. – 442.

- 8.) Svrha, sadržaj i učinkovitost neprijateljske propagande; njezina snaga i učinci koje izaziva te narav trenutnih propagandnih kampanja određuju treba li neprijateljsku propagandu ignorirati ili opovrgnuti
- 9.) Vjerodostojnost, izneseni podaci i mogući učinci komunikacije određuju treba li propagandne materijale cenzurirati
- 10.) Materijali neprijateljske propagande mogu se koristiti kad to pomaže da se umanjí neprijateljev prestiž ili da se pruži podrška objektu neprijateljske propagande
- 11.) Crnoj propagandi mora se dati prednost ispred bijele u slučaju kad je bijela propaganda manje vjerodostojna ili proizvodi neželjene učinke
- 12.) Propagandu mogu poduprijeti utjecajne vođe
- 13.) Propaganda mora biti pažljivo vremenski isplanirana
- 14.) Propaganda mora ljude i događaje obilježiti prepoznatljivim frazama ili sloganima
- 15.) Propaganda usmjerena prema domaćem frontu mora spriječiti buđenje nade koja bi mogla biti uništena budućim događajima
- 16.) Propaganda usmjerena prema domaćem frontu mora stvoriti optimalnu razinu tjeskobe,
- 17.) Propaganda usmjerena prema domaćem frontu mora umanjiti učinke frustracije
- 18.) Propaganda mora potpomoći transferu agresije specificiranjem mete prema kojoj će se usmjeriti mržnja
- 19.) Propaganda ne može trenutačno utjecati na snažnu protupropagandu; umjesto toga mora ponuditi neki oblik akcije ili diverzije ili oboje.³³

Propagandna taktika koja iz ovih principa u manjoj ili većoj mjeri proizlazi može se pratiti i prepoznati u različitim varijacijama kroz različite propagandne kampanje sve do današnjeg vremena.

Nakon pada nacističkog režima i svršetka Drugog svjetskog rata, nacističko naslijeđe rezultiralo je još dubljim nepovjerenjem prema propagandi diljem svijeta, nego što je to bio slučaj nakon Prvog svjetskog rata. Postalo je jasno s kakvom lakoćom masovni mediji mogu manipulirati ljudima. Tehnološki napredak pridonio je moći uvjeravanja odnosno utjecaju propagande. Osim novina i plakata, propagandisti su na raspolaganju sada imali i radio te filmske žurnale pa možemo govoriti o pravoj „komunikacijskoj revoluciji“.³⁴ Nakon iskustva propagande u oba rata, vlade diljem svijeta pokušavale su i dalje uspostavljati odnos s masovnim medijima kako bi ih kontrolirale ili iskoristile za svoje ciljeve, pogotovo u vrijeme

³³ Leonard W. DOOB, „Goebbel's Principles of Propaganda“, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 14., No. 3., 1950., Oxford University Press, Oxford, 419. – 442. (Prijevod s engleskog: Željka Križe)

³⁴ Nicholas JOHN , David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., XIX

krize, kada je više nego poželjno bilo osigurati se da mediji u najvećoj mogućoj mjeri djeluju u skladu s nacionalnim interesima.³⁵ Dakako da je utjecaj vlasti na medije ovisio o više faktora, prvenstveno o vladajućem režimu. Svakako je taj utjecaj bio i jest različit u autokratskim sustavima i demokratskim što nipošto ne znači da su mediji u demokracijama imuni na politički utjecaj, jednako kao što, Pierre Conesa u svom djelu „Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti“, ispravno primjećuje „demokracija sama po sebi ne donosi mir, inače Francuzi i Englezi nikada ne bi postali kolonizatori, Amerikanci ne bi bili u Iraku, a Izraelci ne bi kolonizirali okupirane teritorije“.³⁶ U razdoblju Hladnoga rata koje je uslijedilo odmah po svršetku Drugog svjetskog rata (1945. – 1989.), politička je propaganda postala nužna i nezaobilazna, štoviše dobila je novi zamah. Kako tijekom cijelog hladnoratovskog razdoblja SAD i Sovjetski Savez nikada nisu došle u izravan oružani sukob, iako su njihovi saveznici međusobno ratovali u Korejskom i Vijetnamskom ratu, jedini rat koji se između dvije suprotstavljene sile vodio, osim naravno tzv. špijunskog rata, bio je onaj na polju propagande. Oba suprotstavljena bloka pomoću nje su indoktrinirala svoje građane, ali i nastojala širiti svoje ideje i vrijednosti u inozemstvu. Sovjetski je Savez, kao i ostale zemlje komunističkog bloka svoje građane nastojao izolirati od medijskog utjecaja izvana tako da je njihov pogled na svijet formiran u velikoj mjeri u skladu sa stavovima njihovih političkih vodstava. S druge strane, Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici također su nastojali svoje građane uvjeriti da žive u najboljem mogućem društvenom uređenju. Pokušaji Sovjeta da poljuljaju vjeru Amerikanaca u njihove vođe i institucije nisu uspijevali.³⁷ S druge strane američka je propaganda dobrim dijelom uspjela u zastrašivanju vlastitih građana komunističkom opasnosti, a za Sovjetski Savez se uvriježio termin „Carstvo zla.“³⁸ U Americi su se objavljivale i ozbiljne znanstvene studije koje su širile tjeskobu i najavljivale poremećaje u međunarodnom životu, što je uvelike doprinosilo i izdavačkom uspjehu takvih knjiga koje su potom reklamirane u medijima. Šezdesetih godina te su studije predviđale da će do 2000. godine dvadeset i pet zemalja na svijetu posjedovati nuklearno oružje, a brojne studije o SSSR-u 2050. pune su katastrofičnih predviđanja o sutonu Zapada i njegovoj moralnoj i materijalnoj razoružanosti.³⁹ Obje su strane nastojale širiti svoju propagandu i u inozemstvu, pogotovo u sferama svog utjecaja. Sovjetska propaganda, kao i komunistička propaganda općenito, nastojala je izolirati zemlje tzv. Trećeg svijeta od utjecaja SAD-a i

³⁵Nicholas JOHN , David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., XIX

³⁶ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, Timm Press, Zagreb, 2012, 16.

³⁷ Daniel LEAB, *Cold War* u: Nicholas JOHN , David HOLBROOK CULBERT, DAVID WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 93.

³⁸ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, , 54.

³⁹ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, , 83.

njihovih saveznika te se trudila prikazati svijetu Amerikance u negativnom svjetlu što će ne kraju prerasti u *kulturni rat*. SAD je u istu svrhu osnovao niz državnih agencija, poput Informacijske agencije Sjedinjenih Država (United States Information Agency), koja je djelovala od 1953. do 1999. Američku propagandu i njezine različite alate koordinirao je prvo Odbor za psihološku strategiju (Psychological Strategy Board), osnovan još za vrijeme mandata Harryja S. Trumana da bi ga kasnije, za vrijeme Eisenhowera zamijenio Odbor za koordiniranje operacija (Operations Strategy Board). Nakon što su devedesetih godina arhivi tih agencija otvoreni, postalo je jasno da su Amerikanci, kao uostalom u manjoj mjeri i Britanci, ciljano širili i provodili antikomunističku propagandu, prividno podržavajući nevladine i nezavisne operacije. Tijekom razdoblja Hladnoga rata, svi su se kreatori propagande koristili vlastitom verzijom istine kako bi svojim građanima, ali i svijetu općenito ponudili svoju ideologiju. Ciljevi su bili uobičajeni za propagandno djelovanje - uzburkati situaciju, legitimizirati određenu akciju ili mobilizirati javno mnijenje. Unatoč novim trendovima i mehanizmima, propaganda u Hladnom ratu oslanjala se na tradicionalne koncepte obiju strana, što je rezultiralo vrlo različitim interpretacijama pojmova kao što su „sloboda“ ili „sigurnost“, dokazujući još jednom da najbolje djeluje ona propaganda koja iziskuje najmanje truda da bi bila uvjerljiva i djelotvorna.⁴⁰ Nakon kraja hladnoratovskog razdoblja propaganda na globalnoj razini okreće se novim „neprijateljima“. U novoj semantici nakon 1989. godine, koja postaje nešto umjerenija i manje izravna, dotad često korišteni pojmovi zamjenjuju se novima, nešto blažima pa tako „prijetnje“ postaju „rizici“, „sukob Istoka i Zapada“ postaje „izazov“, „opasnost od destabilizacije“ zamjenjuje „prijetnje državnog udara“, a „interesi“ i „zone utjecaja“ postaju prihvatljiviji od imperijalističkih teorija. Tematika „ljudskih prava i obrane demokracije“ postaje uobičajenija, ali još uvijek je u kontekstu strateških interesa. Uvodi se i novi pojam „akcija stabiliziranja“ koji je zamijenio dotadašnji termin „pomoć i podrška prijateljskim režimima.“⁴¹ Novi termin, za razliku od ostalih novih pojmova koji su blaži i umjereniji u odnosu na prethodne, zvuči čak zlosutnije, tim više što jednako kao i dotadašnji podrazumijeva potencijalnu ili realiziranu vojnu intervenciju. Na prostoru tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, politička propaganda tek po svršetku Hladnoga rata i pratećih društveno-političkih promjena dobiva svoj puni zamah, ali za razliku od trendova na Zapadu, termini i pojmovi koji se koriste ne postaju ništa blaži niti umjereniji, upravo suprotno, retorika je uglavnom difamacijska, a propaganda, prvenstveno u srpskim medijima u predvečerje rata poprima u dobroj mjeri

⁴⁰ Daniel LEAB, *Cold War* u: Nicholas JOHN, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., 94.

⁴¹ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, 55.

značajke crne pa i tzv. „goebbelsovske propagande“, iako se paralelno često poziva i na zapadnu terminologiju, primjerice kad su u pitanju ljudska prava i demokratske vrijednosti.

2. 3. Djelovanje i učinci političke propagande kao sredstva stvaranja konflikta

Kroz čitavu povijest, a naročito u suvremeno doba, gotovo da nema političke krize, ratnog sukoba, revolucije ili kakve važnije društvene promjene kojoj ne bi prethodila ili je pratila svojevrsna politička propaganda. Postoje određene društvene situacije u kojima velike društvene skupine, ali i čitavi narodi ne mogu postići određene ciljeve i zadovoljiti potrebe. U psihološkoj literaturi takve se situacije nazivaju frustrativnima. Frustracija dovodi do agresije koja se ne mora uvijek iskazati prema neposrednom uzroku. Propaganda, između ostalog, ima zadatak omogućiti pojedincu i grupi razumijevanje trenutnih zbivanja, ali ujedno ona potiče projiciranje strahova, nada i mržnje na određene objekte. Na taj način sačuva se samopoštovanje pojedinca i grupe i oslobađa ih se napetosti, ali s druge strane diskreditira se i dovodi u nepovoljan položaj „onaj drugi“.⁴² Pierre Conesa, u svojoj knjizi *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti* bavio se upravo dekonstrukcijom „onog drugog“, analizirajući kako se stvara neprijateljski odnos, odnosno kako se gradi predodžba o neprijatelju prije negoli se krene u rat jer „ratovanje ima korijene u realitetima, ali i u ideološkim konstrukcijama, u percepcijama ili nerazumijevanju.“⁴³ Ivan Šiber dolazi do sličnog zaključka kad ističe da je u „emocionalno izrazito zasićenim situacijama“, često neistina upravo ono što ljudi žele čuti. U takvim se uvjetima informacija ne prosuđuje s obzirom na vjerodostojnost, već s obzirom na to u kojoj mjeri odgovara postojećem ili generiranom sustavu stavova jer ljudi svijet ne doživljavaju isključivo onakvim kakav on jest, već i na temelju želja, strahova i nada.⁴⁴ Postavlja se pitanje je li u stvari postojanje neprijatelja nužno za građenje određenog identiteta? Neprijatelj bi u tom slučaju bio „Drugi“⁴⁵ ili „onaj drugi“. Dakle, onaj ili ono od čega se nešto „naše“ brani, u odnosu na koga se, dakako, u pozitivnom smislu, razlikuje. Neprijatelj tako dobiva funkciju anksiolitika i to zahvaljujući stvarnoj ili imaginarnoj odgovornosti koju mu pripisuju kolektivne tjeskobe. Proizvodnja neprijatelja može učvrstiti zajednicu ili biti izlika vlasti kad se pojave problemi na unutarnjem planu.⁴⁶ Proces je to koji podrazumijeva različite etape; zadanu stratešku ideologiju, određeni diskurs, tvorce javnog mišljenja koje sociološka literatura naziva

⁴² Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i marketing*, 42.

⁴³ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, 16.

⁴⁴ Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i marketing*, 15.

⁴⁵ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, 17.

⁴⁶ Isto, 17.

„markerima“ i mehanizme poticanja na nasilje. Markeri neprijatelja brojni su i različiti ovisno o vrsti sukoba no zajednička im je karakteristika ta da oni nisu nužno najbolji ili najprecizniji analitičari situacije, već najutjecajniji.⁴⁷ Markeri neprijatelja, prema tome mogu biti osim političke elite na vlasti i ostale utjecajne javne osobe poput književnika, znanstvenika, kulturnih djelatnika, ali i mediji – novine, radio, televizija pa i igrani filmovi. Conesa u svojoj analizi proizvodnje neprijatelja uspostavlja tipologiju neprijatelja, odnosno pokušava definirati glavne vrste ratovanja i procese njihove proizvodnje, ali ujedno upozorava da niti jedan element takve tipologije nije čist, već se međusobno često isprepliću u istom sukobu. Conesa prepoznaje osam tipologija neprijatelja:

Bliski neprijatelj – susjed s kojim je došlo do graničnog spora pri čemu se sukob tradicionalno odvija udvoje.

Planetarni suparnik – konkurent u suparništvu dviju sila koje sebe smatraju svjetskima.

Prisni neprijatelj – građanski rat i krvoproliće među susjedima koji su dotad živjeli u miru. Ovakav rat započinje riječima i nikada nije objavljen, a završava preduhitrenim ubojstvom kojem je cilj ubiti prije nego što si ubijen

Skriveni neprijatelj – nastaje psihozom koju stvaraju teorije zavjere.

Barbari – okupator smatra okupirano stanovništvo barbarima, odnosno skupom nerazvijenih pojedinaca, koji ne razumiju ništa drugo doli silu.

Rat Dobra protiv Zla - karakterističan je za vjerske sukobe i velike svjetovne totalitarizme 20. stoljeća.

Konceptualni neprijatelj – u nedostatku neprijatelja po mjeri, vladajući se bore protiv koncepta određene globalne borbe

Medijski rat - karakterističan za posthladnoratovsko razdoblje uz preplavljenost medijacijom u kojoj slika prevladava nad tekstom, gdje nestrateska prijetnja nije definirana strateškim institucijama, nego uglavnom medijskim intelektualcima, dijasporama ili humanitarcima. Ta tipologija daje povod za“ vojne akcije bez neprijatelja“, odnosno za slanje vojnih postrojbi u druge države.⁴⁸

Za prostor bivše Jugoslavije prema ovakvoj podjeli karakterističan bi bio tip *bliskog neprijatelja* i *prisnog neprijatelja*, odnosno *pograničnog rata*, pri čemu se, dakako ne insinuiraju da je bila riječ o građanskom ratu. Obje se tipologije moraju uzeti u obzir zbog specifičnosti političke situacije gdje su se sukobljene strane, s obzirom na savezno uređenje države u vrijeme procesa konstituiranja neprijatelja, istovremeno nalazile unutar i izvan

⁴⁷ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, 18.

⁴⁸ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti 19-20*.

granica. U takvim je tipologijama neprijatelj nasljedan, ukorijenjen u prošlost i predstavlja jedan od elemenata konstruiranja identiteta. Kroz povijesne bitke provlači se nacionalistički diskurs, a ratni heroji postaju mitske osobe.⁴⁹ Poslije pograničnih sukoba javlja se ideja o etničkom jedinstvu dok pogranično stanovništvo služi kao baza u zahtjevima za pripojenje teritorija matičnoj domovini. Opravdanje za uporabu sile često počiva na ideji o odmazdi koja se oslanja na mitske argumente i na mjesta sjećanja.⁵⁰ Sila se može opravdati i idejom o preventivnom sukobu, odnosno, kako se to naziva u modernoj vojnoj terminologiji „aktivnom obranom.“ Koje god opravdanje bilo iskorišteno, nastoji se nametnuti mišljenje da je pribjegavanje sili neizbježno. Sustavnim podsjećanjem građana na sporove održava se animozitet prema Drugom. Kad se osjećaj neprijateljstva među građanstvom proširi nastaje ozračje koje omogućuje i čini prihvatljivom pa i poželjnom mobilizaciju vojske. U takvim okolnostima, senzacionalistički tisak može šovinističkim tonom također doprinijeti rasplamsavanju i prihvatljivosti sukoba.⁵¹ Iako motivacija može biti različita –od povećane tiraže do djelovanja u skladu s ciljevima nametnutima od političke vlasti posljedica je jednaka.

Društveni uvjeti koji olakšavaju agresivnost u politici, prema Ivanu Šiberu su situacija društvene krize, kriza vrijednosnog sustava, odnosno raspad postojećeg mentalnog sklopa, nepostojanje demokratski oblikovanog političkog sustava i nepostojanje političke kulture, a kako ističe, sva su ta četiri uvjeta za iskazivanje agresivnosti u političkoj sferi na jugoslavenskom prostoru bila zastupljena.⁵² Mark Thompson u svojoj je knjizi *Kovanje rata – Mediji u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini* provalu nasilja izravno pripisao učinku *masovnih medijima pod kontrolom nacionalističkih vođa* ističući da su rukovodstva u Srbiji i Hrvatskoj otvorila posebnu frontu u *medijskom ratu* protiv pan-jugoslavenskih medija.⁵³ Tu je tezu oštro kritizirao Josip Županov u članku „Masovni mediji i kolektivno nasilje“ istaknuvši da iako na prvi pogled korespondira s opaženim činjenicama, ona je zapravo deducirana iz jedne teorije višeg reda, iz teorije jednake krivnje. Ova je teorija prema Županovu sustav koji se sastoji od dviju propozicija i dviju implicitnih pretpostavki. Prva je propozicija da će medijska proizvodnja i diseminacija negativnih sadržaja o drugim nacionalnim i etničkim skupinama nužno proizvesti kod recipijenata visok stupanj netolerancije i mržnje prema

⁴⁹ O korištenju mitova i narodne tradicije, odnosno folklorne matrice u formiranju identiteta, ali i konstrukciji neprijatelja poglavito među srpskim narodom v. Ivo ŽANIĆ, *Prevarena povijest, Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990. – 1991.*, Durieux, Zagreb, 1998.

⁵⁰ Pierre CONESA, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, 97-100.

⁵¹ Isto

⁵² Ivan ŠIBER, *Politička propaganda i marketing*, 44.

⁵³ Mark THOMPSON, *Kovanje rata – Mediji u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini*, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Građanska inicijativa za slobodu javne riječi, Zagreb, 1995., 20.

dotičnim skupinama⁵⁴, a druga da će visok stupanj netolerancije i mržnje nužno rezultirati kolektivnim nasiljem među tim skupinama. Prva je pretpostavka da su svi mediji u bivšoj Jugoslaviji u jednakoj mjeri proizvodili i diseminirali poruke netolerancije i mržnje, a druga da su recipijenti bili izloženi samo utjecaju nacionalnih, republičkih medija. Obje su pretpostavke prema Županovu grubo netočne. U opovrgavanju Thompsonove teze Županov se poslužio indeksima nacionalne tolerancije što ih je izračunao Duško Sekulić na temelju empirijskih podataka iz anketnog istraživanja na području Jugoslavije krajem 1989. i početkom 1990. godine⁵⁵ zaključivši da su masovni mediji uspjeli proizvesti nacionalnu netoleranciju samo u perifernim jedinicama jugoslavenske federacije dok je u centralnoj jezgri gdje su se odigrali najžešći sukobi, stupanj tolerancije bio iznad prosjeka. Usporedba indeksa tolerancije i indeksa raznovrsnosti pokazuje da među njima postoji pozitivna korelacija - što je veća raznovrsnost, to je veća nacionalna tolerancija. Nacionalno homogenije sredine više su prijemčive na netolerantne medijske poruke nego li manje homogene sredine, tvrdi Županov. No ovo, kako kaže, ne vrijedi za Kosovo i Makedoniju gdje su na djelu drugi faktori, ali autor ne objašnjava koji. Županova je teza da netolerancija i mržnja nisu izazvale otvoreni konflikt pa postavlja pitanje *jesu li masovni mediji doista nevini u cijeloj priči* i odgovara da je ključ zagonetke autoritarna orijentacija. U spomenutoj anketi ispitanicima je ponuđena tvrdnja: „Narod bez vođe je kao čovjek bez glave“. S tom se tvrdnjom potpuno složilo 61.5%. Ako se njima pribroje i oni koji se slažu dobije se 3/4 ispitanika. Iz navedenog, autor zaključuje kako je među ljudima zbog toga vladala ideja da vođu valja slušati čak i kad traži da se protjeruju i ubijaju ljudi drugih nacionalnosti. Za izbijanje oružanog sukoba i s njim povezanog masovnog nasilja nije bio relevantan prosječan stupanj nacionalne tolerancije, već kako se pojedina područja uklapaju u osvajačke planove vođa. Slovenija nije bila uključena u projekt Velike Srbije i zato je ostala izvan sukoba dok osvajanje hrvatskih teritorija i BiH jest zaključuje Župan.⁵⁶ Polazna je pretpostavka ovog modela da u autoritarnoj kulturi ljudi bespogovorno slušaju vođu. Ali kako ljudi nisu roboti i ne reaguju automatski, vođa mora dobiti njihov pristanak tako što će ih uvjeriti da su njihovi ciljevi veliki, povijesni i sveti, a ujedno mora angažirati njihove osjećaje, odnosno mora ih politički mobilizirati. Upravo u tome je, prema Županu uloga političke propagande, ali prvenstveno elektroničkih medija koja postaje sve veća i utjecajnija kako se približava razdoblje početka oružanog sukoba, odnosno otvorene agresije Republike Srbije na Hrvatsku, a vrhunac doseže u vrijeme rata.

⁵⁴ Josip ŽUPANOV, „Masovni mediji i kolektivno nasilje“, *Politička misao*, vol 32, br. 2, 1995, 141.

⁵⁵ Josip ŽUPANOV, *Masovni mediji i kolektivno nasilje*, 142.

⁵⁶ Josip ŽUPANOV, *Masovni mediji i kolektivno nasilje*, 144.

Dakle, politička mobilizacija u Srbiji, prema Županovu, prethodila je ratu na području bivše Jugoslavije, dok je u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini uslijedila tek kad je rat već bio pred vratima.⁵⁷ Župan ključ uspješnosti političke propagande pronalazi u autoritarnoj kulturi i kultu vođe, iako sam ističe da je vlasti bio potreban pristanak građana. Kako je ranije istaknuto, politička propaganda može biti vrlo djelotvorna i u demokratskim sustavima i u suvremeno doba. Propaganda na Zapadu korištena prije i tijekom Zaljevskog rata snažno govori u prilog toj činjenici.⁵⁸ Dakako, izostanak demokratske tradicije i jednostranački sustav svakako olakšavaju provođenje propagandnih akcija, no ne predstavljaju ključne uvjete, jednako kao niti mentalitet stanovništva koje bespogovorno sluša vođu, iako je i ta teza vrlo diskutabilna jer preveliko težište stavlja na ulogu pojedinca, čime se zapravo na neki način ostali akteri zbivanja lišavaju odgovornosti. Župan je umanjio i ulogu tiskanih medija ističući da su se novine prodavale na prostoru cijele države te da čitatelji nisu bili izloženi samo medijima iz svojih republika, što doista jest točno, ali dnevni i tjedni listovi glavninu svoje tiraže ostvarivali su ipak na području matičnih republika, gdje su i uživale najveće povjerenje čitateljstva.⁵⁹ Teza Marka Thompsona o izravnom učinku medija pod kontrolom nacionalističkih vođa u proizvodnji mržnje zapravo toliko i ne odudara od Županove teze o utjecaju autoriteta, osim što beziznimno i bez razlike pripisuje jednaku motivaciju svim tadašnjim političarima i sukladno tome medijima na području bivše Jugoslavije.

Većina suvremenih teoretičara složni su u stavu da politička propaganda više potvrđuje nego što preobraća ili da je barem učinkovitija kad je njezina poruka u suglasju s već postojećim mišljenjima i vjerovanjima većine primatelja.⁶⁰ Autoritarni režim, mentalitet naviknut na takav režim ili stupanj tolerancije, odnosno netolerancije u društvu, situacija raspada vrijednosnog sustava i ekonomske krize svakako olakšavaju i pojednostavljuju propagandi proces, ali postojanje uvriježenog mišljenja, stereotipa i predrasuda temeljenih na povijesnom iskustvu ili tradicijskom i mitološkom sustavu pa i djelovanju prethodnih propagandnih operacija predstavlja najbolji temelj učinkovitosti političke propagande, a svi ti uvjeti na prostoru bivše Jugoslavije, odnosno na prostoru Socijalističke Republike Srbije bili su zadovoljeni. Postojala je čvrsta podloga na kojoj se uspješno mogla graditi politička

⁵⁷ Josip ŽUPANOV, *Masovni mediji i kolektivno nasilje*, 146,

⁵⁸ v. David R. WILLCOX, *Propaganda, the Press and Conflict, The Gulf War and Kosovo*, Routledge, London, New York, 2005.

⁵⁹ v. Tablica 2.1: „Jugoslavenske novine s nakladom većom od 10 000 primjeraka poredane prema brojačanoj vrijednosti“, u S. P. RAMET, *Balkanski Babilon, Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićevog pada*, Alinea Zagreb, 2005., 65.; Tablica 168. *Najčitanija glasila i glasila u koje čitatelji imaju povjerenje 1989.* u: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 545.

⁶⁰ Nicholas JOHN, David HOLBROOK CULBERT, David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003., XVIII

propaganda temeljena na; tradiciji velikosrpske ideje, odnosno ideje o okupljanju srpskog naroda unutar jedne jedinstvene države prisutne, posebno među intelektualnom elitom, još od konca 19. stoljeća; na „kosovskom mitu“ snažno ukorijenjenom u kolektivnu svijest srpskog naroda; na dijelom negativnom povijesnom iskustvu proizašlom iz razdoblja Drugog svjetskog rata, osobito stradanjima u Jasenovačkom logoru, koji postaje mjesto i simbol kolektivne traume te na stereotipima o narodima bivše Jugoslavije proizašlih bilo iz percepcije stvorene tijekom suživota bilo kao rezultat prethodnih propagandnih akcija.

2. 4. Osvrt na specifičnost ratne propagande

Politička i ratna propaganda u širem smislu, što se tiče definicija ili principa ne razlikuju se u mnogome – u konačnici dvije su varijante istoga temeljnoga pojma. Osim toga, često se i preklapaju jer jedno ne isključuje potrebu za drugim, razlika je jedino u tome koja je u danom momentu predominantna. Ratna propaganda smatra se najefikasnijim sredstvom psihološkog rata. Najlakše djeluje na osobe s izraženim osobinama konformizma, autoritarnosti, emocionalne labilnosti, agresivnosti, rigidnosti i smanjene emocionalne, socijalne i intelektualne zrelosti, stoga poruka koja se prenosi, slično kao i kod političke propagande, mora biti dostupna, privlačna, razumljiva, zanimljiva i uvjerljiva.⁶¹ Ratna propaganda ili propaganda za rat, kvalificira se kao kazneno djelo protiv mira i čovjeka. Provodi se putem tiskanih i elektronskih medija, javnih nastupa i javnih informacija koje sadrže pozive za izazivanje konflikta ili napad, agresije protiv druge države, hladnog rata, psihološkog rata, izazivanja incidenata, pretenzija izazivanja i provociranja druge države radi izazivanja rata. Generalna skupština Ujedinjenih naroda donijela je još 3. studenoga 1947. rezoluciju kojom je *osudila bilo koji oblik ratne propagande, u bilo kojoj državi, koji ima za cilj stvoriti ili pojačati prijetnju mira ili čin agresije.*⁶² U slučaju ratne propagande, pod pretpostavkom da je rat već u tijeku ili je jasno da će uskoro započeti, neprijatelj je već identificiran ili ako govorimo o ciljanoj političkoj propagandi koja se usmjerava prema „drugome“ s različitim ciljevima - on je konstruiran, odnosno proces konstrukcije neprijatelja je dovršen pa ustupa mjestu slijedećoj fazi – procesu dehumanizacije neprijatelja i upravo je to jedna od bitnijih razlika između ove dvije propagande. Iako je objekt isti, metode su ponešto drugačije. Nacionalna medijska propaganda, uz sudjelovanje vlasti stvara slike neprijatelja, kako bi pomoću njih pripremila umove svojih vojnika i građana da mrze one koji

⁶¹ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, Beograd, 2011

⁶² Karino Hromin STORM, *Politička Biblija*, Biblioteka Politička enciklopedija, Zagreb, 2010., 1090.

spadaju u kategoriju neprijatelja. Takav se proces u psihologiji naziva „mentalno kondicioniranje“. Ono građane navodi na razmišljanje kako bi im bilo kad bi njima vladao neprijatelj te pobuđuje strah od ranjivosti, koji se potom pretvara u mržnju i spremnost da se poduzmu neprijateljske akcije kako bi se prijetnja umanjila. Većina propagatora pri tome se koristi vizualnom propagandom i pomoću nje stvaraju arhetipove neprijatelja. Vizualne slike stvaraju kolektivnu društvenu paranoju, koja se usredotočuje na neprijatelja, koji bi želio nauditi ženama, djeci, domovima, načinu života i uništiti temeljne vrijednosti naroda. Takva je propaganda i danas diljem svijeta u uporabi. Neprijatelj u umovima građana i vojnika postaje simbol zla, on je agresor, silovatelj, bezbožan, pohlepan, mučitelj, ubojica, divljak, a naposljetku on postaje apstrakcija ili dehumanizirana životinja.⁶³ Na taj način moguće je pridobiti građane da sudjeluju u agresivnim ratovima, odnosno dio njih moguće je potaknuti da čine i ratne zločine i razna zvjerstva, budući da na neprijatelja više ne gledaju kao na čovjeka te se, s tim u skladu, mogu riješiti i svih moralnih, etičkih ili vjerskih načela koja bi ih obvezivala u postupanju prema drugom čovjeku.⁶⁴ Uz to, dok je kod političke propagande najzastupljenija siva propaganda kod ratne propagande izraženija je crna propaganda, stoga što nije toliko nužno preobličivati i manipulirati stvarnim činjenicama, već je moguće potpuno ih izmišljati. U ratnom stanju, naime, u većini slučajeva, prekidaju se komunikacije između zaraćenih država te je puno teže ustvrditi jesu li mediji prikazali istinitu ili lažnu informaciju.

⁶³ Philip ZIMBARDO, *Luciferov učinak, Kako dobri ljudi postaju zli*, Timm Press, Zagreb, 2009., 378- 379.

⁶⁴ Opširnije o tome kako je moguće da „obični“ ljudi, bez ikakve kriminalne ili devijantne prošlosti ili kakvih znakova psihičkih poremećaja, u ratu čine ratne zločine, odnosno brutalna i okrutna zlostavljanja bilo civila bilo neprijateljskih vojnika, v. u knjizi Philipa ZIMBARDA, *Luciferov učinak, Kako dobri ljudi postaju zli*. Temeljno istraživačko pitanje ove knjige, u autorstvu poznatog sveučilišnog profesora psihologije jest - što tjera dobre ljude da rade loše stvari. Autor pokušava objasniti zašto su svi ljudi podložni iskušenju „tamne strane“. Na temelju svog čuvenog „Stanforskog eskperimenta“ gdje je načinjena simulacija zatvora te na temelju zapisa iz američkog zatora na Guantanamo, Zimbardo objašnjava kako situacijske sile i dinamika skupine mogu od pristojnih muškaraca i žena stvoriti čudovišta.

3. OBRISI PROPAGANDE - OD OBJAVE DIJELOVA *MEMORANDUMA SANU DO VELIKOG NARODNOG ZBORA NA KOSOVU POLJU*

3. 1. Socijalistička Republika Srbija sredinom 80-ih godina – politička, društvena i medijska scena

Nakon smrti Josipa Broza Tita 1980. i sve izraženije gospodarske krize u koju je Jugoslavija zapadala, političko vodstvo u Republici Srbije stalo je sve otvorenije iskazivati svoje nezadovoljstvo Ustavom iz 1974., koji je učvrstio suverenost naroda unutar Federacije, ali i državnost republika. O republikama se u čl. 3 Ustava govorilo kao od državama zasnovanima na „suverenosti naroda“ i zajednicama radnih ljudi i građana, i ravnopravnih naroda i narodnosti. Tim je ustavom federacija postala reprezentant dogovora republika i pokrajina. O svakom se pitanju prvo odlučivalo u republici ili pokrajini da bi se potom vraćalo na saveznu razinu na kojoj se postizao dogovor. Na taj način svako je pitanje automatski bilo i nacionalizirano što je otvaralo prostor potencijalnim sukobima među republikama. Novi se Ustav mogao mijenjati isključivo uz suglasnost svih republika i pokrajina. Jasnije od prethodnih, definirao je pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje uz spominjanje naroda i republika, a ponovljene su odredbe iz prijašnjeg ustava prema kojima je nužan pristanak republike i autonomne pokrajine da bi se promijenile granice.⁶⁵ Prema ovom ustavu, osim toga, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija sastojala se od osam konstitutivnih jedinica – od šest republika i dvije autonomne pokrajine koje su dobile pravni status, ne samo prema Ustavu Republike Srbije nego i prema saveznom ustavu.⁶⁶ Pokrajine su u čl. 4. definirane ne kao države, već kao „društveno-političke zajednice“, ali su praktički podignute na stupanj punopravnih federalnih jedinica. Ustav je jasno isticao učešće autonomnih pokrajina u vođenju saveznih poslova bez naznačavanja njihove podređenosti republici koje su sastavni dio. U čl. 3. Autonomne su pokrajine nabrojane zajedno sa republikama kao konstitutivni dijelovi Jugoslavije. Takve odredbe su zabrinjavale rukovodstvo i javnost u Srbiji. Osim toga, Srbija je bila nezadovoljna i odredbama kojima je stvoreno načelo pariteta, samo što to nezadovoljstvo za Titova života nije bilo otvoreno iskazivano. Sve republike imale su u Vijeću republika i pokrajina Skupštine SFRJ jednak broj delegata – dvanaest koje su birale republičke skupštine. Pokrajine su imale po osam delegata. Savezno vijeće Skupštine bilo je sastavljeno po istom principu, od po 30 predstavnika iz svake republike i po 20 iz pokrajina. U Srbiji se smatralo da je takva podjela napravljena na

⁶⁵ Zdenko RADELIC, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 472-477.

⁶⁶ S. P. RAMET, *Balkanski Babilon, Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićevog pada*, 29.

štetu Srbije kao federalne jedinice i Srba kao najbrojnijeg naroda te da je strah od srpske dominacije, zajednički komunistima i nacionalistima ostalih zemalja osnovni motiv za takvu odredbu.⁶⁷ U tekstu Ustava posebno je bila naglašena i decentralizacija, a afirmacijom državnosti republika i pokrajina uvela se neka vrsta federalno – konfederalnog tipa odnosa na saveznoj razini. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija ustavom je tako definirana kao savezna država dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika.⁶⁸ Na razini cijele države određena su tri područja od zajedničkog interesa – vanjska politika, obrana i jedinstven društveni sustav.⁶⁹ Republike su dobile veću moć u poreznom sustavu, ali savezne su institucije mogle zadirati u njihova egzistencijalna pitanja kao što su gospodarski interesi, financijsko-devizna pitanja i carinsko-porezni sustav.⁷⁰

Najjasniji pokazatelji gospodarske krize u Jugoslaviji početkom osamdesetih bili su galopirajuća inflacija, veliki inozemni dug i monetarna nelikvidnost. Da bi se održala stabilnost i socijalni mir, kriza se rješavala reprogramiranjem ili odgađanjem otplate dugova te proizvodnjom novca ili primarnom emisijom. Kako je vrijeme odmicalo gospodarsko se stanje samo pogoršavale, a premijeri koji su se izmjenjivali nastojali su provoditi mjere štednje. Predstavnicu takve politike bila je Milka Planinc, koja je obnašala dužnost predsjednice Saveznog izvršnog vijeća od 1982. do 1986.⁷¹ Milka Planinc pokrenula je tzv. “politiku stezanja remena” koja nije uspjela pokrenuti gospodarstvo,⁷² ali je zato izazvala sukobe između republika koje se nisu mogle dogovoriti oko jedinstvenog gospodarskog programa, već su zajedno sa svojim poduzećima štitile svoje interese pa se tako razvio svojevrsni gospodarski nacionalizam.⁷³ Milka Planinc optuživana je da liberalizacijom cijena pogoduje najrazvijenijim republikama te da se dohodak prelijeva iz gospodarstva nerazvijenih i Srbije u gospodarstva razvijenih – Hrvatske i Slovenije.⁷⁴ Reforme koje je Planinc poduzela zaustavljene su 1985., a u Savezu komunista Jugoslavije prevladala je struja koja je u tržišnom gospodarstvu vidjela uzrok nepovoljnog položaja nerazvijenih republika.⁷⁵ Na isteku četverogodišnjeg mandata, 1986., Milka Planinc stoga se zahvalila na dužnosti.⁷⁶

⁶⁷ Vojin DIMITRIJEVIĆ, „Sukobi oko Ustava iz 1974.“ u *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Republika, Beograd; Vikom grafik, Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenanjin, Beograd, 1996., 455.

⁶⁸ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, EPH, Novi Liber, Zagreb, 2008., 568.

⁶⁹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 567.

⁷⁰ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za povijest, 477.

⁷¹ Isto, 496.

⁷² Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 599.

⁷³ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, 496.

⁷⁴ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 599.

⁷⁵ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, 496.

⁷⁶ Isto, 600.

Ovaj period, osim gospodarske krize, obilježilo je i buđenje nacionalnog bunta Albanaca na Kosovu koji su 1981. zahtijevali da Kosovo postane republika. Osim represivnog odgovora režima na proteste Albanaca, to je izravno potaknulo srpsku političku i intelektualnu elitu da pokrenu kampanju protiv Ustava. Rukovodstvo Srbije zahtijevalo je ograničenje autonomije pokrajina s ciljem da Srbija postane cjelovita država. Na plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (23. - 24. studenoga 1984.) nastupio je Slobodan Milošević, rekavši da treba izazvati i političku krizu ako je to nužno da bi se zaustavio separatizam. Inzistiralo se na reafirmaciji demokratskog centrizma i većinskog glasovanja.⁷⁷ Tvrdilo se da republičke granice nisu niti povijesne niti nacionalne i da je srpski narod u drugim republikama obespravljen. Pokretane su i javne rasprave s posebnim osvrtom na povijest i njezinu reinterpretaciju, a pogotovo su se propitkivali temelji prve i druge Jugoslavije, odnosno Prvi i Drugi svjetski rat. U Udruženju književnika Srbije tako se o stvaranju nacionalnih država u Jugoslaviji govorilo kao o „glogovom kolcu“ srpskom narodu.⁷⁸ Jedan dio književnika se odabirom tema svojih djela priklonio aktualnim strujanjima. Najistaknutiji predstavnik bio je Dobrica Ćosić, koji je postao središnja osoba u procesu obnove srpske ideologije temeljene na povijesti.⁷⁹ U rasprave su se uključili i filozofi, ekonomisti, pravnici i članovi Srpske akademije nauka i umjetnosti. Javlja se teze o genocidnosti Hrvata. U Srbiji ugledni povjesničar Vasilije Krestić svoj je znanstveni rad koristio kako bi dokazao tezu da su genocidne ideje i genocid nad Srbima ukorijenjeni u svijest generacija u Hrvatskoj⁸⁰, dok se Veselin Đuretić, također povjesničar, obračunavao s „mitom o srpskoj hegemoniji“ i tvrdio da se hrvatski i muslimanski ekstremizam, odnosno ustaštvo pretvorilo u službenu komunističku politiku.⁸¹ Željelo se i revidirati negativan stav komunističke historiografije prema četnicima te se četničku politiku i akcije počelo objašnjavati kao logičan pokušaj obrane srpske egzistencije i interesa srpskog naroda. Veselin Đuretić je i u tome odigrao značajnu ulogu kad je u svojoj knjizi „Saveznici i jugoslavenska ratna drama“, objavljenoj 1985. postavio tezu da su se četnici borili protiv okupatora te da su zbog straha od njemačke odmazde nad srpskim civilima prihvatili pragmatičnu poziciju. Srbe je prikazao kao najveće žrtve rata, a simetriju krivnje za ratne zločine Hrvata i Srba okvalificirao je kao dio komunističke propagande.⁸² Tako postavljene teze imale su

⁷⁷ Isto, 547.

⁷⁸ Isto, 548.

⁷⁹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008*, 618.

⁸⁰ Krestićev rad *O genezi genocida nad Srbima u NDH*, objavile su 1986. Književne novine, 15. 9. 1986., br. 716 Vasilije Krestić bio je sveučilišni profesor povijesti, član Srpske akademije nauka i umjetnosti i jedan od sastavljača *Memoranduma SANU*.

⁸¹ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, 549.

⁸² Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008*, 620.

dalekosežne posljedice koje će kulminirati krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina.

Sredinom 80-ih i medijski se diskurs počeo zaoštravati, posebno u pokrivanju tema povezanih s nastojanjem Srbije da redefinira odnos sa svojim pokrajinama, poput izvještavanja o iseljavanju Srba i Crnogoraca s Kosova.⁸³ U razdoblju od 1941. do 1981. približno 105 000 Srba i Crnogoraca napustilo je Kosovo, a još 26 000 ih se iselilo između 1982. i 1988. Zbog konstantnog iseljavanja, ali i velike razlike u natalitetu između kosovskih Srba i Albanaca, udio Srba u stanovništvu Kosova bio je u stalnom padu. Velike prijepore izazvali su različiti stavovi o uzrocima iseljavanja. Dok su Albanci tvrdili da Srbi i Crnogorci odlaze s Kosova isključivo iz ekonomskih razloga, Srbi su tvrdili da je iseljavanje u većini slučajeva rezultat pritiska i diskriminacije.⁸⁴ Posljednjoj se tezi priklanjao i srbijanski tisak u kojem je uglavnom oko tog pitanja vladao konsenzus što ne znači da je i o ostalim temama sav tisak bio unison. Nesuglasice koje su postojale unutar srpske komunističke partije mogle su se iščitavati i na stranicama srbijanskog tiska.⁸⁵ Prema tadašnjem zakonu sadržaj tiskanih medija vrijeme nadzirali su izdavački savjeti koje je činilo dvije trećine članova izvan dotičnog medija, a pravo nadziranja imao je i niz drugih tijela kao što su bile Komisija za ideološki rad i Komisija za političku propagandnu aktivnost u informiranju. Obje su bile vezane uz Centralni komitet Saveza komunista. Postojale su još i Sekcija za informiranje i javno mnijenje Socijalističkog saveza radnog naroda, Komitet za štampu, radio i televiziju Konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda i republičke ispostave tih organa. Direktore i glavne i odgovorne urednike dnevnih listova kao što su bili *Politika* ili *Večernje novosti* u Srbiji te *Večernji list* i *Vjesnik* u Hrvatskoj ili *Oslobođenje* u Bosni i Hercegovini imenovali su republički Socijalistički savezi radnog naroda.⁸⁶ No, u skladu s popuštanjem stega na poljima javne djelatnosti popustila je i stega nad medijima koji su počeli otvarati svoj prostor i niže rangiranim partijskim dužnosnicima, ali i široj javnosti.⁸⁷ Tisak ipak nije automatski pratio nova kretanja na srpskoj intelektualnoj i kulturnoj opozicijskoj sceni niti se odmah priklonio novim ili oživljenim tezama o ugroženosti srpstva, genocidnosti Hrvata niti se u tisku moglo iščitati izravno podržavanje ideje o potrebi jedinstvene srpske republike i okupljanju srpskog naroda u njoj. Uredništva su još uvijek slijedila službenu “partijsku liniju“

⁸³ Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992., ur. Bruno Vekarić, Beograd, 2011, 33

⁸⁴ Jasna DRAGOVIĆ – SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Fabrika knjiga, Beograd, 2004., 179-180.

⁸⁵ Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992., ur. Bruno Vekarić, Beograd, 2011, 33.

⁸⁶ MARK THOMPSON, *Kovanje rata – Mediji u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini*, 12.

⁸⁷ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza*, 548.

i novinari su članke oblikovali u skladu s proklamiranim vrijednostima Saveza komunista što je uključivalo bratstvo i jedinstvo ispred nacionalizma, odnosno jugoslagenstvo ispred srpstva. Prekretnicu u pisanju tiska označila je objava dijelova nacarta tzv. *Memoranduma Srpske akademije znanosti i umjetnosti* u *Večernjim novostima* 24. i 25. rujna 1986. te objava s time povezane humoreske Vojko i Savle u *Politici* u siječnju 1987. Iako će se o *Memorandumu* pisati kritički, sama činjenica da su dijelovi još nedovršenog dokumenta, koji je predstavljao praktički opozicijski politički program, izrađen izvan okvira Saveza komunista, objavljeni u jednom dnevnom listu i predstavljeni javnosti označila je početak novoga doba tiskanih medija.⁸⁸ Još neko vrijeme zaoštavanje diskursa u tisku zadržat će se uglavnom na problematici vezanoj za Kosovo, ali postepeno će na dnevni red, iako u prvo vrijeme u manjoj mjeri, dolaziti i druge teme koje su apostrofirali stvaratelji *Memoranduma*.

3. 2. Objava Memoranduma SANU

U rujnu 1986., kao i prethodnih nekoliko mjeseci, oba vodeća dnevna lista u Srbiji *Politika* i *Večernje novosti* na svojim su naslovnicama najavljivale uglavnom teme iz vanjske politike i gospodarstva, s tim da je *Politika* bila nešto više posvećena prilikama u svijetu dok su se *Večernje novosti* više osvrtales na privrednu problematiku. Što se tiče nacionalne problematike, oba su se dnevnika bavila problemima na Kosovu, pogotovo iseljavanjem Srba i Crnogoraca odnosno *albanskim*, katkada i *velikoalbanskim nacionalizmom* i *separatizmom*, ali su *Večernje novosti* imale nešto oštriju retoriku. Nekoliko dana prije objave *Memoranduma*, 19. rujna, u *Večernjim novostima* članak pod naslovom *Program za povrat poverenja* i nadnaslovom *Predsedništvo CK SK Srbije o idejnoj borbi s albanskim nacionalizmom* objavljen je u rubrici *Politički život*. U članku se ističe kako predloženi program Centralnog komiteta saveza komunista Srbije za idejnu borbu s *velikoalbanskim nacionalizmom* ne dopušta da se u budućnosti radi po diktatu ekscesa te da svako usporavanje ili oportunističko rješavanje problema na Kosovu može potaknuti nezadovoljstvo širih razmjera. Ovakvo iskustvo kao i činjenica da je *neprijatelj na Kosovu držao u rukama mnoge*

⁸⁸ Odbor za izradu nacarta *Memoranduma Srpske akademije nauka i umjetnosti* osnovan je u lipnju 1985. godine kao odgovor na poziv predsjednika Srbije Ivan Stambolića srpskoj inteligenciji da se konstruktivno uključi u debatu o političkim problemima zemlje. Imao je šesnaest članova imenovanih od različitih odjela Akademije, a predsjednik Odbora bio je potpredsjednik Akademije, Antonije Isaković. U izradi nacarta *Memoranduma* nisu aktivno sudjelovali svi članovi Odbora. Glavni autori teksta bili su Antonije Isaković, ekonomist Kosta Mihailović, filozof Mihailo Marković i povjesničar Vasilije Krestić, koji je kasnije i sam potvrdio da je autor dijelova dokumenta koji se bave poviješću. Dokument je bio namijenjen srpskoj vladi, kojoj je, kako su smatrali članovi Odbora, bila potrebna kritička analiza postojećeg stanja u Jugoslaviji i Srbiji.; Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003., 362-363; Jasna DRAGOVIĆ – SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Fabrika knjiga, Beograd, 2004., 270

pozicije u institucijama sistema, od obdaništa⁸⁹ do Akademije nauka i da nije posvuda potučen, bili su, kako objašnjava autor članka, razlogom što je sjednica Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije bila posvećena određivanju programa borbe na idejno-političkom razobličavanju velikoalbanskog nacionalizma i iredentizma. Autor već u idućoj rečenici navodi kako je član Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Milenko Marković istaknuo da *uspjeh u borbi protiv velikoalbanskog nacionalizma i separatizma* ovisi od toga da li se konkretno i dosljedno vodi borba *protiv srpskog i svakog drugog nacionalizma*.⁹⁰ Uočljivo je kako je nacionalizam srpske provenijencije okarakteriziran samo kao srpski, dok se albanski etiketira kao *velikoalbanski*. *Politika* je vijest o istoj sjednici i njezinim zaključcima najavila na naslovnici s naslovom *Pitanje cele Jugoslavije* te podnaslovom *Strategija idejne borbe s nacionalizmom i albanskim separatizmom u jedinstvenom programu SKS – uvodno izlaganje Milenka Markovića; Slobodan Milošević: „Rukovodstvo SKS želi da se ekonomska, politička i društvena situacija na Kosovu pozitivno promeni*.⁹¹

Dan kasnije u *Večernjim novostima* na naslovnici je najavljen članak pod naslovom *Ohrabrenje za ostanak* u kojem se navodi kako se u Titovoj Mitrovici prionulo na ostvarenje zadatka iz prijedloga mjera i akcija Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. Prenosi se izjava Bahrija Oručija, predsjednika SO Titova Mitrovica kako nije lako otkloniti nezadovoljstvo koje se taložilo godinama, ali ako se ustraje, narod će imati povjerenja i ostati. *Da nije najnovijih podataka o iseljavanju Srba i Crnogoraca u Titovoj Mitrovici*, upozorava se, međutim, u članku, *mogli bi onim što je postignuto na ostvarenju akcija i mjera Predsjedništva SFRJ i CK SKJ biti zadovoljni*. Podatak o 84 povratnika i saznanja o ostvarenju ili izazovima za nova radna mjesta, izgradnji i obećanjima da će biti podignuti razni objekti za kojima ova regija vapi godinama, zasjenjeni su prema autorima članka, cifrom od 190 iseljenih Srba i Crnogoraca u prvih 6 mjeseci, 50 više nego prethodne godine, kako se navodi.⁹² Na taj se način čitateljima suptilno sugeriralo da strukture vlasti, unatoč evidentnim dobrim namjerama, nisu u stanju riješiti problem iseljavanja pripadnika srpskog i crnogorskog naroda s Kosova.

Dan prije objave Memoranduma (23. rujna), na naslovnici *Večernjih novosti* najavljen je članak *Maske su skinute*, objavljen u rubrici *Politički život*. U članku se izvještava o

⁸⁹ Vrtić.

⁹⁰ I. STEFANOVIĆ, „Program za povratak poverenja“, *Večernje novosti* (Beograd), g.34., br. 10234., 19. rujna 1986, 4.

⁹¹ *Politika* (Beograd),, g. 83., br. 26207., 19. rujna 1986., naslovnica

⁹² Miroslav Zarić, Momčilo Blagojević, „Ohrabrenje za ostanak“, *Večernje novosti* (Beograd), g.34, br. 10235., 20. rujna 1986., 7.

sastanku komisije Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije kojemu je tema bila Idejna borba u javnim glasilima. Uvodnu riječ imao je Živorad Minović, urednik *Politike* čije su riječi poslužile i kao inspiracija za naslov članka: *Ako smo donedavno povodom konfuznih i kontroverznih pojava u našem idejnom životu govorili o „balu pod maskama“, danas već možemo da govorimo o „balu bez maski“*. Pod podnaslovom *Raspirivanje mržnje* prenose se riječi člana Komisije Vojislava Mićovića,⁹³ koji je upozorio kako u javnim glasilima i publicistici ima otvorenih antisocijalističkih i antikomunističkih nasrtaja te da je na djelu i podgrijavanje nacionalizma u čemu su pojedina glasila posebno revna. Srpski nacionalisti, prema Mićoviću, oživljavaju svoju staru parolu da su Srbi izgubili u miru ono što su dobili u ratu, raspaljuju mržnju i žele posvađati srpski narod sa svim narodima i narodnostima kako bi stvorili ne samo antialbansko, već i antihrvatsko i antijugoslaveno raspoloženje i posijali razdor.⁹⁴ Povjesničar Slavko Vukmanović sarkastično se osvrnuo na Dobricu Ćosića i njegova djela, rekavši kako mu je bilo teško kada je na Bulevaru revolucije među bogoljubnim knjigama, crkvenim kalendarima, svijećama i kandilima vidio njegove knjige: *Pitao sam se šta se to desilo između nas i u nama kada pisac tako sjajne knjige kao što je „Daleko je sunce“ zvanični „crkveni ideolog“ sve do Brionskog plenuma okrene „čurak“ naopako i nađe se među dobrim hrišćanima*. Vukmanović je ukazao i na opasnost da se u Srbiji dogodi slična koncepcija koja se javila u vrijeme *maspokreta*⁹⁵ u Hrvatskoj: *I tada su u igri bile veze s emigracijom i međunarodnim krugovima i mit o nacionalnoj hrvatskoj državi. Slična teorijska i praktična osmišljanja postoje danas u Socijalističkoj Republici Srbiji*, upozorio je. Naposljetku prenosi se i upozorenje Nenada Ristića da se ne može ostati ravnodušan na činjenicu što se u Udruženju književnika koncentrirala *ortodoksna nacionalistička opozicija* koja stalno drži otvorenu „kosovsku ranu“ i ističe da Srbi i Hrvati ne mogu zajedno ni u kakvim rješenjima i da nema samouprave, već samo neke treće Jugoslavije.⁹⁶ *Politika* je o istom sastanku izvijestila dan kasnije, kad je u *Večernjim novostima* objavljen *Memorandum SANU*. Uglavnom je napisano isto što i u *Večernjim novostima*, s time što *Politika* nije toj temi posvetila naslovnicu, ali je pod naslovom *Sejači međunacionalnog razdora* prenijela detaljnije govor Slavka Vukmanovića, odnosno prenijela je njegove oštrije kvalifikacije, koje su u *Večernjim novostima* izostale. Tako se prenosi što je Slavko Vukmanović rekao o

⁹³ Dr. Vojislav Mićović, publicist i novinar bio je glavni i odgovorni urednik partijskog glasila, lista *Komunist*, doktorirao je na temu Specijalni rat protiv Jugoslavije. U kolovozu 1991. kad je Vlada Srbije imenovala nove rukovodioce radiotelevizije koji su trebali slijediti ratnu propagandu postavljen je za direktora Radija Beograd. Nova imenovanja izazvala su protest novinara, inženjera, tehničara i ostalih zaposlenih u RTV Beograd, a svi urednici u Radiju Beograd podnijeli su ostavke.

⁹⁴ Nenad Stefanović, „Maske su skinute“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34., br. 10268., 23. rujna 1986., 4.

⁹⁵ U Srbiji naziv za „Hrvatsko proljeće“ 1971.

⁹⁶ Isto.

povjesničarima: *Neverovatno je šta ozbiljni ljudi istoričari danas rade. Oni jednostavno veruju da je posle Kosova, posle srpskog revanšizma, izvlačenja naših srpskih mitologija, poziva na okup, razvijanja mita o tragičnoj sudbini srpskog naroda – došao trenutak da se Srbi sada vrate ideološkoj i političkoj koncepciji koju je revolucija porazila. i o savezima: Jedna stvar je indikativna: u Savezu komunista, u formi oportunističke, katkad se sklapaju savezi ili kompromisi sa reakcionarnim ideologijama i političkim koncepcijama. To se događalo u masovnom pokretu, kasnije na Kosovu, i sad treba da odgovorimo: jesmo li ovde kod nas, u Srbiji, takođe pomalo svedoci toga. Može li se dešavati nacionalizam, na primer, bez saveza sa određenim delovima Saveza komunista i oportunističkom u njegovim redovima.*⁹⁷

U takvom je ozračju borbe s reakcionarnim ideologijama i koncepcijama, nacionalizmom i nacionalističkom opozicijom, 24. rujna 1986. na naslovnici *Večernjih novosti* najavljen članak, odnosno njegov prvi dio, s nadnaslovom *Šta crta, a šta precrtava nacrt Memoranduma Komisije Srpske Akademije Nauka i umetnosti o stanju u Jugoslaviji*, pod naslovom *Ponuda beznađa* ispod kojeg je napisano: *Dva su barjaka pod kojim autori nacrt memoranduma pozivaju na otvaranje očiju: jedan je nacionalizam, drugi država, a sve zajedno zvuči kao novi poziv na bratoubilaštvo i na novo prolivanje krvi.*⁹⁸ U uvodnom dijelu članka kaže se kako među članovima Srpske akademija nauka i umetnosti, ali i po beogradskoj kulturno-političkoj sceni *šeta* prednacrt memoranduma o stanju u jugoslavenskom društvu te kako je po zamišljenoj proceduri dan ranije Akademijina komisija na čelu s potpredsjednikom Akademije Antonijem Isakovićem trebala odlučiti o konačnom izgledu teksta i njegovom eventualnom dostavljanju Predsjedništvu Akademije na usvajanje i objavljivanje. Međutim, autor članka objašnjava kako tekst od sedamdeset stranica koji se čita i precrtava zaslužuje osvrt i prije nego što dobije svoju službenu formu i konačni sadržaj zato što sadrži *suviše nacionalizma, nenaučne nacionalističke i politikantske zanesenosti* te da se stoga ne može ostaviti bez ocijene iako još uvijek nije služben.

Upozorava se kako se već u samom uvodu nacrt *Memoranduma* otkriva njegova namjera i pozadina jer se u pitanja kojima se bavi na prvo mjesto stavlja težak položaj srpskog naroda. Ističe se kako cjelina nacrt *Memoranduma* kao i najveći dio stavova u njemu iznesenih ne mogu izdržati ozbiljnu znanstvenu analizu i da ne predstavljaju novinu u odnosu na dotad poznate *nacionalističke i antikomunističke napore i ocene* te da se doima kako tekst nisu pisali akademici, već akademici *kojima nacionalistički vetar kapu nosi*. Autore nacrt *Memoranduma* proziva se da pretvaraju znanost u politikantstvo, povijest u kriminalistički

⁹⁷ „Sejači međunacionalnog razdora“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26210. 24. rujna 1986., 6.

⁹⁸ *Večernje novosti* (Beograd), g.34., br. 10269, 24. rujna 1986., naslovnica

roman, praksu u bezakonje i budućnost u beznađe. Opisuje se i njihov stav prema samoupravljanju za koje tvrde da je nametnuto voljom političkih vođa. Objašnjava se kako se u *Memorandumu* pokušava dati znanstvena forma i argumentacija da su sve dotadašnje i trenutne nedaće posljedica sluganskog odnosa Komunističke partije Jugoslavije prema Kominterni pa stoga Ustav iz 1974. autori *Memoranduma* vide kao posljedicu provođenja strategije Kominterne i Staljina prema kojoj se socijalističke partije u srednjoj i južnoj Europi moraju oslanjati na nacionalne pokrete makar oni bili izrazito antisocijalistički. Autor članka, međutim, ističe kako je na temelju sedamdeset stranica *Memoranduma* vrlo lako zaključiti da je ono za čime *jadikuju* i što *priželjkuju* autori teksta povijesno poznato i mnogo bliže Kominterni i njezinim modelima od svega onoga što trenutno postoji u Jugoslaviji. Ističe se kako su namjere stvaratelja *Memoranduma* jasne već na početku teksta kad se tvrdi da su dvije republike po svojoj mjeri i potrebama krojile društveno i ekonomsko uređenje Jugoslavije i da su njih dvije i njihovi „lideri“ krivi ne samo za stanje u Jugoslaviji nego i za katastrofalan položaj srpskog naroda. Budući da po njima, upozorava se u članku, staljinističko i kominternovsko naslijeđe još uvijek snažno djeluje, stanje duhova upozorava da se politička kriza približava kritičnoj točki potpune destabilizacije Jugoslavije. Pojašnjava se, kako prema stvarateljima *Memoranduma* trenutni jugoslavenski politički sustav nema niti jednu od prednosti suvremenih političkih sustava, već predstavlja samo mješavinu ostataka stare političke države i autoritarne države naslijeđene iz povijesti realnog socijalizma na istoku, dok je istinsku demokraciju teško zamisliti bez alternativnih koncepcija razvoja, koja za njih predstavlja dobro organiziranu i demokratski kontroliranu državu sa stručno kompetentnom i društveno odgovornom administracijom. Međutim, prije toga, srpski narod treba dobiti državu kao što je imaju i ostali narodi, poentira ovim zaključkom iz *Memoranduma*, autor članka, ističući kako su sve njihove alternative u otvorenom sukobu s tekovinama revolucije i principima postojećeg društvenog i ustavnog sustava, *koga bez obzira na sve njegove slabosti, protivrečnosti, zablude ili izvitoperavanja, ne može niko a priori negirati i otvoreno pozivati da se ruši, jer tekst koji šeta Beogradom nije ni borba mišljenja ni vežba inteligencije i retorike, već otvoreni nacionalistički i antikomunistički program koji u novoj formi, ali sa starim argumentima poziva „Srbe na okup“.*⁹⁹ Članak se zaključuje

⁹⁹ Autor članka aludira na sličnost temeljnih ideja *Memoranduma* s idejama pokreta nastalog među jugoslavenskim Srbima kao reakcija na uspostavu Banovine Hrvatske na temelju Sporazuma Cvetković –Maček, 26. kolovoza 1939. Tijekom 1940. glavni nositelj pokreta među Srbima koji su se ujedinili pod parolom „Srbi na okup“ postaje Srpski kulturni klub, koji je u Beogradu 1936. osnovala srpska intelektualna i gospodarska elita u svrhu društvenog, kulturnog i gospodarskog razvoja Srba u Kraljevini Jugoslaviji. Pokret je otvoreno zahtijevao stvaranje velike Srbije na svim prostorima koje su smatrali povijesno srpskima, uključujući i dijelove Banovine Hrvatske. Krešimir REGAN, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, *Časopis za suvremenu povijest* br. 2, 309.-700., Zagreb, 2008., 397., Mirko VALENTIĆ, *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995.*, 45. – 50.

stavovima stvaratelja *Memoranduma* o suverenosti naroda i samoodređenju i objašnjava se kako je sve podređeno središnjoj konstataciji da srpska nacija nije dobila pravo na vlastitu državu i da dijelovi srpskog naroda koji u znatnom broju žive u drugim republikama nemaju prava, što je oblik nacionalne diskriminacije, koji zbog toga Jugoslaviju ne može svrstati u red demokratskih država. *Ko bi drugi, za sve su po njima krivi Hrvati i Slovenci, Tito i Kardelj*, završava autor dodajući kako je posljednji put, ali bez *naučne maske* tako pisao Milan Nedić, koji je u svojoj zapovijedi od 24. travnja 1944. godine Tita nazvao “poznatim Srbožderom”.¹⁰⁰

Dana 25. rujna objavljen je i na naslovnici najavljen drugi dio članka o nacrtu *Memoranduma* SANU pod naslovom *I AVNOJ je lažiran*, uz glavu: *Tvrđi se da tokom rata Srbija nije bila ni formalno ni suštinski u ravnopravnoj poziciji kad su donošene odluke od dalekosežnog značaja za buduće državno uređenje*.¹⁰¹ Za razliku od prvog dijela članka u kojem se daje pregled tema kojima se bavi *Memorandum*, iako s naglaskom na nacionalno pitanje, drugi dio članka je gotovo u cijelosti posvećen upravo temi položaja srpskog naroda u Jugoslaviji i njegova odnosa s drugim narodima. Uostalom ta tema, kako se i u članku ističe, u *Memorandumu* zauzima trideset od ukupno sedamdeset stranica. U uvodnom se dijelu prenose stavovi prema kojima položaj Srbije treba promatrati u sklopu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske. Uzrok takvom stanju autori vide u činjenici da su prije Drugog svjetskog rata Slovenci i Hrvati stvorili svoje nacionalne komunističke partije pa su tako zadobili i odlučujući utjecaj u Komunističkoj partiji Jugoslavije dok su njihovi politički vođe postali arbitri u svim političkim pitanjima tijekom i nakon rata. Trajna koalicija između Hrvatske i Slovenije, kako u *Memorandumu* stoji, u suštini antisrpska, proizlazi iz susjedstva dvije republike, njihove iste religije, ekonomskih interesa i težnje za što većom samostalnošću, a tu je koaliciju učvrstila dugogodišnja suradnja Josipa Broza Tita i Edvarda Kardelja. Kako ne bi sve ostalo na starim tezama, kako ističe autor članka, iznosi se nova teza prema kojoj je AVNOJ bio praktički lažiran ili da je barem Kardelj u pripremanju i donošenju odluka AVNOJ-a i svih poslijeratnih ustava u temelje društvenog uređenja utkao vlastite stavove. U *Memorandumu* se tvrdi i da je srpski narod konstantno bio izložen optužbama da je ugnjetavački, unitaristički, centralistički i „pandurski“ te da zato nije niti mogao postići ravnopravnost u Jugoslaviji za čije je stvaranje podnio najviše žrtve. Autor članka u odjeljku *Zatečeni većnici* dalje pojašnjava stavove stvaratelja *Memoranduma* o AVNOJ-u te ističe kako oni tvrde da na Drugom zasjedanju AVNOJ-a nije bilo pravih predstavnika srpskog

¹⁰⁰ Aleksandar ĐUKANOVIĆ, „Ponuda beznađa“, *Večernje novosti* (Beograd), g.34, br. 10269., 24. rujna 1986., 2.

¹⁰¹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 34., br. 10270., 25. rujna 1986., naslovnica

naroda, već su to bili vijećnici birani iz srpskih jedinica i članovi Vrhovnog štaba zatečeni na teritoriju Bosne i Hercegovine, za razliku od vijećnika drugih republika koji su došli na zasjedanje sa svog teritorija te na osnovi toga zaključuju da Srbija već u vrijeme rata nije bila u ravnopravnom položaju. Autor članka ovakve teze naziva lažnim historicizmom i pojednostavljuvanjem povijesti do razine neistine te upozorava kako na *našim prostorima* gdje su i zablude plaćene mnogim životima, otvoreni poziv na obračun s konstruiranim nepravdama može biti još skuplji. Ističe kako stvaratelji Memoranduma ne grade samo novi oblik *velikodržavlja* i *velikonacionalizma*, već i *malonacionalističke ideologije potpomognute primitivnom surevnjivošću i nesigurnošću* te da znanstvenu nemoć prikrivaju nacionalističkom grandomanijom. U članku autor implicira da pisci Memoranduma imaju namjeru *prigrabiti* suverenitet naroda pa onda i funkciju vlasti jer je *poznato da su se uvijek u ime naroda prisvajala njegova prava i njegov suverenitet, a to su osim vlasti radile i grupe*. Nekoliko odlomaka kasnije navodi se kako se autori Memoranduma i prikazuju kao grupa koja si prisvaja pravo govoriti u ime srpskog naroda, a *nacionalna hegemonija*, koju po sistemu većih brojeva, napominje autor, nudi *Isakovićeve komisija*, nikada nije bio niti jest politički i nacionalni program srpskog naroda. Stavovi izneseni u Memorandumu uspoređuju se sa stavovima *hrvatskih nacionalista* za vrijeme Hrvatskog proljeća, odnosno *maspoka*, kako se to razdoblje naziva u Srbiji, prema kojima su, kako se navodi, Hrvati bili u svojoj zemlji *ilegalni*, prema kojima se zatire hrvatska inteligencija, eksploatira hrvatska privreda, traje stradanje hrvatskog naroda i zaključuje se kako se doima da su autori Memoranduma prepisali neke tekstove od Šime Đodana i drugih istaknutih *maspokovaca*. U idućem se odjeljku pod naslovom *Isti rečnik* nastavlja objašnjavati paralela između hrvatskog i srpskog nacionalizma te se kaže da je donedavno bilo razlike između njih jer su hrvatski nacionalisti za sve okrivljavali Jugoslaviju i bili protiv svake Jugoslavije smatrajući kako samo njezino postojanje ugrožava hrvatski narod dok su srpski nacionalisti na Jugoslaviju gledali kao na proširenu Srbiju, ali sad je srpski nacionalizam počeo brinuti samo za „državu srpskog naroda“, a u toj brizi za sve se njegove nedaće optužuju Hrvati i Slovenci. Iako Memorandum ne donosi ništa novoga što se tiče Kosova, ističe se, piše autor, teza o diskriminaciji srpskog naroda u Hrvatskoj. Prenose se navodi prema kojima ne samo što je srpski narod odsječen od matice, nego matica nema mogućnosti da se informira o njegovoj sudbini, ekonomskom i kulturnom položaju niti približno toliko koliko neke nacije u Jugoslaviji imaju veze sa svojim sunarodnjacima. Upozorava se i kako Memorandum postavlja integritet srpskog naroda i njegove kulture u čitavoj Jugoslaviji kao sudbinsko pitanje njegovog opstanka i razvoja.

Nakon što je prenio ključne ideje iz Memoranduma, autor članka žustro se obrušava na njegov sadržaj i konstatira kako su se sami autori pobrinuli da svakom građaninu Jugoslavije bude jasno da je tekst *Isakovićeve komisije jedan šovinistički vir*, što potvrđuje citatom iz samog dokumenta u kojem se kaže da *izuzevši period postojanja Nezavisne Države Hrvatske, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi kao danas*. Ističe se kako se u *Memorandumu* srpski narod zapravo poziva na ustanak, što je uvijeno idejom o referendumu i da se traži uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda neovisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazi. Autor prenosi kako prema memorandumskom tekstu srpski narod mora ponovno pronaći sebe i postati povijesni subjekt kako bi iznova stekao svijest o svom povijesnom i duhovnom biću i kako bi mogao jasno sagledati svoje ekonomske i kulturne interese i doći do suvremenog društvenog i nacionalnog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije. Upozorava kako autori *Memoranduma* prijete drastičnijim ispoljavanjima nacionalne osjetljivosti srpskog naroda, *koja bi mogla biti zapaljiva i opasna* te kako u zaključku predviđaju Jugoslaviji daljnje raspadanje, uz stav da srpski narod ne može spokojno očekivati budućnost u takvoj Jugoslaviji. U zaključnom dijelu teksta, ističe autor članka, prvi i jedini put spominju se prava i mogućnosti drugih naroda kad se kaže da se svim nacijama u Jugoslaviji mora otvoriti mogućnost da se izjasne o svojim težnjama i namjerama. Srbija bi se u tom slučaju mogla i sama opredijeliti za svoj interes, stoji u *Memorandumu*. Takve ideje autor članka uspoređuje s idejama iznesenim u govoru hrvatskog imigranta Antuna Cilige¹⁰² na švedskom radiju, kojeg naziva *poznatim ideologom hrvatske ekstremne neprijateljske emigracije*. Ante Ciliga iznio je *geografsko-politički* razrađen prijedlog prema kojem bi se Jugoslavija podijelila na tri dijela: Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju i svakoj od tih državi bi se, kako autor članka objašnjava, *po sistemu malo tebi, malo meni*, razdijelio ostatak teritorija i naroda Jugoslavije.

Naposljetku, autor u zadnjem odjeljku članka - *Sve iznova* donosi svoju zaključnu kritiku nacrtu teksta *Memoranduma*. Kritizira historicizam njegovih autora, ističući kako čak i u tom *kvazinaučnom* tekstu oni zaboravljaju da se ljudi nikada nisu oduševljavali i umirali za

¹⁰² Ante Ciliga, pisac, publicist, filozof (Šegotići, 1898. – Zagreb, 1992.) bio je istaknuti član Komunističke partije Jugoslavije od samog njezinog osnutka 1919., a 1925. je postao i član Politbiroa KPJ kada je i izgnan iz Kraljevine SHS. Neko vrijeme je boravio u Sovjetskom Savezu, gdje se također aktivno bavio politikom, ali i proveo dvije godine u Sibiru jer je podržavao Lava Trockoga. Do 1941. boravio je uglavnom u Francuskoj gdje je objavio svoje najznačajnije djelo *U zemlji velike laži*, u kojem se obračunao sa sovjetskim dogmatizmom i boljševizmom. Nakon toga izgubio je ugled u vrhu KPJ. Po uspostavi NDH vratio se u Zagreb, gdje su ga ustaške vlasti uhitile i internirale u Jasenovcu, da bi ga 1943. pustile i zaposlile u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Zadnje dane rata dočekao je kao namještenik poslanstva NDH u Berlinu iz kojeg je uspio pobjeći neposredno prije kapitulacije Njemačke. Do 1990. živio je u Rimu, aktivno sudjelujući u političkom radu hrvatske emigracije. Bio je izrazito negativno nastrojen prema jugoslavenskom socijalizmu, ali i jugoslavenskoj državnoj zajednici. Pred sam raspad Jugoslavije vratio se u Hrvatsku, u Zagreb, gdje je 1992. umro.: Miljenko HAJDAROVIĆ, *Ante Ciliga*. Dostupno na: <http://povijest.net/v5/zivotpis/2008/ante-ciliga/>

prošlost, osim ako nisu zavaravani ili ako nisu pozivani da budu *čigre* u tuđim rukama i kaže kako ne treba biti akademik da bi se znalo da *ako se staro apsolutizira, budućnost se ne vidi i gubi, a stvarnost postaje svet aveti koje prete da osvoje i budućnost*. Piscima Memoranduma zamjera i nekritičnost i neiskrenost, koje u konačnici dovode do političkog, osobnog i nacionalnog beznađa. Autor navodi kako se u Memorandumu traži da nitko ne zatvara oči pred činjenicom da se jugoslavenska državna zajednica raspada te istovremeno upozorava kako javnost, a pogotovo komunisti, odavno zatvaraju oči pred mnogim kovitlacima i virovima šovinizma i nacionalizma, koji postoje te ističe da jednom u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, u koju se nije ulazilo samo po znanstvenim i umjetničkim kriterijima, to treba otvoreno reći. Upozorava se kako površna, nekritička i politikantska znanost ide ukorak s dvosmislenom i kolebljivom politikom. Autor svoju analizu završava napominjući kako je znanost još davno utvrdila da nacionalizam nastupa jer mu to omogućuju oportunistam, bojažljivost, potreba za dopadljivošću pod svaku cijenu i svima, što je karakteristika socijalističkih snaga općenito, a pogotovo Saveza komunista. Ta činjenica, završava, autor, potvrđuje se i u nastupanju srpskog nacionalizma, koji je svoj najotvoreniji program dobio u nacrtu Memoranduma, ali i u Savezu komunista, koji u strahu da ne izgubi svoj demokratski duh, počinje dopuštati oportunistam, bojažljivost i nejednakost, što jede revolucionarnu dušu.¹⁰³

Kroz analizu nacrtu Memoranduma SANU objavljenu u dva dijela srpska je javnost po prvi puta upoznata s jednim opozicijskim, političkim programom, svojevrsnom alternativom postojećem društvenom, ali još više državnom uređenju i to programom koji je vezan uz uglednu instituciju kao što je Akademija, a time uz akademsku, odnosno intelektualnu elitu. Autor članka sažeo je i prenio temeljne ideje sedamdeset stranica teksta u dva novinska članka i popratio ih svojim komentarima i kritikama te na taj način sugerirao čitateljstvu kakav stav treba zauzeti prema dokumentu. U članku je pitanje Kosova spomenuto samo usput, s argumentacijom da se ne donosi ništa novoga, iako mu je u Memorandumu posvećeno dosta prostora. Rječnik koji su akademici koristili opisujući stanje srpskog naroda na Kosovu odskače od ostatka teksta retorikom koja je oštrija, ponekad i ekstremistička kad su kosovski Albanci u pitanju no u novinskom članku se ti dijelovi ne citiraju. Tako se u memorandumskom tekstu kaže kako je izgon srpskog naroda s Kosova spektakularno svjedočanstvo njegova povijesnog poraza te kako je srpskom narodu u proljeće 1981. objavljen rat i to *specijalan, otvoren i totalan rat*. Evocira se *Balistička pobuna* podignuta na

¹⁰³ Aleksandar ĐUKANOVIĆ, „I AVNOJ je lažiran“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. .10270, 25. rujna 1986.,2.

Kosovu i Metohiji uz suradnju nacističkih jedinica, koja je 1944. – 1945. vojno razbijena, ali ne i politički pobeđena pa se tako njezin sadašnji vid, prurušen u novi sadržaj uspješnije razvija i prilagođava pobjedničkom ishodu. Konstatira se kako je pravi obračun s neofašističkom agresijom izostao te da su dosad poduzimane mjere samo uklonile s ulica ispoljavanje te agresije dok su u stvari jačale njezine rasistički pobuđene, neopozive ciljeve koje treba postići pod svaku cenu i svim sredstvima. Govori se o pet godina albanskog rata na Kosovu, o agresiji koju ohrabruju i službeni predstavnici Kosova, ali i njihovi znanstvenici. U nacrtu Memoranduma stoji i da je fizički, politički, pravni, kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije najteži poraz u oslobodilačkim borbama što ih je Srbija vodila od Orašca 1804. do ustanka 1941. Najviše su se autori teksta zadržali na iseljavanju srpskog stanovništva i njegovim posljedicama da bi naposljetku upozorili da zahtjev Albanca za etnički čistim Kosovom nije teška prijetnja samo narodima koji su se ondje našli u manjini, već će, ako se taj cilj ostvari, pokrenuti val ekspanzije i predstavljati realnu i svakodnevnu prijetnju svim narodima u Jugoslaviji.¹⁰⁴

Autor članka nije našao za shodno detaljnije opisati stavove stvaratelja Memoranduma o Albancima, vjerojatno dijelom i zato što oni doista nisu predstavljali novost. Takve teze mogle su se već čuti u javnosti, a i tisak se, kao što je spomenuto, bavio problematikom iseljavanja Srba i Crnogoraca, kao i albanskim nacionalizmom. Stav prema albanskom nacionalizmu kao i problematici iseljavanja zauzimala je uostalom i službena politika u Srbiji. Ipak, do tada se nije govorilo o genocidu niti o neofašizmu i rasizmu, a pogotovo ne o prijetnji koju bi Albanci predstavljali za sve narode Jugoslavije. S druge strane, kad je riječ o otvaranju pitanja položaja Srba u Hrvatskoj, u članku je zapravo prenesen najradikalniji dio teksta - evociranje vremena NDH u tvrdnji da Srbi u Hrvatskoj, osim u to vrijeme nisu nikada bili toliko ugroženi koliko su danas.¹⁰⁵ Ostatak teksta ne sadrži tako teške kvalifikacije kao kad je riječ o Albancima s Kosova i njihovom odnosu prema Srbima. Hrvatima se izravno ne pripisuje genocidnost odnosno genocidne namjere u sadašnjosti, ali se povlačenjem paralele s Nezavisnom Državom Hrvatskom, podsjeća na stradanja srpskog naroda i na taj način snažno akcentira navodni, težak položaja Srba u Hrvatskoj. Nacionalna problematika srpskog naroda u Hrvatskoj razmatra se u kontekstu asimilacije, za koju se tvrdi da se nad srpskim narodom provodi rafinirano i djelotvorno. Težina položaja Srba u Hrvatskoj prema tekstu se ogleda uglavnom u toj asimilaciji, zatiranju jezika nametanjem hrvatskog književnog jezika te kontinuiranom zatvaranju srpskih kulturnih ustanova. Tako se nabrajaju tijekom i nakon

¹⁰⁴ „Nacrt Memoranduma SANU“, HMDCDR, Zbirka digitalnih dokumenta

¹⁰⁵ Isto.

Drugog svjetskog rata osnovane pa kasnije ukinute srpske kulturne ustanove i u tom se kontekstu također spominje NDH: *Tako je 22. oktobra 1944. na ruševinama glinske crkve, u kojoj su izvršeni strahoviti ustaški pokolji, osnovano Srpsko pevačko društvo "Obilić", a nepun mesec kasnije, 18. novembra, ponovo u Glini, obrazovano Srpsko kulturno-prosvetno društvo "Prosvjeta"*. Naglašava se važnost kulturnih ustanova koje su Srbi vidjeli kao *krvlju stečene tekovine i vidna obilježja ravnopravnosti srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj* te ističe kako nije poznato da su Srbi bilo kada ocijenili da im je i jedna od tih ustanova nepotrebna. Dakle, dok je ugroženost srpskog naroda na Kosovu prema autorima memoranduskog teksta fizička, u Hrvatskoj je on ugrožen kao samostalni nacionalni entitet, ugrožena je njegova kultura, jezik i tradicija i prijeti mu opasnost ne od odumiranja, iseljenja ili uništenja, već od asimilacije, odnosno utapanja u hrvatski nacionalni korpus. Dio teksta koji se bavi Hrvatskom završava upozorenjem da bi ako se rješenje ne pronade, posljedice mogle biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj, već i u čitavoj Jugoslaviji.¹⁰⁶

Memorandumski diskurs kad su Hrvati u pitanju je blaži nego kad se radi o Albancima, iako se takav dojam ne stječe čitanjem članka u *Večernjim novostima*. No činjenica jest da se položaj Srba u Hrvatskoj javlja kao političko pitanje od iznimne važnosti za opstanak srpskog naroda, ali i Jugoslavije i da ono doista, postavljeno od strane članova ugledne znanstvene institucije s eventualnom ili stvarnom namjerom prezentiranja široj javnosti u tom trenutku, kao i predstavljanje tog problema u dnevnom tisku predstavlja bitan događaj za političku i medijsku scenu Srbije i Jugoslavije jer nameće ideju o potrebi čvršće veze srpskog naroda u Hrvatskoj sa Srbijom, odnosno potrebu zaštite srpskog naroda kao zasebnog i cjelovitog entiteta na području cijele Jugoslavije, bez obzira na republičke granice. To je dovelo u pitanje, kako je istaknula u svojoj studiji Audrey Helfant Budding, sudski vještak u procesu protiv Slobodana Miloševića pred Haškim sudom, i samu Jugoslaviju: *Memorandum nije označio prekretnicu zbog konkretnih pritužbi na položaj Srba i Srbije, već zbog nagovještaja da je Jugoslavija zamjenjiva.*¹⁰⁷ S obzirom na to da se srpski narod nameće kao jedinstveni i nedjeljivi identitet, iz navedenog proizlazi da bi raspadom Federacije, jedini garant opstanka srpskog naroda bilo stvaranje srpske države u kojoj bi se sav taj narod okupio – odnosno Velike Srbije.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Audrey Helfant BUDDING, „Srpski nacionalizam u dvadesetom veku“, *Milošević vs. Jugoslavija, knjiga I*, prir. Sonja BISERKO, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004., 121.

3. 3. Odjeci objave dijelova *Memoranduma SANU*

Članak o *Memorandumu SANU* objavljen u *Večernjim novostima* snažno je potresao srpsku javnu scenu. Od trenutka kad je predstavljen javnosti, *Memorandum* je postao zacijelo najcitiraniji tekst o srpskom nacionalizmu na prostorima bivše Jugoslavije, ali i izvan njih. Mnogi su u njemu već tada vidjeli ratni plan i program za stvaranje Velike Srbije pa i podstrek na etničko čišćenje, dok su ga autori *Memoranduma* i njegovi „branitelji“ prikazivali kao, u osnovi, projugoslavenski tekst u kojem je analizirana kriza u zemlji i kao izraz kritičke misli i demokracije u Srbiji.¹⁰⁸ Kako iz temeljnih misli *Memoranduma* proizlazi stav da je srpski narod u Jugoslaviji primarni entitet s nizom prava koja nadilaze političke i zemljopisne podjele, a pitanje cjelovitosti srpskog naroda na području čitave Jugoslavije postavljeno je kao esencijalno za opstanak i daljnji razvoj tog naroda, težnja za cjelovitošću i najava mogućih štetnih posljedica po cijelu zemlju mogli su se već tada, a još više naknadno, u kontekstu zbivanja početkom devedesetih godina tumačiti ne samo kao težnja za rekonstrukcijom Jugoslavije, već i kao težnja za stvaranjem srpske države na svim područjima gdje žive Srbi.¹⁰⁹

Afera s objavom dijelova *Memoranduma* nikada nije do kraja razjašnjena. Odmah po objavi nametnula su se pitanja tko je naložio da se dokument objavi i u koju svrhu, kako je još uvijek nedovršen dokument pribavljen, u kojoj mjeri je Srpska akademija nauka i umetnosti kao institucija odobravalala ideje sadržane u *Memorandumu* te je li tekst odražavao stav većine ili mišljenje manjine članova. Iako se ne može pouzdano znati kako je nedovršeni nacrt dokumenta dospio do *Večernjih novosti*, utvrđeno jest da je jednu od ukupno dvadeset preslika teksta, od akademika Jovana Đorđevića uzeo njegov zet novinar Aleksandar Đukanović, koji je potom napisao dva članka o tome. Đukanović nije nikada otkrio svoje motive, kao niti eventualne suradnike ili naručitelje. Pojavile su se različite teorije o eventualnim naručiteljima objave memorandumske teksta - od toga da iza afere stoji Savezno ministarstvo unutarnjih poslova s ministrom Slovincem Stanom Dolencem na čelu, koji bi tako kao pristalica „čvrste“ partijske linije izvršio pritisak na srpsko rukovodstvo da se odlučnije obračuna s rastućim nacionalizmom u svojoj republici ili na samu Akademiju kao instituciju koja je imala velik ugled i utjecaj, do ideje da iza objave teksta stoji samo srpsko rukovodstvo s ciljem diskreditiranja Akademije. Tadašnji je predsjednik Srbije, Ivan

¹⁰⁸ Jasna DRAGOVIĆ – SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, 260-261.

¹⁰⁹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008*, 620

Stambolić, međutim, porekao da je na bilo koji način umiješan u aferu.¹¹⁰ Dobrica Ćosić tvrdio je čak da je predsjednik memorandumske komisije Antonije Isaković dobio od policije primjerak *Memoranduma*, koji je na marginama imao ispisane komentare na hrvatskom jeziku i latinicom što bi navodno ukazivalo na umiješanost hrvatskih komunista. Prema jednoj od teorija, iza objave *Memoranduma* je stajao Slobodan Milošević s ciljem da preuzme vlast u Srbiji no to se smatra malo vjerojatnim. Ta se teorija temelji na Miloševićevom neodređenom stavu prema aferi s objavom *Memoranduma*, no nema nikakvih dokaza koji bi upućivali na to da je Milošević imao bilo kakva prethodna saznanja ili bio umiješan u aferu. Slobodan Milošević je u vrijeme dok je bio predsjednik beogradskog Gradskog komiteta nastupao kao protivnik tzv. kritičke inteligencije, a naklonost im nije pokazivao niti nakon što je u siječnju 1986. postao predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije te se smatra malo vjerojatnim da bi akademici koji su sudjelovali u pisanju *Memoranduma* u to vrijeme uopće htjeli surađivati s njim.¹¹¹ Jedan od najuglednijih istraživačkih novinara u Srbiji Slavoljub Đukić tvrdio je da su Ivan Stambolić, Slobodan Milošević i Dragiša Pavlović (tada predsjednik beogradskog Gradskog komiteta), prvi puta pročitali navode iz *Memoranduma* u članku iz *Večernjih novosti*. Prema Đukiću, Slobodan Milošević nije u javnosti zauzeo odmah čvrst stav prema *Memorandumu* jer je već tada osobno bio sklon idejama sadržanima u tom dokumentu, ali je bio svjestan činjenice da bi ga odstupanje od službene politike u toj aferi moglo koštati političke karijere. Ivan Stambolić, tadašnji predsjednik Srbije i osoba koja je smatrana političkim mentorom Slobodana Miloševića kazao je u svojoj knjizi *Put u bespuće* kako je poslije pojave dokumenta u javnosti došlo do tihog cijepanja Saveza komunista, odnosno unutrašnjeg podvajanja onih koji nisu javno osuđivali Memorandum i onih *među nama koji su ga zbog toga još žele osuđivati*.¹¹² Đukićevo objašnjenje jest da je objava *Memoranduma* bila tek djelo ambicioznog novinara koji je smatrao da će imati koristi od toga da raskrinka nacionalističke aktivnosti ugledne institucije kao što je bila Srpska akademija nauka i umetnosti.¹¹³

Pozadina objave članka Aleksandra Đukanovića u *Večernjim novostima*, vjerojatno nikada neće biti dok kraja razjašnjena, ako uopće i postoji, odnosno ako Slavoljub Đukić doista nije u pravu, iako je malo izgledno da bi Đukanović djelovao potpuno na vlastitu ruku, odnosno da se barem uredništvo dnevnika ne bi usuglasilo o stavovima koji će se zauzeti vezano za dokument i na koji način će tekst biti prezentiran javnosti. Uz spomenute teorije,

¹¹⁰ Jasna DRAGOVIĆ – SOSO, *Spasioci nacije, Intelktualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, 266 - 267

¹¹¹ Isto, 269

¹¹² Isto, 270

¹¹³ Isto, 267

postoji i informacija objavljena u zagrebačkom *Večernjem listu* krajem 2013., u velikom intervjuu s pripadnikom Službe državne sigurnosti u SRH Josipom Perkovićem, da je sadržaj Memoranduma tajno snimljen prilikom razgovora Jovana Raškovića i Dobrice Ćosića na terasi Raškovićeve vikendice u Primoštenu. Uz oprez prema sadržaju intervjuja, zbog toga što je ipak riječ o „memoarskom gradivu“, u njemu je navedeno da je Služba državne sigurnosti iz Hrvatske sadržaj razgovora poslala u Beograd, a da se tamošnja služba pobrinula da se on objavi u dnevnom tisku.¹¹⁴ U konačnici, neposredni motivi i akteri objave memorandumskog teksta i nisu toliko bitni. Daleko su važnije posljedice i odjeci njegove objave.

Službena politika u Srbiji, ali i ostatku Jugoslavije, osudila je *Memorandum* odmah po njegovoj objavi. Negativne reakcije dolazile su praktički sa svih strana. Josip Vrhovac, hrvatski član Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije optužio je srpsko vodstvo da je svojim predlaganjem ustavnih promjena izazvalo najradikalniji nacionalizam dok je Tomislav Marčinko, član novosadskog partijskog komiteta izjavio da nitko u Vojvodini ne može jamčiti sigurnost onima koji žele uništiti jugoslavenski politički sistem. I Ivan Stambolić reagirao je oštro, proglašivši u govoru na beogradskom sveučilištu, 30. listopada 1986. *Memorandum* šovinističkom inicijativom, koja je usmjerena da potakne sukob i otruje odnose između jugoslavenskih naroda.¹¹⁵

Srbijanski tisak, prateći službenu politiku, uključio se u kritiziranje memorandumskog nacrtu. *Politika* se još krajem rujna nije izričito osvrnula na objavu *Memoranduma*, ali je znakovito da tek četiri dana po objavi članka u *Večernjim novostima* donosi članak na temu Srba u Hrvatskoj pod naslovom *Dijalog o svemu, ali uvek jugoslavenski* u kojem se prenose izvodi iz govora akademika dr. Dušana Čalića, koji je održao na narodnom zboru u selu Čaglič kod Lipika, preuzeti iz članka koji je zagrebački *Vjesnik* objavio dan ranije. *Politika* prenosi kako je Dušan Čalić u svom govoru istaknuo da nitko ne osporava ekonomsku krizu, ali se ni dugoročni program ekonomske stabilizacije ne sprovodi pa republičke birokracije za sve veće privredne nevolje okrivljuju jedna drugu, postavljajući se kao zaštitnici naroda i nacije, a za nevolje kod sebe optužuju druge narode i nacije te kako se stalno može čuti da je Hrvatska separatistička, Slovenija sebična i uskogradna, a Srbija unitaristička. U odjeljku članka pod naslovom *Zabrinutost nad sudbinom Srba u Hrvatskoj* citiraju se dijelovi govora dr. Čalića u kojima se kritički osvrnuo na, kako je istaknuto, *tobožnju zabrinutost* nad sudbinom Srba u Hrvatskoj rekavši kako jest sigurno da su Srbi u Hrvatskoj dio srpske nacije i da na toj osnovi dijele njezinu sudbinu, ali da oni žive u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj i

¹¹⁴ Dostupno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/nakon-1-opceg-sabora-hdz-a-u-beogradu-su-osvanuli-naslavitko-je-pustio-ustase-u-zagreb-912649>

¹¹⁵ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 367.

kao građani te republike dijele sudbinu s hrvatskim i drugim narodima koji ovdje žive. Polazeći s tih osnova, naglasio je Čalić, a prenosi *Politika*, Srbi u Hrvatskoj životno su zainteresirani za što čvršće jedinstvo s hrvatskim narodom u što jačoj Jugoslaviji kao federativnoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti. Čalić je istaknuo i kako je unapređivanje Jugoslavije kao federativne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti granica između *naših prijatelja i neprijatelja*. Članak završava komentarom kako Čalić ne poriče da srpstvo ima problema koji se odnose na život Srba u Hrvatskoj i koje bi trebalo rješavati u novom duhu; kao što su ekonomska pitanja, pitanja jezika i pisma, književnosti, kulture, obrade povijesti, očuvanja spomenika kulture i demografskih kretanja, ali da on smatra kako sva ta pitanja treba rješavati u okviru Socijalističke Republike Hrvatske i na platformi politike Saveza komunista Hrvatske, u okviru jedinstvene politike Saveza komunista Jugoslavije te da u svemu tome Srbi u Hrvatskoj trebaju biti aktivni sudionici u rješavanju tih pitanja, kao što i hrvatski narod treba biti aktivan u rješavanju pitanja koja se odnose na izgradnju bratstva i jedinstva u drugim republikama.¹¹⁶

Iako se nigdje u članku niti u izvodima iz govora akademika Čalića izravno ne navodi da bi se referirao na tekst *Memoranduma*, znakovito je da se osvrnuo upravo na problematiku Srba u Hrvatskoj koju su apostrofirali autori memoranduskog teksta, ali je naglasio potrebu rješavanja tih problema unutar Republike Hrvatske i u okvirima službene politike. Isto tako spominju se optužbe protiv Slovenije i Hrvatske za separatizam i sebičnost, koje se također mogu iščitati iz memoranduskog teksta. Uzevši u obzir ta poklapanja tema i činjenicu da je članak u dijelovima preuzet iz *Vjesnika*, može se zaključiti da je u članku u stvari riječ o osvrtu na dio memoranduskog teksta koji se odnosi na srpski narod u Hrvatskoj i to osvrtu u skladu sa smjernicama tadašnje službene politike. Evidentno je stoga kako *Politika*, kao najuglednija tiskovina u Srbiji u ovom trenutku još uvijek ne odobrava zaoštavanje retorike usmjerene prema Hrvatskoj, baš kao što je i autor članka o *Memorandumu* najoštrije nastupio upravo protiv dijelova teksta koji su se odnosili na srpsko pitanje u Hrvatskoj.

Situacija je posve drugačija kad se radi o Albancima na Kosovu jer *Politika* u članku od 27. rujna, dakle također nakon objave *Memoranduma*, donosi članak o Savjetovanju Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Kosova na kojem se s predsjednicima općinskih komiteta raspravljalo o aktivnostima na *izgradnji bratstva i jedinstva* i to pod naslovom *Spoj nacionalizma i primitivizma*. Navodi se kako je glavna tema Savjetovanja bilo ostvarivanje programa aktivnosti na afirmaciji bratstva, jedinstva i socijalističkog zajedništva na Kosovu i na idejno-političkom razobličavanju *velikoalbanskog nacionalizma* te se prenosi kako je na

¹¹⁶ „Dijalog o svemu, ali uvek jugoslavenski“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26217., 29. rujna 1986., 6.

savjetovanju istaknuto da idejno politička borba Saveza komunista na suzbijanju *albanskog nacionalizma* i *iredentizma* mora biti *ofanzivnija*.¹¹⁷ Početkom listopada *Politika* na naslovnicu stavlja temu iseljavanja s Kosova pod naslovom *Brinu razmeri iseljavanja*, uz što odmah prenosi i glavni zaključak sjednice, navodeći kako je istaknuto da zato što se ne rješava pitanje iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova *netko mora odgovarati funkcijom i položajem*.¹¹⁸ Članak u kojem se navodi što je sve rečeno na sjednici ne donosi nikakve popratne komentare niti zaključke, ali sam naslov je prilično sugestivan – *Rana traži pravi lek*.¹¹⁹ Napokon, *Politika* se izričito na objavu *Memoranduma* osvrnula tek 10. listopada i to u rubrici *Kulturni život* u članku pod naslovom *Nacionalističke poruke* u kojem izvještava o izlaganju Milenka Markovića, člana predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije na Komisiji istog komiteta za idejno djelovanje Saveza komunista u kulturi u kojemu je Marković rekao da je *tzv. Memorandum* pun poznatih gledišta s pozicija građanske desnice i to posebno srpskih nacionalista. Istaknuo je da *SANU* zloupotrebljavaju pojedinci koji žele govoriti u njezino ime. Marković, kako se navodi, priznaje realne probleme o kojima govori *Memorandum*, prvenstveno probleme relativnog zaostajanja Srbije i iseljavanja s Kosova, ali ističe da Savez komunista Srbije i njegovo rukovodstvo o svim tim problemima imaju jasne stavove i bore se za njihovo rješavanje te naglašava da se problemi mogu i moraju rješavati samo na osnovama politike nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva i socijalističkog samoupravljanja. Marković je naposljetku istaknuo da se *SK Srbije* ne opredjeljuje protiv *SANU*, ali se isto tako ne može prelaziti preko pojava da *pojedinci guraju SANU da se bavi nečim što nije njezin zadatak*, naglasivši kako tvorci *Memoranduma* čine samo jedan manji dio humanističke inteligencije i zapitao se odakle im pravo da pod *firmom nauke presuđuju o sudbinskim pitanjima života ljudi i naroda u ovoj zemlji*, ustvrdivši kako se mora učiniti jasnim što je što, odnosno što je znanost, a što politikantstvo.¹²⁰

Istu vijest su dan ranije prenijele i *Večernje novosti* na naslovnici, samo sa nešto zvučnijim naslovom *Memorandum rušilaca* popraćenim navodom kako je radna verzija *Memoranduma SANU* pokušaj da se stvori zaokružena nacionalistička platforma i poziv na političku akciju za rušenje sistema i razbijanje Jugoslavije.¹²¹ Uslijedio je potom niz kritičkih članaka na temu objave *Memoranduma* kao i ostalih tendencija okvalificiranih nacionalističkima. Uglavnom su prenošene vijesti o sjednicama na kojima je odbacivan i

¹¹⁷ Zejnel ZEJNEDI, „Savetovanje u Prištini, Spoj nacionalizma i primitivizma“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26215., 27. rujna 1986., 5.

¹¹⁸ *Politika* (Beograd), g. 83, br. 26223., 5. listopada 1986., naslovnica

¹¹⁹ Zejnel ZEJNEDI, „Rana traži pravi lek“, *Politika* (Beograd), g. 83, br. 26223., 5. listopada 1986., 6.

¹²⁰ M. P. „Nacionalističke poruke“, *Politika* (Beograd), g. 83, br. 26228., 10. listopada 1986., 11

¹²¹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. 10279, 9. listopada 1986., naslovnica

osuđivan sadržaj memoranduskog teksta i nacionalizam pa su se tako redali članci: *Sjednica komisije SK Srbije za razvoj međunacionalnih odnosa*; *Nacionalizam je na marginama istorije* u kojem se prenosi pitanje koje je na Sjednici postavio Milan Marković: *Tko veliča kleronacionaliste*, uz opasku da su klerikalizam i kleronacionalizam kod najekstremnijih zagovornika u okviru SPC došli dotle da se nacionalna izdaja pretvara u svetački čin;¹²² *Odbačen memorandum na sjednici predsjedništva Gradskog komiteta SK Beograda, Teze i protiv srpskog naroda* o odbacivanju stavova iz nacrtu Memoranduma Aktiva komunista SANU o kojem su informirali Predsjedništvo gradskog komiteta;¹²³ *Sastanak aktiva komunista u kulturi GK SK u Novom Sadu, Velika nacionalistička provokacija SANU* u kojem je istaknuto kako je sekretar predsjedništva Tomislav Marčinko rekao da je nacionalistima, u prvom redu srpskim, veoma stalo da sredinu drže pod neprestanom temperaturom te da im smetaju stabilni međunacionalni odnosi;¹²⁴ *Osuda Memoranduma* o sjednici Predsjedništva Glavnog odbora Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Beograda na kojem je osuđen sadržaj *Memoranduma*¹²⁵ i drugi u sličnom tonu.

U takvom ozračju, nekolicina akademika koji su radili na nacrtu *Memoranduma* zauzela je pomirljiv stav prema vlastima kako bi pokazali da nisu protivnici režima, ali akademici koji su pripadali intelektualnoj opoziciji, osobito članovi *Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja* zauzeli su čvršći stav. Pjesnik Matija Bečković, u ime osmorice potpisanih akademika, pročitao je protestno pismo kojim se utvrđuje da, zbog neprihvatljivog čina objave nedovršenog teksta, za Akademiju *Memorandum* ne postoji dok je umirovljeni partizanski general i pisac memoara Gojko Nikoliš usporedio „pogrom“ protiv *Memoranduma* sa Staljinovim ultimatumom iz 1948. Dobrica Ćosić optužio je srpsko rukovodstvo za provođenje „katastrofalne politike“ i pozvao se na „moralno pravo“ Akademije da brine za budućnost naroda.¹²⁶

Polarizacija koja je zahvatila srpsku političku i društvenu scenu postajala je sve izraženija. Uslijed takvih rasprava i konfrontacija koje su se morale odraziti i na medijsku scenu, u *Politici* 18. siječnja 1987. objavljena je u rubrici *Priča politike*, koja je izlazila nedjeljom, humoreska s nadnaslovom *Zapisi o našim susedima* i naslovom *Vojko i Savle*.¹²⁷

¹²² „Sjednica komisije SK Srbije za razvoj međunacionalnih odnosa; Nacionalizam je na marginama istorije“ *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26233., 15. listopada 1986., 7.

¹²³ Nijaz SELMANOVIĆ, Radovan LAZAREVIĆ, „Odbačen memorandum na sjednici predsjedništva Gradskog komiteta SK Beograda, Teze i protiv srpskog naroda“, *Politika* (Beograd), g. 83, br. 26234., 16. listopada 1986.

¹²⁴ „Sastanak aktiva komunista u kulturi GK SK u Novom Sadu“, „Velika nacionalistička provokacija SANU“, *Politika* (Beograd), g, 83., br. 26242, 24. listopada 1986., 6.

¹²⁵ „Osuda memoranduma“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 22647, 25. listopada 1986., 7.

¹²⁶ Jasna DRAGOVIĆ – SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, 272-273

¹²⁷ M. ŠARENAC, „Zapisi o našim susedima, Vojko i Savle“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26324., 13.

Humoreska je podigla na noge veli dio političke i kulturne javnosti, osobito u Beogradu i gotovo cijelu godinu bila je predmet rasprava i prijepora u novinskoj kuću Politike. Riječ je o političkom pamfletu, kojim se autor priče, pod pseudonimom M. Šarenac, obrušio na akademika Gojka Nikoliša, kojeg je čitateljstvo upućeno u tadašnja zbivanja moglo vrlo jednostavno prepoznati.¹²⁸ Smatralo se da je humoreska napisana radi ušutkivanja kritičara režima. Nitko iz novinskog poduzeća Politika, kao niti glavni urednik lista *Politika* nikada nije dao uvjerljiv odgovor na pitanje tko je naručio i tko je napisao spornu humoresku te kako je ona stigla u *Politiku*. U redakciji se, međutim, vjerovalo da je humoreska objavljena pod utjecajem političkih snaga izvan novinske kuće te da se uređivački vrh lista ponio podanički usuglasivši se s političkim moćnicima. Na adresu glavnog urednika Živorada Minovića, stoga je 20. siječnja poslano protestno pismo 67 *Politikinih* suradnika, koji su zahtijevali da se list javno ispriča obitelji Nikoliš. Nepunih tjedan dana kasnije u *Politiku* je stiglo i Otvoreno pismo koje je potpisalo 126 građana, među kojima su bile i najuglednije osobe srpske intelektualne elite. U pismu je njihov stav o objavi humoreske sažet u rečenici: *Taj natpis nije sramota za one koje ste nameravali osramotiti, već za ovaj narod, čije se pismo i javna reč skoro jedan vek poistovećuju sa Politikom*. Kako afera oko humoreske nije jenjavala, organizacija Saveza komunista Politike osnovala je u lipnju 1987. komisiju, koja je, nakon dvadesetodnevnog istraživanja, ustvrdila da je nemoguće precizno odrediti tko je autor teksta *Vojko i Salve*, kao niti kojim je putem i po čijem nalogu tekst dospio u *Politiku*, ali je zaključila da se glavni urednik i njegovi bliski suradnici nisu držali elementarnih političkih obaveza, odnosno da je glavni urednik dopustio da mu se list *uređuje sa strane*, a izvještaj komisije objavljen je u *Politikinu* tjedniku *NIN*.¹²⁹

Objava humoreske nije bila značajna u smislu propagande usmjerene prema ciljevima koje su zagovarali autori *Memoranduma*, upravo suprotno, ona je poslužila obračunavanju s njihovim zagovornicima, ali značajna je po tome što je označila jedan novi smjer u dnevniku koji je smatran najuglednijom i najprofesionalnijom novinom u Srbiji. Pokazalo se da će uredništvo *Politike* slijediti smjernice vlasti te da trenutno rukovodstvo može utjecati na

¹²⁸ U humoreski se aludira na dva srpska akademika Gojka Nikoliša i Pavla Savića, pri čemu je Nikoliš negativac, a Savić pozitivac. Osnova priče bili su lažni podaci preuzeti iz Nikoliševa dosjea iz vremena dok je bio diplomat u New Delhiju, kada mu je navodno nestao ključ od blagajne u rezidenciji i ukradena putovnica, novac i privatna pošta. U tekstu se sarkastično opisuje i Nikolišev brak s „francuskom plemkinjom“ i „suradnicom tajnih službi“, a za njegovu kći tvrdi se da se bogato udala u Francuskoj i kupila rasnog pekinezera, iako je ona tada bila docentica biologije na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Nikoliš je u suštini prikazan kao licemjerna, dekadentna i neurotična osoba. *Osmo sednica CK SK Srbije*, prir.. Slaviša LEKIĆ, Zoran PAVIĆ Javno preduzeće Službeni glasnik, Statusteam d.o.o., Beograd, 2007., 16., M. ŠARENAC, „Zapisi o našim susjedima, Vojko i Savle“, *Politika*, (Beograd) g. 83., br. 26324., 13.

¹²⁹ Aleksandar NENADOVIĆ, „Politika u nacionalističkoj oluji“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 585. -587., „Izveštaj o slučaju Vojko i Salve“, *NIN* (Beograd), g. 35, br. 1916., 20. 9., 1987.

uređivačku politiku, što će u narednim razdobljima dolaziti sve više do izražaja jer će se s promjenama u strukturama vlasti mijenjati i pisanje *Politike*.

3. 4. Otvaranje teme silovanja na Kosovu i zaoštavanje diskursa prema Albancima s Kosova

Uz temu iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova koja je bila prisutna i prije objave *Memoranduma*, u tisku se u studenome 1986. otvara i tema silovanja. Neposredan povod bilo je navodno seksualno zlostavljanje jedanaestogodišnje djevojčice srpske nacionalnosti iz Plemetine od strane, kako se navodilo u tisku, starijeg maloljetnika albanske nacionalnosti. U *Večernjim novostima* vijest o dolasku grupe Crnogoraca i Srba s Kosova vezano za taj incident u Skupštinu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije najavljena je 4. studenoga na naslovnoj stranici kao tema dana pod naslovom *Do poverenja jačom akcijom*.¹³⁰ Članak u kojem je tema dana obrađena, nosi, međutim naslov drugačijega predznaka: *Poverenje na izmaku*. U glavi članka¹³¹ se ističe kako su tijekom četiri sata razgovora Srbi i Crnogorci s Kosova iznijeli velik broj primjera koji pokazuju sporost i neefikasnost u suzbijanju *kontrarevolucionarnih i separatističkih nasrtaja iredente*. Dalje se navodi kako je u Beograd s Kosova stiglo oko dvije stotine nezadovoljnih mještana Plemetine, Priluzaja, Kosova Polja, Gračnice i drugih sela u okolini Prištine te kako ih je primio potpredsjednik Skupštine Neđo Brković da bi potom s njima razgovarao i član Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Veselin Đuranović. U odjeljku članka, slikovita naslova *Dogorelo do nokata* ističe se kako je početak razgovora mještana s političkim dužnosnicima bio nabijen emocijama jer je među prvim govornicima bilo najviše najbližih rođaka jedanaestogodišnje djevojčice, potpisane inicijalima M. J. Opisuje se kako je otac djevojčice Petar Jakovljević na koju je, kako se navodi, za vrijeme svadbenog veselja *nasrnuo* stariji maloljetnik albanske narodnosti P. J., prividno smiren, uspio sakriti svoje ogorčenje, izazvano ne toliko *nemilim događajem*, čije su posljedice u posljednjem trenutku spriječene, već dotadašnjim blagim kažnjavanjem za slične slučajeve u prošlosti. Izravno se prenose i riječi djevojčičinog oca: *Ispast će sad da je to neka neuračunljiva osoba. Da je netko od nas nešto slično počinio, garantujem da mu glava ne bi ostala na ramenu*. Ističe se, nadalje, kako je nekoliko rođaka, izravno tražeći zaštitu od prisutnih rukovodioca naglasilo da je *dogorelo do*

¹³⁰ *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br.10304., 4. studenoga 1986., naslovnica

¹³¹ Glava (eng. *lead*) označava uvod u novinski članak, odnosno prvu rečenicu u članku nakon naslova, koja kratko i precizno opisuje što se nalazi u tekstu i u pravilu ne smije imati više od trideset riječi. U tekstu je izdvojen „masnim“ slovima ili „italicom“. Opširnije v. Stjepan MALOVIĆ, *Osnove novinarstva*, Golden-marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

nokata te da ih je nekoliko izreklo prijetnje, upozoravajući da će, ako vlasti ostanu i dalje samo na riječima, uzeti stvari u svoje ruke.

Dojam prepričanog sadržaja oštrih i prijetećih poruka, koje su predstavnici rodbine djevojčice uputili srpskom rukovodstvu, dodatno je upotpunjen odabranim citatima pa je čitatelj teksta tako mogao dobiti bolji uvid u razmjere očaja i bijesa okupljene rodbine, koje su se autori članka trudili što zornije dočarati. Tako se navodi kako je jedan od rođaka, Ljubiša Jakovljević uzviknuo: *Pobedili smo moćni Treći Rajh, a ne možemo da sredimo šaku iredente!* Uz to, ističe se kako je velik broj govornika naglasio da je krajnje vrijeme da se nešto učini i da za nastalu situaciji krive ne samo ranije, već i sadašnje pokrajinsko rukovodstvo, ne razdvajajući puno Srbe od Albanaca. Iako se na kraju donosi odgovor, odnosno obećanje Veselina Đuranovića da će se rukovodstvo svim mjerama boriti protiv iredente,¹³² člankom u cjelini dominira konstatacija da trenutno rukovodstvo ne uspijeva zaštititi Srbe i Crnogorce na Kosovu, odnosno da mjere koje su se poduzimale nisu učinkovite i da je situacija sve gora po srpsko i crnogorsko stanovništvo što je kulminiralo i seksualnim zlostavljanjem djece. Budući da je riječ o tako osjetljivoj temi, nije teško pretpostaviti koliko je snažan dojam ovako intoniran članak morao ostaviti na čitateljstvo.

Istu je vijest na naslovnici prenijela i *Politika*, ali nešto odmjereniije i opreznije i pod naslovom *Neophodna hitna zaštita ravnopravnosti*. U *Politici* se kao povod dolaska osim pokušaja silovanja djevojčice iz Plemetine, kao žrtva seksualnog zlostavljanja spominje i djevojka iz Brasja.¹³³ *Politika* je ovoj vijesti dala više pozornosti dva dana kasnije, u opsežnijoj analizi slučaja. Unutar članka u kojem donosi vijesti s Pete sjednice Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Kosova na kojoj je izrečeno, između ostaloga, kako treba stvoriti uvjete da svi građani imaju jednaka prava i da u svemu budu ravnopravni donosi se antrfile¹³⁴ s naslovom *Brojke o silovanjima* u kojem se prenose podaci koje je iznio sekretar Pokrajinskog Sekretarijata unutrašnjih poslova Kosova Rahman Morina, a prema kojima je od 1982. godine do listopada 1986. godine u Pokrajini bilo 118 kaznenih dijela silovanja i 135 krivičnih dijela silovanja u pokušaju. Od navedenog broja, kako je istaknuto u Morininom izlaganju, šesnaest silovanja i 15 pokušaja silovanja izvršeno je na štetu osoba srpske ili crnogorske nacionalnosti od strane osoba albanske nacionalnosti dok su istovremeno izvršena tri kaznena djela u pokušaju na štetu osoba albanske nacionalnosti od strane osoba srpske

¹³² I. LOVRIĆ, M. ZARIĆ, A. JEKIĆ, „Poverenje na izmaku“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br.10304., 4. studenoga 1986., 5.

¹³³ *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26253., 4. studenoga 1986., naslovnica

¹³⁴ Antrfile (franc: umetak) je mali novinski članak, odnosno posebno istaknuta novinska vijest, naglašena i grafički odvojena od glavnog teksta u kojem se prezentira dodatna informacija ili detalj. Dakle, služi kao dopuna izvješću, reportaži ili kojoj drugoj novinskoj vrsti. Od ostatka članka obično je odvojen ili „masnim „, slovima ili je uokviren. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1., „Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1999., 97.

nacionalnosti. U istom je razdoblju registrirano pet silovanja i 19 pokušaja silovanja u kojima su izvršitelj i oštećene osobe srpske ili crnogorske nacionalnosti, a 97 silovanja i 98 pokušaja silovanja zabilježeno je između osoba albanske nacionalnosti.¹³⁵

U istom članku pod naslovom *Saopštenja opet zbunjuju* navodi se kako je kosovska, ali i šira jugoslavenska javnost ponovno zbunjena kontradiktornim izvješćima službenih tijela o događaju u selu Plemetina jer se u izvješću Općinskog javnog tužiteljstva ističe da je upućen zahtjev za kažnjavanje maloljetnog R. F. albanske narodnosti koji je uporabom sile izvršio krivično djelo obljube nad jedanaestogodišnjom djevojčicom dok se u izvješću Općinskog komiteta Saveza komunista u Prištini govori o pokušaju silovanja. Spominje se k tome i *nerazumljivo objašnjenje nedolaska* kosovskog rukovodstva na skup mještana Plemetine koji se trebao održati tjedan dana prije njihova puta u Beograd te se postavlja pitanje što je na kraju istina i kome uopće vjerovati te tko piše izvještaje koji u suštini nude dezinformaciju. Članak se zaključuje pitanjem: *Zar je moguće da iz „slučaja Martinović“ nisu izvučene pouke?*¹³⁶

„Slučaj Martinović“ na koji se *Politika* ovdje poziva nastao je iz događaja koji se zbilo 1. svibnja 1985., kada su radnika Doma JNA u Gnjilanu, Đorđa Martinovića, na njegovoj njivi na kojoj je obavljao poljoprivredne radove, navodno napala dvojica Albanaca, onesvijestila ga i u ugurala mu bocu u rektum, uslijed čega je zadobio teške tjelesne ozljede zbog kojih se više od mjesec i pol dana liječio na Vojnomedicinskoj akademiji u Beogradu. Interpretacija tog događaja izazvala je velike kontroverze. Dok Martinovićeve ozljede nisu bile sporne jer je za njih postojala i medicinska dokumentacija, istinitost njegove priče bila je predmet spora. S jedne su strane srpski mediji tvrdili da se radi o napadu na sigurnost i čast Srba na Kosovu, a službena verzija govorila je da se radi o pojedinačnom incidentu za kojega nije jasno je li rezultat napada ili samoozljeđivanja. Događaj je izazvao val javnih protesta, a Martinović je za opoziciju radikalnije orijentacije postao metafora „silovanog srpstva“,¹³⁷ odnosno mučenik čije su patnje simbolizirale sudbinu kosovskih Srba u cjelini. Tako je primjerice pjesnik Stevan Raičković opisivao Martinovića kao mučenika s krunom od trnja, povlačeći paralelu s nabijanjem Srba na kolac za vrijeme osmanske vlasti. No najupečatljiviji, a zacijelo i najbizarniji prikaz „slučaja Martinović“ dao je umjetnik Mića Popović, jedan od najpoznatijih predstavnika tzv. kritičke inteligencije, kada je prilikom svog izbora za redovnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti, Akademiji poklonio monumentalnu sliku

¹³⁵ S. Ž., „Peta sednica Pokrajinskog komiteta Kosova, Duboki tragovi nedela“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 2655, 5. studenoga 1986., 5.

¹³⁶ „Saopštenja opet zbunjuju“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 2655., 6. studenoga 1986., 5.

¹³⁷ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 354.

s nazivom „1. maj 1985.“ Ta je slika dimenzijama bila jedna od najvećih u poslijeratnom slikarstvu na području Jugoslavije. Inspiriran slikom *Mučeništvo Svetog Bartolemeja* Josea de Rivere iz 17. stoljeća, Popović je prikazao Martinovića na križu koji podižu Albanci, prepoznatljivi po svojim kečama¹³⁸, s bocom koju prijeteći upiru prema njemu, dok sa strane stoji lik policajca koji predstavlja suučesništvo režima,¹³⁹ odnosno njegovu inerciju. Đorđe Martinović kasnije je povukao optužbe, izjavivši da se ozlijedio sam, no više mu nitko nije vjerovao.¹⁴⁰ Otada se s narativom o politički motiviranim silovanjima muškaraca i žena i o seksualnoj perverznoj Albanaca, čime se tumačio čak i njihov visok natalitet, polako nastojalo prodrijeti i u medije,¹⁴¹ sve dok sa slučajem Plemetina nije javnosti predstavljeno seksualno zlostavljanje djevojčice.

Koliko je ideja o Albancima kao seksualnim zlostavljačima među tzv. kritičkom inteligencijom uzela maha, svjedoči i pismo koje je Dobrica Ćosić poslao slovenskoj sociologinji Spomenki Hribar u studenom 1986. u kojem je „citirao“ svog neimenovanog prijatelja, čestog posjetitelja Kosova, koji mu je rekao da je u selu Klina toga ljeta dvadeset djevojčica silovano, a da se niti riječ o tome nije pojavila u medijima. Uz to je istaknuo kako su ta silovanja *oblici totalnog rata protiv srpskog naroda, kojeg planiraju i sistematski izvode bataljoni mladih ljudi otrovanih nacionalnom mržnjom, i koji su zaštićeni zakonom i vladom.*¹⁴² Kad se tema silovanja, nakon zatišja sa slučajem Martinović, probila do tiskanih srbijanskih medija postalo je odjednom važno ne samo da prodre i do ostalih republika, već je bilo važno i kako mediji u drugim republikama izvještavaju o tom slučaju. *Večernje novosti* su tako već dan nakon objave vijesti o slučaju iz Plemetine objavile članak o prezentiranju vijesti o dolasku Srba i Crnogoraca u Skupštinu, izvijestivši čitateljstvo da je većina glasila dala razgovoru u Skupštini udarno mjesto, da je u nekima samo zabilježen, ali da je bilo slučajeva da nije niti spomenut. Članak predstavlja minucioznu analizu pisanja jugoslavenskog tiska o tom događaju jer je točno navedeno u kojim novinama je vijest objavljena na kojoj stranici, koliko redaka je sadržavao, s koliko fotografija je bio popraćen i je li najavljen na naslovnici. Zagrebački *Večernji list* prozvan je jer *Tanjugov tekst* o dolasku Srba i Crnogoraca nije najavio na prvoj stranici, nego tek na petoj, *na oko 3 šlajfne*,¹⁴³ uz fotografiju i naslov *Energično protiv iredente*, dok se *Vjesniku* zamjera još više jer je ispod rubrike iste dužine,

¹³⁸ Keča ili ćeča je bijela albanska kapa od uvaljane vune.

¹³⁹ Jasna DRAGOVIĆ- SOSO, *Spasioci nacije*, 199.-201.

¹⁴⁰ O „slučaju Martinović“ 1986. Svetislav Spasojević, novinar NIN-a je objavio knjigu u kojoj je sabrao izvorne dokumente i novinske članke vezane slučaj u cilju da se, kako sam kaže, *dode do istine o tragediji Đorđa Martinovića*. v. Svetislav SPASOJEVIĆ, *Slučaj Martinović*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986.

¹⁴¹ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 354.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Autorska kartica.

pod naslovom *Zaštita od nasilja* objavljena vijest s potpisom beogradskih dopisnika. Objavljena je, kako se navodi, jedna fotografija, ali zato *tekst nije najavljen niti po bilo čemu iskače od drugih*.¹⁴⁴

Srpska medijska scena očekivala je i zahtijevala podršku drugih republika oko kosovskog pitanja i to je jasno pokazala kad je bio u pitanju slučaj iz Plemetine. Vremenom će traženje podrške i optužbe zbog izostanka iste biti sve prisutnije u medijima. Nakon slučaja iz Plemetine članci o Kosovu u tisku redovito nalaze put do naslovnica, a retorika se zaoštava i sve više doprinosi stvaranju ozračja ugroženosti Srba na Kosovu. U *Politici* u rubrici *Politička hronika* u članku naslovljenom *Kosovski mozaik* razmatra se tako odnos Srba i Crnogoraca s jedne i Albanaca s druge strane i odnos kosovskog političkog vodstva prema problematici pripadnika srpske i crnogorske nacionalnosti pri čemu se oštro kritizira albanski nacionalizam. *Oni koji žele da se iredentistički program ostvaruje, a to potvrđuju vesti o silovanju devojčica, kamenovanju učiteljice, skrnavljenju nealbanskih svetišta ili žitišta, svakako mogu biti zadovoljni.*, ističe se u članku i potom naglašava kako ne može stajati znak jednakosti između htijenja i velikog sna o stvaranju republike Kosovo, odnosno Velike Albanije i ostvarivanja partijskih zaključaka o ustavnom konstituiranju Savezne Republike Srbije kao države i ravnopravne federalne jedinice u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.¹⁴⁵

Sasvim u skladu s takvim stavom bio je govor Slobodana Miloševića početkom prosinca 1986. prilikom posjeta Kragujevcu, čije je dijelove prenijela *Politika*. Tom je prilikom Milošević izjavio kako će Albanci na Kosovu, a pogotovo komunisti sačuvati svoj obraz pred drugim jugoslavenskim narodima samo tako što će sa svoje strane zaštititi djecu i nedužne ljude *od šovinističkog terora kojem su izloženi*. Milošević je istaknuo i da je suština *perfidne taktike albanske kontrarevolucije* na Kosovu s jedne strane nastojanje da ne dolazi do nikakvih masovnih agresivnih ponašanja albanskih nacionalista i separatista, a s druge strane da učestalim incidentima - *silovanjem, ponižavanjem, omalovažavanjem* – nastoje izazvati reakcije srpskog i crnogorskog stanovništva koje će se izraziti kao *revolt, masovni nemiri i krvoproliće*.¹⁴⁶ Slobodan Milošević je, kako proizlazi iz citata, prihvatio retoriku koja je svoje mjesto nakon promocije među dijelovima opozicijske inteligencije pronašla u medijima pa tako i ideju o politički motiviranim silovanjima, iako za takvo što nisu postojali dokazi niti su službene brojke o počinjenju kaznenog djela seksualnog zlostavljanja govorile u prilog tezi o

¹⁴⁴ E. V. N., „Jedan događaj, sto odjeka“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. 10305, 5. studenoga, 6.

¹⁴⁵ Ljiljana ZORKIĆ, „Kosovski mozaik“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26259, 10. studenoga 1986., 5.

¹⁴⁶ D. LAZIĆ, B. VRANJEŠEVIĆ, „Promeniti sve što smeta da se uspešno razvijamo“, *Politika*, g. 83., br. 26286., 8. prosinca 1986., 5.

sustavnim politički motiviranim silovanjima Srpkinja i Crnogorki od strane Albanaca.¹⁴⁷ Tisak je prenosio njegove riječi i time tezi o sustavnim seksualnim zlostavljanima kao sredstvu pritiska dao dodatni legitimitet.¹⁴⁸ Suglasje između tiska, prvenstveno *Politike* i Slobodana Miloševića o ovoj temi tako je postignuto. U antrfileu istog članka pod naslovom *Šta traži Srbija?* prenesen je još jedan važan, štoviše ključan dio Miloševićeva govora u kojem jasno izriče svoje stavove po pitanju Kosova kao autonomne pokrajine, odnosno izražava stav koji se sada već dobrim dijelom poklapa s memorandumskim tezama:

„Srbija ne traži da bude više republika od drugih republika, ali sigurno je da ne može dozvoliti ni da bude manje republika od drugih. To što Srbija u svom sastavu ima dve autonomne pokrajine ne može da bude razlog da se ona svede na svoje uže područje, tzv. Srbiju bez pokrajina. Odnosno, da Republika Srbija bude zbog toga lišena neophodnih političkih i pravnih ingerencija nad celokupnom svojom teritorijom, odnosno primorana da ih primenjuje samo na jedan dio svoje teritorije.“¹⁴⁹

Taj je citat zapravo zaokružio cijeli govor i ponudio rješenje za prethodno navedene probleme srpskog naroda na Kosovu i ujedno jasno odredio cilj i pravac buduće politike Slobodana Miloševića prema Kosovu, ali i Vojvodini. *Politika* ga je podržala i novinski članci, odnosno odabir tema i način njihova obrađivanja redovno će pratiti njegovu politiku, a retorika će biti najčešće usuglašena. Promjene u političkom sustavu trebat će omogućiti Srbiju

¹⁴⁷ Nezavisna komisija o Kosovu na čelu s odvjetnikom Srđom Popovićem provela je i 1990. objavila istraživanje pod nazivom „Kosovski čvor, drešiti ili seći“ u kojem se dotakla i teme silovanja na Kosovu. Pregled rezultata istraživanja objavio je beogradski tjednik *Vreme*. Prema zaključcima Komisije, na Kosovu je tako bilo dva i pol puta manje prijava za silovanje nego u užoj Srbiji, skoro dva puta manje od jugoslavenskog prosjeka i znatno manje nego u Vojvodini. Na Kosovu ja najmanje osuđenih za ovo djelo, odnosno 3 puta manje nego u užoj Srbiji i ispod jugoslavenskog prosjeka i vojvođanskog prosjeka. Prema podacima Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova, 31 djelo ili 9.6% otpada na Albance, čije su žrtve pripadnice srpske, odnosno crnogorske nacionalnosti. Podaci Pokrajinskog sekretarijata za pravosuđe, za period 1981. – 1986., razlikuju se od podataka Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova i pokazuju veće učešće Albanaca prijavljenih za silovanje i pokušaj silovanja na štetu srpske i crnogorske nacionalnosti (58 djela ili 15%). Komisija je konstatala da ne može utvrditi koji je izvještaj točan. Pripadnice srpske i crnogorske nacionalnosti kao oštećene su prezastupljene s obzirom na učešće u populaciji, među oštećenima bilo ih je 27.1%, a ima ih oko 15% u populaciji Kosova. Albanke čine 64.1% oštećenih, a to je znatno manje od njihova učešća u populaciji. Srpkinje i Crnogorke u 57.4% oštećuju Albanci, a Srbi u 37.6%. Prema ženama srpske nacionalnosti, ovo djelo srazmjerno češće čine Srbi nego Albanci. Albanci i Srbi generalno gledano pojavljuju se u postocima koji približno odgovaraju njihovoj zastupljenosti u populaciji (81:13%). Albanke su u 95% slučajeva oštećene od Albanaca što se objašnjava time da su Albanke visoko kontrolirana grupa, u velikom broju zatvorene u kuću, manje se obrazuju, manje ih je zaposlenih pa samim time imaju manji broj vanjskih komunikacija. Sklonost ka neprijavljivanju ovog dijela stoji, kako Komisija zaključuje, u visokoj korelaciji s društvenim položajem žene, pa one koje su manje vezane za tradicionalni život, koje su samostalnije i obrazovanije, češće će i prijaviti silovanje. Milan MILOŠEVIĆ, „Skupa cena- Izveštaj Nezavisne komisije o Kosovu“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 3., 12. studenog 1990., 33.

¹⁴⁸ Wendy Bracwell u članku „Rape in Kosovo: Masculinity and Serbian Nationalism“ ustvrdila je da su optužbe za silovanje Srpkinja od strane Albanaca na Kosovu postale značajan politički faktor u razvoju srpskog nacionalizma 80-ih godina 20. stoljeća te da su rasprave o silovanju korištene kako bi se stvorila percepcija nacionalne viktimizacije i legitimirao srpski nacionalizam, što je naposljetku doprinijelo nasilnom raspadu Jugoslavije. v. Wendy BRACWELL, „Rape in Kosovo: Masculinity and Serbian Nationalism“, *Nation and Nationalism*, Volume 6., Issue 4., 563.-590., October, 2000.

¹⁴⁹ D. LAZIĆ, B. VRANJEŠEVIĆ, „Promeniti sve što smeta da se uspešno razvijamo“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26286., 8. prosinca 1986., 5.

bez autonomnih pokrajina, kao *jedinstvenu državu i socijalističku samoupravnu demokratsku jedinicu*.¹⁵⁰ Na putu do tog cilja, kako je sam Slobodan Milošević istaknuo, promijenit će se sve ono što smeta da bi se izašlo iz krize, ali i sve ono što otežava da se Srbija uspješnije razvija u ekonomskom i socijalnom smislu. Uloga medija pa tako i tiska pri tome svakako je jedna od ključnih jer javnost u Srbiji trebalo je upoznati sa situacijom na Kosovu, odnosno interpretacijom situacije. Ne može se, dakako, sa sigurnošću osporavati da je diskriminacije pa i zlostavljanja Srba i Crnogoraca na Kosovu u nekim slučajevima doista i bilo, jednako kao što se ne može osporavati da su u određenom broju doista počinjena djela seksualnog nasilja nad Srkinjama od strane Albanaca, ali način na koji su informacije prezentirane i interpretirane, odabir terminologije, isticanje i naglašavanje pojedinih događaja ukazuju na to da su takve vijesti osim informiranja čitatelja, imale i svrhu stvaranja određenog ozračja unutar kojeg će se Srbi na Kosovu smatrati nezaštićenima, napuštenima i ugroženima, čak i fizički, uslijed čega se nužno nameće ideja da Kosovo sa svojom strukturom vlasti i trenutnim društvenim uređenjem ne može garantirati srpskom i crnogorskom narodu niti ravnopravnost niti sigurnost te da su promjene u tom smjeru nužne. Sve daljnje akcije koje će pratiti i mediji, govorit će u prilog toj ideji.

3. 5. „Buđenje“ Jasenovca

U javnim raspravama u Srbiji sredinom 80-ih godina, u kojima je važno mjesto zauzeo Drugi svjetski rat te revizija službene historiografije i isticanje i naglašavanje zločina koji su počinjeni nad srpskim narodom, središnji motiv bio je koncentracijski logor Jasenovac. Na primjeru Jasenovca dio publicista i novinara pokušavao je dokazati tezu o genocidnosti hrvatskog naroda, namećući mu kolektivnu krivicu i imputirajući mu želju za uništenjem Srba.¹⁵¹ Ponavljanjem i podsjećanjem na strahote Jasenovca, srpsku javnost se ujedno podsjećalo na zločine koje su nad njihovim sunarodnjacima počinili pojedini pripadnici hrvatskog naroda, budile su se traume i stvarao se osjećaj tjeskobe i nepovjerenja. Iako će se o Jasenovcu isprva govoriti u povijesnom kontekstu, vremenom će on postati i simbol buduće prijetnje, snažno upozorenje i podsjetnik srpskom narodu da mora biti na oprezu kako se Jasenovac ne bi ponovio. Manipuliralo se i brojem stradalih u Jasenovcu. Po svršetku rata, 1946. broj stradalih procjenjivao se na 46. 000, ali u nekoliko idućih desetljeća čak su i službene procjene govorile o brojcima od 600 do 700. 000 ljudi. U istraživanjima koja su provedena početkom šezdesetih godina o žrtvama Jasenovca i Stare Gradiške istraživači su uspjeli skupiti 59 000 imena no kako dobiveni rezultati nisu bili u skladu s općeprihvaćenim

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 621

mišljenjem, oni nikada nisu predstavljeni javnosti. Demografsko-povijesnim analizama provedenim 80-ih godina broj žrtava procijenjen je između 83. 000 i 100. 000¹⁵² no i dalje se najčešće govorilo o 700. 000 žrtava, a kako se medijski diskurs zaoštravao tako su i brojke postajale sve više.¹⁵³

Večernje novosti u listopadu 1986. objavile su u seriji od četiri članka -*Jasenovački zločin u svjetlu novih dokaza* dijelove još neobjavljenog trećeg dijela knjige povjesničara Antuna Miletića¹⁵⁴ *Jasenovac 1941.- 1945.*, koji je, kako se kaže u *Večernjim novostima* objavio 249 novih, dotad nepoznatih dokumenata *iz kojih se jasno vidi da je u ovom najbrutalnijem fašističkom gubilištu u Europi granica između života i smrti bila izbrisana.* *Večernje novosti* seriju su članka najavile uz pridjev *Ekskluzivno* i napomenu da one prve objavljuju dijelove *ovog krvavog ustaškog albuma*. Prvi je članak naslovljen *Jedina kazna – smrt*, i upotpunjen fotografijom kolone ljudi s potpisom *Pred ustaškim paklom: Kolona zatočenika čeka da uđe u Jasenovački logor*. Ovdje se prenose dijelovi izvještaja koji je o svom boravku u Jasenovcu u ožujku 1942. sastavio zatočenik logora Sarajlija Vojislav Prnjatović u Komesarijatu za izbeglice i preseljenike u Beogradu. Odjeljcima članka pridodani su bombastični naslovi poput *U vlasti koljača*, a antrfile smješten u središnji dio članka nosi jednostavan, ali upečatljiv naslov *Pakao* u kojem se kaže kako je do siječnja 1942. 1100 zatočenika bilo smješteno u tri vrlo primitivne barake bez prozora, koje su više sličile na svinjce nego na stanove za ljude - *U jednoj takvoj baraki stanovalo je 300 do 450 zatočenika Srba. Nečisti, blatnjavi, mokri, puni vašiju, zdravi i bolesni, bili su nabacani jedni preko drugih od patosa do krova. Strahota kakva bi se mogla meriti samo sa paklom*, prenosi se izvadak Prnjatovićeve izvještaja.¹⁵⁵

Drugi članak naslovljen je *Taoci u pelenama*, a uz naslov je pridodana fotografija pothranjene i gole djece različitih uzrasta iz dječjeg logora u Reki kraj Jastrebarskog.¹⁵⁶ U glavi članka navodi se kako je u Jasenovcu bilo oko 30 000 *mališana od kolevke do četrnaest*

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Prema dosadašnjem poimeničnim popisu, koji je rezultat rada stručnih djelatnika Spomen područja Jasenovac broj žrtava Jasenovca, odnosno sustava logora Jasenovac, koji je uključivao logore u Bročicama, Krapju, Jasenovcu i Staroj Gradiški te brojne logorske ekonomije u prisilno raseljenim selima i stratištima s obje strane Save i Une stradalo je 83 145 ljudi, od čega je 47 627 srpske nacionalnosti. Dostupno na: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6284>, učitano, 2. svibnja 2014.

¹⁵⁴ Pukovnik Antun Miletić bio je načelnik Arhiva oružanih snaga SRFJ i autor drugog stalnog postava muzeja u Jasenovcu.

¹⁵⁵ Jovan KESAR, „Jedina kazna – smrt“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. 10284. 10. listopada 1986., 13

¹⁵⁶ U srpnju 1942. u napuštene barake talijanske vojske, u dvorac Erdödy i franjevački samostan kraj Jastrebarskog smještena su djeca dovedena iz logora u Staroj Gradiški i s logorskih ekonomija u Jablancu i Mlaki, dok je u tri kilometra udaljenu Reku, dovedeno oko 2000 djece. U oba je logora bilo oko 3336 djece. U kolovozu 1942. partizanske su jedinice prilikom napada na Jastrebarsko odvele iz logora nekoliko stotina zdravije i veće djece. Caritas je zbrinuo oko 500 djece, a građani Zagreba, Jastrebarskog i okolnih mjesta udomili su još 1637 djece. Dostupno na: <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5510>, učitano 2. svibnja 2014.

godina te kako optužnica iz 1956. tereti *poglavnika NDH da je iz zločinačkih pobuda, lične mržnje i osvete naredio da se ubije 3018 dečaka i devojčica*. U članku se donosi svjedočanstvo Hrvatice Tatjane Marinić, koja se u logoru u Reki skrbila za djecu, uz komentar kako bi tužni dnevnik smrti bio mnogo veći da se u akciju spašavanja djece nisu uključili hrvatski komunisti i rodoljubi. Dijelovi svjedočanstava koje su *Večernje novosti* prenijele iznimno su potresni. Govori se o bolesnoj, mrtvoj i umirućoj djeci, dječjim leševima i teškim patnjama kojima su bila izložena. U posebnom odjeljku naslovljenom *Okrutnost časnih sestara* navode se okrutni postupci časnih sestara i svećenika prema djeci.¹⁵⁷ Treći dio serije članaka pod naslovom *Krvnici broje žrtve* bavi se brojem jasenovačkih žrtava prema izvorima ustaške ili njemačke provenijencije. U glavi članka istaknuto je kako je general Edmund Glaise von Horstenau, njemački opunomoćenik u NDH tvrdio da su se ustaše hvalile kako su ubile milijun pravoslavnih Srba, ali da se na osnovu izvještaja koje je on primio može konstatirati da je *broj zaklanih iznosio tri četvrtine milijuna* te kako je Milan Nedić predsjednik *srpske kvinslinške vlade* molio Nijemce da pomognu zatočenicima u ustaškim logorima. U članku se navodi kako je autor knjige uložio mnogo truda da bi ustvrdio koliko je ljudi ubijeno u *najbrutalnijem fašističkom gubilištu u Europi*, ali da u tome nije uspio jer je najveći broj dokumenata uništen. No istražujući po domaćim i svjetskim arhivima otkrio je velik broj dokumenata na osnovu kojih se može približno utvrditi broj žrtava. Dijelovi tih dokumenata objavljenih u knjizi citirani su u članku. Prenosi se tako da se zapovjednik jasenovačkog logora Vjekoslav Maks Luburić 1942. hvalio: *I tako smo mi u ovoj godini dana, ovdje u Jasenovcu poklali više ljudi nego li je Osmanlijsko Carstvo za cijelo vrijeme vladavine u Europi* te kako su članovi ustaške vlade 1942. izvijestili da je život izgubilo 200. 000 Srba i da general Alexander Löhr, zapovjednik sektora Jugoistok u travnju 1943. spominje brojku od 400. 000 ubijenih Srba na teritoriju NDH.

Članak je upotpunjen fotografijom dvadesetak mlađih pripadnika ustaške vojnice, što se vidi po odorama ili kapama jer je jedan dio do pasa razodjeven i odjeven u kratke hlače, s potpisom *Grupni portret zločinaca: Jasenovački koljači posle jednog pokolja*.¹⁵⁸ Sama fotografija ničime ne odaje dojam da je snimljena poslije pokolja. Štoviše, budući da veći broj osoba uopće nema odoru, a neki niti kape te jedan dio stoji zagrljen, dalo bi se zaključiti da je fotografija snimljena u ležernijem okruženju. No, uz potpis pod sliku, upravo ta ležernost vojnika, razgolićenost i neformalnost ostavlja dojam krajnje okrutnosti i bestijalnosti. Posljednji članak iz serije naslovljen je *Posljednja smena fabrike smrti* i u njemu se prenose

¹⁵⁷ Jovan KESAR, „Taoci u pelenama“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. 10285., 11. listopada 1986., 13.

¹⁵⁸ Jovan KESAR, „Krvnici broje žrtve“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. 10286., 12. listopada 1986., 6.

dijelovi izvješća Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, čiji su članovi 18. svibnja 1945. ušli u srušen, spaljen i opustošen jasenovački logor, u, kako se navodi, *stravično ustaško mučilište* kojim se još širio *smrad paljevine i zadah leševa u raspadanju*. U podnaslovu se ističe kako je Komisija zaključila da ljudski rječnik ne može naći adekvatne oznake kojima bi se izrazio stupanj nečovječnosti i veličina izvršenih zločina. Članak je popraćen fotografijom muških i ženskih leševa u odjeći i obući, s potpisom: *Reljef smrti: Jasenovačke žrtve u savskom mulju*,¹⁵⁹ a završava odjeljkom naslovljenim *Nasip od kostiju* u kojem se ističe kako možda najpotresnije stranice Miletićeve knjige čine obdukcijski nalazi o tisućama jasenovačkih žrtava čiji su leševi pronađeni u širem području logora, na obalama Save, *stotinama kilometara nizvodno od Jasenovca*. Donose se izvodi iz izvješća Komisije s vrlo eksplicitnim opisima leševa izvučenih iz rijeke, ali i oružja kojima su žrtve ubijane ili zlostavljane poput čekića i *povećeg komada željeza, hrpe lanaca i okova*. Kako bi dočarale *kakvu pobjedu je smrt odnijela* u Jasenovcu *Večernje* su *novosti* citirale, kako se navodi, *samo jedan obdukcijski protokol*, kojega valja prenijeti kao ilustrativni primjer i za ostatak teksta, punog mučnih detalja, koji su prezentirani čitateljima:

„Ženski leš dug 181 cm. Kosa nedostaje, zubi svi očuvani, oko 25 godina. Na levoj podlaktici tetoviran lik devojke i ime Smilja, a na desnoj VERA, LJUBAV, NADA i godina 194... zadnji broj nedostaje. Na dva santimetra ispod grudnjače preko želučano trbušnog predela sve do stidnih kostiju otvor 23X11 cm. Vire creva. Leš je go, vezanih ruku pozadi žicom o kojoj visi gvozdena karika oko 2 kg.,,

Kako je to bio posljednji članak u seriji, u antrfileu pod naslovom *Pravi odgovor* donosi se i recenzija Miletićeve knjige, koju je napisao Dragoje Lukić, kako se navodi, *jedan od najboljih poznavatelja fašističkog logora u Jasenovcu*. Lukić je istaknuo važnost pisanja o Jasenovcu, odnosno o *jasenovačkoj rani*, napomenuvši da se desetljećima vjerovalo kako će se zlo prije pobijediti ako se ne spominje, ali da tako nije bilo jer prošlost najduže traje. *Jasenovac je teška rana i dok ova zemlja postoji, ta rana mora da boli*, istaknuo je. Ta je Lukićeva izjava zapravo izvrsno sažela smjer i stil pisanja ove serije članka, ali i svakog daljnjeg pisanja o Jasenovcu – tekst koji govori o Jasenovcu mora izazvati snažnu emotivnu reakciju, mora *boljeti*. Značaj Miletićeva djela, prema Lukiću jest u tome što je *svojom autentičnošću* demistificiralo različite predstave o Jasenovcu te *snagom neoborivih*

¹⁵⁹ Fotografija s prizorom žrtava izbačenih na obalu Save, koja se često koristila u svrhu ilustracije ustaških zločina, u Miletićevoj knjizi pa tako onda i u članku *Večernjih novosti* nije objavljena u njezinu izvornom obliku. Dio fotografije s desne strane na kojem se vidjela ženska noga u cipelama s visokom potpeticom, Miletić je jednostavno izrezao. Po svoj prilici zato što se moralo doimati prilično nevjerovatnim da bi zatočenica logora hodala u cipelama s visokim potpeticama. Državna krugovalna postaja Zagreb, izvijestila je 6. svibnja da su prigodom ulaska u Sisak partizani ubili oko 400 građana te neki autori smatraju da je vjerojatno da su na kontroverznoj fotografiji prikazane upravo te žrtve. v. Nataša MATAUŠIĆ, *Jasenovac – fotomonografija*, Spomen područje Jasenovac, Jasenovac, 2008., 21 -23.

argumenata odgovorilo svima koji *bezobzirnim umanjivanjem* broja žrtava i veličine *jasenovačke tragedije* pokušavaju opravdati *one mračne snage*, koje su dovele do *bratoubilačkog klanja* i koji bi željeli te iste društvene snage ponovno izvesti na društvenu scenu, ali i one koji preko Jasenovca pokušavaju optužiti cijeli narod za ono što su počinili *njegovi izrodi*. I jednima i drugima, ističe Lukić, Miletićeve knjige daju nedvosmisleni odgovor, *one kažu u čijim je rukama bila kama, u ime koga i za koga su klana i djeca u kolijevkama*.¹⁶⁰ Iz objavljene recenzije jasno se iščitava i svrha ovih, ali i budućih članaka o Jasenovcu – oni su potrebni kao stalni podsjetnik na zločin počinjen nad srpskim narodom, s time da taj podsjetnik mora biti bolan, što pak iziskuje detaljne opise zlodjela zločinaca i patnji žrtve, a potrebni su i kako bi se javnost upozorila što se može dogoditi ako se na društveno-političkoj sceni ponovno pojave političke opcije koje su dovele do Jasenovca. Javnosti se tako ujedno sugerira da su takve političke opcije još uvijek prisutne, odnosno da u zemlji postoje osobe kadre ponovno provoditi zločinačku politiku, pokrenuti *bratoubilački rat* i stvoriti neki novi Jasenovac.

Koliko je tema Jasenovca bila važna i zastupljena pokazuje i Drugi okrugli stol o logoru u Jasenovcu održan sredinom studenoga u organizaciji Spomen područja Jasenovac, koji je prvi put, osim povjesničara s jugoslavenskog prostora okupio i znanstvenike iz Sovjetskog saveza, Norveške i Francuske čiji su istraživački interesi bili usmjereni na fašizam i koncentracijske logore. *Politika* je o otvaranju skupa izvijestila u članku pod naslovom *Mašinerija terora i genocida* popraćenom fotografijom jasenovačkog spomenika. Ondje je prigodom otvaranja skupa Antun Miletić kao predsjednik Savjeta Spomen područja, kako se navodi, podsjetio da je sistem logora Jasenovac bio najcrnji oblik fašističke sile, krvavo nasilje i zlostavljanje nad čovjekom, napomenuvši da oko 700. 000 ljudi, žena i djece ubijenih u ovom logoru predstavljaju sastavni dio fronta narodnooslobodilačkog pokreta i otpora naroda Jugoslavije fašističkom okupatoru. Istaknuo je i kako se ne smije dopustiti da se odgovornost zločinaca relativizira te da je *na osnovi prikupljenih podataka utvrđeno da je u logoru Jasenovac život izgubilo oko 700. 000 osoba*. Ante Marković, tada predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske, pozdravljajući sudionike skupa također se osvrnuo na pokušaje relativizacije, rekavši da će se odlučno raskrinkati i diskvalificirati svaki pokušaj da se sa raznih pozicija diktira i manipulira faktografijom.¹⁶¹

Nekoliko dana kasnije u *Politici* su objavljeni i zaključci sa skupa i to pod naslovom *Pouke za sadašnjost i budućnost* pa se tako navodi da niz eminentnih znanstvenih i društveno-

¹⁶⁰ Jovan KESAR, „Poslednja smena fabrike smrti“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 34, br. 10287., 13. listopada 1986., 10.

¹⁶¹ R. ARSENIĆ, „Mašinerija terora i genocida“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26264., 15. studenoga 1986., 7.

političkih djelatnika iz Jugoslavije, ali i iz inozemstva smatra da je na osnovu prostornih indikatora, prikupljenih podataka i svjedočenja preživjelih broj od 700. 000 ljudi ubijenih u Jasenovcu vrlo realan.¹⁶²

Sasvim na tragu takvih ideje o prošlosti kao pouci i upozorenju za budućnost bio je i intervju s redateljem Lordanom Zafranovićem, objavljen i najavljen na naslovnici u *Večernjim novostima* u siječnju 1987., povodom odbijanja scenarija njegova dokumentarnog filma *Civitas dei*, o Andriji Artukoviću, negdašnjem visokom ustaškom dužnosniku, osuđenom zbog ratnih zločina. *Civitas dei počeo sam da gradim kao zid protiv mogućeg novog krvoprolića*, istaknuo je tom prilikom Zafranović, a *Večernje* su *novosti* taj citat navele u podnaslovu članka. Zafranović je, kako se navodi, zajedno s novinarom i publicistom Jovanom Popovićem iz Beograda, koji je pratio suđenje Artukoviću, napisao scenarij za dokumentarni film koji bi se bavio Artukovićevim životom. Komisija za igrani film Republičke samoupravne interesne zajednice za kulturu odbacila je scenarij, a u članku se navodi kako se u Zagrebu nije moglo doći do recenzije na osnovu koja je donesena takva odluka. Sam Zafranović objasnio je, kako se film trebao odvijati na dva plana. Jedan je o tome kako je zapravo Artukovićev sin dobio ime Radoslav, a drugi plan su *kame, ustaše, oni artukovići zakrvavljenih očiju i ono što još uvijek tinja u nekim mozgovima iz tog bratoubilačkog požara*. Zafranović je pojašnjavajući prvi plan filma novinarima ispričao kako u staroj hrvatskoj povijesti postoji *ne legenda, nego istorijska činjenica* da je to ime u 11. stoljeću nosio jedan *katolički pop* koji je dao sve od sebe u organiziranju križarskog pohoda protiv nevjernika. Na tom je putu trebalo prijeći i preko srpskih zemalja, ali je, knez Trpimir rekao da neće na tom putu ognjem i mačem nasrnuti na braću Srbe i to je platio glavom jer ga je *pobesnela vojska raznela sabljama*.¹⁶³ Dakako, Zafranovićeva priča ne samo da nije utemeljena u povijesnim činjenicama, već ne postoji niti kao legenda. Čini se da mu je kao inspiracija poslužila legenda o smrti kralja Zvonimira na Kosovu polju, u kojoj se Srbi niti ne spominju. Svojom pričom Zafranović je zapravo pokušao čitateljima prezentirati kontinuitet mržnje prema Srbima, koja je u dijelu hrvatskog naroda navodno zastupljena još od ranog srednjeg vijeka da bi kulminirala u razdoblju NDH, na što se onda nadovezuje upozorenje da su takvi ljudi još uvijek prisutni i da bi se povijest mogla ponoviti.

U travnju 1987. Jasenovac se ponovno našao u središtu pozornosti tiska jer je povodom 42. godišnjice proboja logoraša održan tradicionalni susret mladih, koji su došli iz raznih dijelova Jugoslavije. Na susretu se i ovaj put okupio politički vrh, a Ante Marković

¹⁶² R. ARSENIĆ, „Pouke za sadašnjost i budućnost“, *Politika* (Beograd), g. 83., br. 26269., 20. studenoga 1986., 11.

¹⁶³ „Zid protiv zla“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35. br. 10370., 23. siječnja 1987., 20.

održao je govor u kojem je istaknuo kako Jasenovac spada u najveća mučilišta i gubilišta Drugog svjetskog rata u Europi, nazvavši ga svjedočanstvom o bezumlju i stravičnim posljedicama izdaje i nacionalne i vjerske mržnje. I ovom prilikom u *Politici* je navedena službeno prihvaćena brojka od 700. 000 žrtava jasenovačkog logora, uz opasku da po broju žrtava Jasenovac stoji uz bok Auschwitzu, Buchenwaldu, Majdaneku i *drugim stratišima u kojima je nacizam i fašizam svoje postojanje ovjekovječio s 18 milijuna likvidiranih ljudi*.¹⁶⁴ Prema podacima *Yad Vashema*, svjetskog referentnog centra za dokumentaciju, istraživanja, edukaciju i komemoraciju Holokausta, u Auschwitzu je ubijeno oko milijun ljudi, u Majdaneku 360 000, a u Buchenwaldu 43 045.¹⁶⁵ S brojkom od 700 000 žrtava, Jasenovački sustav logora tako bi doista stao uz bok najvećim nacističkim logorima u Europi. Za Jasenovac, *Yad Vashem* navodi da je ondje ubijeno 25 000 Židova, nasuprot broja od 13 116 koju u svom popisu navodi *Spomen područje Jasenovac*. Na službenoj internetskoj stranici *Yad Vashema* i danas stoji da je u Jasenovcu ubijeno *stotine tisuća Srba*.¹⁶⁶ To pokazuje koliko su dalekosežne posljedice združene, prvenstveno službene državne politike u Jugoslaviji prema Jasenovcu i jasenovačkim žrtvama, a potom i srpske znanstvene, kulturne i medijske scene, kojom se broj žrtava cijelo vrijeme preuveličavao i povećavao, ali i tako uvećan neprestano isticao i u svakoj prilici ponavljao, tako da je naposljetku postao općeprihvaćen i zbog političkih razloga i osjetljivosti teme vrlo teško podložan reviziji.

Kao što je vidljivo iz novinskih članaka, svatko tko bi pokušao revidirati službenu brojku od 700. 000 žrtava, smatrao bi se neprijateljem, odnosno pripadnikom ili slijednikom politike onih snaga koje su zločine i počinile – faktički ustašom, iako se tako izriječom nije navodilo, već su korišteni asocijativni eufemizmi. U člancima o Jasenovcu, korišteni su često eksplicitni opisi žrtava upotpunjeni istim takvim fotografijama, pri čemu valja napomenuti da je fotografija iz Jasenovca sačuvano malo te se ne može sa sigurnošću ustvrditi jesu li te fotografije doista potekle iz jasenovačkog sustava logora,¹⁶⁷ što samo pokazuje koliko je bitno bilo što zornije prikazati okrutnost i nesmiljenost zločina i tako izazvati snažniju emotivnu reakciju u čitatelja. Opisi zlodjela uz takve fotografije i naslove i podnaslove koji su sugerirali da se takvo što može i ponoviti, morali su u čitateljima izazvati osjećaj prijetnje i tjeskobe, podsjetivši ih što se dogodilo srpskom narodu pod ustaškim režimom i to nakon objave *Memoranduma* u kojem je istaknuto da se srpski narod u Hrvatskoj nalazi u najgorem položaju još od razdoblja Nezavisne Države Hrvatske.

¹⁶⁴ „Žrtve nas obvezuju“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26416., 20. travnja 1987., naslovnica

¹⁶⁵ Dostupno na: <http://www.yadvashem.org/yv/en/holocaust/about/06/camps.asp>, učitano 15. svibnja 2014.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Više o problematici autentičnosti fotografija iz jasenovačkog logora v.: Jasna Mataušić, *Jasenovac, fotomonografija*, Spomen područje Jasenovac, Jasenovac, 2008.

3. 6. Zbor u Kosovu polju i počeci izgradnje stereotipa

Od proljeća 1987. godine Slobodan Milošević, kao sekretar Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije zauzimao se za radikalniji pristup rješavanju „kosovskog pitanja“ s čime se nije slagao predsjednik Predsjedništva Srbije Ivan Stambolić, koji je smatrao da svaka radikalizacija nužno otvara vrata nacionalističkoj histeriji. Istovremeno Slobodan Milošević je prepoznao važnost i utjecaj medija u političkom životu. Još 18. veljače 1987. na sjednici Gradskog komiteta Milošević je rekao: *Promijenjen je glavni urednik Duge, ali se stanje u Dugi neće promijeniti dok ne dođe do promjene u redakciji Duge u širem smislu. Razgovaramo i o novom glavnom uredniku NIN-a. Bez obzira na rješenje do koga dođemo, nećemo riješiti probleme u NIN-u, ako ne dođe do ozbiljne rekonstrukcije čitave redakcije.*¹⁶⁸ NIN je u to vrijeme bio pod uredništvom Mirka Đekića i pisanje tog tjednika bilo je prilično odmjereno. Ta je Miloševićeva izjava tada ostala bez rezultata, ali je jasno pokazala njegovu namjeru da utječe na medije.

Miloševićev posjet Kosovu polju krajem travnja 1987. i njegova prezentacija na beogradskoj televiziji, Miloševića je promovirala u vođu nacije, a njegova usputna izjava upućena demonstrantima postala je prvorazredna medijska senzacija, pretvorivši se u pravu propagandnu parolu, dok su se nizali televizijski i novinski članci o Miloševićevim susretima s predstavnicima kosovskih Srba.¹⁶⁹

Milošević je, poput Ivana Stambolića, godinu dana ranije, 24. travnja 1987. došao u Kosovo polje kako bi spriječio još jedan odlazak Srba i Crnogoraca pred Narodnu skupštinu u Beogradu i odgovorio ih od ideje trajnog napuštanja Kosova. Isprva je na Kosovu dočekan hladno budući da Stambolićeva obećanja od prošlogodišnjeg dolaska nisu bila ispunjena pa su kosovski Srbi pokazivali nepovjerenje prema svakome predstavniku vlasti iz Beograda. Očekujući moguće proteste policija je formirala kordon ispred zgrade u kojoj je Slobodan Milošević razgovarao s općinskim političkim predstavnicima Albancima i Srbima. Okupljeni demonstranti nasrnuli su na kordon tražeći izravan razgovor s Miloševićem, a policija je upotrijebila palice kako bi ih zaustavila.¹⁷⁰ Kako je Milošević odmah obaviješten o tim zbivanjima, izašao je ispred zgrade i čuvši ljutite povike okupljenih ljudi, koji su mu se žalili

¹⁶⁸ Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992., ur. Bruno Vekarić,, 34.

¹⁶⁹ Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992., ur. Bruno Vekarić, 35.

¹⁷⁰ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 381. – 383.

da ih je policija prebila, u hodu je izrekao svoju čuvenu izjavu: *Ne sme niko da vas bije*.¹⁷¹ U tom je trenutku Slobodan Milošević postao otvoreni zaštitnik srpskoga naroda na Kosovu, a zahvaljujući medijima i nacionalni junak, dok će se slavna rečenica uklopiti u mitsku sliku Miloševića, koju su stvarale njegove pristalice.¹⁷²

Politika je članak o zboru na Kosovu polju smjestila na naslovnicu uz fotografiju okupljenog mnoštva s potpisom: *Narod ispred sale klicao je „Jugoslavija“*. Navodi se kako je 20. 000 građana srpske i crnogorske nacionalnosti iz svih krajeva Kosova ostalo ispred Doma kulture u Kosovu polju jer nisu mogli ući u dvoranu. Pjevali su pjesme o Jugoslaviji i izvikivali parole. Zbog njihova zahtjeva da im se obrati predsjednik Predsjedništva Centralnog komiteta Srbije, Slobodan Milošević, piše *Politika*, zbor komunista je na prijedlog predsjednika Rejonske konferencije Centralnog komiteta Kosova Polja Mitra Balevića prekinut, a ispred dvorane došlo je do incidenta i intervenirala je milicija. Milošević je tada, kako piše *Politika* izašao iz sale i rekao građanima: *Drugovi i drugarice, treba da se dogovorimo i da radimo, a ne da mitingujemo. Mitinzi ništa neće rešiti. Molim vas, sami održavajte red, a ne da to čini milicija. Oni to čine u vašem, a ne u mom interesu. Neka se izdvoje delegati i neka uđu u salu da razgovaramo*. Miloševićeve su riječi popraćene aplauzom, a tada je netko rekao: *Druže Miloševiću, ovdje upotrebljavaju palice*, na što je Milošević odgovorio: *Molim vas, to vredi za sve pripadnike organa bezbednosti, ne dolazi u obzir nikakva upotreba palica.*, i obećao okupljenom mnoštvu da će, uz komitete, zboru prisustvovati i delegati koje narod bude izabrao, a potom je, praćen aplauzom, u društvu Azema Vlasija ponovno ušao u dvoranu pa je zbor nastavljen.¹⁷³

Zanimljivo je da *Politika*, ali niti *Večernje novosti* uopće nisu prenijele izjavu *Ne sme niko da vas bije*, iako su i jedan i drugi list izvijestili o policijskoj uporabi palica i nastavili kasnije pratiti rasplet tog slučaja. *Večernje* su *novosti* prenijele identičan citat Miloševićeve izjave da ne dolazi u obzir uporaba palica, naglasivši kako je mnoštvo Miloševića dočekalo uz aplauz, uzvikujući: *Ne damo Kosovo!, Ne damo Jugoslaviju!, Živote dajemo, Kosovo ne dajemo!, Biju nas, biju nas!*¹⁷⁴ *Politika* je Slobodana Miloševića kao „čovjeka iz naroda i za

¹⁷¹ Izjava se često navodi u pogrešnom obliku,; *Nitko ne sme da vas bije*, u kojem je ušla u usmenu tradiciju, a kao takva ili u sličnom, ali također iskrivljenom obliku često se navodi i u literaturi; Dejan Jović, *Jugoslavija država koja je odumrla*, 381.; *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, 35.; Ivo Goldstein (*Nitko ne sme da bije ovaj narod*), Hrvatska 1918. – 2008. i dr. Rečenica se u izvornom obliku može čuti na snimci učitanoj na Youtube: *Slobodan Milošević, 25. IV. 1987. u Kosovom Polju: „Ne sme niko da vas bije“*, na 6:20. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=m_csVX8-Vg, učitano 1. lipnja 2014.

¹⁷² Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 381 – 383.

¹⁷³ „Zbor u Kosovu Polju“, „Svi želeli da uđu u salu“, *Politika*, g. 84., br. 26421., 25. travnja 1987., naslovnica

¹⁷⁴ D. DAMJANOVIĆ, M. KIKOVIĆ, M. BRKIĆ, „Pre razgovora incident“, *Večernje novosti* (Beograd), g.35., br. 11018. 26. travnja 1987., 6.

narod“, međutim, predstavila u antrfileu članka u kojem je izvijestila o 13-satnom sastanku Miloševića s predstavnicima kosovskog rukovodstva i građana, pod naslovom *Auto za starca* u kojem se kaže kako je na sastanku pred zoru mnoge iscrpljene građane svladao san te kako su bili umorni i prisutni rukovodioci, ali su *stoički izdržali više od 12 časova na stolicama*. Na kraju razgovora, kako se navodi, prišao im je jedan starac i upitao Slobodana Miloševića: *Imaš li ti kola?* Milošević je odgovorio da ima, a starac je na to rekao: *E onda da me povežeš kući jer sam umoran*, na što su Slobodan Milošević i Azem Vlasi uglas rekli: *Hajde s nama*.¹⁷⁵

Večernje novosti istaknule su kako je na sastanku većina od osamdeset govornika tvrdila da ih izdaje strpljenje i tražila što hitniju intervenciju nadležnih, ali i hitnu smjenu *onih koji potiču seobe* te da su mnogi tvrdili kako su za nastalo stanje dobrim dijelom krivi i kadrovi srpske i crnogorske nacionalnosti. U antrfileu je istaknuta Miloševićeva poruka okupljenima da će rukovodstvo Srbije i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije uvijek biti spremno za ovakve razgovore i za stalno prisustvo na zajedničkim poslovima: *Budite uvereni, to je osećanje koje se sreće širom Jugoslavije. Cela je Jugoslavija s vama. Nije reč o tome da je to problem Jugoslavije nego je Jugoslavija i Kosovo. Jugoslavija ne postoji bez Kosova. Jugoslavija i Srbija neće dati Kosovo*.¹⁷⁶

I *Politika* i *Večernje novosti*, prenijele su Miloševićeve riječi na kraju zбора rukovodstava i građana, istaknuvši u naslovu članaka, njegovu poruku *albanskim nacionalistima*, koje je upozorio kako trebaju znati da *na ovom tlu neće biti tiranije*, a prenesena je i njegova druga ključna, prilično radikalna izjava u kojoj je rekao da proces iseljavanja Srba i Crnogoraca *pod ekonomskim, političkim i običnim fizičkim pritiscima*, predstavlja vjerojatno *posljednji tragični egzodus europskog stanovništva*.¹⁷⁷ Milošević je u svom govoru istaknuo i kako je cilj da se izađe iz stanja mržnje, netrpeljivosti i nepovjerenja, da svi ljudi Kosova žive zajedno te da srpski i crnogorski narod stoga trebaju ovdje ostati, poručivši im u sentimentalnom tonu: *Ovo je vaša zemlja. Ovde su vaše njive, vaše bašte, vaše uspomene*.¹⁷⁸

Drugog dana svog boravka na Kosovu, Slobodan Milošević je, kako su izvijestile *Večernje novosti*, posjetio Uroševac i Sirničku župu, odakle se, upozorava se, odselilo više od 700 Srba i Crnogoraca i razgovarao s predstavnicima općinskih vlasti, ali i s *običnim ljudima*. Razgovarajući tako o političko-sigurnosnoj situaciji u općini Uroševac, u tvornici šavnih

¹⁷⁵ „Slobodan Milošević na zboru u Kosovu polju“, *Politika* (Beograd), g. 84., br.26422., 26. travnja 1987., 6.

¹⁷⁶ D. DAMJANOVIĆ, M. KIKOVIĆ, M. BRKIĆ, „Strpljenje na izmaku“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., 26. travnja. 1987., br. 11018., 5.

¹⁷⁷ *Politika* (Beograd), g. 84., br.26422., 26. travnja 1987., naslovnica; D. DAMJANOVIĆ, M. KIKOVIĆ, M. BRKIĆ. *Večernje novosti* (Beograd), „Na ovom tlu neće biti tiranije“, g.35., br. 11018. 26. travnja 1987., 6.

¹⁷⁸ D. DAMJANOVIĆ, M. KIKOVIĆ, M. BRKIĆ, *Večernje novosti* (Beograd), *Na ovom tlu neće biti tiranije*, g. 35., br. 11018. 26. travnja 1987., 6.

cijevi Milošević je rekao: *O bezbednosti srpske i crnogorske dece na Kosovu treba više da brinu albanske majke, nego milicija. Jer tamo gde milicija i vojska uzmu stvari u svoje ruke, prestaje sloboda.*¹⁷⁹ Tom je izjavom, koju su prenijele *Večernje novosti*, Slobodan Milošević zapravo otvoreno zaprijetio Albancima na Kosovu policijskom ili vojnom intervencijom. Obično se kao prva prijetnja oružanim sukobom navodi Miloševićev govor na Kosovu polju 28. lipnja 1989., kad je rekao da oružane bitke nisu isključene dok je ova Miloševićeva izjava, zacijelo, budući da je izrečena pred mnogo manje ljudi, u jednom usputnom posjetu jednoj tvornici u malom kosovskom mjestu prošla gotovo nezapaženo, iako zvuči prilično zastrašujuće, što je po svoj prilici i bio cilj.

Zahvaljujući iznimnoj medijskoj popraćenosti Zbora na Kosovu polju, Slobodan Milošević se u Srbiji nametnuo kao nova politička zvijezda. Najveći je učinak svakako izazvala televizija – prvenstveno središnji dnevnik Televizije Beograd, koji je detaljno izvijestio o Zboru, odnosno o razgovorima Miloševića i građana Kosova i to u posebnoj emisiji, koju su preuzele gotovo sve televizijske postaje u Jugoslaviji. Jednako tako, izvještavanje tiska u kojem su citirane i, u naslovima i podnaslovima članaka isticane, ključne Miloševićeve izjave, moralo je pridonijeti stvaranju nove medijske slike Slobodana Miloševića kao progresivnog i odlučnog političara, koji je kadar rješavati probleme s kojim se trenutno rukovodstvo nije u stanju nositi. Tisak je nakon Zbora nastavio nizati članke o stanju na Kosovu u jednakom ili oštrijem tonu, često se osvrćući i na stariju ili noviju povijest događanja na Kosovu pa je tako u *Politici* kroz travanj i svibanj izlazio feljton *Što se događalo na Kosovu 70-ih* dok se u *Večernjim novostima* Miodrag Marković u feljtonu *Kosovski mitovi i drame* obračunavao s albanskom, odnosno velikoalbanskom historiografijom, a Politikin tjednik *NIN* u srpnju je pokrenuo feljton *Sećanja Mite Miljkovića, Kosmet moje mladosti (1937.-1947.)*.

U lipnju je *Politika* objavila članak pod naslovom *Pesme naše, zastave tuđe* u kojem se donose četiri priče iz kosovske svakodnevnice, koje bi trebale ilustrirati lice i naličje kosovske zbilje odnosno različita lica kosovskih Albanaca, prikazujući najprije i opisujući pozitivne primjere “uzornih“ građana Kosova albanske nacionalnosti, onih koje će se uskoro nazivati *poštenim Albancima*, da bi se postepeno došlo do negativnih primjera, odnosno nacionalistički i protusrpski nastrojenih Albanaca pri čemu je sasvim očito da je upravo ta završnica glavna poanta članka, odnosno da je zbog tog dijela članak u stvari i napisan. Na početku se tako donosi priča o *starini sa štapom* Raušu Rugovu iz Gnjilana, koji živi u

¹⁷⁹ D. DAMJANOVIĆ, „Nevolje sa raznih strana“, *Večernje novosti* (Beograd),, g. 35., br.11019., 24. travnja 1987., 4.

Prištini i koji je prvi od svih ustao mladoj majci u autobusu i često joj se obraćao na *srpskohrvatskom jeziku*. Druga priča govori o maturantima srednje medicinske škole, koji su u prištinskom hotelu *Grand* proslavili maturalsnu večer. Ističe se kako su budući medicinski radnici učili na srpskohrvatskom, albanskom i turskom, ali te su večeri svi pjevali istu pjesmu – „*Jugoslavijo*“, točno onako kako ju je skladao Danilo Živković i plesali su i moravac i šotu. Autor članka izrazio je žaljenje što nije bilo televizijskih kamera da zabilježe tu *lepu igru* te istaknuo da je jednako tako šteta što se javnosti ne predstave navijači nogometnog kluba *Priština*, ali u onom svjetlu u kakvom su bili na utakmici s Osijekom, kad su djevojke s *dairama* bodrile svoje ljubimce, a obilato su ih potpomagali bubnjari. Na te pozitivne primjere nadovezuje se posljednja priča pod naslovom *Orlovi se viore iz svatovskih kola*, koja započinje primjedbom kako daire nisu instrument koji se koristi samo u podgrijavanju navijačkih strasti na nogometnim utakmicama, već *podgrejavaju i neke druge*. Istoga dana kada su daire odjekivale na stadionu, ističe se, čule su se i u mnogim prigradskim naseljima i gradskim ulicama u automobilima u kojima su bili svatovi, što je, piše autor članka, stvar svatova, da bi potom istaknuo kako sliku veselja kvari to što se iz svakog od desetak automobila u jednoj koloni vijori zastava - crvena s dvoglavim orlom, dok nigdje nema jugoslavenske niti partijske. Novinska ekipa upitala je svatove iz jednog automobila odakle dolaze, a oni su im, ističe se, *na čistom srpskohrvatskom* odgovorili: *Izvinite, ali mi ne govorimo srpski*.¹⁸⁰ Članak završava opisom Prištine pri čemu se autor sarkastično osvrće na novac utrošen na izgradnju javnih zgrada: *Šetajući pored ovih zdanja teško se oteti utisku da je njihova izgradnja koštala toliko da bi se to poprilično osetilo u dubokim švajcarskim ili kuvajtskim kasama. Ipak oni su tu kod nas, u jednom od najsiromašnijih krajeva. To siromaštvo, ali i nešto drugo primećuje se čak i između ovih lepih zdanja*. Autor članka potom sugerira da je taj novac uzalud potrošen jer zaposleni u tim zgradama tko zna otkad parkiraju svoja lijepa vozila na neuređenom platou, koji se za kišnih dana pretvara u kaljužu, a za lijepih dana svaki dolazak automobila diže oblak prašine i sve to u najstrožem centru Prištine između objekata koji sežu ka nebu, među kojima je i Hotel Grand, spomenut u priči o maturalsnoj večeri, kojega, krase pet zvjezdica, *ali kad bi koja od njih otpala*, poentira autor, *promena se ne bi osetila*.¹⁸¹ Poruka završnice je jasna, iako nije izravno izrečena, ali može se iščitati kako novinar smatra da albanske vlasti nisu u stanju čak niti održavati skupo plaćene građevine, odnosno infrastrukturu oko njih te ih prema tome građani Prištine ne zaslužuju jer

¹⁸⁰ *Politika* je inače i dalje kroz 1987. godinu često pisala o sprovodima i vjenčanjima jer su ta dva trenutka prepoznata kao mjesta primarnog izražavanja nacionalizma. v. Olivera Milosavljević, „Viđenje drugog“, *Okrugli stol, Odjeci i reagovanja*, 14. – 15. prosinca 2001., Fond za humanitarno pravo, Beograd, 82.

¹⁸¹ Božidar MILOŠEVIĆ, „Pesme naše, zastave tuđe“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26466., 10.

ta lijepa zdanja ne mogu prikriti siromaštvo i *nešto drugo*, što se suptilno ostavlja čitateljima da sami zaključe što označava.

Već ovim člankom *Politika* započinje s izgradnjom stereotipa o Albancima kao lijenima, neorganiziranim i nesposobnim za upravljanje, a mjesec dana kasnije objavljen je članak koji će „albanskoj lijenosti“ dati i povijesnu i antropološku podlogu, združivši je prigodno i s teškim položajem kosovske Albanke u strogom i zatvorenom patrijarhalnom društvu. Dr. Milutin Čuričić pod nadnaslovom *Čuvari bese* i naslovom *Veridba na neviđeno* osvrnuo se na položaj žene na Kosovu, a između ostaloga i na njezinu ulogu u privredi. Dr. Čuričić pojasnio je kako zatvorenost uže obitelji u odnosu na kućnu zajednicu, kuće u odnosu na pleme, te plemena međusobno, a svih zajedno u ljubomornom čuvanju tradicije i uz posebnu društvenu izoliranost žene, stvara dojam kao da žena u *Šiptara* ne sudjeluje u ekonomiji. No to je pogrešan dojam, stvoren ne zbog toga što bi žena odustala od privređivanja, već zbog toga što su se muškarci teško privikavali na zemljoradnju pa dok planinski seljak, pretežno pastir nikada ne bi istaknuo da je njegov fizički posao teži od rada žene, zemljoradnici to ističu jer im teško pada navikavanje na zemljoradnju obrazložio je dr. Čuričić, dodavši da u *autarkičnoj privredi žena nije bila zatvorena da bi bila pošteđena rada, već da bi bila eksploatirana*. Članak je pod podnaslovom *Za muškarca je puška – za ženu motika*, u kojem se kaže da je motika u stočarskim uvjetima privređivanja smatrana oruđem za rad žene, upotpunjen citatom uglednog srpskog etnogeografa Atanasija Uroševića, koji je veći dio svojih znanstvenih djela o Kosovu napisao u prvoj polovici 20. stoljeća:

„Albanci su manje vredni i manje rade. Njihovi starci ne rade. Njima se iz poštovanja daje da starost provedu u miru i odmoru. Ali, ima i mladih ljudi koji ne vole da rade. Često kada ovi mladi ljudi nemaju starijeg koji bi ih gonio na rad, unajmljuju Cigane i Ciganke za obrađivanje i prikupljanje njihove ledine, a sami idu na razne muhabete (razgovori), najčešće sa starijima, koji – kao što rekosmo ne rade i koji se preko leta skupljaju u hladovinama. Nasuprot tome ženska deca do puberteta i stare žene čuvaju stoku.“¹⁸²

Članak, osim što pridonosi izgradnji negativnog stereotipa značajan je i po tome što se u *Politici* prvi put pojavljuje naziv *Šiptar* za pripadnike albanskog naroda. Iako je „Šiptar“ u stvari slavenizirani oblik etnonima *Shqipëtar*, kojim Albanci sami sebe nazivaju, u srpskom jeziku taj termin ima negativne i uvredljive konotacije i kako će se retorika prema Albancima s Kosova zaoštravati, termin *Šiptar* sve će se češće pojavljivati u novinskim tekstovima. Zborom na Kosovu polju najavljeno je zaoštavanje politike prema kosovskom pitanju. To političko zaoštavanje, popratila je i retorika u tisku. Slobodan Milošević medijski je predstavljen kao zaštitnik srpstva i autoritet koji može riješiti probleme na Kosovu. S druge

¹⁸²Milutin Čuričić, „Čuvari bese, Veridba na neviđeno“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26510, 19.

strane Albanci se sve češće prikazuju kao nacionalisti i separatisti, pri čemu se seže u bližu ili dalju prošlost kako bi se prikazao i dokazao kontinuitet velikoalbanske političke ideje, ali i negativne karakteristike kosovskih Albanaca izgradnjom novih i potvrdom već ukorijenjenih stereotipa.

Od objave dijelova Nacrta Memoranduma SANU, koji je isprva naišao na žestoke kritike i vlasti i tiska počela se tako postepeno uspostavljati sinergija pisanja tiska, memorandumskih teza i stavova Slobodana Miloševića, Iako je retorika tiska prema Albancima i ranije bila oštra, nakon objave memorandumskog teksta, Albancima se sve više pripisuje namjera za fizičkim uništenjem srpskog naroda, što se nastoji potkrijepiti i pojedinačnim primjerima. S druge strane, Hrvatska, odnosno položaj Srba u Hrvatskoj, u tisku još uvijek nisu našli prostora u kontekstu trenutnih zbivanja, ali osvrtom na jasenovačke žrtve otvara se tema, kojom su se u svom tekstu bavili i akademici – evociranje zločina što su počinjeni nad srpskim narodom na području Hrvatske pod ustaškim režimom. Prioritet je, međutim, ipak bilo Kosovo, kao polazišna točka na putu ka ujedinjenju Srbije.

4. USPON SLOBODANA MILOŠEVIĆA I OSVAJANJE MEDIJSKOG PROSTORA (OD SREDINE 1987. DO SREDINE 1988.)

4. 1. Ubojstvo u Paraćinu

Događaji na Kosovu polju i zaoštavanje diskursa prema Kosovu zatekli su Ivana Stambolića, tadašnjeg predsjednika Socijalističke Republike Srbije. Stambolić se, kao što je spomenuto, protivio radikalizaciji kosovskog pitanja. Savez komunista Srbije i javnost podijelili su se između Stambolića i Miloševića u dva suprotstavljena bloka. Slobodan Milošević je 10. srpnja na Šestoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije dodatno zaoštrio retoriku prema kosovskom pitanju. Izjavio je da se pritisak na Srbe i Crnogorce mora zaustaviti svim raspoloživim sredstvima samoupravnog sistema te da komunisti na Kosovu moraju što prije dobiti bitku za ustavnost i zakonitost i osudio nosioce *politike hladne glave* u srpskom rukovodstvu, rekavši kako se takva politika na djelu pokazala kao potpuno pogrešna jer hladna glava nije zaustavila nego potakla silovanje, ponižavanje i iseljavanje.¹⁸³ Iako je Stambolić bio svjestan opasnosti rasta nacionalizma, sam nije na vrijeme shvatio da će upravo na tom poligonu Slobodan Milošević učvrstiti i osvojiti vlast, otklonivši na tom putu i svog negdašnjeg političkog mentora.¹⁸⁴

Upravo u to vrijeme političkog rasapa dogodila se tragedija koja je potresla cijelu Jugoslaviju, ali i pomoću koje će na srpskoj političkoj i medijskoj sceni, prevagu odnijeti radikalnija struja, odnosno Slobodan Milošević. Dana 3. rujna 1987., po svemu sudeći, duševno rastrojen, vojni regrut albanske narodnosti Aziz Keljmendi iz sela Koračica, nastanjen u Dušanovu kraj Prizrena, student pravnog fakulteta u Prištini, u vojarni „Branko Krsmanović“ u Paraćinu, rafalom iz automatske puške na spavanju je ubio četvoricu vojnika (Srđana Simića iz Beograda, Hazima Cananovića iz sela Kočice u okolini Viteza, Safeta Dudakovića iz sela Orahovca u općini Bosanska Gradiška i Gorana Begića iz Zagreba) i ranio šestoricu (Antu Jazića, Petra Begića, Andreja Prešerna, Husu Kovačevića, Necida Mehmetovića i Nazifa Acovića), izvršivši potom samoubojstvo.¹⁸⁵ Idućega dana vijest se našla na naslovnica svih srpskih novina. *Politika* je tom događaju posvetila cijelu naslovnicu. Pod nadnaslovom *Zločin u paraćinskoj kasarni juče u 3.05* prva dva stupca bila su naslovljena *Ubijena četiri vojnika*, druga tri stupca *Keljmendi pucao u Jugoslaviju*, a ispod

¹⁸³ „Debata je završena“, *Politika* (Beograd, g. 84. br. 26495., 10. srpnja 1987., naslovnica; Sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, Službeni glasnik, Beograd, 2007., 19.

¹⁸⁴ Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992., ur. Bruno Vekarić, 36.; Aleksandar NENADOVIĆ, „Politika u nacionalističkoj oluji“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 601.

¹⁸⁵ „Zločin u Paraćinskoj kasarni, Ubijena četiri vojnika“, *Politika* (Beograd, g. 84., br. 26551., 4. rujna 1987., naslovnica

tih naslova objavljena su još dva izvještaja pod naslovima *Paraćin je zanemao i Vest je sve potresla*. Naslov *Keljmendi pucao u Jugoslaviju* bio je otisnut najvećim fontom i zapravo se može reći da je dominirao naslovnicom, tim više što je bio upotpunjen fotografijom vojarnje s potpisom: *Mesto događaja: tragedija u Paraćinu je jugoslavenska tragedija*.¹⁸⁶ Naslov je, prema sjećanju tadašnjeg glavnog urednika Živorada Minovića, dao jedan od urednika *Politike* jer su ubijeni vojnici bili iz različitih krajeva Jugoslavije. Minović se u svojoj knjizi *Ulični biograf* prisjeća i kako je zbog delikatnosti slučaja u uredništvu *Politike* vladalo uvjerenje da se prije objave vijesti o paraćinskom slučaju trebaju konzultirati s vrhom Jugoslavenske narodne armije, što je i učinjeno te im je iz vojnog vrha rečeno da se o informacijama, izvještajima, komentarima i njihovim intonacijama moraju dogovarati s Političkom upravom Saveznog sekretarijata za narodnu obranu.¹⁸⁷

Ubojstva koja su se dogodila u Paraćinu u kontekstu tadašnje političke situacije u Srbiji i na Kosovu doista jesu bila „delikatan slučaj“. Uloga medija pri prezentaciji ove vijesti bila je ključna. O tome kako će se događaj interpretirati i kako će se o njemu izvijestiti ovisila je percepcija javnosti i moralo je biti jasno da će pridavanjem nacionalističkih motiva ubojici, zločin dobiti puno šire konotacije i izazvati političke posljedice te narušiti dodatno i onako već uzdrmane međunacionalne odnose na Kosovu. *Politika* je već taj prvi dan, pod tim, od uredništva pridijeljenim naslovom, dala naznaku da je riječ o ubojstvu iz nacionalističkih pobuda i dala naslutiti da Keljmendi ubojstva nije izvršio na vlastitu ruku:

„Jugoslavenska javnost je užasnuta. Ubica Keljmendi po svemu sudeći nije sam povukao obarač. On je gađao u jedan od najznačajnijih stubova jugoslavenskog jedinstva i jugoslavenske stabilnosti, u JNA i to u najosjetljiviji puls njenog bića – našu mladost, koja je uvek s ponosom nosila njenu uniformu. Jugoslavenski masakr u Paraćinu ukazuje na još jedan tragičan način da je kontrarevolucija na Kosovu jugoslavenski problem. Tragedija u Paraćinu je tragedija Jugoslavije.“¹⁸⁸

Jednim člankom tako ne samo da su Keljmendiju pripisani motivi nacionalne mržnje, već se sugerira da iza njega stoji neka organizirana skupina i naposljetku, upozorava se da je cijela Jugoslavija u opasnosti, čime se kosovski problem još jednom prikazuje kao problem cijele države, baš kao što je to Slobodan Milošević ustvrdio u svom govoru na Kosovu polju nekoliko mjeseci ranije. Novinari *Politike*, zajedno s brojnim novinarskim ekipama iz svih dijelova Jugoslavije izvještavali su i iz samog Paraćina. Ističe se da se vijest brzo pročula Paraćinom i cijelom moravskom dolinom i da je *Paraćin zanemao - na ulicama je*

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, 37.

¹⁸⁸ „Keljmendi pucao u Jugoslaviju“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26551., 4. rujna 1987., naslovnica

neverovatno malo ljudi, u gradu vlada tišina. Civilne su vlasti, kako se navodi, potvrdile autentičnost vijesti o zločinu, ali su naglasile da su za službena priopćenja i izjave nadležne isključivo vojne vlasti i vojni istražni ograni.¹⁸⁹ U donjem kutu naslovnice pod naslovom *Zaprepaštenje na Kosovu*, prenosi se *Tanjugov* izvještaj s Kosova u kojem se kaže kako u, i onako delikatnoj kosovskoj situaciji, zločin neminovno izaziva porast napetosti i pojačava osjećaj ogorčenja i zabrinutosti te da Radio Priština cijeli dan na tri jezika - srpskohrvatskom, albanskom i turskom svakih sat vremena objavljuje vijest o *masakru* u paraćinskoj vojarni.¹⁹⁰ *Večernje novosti* vijest o ubojstvima u Paraćinu također su stavile na naslovnicu pod naslovom *Zločin u kasarni*, iznad kojeg je objavljena fotografija ranjenih vojnika, uz napomenu da su na srednjim stranicama lista objavljene fotografije ubijenih i ranjenih vojnika. Članak o događaju objavljen je na trećoj stranici.¹⁹¹

Jednako kao i *Politika*, *Večernje novosti* su naslovom prvog odjeljka članka – *Keljmendi poznat kao nacionalista* praktički ustvrdile nacionalistički motiv ubojstava s time da su to dodatno potkrijepile informacijama kojima ne navode izvor. Ističe se da je *monstruozi ubica* poznat u Dušanovu kraj Prizrena kao nacionalist, da je sudjelovao u neprijateljskim demonstracijama 1981. i bio prekršajno osuđivan te da je sudjelovao u ispisivanju *neprijateljskih parola sa pozicija albanskog separatizma*. U članku se donose i podaci o užoj obitelji Aziza Keljmendija pa se tako navodi da je imao četiri brata i dvije sestre. *Brat ubice* Dušan Keljmendi, kako se ističe, također je osuđivan zbog neprijateljskih djelatnosti, a otac *zločinca* Aziza Sadik već sedamnaest godina je na privremenom radu u Saveznoj Republici Njemačkoj. Donosi se podatak da se obitelj Keljmendi u Dušanovo doselila prije deset godina iz sela Koračice i da su u Dušanovu napravili veliku kuću. Pod podnaslovom *Pucnji u mladost*, ponavljaju se gotovo identičnim rečenicama navodi napisani u *Politici*, samo u nešto drugačijoj formi pa se ističe da Keljmendijevi hici, po svemu sudeći, nisu bili slučajni i da se gađalo u jedan od najpostojanijih stupova jugoslavenskog jedinstva i stabilnosti – u Jugoslavensku narodnu armiju.¹⁹²

Iako niti u *Politici* niti u *Večernjim novostima* nije naznačeno da je tekst preuzet iz priopćenja koje bi došlo iz vrha vojne ili političke vlasti, s obzirom na identičnost navoda očito je da je tekst morao nastati unutar jednog izvora, tim više što se i u *Večernjim novostima* ponavlja teza o pucnju u Jugoslaviju – *Keljmendi je zapravo pucao u Jugoslaviju*.¹⁹³ To bi,

¹⁸⁹ S. ŽIKIĆ, S. PETROVIĆ, „Paraćin je zaneleo“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26551., 4. rujna 1987., naslovnica

¹⁹⁰ „Zaprepaštenje na Kosovu“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26551., 4. rujna 1987., naslovnica

¹⁹¹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 35, br. 1129., 4. rujna 1987., naslovnica

¹⁹² „Zločin u kasarni“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 1129., 4. rujna 1987., 3.

¹⁹³ „Zločin u kasarni“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., 1129., 4. rujna 1987., 3

međutim, značilo i da *Politikin* naslov *Keljmendi je pucao u Jugoslaviju* nije nastao inspiracijom jednog od *Politikinih* urednika kako je to tvrdio Živorad Minović.

Službeno priopćenje Političke uprave Saveznog sekretarijata za narodnu obranu, izdano je nekoliko dana nakon ubojstva, kad ga je *Politika* i objavila pod naslovom izvedenim iz samog teksta: *Nacionalistička zaslepljenost ubice Keljmendija* u kojem se kaže da će istraga koja se intenzivno vodi otkriti sve okolnosti zločina i tko i na koji način stoji iza njegovog počinjenja. U službenom priopćenju navodi se kako je Aziz Keljmendi pozivao Albance na okupljanje na osvetu zbog navodnih nepravdi prema albanskoj narodnosti te da su prve informacije nakon zločina u Paraćinu, koje su dobivene od Sekretarijata za unutrašnje poslove Kosova bile nepotpune jer nisu izneseni podaci da je Keljmendi pokušavao pobjeći u Albaniju i da je bio *neprijateljski orijentiran*.¹⁹⁴ Živorad Minović tvrdio je naknadno da je to bilo jedno od prvih službenih priopćenja Jugoslavenske narodne armije te da niti vojni vrh niti Slobodan Milošević nisu imali nikakav kontakt s *Politikom*,¹⁹⁵ što je malo vjerovatno, pogotovo s obzirom na to da je sam i istaknuo potrebu usuglašavanja izvještavanja s vojnim vrhom. Slavoljub Đukić u svojoj knjizi *Kako se dogodio vođa* naveo je da je Minović bio *razdragano uzbuđen* kad je nekolicini novinara među kojima se i sam našao govorio o paraćinskom ubojstvu u kojem su stradala četvorica srpskih vojnika, što je za ovakvu situaciju došlo kao naručeno dok nekoliko minuta kasnije nije uslijedio novi šok - ponovo je zvao Minović da, kako tvrdi Đukić, s *vidnim razočaranjem*, priopći da se, iako sva četvorica ubijenih nisu Srbi, ovom događaju mora dati veliki publicitet.¹⁹⁶ Naravno, gotovo je nemoguće provjeriti istinitost Đukićeve tvrdnje kao i sa stopostotnom sigurnošću negirati Minovićevu verziju, ali činjenica jest da je *Politika* i prije službenog priopćenja o nacionalističkim motivima ubojice o slučaju izvještavala u tom smjeru jednako kao i *Večernje novosti*, koje su službeno izvješće objavile dan ranije nego *Politika* pod naslovom *Pozivao na osvetu*.¹⁹⁷

Tema ubojstava u Paraćinu danima je dominirala naslovnica oba dnevna lista, uz emotivno zasićene naslove poput: *Zločin protiv bratstva*,¹⁹⁸ *Žrtva ruke zločina*,¹⁹⁹ *Nasilno ugašena mladost*,²⁰⁰ *Osuda nezapamćenog zločina*.²⁰¹ O sahranama ubijenih vojnika

¹⁹⁴ „Nacionalistička zaslepljenost ubice Keljmendija“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26556., 9. rujna., 7.

¹⁹⁵ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, 37.

¹⁹⁶ Slavoljub ĐUKIĆ, *Kako se dogodio vođa: borbe za vlast u Srbiji posle Josipa Broza*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1992., 124 – 130.

¹⁹⁷ „Pozivao na osvetu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 1134., 8. rujna 1987., 3.

¹⁹⁸ *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 1132., 6. rujna 1987., naslovnica.

¹⁹⁹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 1133., 8. rujna 1987., naslovnica.

²⁰⁰ *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26552., 5. rujna 1987., naslovnica.

²⁰¹ *Politika* (Beograd), g. 84., br. 26552, 8. rujna 1987., naslovnica.

izvještavano je detaljno, uz njihove fotografije i životopise, sjećanja njihove obitelji i prijatelja. Najviše prostora posvećeno je, međutim, sahranama Beograđanina Srđana Simića i Zagrepčanina Gorana Begića, koji je sahranjen posljednji. Srđan Simić sahranjen je 5. rujna, istoga dana kad i Hazim Cananović u Vitezu i Safet Dudaković u Potkozarju, s tim da je sprovod Srđana Simića na groblju u Novom Beogradu naposljetku prerastao u antialbanske demonstracije. Novinar *Večernjih novosti* izrazito je subjektivnim rječnikom, netipičnim za novinsko izvještavanje opisao sahranu pa se tako ističe da se revolt zbog mučkog ubojstva i dostojanstvena tuga vidjela na licu svakoga tko je došao dati posljednju počast Srđanu Simiću: *Kada je kovčeg spušten u raku, a narod pošao da po starom običaju baci grumen zemlje u grob, začuo se glas: "Smrt neprijatelju i izdajnicima! Slava Srđanu!" U tom trenutku iz hiljada grla grmila je himna „Hej Slaveni“, a potom i „Druže Tito, mi ti se kunemo“.* Narod se, opisuje se dalje, sporo razilazio, a mnogi su ostali pokraj groba i u atmosferi nabijenoj emocijama smjenjivale su se parole podrške bratstvu i jedinstvu i one koje su izražavale ogorčenje zbog sporog rješavanja kosovskog pitanja te su počela pojedinačna uzvikivanja parola: *Hoćemo slobodu! Dosta je zaključaka! Bolje grob, nego rob!, Kosovo je Srbija!, Smrt balistima!*²⁰² Na kraju se članka navodi da osim što se jedna žena od uzbuđenja onesvijestila, nije bilo nikakvih drugih incidenata,²⁰³ po čemu se jasno vidi da novinar *Večernjih novosti* u demonstracijama u sklopu sahrane nije vidio ništa spornoga. *Politika* je o sahrani *Srđana Simića* izvijestila u sličnom tonu, pod naslovom *Zaustaviti stihiju nacionalizma*, istaknuvši posebno riječi iz govora general-majora Vukosava Vučića, koje je izgovorio iznad odra ubijenog vojnika: *Zločinački akt ubice je još jedna velika opomena da moramo stati na put nacionalističkoj stihiji.* O demonstracijama je *Politika* izvijestila pod podnaslovom: „*Kosovo je Srbija*“, „*Živela JNA*“, „*Živela Jugoslavija*“ ..., navodeći da je poslije sahrane *nekoliko tisuća ljudi okupljeno oko humka* zapjevalo jugoslavensku himnu, dok su se *između jecaja žena* začule parole koje je većina prihvatila. *Politika* je, za razliku od *Večernjih novosti* istaknula i kako je na stazama oko groba Srđana Simića na desetine ljudi glasno izražavalo svoje nezadovoljstvo službenom državnom politikom na Kosovu te da se oko dvije stotine ljudi poslije sahrane okupilo oko groba Aleksandra Rankovića²⁰⁴, gdje su

²⁰² Balistima su nazivani pripadnici vojno ustrojene antikomunističke i nacionalističke albanske organizacije Balli Kombëtar, osnovane 1942. g. za vrijeme talijanske okupacije Albanije. Zalagali su se za stvaranje Velike Albanije odnosno stvaranje etničke albanske države koja bi uključila Kosovo i Metohiju i regiju Kamariju u Grčkoj. Iako su njihove snage načelno bile antifašističke, surađivale su sa silama osovine tijekom okupacije tadašnje Kraljevine Jugoslavije, posebno na Kosovu, u Makedoniji i Grčkoj. Više v. u Owen PEARSON, *Albania in the Twentieth Century, A History, Volume II, Albania in Occupation and War, From Fascism to Communism 1940. – 1945.*, The Center for Albanian Studies, I. B. Tauris Publishers, 2006. 242–264.

²⁰³ B. M. „Zločin protiv bratstva“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 1130., 6. rujna 1987., 3.

²⁰⁴ Aleksandar Ranković, srpski političar (Draževac kraj Obrenovca, 28. studenoga 1909. – Dubrovnik, 20. kolovoza 1983.). Za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je član Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske

ponovljeni zavjeti da se *tragedija na Kosovu* konačno razriješi. Nakon što je policija od ove grupe zatražila da se razide, oni su to mirno i učinili.²⁰⁵ Slavoljub Đukić zabilježio je da se sahrana Srđana Simića protiv volje njegovih roditelja, pretvorila u masovnu političku pobunu te da se u jednom trenutku iznervirani otac pokojnog vojnika okrenuo prema povorci i rekao: „*Prestanite da se izživljavate nad kovčegom moga sina!*“²⁰⁶

Nakon sahrana, tisak se posvetio razotkrivanju „nedjela“ ostalih članova obitelji Keljmendi. *Večernje novosti* su na naslovnici od 9. rujna izvijestile da je obitelj Keljmendi nepoželjna u Dušanovu te da je općinski odbor Saveza udruženja boraca antifašističke borbe iz Prizrena pokrenuo inicijativu da se Keljmendiji vrata u neko od sela gdje su ranije živjeli, a navodi se i da su svi članovi obitelji saslušani na sudu u Prizrenu.²⁰⁷ *Večernje novosti* izvijestile su i da se vodi postupak protiv majke Aziza Keljmendija, Solje Keljmendi zbog posjedovanja pištolja, koji joj je dao Sadik Keljmendi da štiti sebe i djecu ako ih tko napadne. Kako se ističe, Sadik je kažnjen pred sućem za prekršaje, dok je Sadika, koja je u dimijama skrivala pištolj, izbjegla kaznu. U istom članku ističe se kako su građani u Dušanovu još uvijek šokirani te da je obitelj Keljmendi potpuno izolirana. Kako bi se dočarala razina te izoliranosti objašnjava se da se po običaju Albanaca pred kućom sedam dana drži stolica kao znak da je obitelj u žalosti i ljudi im tada dolaze izraziti sućut, ali da je već dan poslije Azizove smrti stolica uklonjena jer njima nije nitko htio izraziti sućut. Naposlijetku se zaključuje i kako česta seljakanja porodice Keljmendi mnoge zbunjuju.²⁰⁸ *Politika* je otišla korak dalje ustvrdivši da se po kućama uglednih domaćina održavaju sastanci mjesnih podružnica na kojima se jednoglasno prihvaća odluka o bojkotu obitelji Keljmendi koju je donijela mjesna zajednica Dušanovo s time da nije objašnjeno kako je moguće da je takva odluka donesena u mjestu u kojem je od 7000 stanovnika samo 208 Srba.²⁰⁹ Osim roditelja, posljedice čina Aziza Keljmendija osjetila su i njegova braća i sestra. Šesnaestogodišnja sestra Meljihate Azizi isključena je iz omladinske organizacije svoje škole, a upućen je i prijedlog

Jugoslavije i Predsjedništva AVNOJ-a, a nakon rata obnašao je najviše državničke dužnosti – bio je ministar unutarnjih poslova, potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća, potpredsjednik države. Bio je jedan od osnivača sigurnosno-obavještajne službe OZNA-e i središnja figura jugoslavenskog obavještajnog i sigurnosnog aparata. Na brijunskom plenumu CK SKJ 1966. pod optužbom za zloporabu položaja u Upravi državne bezbednosti (UDB) bio je smijenjen sa svih dužnosti i isključen iz SKJ. „Ranković, Aleksandar,“ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9., Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 2007., 194.

²⁰⁵ „Zaustaviti stihiju nacionalizma“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 25553., 6. rujna 1987., 7.

²⁰⁶ Slavoljub ĐUKIĆ, *Kraj srpske bajke*, *Free B 29*, Beograd, 1999., 33.

²⁰⁷ *Večernje novosti*, (Beograd), g. 35., br. 11135., 9. rujna 1987., naslovnica.

²⁰⁸ J. MARKOVIĆ, „Postupak i protiv majke“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 11135., 9. rujna 1987., 3.

²⁰⁹ Aleksandar NENADOVIĆ, *Politika u nacionalističkoj oluji, Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 602.

disciplinskoj komisiji da se isključi iz škole.²¹⁰ Tjednik *NIN* je također u svom izvještaju o Paraćinu dio teksta posvetio obitelji Keljmendi i situaciju u Dušanovu. Iako je u *NIN*-u cijeli slučaj prikazan nešto odmjerенијим rječnikom, bez korištenja emotivno zasićenih pojmova pa je i sam naslov bio neutralniji - *Pucnji koji su nas pogodili* te je čak osuđena politizacija sahrane Srđana Simića, nije se dovodilo u sumnju politički, odnosno nacionalistički motiv ubojice, kao niti teza da je Keljmendijev zločin posljedica trenutne situacije na Kosovu: *Kakav god motiv za paraćinski zločin istraga bude otkrila, komponenta neprijateljske indoktrinacije ne može u njemu da ne bude ona osnovna. Mrtvima nema suda, osim suda javnosti, a pred tim sudom dvadesetogodišnji ubica trebalo bi da deli kaznu s nepoznatim brojem drugih ljudi, događaja, prilika i neprilika, koji se slivaju u eufemističku sintagmu „stanje na Kosovu“.*²¹¹

Atmosfera koja je stvorena medijskim izvještavanjem o ubojstvima u Paraćinu rezultirala je snažnim revoltom prema cijeloj obitelji Keljmendi, ali i pripadnicima albanske narodnosti općenito. Uslijedili su incidenti koji su uključivali i kamenovanje albanskih radnji. *Večernje novosti* su tako izvijestile o razbijenim izlozima pojedinih vlasnika radnji albanske narodnosti u Velikom Gradištu (u središnjoj Srbiji), tadašnjem Titogradu, Požarevcu i drugim mjestima, načelno osudivši takve akcije, ali uz opasku da oklijevanje i sporo rješavanje problema na Kosovu izazivaju nezadovoljstvo koje se onda manifestira i na nedopustiv način,²¹² tako da su i ti incidenti zapravo poslužili kao prilog tezi o nesposobnosti kosovskog rukovodstva i neodrživosti trenutne situacije na Kosovu. Slučaj u Paraćinu klasičan je primjer utjecaja medija na formiranje javnog mijenja odnosno sive političke propagande. Vijest o događaju koji se doista zbio interpretirana je i formulirana na način kakav je odgovarao određenoj političkoj opciji i cilju. O motivaciji ubojice postignut je konsenzus i ona se nije propitkivala. Mentalna rastrojenost mladića nije se uzimala u obzir. Nije se postavilo pitanje zašto je Aziz Keljmendi naposljetku izvršio i samoubojstvo. Ako je motiv bila nacionalna mržnja i ako su iza Keljmendija stajali albanski separatisti, zašto su ubijeni i ranjeni mladići bili različitih nacionalnosti, štoviše jedan ranjeni vojnik bio je Keljmendijev sunarodnjak s Kosova. Niti jedna nelogičnost se nije nastojala objasniti, nego je upravo suprotno, iskorištena kao argument. Različita nacionalnost žrtava iskorištena je kako bi se pokazalo da određene albanske strukture nisu prijetnja samo Srbima i Srbiji, nego svim narodima u Jugoslaviji, da je Kosovo prijetnja za cijelu državu, problem koji cijela država treba shvatiti kao vlastiti i koji

²¹⁰ J. MARKOVIĆ, „Keljmendi nepoželjni u Dušanovu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 35., br. 11135., 9. rujna 1987., 3.

²¹¹ Mirko BEKIĆ, „Pucnji koji su nas pogodili“, *NIN* (Beograd), g. 36., br. 1915., 13. rujna 1987., 10.

²¹² E. V., „Ne puca samo staklo“, *Večernje novosti* (Beograd), g.35., br., 1137., 11. rujna 1987., 3.

trenutno rukovodstvo nije u stanju riješiti. Službena priopćenja i medijsko izvještavanje pogodovali su Miloševićевой struji unutar Saveza komunista Srbije. Sve je upućivalo na to da je politika prema Kosovu preblaga i da je potreban zaokret, odnosno čvršće i odlučnije vodstvo.

4. 2. Osmá sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije i promjene na medijskoj sceni

Provala nacionalizma koje je okupirala medijski prostor i rezultirala zaoštavanjem situacije na Kosovu zabrinula je Ivana Stambolića i ostale pripadnike umjerene struje srpskih komunista.²¹³ Sam Stambolić kasnije će slučaj u Paraćinu označiti kao prijelomnu točku pri Miloševićevom usponu na vlast, posebno prozvavši uredništvo *Politike* za koje navodi da je s njim prestalo raspravljati, odbijalo ga saslušati i stalo mu se otvoreno suprotstavljati:

„U Politici je nacionalistička provala posle Paraćina. Kao po komandi. Počinju da pale Srbiju. Dižu Srbe na noge. Da je Milošević godinama planirao šta bi valjalo poduzeti da dođe do šanse, ne bi mogao smisliti povoljniji događaj. Sad su mu nacionalisti pri ruci, a oni su dovoljno umešni da se ponude toj ruci iz Partije, jer je Partija još uvek moćna, uostalom jedina politička organizacija u zemlji. Svestan sam da preko noći ulazimo u dane strasti, usijanog rodoljublja, na samoj granici nacionalističkog delirija.“²¹⁴

U dogovoru s Ivanom Stambolićem, sekretar beogradskog Gradskog komiteta Saveza komunista Dragiša Pavlović, kako bi smirio situaciju, sazvaó je 11. rujna 1987. sastanak s glavnim i odgovornim urednicima beogradskih medija na kojem je upozorio na gubljenje orijentacije i na neodmjerene i histerične riječi na javnoj sceni koje *povlače obarač na oružju*. Pavlović je upozorio da i najmanja greška u potezima, makar proizlazila iz najboljih namjera, može biti tragična i za Srbe i za Crnogorce na Kosovu, i za srpski narod, i za ukupnu stabilnost u Jugoslaviji, naglasivši da dlanovi Srba i Crnogoraca na Kosovu iz *aplauza već prelaze u pesnicu*, što je granica koja sve više vuče u tragičan razvoj događaja. Borba protiv albanskog nacionalizma, kako je istaknuo Pavlović, zadatak je u kojem ne smije biti kolebanja ni popustljivosti, ali ako tu borbu prate netrpeljivost i mržnja prema albanskoj narodnosti, što je slučaj u pojedinim glasilima, onda je ta borba sve dalje od socijalističkih načela, a sve bliža nacionalizmu. Dragiša Pavlović se u svom izlaganju izravno okomio na određene uređivačke kolegije i novinare, koji ne žele razumjeti što u borbi protiv albanskog nacionalizma znači i

²¹³ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, 37.

²¹⁴ *Ivan Stambolić Slavku Ćuruviji, Žrtve; iz intervjuá 1992.*, prir. Vukašin M. STAMBOLIĆ, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2006., 30.

stalna borba protiv srpskog nacionalizma.²¹⁵ Izvršni sekretar gradskog komiteta Radmilo Kljajić ilustrirao je potom Pavlovićeve navode primjerima iz *Politike*, *Politike Ekspres* i *Intervjua*. Iako su kritike bile prvenstveno upućene predstavnicima medija i iako se nikoga nije spominjalo imenom, iz njih su se mogle iščitati i optužbe na račun političara koji nastupaju s populističkih ili nacionalističkih pozicija, a u tome su se prepoznali Slobodan Milošević i njegove pristalice. Pavlović je upozorio i da se situacija na Kosovu ne može popraviti nikakvom *olako obećanom brzinom*.²¹⁶ Milošević nije bio prethodno obaviješten o sastanku, već je o Pavlovićevu izlaganju, navodno, doznao gledajući televizijski dnevnik. U *Politici Ekspres* 14. rujna na drugoj stranici, rezerviranoj za komentare, objavljen je komentar *Olaka ocena Dragiše Pavlovića* u kojem je Pavlović napadnut zbog kompliciranih rečenica, aluzija, upozorenja i neimenovanih optužbi. Komentator se pitao na koga se odnosi Pavlovićeva kritika *olako obećane brzine*, budući da takvo obećanje nije dano od srpskih nacionalista nego od Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, kojeg podržava narod pa se prema tome Pavlovićev napad imao smatrati napadom na Centralni komitet.²¹⁷ Slavoljub Đukić tvrdio je da je novinski tekst, koji je potpisao novinar Dragoljub Milanović, u stvari napisala Miloševićeva supruga Mirjana Marković, uz pomoć Živorada Minovića, na sastanku u kući njezina djeda u Požarevcu, gdje su se nakon Pavlovićeva izlaganja okupili Slobodan Milošević, Dušan Mitević, Živorad Minović i urednik *Politike Ekspresa* Slobodan Jovanović kako bi razradili strategiju za obračun s Pavlovićem.²¹⁸

Unatoč tome što je 17. rujna Predsjedništvo beogradske partijske organizacije dalo podršku Pavloviću, za 18. rujna zakazana je sjednica Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije na kojoj će se, na zahtjev Slobodana Miloševića raspravljati o slučaju Dragiše Pavlovića. Na toj je sjednici, uz protivljenje Ivana Stambolića, tijesnom većinom odlučeno da se Radmilo Kljajić isključi iz Saveza komunista, a Dragiša Pavlović iz Predsjedništva te je naloženo da se preispita odgovornost njemu bliskih ljudi u medijima. Kako bi se ove odluke potvrdile i kako bi se slučaj Dragiše Pavlovića raspravio do kraja sazvana je sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije za 23. i 24. rujna,²¹⁹ koju je prenosila televizija i koja će označiti pobjedu Miloševićeve struje unutar Saveza komunista i

²¹⁵ „Razgovor u Gradskom komitetu SK Beograd sa glavnim i odgovornim urednicima i partijskim sekretarima javnih glasila (11. 09. 1987.)“, *Najvažnije diskusije i replike, Stenogrami, u: Osmo Sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, Dokumenti*, prir. Slavica LEKIĆ, Zoran PAVIĆ, 129 -132.

²¹⁶ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, 38.

²¹⁷ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija država koja je odumrla*, 194.

²¹⁸ Slavoljub ĐUKIĆ, *Kraj srpske bajke*, 35.

²¹⁹ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno Vekarić, 41.

time važnu prekretnicu na političkoj sceni Srbije, ali i Jugoslavije. Kao najradikalniji predstavnik te struje pokazao se član Centralnog komiteta i beogradski sveučilišni profesor Radoš Smiljković, koji se u svom govoru usprotivio politici, kako ju je nazvao, “hladnih glava“ i koristio se emocionalno zasićenom terminologijom, spominjući *tela silovanih devojaka, žena i starica i tela ubijenih vojnika* i iskoristio paraćinski slučaj kako bi upozorio da se na potezanje obarača može odgovoriti samo istom mjerom. Pavlovića osobno, upozorio je da se na ljutu ranu stavlja ljuta trava. Dvije suprotstavljene struje nazvao je revolucijom i kontrarevolucijom, pri čemu su revolucionari naravno, oni koji pristaju uz Miloševića. Upozorio je da je Pavlović ili s njima ili protiv njih jer u postojećoj situaciji nije moguć nikakav srednji put, optuživši Pavlovića da svojim govorima proizvodi podršku kontrarevoluciji.²²⁰

Zoran Sokolović, sekretar Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije u uvodnom izlaganju, kako se u *NIN*-u, navodi *što oštrijim mogućim rečnikom*, iznio je zaključke sa sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, koja je prethodila raspravi. Pavlović je optužen da je u svom govoru i svojom sintagmom *olako obećana brzina*, kritizirao Predsjedništvo Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije i Predsjedništvo Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, koji su inzistirali na odlučnosti u provođenju utvrđene politike na Kosovu i na zaoštavanju odgovornosti za provođenje zadataka u borbi protiv albanskog nacionalizma i tako nanio veliku štetu jedinstvu Saveza u akciji koja se vodi na Kosovu. Stoga je Predsjedništvo predložilo da Centralni komitet razriješi Pavlovića funkcije člana Predsjedništva Centralnog komiteta, što je s osam glasova protiv i osamnaest suzdržanih Centralni komitet i učinio.²²¹

Mnogi sudionici i promatrači skupa kasnije su procijenili da je ključno za one koji su bili neopredijeljeni bilo izlaganje generala Nikole Ljubičića koji je, između ostalog, rekao da mu je strašno žao što Pavlović nije sam podnio ostavku.²²² Na taj način stekao se dojam da uz Miloševića stoji vojska, što i nije bilo pogrešno.²²³ Oštre kvalifikacije na Sjednici upotrebljene su i za direktora *Novinske organizacije Politika* i člana Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Ivana Stojanovića i izvršnog sekretara Glavnog komiteta Saveza komunista Beograda Radmila Kljajića. Prozvan je i sam Ivan Stambolić i to zbog pisma koje je uputio članovima Predsjedništva Gradskog komiteta Saveza komunista Beograd, kojim je, kako mu se spočitavalo, vršio pritisak na njih vezano za slučaj Dragiše Pavlovića. Stambolić

²²⁰ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija država koja je odumrla*, 396. -397.

²²¹ Stevan NIKŠIĆ, „Kojim putem do jedinstva“, *NIN* (Beograd), g. 36., br. 1918., 4. rujna 1987., 8.

²²² „Osma sednica CK SK Srbije“, *Nulta tačka narodnog pokreta*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 23.

²²³ Isto.

nije poricao da je poslao pismo u kojemu je pružio podršku Pavloviću kao reakciju na napad dijela tiska protiv njega, kao i da je u pismu obavijestio Predsjedništvo da se on sam slaže s Pavlovićevim ocjenama te da se čudi da to uopće ikome može smetati no negirao je da je na ikoga imao namjeru vršiti pritisak.²²⁴ Ivan Stambolić kritizirao je izravno i Slobodana Miloševića, rekavši kako se predsjednik Gradskog komiteta ruši samo zato što je u jednoj njegovoj rečenici Slobodan Milošević, ili bilo tko drugi, vidio nekakvu aluziju na sebe. Stambolić je istaknuo i kako Milošević govori o jedinstvu, ali da ima mnogo onih koji istovremeno rade na nejedinstvu te kako se nadao da će Milošević iskazati veći stupanj sposobnosti i smisla za sprečavanje takvih akcija, ali zbog načina na koji se vodio spor oko Pavlovića, više u to ne vjeruje. Kako se Slobodana Miloševića u vrijeme Osme sjednice doživljavalo iz redova pristalica njegove struje i kakvom retorikom su se služili, možda najbolje ilustriraju citati iz govora Tihomira Tomičevića koji je stao u njegovu obranu:

„Pljeskalo se Slobi kad je govorio u Valjevu, kad je govorio u Kragujevcu, kada je govorio u Kosovu polju. I nemoj ja da objašnjavam zašto. Pitajte ovaj narod da li on misli da je trebalo pljeskati. Jer on je govorio jezikom ove partije, jezikom naroda. Ako nije, daj da i njega smenjujemo. Tu su, po meni stvari jasne. Ja sam s tim narodom svaki dan, kao verovatno i mnogi drugi. Treba malo više da imamo sluha oko toga.... Mi sa ove sednice moramo izaći jedinstveni. To od nas traži i ova radnička klasa, i ovaj srpski, ja bih rekao i jugoslavenski narod u celini. Niko nema pravo da cepa jedinstvo.“²²⁵

Slobodan Milošević je tako i na Osmoj sjednici predstavljen u svjetlu svoje uloge prezentirane na Zboru na Kosovu polju – kao čovjek koji radi za narod, sluša ga i štiti nasuprot distancirane i odnarođene birokracije. I u završnoj riječi Slobodana Miloševića, kojom je zaključena Sjednica, središnja je tema bilo jedinstvo – čvrsto i beskompromisno jedinstvo. Milošević je istaknuo kako pitanje Kosova traži najčvršće jedinstvo jer svaki izgubljeni dan, svako oklijevanje znači nove komplikacije i produljenje krize na Kosovu. Pavlovićeva je teza da energično provođenje mjera za sređivanje stanja na Kosovu nije primjereno trenutku i da će izazvati negativne posljedice, stoga, netočna. Nejedinstvo je prema Miloševićevim riječima, u velikoj mjeri bilo faktički izvor krize na Kosovu. Milošević je, kao uostalom i ostali govornici, načelno osudio srpski nacionalizam, što je razumljivo jer službena partijska linija nacionalizam nije dopuštala. Niti Pavloviću nitko nije zamjerao borbu protiv nacionalizma kao takvoga. Ali umjesto toga, postavilo se pitanje što nacionalizam jest, a što nije pa je tako Milošević rekao da nitko ne može lijepiti etikete nacionalista rukovodstvu koje želi riješiti probleme Kosova u interesu svih ljudi koji ondje žive i u interesu njihove

²²⁴ Milutin VELIČKOVIĆ, „O Ivanu Stamboliću“, *NIN* (Beograd), g. 36., br. 1918., 4. listopada 1987., 11.

²²⁵ „Osma sednica Centralnog Komiteta SK Srbije“ (23. - 24. 9., 1987.), *Stenogrami, Osma Sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, Dokumenti*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 172.

ravnopravnosti i jedinstva te jedinstva Srbije i Jugoslavije. Srpski nacionalisti su prema Miloševiću tumačenju zapravo oni koji srpskom narodu kao najbolje nude ono što bi mu načinilo najviše štete – izolaciju: „*Ekonomski, politički, socijalno, kulturno, kako da živi sam, svoj i slobodan mali srpski narod, kad sami, a svoji i slobodni, ne mogu da žive ni veći narodi?*“ Svoje završno izlaganje, Milošević je završio konstatacijom da je zbog Pavlovića nastala *veoma velika politička šteta*, odnosno jedno usporavanje koje u *ovom trenutku mobilizacije* nije trebalo. Nakon toga pozvao je na glasanje o prijedlogu Predsjedništva i završio Sjednicu konstatacijom da je Dragiša Pavlović razriješen.²²⁶ Tim činom, Miloševićeva je struja unutar srpskog Saveza komunista odnijela pobjedu. Pozicija samog Ivana Stambolića drastično je oslabljena. Prema tvrdnjama suvremenika i promatrača Stambolić se „nije snašao“. Sve do sredine Sjednice, navodno je ostavljao dojam promatrača, smatrajući da je kompromis moguć. Tijekom svog izlaganja nekoliko se puta okretao prema Miloševiću *očajnički tražeći podršku*, ali je potonji samo gledao ispred sebe.²²⁷ Slavoljub Đukić zabilježio je da je Stambolić ostavljao utisak očajnika koji tone, a do posljednjeg časa ne shvaća što mu se dogodilo, također navodeći da se braneći Pavlovića izravno obraćao Miloševiću vjerujući da se sukob može izglediti, ali da ga je Milošević ignorirao.²²⁸

Slobodan Milošević se prometnuo u novoga vođu i postao najjača politička ličnost u Srbiji.²²⁹ Osmu sjednicu tako je definitivno označila prijelomnu točku u srpskoj politici. Otada samo jedan politički pravac unutar srpskog Saveza komunista bio je ispravan, onaj Slobodana Miloševića i njegove struje. Taj pravac mogao bi se sažeti u jednoj riječi – jedinstvo. Riječ *jedinstvo* na Sjednici je spomenuta više od 300 puta, naspram 26 puta koliko je spomenuta riječ *bratstvo*.²³⁰ Tražilo se jedinstvo unutar partije, jedinstvo Srbije, ali i jedinstvo Jugoslavije, što je bila svojevrsna najava budućih stavova po pitanju uređenja Jugoslavije, odnosno politike centralizacije i unitarizma – u stvari velikosrpske politike pod egidom jugoslavenstva. Da je Osmu sjednicu označila jedno novo doba bili su svjesni i tadašnji akteri i analitičari zbivanja. *NIN* je tako u podnaslovu članka u kojem se Sjednica analizirala istaknuo: *Slučaj Dragiše Cvetkovića je događaj bez presedana u našem političkom životu. Zato će se, po svemu sudeći, od sada govoriti – o periodu pre i posle 8. sednice CK SK Srbije*.²³¹ Ivan Stambolić, kasnije će, u svojoj knjizi, o Osmoj sjednici zapisati da se već tada iza Miloševićeva *strasnog jugoslavenstva* krilo i nerazumijevanje jugoslavenstva i

²²⁶ „Osmu sednicu Centralnog Komiteta SK Srbije (23. - 24. 9., 1987.)“, *Stenogrami*, u: *Osmu Sednicu CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, Dokumenti*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 258-259.

²²⁷ *Osmu sednicu CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 24.

²²⁸ Slavoljub ĐUKIĆ, *Kraj srpske bajke*, 43.

²²⁹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 625.

²³⁰ *Osmu sednicu CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 24

²³¹ Stevan NIKŠIĆ, *Kojim putem do jedinstva*, *NIN* (Beograd), g. 36., br. 1918., 4. rujna 1987, 6.

velikosrpsko licemjerje te da je Osma sjednica zaista bila *ratna truba čiji je zov podigao na noge srpske nacionaliste u pohod na razaranje Jugoslavije. Preostao je samo njezin jezivi hropac u smrti.*²³²

Osma sjednica značajna je i po tome što je pokazala koliko je bitan tisak ili koliko je bitno imati kontrolu nad tiskom. U konačnici, Milošević je upravo na pitanju tiska, iznio svoju pobjedu. Sprega koja se nakon objave *Memoranduma* postepeno uspostavljala između Miloševića i tiska da bi sa Zborom na Kosovu polju ojačala, nakon Osme sjednice je utvrđena. To se posebno odnosi na *Politiku* kao dnevni list. Politikin u novinsku kuću Milošević još nije imao pod kontrolom, stoga se na Osmoj sjednici tražila i odgovornost direktora Politike i sveučilišnog profesora Ivana Stojanovića. Stojanović je i smijenjen već sredinom listopada. Odluku je donijela radna grupa Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije s obrazloženjem da nije uspješno obavljao poslove koji su bili u njegovoj nadležnosti i nije uspio ujediniti rukovodioce. Ivan Stojanović, kako je zaključila radna grupa, a prenijela *Politika*, nije imao ni potrebnog iskustva ni sposobnosti niti odgovornosti da valjano obavlja tu *izuzetno značajnu i tešku dužnost*. Navodi se kako se u vrlo složenim odnosima i nepovoljnom stanju u *Novinskoj organizaciji Politika*, zbog teškog materijalnog položaja, loših međunacionalnih i loših međuljudskih odnosa, nepovoljnog idejno-političkog stanja i opće klime u kući, Stojanović nije snašao niti je uspješno obavljao zadatak, koji mu je osnivač povjerio. Navodi se i da je svojim ponašanjem otvarao nove sukobe među listovima i redakcijama i tako u vlastitoj novinskoj kući pogoršavao odnose te je došlo do nepremostivih razlika i neslaganja i oštih sukobljavanja s uređivačkim kolegijem.²³³ Miodorag Marović u svojoj knjizi *Politika i politika* navodi da je za Stojanovićevu smjenjivanje poslužila afera oko humoreske *Pavle i Salve*. Radna grupa pronašla je tako, prema Maroviću *dva žrtvena jarca* kao krivce za objavljivanje humoreske – Ivana Stojanovića kao čovjeka privrženom Ivanu Stamboliću i Radmila Kljajića, novinara i izvršnog sekretara u Gradskom komitetu Saveza komunista Beograda, koji je stajao uz već smijenjenog Dragišu Pavlovića. U raskrinkavanju njihove navodne uloge u objavi humoreske značajnu je ulogu imao glavni urednik *Politike* Živorad Minović. Izrečene opomene Ivana Stojanovića o prodoru nacionalističkih tekstova na stranice *Politike*, Minović je proglasio pokušajem rušenja ugleda lista od strane čovjeka, koji od časa kad je kročio u *Politiku* nije o njoj ništa znao niti razumio. Nakon Stojanovićeva smjenjivanja Živorad Minović, koji je od sredine 1986. bio zamjenik direktora postao je v.d. direktora *NO Politike*. Radmilo Kljajić, za kojega je Radna

²³² Ivan STAMBOLIĆ, *Put u bespuće, Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*, Beograd, 1995., 19.

²³³ „Odgovornost zbog nesposobnosti“, *Politika*, g, 84., br. 26590., 13. listopada 1987., 7.

grupa ustvrdila da je sudjelovao u objavi humoreske i kojega je sam Minović za to optužio, iako je prethodno tvrdio da Kljajić s humoreskom nije imao veze, razriješen je svoje funkcije i izbačen iz Saveza komunista. U *Politiku* je vraćen, ali u marketinški odjel.²³⁴ Nakon ovakvih poteza bilo je jasno da se odstupanja od službeno zacrtanog ponašanja neće tolerirati. Miloševićem je političkim protivnicima pokazano što će se dogoditi s njihovim karijerama ako mu se suprotstave, odnosno ako odstupe od službene dogme.

Dana 23. listopada iz Miloševićeva ureda upućena je okružnica gradskim, općinskim i osnovnim organizacijama partije naslovljena *Informacija o nekim idejno-političkim pitanjima pokrenutim na Osmoj sednici CK SK Srbije* u kojoj se zaključuje da je obaveza svih organizacija i rukovodstava da u vlastitim sredinama dođu do konkretnih i jasnih ocjena svoje sadašnje aktivnosti i na temelju tih ocjena izvrše diferencijaciju, kojom se učvršćuje idejno-političko i akcijsko jedinstvo postignuto na Osmoj sjednici.²³⁵ To bi u prijevodu značilo da se iz tih organizacija uklone svi pojedinci koji bi odstupali od zacrtanog pravca što se u praksi i događalo. Ivan Stambolić, bojkotiran i omalovažavan od strane tiska, suočen s porukama da narod traži njegovu smjenu, 14. prosinca 1987. na sjednici Predsjedništva Savezne Republike Srbije podnosi ostavku, nakon čega je imenovan direktorom Jugoslavenske banke za međunarodnu ekonomsku suradnju,²³⁶ a na njegovo mjesto dolazi umirovljeni general Jugoslavenske narodne armije Petar Gračanin²³⁷ Odlukom Predsjedništva republičke konferencije Saveza socijalističkog radnog naroda Srbije, krajem prosinca 1987., Živorad Minović imenovan je za direktora Novinske organizacije Politika, a Đoko Stojčić je imenovan za glavnog i odgovornog urednika *NIN*-a,²³⁸ nakon što su Mirko Bekić pa potom Predrag Vuković, suočeni s ispitivanjima partijskih komisija, koje su se svako toliko formirale kako bi se preispitivala politička odgovornost uredništva i dijela redakcije, podnijeli ostavke.²³⁹ Time su se ostvarile i Miloševićeve najave iz veljače o promjenama u uredništvu *NIN*-a. Postavljanjem Živorada Minovića, Miloševićevog pouzdanika na čelo Politikine novinske kuće može se reći da ju je Slobodan Milošević „osvojio“.

Koliko je novinska kuća Politika kao i sam dnevni list, bila važna u novoj konstelaciji moći nakon Osme sjednice pokazalo se 23. siječnja 1988. na proslavi 84. rođendana *Politike*. Na proslavi je bilo prisutno kompletno novo političko vodstvo u Srbiji – predsjednik

²³⁴ Miodrag MAROVIĆ, *Politika i politika*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002., 230.-231.

²³⁵ *Osmo sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 25.

²³⁶ Slavoljub ĐUKIĆ, *Kraj srpske bajke*, 43.

²³⁷ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 409.

²³⁸ „Dr. Živorad Minović imenovan za direktora NO Politika“, „Đoko Stojčić imenovan za glavnog i odgovornog urednika *NIN*-a“, *Politika* (Beograd), g. 84., br. 2662., 26. prosinca 1987., naslovnica

²³⁹ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 42.

predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Slobodan Milošević, predsjednik Predsjedništva Srbije Petar Gračanin, član Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Nikola Ljubičić, član Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, predsjednik Predsjedništva konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije Bogdan Trifunović, predsjednik Skupštine Grada Beograda Aleksandar Bakočević i predsjednik Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda Radoš Smiljković. Živorad Minović, sada u dvostrukoj funkciji – direktora Novinske organizacije Politika i glavnog urednika lista *Politika*, postao je ključni branitelj tekovina Osme sjednice, puneći Politikinu novinsku kuću lojalnim kadrovima i marginaliziranjem nepouzdanih novinara i urednika.²⁴⁰ Na taj način izdanja Politikine novinske kuće postaju glasilo novih političkih snaga na čelu sa Slobodanom Miloševićevom. Najugledniji i najutjecajniji srbijanski list postaje jedno od oruđa njegove politike što će se posebno od sredine 1988. ogledati u rubrici *Odjeci i reagovanja*, koja će slijediti novu praksu uspostavljenu na Osmoj sjednici, a koja se ogledala u dvosmjernoj komunikaciji između naroda i rukovodstva pa se posebna pažnja posvećivala telegramima građana i naroda, čije su kopije i podijeljene članovima Komiteta i dane na čitanje.²⁴¹ Ostali listovi unutar Politikine novinske kuće također će više-manje morati slijediti zadani pravac. U tu svrhu osnovan je Međuredakcijski kolegijum, zamišljen kao koordinacijsko uređivačko tijelo Politikinih izdanja, a čiji je zadatak u stvari bio da presuđuje neposlušnim novinarima i urednicima na osnovu čega su onda samoupravni organi donosili odluke o njihovom smjenjivanju. U *NIN*-u je veći dio novinara opstruirao uređivačku politiku Đoke Stojčića pa je tjednik izlazio oslanjajući se dobrim dijelom na vanjsku suradnju novinara iz *Politike* i *Politike Ekspresa*.²⁴² Takva je situacija u *NIN*-u potrajala sve do lipnja 1988., kada će se Milošević obračunati i s ostatkom samovoljnih novinara u tom listu kako bi imao punu podršku u svom novom političkom pohodu.

²⁴⁰ *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 46-47.

²⁴¹ *Osmo sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 24.

²⁴² Miodrag MAROVIĆ, *Politika i politika*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002., 244.

4. 3. Pogled prema Sloveniji i Hrvatskoj

Nakon Osme sjednice i provedenih „diferencijacija“, koje su uključivale i smjene unutar Novinske organizacije Politika, i dnevni list *Politika*, dotad uglavnom nezainteresiran ili rijetko zainteresiran za teme vezane uz Sloveniju i Hrvatsku, dakako osim kad se radilo o razdoblju Drugog svjetskog rata i podsjećanja na zločine ustaškoga režima, oštrom retorikom stala se osvrutati i na te dvije republike, još u *Memorandumu* optužene praktički za stvaranje interesne političko-ekonomske koalicije protiv Srbije. Negativne konotacije vezane uz Hrvatsku, u ovo vrijeme su proizlazile iz njezina navodnog savezništva sa Slovenijom. Naravno, ta teza nije novina *Memoranduma SANU*. Bilo je to mišljenje koje je i ranije bilo zastupljeno u dijelu srpske političke i intelektualne elite i koje je vremenom sve više dolazilo do izražaja, pogotovo nakon Osme sjednice. Kako je u svojoj analizi „Tko koga eksploatiše“, istaknuo srpski ekonomist Ljubomir Mađar, Srbiju je zahvatio traumatski doživljaj eksploatacije, iako nije spadala u nerazvijena područja i nisu postojali ekonomski pokazatelji koji bi išli u prilog toj tvrdnji. Prvenstveno se smatralo da Hrvatska i Slovenija kao najrazvijenije republike Srbiju eksploatiraju putem cijena, odnosno suficita trgovinske razmjene u svoju korist, s tim da je Slovenija bila veći „eksploatator“, zarađujući na disparitetu cijena. U Srbiji je često isticano da Slovenija kupuje od Srbije jeftine sirovine da bi potom u Srbiji skupo prodavala proizvode od tih sirovina ili da iz Srbije kupuje jeftinu robu, a ondje prodaje skupu na čemu temelji čak 15% svog društvenog proizvoda. Tu brojku, Mađar smatra posve neutemeljenom. Srbija je, našavši se po razvijenosti negdje pri sredini ljestvice, prema mnogim ekonomskim pokazateljima trgovala sa svima – i razvijenijima i nerazvijenijima te ja tako u trgovinskoj razmjeni s nerazvijenima nadoknadila ono što je gubila u razmjeni s razvijenijima. Ideju da je Srbija prema nerazvijenima vodila politiku pravedne i uravnotežene razmjene dok je u trgovini s razvijenima bila žrtva eksploatacije, Mađar smatra apsurdnom te tvrdi da su vjerovanja u eksploataciju Srbije imala tek djelomičan oslonac u ekonomskim činjenicama i to oslonac koji je dopuštao odlijevanje u nekim osnovama, ali nije dopuštao prelijevanje po drugim te da je mnogo toga što se kao priča o eksploataciji proširilo u javnosti imalo obilježje mita koji je Srbiji i drugima nanio više štete nego koristi.²⁴³

Srbi su Slovencima zamjerali i različite koncepcije o uređenju Jugoslavije. Nekoliko mjeseci nakon objave Memoranduma SANU u *Novoj reviji* objavljeni su *Prilozi za slovenski nacionalni program* što su ga napisali slovenski intelektualci, koji su svoj projekt započeli još

²⁴³ v. Ljubomir MAĐAR, „Ko koga eksploatiše“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 171 – 200.

1985., otprilike istovremeno kad i srpski akademici svoj. Slično kao i srpski akademici, slovenski su intelektualci u svom programu tvrdili da je izrada nacionalnog programa od vitalnog značaja za preživljavanje Slovenaca te da su Slovenci u opasnosti da nestanu kao nacija, žaleći se istovremeno na neravnopravan položaj Slovenije u Jugoslaviji i tvrdeći da je slovenski jezik u njoj drugorazredan. Zaključeno je i da Slovenija trpi štetu na području privrednog razvoja jer mora izdržavati nerazvijene republike. Autori su kritizirali i Jugoslavensku narodnu armiju pa je tako istaknuto da se slovenska armija utopila u Jugoslavensku narodnu armiju i morala koristiti srpsko-hrvatski jezik kao jezik zapovijedanja. Autorima *Priloga* smetala je i sama nazočnost Jugoslavenske armije u Sloveniji koja je prikazana kao *okupacija tuđinske armije*. Opasnost po opstanak slovenske nacije prema autorima *Priloga* bili su i brojni radnici koji su u Sloveniji dolazili iz *južnih* krajeva. Za razliku od Memoranduma u *Prilozima* nije bilo traga ideji o zavjeri drugih naroda protiv Slovenije pa tako niti Srba. Kritika je bila usmjerena prema *centralistima* i *dogmatima* u Jugoslavenskoj narodnoj armiji i saveznom rukovodstvu. Dok je *Memorandum SANU* zazivao centralizaciju federacije kako bi se ostvario konačni srpski nacionalni cilj – okupljanje svih pripadnika srpskog naroda u jednoj jedinstvenoj državi, *Prilozi* u Jugoslaviji više nisu vidjeli sredstvo za ostvarivanje slovenskih nacionalnih interesa i pozivali su se na slabljenje veza između republika, što u konačnici nije isključivalo niti secesiju.²⁴⁴ Tako je nastao jaz između dijela srpskih i dijela slovenskih intelektualca.

Veliko nezadovoljstvo u srpskoj javnosti prouzročila je objava *Pisma srpskom prijatelju* kojim je slovenski povjesničar književnosti i filozof Taras Kermauner izražavao nezadovoljstvo i razočaranje u Srbiju.²⁴⁵ Kermaunerova pisma preuzimana su iz slovenskog tiska i prevedena na srpski, objavljujvana u *Borbi* i *NIN-u* u drugoj polovici 1987. godine, počevši od kraja lipnja. Osobito kritičan Kermauner je bio prema srpskoj politici na Kosovu i stavu prema Albancima čemu je najviše prostora posvetio u svom *Četrnaestom pismu*. Optužio je Srbe da Slovincima zamjeraju i vrijeđaju se jer ih ne podržavaju u njihovoj politici prema Albancima i jer ne vide da su Srbi na Kosovu ugroženi. Istovremeno je tvrdio da Slovenija ima pravo na vlastitu politiku jer su se Slovenci u međuvremenu emancipirali i žele unutar Jugoslavije voditi nezavisnu i slobodnu politiku. Zamjerao je i *kosovizaciju* Jugoslavije, zajedno sa Slovenijom, napomenuvši kako Slovenci žele da Albanci, kao i Srbi i Slovenci budu slobodni i odgovorni i da žive na svoj račun. Posebno kritičan Kermauner je bio prema doseljavanju Albanaca u Sloveniju, ali i financiranju Kosova i time i Albanaca na

²⁴⁴ Jasna DRAGOVIĆ –SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, 275.-281.

²⁴⁵ Isto, 287.

Kosovu pitajući se nemaju li oni Jugoslaveni koji bi se željeli osloboditi Albanaca s juga Jugoslavije i pokloniti ih sjeveru, zatvorene oči kada ne mogu pretpostaviti što bi se dogodilo sa čitavom jugoslavenskom državom ako bi je konačno podčinili najmanje razvijeni. Tada bi, upozorava Kermauner umjesto *velike Srbije na geografskoj karti ponosno blistala ne samo velika, već najveća Albanija*. Kermauner se dotaknuo i pitanja služenja vojnog roka u Jugoslavenskoj narodnoj armiji, kritizirajući praksu slanja ročnika daleko od kuće, ističući kako se slovenske mladiće šalje u Makedoniju, Kosovo, u južnu Srbiju kako bi se tamo pomiješali s ostalim Jugoslavenima i u tuđim sredinama i u samoj vojsci naučili srpskohrvatski, koji je, kako sarkastično navodi *jezik jedinstvene bratske Jugoslavije*. Istaknuo je i kako se od slovenskih ročnika očekuje da pristanu na prosječnu normu Jugoslavije, koja je negdje na sredini između razvijenih i nerazvijenih, upitavši na kraju je li to norma Srba?²⁴⁶ Pisma su, razumljivo, izazvala burne reakcije u srpskoj javnosti. U *NIN*-u je nakon *Četrnaestog pisma*, objavljeno *Pismo Grupe pravih Srba*, u kojem se, između ostaloga, kaže: *Razvedimo se što pre i povedite i vašu jednovernu braću tj. i drugu republiku, pa ćemo biti što smo i pre trule i zrele Jugoslavije, a vi budite što hoćete... Jedino je srpski narod bio lud i poverovao, iz svoje dobrote i naivnosti u bratstvo i jedinstvo, pa ste mu Ti i takvi sad otvorili oči.*²⁴⁷ Tako su se u ogorčenom pismu, prepunom gnjeva, uz Slovence, našli na optuženičkoj klupi i Hrvati kao *jednoverna braća* i Hrvatska kao *druga republika*, čime je „potvrđena“ memorandumska teza o protusrpskoj koaliciji sjevernih susjeda. U pismima uredništvu, revoltirani su građani Kermaunera uspoređivali s nacistima i neofašistima, a prozvani Kermaunerovi prijatelji, srpski intelektualci kojima se obraćao ignorirali su ga pa je sam odustao od daljnjih pokušaja komunikacije. Duboko narušen odnos između slovenskih i srpskih intelektualaca bezuspješno se pokušavao nadvladati na dva sastanka srpskih i slovenskih PEN klubova održanih u listopadu 1987. u Ljubljani i mjesec dana kasnije u Beogradu.²⁴⁸

Sve više dolazile su do izražaja i nesuglasice na privrednom planu. Krajem 1987. Slovenija je prvi puta blokirala donošenje saveznog proračuna za 1988., izazvavši time ogromno nezadovoljstvo prvenstveno u vojsci, koja je dobivala najviše sredstava iz saveznog proračuna i kod nerazvijenih republika i pokrajina. Osim toga, slovenski su delegati u jugoslavenskoj skupštini kritizirali saveznu vladu i izražavali svoje protivljenje bilo kakvim

²⁴⁶ Taras KERMAUNER, „14. pismo srpskom prijatelju“, *NIN* (Beograd), g. 36., br. 1912., 23. kolovoza 1987., 21.

²⁴⁷ „Pismo Grupe pravih Srba“, *NIN* (Beograd), g. 36., br. 1913., 30. kolovoza 1987., 6. ; Jasna DRAGOVIĆ-SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, 289.

²⁴⁸ Jasna DRAGOVIĆ-SOSO, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, 289-290.

ustavnim promjenama. Stavove slovenskog političkog vodstva podržavao je i pratio i slovenski tisak, što je pak dodatno revoltiralo srpsku javnost i ponukalo *Politiku* na „obračun“ sa Slovincima. Tako je *Politikin* komentator 4. siječnja 1988. u članku *Neuspelo sporazumevanje*, napisanom povodom slovenske blokade postavio pitanje može li uopće opstati zajednica u kojoj će njezini članovi pristajati samo na ono što im odgovara, a odbijati prihvatiti ono što im nije u interesu te istaknuo da se to može nazvati i egoizmom. Nakon toga reagirao je slovenski tisak, ali i predsjednik Republičke konferencije Socijalističkog saveza Slovenije Jože Smole, na što se pak žestokim rječnikom oborila *Politika*. U članku pod naslovom *Teške optužbe Jože Smolea* i podnaslovom *Reklo bi se da je počelo s „Vozovima nacionalizma“ i bocom albanskog konjaka* autor se prvo obračunava s ljubljanskim *Delom*, u kojem je pisalo da su stavovi *Politike* o zajedničkim interesima u Federaciji fašistoidni da bi potom sarkastično dodao kako je *Politiku* novom kritikom „počastio“ i Jože Smole rekavši da je to što je napisano u *Politici čista svinjarija*. Dok, kako, se navodi u članku, *Politika* nikada nije Sloveniju optužila za nacionalizam, u Sloveniji se mjesecima vodi prava kampanja u kojoj se Srbija i njezino političko rukovodstvo optužuju za staljinizam i nacionalizam. U slovenskim omladinskim listovima *Mladina* i *Katedra*, Srbija je *dežurna tema*, a optužbe protiv Srbije, njezinih institucija, pa i *Politike*, šire se kao koncentrični krugovi, tuži se autor i zaključuje da se slovenski političari i novinari u tim optužbama utrkuju.²⁴⁹

Politika je nastavila s praksom praćenja novinskih članka iz drugih republika, pogotovo Slovenije i Hrvatske i svoje čitateljstvo redovno obavještavala o natpisima u tisku „sjevernih republika“, odabirući ih selektivno i često izvlačeći iz konteksta dijelove članaka. Osim tiska s područja Jugoslavije, *Politika* se osvrtna i na emigrantski tisak povezujući ga i s domaćim tiskovinama. Krajem ožujka 1988. objavljen je tako članak sa sugestivnim nadnaslovom *Zajedničke preokupacije naših listova i glasila izdajničke emigracije* i još zvučnijeg naslova: *Tko se pridružuje jezivoj paroli „Raskomadati Jugoslaviju i srušiti sve njene vrednosti“*²⁵⁰ Iz članka se lako može iščitati da je povod njegove objave bilo sve učestalije slovensko kritiziranje Jugoslavenske narodne armije, uključujući saveznog sekretara za narodnu obranu admirala flote Branka Mamulu, kojeg je *Mladina* prozvala da je angažirao vojnike na gradnji svoje vile. Vila je, doduše, bila društveno vlasništvo, ali je građena posebno za njega.²⁵¹ U podnaslovu članka ističe se kako se u nastupu *Mladine* i *Nove reči* lako prepoznaje *specijalnoratovska, militantna i fašistoidna ideološka platforma i*

²⁴⁹ B. JOVANOVIĆ, „Teške optužbe Jože Smolea“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26678., 14. siječnja 1988., 9.

²⁵⁰ U. R., „Tko se pridružuje jezivoj paroli „Raskomadati Jugoslaviju i srušiti sve njene vrednosti“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26752., 28. ožujka 1988., 5.

²⁵¹ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 451.

antijugoslavenska konfederalističko-separatistička težnja i namera. Kako bi se dodatno potkrijepile ovakve kvalifikacije, uz članak je pridodana fotografija naslovnice emigrantskog, prema *Politici* ustaškog časopisa - *Nova Hrvatska*, s potpisom pod sliku: *Oduševljenje Mladinom: prva strana ustaške Nove Hrvatske sa četiri naslovne strane lista slovenačkih omladinaca.* Kao uvod u članku se prenose navodi iz izlaganja Branka Mamule na sjednici Vojnog savjeta oružanih snaga. Mamula je komentirao *učestale atake* na Jugoslavensku narodnu armiju u *nekim sredstvima informisanja, posebno u Sloveniji.* Objasnio je kako je riječ o koordiniranim i otvorenim napadima *snaga specijalnog rata sa neskrivenim subverzivnim* namjerama, odnosno s ciljem destabiliziranja i diskreditiranja Armije kao anacionalne, a u cilju stvaranja nacionalnih armija, zaključivši da je po sadržaju i načinu izvođenja napada, jasno da se radi o specijalnom ratu, kao što je jasno da njegovi kreatori nisu redakcije pojedinih listova i časopisa, već da su one samo izvršioi. Autor članka potom se nadovezuje na Mamuline tvrdnje, ističući kako posljednjih godina vlada neobično suglasje u pisanju jugoslavenskih listova i listova *izdajničke emigracije* te kako su njihovi interesi i preokupacije postali *frapantno podudarni* pa katkada nije lako razgraničiti tko je koga *koristio* i tko se prvi dosjetio. *Svjedoci smo,* ističe se, *sasvim izvesne i opasne veze između Mladine i nekih drugih glasila, posebno u Socijalističkoj Republici Sloveniji, sa listovima – pamfletima fašističke emigracije.* Kao primjer, u odjeljku članka pod naslovom *Aplauzi ustaške Nove Hrvatske* ističe se glasilo *Hrvatskog oslobodilačkog pokreta,* objavljeno 6. ožujka u Londonu. Na naslovnici tog glasila objavljene su četiri karakteristične prve stranice *Mladine,* popraćene redakcijskim komentarom u kojem se konstatira da se list slovenskih omladinaca sve otvorenije bori protiv jugoslavenskog militarizma, dok je na sedmoj stranici lista objavljen *dobro znani uvodnik Mladine: Mamula, go home,* u kojem se savezni sekretar za obranu naziva *trgovcem smrću* i *dinastičkim militaristom,* a vojsku se poziva na neposlušnost i nepokornost. Autor na kraju zgroženo ustvrđuje kako ni više ni manje nego *Nova Hrvatska,* uz naslovnicu, ustupa još nekoliko svojih udarnih stranica *Mladini,* tiskajući nešto poput tematskog broja. Članak je upotpunjen i antrfileom naslovljenim *Pismo ustaše Mladini* u kojem se kao dokaz podudaranja pisanja *neprijateljske emigracije* i *naših mangupa* navodi pismo *ustaškog emigranta* Petra Penave u kojem, predstavljajući se kao radnik na privremenom radu, piše redakciji lista i izražava joj punu podršku te svoje oduševljenje viješću da će *Mladina* izlaziti i na hrvatskom jeziku, u koju svrhu nudi i svojih 10. 000 maraka. Naposljetku, u odjeljku pod naslovom *Janšina konfederacija i republička vojska,* prenose se dijelovi intervjua koji je Janša dao slovenskom listu *Katedra* i analiziraju se njegovi stavovi, odnosno zalaganje za konfederativno uređenje Jugoslavije i uvođenje

višestranačkog sustava. Autor članka potom upozorava kako Janša vrlo dobro zna da konfederalističko uređenje i teorijski i praktično-politički gledano isključuje postojanje Jugoslavenske narodne armije u njezinom tadašnjem obliku, kao *zajedničke i jedinstvene oružane snage svih naših naroda i narodnosti* te se kritički osvrće na njegove prijedloge da se vojne ročnike treba slati u čete sastavljene od pripadnika iste nacionalnosti, kako bi se, između ostaloga, osigurala ravnopravnost jezika. Za kraj se ističe kako članci u slovenskom tisku, koji govore o federalizmu i pravu na odcjepljenje nailaze na pozitivnu reakciju u *ustaškim* emigrantskim listovima.²⁵²

Slovenske su kritike postojećeg sustava, pogotovo Jugoslavenske narodne armije, izazvale veliku pozornost političkog i vojnog vodstva, a time i tiska, prvenstveno *Politike*, koja je imala zadatak predstaviti javnosti u Srbiji nova kretanja na slovenskoj intelektualnoj i političkoj sceni, i naravno, njezina se interpretacija poklapala sa stavovima vladajuće političke struje u Srbiji i najviših zapovjednih struktura Jugoslavenske narodne armije²⁵³. Indikativno je uporno i dosljedno dovođenje u vezu „nepoćudnih“ slovenskih stavova s navodnom ustaškom emigracijom. Na taj način, indirektno je i nova struja u slovenskoj politici bila denuncirana kao fašistička, a dovođenjem u vezu s *neprijateljskom emigracijom*, unaprijed kod potencijalnog čitateljstva i nužno diskreditirana. Sve je to naposljetku rezultiralo uhićenjem glavnog kritičara Armije Janeza Janše, krajem svibnja 1988., potom i urednika *Mladine* Francija Zavrla i *Mladininog* kolumnista Davida Tasića te na kraju zastavnika Ivana Borštnera, koji je radio u komandi Ljubljanske armijske oblasti i, kako se isticalo, podržavao „anitarmijsku „kampanju. Uhićenja su uslijedila nakon objave teksta u kojem su Tasić i Janša kritizirali raspravu Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije održanu krajem ožujka 1988., na kojoj se govorilo o zaključcima prethodno održane sjednice Vojnog savjeta. Na toj su sjednici događaji u Sloveniji bili okvalificirani kao kontrarevolucija i psihološko ratovanje.²⁵⁴

²⁵² U. R., „Tko se pridružuje jezivoj paroli „Raskomadati Jugoslaviju i srušiti sve njene vrednosti“, *Politika* (Beograd) g. 85., br. 26752., 23. ožujka 1988., 5.

²⁵³ Koliko je *Politika* bila povezana s vojnim vrhom i koliko mu je bila bitna pokazuje dokument Političke uprave Saveznog sekretarijata narodne obrane s početka travnja 1988. u kojem se donose informacije o neprihvatljivom tretmanu JNA i navodi: *Imajući u vidu ciljeve sadržaje i načine na koje se napadi izvode, jasno je da se radi o specijalnom ratu i da imaju kontrarevolucionarni karakter. Analize ukazuju i na istovetnost stila i sadržaja između pisanja „Mladine“ i emigrantske štampe. O tome su nedavno objavljeni širi analitički komentari u „Borbi“ i „Politici“, što je prenio i znatan broj glasila. „Narodna Armija“ je također objavila te komentare u brojevima od 24. i 31. marta. 1988. godine, te ih treba koristiti u informisanju i političkom radu.: HR-HMDCDR 2., kut. 6046., „Komanda 5. Armije, pov. br. 15/169-17, 05. 04. 1988.“*

²⁵⁴ Savezni sekretarijat za narodnu obranu u svojoj Informaciji o reagiranjima prilikom pritvaranja Janše, Borštnera i Tadića, koja se imala dostaviti svim jedinicama i ustanovama ranga pukovnijskih brigada i višim, inzistirao je na stavu da Janša, Borštner i Tasić nisu pritvoreni zbog svojih političkih stavova i uvjerenja, već *zbog konkretnog protivzakonitog akta –krivičnog dela odavanja vojne tajne*. Ujedno se u Informaciji ističe da se u dijelu javnosti, a prvenstveno u Sloveniji vodi psihološko-propagandna kampanja protiv organa otkrivanja i

Uhićenja su izazvale masovne proteste u Sloveniji, a uz revoltirane građane naposljetku je stalo i slovensko političko vodstvo na čelu s Milanom Kučanom predsjednikom slovenskog Saveza komunista,²⁵⁵ iako je, s druge strane, izražavalo zabrinutost i neodobranje kritika upućenih Jugoslavenskoj narodnoj armiji. U toj konfrontaciji Slovenije i Jugoslavenske narodne armije, *Politika* je vjerno slijedila svoje obrasce izvještavanja pa je tako krajem lipnja veliki prostor dala izlaganju general-pukovnika Veljka Kadijevića, novog saveznog ministra obrane na konferenciji Saveza komunista Jugoslavije. U samom naslovu prenijela je njegovu izjavu da treba jasno razobličiti ciljeve „*spasilaca ugroženih nacija*“. Oni se, prenosi *Politika*, moraju onemogućiti idejnim, političkim i svim drugim legalnim sredstvima koje društvo ima da bi zaštitilo ustavni poredak i omogućilo da se mirno i demokratskim putem traže putovi daljnjeg razvoja. Kadijević je istaknuo važnost Armije kao jednog od ključnih faktora sadašnjeg i budućeg društveno-političkog i državnog uređenja Jugoslavije, koju se napada svim sredstvima, najčešće protuzakonitim i širi se u slovenskom narodu mržnja prema njoj kao jugoslavenskoj instituciji.²⁵⁶ U odjeljku članka *Ko koketira s nacionalistima*, prenosi se dio izlaganja Marka Negovanovića u kojem je istaknuo kako Armija s posebnom zabrinutošću gleda na *krupna previranja u međunacionalnim odnosima* te da su se i neki dijelovi rukovodstva Saveza komunista *uhvatili u kolo i našli u špici nacionalističkog sukobljavanja, partikularnih interesa i ambicija*, u čemu nije bilo teško prepoznati prozivanje slovenskog vodstva. S druge strane, slovensko je vodstvo nastojalo pronaći neku ravnotežu između volje i stavova znatnog dijela vlastitog građanstva i svoje uloge unutar Federacije i jugoslavenskog Saveza komunista te je Milan Kučan, što je *Politika* i prenijela, na sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Slovenije istaknuo da je političko vodstvo Slovenije u konfrontaciji s nekim neprihvatljivim stavovima i tekstovima u *Mladini* i drugdje i to ne zbog Beograda ili Generalštaba, nego zato što je samo uvjereno da su to neprijateljske i antidemokratske poruke.²⁵⁷

Epilog previranja u Sloveniji i uhićenja bile su blage zatvorske kazne za optužene, koji su, uskoro, došavši pod nadležnost slovenskih zatvora i oslobođeni. Armijski napadi na slobodu govora u Sloveniji samo su izazvali suprotni efekt – političku homogenizaciju. Odnos između Srbije i Slovenije odsada će se kretati isključivo silaznom putanjom. Hrvatsko je

vojnih pravosudnih organa te se naglašava da se najagresivnije ponašaju grupe intelektualaca iz Slovenije; HR-HMDCDR 2., kut. 6046., „Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Politička uprava, Informacija o nekim reaganjima povodom pritvaranja Janše, Borštnera i Tasića, 15. 06. 1988., Vojna tajna.“

²⁵⁵ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 450 -453.

²⁵⁶ Radivoje PETROVIĆ, Bogdan IBRAJTER, „Jasno razobličiti ciljeve „spasilaca ugroženih nacija“, *Politika* (Beograd), g. 85., br.26836., 22. lipnja 1988., 7.

²⁵⁷ Verica RUNAR, Duša DAMJANOVIĆ, „Nije istina da u Sloveniji nije bilo reaganja na napade na JNA“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26843., 29. lipnja 1988. 14.

vodstvo u tom konfliktu ostalo manje-više po strani, nastojeći balansirati između dobrih odnosa sa slovenskim, srpskim i armijskim vodstvom, ali Stipe Šušvar kao hrvatski član Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije nije propustio kritički se osvrnuti na slovenske kritike Jugoslavenske narodne armije i istaknuti da su odnosi u Jugoslaviji zatrovani zbog naraslih dezintegracijskih tendencija.²⁵⁸

Nakon višestrukog ubojstva u Paraćinu i interpretacije tog događa u tisku, zahvaljujući kojoj je drastično zaoštren stav prema Albancima i koji je posredno iskorišten kako bi Slobodan Milošević i njegova politička struja preuzeli vlast unutar srbijanskog Saveza komunista, što je i postignuto na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, tzv. diferencijacijama te promjenama i smjenama u medijskom prostoru srbijanski se tisak sve više osvrće prvenstveno prema Sloveniji, a potom i prema Hrvatskoj percipiranoj kao slovenskoj saveznicu. Javlja se ideja o srpskom narodu kao izdanom i iskorištavanom od strane dvije *zapadne* ili *sjeverne* republike dok se, zasad, prvenstveno Slovincima pripisuju separatističke namjere koje se kvalificiraju i kao fašistoidne i militantne te se u skladu s tim dovode u vezu s ustaškom emigracijom. Svaka kritika usmjerena prema uređenju Jugoslavije ili prijedlog za promjene u tom pravcu interpretirana je na isti način – kao separatizam, egoizam i izdaja, dok su zalaganja sa srpske strane za centralizacijom predstavljena kao borba za očuvanjem Jugoslavije. Kao važan pa čak i presudan faktor i garant jedinstva Jugoslavije u tisku se nameće Jugoslavenska narodna armija, koja se žestoko protivila bilo kakvim pokušajima reformi. Utjecaj i moć te institucije na saveznoj razini iskazan je u uhićenjima slovenskih novinara i političara koji su se usudili kritizirati Armiju, ali paradoksalno, ta je moć istovremeno na republičkoj razini - u Sloveniji tim potezom oslabljena jer je slovensko vodstvo, unatoč načelnoj osudi kritika upućenih vojsci bilo blagonaklono prema uhićenjima, a slovenski tisak se nije povukao. Naprotiv, u nadolazećem će se razdoblju kritike srbijanske politike pojačati, a sukladno tome i odgovor srbijanskog tiska.

²⁵⁸ Verica RUNAR, Duša DAMJANOVIĆ, „Apsurdne glasine o vojnom puču“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26842., 28. kolovoza, 8.

5. ANTIBIROKRATSKA REVOLUCIJA ILI „DOGAĐANJE NARODA“ (OD DRUGE POLOVICE 1988. DO PROLJEĆA 1989.) – VELIKA KAMPANJA ZA JEDINSTVO

5. 1. Pripreme za početak „mitingaškog pokreta“

Nakon što je Slobodan Milošević pobjedom svoje političke struje učvrstio moć u Srbiji i nakon što su smjernice zadane na Osmoj sjednice postale jedina „ispravna“ opcija i pravac djelovanja Saveza komunista Srbije, intenzivirala su se nastojanja za centralizacijom Srbije, a potom i Jugoslavije, posebno kroz nacрте prijedloga novog ustava. Kao glavni protivnik u tim nastojanjima na razini republike, uz već oslabljeno Kosovo, javila se Vojvodina, a na saveznoj razini Slovenija. Deklarativno, Slobodan Milošević, kao i njegovi bliski suradnici, isticali su da ne namjeravaju ukidati autonomiju pokrajina, ali istovremeno sve češće su optuživali vojvođansko vodstvo za birokratizam i izostanak podrške jedinstvu Srbije, kao i ignoriranje volje naroda u toj pokrajini koja se navodno poklapala s Miloševićevom politikom. Kao glavni saveznici na putu ka jedinstvenoj Srbiji i borbi protiv „birokratizma“ zbog čega su suvremenici ovaj pokret i nazivali Antibirokratskom revolucijom, a potom je pod tim terminom ovaj period ušao i u historiografiji,²⁵⁹ uz Miloševića će u nizu tzv. „mitinga istine“ stati kosovski Srbi,²⁶⁰ a srbijanski tisak svojim će izvještavanjem predstaviti „volju naroda“ svom čitateljstvu. Valja napomenuti da se osim pojma Antibirokratska revolucija nešto kasnije javlja i pojam „Događanje naroda“. Izraz *Dogodio se narod* pripisuje se Milovanu Vitezoviću, koji je 19. studenoga 1988. na Mitingu na Ušću, izgovorio rečenicu: *Naša historija će ovu godinu zapamtiti kao godinu u kojoj nam se dogodio narod*. Međutim, ovu je sintagmu koristila i Mirjana Marković. U svojim je tekstovima u *Politici* godinu dana

²⁵⁹ Olivera Milosavljević u svom radu o Antibirokratskoj revoluciji za početak Antibirokratske revolucije uzima 8. sjednicu Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije argumentirajući to činjenicom da je sam Slobodan Milošević naveo kako se početak krupnih antibirokratskih poteza odigrao na Osmoj sjednici. Više vidi u: Olivera MILOSAVLJEVIĆ, „Antibirokratska revolucija“, (*Dijalog povjesničara-historičara*, Beograd, 2004., 319- 336.) Ovdje sam se priklonila vremenskoj odrednici koji uzimaju i Dejan Jović, *Jugoslavija država koja je odumrla*, 419. i Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. -2008.*, 625.. smatrajući da je, iako se može reći da su temelji tzv., Antibirokratske revolucije doista postavljeni na Osmoj sjednici, jer bez na toj sjednici zadanih smjernica ne bi bilo moguće krenuti u proces diferencijacije, kojima će se učvrstiti položaj Miloševićeve struje, za početak razdoblja Antibirokratske revolucije uputnije uzeti vremenski period kad je borba s birokracijom izričito najavljena, što se ostvarilo u Miloševićevu intervjuu tjedniku *NIN* od 3. srpnja, nakon čega započinju i masovni narodni mitinzi usmjereni, između ostalog na borbu protiv birokracije. Za kraj ovog perioda u ovom sam slučaju odredila kraj ožujka 1989. kad je nakon vojvođanskog, i crnogorskog, konačno srušeno i kosovsko rukovodstvo, čime je Srbija, instaliranjem pristalica Miloševićeva režima stekla 4 od 8 glasova na saveznoj razini i potencijalnu prevlast u Savezu komunista Jugoslavije i čime su ostvareni ciljevi zacrtani sredinom 1988. u Miloševićevu političkom programu –obračun s nenarodnom i birokratiziranom vlasti. S usvajanjem amandmana i preuzimanjem kontrole nad dvije pokrajine i Crnom Gorom može se reći da je Antibirokratska revolucija formalno završila.

²⁶⁰ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 419 -420.

ranije obrazlagala tezu da se narod umiješao u politiku, a i većina naslova u *Politici* vezanih za održavanje mitinga uključivala je „narod“.²⁶¹

U lipnju 1988. Slobodan Milošević obračunao se s ostatkom neposlušnih novinara *NIN*-a. Nadležni općinski komitet Saveza komunista Starog Grada formirao je Drugarsko vijeće – istražnu komisiju pred koju su pozvani svi urednici i suradnici *NIN*-a. Nakon dugotrajnih saslušanja Općinski je komitet izrekao kazne dijelu novinara. Prethodni glavni urednik Mirko Đekić, njegov zamjenik Milan Milošević i zamjenik partijskog sekretara Zoran Jeličić isključeni su iz Saveza komunista, dio članova uređivačkog kolegija dobio je opomene pred isključenje, dok je dio dobio samo opomene. Uklanjanjem kažnjenih novinara s uredničkih položaja i dovođenjem na njihova mjesta Miloševiću odanih novinara, ostvarene su njegove najave o potrebi temeljitih promjena u *NIN*-u iz veljače 1987. Slobodan Milošević, koji je dotada odbijao davati tražene intervju, svoj prvi intervju nakon Osme sjednice daje temeljito rekonstruiranom *NIN*-u i to istoga dana kad su objavljene kazne bivšim *NIN*-ovim urednicima. U razgovoru za *NIN*, Milošević prvi puta javno izlaže političku platformu svog nacionalnog programa. Brojni analitičari Miloševićeve vladavine, kasnije će zaključiti da je upravo u *NIN*-u izvršena transformacija komunističke stranke u populistički i nacionalistički, odnosno velikosrpski pokret.²⁶²

Veliki intervju sa Slobodanom Miloševićem pod naslovom *47 pitanja Slobodanu Miloševiću* najavljen je na naslovnici *NIN*-a na kojoj se našla i njegova fotografija u punom formatu. Kako se u glavi članka, ispod podnaslova *Jugoslavija i socijalizam – istorijske tekovine*, navodi, Milošević je 23. lipnja primio glavnog i odgovornog urednika *NIN*-a Đoku Stojčića, njegova zamjenika Teodora Anđelića, urednika političke rubrike Dragana Jovanovića i urednika fotografije Tomislava Peterneka i tom prilikom odgovorio na brojna pitanja iz politike, gospodarstva, rada Saveza komunista i drugih područja. Ističe se kako je Miloševićeva sugestija novinarima bila da ga pitaju što god žele. Svaka od ukupno šest stranica intervjuja opremljena je fotografijama Miloševića u radnom okruženju. Na prvoj stranici nasmijan i ležeran, izlazi iz ureda, držeći u ruci rokovnik dok je na ostalim fotografijama ozbiljan. Iako je na početku članka istaknuto da u intervjuu neće biti riječi o prošlosti, već sadašnjosti i budućnosti, s obrazloženjem da se ne može preskočiti pitanje od čijeg razrješenja mnogo toga ovisi, prvo postavljeno pitanje bilo je zašto Srbija 1937., a niti poslije rata 1946. nije dobila komunističku partiju, uz opasku da se govorilo kako srpski narod ne treba svoju partiju jer je eksploatatorski te potpitanje ne bi li takav narod sebi pribavio i

²⁶¹ Olivera MILOSAVLJEVIĆ, „Antibirokratska revolucija“, *Dijalog povjesničara-historičara*, Beograd, 2004, 323.

²⁶² Miodrag MAROVIĆ, *Politika i Politika*, 244-245.

veliku ekonomsku korist, dok Srbi niti poslije Drugog svjetskog rata niti sada nisu ekonomski najrazvijeniji. Milošević je, istaknuvši da nije povjesničar niti znanstvenik pa može odgovoriti samo kao građanin Srbije i Jugoslavije i kao komunist, rekao da srpski narod nije eksploatatorski i da smatra kako niti jedan narod to ne može biti jer eksploatirati može samo klasa u okviru naroda. Srpski narod, dodao je, nikada nije eksploatirao druge narode, a zašto Srbija 1937. nije dobila partiju rekao je da ne zna.

Drugo važno pitanje odnosilo se na ocjenu Konferencije SKJ uz potpitanje, kojim se zapravo anticipira odgovor, nije li ona još više razotkrila slaba mjesta Saveza komunista Jugoslavije i Jugoslavije. Milošević je istaknuo da je Konferencija pokazala kako postoji latentni sukob između onih koji su za promjene i onih koji su protiv promjena. Za promjene je uglavnom vodstvo Saveza komunista, kao i većina građana u Jugoslaviji, a protiv promjena su *neka rukovodstva* ili *delovi rukovodstva*.²⁶³ Druga stvar, koju je, prema Miloševiću, razotkrila konferencija jest da u Savezu komunista postoji svijest o prisutnosti *snažnih regresivnih težnji* u društvu, kao i spremnost da se na njih reagira. Te su, regresivne težnje usmjerene na ukidanje Jugoslavije i socijalizma, upozorava Milošević i logično je da su oni koji su protiv Jugoslavije i socijalizma suočeni s promjenama aktivni i agresivni, ali nije logično da im se dopušta da to budu. Istaknuo je kako *velike promene*, koje se trebaju izvršiti u ekonomskom i političkom životu ne dovode u pitanje Jugoslaviju i socijalizam, već će omogućiti Jugoslaviji stabilnost i prosperitet, a socijalizmu pomoći da nađe nove, uspješnije oblike razvoja. Te će promjene, kako je Milošević pojasnio biti *radikalne*. Vezano na novinsko pitanje, istaknuo je kako su svi delegati iz Srbije na Konferenciju unijeli *duh Osme sednice*, koji podrazumijeva kritičnost, kreativnost i javnost. Za centralizam, koji naziva demokratskim centralizmom, Milošević je jasno rekao da predstavlja princip bez kojeg ne može funkcionirati niti jedna organizacija. Demokratsko dogovaranje okončava se donošenjem odluka koje obvezuju sve učesnike dogovora pa oni koju su ostali u manjini i čije mišljenje nije prošlo, prema Miloševiću, dužni su sprovesti odluke za koje je bila većina dok su u istoj političkoj organizaciji s tom većinom.²⁶⁴

Iz takvog stava vrlo se jasno iščitava i težnja za dominacijom srpskih predstavnika unutar savezne vlasti jer je jasno da u višenacionalnoj zajednici u strukturama vlasti koje su organizirane od predstavnika različitih naroda takav demokratski centralizam znači da će se usvajati odluke naroda koji ima više predstavnika, što bi u slučaju preuzimanja utjecaja na vodstva u Vojvodini i na Kosovu svakako pogodovalo Srbiji. Budući da su najavljene

²⁶³ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, *NIN* (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988., 8.

²⁶⁴ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, *NIN* (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988., 9.

radikalne promjene na razini Jugoslavije, evidentno je da se ideja centralizma nije odnosila samo na republičko uređenje, već je ono predstavljalo samo prvi korak najavljenih reforme.

Milošević se osvrnuo i na Osmu sjednicu i kritike te sjednice u djelu *republičke štampe* rekavši da Osmo sjednica za njega predstavlja raskid s politikom neprovođenja odluka, koje su zajednički donesene, neodgovornosti i zatvorenih sastanaka, dodavši da su separatizam i nacionalizam eskalirali na Kosovu zato što su *neki dugogodišnji i od velikog uticaja rukovodioci u Srbiji* pristali pred njima zatvarati oči kako bi do mirovine ili što je dulje moguće ostali na vlasti. Iseljavanje Srba i Crnogoraca ponovno je nazvao egzodusom naglasivši da je taj egzodus posljedica šutnje i ustupaka albanskom nacionalizmu od strane srpskih političara, koji su mogli, ali nisu smjeli ili nisu htjeli zaustaviti *tu nesreću* iz straha da time ne ugroze svoje položaje.²⁶⁵ Na taj se način Milošević sasvim očito još jednom obračunao sa svojim prethodnikom Ivanom Stambolićem i njegovim istomišljenicima, ali i najavio obračun s vojvođanskim pokrajinskim vodstvom jer će upravo optužbe za „čuvanje fotelja“ postati ključna sintagma u toj borbi. Vezano za kritike Osme sjednice u pojedinim tiskovinama u Srbiji i u drugim republikama ustvrdio je da su to i kritike prema politici Saveza komunista pa i samoj Srbiji te da su inspiratori tih napisa oni čiji su interesi ugroženi započetim demokratskim i kadrovskim promjenama, koji su lako našli saveznike izvan Srbije *među onim pojedincima koji svoj nacionalizam ispoljavaju i kao staru netrpeljivost prema Srbiji* i koji trenutnu srpsku politiku i njezine nosioce na način *koji podseća na metode starog i novog fašizma u borbi protiv komunista i progresivnih ljudi*. Milošević je istaknuo da se napadaju i pojedinci i njihove obitelji i to prljavim i neljudskim sredstvima,²⁶⁶ što je evidentno jasna referencija na pisanje slovenskog tiska, koji bavio raznim aferama, prozvavši izravno i Branka Mamulu i koji je iz tih razloga u srbijanskom tisku već i bio označen kao neofašistički.

U svom se intervjuu, Milošević osvrnuo i na dvije pokrajine, rekavši da dijelovi pokrajinskih rukovodstava žele da pokrajine u daljoj ili bližoj perspektivi budu države, samo što to ne smiju izreći izravno, odnosno *surovo* jer bi to iritiralo i druge građane Srbije, izvan njezinog tzv. užeg teritorija, ali i mnoge građane u drugim republikama. Milošević je posebno naglasio potrebu reformi ustava Jugoslavije i postizanja jedinstva ustvrdivši da je to uvjet stabilnosti Jugoslavije.

Sva su novinarska pitanja u intervjuu bila sugestivna i u pravilu su već anticipirala odgovor, jednako kao što su svojim sadržajem, najblaže rečeno laskala Miloševiću i

²⁶⁵ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, *NIN* (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988, 9.

²⁶⁶ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, *NIN* (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988, 9.

zagovarala njegovu politiku, no jedno od njih najzornije prikazuje propagandnu nakanu intervjua, ali i propagandni cilj te ga je stoga vrijedno u cijelosti citirati:

„Obavljate dužnost prvog čoveka Saveza komunista Srbije u teškom istorijskom trenutku. Međunacionalni odnosi su poremećeni, privredna situacija je veoma loša. Dobili ste neuobičajene oblike opštenarodne podrške, doživljavaju vas kao predstavnika celog naroda, u vas veruju, od vas traže da uradite ovo ili ono, da nađete rešenje. Da li za vas sve to znači i poseban osećaj istorijske odgovornosti i da li osećate teret te odgovornosti?“

Milošević je na to skromno, budući da je u novinarskom pitanju i onako već sve bilo rečeno, odgovorio kako radi sve što može da doprinese pozitivnim promjenama u Srbiji i u društvu općenito. Osim što je predstavljen i priznat kao predstavnik cijelog srpskog naroda, ovim je intervjuom Milošević praktički sklopio savez s onim dijelom intelektualaca, koje se prije Osme sjednice nazivalo kritičkom inteligencijom, odnosno onim dijelom inteligencije koja je stajala iza *Memoranduma SANU* kao autor ili koja je memorandumskim tezama bila naklonjena, rekavši da je sukob inteligencije i partije proizašao zbog nekih nedovoljno obrazovanih političara, koji su osjećali odbojnost prema obrazovanim ljudima.

Puno prostora u intervjuu dobila su pitanja položaja Republike Srbije i njezinih pokrajina. Novinari su već u pitanju konstatirali kako se sve više čuje da su za loš status i nerazvijenost Srbije krivi predstavnici Srbije koji desetljećima nisu zastupali interese Srbije dovoljno energično i ravnopravno s ostalim republikama i upitali Miloševića kako sada to ispravljati. Milošević je istaknuo da je Srbija u ekonomskom pogledu zaostala, iako prirodno nije siromašna te da ima najdužu državnu tradiciju među jugoslavenskim narodima, a jedina među jugoslavenskim republikama nema osnovne državne ovlasti na svom teritoriju i dodao da *tako više neće moći*. Srbija mora izaći iz ekonomske nerazvijenosti i mora se konstituirati kao država, odnosno republika bez obzira na specifičnosti, pojasnio je, i rekao da Srbija nije prihvatila imati dvije pokrajine u svom sastavu zato da bi od sebe napravila republiku drugoga reda te kako to narod, ako prije i nije vidio sad vidi i neće dopustiti da tako bude.

Novinari su se u idućem pitanju osvrnuli na optužbe Srbiji za nacionalizam i unitarizam, upitavši nisu li to stare *kominternovske formule*, nadovezavši se tako ponovno, iako ne izričito na memorandumске teze, na što je Milošević odgovorio da borba za interese jedne nacije, koja ne dovodi u pitanje interes i dostojanstvo drugih naroda nije nacionalizam, već patriotizam i naglasio da je zajednički interes svih naroda i narodnosti da žive u socijalističkoj i jedinstvenoj zemlji te da je *nacionalizam kukavičje jaje, koje su jugoslavenskoj radničkoj klasi i svim jugoslavenskim narodima podmetnule nacionalne*

*birokratije i ostaci klasnog neprijatelja.*²⁶⁷ Time je u stvari, najavio zalaganje za unitarnu Jugoslaviju u kojoj ne bi bilo potrebe za republičkim granicama i implicirao da one postoje zbog interesa nacionalne birokracije, odnosno republičkih rukovodstava.

U intervjuu se otvorilo i pitanje nesolidarnosti drugih republika vezano za probleme Srba i Crnogoraca na Kosovu. Novinari su sami istaknuli da se na Konferenciji SKJ vidjelo da se *kosovska tragedija shvata samo kao muka Srba*, a Milošević je rekao da ravnodušnost prema Srbiji na primjeru Kosova traje duže vrijeme te istaknuo da je izostanak *bratske brige* izvan Srbije za njezine probleme, uz nesolidarnost nekih srpskih političara s narodom, i doveo do albanskog nacionalizma. Milošević je, međutim pojasnio kako smatra da za tu ravnodušnost nisu krivi narodi nego rukovodstva, rekavši da su se nakon rata svi narodi osjećali kao Jugoslaveni i da taj duh jugoslavenstva nije grubo prekinut, *ostali jugoslavenski narodi ne bi dopustili da se Srbi i Crnogorci na Kosovu tako muče.*

U razgovoru su Milošević i novinari otvorili i temu visokog nataliteta kosovskih Albanaca. Novinari su istaknuli kako je natalitet Albanaca najviši na svijetu te da poprima izrazito društveno-političke aspekte jer narodi koji žive s Albancima postaju manjinski i *gube teritorij i životni prostor* i upitali Miloševića do čega to može dovesti ako se ništa ne poduzme na što je on odgovorio kako bi u tom slučaju Srbi i Crnogorci definitivno iselili s Kosova, *pogotovo u uslovima albanskog separatizma i nacionalizma, koji na Kosovu ne jenjava.*²⁶⁸

U nacionalističkim ispadima prema Albancima, tako se otišlo još jedan korak dalje. Tema visokog nataliteta albanskog stanovništva spominjala se i ranije, ali se nije govorilo o oduzimanju životnog prostora drugim narodima. Na taj način nova je službena politika zapravo potvrdila i memorandumске navode o fizičkoj ugroženosti Srba i Crnogoraca na Kosovu. Problem više nisu bili samo albanski nacionalizam i separatizam kao političke kategorije. Problemom Albanci postaju već samom činjenicom rođenja unutar svoje etničke skupine jer se stvara i nameće percepcija da samo njihovo postojanje ugrožava opstanak srpskog i crnogorskog naroda, što je nakon Paraćinskog slučaja iduća velika stepenica u radikalizaciji odnosa medija, ali i političkog vodstva prema njima. Razgovor je završen temama o privedi, odnosno reformama potrebnim za oporavak gospodarstva pri čemu je Milošević naglasio potrebu izgradnje jedinstvenog jugoslavenskog tržišta i nužnost integracije, koja bi se temeljila na ekonomskim interesima.²⁶⁹

Ključan pojam intervjuja, bio je jednak kao i na Osmoj sjednici – jedinstvo. I ponovno - jedinstvo partije, jedinstvo republike i jedinstvo Jugoslavije. Tako je jasno definirana

²⁶⁷ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, NIN (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988, 12.

²⁶⁸ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, NIN (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988, 13.

²⁶⁹ „47 pitanja Slobodanu Miloševiću“, NIN (Beograd), br. 1957., g. 37., 3. srpnja 1988, 14.

politika unitarizma i centralizacije iz čega je, u kombinaciji s tezom da manjina mora poštovati odluku većine i idejom da reforme i to radikalne moraju zahvatiti cijelu državu, kao posljedica nužno proizlazila dominacija srpskog naroda. Iako to, naravno, nije izravno izrečeno, može se vrlo jednostavno iščitati. Osim toga, u pitanjima novinara, ali i Miloševićevim odgovorima sasvim su jasno vidljive referencije na *Memorandum SANU* te se može reći da je Slobodan Milošević gotovo u cijelosti prilagodio svoj politički plan memorandumskom, a tisak ga je u tome slijedio prezentirajući ga javnosti. Sada više ne kritički, nego kao najbolji mogući program i jedini koji garantira sigurnost i prosperitet države, predstavljajući ujedno Miloševića kao jedinu osobu koja uživa povjerenje naroda i koja uz narod stoji i slijedi njegove želje. Htijenja jednog dijela intelektualne i političke elite, postaju na taj način htijenje i volja naroda. Kad se sve to sagleda doista se može reći da je objavom ovog intervjua izložen plan velikosrpske politike, iako, dakako, kamufliran pod idejom unitarnog jugoslavenstva. Svega nekoliko dana nakon objave intervjua u *NIN*-u Slobodan Milošević je posjetio Politikinju novinsku kuću i razgovarao s članovima redakcijskog kolegija lista *Politika*, međuredakcijskog kolegija novinske kuće i predstavnicima društveno-političkih organizacija kuće. Kako se navodi u članku, koji je *Politika* objavila na naslovnici, Živorad Minović, kao direktor novinske kuće i glavni urednik *Politike*, obavijestio je Miloševića o nastojanjima za razvojem kuće na suvremenim tehničkim, informativnim i ekonomskim osnovama, što je Milošević ocijenio pozitivnim, a u duljem razgovoru odgovorio na velik broj pitanja o aktualnim društvenim zbivanjima i odnosima u Srbiji i Jugoslaviji, promjenama ustava, situaciji na Kosovu, privrednoj i društvenoj reformi te stavovima proizašlim iz Konferencije Saveza komunista Jugoslavije.²⁷⁰

Dakle, bila je riječ o istim onim temama kojima se bavio intervju u *NIN*-u, a posjetom Politikinju novinskoj kući još jednom je potvrđen ekskluzivan položaj koji je ta organizacija u novoj konstelaciji političke moći zauzimala, gdje je postala praktički, uostalom jednako kao naposljetku i *NIN*, glasilo Miloševićeva režima. Nakon prezentiranja u tisku Slobodan Milošević je na velikoj svečanosti povodom Dana ustanka naroda Srbije i povodom puštanja u rad prvog bloka termoelektrane „Drmno“ u Požarevcu i uživo narodu predstavio program svoje reforme, a *Politika* je o tom događaju detaljno izvijestila. Ključni dijelovi članka objavljeni su već na naslovnici i to pod nadnaslovom *Na dnevnom redu nije diskusija, na dnevnom redu je historija* i naslovom *Prvi zadatak reforme je poboljšati uslove života svih građana*. Obraćajući se okupljenima Milošević je istaknuo kako reforma treba omogućiti ekonomski razvoj i teritorijalni i politički integritet Srbije, odnosno *one sfere koje su danas*

²⁷⁰ „Slobodan Milošević u „Politici“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26850., 6. srpnja 1988., naslovnica.

ugrožene i naglasio kako Srbija nema izbora – ili će se konstituirati kao republika, teritorijalno i politički, i mobilizirati sve svoje snage, kojima raspolaže za svoj ekonomski i kulturni razvoj ili će prestati postojati te dodao da u pitanju nije politički nego povijesni trenutak. Milošević se narodu i na ovom zboru obratio emotivno iznimno zasićenom retorikom koja je obilovala tradicionalizmima i historicizmima, govoreći o slavnoj prošlosti, patnjama i stradanjima srpskog naroda: *Daleko iza nas su beskrajne godine ropstva, okupacije, ratova, logora, muka - prošlost duga, teška sva od rana. Srbija je sve to izdržala i sada je, posle skoro pola veka u miru i socijalizmu, zaslužila da bude spokojna i slobodna, a ne da u mirnu i slobodnu Evropu 21. veka ulazi boreći se za teritoriju, jezik pa i slobodu hiljada svojih građana.*²⁷¹ Na 5. stranici *Politike* objavljen je prošireni članak upotpunjen fotografijom učesnika zбора koji drže transparent: *Jedinstvom do pobjede*. U svom se govoru, kako *Politika* prenosi, Milošević založio za povratak Srba na Kosovo iz drugih krajeva Srbije u koje su preselili, ali i za povratak Srba iz Frankfurta i Beča u Srbiju jer ne mogu razvijati svoju zemlju radeći u inozemstvu, pri čemu se osvrnuo i na borbu protiv birokracije, rekavši da se mora ukinuti svaka birokratska samovolja koja smeta razvoju.

Milošević se potom ponovno okrenuo prošlosti istaknuvši dužnost prema ustanicima iz 1941. da se sačuva Jugoslavija i nastavi socijalistički put, upozorivši da bi sva druga rješenja izvan Jugoslavije i socijalizma značila gubitak slobode za zemlju i njezine građane. Što se Srbije tiče, ona je, prema Miloševiću, još uvijek *ona ista bogata i lepa zemlja iz šestog jula 1941. godine*, koja nikada nikoga nije osvajala niti eksploatirala, već se branila *herojski i uglavnom usamljena*, podnoseći nepravde dugo, ali nikad beskrajno dok su joj rane stizale jedna za drugom i nikada joj nisu sve prošle te je i danas spremna braniti sve što je progresivno i pravedno i ne dopustiti nepravdu niti prema sebi niti prema drugima.²⁷²

U Miloševićevu govoru, čije je dijelove *Politika* prenijela prezentirana je ideja o Srbiji kao pravednoj i hrabroj zemlji, odnosno o srpskom narodu, koji je u toj svojoj pravednosti uglavnom usamljen, čime se potencira razlikovanje identiteta u odnosu na „druge“, koji očito u toj pravednoj borbi nisu na strani Srbije ili su čak na suprotnoj strani i nanose srpskom narodu nepravdu i patnje, a podsjećanje na to da Srbi nepravdu ne podnose beskrajno, može se iščitati kao upozorenje, ali i prijetnja. Idućih dana u *Politici* su naslovnice bile posvećene zborovima u drugim mjestima povodom Dana ustanka, a naslovi, izdvojeni iz izlaganja govornika, koji su dolazili iz vrha srpskog vodstva, poput *Pravo je građana da imaju Ustav*

²⁷¹ „Na dnevnom redu nije diskusija, na dnevnom redu je istorija“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26851., 7. srpnja, 1988., naslovnica.

²⁷² M. ŽIVKOVIĆ, R. BABIĆ, B. IBRAJTER, „Prvi zadatak reforme je poboljšanje uslova života svih građana“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26851., 7. srpnja 1988., 5.

kakav žele,²⁷³ Narod više niko ne sme da zavarava,²⁷⁴ Široko učešće naroda u društvenim poslovima brana birokratiji²⁷⁵ prenosili su temeljnu poruku reformističke politike – potrebu za novim ustavom uz tvrdnju da je to volja naroda.

Intervjuom koji je Slobodan Milošević nakon potpunog „preuzimanja“ *NIN*-a dao tom listu srpskoj je javnosti predstavljen novi politički program, čija je temeljna misao bila reforma Srbije, ali i Jugoslavije u političkom, društvenom i gospodarskom vidu i koja se prvenstveno trebala temeljiti na integraciji i jedinstvu, odnosno na unitarizmu, koji bi posljedično osigurao prevlast Srbije u tadašnjoj saveznoj državi. U tom se razgovoru Milošević, izlažući svoje ideje, povremeno koristio kompliciranijim stilom izražavanja svojstvenim specifičnom žargonu jugoslavenskih socijalista, što je sasvim razumljivo imajući u vidu da je razgovor objavljen u političkom tjedniku, koji je svojom strukturom i bio namijenjen obrazovanijem dijelu stanovništva. No zato je svoj program, znatno jednostavnijim rječnikom, prezentirao narodnoj masi na zboru u Požarevcu, što je potom prenijela *Politika*, dostupna puno većem broju čitatelja. Reforma koja je dolazila iz političkog vrha, prezentirana je kao narodna volja, a zahvaljujući vještoj retorici Slobodana Miloševića i medijima koji su ga pratili u njegovim nastojanjima, ona je doista to i postajala.

5. 2. Prvi mitinzi

Nakon što je politički vrh Srbije otvoreno kritizirao vojvođansko rukovodstvo, optužujući ga za birokratizam i nerazumijevanje problema naroda, pogotovo Srba i Crnogoraca s Kosova te za želju da autonomnu pokrajinu pretvori u republiku, vojvođansko se vodstvo branilo od tih optužbi, ali istovremeno je izražavalo svoju zabrinutost zbog mogućih ustavnih promjena kojima bi se smanjila ili čak dokinula autonomija. Na sastanku u Pokrajinskom komitetu Saveza Socijalističkog radnog naroda Vojvodine, održanom 8. srpnja istaknuto je da Srbija ne smije izgubiti iz vida da u svom sastavu ima dvije pokrajine po čemu se razlikuje od ostalih republika te zahtjev da se Srbija izjednači s drugim republikama znači u suštini ukidanje pokrajina. No već idućega dana vodstvo Vojvodine suočeno je s „voljom naroda“. Dana 9. srpnja predstavnici Srba i Crnogoraca s Kosova Polja u Novom Sadu su organizirali prvi u nizu „mitinga istine“, kojima je nominalni cilj bio upoznati građane iz drugih dijelova Srbije, a potom i Jugoslavije o teškom položaju Srba na Kosovu i zahtijevati

²⁷³ „Pravo je građana da imaju Ustav kakav žele“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26852., 8. srpnja 1988., naslovnica

²⁷⁴ „Narod više niko ne sme da zavarava“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26852., 8. srpnja 1988., naslovnica.

²⁷⁵ „Široko učešće naroda u društvenim poslovima brana birokratiji“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26852., 8. srpnja 1988., naslovnica.

podršku u borbi protiv albanskog nacionalizma i separatizma, koja se, dakako mogla ostvariti jedino uz pomoć središnje vlasti u Srbiji, odnosno Slobodana Miloševića i njegove reformske politike. Srbijanski tisak aktivno će tom cilju pridonijeti svojim pristranim izvještavanjima.

Večernje novosti vrlo detaljno su izvijestile o ovom događaju, najavivši članak na naslovnici nadnaslovom *Više stotina Srba i Crnogoraca sa Kosova okupilo se na jučerašnjem zboru u Novom Sadu* i naslovom *Kosovčani otvorena srca* uz fotografiju grupe sudionika mitinga sa zastavom i transparentima.²⁷⁶ Cijela je reportaža objavljena na pune dvije stranice u rubrici *Novosti dana*. U glavi članka istaknuto je da se vojvođansko rukovodstvo nije obratilo okupljenim građanima, iako je njihov dolazak i zbor najavljen prije mjesec dana na sjednici podružnice Saveza Socijalističkog radnog naroda Kosova Polja. Priopćenje Pokrajinskog komiteta Saveza socijalističkog radnog naroda Vojvodine objavljeno je u antrfileu i u njemu se kaže da je veća grupa građana s Kosova Polja doputovala u Novi Sad izvan svih dogovora i pored jasnog ograđivanja Komiteta i to radi ostvarivanja ciljeva, koji su poznati samo njihovom organizacijskom odboru. Istaknuto je kako su predstavnici komiteta bili spremni primiti i saslušati delegaciju s Kosova Polja, ali je organizacijski odbor taj prijedlog odbio, čime je jasno pokazao svoje namjere te da se pokazalo kako glavni cilj njihova dolaska nije bio iznošenje realnih problema, već uznemiravanje javnosti u Novom Sadu. Osim ovog izdvojenog službenog priopćenja, ostatak reportaže napisan je u sasvim drugačijem tonu, uz evidentno svrstavanje novinara na stranu Kosovara pa je tako detaljno opisana svaka prepreka na koju su naišli na svom putu i u održavanju zбора. Tako se navodi kako su *Kosovci* stigli oko 8 ujutro autobusima i vlakovima na željezničku stanicu, gdje im se na platou priključilo na desetine građana iz Kraljeva, Smedereva, Kragujevca, Beograda, Vršca, Pančeva i drugih mjesta te da je više od pola sata trajalo uvjeravanje milicije, koja je tražila da se premjeste u obližnji park, što nije prihvaćeno pa su potom razvijenim transparentima krenuli glavnom ulicom prema zgradi Skupštine Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine, noseći ispisane parole: *Banat, Bačka – neće, a Pečinci – republiku hoće*, platno dugo desetak metara, koje su donijeli stanovnici Vršca i na kojem je pisalo *Srbija, ustavna država, Da ne prođemo kao Srbi u Albaniji* i desetine drugih kojima su se tražile hitne ustavne promjene. U povorci, kojom su se kretali duž bulevara, građani su pjevali himnu i pjesmu *Jugoslavijo*, dok su ih Novosađani, kako pišu *Večernje novosti*, pozdravljali burnim aplauzima. Čuli su se i povici da je sedam godina duga kontrarevolucija na Kosovu međunacionalne odnose dovela do kritične točke i da je dosta patnje i terora, a postavljeno je i pitanje *Dokle će rukovodstvo Vojvodine biti nezainteresirano prema zbivanjima na Kosovu?*

²⁷⁶ „Kosovčani otvorena srca“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 36., 10. srpnja 1988., naslovnica

U odjeljku članka naslovljenom *Poziv bez odjeka* opisuje se kako su tijekom dva sata hoda duž četiri kilometra dugog bulevara, građani, pjevajući revolucionarne pjesme pozivali prolaznike da im se pridruže pa su im neki i prišli, uzvikujući parole: *Glavu damo, Kosovo ne damo!, Vojvodina je Srbija!, Vojska je naša, narodna je milicija!, Mi smo jedno!*. Oko 11 sati prosvjednici, ili kako ih *Večernje novosti* kroz cijeli članak nazivaju, „građani“ došli su pred zgradu Skupštine i zahtijevali postavljanje ozvučenja i razgovor s predstavnicima Socijalističkog saveza radnog naroda Vojvodine. Zahtjev je popraćen aplauzom pa se potom, kako se navodi, *kao iz jednog grla zaorila himna i pesma „Jugoslavijo“*. Predstavnik grupe Miroslav Šolević potom je izašao na improviziranu pozornicu i objasnio da je dolazak zakazan prije mjesec dana s ciljem da se postavi pitanje vojvođanskom rukovodstvu dokle će ignorirati probleme Kosovara. Okupljenima se potom obratio nositelj Partizanske spomenice 1941., pukovnik milicije u miru Mićo Šparavalo iz Uroševca, koji je rekao kako *albanski nacionalisti i separatisti na Kosovu ne nasrću samo na Srbe i Crnogorce, već i na Turke, Muslimane, Rome, Hrvate, Makedonce, na pripadnike svih naroda i narodnosti, da oni žele Kosovo pripojiti Albaniji i upitao kako je moguće da Vojvodina i Kosovo u mnogo čemu imaju veća prava od Srbije, istaknuvši kako nije tajna da neke snage u rukovodstvu Vojvodine bez ustezanja, grubo i bezobzirno nastoje još više razjediniti Srbiju: To je atak na čitavu zemlju. Pojedinci iz dela političke birokracije u ovoj Pokrajini, kako stvari stoje, radije bi zaratili zbog svojih fotelja, nego li da se upuštaju u borbu za ostvarivanje bratstva i jedinstva u Srbiji.*²⁷⁷ Tim je riječima, Šparavalo izrekao sukes optužbi koje je Milošević, protiv vojvođanskog rukovodstva iznio u intervjuu u *NIN*-u. Šparavalo, kako se navodi, nije uspio do kraja iznijeti svoje izlaganje jer je netko u obližnjoj zgradi Izvršnog vijeća *iščupao gajtan gde je bio priključen razglas*. Građani su na to burno reagirali pa su se čule parole: *Dole lopovi i birokratija!*. Nakon što su prosvjednici ozvučenje spojili na jedan stan u obližnjem neboderu, skup je nastavljen i prisutnima se obratio Ilija Živković, radnik iz Vršca, istaknuvši kako niti on niti njegovi sugrađani nemaju nikoga na Kosovu, ali dijele zajedničko neprijateljstvo prema oportunističkom odnosu vojvođanskog rukovodstva prema problemima i diobama na nacionalnoj razini. Živković je u ime pedesetdvojice svojih sugrađana i *u ime svih poštenih građana* pokrajine zatražio od vojvođanskog rukovodstva da ne zatvara oči pred vlastitim narodom i problemima, već da učini sve i na vrijeme u Socijalističkoj Republici Srbiji omogućiti ustavne promjene. Uskoro je i u ovoj zgradi nestalo struje pa Momčilu Dušmanoviću, iz kosovske općine Istok, kako se ističe, nije bilo lako bez ozvučenja reći nešto

²⁷⁷ D. DAMJANOVIĆ, M. STEFANOVIĆ I. BENUŠIĆ, „Kosovčani otvorena srca“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 36., 10. srpnja 1988, 4.

više od onog što njegovi susjedi svakodnevno doživljavaju, *gde su mnoge kuće pod katancem, groblja oskrnavljena, imanja upropaštena, žene obeščašćene, a pritisci albanskih separatista, kao i iseljavanje nealbanskog življa nikako ne prestaju.*

U posljednjem odjeljku članka pod naslovom *Mirno i dostojanstveno* opisan je odlazak prosvjednika. Kaže se kako su se oko 14 sati uputili istim bulevarom nazad prema željezničkoj stanici, ali da putem nisu zaobišli niti ulicu Vase Stajića, gdje *u velelepnim višepratnicama živi politički vrh ove Pokrajine*. Nezadovoljni činjenicom da se nisu odazvali pozivu na razgovor, prosvjednici su izvikivali da im ne trebaju *oni funkcioneri koji ne žele da podele sudbinu naroda, tražeći jedinstvenu Srbiju i Jugoslaviju*. Cijelim putem, pozdravljali su ih *burnim aplauzima i sa neskrivenim suzama, ali i gorčinom Novosađani*. Moglo se vidjeti, kako se ističe, na desetine transparentata s pozivom na *sve što narod spaja, sa jugoslavenskom trobojkom i klicanjem bratstvu i jedinstvu*. Za povratak prosvjednika osiguran je poseban vlak do Kosova Polja, a na željezničkoj se stanici okupilo oko 4000 ljudi, kojima se obratio Kosovopoljac Bogdan Kecman. Kecman je prvo zahvalio Vojvođanima na ljudskoj i patriotskoj podršci, rekavši na kraju da je ovaj dolazak bio samo upozorenje na stanje, koje ne trpi daljnje odgađanje njegovog rješavanja, a potom je završio svoj govor znakovitom porukom: *Ukoliko se što ne popravi, očekujte, ovde na tlu bratske Vojvodine nas 50. 000 s Kosova. Ovde ćemo doći i ovde ostati!* Članak je završen lirskom rečenicom *Otišli su Kosovci nazad*, uz napomenu kako je sve završilo bez i najmanjeg incidenta, ali je i kod njih i kod onih koji su im se pridružili ostao dio gorčine zbog neuslišanog zahtjeva vojvođanskom rukovodstvu da s njima popričaju.²⁷⁸

Ovom je događaju *NIN* u prvom broju nakon mitinga posvetio cijelu naslovnicu s fotografijom prosvjednika i naslovom *Srbi i Crnogorci sa Kosova u Novom Sadu*. Na fotografiji se jasno vide brojni transparenti bijele boje na kojima su, uglavnom, crvenom bojom ispisane poruke poput: *Srbiju ustavnu državu!, I vi ste sa Kosova!, Dokumenta o Kosovu mrtvo slovo!, Ne damo Kosovo!* Najznakovitiji transparent kojem se vidi samo dio teksta - *Banat Bačka neće*, koji su spomenule i *Večernje novosti* te u svom punom tekstu glasi: *Banat, Bačka – neće, a Pečinci – republiku hoće* napisan je, kao i ostali ćirilicom, ali crnom bojom i to na način da je u riječi „neće“, prvo slovo „E“ napisano okrenuto ulijevo²⁷⁹ te tako u kombinaciji s ćiriličnim slovom „ć“, tvori znak vrlo nalik kukastom križu, što novinari *Večernjih novosti* u tekstu nisu nigdje spomenuli, a u *NIN*-u, osim jasno vidljive slike također nije bilo referiranja na taj znak. S obzirom na to da su Banat i Bačka dijelovi

²⁷⁸ D. DAMJANOVIĆ, M. STEFANOVIĆ I. BENUŠIĆ, „Kosovčani otvorena srca“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 36., 10. srpnja 1988, 5.

²⁷⁹ *NIN* (Beograd), g. 37, br. 1959., 17. srpnja 1988., naslovnica.

Vojvodine u kojima su živjele etničke zajednice Hrvata, Mađara, Nijemaca i Rumunja može se postaviti pitanje što se takvim simbolom željelo poručiti i je li bio uperen upravo protiv neke od tih zajednica, odnosno kad se spominje Bačka - protiv hrvatske manjine.²⁸⁰ Valja napomenuti da jedan od prosvjednika, koji drži taj transparent na glavi nosi šajkaču. Mitingu i reakcijama na njega, pod naslovom *Jedinstvo u ime naroda NIN* je posvetio tri stranice upotpunjene brojnim fotografijama. Dolazak prosvjednika s Kosova u Novi Sad opisan je vrlo detaljno i vrlo emotivno, ali prije svega sugestivno. Već u samom uvodu članka tvrdi se da je temeljna politička poruka ovoga skupa, kad se sagledaju sva događanja, i to bez emocija, bila potvrda onoga što smo vazda znali – reč je o istom narodu te da ta politička poruka ubuduće mora biti okosnica u stvaranju jedinstvene, pre svega srpske, a potom i jugoslavenske politike. Ta tvrdnja temelji se na činjenici da su na zboru održanom u Novom Sadu, odnosno kako ga novinari *NIN*-a nazivaju, *srpskoj Atini, nesrećnim Kosovcima jednodušno pritekli u pomoć Vojvođani noseći sa njima transparente i izvikujući iste parole.*²⁸¹

NIN u sklopu članka o mitingu donosi i reakcije raznih tijela vlasti pa tako pod naslovom *Uramljivanje humanizma*, prenosi reakcije sa Sjednice predsjedništva Glavnog komiteta Saveza socijalističkog radnog naroda Beograda i izjavu sekretara Predsjedništva Komiteta Zorana Todorovića, koji je izrazio zabrinutost stavom rukovodstva Vojvodine prema kojem je cilj dolaska Kosovaca bio uznemiravanje javnosti. On je, između ostalog rekao kako se čini da *tom rukovodstvu nije jasno s kakvim se problemima suočavaju ti ljudi, koliko kontrarevolucija traje, kakve sve muke i patnje preživljavaju* te da su se, izgleda, uplašili *sazrele svesti da i rukovodstvo Vojvodine snosi deo odgovornosti za neresavanje kontrarevolucije na Kosovu*. Milorad Unković, predsjednik Izvršnog savjeta Skupštine Beograda, oborio se pak na Boška Krunića, člana Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, rekavši *neka Krunić ne brine za Slobodana Miloševića jer je srpski narod najnadležniji da proceni kome će poveriti svoje interese.*²⁸² Boško Krunić je dan nakon zbora u Novom Sadu govorio na svečanosti u sremskom selu Prohovu, izrazivši svoju zabrinutost i zbunjenost događanjima u Novom Sadu i podmetanjima i manipulacijama uperenim protiv vojvođanskog rukovodstva. Krunić je istaknuo da se Vojvodini od strane

²⁸⁰ Prema popisu stanovništva 1991. u Vojvodini je imala 2 012 157 stanovnika. Srba je bilo 1 151 353 (57, 2%). Ukupan broj Hrvata iznosio je 97 644 (4.9%). Najviše vojvođanskih Hrvata živjelo je u Bačkoj, zatim u istočnom Srijemu i naposljetku u Banatu. U Bačkoj su Hrvati činili 6.7 % stanovništva, a pojas njihove kompaktne naseljenosti pružao se od sjevera Bačke, uzduž Dunava, sve do Novog Sada. Srijemski Hrvati činili su 7,3% ukupnog stanovništva Srijema, a banatski Hrvati 0.7 % stanovništva Banata. Dinko MIRIĆ, „Ukupno kretanje broja Hrvata u Srbiji i Crnoj Gori od 1948. do 2000. godine“, *Društvena istraživanja*, Vol. 9 No. 4-5 (48-49), listopad 2000., Zagreb, 747.

²⁸¹ Svetislav SPASOJEVIĆ, „Jedinstvo u ime naroda“, *NIN* (Beograd), g. 37., br. 1959., 17. srpnja 1988., 19.

²⁸² Svetislav SPASOJEVIĆ, „Jedinstvo u ime naroda“, *NIN* (Beograd), g.37., br. 1959., 17. srpnja 1988., 20.

nekim nerazumnih pa i uskogrudnih nacionalistički orijentiranih ljudi želi pripisati odgovornost da je maltene uzrok svih problema u Srbiji i Jugoslaviji. Krunić je upozorio da pjevanje nacionalističkih pjesama i stavljanjem na čelo kao vojvoda dokazanih nacionalista samo otežava i onako tešku situaciju na Kosovu i istaknuo: *Ne može se u Vojvodini dogoditi narod da bi se tražila srpska podrška i suglasnost. Tu žive brojne nacije, ne može se bez posledica pozivati na ugroženost srpskog naroda, koji je, uzgred rečeno, i najbrojniji, koji nije ugrožen, ali hoće da ravnopravno živi s drugima.* Krunić je na kraju zaključio da upravo iz tih razloga teško pada kada se olako dijele epiteti Vojvođanima, kad se pokušavaju na nacionalnoj osnovi razjediniti narodi koji u njoj žive radi neke treće Jugoslavije i upozorio da se *izbacuju nekakve parole o nekakvoj velikoj Srbiji.*²⁸³

Antrfile s izvještajem o tom Krunićevom govoru objavljen je unutar istoga članka pod naslovom *Nikada nismo tražili republiku*, ali stranicu iza antrfilea o sjednici beogradskog Komiteta, iako se odigrao dan ranije, i to na dnu stranice. Nacionalističke pjesme, kao i zazivanje velike Srbije o čemu je govorio Krunić, u dijelu članka koji opisuje događaje u Novom Sadu, nisu spomenute. U dnu zadnje stranice članka pod naslovom *Štetna okupljanja* donosi se antrfile s reakcijom Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, koje je istaknulo da smatra politički veoma štetnim okupljanja, demonstriranja i druge oblike nedemokratskih pritisaka, kojima se zloupotrebljava težak položaj Srba i Crnogoraca na Kosovu, remete međunacionalni odnosi i vodi neodgovorna kampanja u djelu sredstava informiranja. Završnica članka napisana je u istom stilu kao i u *Večernjim novostima* – poetski: *Sve je okončano na platou železničke stanice Novi Sad, upravo tamo gdje je tog jutro i počelo. „Hvala vam, dragi Vojvođani, na ljudskoj i patriotskoj podršci“ – rekao je na rastanku Bogdan Kecman, iz Kosova Polja, opraštajući se od istog naroda podjeljenog sa dve granice.*²⁸⁴ Tako se autor u zadnjoj rečenici, vratio tvrdnji s početka članka o političkoj poruci kojom se traži jedinstvo srpskog naroda i jasno naznačio da podjela tog istog naroda republičkim ili bilo kakvim granicama predstavlja problem.

Mitingom u Novom Sadu i njegovom medijskom prezentacijom započeo je pad vojvođanskog vodstva, a posljedično i politike međunacionalne tolerancije i multikulturalnosti. Regionalna pripadnost, dug suživot, zajednička kulturna baština pa i dijalekt morali su ustuknuti ispred etničke pripadnosti. Srbi iz Vojvodine trebali su se, umjesto sa svojim dojučerašnjim susjedima drugih nacionalnosti, identificirati sa svojim sunarodnjacima s Kosova. Nakon ekstenzivne političke diferencijacije započela je etnička,

²⁸³ Svetislav SPASOJEVIĆ, „Jedinstvo u ime naroda“, *NIN* (Beograd), g, 37., br. 1959., 17. srpnja 1988., 21.

²⁸⁴ Isto.

odnosno nacionalistička diferencijacija. *Politika* tako već 18. srpnja javlja o valu novih mitinga u desetinama gradova i radnih organizacija širom Srbije, koji su organizirani kao protest protiv *autonomaškog ponašanja* dijela vojvođanskog vodstva. Ističe se kako sudionici mitinga, odnosno, kako *Politika* piše, *narodnih zborova*, daju punu podršku rukovodstvu Srbije i Slobodanu Miloševiću, a traže odgovornost i smjenjivanje vojvođanskog rukovodstva, revoltirani njihovim reakcijama na zbor u Novom Sadu.²⁸⁵ Protesti diljem Srbije, kojima se tražio opoziv rukovodstva Vojvodine, prvenstveno Boška Krunića i Petra Matića nastavljeni su i idućih dana, a *Politika* je o njima detaljno izvještavala čitateljstvo reportažama od po 6-7 stranica i pod naslovima poput: *Narod se izjasnio*,²⁸⁶ *Neće nam birokrati oduzeti jedinstvo*,²⁸⁷ *Rukovodstvo Srbije misli kao narod*.²⁸⁸ Posebna je pažnja posvećivana i podrškama Slobodanu Miloševiću i srpskom rukovodstvu s jedne strane i zahtjevima za smjenu vojvođanskog vodstva s druge strane, koje su radnici društvenih poduzeća javno iskazivali. Tako se pod naslovom *Hoćemo miran san za našu decu* izvještava kako radnici čačanskog „Cera“ i „Slobode“ pružaju bezrezervnu podršku rukovodstvu Srbije i traže smjenu za vojvođansko vodstvo te se prenose dijelovi telegrama koji su poslali Predsjedništvu Saveza komunista Jugoslavije i Predsjedništvu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u kojem se između ostalog pitaju zar su pojedini vojvođanski rukovodioci u tolikoj mjeri zaslijepljeni osobnom vlašću da ne vide što se događa na Kosovu?²⁸⁹ Još je znakovitija bila poruka radnika „Duvanske industrije u Nišu“, koji su na protestnom zboru *povodom napada rukovodstva Vojvodine na Predsedništvo i predsednika Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije* poručili: *Nećemo Srbiju sa pasošima*.²⁹⁰

Na kraju, na *Politikinoj* naslovnici 21. srpnja, kao svojevrsna velika završnica svih članka prethodnih dana, istaknut je naslov otisnut neuobičajeno velikim fontom: *Rukovodstvo Vojvodine i Novog Sada nije postupilo politički odgovorno*, koji je zapravo zaključak Sjednice Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije održane 18. i 19. srpnja 1988. U ocjeni Predsjedništva posebna je zamjerka bila i isključivanje struje u tijeku održavanja protestnog zbora, što je označeno neprihvatljivim. Navodi se kako Predsjedništvo ocjenjuje da su u Novi Sad došli u najvećem broju građani koji opravdano traže brže rješavanje životnih problema Kosova i zaštitu sloboda i prava, prije svega Srba i Crnogoraca te da se prilikom dolaska u Novi Sad morao prihvatiti otvoren i principijelan razgovor s

²⁸⁵ „Protesti u Srbiji“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26862., 18. srpnja 1988., naslovnica

²⁸⁶ „Narod se izjasnio“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 2863., 19. srpnja, 1988., naslovnica

²⁸⁷ „Neće nam birokrati oduzeti jedinstvo“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 2863., 19. srpnja 1988., 6.

²⁸⁸ N. MATIJEVIĆ, „Rukovodstvo Srbije misli kao narod“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 2863. 19. srpnja, 1988., 9.

²⁸⁹ P. PETROVIĆ, „Hoćemo miran san za našu decu“, *Politika* (Beograd) g. 85., br. 2863., 19. srpnja. 1988.,10.

²⁹⁰ T. TODOROVIĆ, „Nećemo Srbiju sa pasošima“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 2863., 19. srpnja. 1988.,10.

nezadovoljnim građanima.²⁹¹ Vojvođansko vodstvo tako je ostalo osamljeno. Oko njega se stezao obruč srbijanskog vodstva, velikog broja građana Srbije, medija, a na kraju nije naišlo na razumijevanje niti na saveznoj razini što je samo pokazalo koliko je ojačala pozicija Slobodana Miloševića i njegove politike.

5. 3. Mitinzi solidarnosti i rušenje vojvođanskog rukovodstva

5. 3. 1. Otvaranje rubrike *Odjeci i reagovanja*

Nakon Novog Sada, kroz ljeto i jesen mitinzi su se nastavili, a tisak je o njima pisao u istom tonu. No, u međuvremenu, medijsku scenu tog ljeta obilježio je početak čuvene *Politikine* rubrike *Odjeci i reagovanja*,²⁹² koja će biti od velikog značaja za intenziviranje borbe Miloševićeva režima s njegovim protivnicima, ali i za pripremu budućih ratova u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i naposljetku i na Kosovu. Rubrika *Odjeci i reagovanja*, kako je istaknula srpska povjesničarka Radina Vučetić, u sjećanju suvremenika ostala je *simbol političke instrumentalizacije medija u svrhu orkestrirane manipulacije javnim mišljenjem, svjedočanstvo o profesionalnom sunovratu jednog utjecajnog dnevnog lista i neizbrisiv trag nečasne uloge intelektualaca u izgradnji i obrazlaganju etničkih stereotipa, raspirivanju nacionalne mržnje i reviziji historiografije*.²⁹³ U dotadašnjoj uređivačkoj taktici *Politike*, naročito u prijelomnim trenucima kroz koje je prolazio socijalistički režim, bilo je povremeno politički angažiranih odjeka i reagiranja čitatelja. Prvi oblici masovnijeg izražavanja naroda javljaju se u vidu telegrama, odnosno pisama podrške „radnih ljudi i građana“ koji su se povremeno oglašavali povodom značajnih političkih događaja. No ovakva rubrika je bila novost. Ovdje se nije radilo o individualnoj reakciji visokog rukovodioca ili kakvoj prolaznoj masovnoj kampanji, već o institucionalizaciji čitalačke suradnje u sferi visoke politike. Zahvaljujući svojoj dugovječnosti, redovitosti objavljivanja, brojnosti suradnika, popularnosti u široj javnosti te relativnoj spontanosti čitateljskih reakcija, rubrika *Odjeci i reagovanja* je u povijesti novinarstva na prostoru bivše Jugoslavije izborila status

²⁹¹ „Rukovodstvo Vojvodine i Novog Sada nije postupilo odgovorno“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26865., 21. Srpnja 1988., naslovnica

²⁹² U izdanju beogradskog Fonda za humanitarno pravo 2001. izašla je studija *Vreme kad je narod govorio, Rubrika Odjeci i reagovanja u listu Politika (jul 1988. – mart 1991.)*, nastala kao projekt digitalizacije i računalne obrade članka iz rubrike *Odjeci i reagovanja*. Riječ je zapravo o objavi građe sa historiografskim komentarom u knjizi u uvodnom dijelu i tabelama i grafikonima načinjenim na temelju računalne analize digitalizirane rubrike. U građu, koja je objavljena na CD-u, uvršteno je ukupno 4127 jedinica - pisma, članci, pjesme, feljtoni, telegrami i dr.

²⁹³ Radina VUČETIĆ, „Vreme kad je narod govorio“, *Okrugli stol, Odjeci i reagovanja*, 14. – 15. prosinca 2001., Fond za humanitarno pravo, Beograd, 82., 14.

svojevrsnog fenomena.²⁹⁴ Ukupno potpisanih autora za vrijeme trajanja rubrike bilo je 1620. Potpisani punim imenom ili pseudonimom javljali su se uglednici s političke, kulturne i znanstvene scene. Prema socijalnoj strukturi autora, uvjerljivo najveći broj priloga napisali su akademici, sveučilišni profesori i drugi znanstvenici s doktoratima i magisterijima – ukupno 494. Slijedili su ih umirovljenici sa 110 priloga i tzv. društveno-politički radnici s ukupno 109 priloga, a česti su bili i prilozi novinara i publicista, književnika, djelatnih i umirovljenih vojnih osoba, kao i sudionika narodnooslobodilačke borbe, posebno nosioca Spomenica i prvoboraca.²⁹⁵ Rubrike koje omogućuju komunikaciju čitateljstva s listom, odnosno u kojima se dopušta da se čitateljstvo osvrće na objavljene članke ili aktualne društveno-političke događaje uobičajene su u većini dnevnih i tjednih listova. Takvu ulogu u *Politici* imala je rubrika *Među nama* u kojoj su se čitatelji uglavnom izjašnjavali oko politički neutralnih tema iz problematike svakodnevice, najčešće gospodarskih i društvenih pitanja. No početkom srpnja, gotovo paralelno s Miloševićevim intervjuom *NIN*-u i njegovim posjetom Politikinoj novinskoj kući, rubrika *Među nama* doživljava zaokret i sve više se bavi političkim temama. Prvo joj je 8. i 9. srpnja pridodan podnaslov *Reagovanja* da bi 13. srpnja u sklopu rubrike *Među nama Reagovanja* bila unaprijeđena u podrubriku i to s podnaslovom *Posle boravka Srba i Crnogoraca u Vojvodini*.²⁹⁶ Nakon toga sve do kraja srpnja paralelno su postojale rubrike *Među nama* i *Reagovanja*, a dana 3. kolovoza prvi put se javlja naziv rubrike *Odjeci i reagovanja* u kojima se uglavnom objavljuje tematika vezana za Kosovo.²⁹⁷

Dana 20. kolovoza, objavljen je članak Milorada Petrovića iz Beograda pod naslovom *Srbija mora postati država sada, bez odlaganja i kompromisa*. U članku autor oštro kritizira vojvođansko rukovodstvo, pitajući se *u čije ime govore političari i funkcioneri koji su zarobljenici drugačijih ideja*. U samom uvodu ističe kako ne može uopće shvatiti političko rukovodstvo Vojvodine koje ne prihvaća da se Republika Srbija konstituirala kao država, kao i

²⁹⁴ *Vreme kad je narod govorio, Rubrika Odjeci i reagovanja u listu Politika (jul 1988. – mart 1991.)*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001., 11.

²⁹⁵ „Tabela C, Stuktura autora po zvanju i/ili zanimanju“, *Vreme kad je narod govorio, Rubrika Odjeci i reagovanja u listu Politika (jul 1988. – mart 1991.)*, Fond za humanitarno prav, Beograd, 2001., 43.

²⁹⁶ *Vreme kad je narod govorio, Rubrika Odjeci i reagovanja u listu Politika (jul 1988. – mart 1991.)*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001., 82.

²⁹⁷ Tako 10. kolovoza izlazi članak profesora Milorada Bogavca iz Beograda „Perfidna poruka čuvara magle“ u kojem se obračunava s filmom „Čuvari magle“, redatelja Ise Đosje iz Prištine, prikazanim na Pulskom filmskom festivalu *u kojem se na najdrskiji način propagira kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji*. Dana 16. kolovoza izlazi članak Batrića Jovanovića „Nije otklonjen nijedan bitan uzrok odlaska Srba i Crnogoraca sa Kosova“ (*Politika* (Beograd), g. 85., br. 26891., 16. kolovoza 1988. 8.). Ljubiša Aržanić iz Beograda 18. kolovoza piše „Ne mirimo se s oportunistom u sporom rešavanju stanja na Kosovu“, (*Politika* (Beograd), g. 85., br. 26892., 18. kolovoza 1988., 8.), a Miloš Badović iz Beograda piše „O Kosovu ne može u rukavicama“ (*Politika* (Beograd), g. 85., br. 26891., 18. kolovoza 1988., 9.) dok Odbor sekcija boraca Kosovsko metohijskih ratnih brigada pri Glavnom odboru SUBNORA-a Beograda daje podršku budućem mitingu solidarnosti u Beogradu: „Mi borci Kosovsko-metohijskih ratnih brigada spremni smo da pomognemo da miting bude dostojanstven, u miru i redu“, (*Politika* (Beograd), g. 85., br. 26892., 18. kolovoza 1988. 8.).

sve ostale republike te da još manje razumije *neke političare i funkcionere iz drugih republika*, koji otvoreno stavljaju do znanja da neće podržati konstituiranje Srbije kao države na njezinom cijelom teritoriju, onako kako su konstituirane i njihove republike. Ujedno se pita govore li oni u svoje ime ili u ime svojih republika i razmišljaju li što će se dogoditi ako sutra istupe u ime naroda svoje republike i podrže započeto razdvajanje srpskog naroda, a time i genocid na Kosovu i *zašto je danas sve više onih koji žele raspad Srbije? Da li je to zaslužio narod koji je dao najviše žrtava u oba rata za zajedničku slobodu i nacionalnu ravnopravnost?* Nakon dijela u kojem se srpski narod predstavlja još jednom kao žrtva nerazumijevanja i još više nezahvalnosti, slijedi prijeteće upozorenje u kojem autor poručuje intelektualnim krugovima pojedinih republika, *koji očigledno žele da raskrčme Republiku Srbiju*, neka ne konfrontiraju narod svoje republike s narodom Srbije, da se ne igraju do kraja s bratstvom i jedinstvom, da Srbija na svom teritoriju egzistira kao država mnogo duže nego druge republike na svojim teritorijima i da je *neće moći tako lako raskrčiti*, da svoj separatizam prema Jugoslaviji ne pokušavaju ostvariti konfrontacijom s narodom Srbije, u kojoj vide stožer postojanja Jugoslavije, što *smeta ostvarenju njihovih separatističkih ciljeva*.²⁹⁸

Optužbe vodstava „drugih republika“, pod čime su se podrazumijevale, dakako Slovenija i Hrvatska, zauzimat će dugo vremena važno mjesto u budućoj rubrici *Odjeci i reagovanja*. Pridružiti će im se i optužbe protiv medija, pogotovo tiska, spomenutih republika, koji će se također optuživati za pogrešno i zlonamjerno tumačenje procesa koji su se događali u Srbiji. To je, kod čitateljstva kojem su novinski članci prezentirani selektivno, a dijelovi teksta često izvlačeni iz konteksta, moralo poticati, i onako kroz ostale novinske rubrike, nametano uvjerenje da je srpski narod u Jugoslaviji usamljen i izdan, što ga je pak sve više odvajalo od „onih drugih“, koji tako polako postaju neprijatelji.

Naposljetku 24. kolovoza *Odjeci i reagovanja* osamostalili su se kao zasebna rubrika, a *Među nama* se vratila svom negdašnjem uobičajenom sadržaju. Prvi članak objavljen u novoj rubrici nosio je naslov *Baškim Raca pita ko plaća mitinge solidarnosti, a ne ko finansira kupovinu srpskih i crnogorskih imanja na Kosovu*. U članku se oštro osuđuje izjava člana Predsjedništva Pokrajinske Konferencije Kosova, koji se zapitao tko financira odlaske Srba i Crnogoraca u gradove izvan Kosova, ali i izjave članova Predsjedništva Pokrajinske konferencije Vojvodine, prema kojima sudionici mitinga remete međunacionalne odnose i mir građana. Tako se sarkastično primjećuje kako, eto, ima onih, koji su se usudili ući u *tvrđavu*

²⁹⁸ Milorad PETROVIĆ, „Srbija mora postati država sada, bez odlaganja i kompromisa“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26895., 20. kolovoza 1988., 8.

autonomije.²⁹⁹ Idućega dana rubrika se nastavlja obračunavati s vojvođanskim vodstvom u članku *Samo se birokratija plaši prava naroda na zborove i javna okupljanja koji su zagwarantovani Ustavom*, u kojem se ponavljaju već ukorijenjene teze o *birokratsko oportunistički orijentisanim pojedincima*, koji se protive *mitinzima solidarnosti*. Ključan je dio članka u kojem se autor *reagovanja* obraća izravno birokraciji: *Pitam te birokratijo, zašto se „femkaš“, zašto se u istom dahu zalažeš protiv nekih nužnih suštinskih promena Ustava iz 1974., a istovremeno gaziš pomenuto, kao i druga normativna rešenja u pomenutom Ustavu, koja ne odgovaraju tvojim sebičnim, antiradničkim i antinarodnim interesima. Birokratijo, zašto se uvek držiš tebi omiljenog principa „držite lopova“*.³⁰⁰

Ostali članci objavljeni istoga dana referirali su se također na temu protivnika jedinstva Srbije i problematiku Kosova pod naslovima *Na Kosovu je ugroženo i ono što je iznad svake politike – naša ljudskost i čovečnost* i *Lako se prepoznaju sejači razdora*,³⁰¹ a idući dan preko cijele stranice objavljen je članak *Prekale – selo na prodaju* u kojem se govori o odlasku i prodaji kuća Srba i Crnogoraca koji više ne mogu trpjeti zlostavljanja kojima su izloženi i donose se njihova svjedočanstva te se ističe kako *nema doma koji nije napadnut*. Posebno je izdvojeno i većim fontom istaknuto obraćanje jednog od stanovnika Prekala, koji pita *drugove rukovodioce, one političke u celoj Jugoslaviji* imaju li oni djecu i kako bi se ti drugovi osjećali da njihovo dijete danas *u slobodnoj Jugoslaviji, Titovoj Jugoslaviji* ne smije izaći iz kuće i kako bi reagirali: *„Molim da mi odgovore. Ne smem dete da šaljem u školu, bre družo. Uskraćujem mu vek i život za 30 godina.“*³⁰²

U samim počecima rubrike istaknuta je tako narodna volja i narodni problemi. Narod je taj koji se protivi birokraciji, narod pati, narod želi jedinstvenu Srbiju kao državu, narod vidi neprijatelje, koji Srbiji ne žele dobro i naposljetku narod je taj koji želi mitinge kako bi izrazio svoju solidarnost sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu. U konačnici tako će „narod“ biti taj koji će rušiti vodstva pokrajina i republika. U medijskom svijetu, nasuprot tih vodstava nije stajao Slobodan Milošević i politički vrh Srbije, stajao je izravno narod.

²⁹⁹ Jelena SVIRČEV, „Baškim Raca pita ko plaća mitinge solidarnosti, a ne ko finansira kupovinu srpskih i crnogorskih imanja na Kosovu“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g., 85., br. 26899., 24. kolovoza 1988., 12.

³⁰⁰ Milojica PANTELIĆ, „Samo se birokratija plaši prava naroda na zborove i javna okupljanja koji su zagwarantovani Ustavom“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g., 85., br. 26900, 25. kolovoza, 12.

³⁰¹ *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g., 85., br. 26900, 25. kolovoza 1988., 13.

³⁰² Dragoslav SIMIĆ, „Prekale – selo na prodaju“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 85., br. 26901., 26. kolovoza 1988., 13.

5. 3. 2. Mitinzi solidarnosti i „Jogurt – revolucija“

Mitinzi, nazvani od sudionika i medija mitinzima solidarnosti, kojima se diljem Srbije davala podrška Srbima i Crnogorcima s Kosova i njihovim zahtjevima i kojima se ujedno narodna volja suprotstavljala „birokratiziranoj“ vlasti nezaustavljivo su se širili i bivali sve masovnijima, a 20. kolovoza održavanjem mitinga u tadašnjem Titogradu³⁰³ prvi put prelaze granice Socijalističke Republike Srbije. *Politika* je o ovom događaju izvijestila na naslovnici i na tri stranice unutar lista, pod nadnaslovom *U Titogradu veličanstven miting solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu* i poetičnim naslovom *Progovorila je duša Crne Gore* te pridodala fotografiju mnoštva s istaknutim transparentom *Zašto u 12, već je minut do*. Kako piše *Politika*, miting je bio veći i prisniji od svih očekivanja. Kolona ljudi kretala se dostojanstveno, onako kako to priliči slobodarskom Titogradu. Podnaslovom *Gostoprimstvo na svakom koraku* posebno je istaknuto kako su sudionici mitinga, koji su došli s Kosova, ali i iz drugih dijelova zemlje, uživali gostoprimstvo građana Titograda te su se na svakom koraku mogli primijetiti *dirljivi susreti i uzvici solidarnosti u nevolji koju preživljava nealbanski deo stanovništva na Kosovu*. Taksisti su vozili besplatno, narod je dijelio voće i hranu besplatno, a radne organizacije su donijele osvježavajuće napitke. Na samoj naslovnici u antrfileu su navedene parole i transparenti koji su se mogli vidjeti na Trgu Ivana Milutinovića, gdje se miting održavao. Transparente su u ranim jutarnjim satima pisali zajedno, u parku, Titograđani i njihovi gosti, a na njima se osim podrške savezima komunista Jugoslavije, Srbije i Crne Gore moglo pročitati: *Živio Slobodan Milošević!*, *Slobodane Miloševiću, mi smo sa tobom*, *Sa Srbijom u dobru i zlu*. Uz brojne transparente na kojima su se veličali Slobodan Milošević i Srbija, posebno se isticalo platno na kojem je, uz parolu *Dolje foteljaši!* bio i portret Slobodana Miloševića. Ostale parole odnosile su se na jedinstvo srpskog naroda: *Titograd – Novi Sad, Crna Gora – Srbija, Mi smo jedno isto, Zajedno smo jači, Jedan Ustav, Kosovo je Srbija, Vojvodina je Srbija*.³⁰⁴

Krajem kolovoza održan je veliki miting u Titovom Vrbasu u Bačkoj, gdje je, kako je već spomenuto postojala znatna hrvatska zajednica. Mitingu je prisustvovalo više od dvadeset tisuća, a stiglo je i sedam stotina kosovskih Srba i Crnogoraca. *Politika* je vijest o mitingu istakla na naslovnici nadnaslovom *Više od dvadeset hiljada ljudi na mitingu solidarnosti u Titovom Vrbasu*³⁰⁵ i naslovom *Za jedinstvenu Srbiju*.³⁰⁶ Članak u kojem je izvješteno o mitingu naslovljen je *Rukovodstvo mora da bude probuđeni deo naroda ako želi da ga narod*

³⁰³ Danas Podgorica.

³⁰⁴ V. BELOJICA, „Progovorila je duša Crne Gore“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26896., 21. kolovoza, 1988. naslovnica

³⁰⁵ Danas Vrbas.

³⁰⁶ *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26903., 28. kolovoza 1988., naslovnica

sledi. Navodi se kako su veličanstvenom skupu, pored nekoliko stotina Kosovara, prisustvovali i građani mnogih mjesta Vojvodine, Srbije i Crne Gore i citiraju se brojni sudionici mitinga. Među njima se ističe dvoje prosvjednika iz Bačkog Polja, koji su rekli kako su na miting došli da bi čuli narod, a ne zbog vruće pogače. Istaknuli su kako je žalosno da poslije toliko godina Srbi i Crnogorci sa Kosova tako žive, dodavši da među Albancima zasigurno ima poštenih ljudi, ali je žalosno što su dopustili da se stvori ovakvo stanje. Jedan prosvjednik iz Kuzmina kraj Kosova Polja rekao je kako su ovo presudni trenuci i da im jedino ovaj narod može pomoći pa su zato i došli u Titov Vrbas da ih zamole da budu uz njih. Bio je i u Novom Sadu i vidio da je i tamo narod uz njih, ali rukovodstvo nije i zato treba skinuti rukovodstvo koje iseljava Srbe i Crnogorce. I ovdje se navode parole, koje su građani uzvikivali krećući se glavnim ulicama: *Ne damo više danak u krvi na Kosovu i Metohiji!, Kraj genocidu!, Kosovo i Metohija su Srbija i Jugoslavija, Jedan ustav, jedno sudstvo, jedna vlast za celu Srbiju!* i skandirali: *Bolje grob nego rob!, Ne damo Prekale* (selo o kojem je dan uoči mitinga pisano u rubrici *Odjeci i reagovanja*. nap.a.), *Dajte nam oružje!, Ubićemo fašiste!, Kosovo je svetinja!*³⁰⁷

Nakon mitinga u kojima se prozivalo vojvođansko i kosovsko vodstvo, odnosno omraženu birokracija i zahtijevalo jedinstvo Srbije i srpskoga naroda, javljaju se po prvi puta u tisku i ovakve prijeteće parole s izravnim pozivom na nasilje. Nemoguće je, dakako pouzdano ustvrditi je li takvih uzvika bilo i na prethodnim mitinzima. Budući da je Boško Krunić u svom govoru nakon mitinga u Novom Sadu spomenuo pjevanje nacionalističkih pjesama i zazivanje Velike Srbije, moguće je da je i bilo, no svakako su izostali u tisku, jednako kao što se, osim fotografijom, ignorirala kombinacija slova pretvorena u kukasti križ kod natpisa o Bačkoj i Banatu. U *Politici* su tako osvanule opasne poruke, prijeteće, i to bez ikakvog popratnog komentara i ikakve ograde. Umjesto toga, donose se dirljivi opisi iskaza međusobne solidarnosti naroda Vojvodine i Kosova, ističe se posebno pjevanje srpskih narodnih pjesama, a opisuju se i provale oduševljenja za osobu Slobodana Miloševića, koje su se manifestirale u uzvicima: *Mi smo sa tobom Slobodane!, Sloba, Slobodo!*³⁰⁸ Članak završava odjeljkom naslovljenim *Nikome nećemo dozvoliti da dovodi u pitanje tekovine revolucije* u kojem se donose dijelovi govora Milana Gutića, prvoborca iz Titovog Vrbasa, koji je rekao da za rješenje kosovske tragedije nema više čekanja i izrekao upozorenje koje je

³⁰⁷ B. IBRAJTER, M. ŠAŠIĆ, V. VUJIĆ, S. RISTOVIĆ, S. SIMIČEVIĆ, „Rukovodstvo mora da bude probuđeni deo naroda ako želi da ga narod sledi“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26903., 28. kolovoza 1988., naslovnica.

³⁰⁸ B. IBRAJTER, M. ŠAŠIĆ, V. VUJIĆ, S. RISTOVIĆ, S. SIMIČEVIĆ, „Rukovodstvo mora da bude probuđeni deo naroda ako želi da ga narod sledi“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26903., 28. kolovoza 1988., 7.

istaknuto kao posebni podnaslov unutar odjeljka: *Upozoravamo neprijatelje da će naići na čvrste pesnice*. Na kraju, novinari koji su prenijeli događaje s mitinga istaknuli su kako je miting završen u 16 sati *bez ijednog incidenta*³⁰⁹, što jasno pokazuje kako se nacionalistički ispadi, koji su uključivali prijetnje smrću i oružanom pobunom, u redakciji *Politike* nisu percipirali kao ispad niti su novinari i uredništvo u njima uočili ništa spornoga.

Tisak je nastavio detaljno izvještavati o mitinzima na kojima su se ponavljale iste poruke pa je tako *Politika* od 1. rujna punih prvih deset stranica posvetila izvještajima o mitinzima održanim u Srbiji, Vojvodini i na Kosovu. Najveći miting dotad, kojem je tisak posvetio i znatnu pozornosti održan je 3. rujna 1988. u Smederevu pod nazivom „Bratstvo i jedinstvo.“ *Večernje novosti* o ovom su mitingu izvijestile nadnaslovom *50 hiljada učesnika na mitingu solidarnosti Bratstvo i jedinstvo u Smederevu* i naslovom *Narod zahteva polaganje računa*. Na samoj naslovnici istaknute su uvodne riječi Ratka Ličine, predsjednika Okružnog komiteta Saveza Socijalističkog radnog naroda Smedereva, koji je otvorivši miting ustvrdio kako se niti jedna institucija političkog sistema niti izabrani pojedinci ne mogu braniti nikakvim autonomaškim pravom i biti izvan najšireg utjecaja javnosti i riječi jednog tvorničkog radnika prema kojima radnici očekuju da Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije imenuje krivce i započne istraživati odgovornost i to prvo u svojim redovima. Istaknuto je i kako je na mitingu govorio predstavnik 24 naroda i narodnosti koje žive u Smederevu, i predstavnik 20. 000, ovdje nastanjenih Kosovara. Uz to, središnjim dijelom naslovnice dominira fotografija sudionika mitinga s istaknutim transparentom *Promene, promene, hoćemo promene!*³¹⁰ Iako je na naslovnici navedeno da je bilo 50 000 sudionika mitinga, na četvrtoj stranici gdje se donosi detaljniji izvještaj ističe se da je na mitingu sudjelovalo 65 000 ljudi, čiji je jedinstveni stav zahtjev za polaganjem računa. U glavi članka napominje se da su Srbi i Crnogorci na mitingu dobili još jednu snažnu podršku u naporima da se odupru *bezočnom teroru albanske iredente i ostanu na svojim vekovnim ognjištima*. Kroz članak su citirani dijelovi govora učesnika mitinga pa se tako prenosi kako je Ratko Ličina rekao da mitinzi nisu nova metoda rada, nego izraz teške situacije, osjećaja nemoći i nezadovoljstva, pa i nepovjerenja u institucije političkog sustava i legalne organe vlasti dok u njima sjede foteljaši i oni koji ne shvaćaju potrebu za bržim promjenama. Istaknuo je i kako su nekad rukovodioci stajali uz narod, a sad se čude što se narod pokreće.

Uobičajeno se donosi i sadržaj parola i transparenta te naslovi pjesama koje su pjevali sudionici pa se tako kaže da su okupljeni, naročito iz prvih redova, (uz već ranije

³⁰⁹ B. IBRAJTER, M. ŠAŠIĆ, V. VUJIĆ, S. RISTOVIĆ, S. SIMIČEVIĆ, „Rukovodstvo mora da bude probuđeni deo naroda ako želi da ga narod sledi“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26903., 28. kolovoza 1988., 8.

³¹⁰ „Narod zahteva polaganje računa“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 36., br. 23289, 4. rujna 1988., naslovnica

viđene parole. nap.a) uzvikivali: *Spasimo Srbiju!*, *Ne daj se Srbijo!*, *Kosovo je Srbija!*, *Nema više ćutanja. Došlo vreme da se narod pita.*, *Hoćemo Srbiju i slobodu! Kraj genocidu!* Miting je, kako se navodi, započeo himnom „Hej Slaveni“, ali najčešće pjevana pjesma prije početka mitinga bila je: „Slobodane, naše rosno cveće, ceo narod za tobom se kreće..“. Nekoliko je puta, kako pišu *Večernje novosti* odjeknula i pjesma „Ko to kaže, ko to laže³¹¹ ...“, a organizatori skupa su u više navrata tražili od okupljenih da se sačuva dostojanstvo skupa. Na brojnim transparentima bile su istaknute poruke podrške rukovodstvu Srbije te parole: *Novosadske suze rekle sve...*,³¹² *Kruniću i slični, zašto ne odete?*, *Jedinstvo naroda –garancija opstanka*, *Emigranti napolje!* Naposljetku ističe se kako su se, međutim, u mnoštvu parola mogli čuti i povici grupica: *Idemo na Kosovo!*, *Dajte nam oružje!*, *Ne dajmo te, Srbijo Dušanova!* te kako su se u ogromnoj masi ljudi, nažalost, ponegdje mogli čuti i uzvici *Hoćemo osvetu. Večernje novosti*, za razliku od *Politike* u prethodnom slučaju, tako su barem izrazile žaljenje zbog ispada pojedinaca, koji se svakako mogu označiti nacionalističkima, prijetećima i agresivnima, iako ih nisu i osudile.³¹³ Pod naslovom *Odgovornost pred narodom*, *Večernje novosti* su donijele na dvije tzv. ilustrirane stranice i fotoreportažu s mitinga, gdje su se mogli vidjeti brojni transparenti, ali i grupa ljudi uzdignutih i stisnutih šaka.³¹⁴

Kako su se mitinzi intenzivirali, tako se i širio spektar retoričkih,³¹⁵ odnosno stilskih sredstava koja su se koristila u parolama prosvjednika i u izvještavanju novinara, a posebno u naslovima članaka.³¹⁶ U prvom redu bile su to metafore temeljne na historicizmima i tradicionalizmima poput sintagmi „srpska Atina“, „Dušanova Srbija“, „danak u krvi“ ili „vekovna ognjišta“, koja će se ponavljati vrlo često te negativni klišeji odnosno etiketiranje „drugih“: „fašisti“, „separatisti“, „sejači razdora“. Kasnije će spektar klišeja, etiketa i stereotipa postati mnogo širi, a kako će se sve više radikalizirati politička i medijska scena

³¹¹ Cjeloviti tekst pjesme glasi: *Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala/ Nije mala, nije mala, triput ratovala./ Dvanaeste, dvanaeste, Turke isterala/ Trinaeste, trinaeste, pred Bugare stala / Četrnaeste, četnaeste, Švaba udario/ Osamnaeste, osamnaeste, Srbin pobedio. /Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala/ Nije mala, nije mala, uvek ratovala/ I opet će, i opet će, robovati neće.* Dostupno: http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/himne.html#_Toc502824626. Učitano 1.srpnja 2014.

³¹² Parafraza stiha *Suze bi joj rekle sve* iz, u to vrijeme popularne, pjesme pjevača narodne glazbe Miroslava Ilića: „Pozdravi je, pozdravi.“

³¹³ I. LOVRIC, M. MILJKOVIĆ, M. STEFANOVIĆ, Z. BLAGOJEVIĆ, „Narod zahteva polaganje računa“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 36., br. 23289., 4. rujna 1988, 4.

³¹⁴ R. RANISAVLJEVIĆ. R. BOKOVIĆ, „Odgovornost pred narodom“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 36., br. 23289., 4. rujna 1988., ilustrirane stranice

³¹⁵ Retorička sredsta u ovom radu podijeljena su prema:Stjepan Gredelj, „Mediji, populizam i govor mržnje“, *Okrugli sto, Odjeci i reagovanja*, 61. – 63.

³¹⁶ Politika tako npr. donoseći vijest o revoltu žitelja sela Priluzice, koji su se žalili na nasrtaje na svoje živote i imovinu, stavlja naslov: „Fašistoidni napadi albanskih separatista“: Dušan MRKIĆ, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 2896., 21. kolovoza 1988., 7.

javljat će se i sve više novih retoričkih sredstava.³¹⁷ Socijalna retorika, koja je uključivala pojmove kao što su „radnici“ i „radnička klasa“, ustupa mjesto nacionalnoj pa se prosvjednici u svojim parolama u najvećoj mjeri identificiraju kao pripadnici srpskog ili crnogorskog naroda, a shodno tome i „drugi“ se sve više identificira kao pripadnik određene nacije, ali uz pridodane pozitivne ili negativne pridjeve – „pošteni Albanci“, nasuprot „separatističkih Albanaca“³¹⁸

Veliki mitinzi na kojima se, uz svesrdnu podršku srpskog političkog vodstva izražavala „narodna volja“ zabrinuli su vodstva drugih republika, u prvom redu Slovenije, ali i Hrvatske i Bosne i Hercegovine, zbog straha da će se mitinzi proširiti i na njihove republike. Vojvođansko je vodstvo tražilo zaštitu na saveznoj razini, a Slovenija je taj zahtjev podržala, smatrajući da Vojvodina i Kosovo nisu samo dijelovi Srbije, već i konstitutivni dijelovi Federacije. Savezni je vrh naposljetku zatražio od srpskog vodstva da poduzme mjere za zaustavljanje demonstracija no početkom rujna Slobodan Milošević zahtjev je odlučno odbacio na zajedničkoj sjednici Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije i Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije.³¹⁹ O tome je *Politika* izvijestila na naslovnici, uz fotografiju Slobodana Miloševića i naslov *Nećemo dopustiti nepravde* i podnaslov *Za dostojanstveni život svih ljudi u Jugoslaviji*. Slobodan Milošević, kako se prenosi, rekao je da će ispravljanjem nepravdi prema Srbima i Crnogorcima prestati i razlozi za održavanje mitinga te kako žrtvama nasilja neće naređivati da šute i, evociravši povijest srpskog naroda kao mučeničkog, ali i junačkog, istaknuo kako građani više neće niti šutjeti niti trpjeti niti dopustiti sankcije i to ne stoga što nisu dovoljno izdržljivi da podnose, primjerice, batine, već zato što su kroz svoju povijest već dosta batina dobili i više neće dopustiti da ih tuku niti da ih ponižavaju.³²⁰

Odbacivanjem zahtjeva saveznog vodstva, srpsko vodstvo, prvenstveno Slobodan Milošević, postaju svojevrsna oporba saveznom sustavu i okupljaju oko sebe članove na srednjim i nižim partijskim funkcijama, stvarajući tako jedinstvenu bazu poduprtu snažnom podrškom nemalih narodnih masa koje su u Miloševiću, zahvaljujući dobrim dijelom njegovoj prezentaciji u medijima, gledali svog zastupnika i zaštitnika, borca za jedinstvenu, preporođenu i jaku Srbiju³²¹ Na 17. sjednici Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza

³¹⁷ v. Stjepan GREDELJ, „Mediji, populizam i govor mržnje“, *Odjeci i reagovanja, Okrugli stol*, 53.-64.,

³¹⁸ V. Olivera MILOSAVLJEVIĆ, „Antibirokratska revolucija“, *Dijalog povjesničara-historičara*, Beograd, 2004., 319-336

³¹⁹ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 421.

³²⁰ „Nećemo dopustiti nepravde“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26913., 7. rujna 1988., naslovnica

³²¹ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 423.

komunista Jugoslavije, održanoj krajem rujna, Srbija dobiva podršku za ustavne promjene³²², a početkom listopada mitinzi s oko ukupno 400. 000 sudionika se nastavljaju u Pirotu, Prokuplju, Smederevskoj Palanci, Vranju i Putincima uz povike: *Jedno pismo, jedan jezik, jedna zastava u Srbiji!, Nov ustav za nova pokolenja!, Jugoslavijo, dosta je skrivanja kosovske istine!, JNA garant mira i slobode!*³²³

Naposljetku, svi ti mitinzi, održavani u Vojvodini, središnjoj Srbiji i na Kosovu³²⁴ pretaču se u jedan masovni protestni skup, održan 5. i 6. listopada³²⁵ 1988., kad se u Novom Sadu ispred zgrade vojvođanskog pokrajinskog komiteta skupilo oko 80. 000 građana i primoralo vojvođansko vodstvo da podnese ostavku. Kako su prosvjednici, između ostaloga, zasuli zgradu jogurtom, ovaj su događaj već suvremenici nazvali „Jogurt-revolucijom“.

NIN je objavio članak u kojem se novinar detaljno i analitički osvrnuo na demonstracije i ostavke rukovodstva naslovivši svoj izvještaj *Noć kada su leteli jogurti*. Članak je to u kojem se, možda više nego u ijednom dotadašnjem, vidi izravna sprega novinarstva i politike, odnosno novinara *Politikinih* izdanja i režima Slobodana Miloševića. U podnaslovu članka navodi se kako su to bile *divne komunističke oktobarske noći u kojima su, pored jogurta i parizera letele i fotelje jedne žilave antiradničke birokratije*, a u uvodnom dijelu ističe se značaj i simbolika ovog događaja riječima da možda Ulica 28. februara 1974. godine neće baš tako skoro dobiti naziv 6. oktobar, ali da je to datum koji je već upisan u velike datume jugoslavenskog socijalizma. Takav se zaključak temelji na činjenici da se od rata pa sve dotad nije dogodilo da *spontano organizovan narod sa ulice putem direktne demokratije sruši partijsku vladu u Novom Sadu samo zato što je zaboravila čija je*. Novinar koji je prisustvovao demonstracijama i prenio ih čitateljstvu *NIN*-a, trudio se čim zornije dočarati ozračje, prenoseći svoje osobne dojmove. Tako je istaknuo, napomenuvši da je vladala prava revolucionarna atmosfera, kako je bilo neugodno, ali izazovno stajati na stepenicama zgrade Pokrajinskog komiteta i to ne samo zato što su letjeli jogurti na nepopularne čitače priopćenja, koje je *okupirana vlada* svaki čas izdavala, već i zato što je *trebalo imati novinarske hrabrosti stajati tik uz provokativne govornike i gledati kako lelujaju*

³²² „Podrška ustavnim promenama u Srbiji“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26937., 1. listopada 1988., naslovnica

³²³ „Neka niko ne dira u srce Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 85. br. 26938., 2. listopada 1988., 6.

³²⁴ U rujnu: Crvenka, Sombor, Gračanica, Lipljan, Smederevo (70. 000), Sombor (2000), Gnjilane, Medveđa, Pečenjevci, Zubin potok, Sremska Mitrovica, Leposavić, Peć, Majdanek, Obilić, Ranilug, Rakovica (5000), Apatin, Ratkovo, Karavukovo, Tešica, Aleksinac, Nikšić, Kraljevo, Sremska Mitrovica, Niš (300. 000), Titovo Užice, Vršac, Bela Crkva, Stolice, Bojnik, Novi Sad, Čačak, Moševac, Maglaj, Kruševac. U prvih 5 dana listopada: Novi Pazar (30. 000), Vranje (150. 000), Pirot (50. 000), Surdulica, Smederevska Palanka (50. 000), Prokuplje (80. 000), Putinci, Bačka Palanka, Banatski Karlovac, Uroševac, Peć, Raška (20. 000), Lipljan (30. 000) i Rakovica (5000): Olivera Milosavljević, „Antibirokratska revolucija“, 325.

³²⁵ Dejan Jović navodi pogrešan datum održavanja protestnog skupa – 8. listopada 1988: „Takva široka baza promiloševićevskog pokreta postala je vidljiva 8. oktobra, kad je oko 100 000 demonstranata okružilo centralne institucije Vojvodine“, Dejan JOVIC, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 423.

krhki kordoni milicije, koji su nekoliko puta probijeni te je prvi talas narodnog i radničkog gneva jedva zaustavljen na prvim stepenicama. Te noći, sa žaljenjem konstatira autor članka, - Komitet ipak nije pao, iako su novinari okupirali prvi kat zgrade. Gore, iznad njih, u pregovaračkoj sali, nastavlja autor u svom poetičnom tonu, bleđi, nervozni i sve više svesni onoga što se dešava na ulici, pregovarali su članovi Predsedništva Komiteta s delagacijom radnika iz Bačke Palanke i novosadskog „Jugoalata“. Ističe se da su novinari dobivali informacije o pregovorima, iako su oni vođeni iza zatvorenih vrata pa se tako prema onome što je do njih stizalo moglo zaključiti da će se birokratija tući za svoje fotelje do poslednjeg daha. S osobitim prezirom autor članka se obrušio na Miloša Šogorova. Navodi kako je procurila vijest da je on, nasuprot ostalih tvrdoglavih članova svoje vlade spreman dati ostavku. Za to vrijeme (oko 2 ujutro), ispred zgrade Komiteta, strpljenju naroda i građana bližio se kraj, kada su specijalci – „marsovci“ stigli u posljednji trenutak da pokrpaju popucane kordone milicije.³²⁶ Kad je Šogorov bleđ i preplašen izašao iz pregovaračke sale, novinari su ga upitali zašto ne izađe na stepenice i kaže narodu daje li ostavku, na što je rekao da će izaći za pet minuta. No, nije ga bilo pola sata nakon čega je krajnje kukavički pobjegao na sporedni ulaz, ali Tomislav Peternek NIN-ov legendarni fotoreporterski vuk napravio je čitav strip o ovoj sramnoj bežaniji Šogorova, koga su specijalci bukvalno spasili od linča. Kako novinar navodi, šunjavajući se u polumraku, jedan za drugim zgradu su napuštali i ostali članovi vlade, zaštićeni specijalcima i polumrakom jer je ulična rasvjeta ispred zgrade Pokrajinskog komiteta bila ugašena. Šogorov je nakon toga, kako autor ističe, zatražio dulju pauzu, navodno, da se članovi vlade pripreme za diskusiju i davanje kolektivne ostavke, ali za to vrijeme, dok su se članovi vlade prijavljivali za diskusiju, nastavlja autor u dramatičnom tonu, vani se lome kosti, rebra, ljudi padaju u nesvest i u nosila. I dok traje započeta diskusija, vani sudar naroda i milicije dostiže nultu tačku. U tom trenutku, na scenu, ponovno stupa jedan fotoreporter – Milan Burica iz Intervjua³²⁷ i bez preterivanja menja tok novosadskih događaja.³²⁸ On, prema opisu autora članka, iz prve borbene linije fronta ulazi u skupštinsku salu i dodaje papirić sa svojim ratnim izveštajem Zoranu Anđelkoviću, predsjedniku Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Srbije na kojoj je pisalo: Zorane, napolju je situacija dramatična. Iz časa u čas sve je više povređenih. Zoran Anđelković papirić potom daje Zoranu Sokoloviću, sekretaru Centralnog komiteta Saveza komunista

³²⁶ U strahu od juriša okupljenih građana na zgradu Komiteta, vojvođansko je vodstvo tražilo intervenciju Jugoslavenske narode armije, koju je tadašnji predsjednik Jugoslavije Lazar Mojsov i odobrio, a s tim se složio i Nikola Ljubičić, predstavnik Srbije u saveznom predsjedništvu no intervenciju je spriječio general Petar Gračanin, predsjednik Srbije, zacijelo na poticaj Slobodana Miloševića.; Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996., 48.

³²⁷ Tjednik *Intervju* također je bio izdanje novinske kuće „Politika“.

³²⁸ Dragan JOVANOVIĆ, „Noć kad su leteli jogurti“, *NIN* (Beograd), g. 37., br. 1972., 16. listopada 1988., 20.

Srbije, a on je pak prosljeđuje Živanu Marelju, koji sjedi između njih. Marelj potom ustaje i odnosi je ravno na ruke predsjedavajućem Šogorovu, koji potom, shvativši što se događa ustaje i traži da se pređe na glasanje o povjerenju Predsjedništvu. Predsjedništvu je izglasano nepovjerenje, no kako se ističe, tu ne prestaje igra Šogorova *i kompanije* pa oni tjeraju Zorana Sokolovića da izađe pred *razgnevljeni narod* i objavi da je pokrajinsko rukovodstvo podnijelo ostavke, tjeraju ga u trenutku kad su već počele letjeti *flaše i kamenice*, tjeraju ga na *brisani prostor narodnog gneva koji su oni izazvali*. Sokolovića, koji, kako autor primijećuje, nije bio svjestan situacije pa je krenuo u *nepredvidljivu opasnost, spašavaju novinari, koji, uz miliciju, u tom trenutku jedini kontrolišu situaciju*. Novinari vraćaju Sokolovića sa „*gubilišta*“ koje mu je namenjeno i usput mu objašnjavaju Šogorovu *podvalu*. Kako se dalje, navodi, Sokolović ulazi u salu i govori Šogorovu da ovo što radi nema smisla, dok Boško Krunić, kojemu je još na sjednici *sve nešto bilo smešno sedi zavaljen u fotelju* i okupljenim dužnosnicima, imitirajući i gestom i intonacijom Slobodana Miloševića pred saveznom skupštinom govori: *A sada svi na svoj zadatak*. Sokolović se, nakon konzultacija s republičkim vrhom u Beogradu ipak odlučio održati govor i obavijestiti okupljene građane o ostavci vojvođanskog pokrajinskog vodstva. U zaključnom dijelu članka autor još jednom izražava svoju zgroženost nad pokrajinskom vladom, istaknuvši da kad novinar iz tako neposredne blizine vidi sve te ljude s televizijskih ekrana, u jednoj krajnje opuštenoj situaciji, kada se skidaju sve maske, tek onda shvati da se u Vojvodini svih proteklih godina i nije mogla voditi drugačija politika osim one koju je narod *raskrinkao i odložio u ropotarnicu istorije*.³²⁹

Sudeći prema ovom članku, novinari ne samo da su posve pristrano i subjektivno izvještavali o demonstracijama, kojima su se tražile ostavke pokrajinske vlade, već su u njima odigrali i aktivnu ulogu, što jasno pokazuje čvrstu vezu i suradnju režima i dijela medija u rušenju vojvođanskog pokrajinskog vodstva. Ta se sprega očitovala i u ostalim člancima u kojima se izvještavalo o mitinzima solidarnosti na kojima se, između ostalih zahtjeva, uporno tražilo i odstupanje pokrajinskog vodstva i u člancima koji su se izravno bavili vojvođanskim vodstvom, odnosno diskreditiranju istog. *Politika* je dan nakon ostavke pokrajinskog vodstva slavodobitno na naslovnici izvijestila: *Predsedništvo PK CK Vojvodine podnelo kolektivnu ostavku i Vojvođansko rukovodstvo izgubilo ugled i poverenje, uz podnaslov Više od 100 000 Vojvođana i juče protestovalo protiv autonomaške politike*.³³⁰ Ujedno je čitateljstvo obaviješteno kako je Odbor za organizovanje protesta Srba i Crnogoraca 6. listopada priopćio da su nestali razlozi za njegovo postojanje i da je, sukladno tome, rasformiran no, iako

³²⁹ Dragan JOVANOVIĆ, „Noć kad su leteli jogurti“, *NIN* (Beograd), g. 37., br. 1972., 16. listopada 1988., 21.

³³⁰ *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26493, 7. listopada 1988. naslovnica

Odbora više nema, svi zakazani mitinzi bit će održani. U nastalom oduševljenju smjenom „nenarodne“ vlasti, *Politika* prenosi i prijedlog da se novosadskom listu *Dnevnik*, promijeni ime u *Slobodna Vojvodina*. Naime, novinar lista *Poljoprivrednik* Obrad Lulić, koji je na mitingu 25. rujna u Novom Sadu u znak protesta zbog načina pisanja *Dnevnika* poderao svoju novinarsku iskaznicu, rekao je da će 6. listopada 1988. godine crvenim slovima biti zapisan u povijest Vojvodine i predložio da se Ulica 27. februara 1974. godine, nazvana tako u čast datuma kad je usvojen prvi Ustav Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine, preimenuje u Ulicu 6. oktobra 1988., a isti novinar pokrenuo je i inicijativu da se listu vrati staro ime *Slobodna Vojvodina* te da Đorđe Šćepančević, direktor novosadskog „Jugoalata“, koji je šest godina *ratovao s vojvođanskom birokratijom*, bude predložen za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine.³³¹ I ova činjenica snažno govori u prilog tezi o izravnoj političkoj umiješanosti novinara u događaje 6. listopada.

Zanimljivo je da *Politika* u svom izvještaju o protestu napominje kako nije bilo nikakvih incidenata i da se milicija ponašala korektno pa uopće ne spominje da su demonstranti gađali zgradu Komiteta jogurtima, ili možda čak i salamom, kako je to ustvrdio novinar *NIN*-a, niti spominju nasrtaj milicije na protestante, ali zato ističu klicanje Slobodanu Miloševiću: *Čekamo Slobu!, Hoćemo Slobu!*³³²

Samo dan nakon smjene vojvođanskog vodstva, na krilima te pobjede, demonstracije se sele u Titograd, gdje se održava veliki protestni zbor na kojem se traži i neopoziva ostavka vodstva Crne Gore i daje podrška Slobodanu Miloševiću. Na mitingu je sudjelovalo više od 15. 000 radnika tvornice „Radoje Dakić“ i građana Titograda, uz već usustavljen scenarij i ranije viđene parole³³³ no taj protest nije dao rezultata, već je samo izazvao još snažniji protest u područjima izvan Srbije, a i savezno je partijsko vodstvo podržalo crnogorske političare. Kako je najglasnija u optužbama prema Srbiji bila Slovenija u tisku se intenzivira, već ranije započeta propagandna kampanja protiv slovenskog vodstva, od koje onda nije bilo izuzeto niti hrvatsko vodstvo.

5. 4. Slovenci i Hrvati postaju neprijatelji Antibirokratske revolucije

Veliki narodni mitinzi diljem Srbije, na kojima je sudjelovao sve veći broj ljudi i gdje su parole i transparenti demonstirani bivali sve agresivniji, izazvao, je, logično, zabrinutost u drugim republikama. Osim toga, nakon rušenja vojvođanskog vodstva, Vojvodina je umjesto prijašnjeg glasanja, uglavnom protiv Srbije, u saveznim institucijama stajala na stranu srpskog

³³¹ „Vojvodina je rekla „ne“ autonomištvu“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26493, 7. listopada, 8.

³³² „Vojvodina je rekla „ne“ autonomištvu“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26493, 7. listopada, 7.

³³³ „Zatražena neopoziva ostavka rukovodstva CK Crne Gore“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26944., 8. listopada 1988., naslovnica

vodstva pa je na taj način Srbija faktički dobila još jedan glas.³³⁴ Za potpuno prevagu, bila su potrebna još tri glasa, čemu bi se rušenjem vodstva u Crnoj Gori i na Kosovu, Srbija opasno približila. Slovenija, koja se već ranije pokazala kao najveći protivnik centralizma i manje-više otvoreno stajala na stranu kosovskih Albanaca, reagirala je prva i na ove događaje, ali i hrvatski su političari povremeno izražavali svoju zabrinutost situacijom koja je poprimala sve masovnije, a time i opasnije razmjere. Srpsko vodstvo, koje je uporno zahtijevalo i inzistiralo na jedinstvenoj politici prema Kosovu, ali i jedinstvenoj federalnoj politici takve je reakcije percipiralo kao izdajstvo. Stoga se sve češće ponavlja ideja kako je srpski narod sam u svojoj borbi, izdan i napušten, što je nužno izazivalo animozitet u srpskoj javnosti, u čemu je ponovno veliku ulogu odigrala Politikina izdavačka kuća, a prvenstveno rubrika *Odjeci i reagovanja*.

Politikina su se izdanja, osim s političarima, redovno, kako je već ranije istaknuto, obračunavala i s tiskom u Sloveniji i Hrvatskoj. U Politici ja za to služila rubrika *Odjeci i reagovanja*, a u *NIN*-u je izlazila rubrika nazvana *Hrvatska gibanica*, koju je pisala Mila Štula i koja je uglavnom korištena za obračune s hrvatskim političarima, prvenstveno Stipom Šušvarom i njegovim „nerazumijevanjem“ kosovske problematike, ali vrlo često i s hrvatskim tiskom. Dakako, za prezentaciju problematike javnosti, prva je imala daleko veći značaj budući da je izlazila na dnevnoj bazi i u daleko čitanijem listu. U rubrici *Odjeci i reagovanja* tako 10. rujna uz nadnaslov *Kako drugi montiraju* i naslov „*Vjesnik*“ *javlja*... donosi članak u koje se izvjesni M. Č. obrušava na pisanje *Vjesnika* i optužuje zagrebački dnevnik za montiranje optužbi protiv *Politike* jer je *Vjesnik* ustvrdio da je *Politika* objavila pismo *Politici* honorarnog novinara *Borbe*, Flori Burčija, koji ovaj navodno nikad nije napisao. U tom je pismu Burči napisao ili „napisao“ da u Prištini postoji čudnovata sprega nekih rukovodioca, posebno Azema Vlasija i njegove sestre Nadire Vlasi, dopisnice *Vjesnika*, sa šefovima Centra za informiranje u Prištini.³³⁵ No, on je poslije tvrdio da nije autor tog pisma. *Politiku* je posebno uzrujao *Vjesnikov* navod da nisu iznenađeni pisanjem novinara tog lista: *Taman posla da se iznenade. Moramo reći da nemamo nameru da iznenađujemo „Vjesnik“ našim pisanjem. S te strane mogu biti mirni.* Usput, *Politika* se pita zna li *Vjesnik*, odnosno *zagrebački list* da je na Kosovu već sedam godina čudnovata situacija, da je na Kosovu sve moguće pa i da se pod pritiskom negira nešto što je istinito. Naposljetku, obraćajući se izravno *dragim kolegama* u *Vjesniku*, dopuštaju i mogućnost da Burči doista nije napisao pismo, ali naglašavaju da *Politika* ima *jednu veliku muku*, koju *Vjesnik* nema – *Politici* stižu

³³⁴ Dejan Jović., *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 425.

³³⁵ Informativni centar pri Pokrajinskom komitetu Saveza Komunisti u Prištini.

tisuće pisama čitatelja pa bi morala zaposliti čitavu službu da pokuša utvrditi identitet svakog potpisnika pisma i čudi se što je *Vjesnik* uzrujala nekakva nepostojeća teza o povezanosti Prištine i Zagreba.³³⁶

U broju od 16. rujna na to se nadovezuje mnogo oštrije članak Miloša Ćorovića *Kolege od pera čiji pogledi beže ukoso*, objavljen preko cijele stranice rubrike *Odjeci i reagovanja* u kojem autor osuđuje novinare izvan Srbije zbog načina na koji prenose vijesti o mitinzima, odnosno Antibirokratskoj revoluciji. Pri tome je, dakako, jasno da se radi prvenstveno o hrvatskim i slovenskim novinarima. Osuda novinara postaje zapravo i osuda republičkih politika te ovaj članak predstavlja klasičan ilustrativni primjer informiranja čitateljstva u Srbiji o odnosu i stavu „drugih“ prema njihovim problemima. Na početku članka autor ističe kako se čini *da smo u naporu da se međusobno što više udaljimo stigli do tačke kada ni najubedljiviji argumenti jedne strane ne mogu naći odjeka na drugoj*, i kada postaje besmisleno trošiti riječi jer svaka daljnja rasprava o aktualnostima uvećava jaz između konfrontiranih i dodaje potom kako je za onoga koji je alergičan na jedinstvo, a glorificira razlike to sasvim normalno. Autor objašnjava kako je Kosovo i sve što se događa oko njega u fokusu ne samo najšire javnosti, već i njenog izraza preko javnih glasila, koja ta zbivanja budno prate. *Onaj koji jugoslavensko zajedništvo (ako već ne i bratstvo, koje smo izgleda davno pokopali) doživljava umom i srcem*, napominje autor teksta, vidi da *pogrom srpskog i crnogorskog stanovništva na Kosovu traje oko dva desetljeća i da se tom pogromu, genocidu ili egzodusu nije stalo na put punih sedam godina*. Kada se konačno uvidjelo, nastavlja autor, da više nema niti riječi niti argumenata kojima bi se pridobila stvarna i djelotvorna šira jugoslavenska podrška, odnosno podrška republičkih vrhova za uništenje kontrarevolucije na Kosovu, birajući između kolektivnog iseljavanja ili *najljućeg krika*, koji putem mitinga solidarnosti upućuje u sve krajeve Jugoslavije, narod se opredijelio za ovo drugo, a tada se na taj *obespravljeni narod sručuje bujica uvreda, koje odudaraju od elementarnih pravila uljudnosti* i tisak vidi samo ono što želi vidjeti – *crne mantije, štrajkače uzdignute pesnice i poziv na oružje*. Za uvredljivo pisanje tiska o „obespravljenom narodu“, autor daje nekoliko primjera, iako niti jednom ne navodi u kojim je točno novinama izašao članak na koji se poziva pa tako, između ostaloga, piše kako je *taj gnev buntovnog naroda, te scene koje vidimo na ulicama, taj očaj i suze* jedan novinar usporedio s „Divljim zapadom“ te ističe kako bi živopisnije od toga bilo samo to da je *kolonu nevoljnika* i one koji se s njima solidariziraju nazvao hordama. Zaključuje se, kako novinarima koji ovakve misli formuliraju ne nedostaje dar opažanja i manjak inteligencije pa da ne bi vidjeli što se zbiva na Kosovu i oko njega, već

³³⁶ M. Č., „Vjesnik“ javlja“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 85., br. 26916., 10. rujna, 19.

im nedostaje dobra namjera da sagledaju stvarnost u svoj njezinoj okrutnosti i razumijevanje za *paćeništvo čoveka, koji je iscrpeo sve rezervoare svog strpljenja*, Na kraju autor, *kao čovek i profesionalac* postavlja svojim kolegama od pera, *čiji pogledi uvek beže ukoso* dva pitanja: *Da li ste ikad prisustvovali sceni kada majka odvodi s mesta zločina svoju silovanu kćerku?* i *Da li ste ikad videli kako izgleda čovek koji pod prinudom beži iz svog doma kojeg su mu pradedovi ostavili u nasleđe?* Uz to, traži da se izjasne kako bi se oni odnosili prema onima koje su do jučer držali za svog sugrađanina, ako ne i brata, koji bi se držao nonšalantno ili samo riječima osuđivao, kad bi samo desetak porodica iz njihove sredine netko iz druge nacionalnosti protjerao, nakon što ih je prethodno dugi niz godina kinjio i ponižavao. *Neki od vas uzeli su na zub Srbiji*, optužuje autor, *jer vam njeno današnje ponašanje iskače iz dosadašnjih šema na koje ste navikli, pa čas posrpdno, a čas kvazidobronamerno izražavaju oko Srbije i povodom Srbije brigu za Jugoslaviju* i podučava te iste novinare da se trebaju svi zajedno brinuti za Jugoslaviju, ali u onom kontekstu u kojem se ogledaju sile kontrarevolucije i njihovi pasivni ili aktivni, svjesni ili nesvjesni zaštitnici i poručuje im da se oni zapravo brinu za nešto što ne postoji ili se jedva održava, za pravni sustav koji nije u stanju suzbiti kontrarevoluciju, za *Ustav koji rastače zemlju, za Jugoslaviju kakva postoji danas, a koja nema perspektive jer se rastače, srlja u ponor, upravo zbog toga što je skrojena po receptu koji je neadekvatan modernom dobu*. Od inkriminiranih listova, konkretno se navodi jedino *Slobodna Dalmacija*, dok su ostali neimenovani. Tako se splitski list proziva zbog rečenice da je jugoslavenska budućnost zaslugom Srbije tumananje između MaoCe-tunga i Karađorđevića, između kulturne i nacionalne revolucije, iako se niti ovdje ne navodi u kojem broju i u sklopu kojeg članka je rečenica objavljena. Na kraju članka govori se o nužnosti preuređenja jugoslavenskog sustava koje bi trebale dovesti i do promjena onih *na vrhovima*, koji bi uz pretpostavljeno ljudsko i političko poštenje trebali dopustiti da reforma počne od njih i dragovoljno prepustiti mjesto mlađima, sposobnijima i odgovornijima.³³⁷

Od kritike novinara, a zapravo i političara, odnosno vodstva „drugih“ republika došlo se tako i do zaključka o apsolutnoj nužnosti preuređenja Jugoslavije. Kosovsko pitanje tradicionalno je iskorišteno kao argument za uvjeravanje javnosti o potrebi, preuređenja države. Ovaj put, nije srpska javnost bila ta kojoj su se potrebe za reformama na taj način objašnjavale, jer ona je takve stavove već usvojila, poruke su usmjeravane prema drugim republikama. Korištenjem retorike na rubu patetike, oslikane stravičnim poredbama – spominjanjem progona, zlostavljanja i silovanja, čime se javnost ponovno podsjeća da su

³³⁷ Miloš ČOROVIĆ, „Kolege od pera čiji pogledi beže ukoso“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), br. 26922., 16. rujna 1988., 19.

Albanci i silovatelji, između ostaloga, evidentno se nastojalo izazvati osjećaj krivnje kod „drugih“, a kod vlastitih čitatelja izazvati ogorčenost i zgroženosti nerazumijevanjem i nebrigom njihovih sugrađana iz zapadnih republika. Jednak je učinak morao izazvati i početkom listopada u istoj rubrici objavljen telegram pod naslovom *Deca poručuju* u kojem se iznosi „mišljenje djece“ o posljedicama kosovske krize pa se tako kaže: *Narodi Jugoslavije, vaša deca vam poručuju: svako ko sprečava i ne shvata veličinu ovog problema nije samo neprijatelj Jugoslavije, već direktno neprijatelj svoje dece i njihove budućnosti.*³³⁸

O vapaju za solidarnosti i razočaranosti njezinim izostankom govori se i u članku objavljenom povodom velikog mitinga 200 000 građana u Kragujevcu, 8. listopada 1988., nazvanim *Zbor slobode* na kojem su Kragujevčani *u radničkom i slobodarskom centru Šumadije otvorenih ruku i srca dočekali nekoliko hiljada ljudi s Kosova*. U antrfileu pod naslovom *Pobratimi nisu došli* navodi se kako su na zbor slobode i narodnog jedinstva Kragujevčani pozvali predstavnike bratskih gradova i da su na zbor došli pobratimi iz Ohrida, koji su poslali svoju delegaciju, dok su u općinskim konferencijama Foče, Mostara, Karlovca i Splita donijeli odluku da njihove delegacije ne trebaju doći na miting u srcu Šumadije.³³⁹ Razočaranost izostankom podrške pobratima već je za par dana zamijenjena bijesom, ali pažljivo doziranim i usmjerenim isključivo na slovenski politički vrh i novinare, dok se slovenski narod amnestira od krivnje svog vodstva. Iako je u tisku svakako bilo i stereotipiziranja koje se odnosilo na cijeli narod pa je tako primjerice *NIN* svoj stav i komentar na slovensku politiku prema Kosovu izrazio, doduše na humorističan način, naslovnicom ilustriranom karikaturom u boji na kojoj je prikazan svemirski brod sa slovenskim grbom iz kojeg izlaze mali zeleni planinari i stupaju na teritorij Kosova, označen zemljopisnom kartom, „oboružani“ fotoaparatom, ruksacima, mikrofonima i kamerama uz natpis: Slovenačka „istina“ o Kosovu.³⁴⁰ Povod članku pod naslovom *Pismo Predsjedništva CK SK Slovenije je optužba protiv Srbije*, najavljenim i dijelom objavljenim na naslovnici bilo je pismo Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Slovenije, u kojem se, kako ističe *Politika* neosnovano optužuje radne ljude i građane u Srbiji i Crnoj Gori za ugrožavanje ustavnog poretka u zemlji i narode i narodnosti u Pokrajini za ugrožavanje autonomije. Predsjedništvo Socijalističke Republike Srbije i Predsjedništvo Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije odlučno je odbacilo takve optužbe, istaknuvši da se pripisivanjem tobožnjih pretenzija Srbiji na Crnu Goru, želi razbiti jedinstvo radnih ljudi i građana u nastojanju da se energično i brže suzbije kontrarevolucija i otklone njezine posljedice upravo na tom djelu

³³⁸ „Deca poručuju“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 85., br. 26938., 2. listopada 1988., 12

³³⁹ „Nema rezolucije za odbranu revolucije“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26945., 9. listopada 1988., 6.

³⁴⁰ *NIN* (Beograd), g. 37., br. 1959., 23. listopada 1988., naslovnica.

Jugoslavije na koji se odnosi ideja o stvaranju Velike Albanije i na taj način opravdalo održavanje mitinga u Titogradu. U odjeljku članka pod naslovom *Nitko ne može da razjedini slovenački i srpski narod*, od kritike se taktički izuzima slovenski narod pa se tako kaže da niti stroj političara i novinara koji šire strah od Srbije i srpskog naroda i stvaraju antisrpsko raspoloženje ne može razjediniti slovenski i srpski narod. Ističe se da je za građane, radničku klasu i omladinu Srbije, slovenski narod bio i ostao bratski.³⁴¹ U odjeljku naslovljenom *Stav Franca Šetinca pretvara se u zvanični stav Predsjedništva CK SK Slovenije*, posebno se optužuje Franc Šetinc³⁴² da kroz takozvanu podršku crnogorskom vodstvu optužuje građane i radnike u Srbiji i Crnoj Gori i njihove demokratske zahtjeve, nazivajući narodne zborove *bezumljem, stihijom i rušilačkom lavinom*. Ističe se kako dva Predsjedništva naglašavaju da si nitko ne može dopustiti da više od 3 milijuna građana, koji su se u nekoliko desetina gradova mobilizirali na platformi bratstva i jedinstva, naziva uličarima i ističe se da je ponašanje političkog rukovodstva Slovenije neprihvatljivo i da objektivno vodi sukobljavanju između naroda. Dva su Predsjedništva, stoga, kako se navodi, istaknula da su zato prisiljena otvoreno reći da se ne slažu s takvim metodama ponašanja i odnosima između bratskih republika i naroda, odnosno njihovih rukovodstava, ali da usprkos ovakvim nedopustivim optužbama, radni ljudi i građani Srbije neće dopustiti da *svete tradicije saradnje i zajedničke borbe naših naroda* budu dovedene u pitanje jer su narodi kroz povijest uvijek živjeli u bratstvu i slozi, neovisno od pojedinih zastupnika nepovjerenja i netolerancije.³⁴³

Još oštriju reakciju tiska izazvao je tjedan dana kasnije Stipe Šušvar jer je u funkciji predsjednika Predsjedništva Saveza Komunističke Jugoslavije, na zajedničkoj sjednici s Predsjedništvom Pokrajinskog komiteta Saveza komunističke Jugoslavije Kosova, govoreći o aktualnom političkom stanju kritizirao politiku srpskog vodstva, izjavivši između ostalog, da Centralni komitet Saveza komunističke Jugoslavije ne brani ličnost i djelo Josipa Broza Tita. Na Šušvara se na mitingu u Leskovcu, o kojem je na svojoj naslovnici pod naslovom *Političkom farsom u Prištini nanet težak udarac našoj Partiji* izvijestila *Politika*, obrušio Živan Stojković, predsjednik Okružnog komiteta Saveza socijalističkog radnog naroda Leskovca, nazvavši sastanak pravom farsom, kojom je nanijet težak udarac ugledu Partije. Osim toga, Stojković je istaknuo da najveću odgovornost za stanje na Kosovu imaju Predsjedništvo Centralnog komiteta Saveza komunističke Jugoslavije i njegov predsjednik Stipe Šušvar. Izjavio je i da treba prekinuti s praksom turističko - političkih putovanja i sa jalovim sastancima, kao i režiranim

³⁴¹ V. STEVANOVIĆ, „Pismo predsjedništva CK SK Slovenije je optužba protiv Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26947., 11. listopada 1988., 7.

³⁴² Tada sekretar Izvršnog komiteta Saveza komunističke Jugoslavije.

³⁴³ V. STEVANOVIĆ, „Pismo predsjedništva CK SK Slovenije je optužba protiv Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26947., 11. listopada 1988., 8.

programima posjeta i razgovorima u državnim vladama te naglasio, kako ističe *Politika*, da se neosnovano grubo napada rukovodstvo Srbije od strane *antisrpske i antijugoslavenske koalicije* zaplašene novim političkim pravcem u Savezu komunista Srbije. Posebno se, i sa zgroženošću naglašava da je ta antisrpska i antijugoslavenska koalicija (između Stipe Šuvara, a posljedično i hrvatskog vodstva i pokrajinskog vodstva Kosova, nap. a) utvrđena u Prištini, *glavnom gradu Pokrajine u kojoj albanski nacionalisti vrše genocid nad Srbima, Crnogorcima i drugim narodima i narodnostima*. Stojković je istaknuo i kako se pokazalo da višegodišnje razjedinjavanje Srbije nije bilo slučajno i da je kontrarevolucija na Kosovu nanijela mnogo zla Jugoslaviji, *zaprijetivši onima koji ne doprinose jačanju jedinstva Saveza komunista Jugoslavije i obrani zemlje od neprijatelja, a imaju aspiracije da obore rukovodstvo Srbije* da se ne igraju s vatrom i da drže ruke dalje od srpskog rukovodstva.

Osim političara, na Šuvara se, utjelovljen u osobi diplomiranog inženjera Stevana Markovića, na mitingu obrušio i „narod“. Kao predstavnik *obespravljenih Srba i Crnogoraca* s Kosova i Metohije, Marković je upitao misli li Predsjedništvo Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije i predsjednik Šuvar sjednicama poput one u Prištini naći rješenje za problem Kosova jer *Mi Srbi, Crnogorci, Hrvati, Muslimani, Turci, Romi i Albanci ne mislimo tako, i zato družte predsedniče SKJ, izjasnite se. Ovako više ne može*. Predstavnik naroda zapitao se i zna li Šuvar da je sjednicom u Prištini ohrabren albanski separatizam.³⁴⁴ Tako je Stipe Šuvar, a posljedično i politički vrh Hrvatske predstavljen narodu na mitingu, a i čitateljstvu, koje se o tom mitingu informiralo, kao saveznik albanskog separatizma, a samim time i neprijatelj obespravljenog srpskog naroda.

Nakon 17. sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, takva slika o Šuvaru će se dodatno učvrstiti. Naime, Stipe Šuvar je na toj sjednici pokušao ukloniti Slobodana Miloševića iz Centralnog komiteta³⁴⁵ no taj je pokušaj propao.³⁴⁶

³⁴⁴ Danilo KOCIĆ, „Političkom farsom u Prištini nanet težak udarac našoj Partiji“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26952., 16. listopada 1988., 9.

³⁴⁵ Stipe Šuvar u intervjuu Radiju Slobodna Europa 27. veljače 2008. ovako je objasnio taj pokušaj: *Tamo sam ja podnio veliki referat da se treba okrenuti budućnosti... Referat je imao velikog odjeka, a na toj sjednici smo donijeli odluku da ponovno glasamo za sve članove Predsjedništva SKJ. Naravno, ne za one koji su tu po statutu. Mi nismo mogli dati na glasanje ni Stojčevića ni Kučana, ni Miloševića, koji su bili predsjednici partija u svojim republikama i koji su po statutu bili u Predsjedništvu. Sa te dužnosti mogao ih je smijeniti samo njihov centralni komitet, u njihovoj organizaciji. Dakle, glasalo se o nas četrnaest. To smo mi ishodili... Ja sam prije svega bio za to, ali je i većina bila za ponovno glasanje o povjerenju. Centralni komitet je glasao tajno i onda je došlo do izglasavanja povjerenja svima... Potreban broj glasova nije dobio Čkrebić, a za dlaku se provukao Pančevski. Onda je došlo do konsternacije i za pozornicu je izašao Vasil Tupurkovski. Rekao je da se boji da je na djelu „neprincipijelna koalicija“, što je onda srpska propagandna mašinerija „antibirokratske revolucije“ i ne samo srpska pretvorila u „antisrpsku koaliciju“... U toj situaciji većina članova Centralnog komiteta su osjećali kakvu politiku vodi Čkrebić, koji je, uz Miloševića bio glavni, jer se, po Statutu za Miloševića nije moglo glasati.... Tu su meni predbacivali da sam trebao istrajati da se Čkrebiću kasnije ne uvaži ostanak u Predsjedništvu. Ali, situacija bi tada vodila raspadu Jugoslavije. To je bila situacija kada smo morali misliti u interesu svih naroda u Jugoslaviji da se ne ide u katastrofu. Nitko od nas nije vjerovao da će doći do katastrofe, ali smo je slutili. Vidi o*

Protumiloševićevski blok u Savezu komunista ishodio je glasanje o povjerenju najužem vodstvu Predsjedništva, a povjerenje nije dobio jedino Dušan Čkrebić, kao pristalica Miloševićeve politike. Milošević je, međutim, uspio izigrati rezultate glasanja i vratiti Čkrebića na položaj.³⁴⁷ Jedna od ključnih tema 17. sjednice, kako je istaknuto u uvodnom referatu koji je pročitao Šuvar, bilo je utvrđivanje činjenica i predlaganje eventualnih mjera odgovornosti u vezi s javnim konfrontacijama za pojedine članove Centralnog komiteta, povodom dolaska i protesta građana srpske i crnogorske nacionalnosti s Kosova u Novom Sadu 9. srpnja. Slobodan Milošević ustrajao je u inzistiranju ne jedinstvenoj politici prema Kosovu, često ističući i raznim primjerim potkrepljujući tezu prema kojoj nije u redu da jedni žive bolje od drugih pa ne žele promjene i istovremeno ne bi dopustili promjene onima koji žive lošije. Radikalniji primjer jedne takve prispodobe jest ova usporedba: *Ne mogu jedni da školuju decu u inostranstvu, a drugi da svoju decu vode u školu za ruku da ne bi na kratkom putu do škole bila prebijena ili silovana*. Milošević je na sjednici istaknuo i kako je licemjerno optuživati Srbiju da želi biti superiorna jer ona samo želi biti ravnopravna. Sasvim očito aludirajući na navodnu koaliciju hrvatskog i albanskog vodstva, i na slovensku podršku Albancima s Kosova, Milošević je rekao kako je teško razumjeti što nakon tolikih godina zajedničkog života u socijalističkoj Jugoslaviji protivnici promjena iz Srbije, savezništvo za otpor prema promjenama nalaze izvan Srbije i zaključio kako se osnova za takvo savezništvo nalazi u ostacima stare netrpeljivosti prema Srbima, izazvane njezinim tobožnjim hegemonizmom. Napomenuo je da su na tu netrpeljivost građani Srbije oduvijek bili osjetljivi jer nisu dužni vječno i neopravdano nositi odgovornost i teret za ponašanje buržoazije prije rata, pogotovo što je ono bilo identično s ponašanjem hrvatske i slovenske buržoazije. Milošević je naglasio da svim dobronamjernim ljudima mora biti jasno kako Srbija želi živjeti u Jugoslaviji, ravnopravna s ostalim narodima, a *drugovima van Srbije*, koji zbog podijeljenosti informativnog prostora nisu dobro ili nisu dovoljno obaviješteni objasnio je i interpretirao događaje oko mitinga solidarnosti i stanja na Kosovu sa srpske strane. Za mitinge solidarnosti istaknuo je da su potpuno u skladu sa socijalističkim i samoupravnim sistemom te da se građani imaju pravo, u skladu s tekovinama civilizacije, slobodno i javno okupljati kako bi pozdravili ili osudili određene pojave u svom i drugim društvima. Naglasio je i da narod Srbije neće prihvatiti nikakve tutore kad je riječ o povijesno utvrđenim pravima građana te da ugroženost Jugoslavije ne proizlazi iz toga što se Srbija želi konstituirati kao

tome: „Svjedoci raspada, Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima,“ *Radio Slobodna Europa*, dostupno na: www.Slobodnaevropa.org/content/article/1045346.html., učitano 1. rujna. 2014.

³⁴⁶ I. BILIĆ, „Kronologija raspada SFRJ i nastanka hrvatske države“, *National Security and the Future* 1 -2 (6) 2005.

³⁴⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska, 1918. – 2008.*, 627.

republika i riješiti Kosovo. *Nikakva arbitraža nad Srbijom ne dolazi u obzir. Nije je bilo za druge republike pa neće ni za Srbiju*, upozorio je Milošević i na kraju svog izlaganja rekao kako su ovu sjednicu svi u Srbiji, a i šire shvatili kao posljednju u nizu onih koje nisu uspjele na dnevni red staviti odgovornost za ugrožavanje ljudskih prava na Kosovu, *za veliku, možda nepovratnu seobu Srba i Crnogoraca sa svoje zemlje, za poslednji genocid u 20. veku*.³⁴⁸

Unatoč svemu, Predsjedništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je ostalo kategorično u stavu da se rješenja ne traže izvanrednim mjerama što nije išlo na ruku Miloševiću, ali je posredno kritizirano i slovensko vodstvo jer su osuđeni napadi na Jugoslavensku narodnu armiju,³⁴⁹ o čemu je *Politika* slavodobitno izvijestila na naslovnici.³⁵⁰ Govoreći o napadima na Armiju, predsjednik Predsjedništva Raif Dizdarević istaknuo je da se pritisci na Armiju, na njezine dijelove i njezin oficirski kadar, podređuju regionalnim politikama i interesima i u suprotnosti su s jedinstvom i jugoslavenskim integritetom armije, koja je bila i može biti samo i uvijek zajednička oružana snaga svih naroda i narodnosti, a time samo jugoslavenska.³⁵¹

Iako Slobodan Milošević nije dobio punu podršku za svoju politiku i iako se činilo da je pretrpio određeni poraz, svoju poziciju i moć učvršćuje 19. studenoga na grandioznom mitingu u Beogradu, poznatom kao Miting na ušću. U međuvremenu, u *Politikinoj* rubrici *Odjeci i reagovanja* nastavili su se nizati članci, odnosno pisma u kojima se izražavala zabrinutost, čuđenje i zgroženost medijskom prezentacijom stanja na Kosovu u hrvatskim i slovenskim medijima. Tako profesor Dragoljub Nedeljković sa Sveučilišta u Nancyju pod naslovom *Nešto se mora učiniti odmah* ističe kako je što prije potrebno izdati *Belu knjigu* na engleskom, francuskom i njemačkom o položaju Srbije u Jugoslaviji i stradanjima na Kosovu jer su strani tisak i svjetska javnost hranjeni, *očigledno iz nekih jugoslavenskih kuhinja, kao i iz emigrantskih, fašistoidnih i ustašoidnih izvora* dezinformacijama i lažima. Članak je popraćen karikaturom čovjeka, koji uz nož u leđima, kao simbol izdaje ima i novine.³⁵² Branko Bogunović iz Beograda, u istoj rubrici pod naslovom *Bumerang s Kosova* zgražava se nad emisijom *Spektar* Zagrebačke televizije, u kojoj se, kako tvrdi, s neskrivenom tendencijom nastojalo dokazati kako je na Kosovu sve u redu i da nikakve promjene nisu potrebne, ističući kao primjer *vodviljskog stila* emisije kadar u kojem zagrljeni šeću mali Albanac i mali Srbin pa konstatira da bi se za tako idejno koncipiranu i realiziranu emisiju

³⁴⁸ „Srbija nema pretenzija na teritorij drugih republika, ali ima pretenzija na teritoriju svoje republike“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26954., 18. listopada 1988., 9.

³⁴⁹ „Kadrovska obnova je neizbežna“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26955, 19. listopada 1988. naslovnica

³⁵⁰ Isto.

³⁵¹ Isto.

³⁵² Dragoljub NEDELJKOVIĆ, „Nešto se mora učiniti odmah“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 85., br. 26955., 19. listopada 1988., 12.

moglo mirne duše reći da ju je osmislio i ostvario ili neki vanzemaljac, koji nema pojma o stvarnom stanju na Kosovu ili ličnost i ličnosti koje su protiv političkih i državnih mjera da se čitavom življu na Kosovu osigura ljudski minimum – pravo na život u ravnopravnosti, miru i slobodi. I ovaj je članak popraćen karikaturom na kojoj su prikazani, Slovenac i Srbin. Iza Slovenca stoji latinični natpis *Slovenija, moja dežela*, dok Srbin drži transparent s ćiriličnim natpisom *Srbija, moja država*, na što Slovenac reagira vičući: *U pomoć! Nacionalizam!*³⁵³

Satirične su karikature, kao vid izražavanja stava prema „drugima“ bile sve češće u srbijanskom tisku i najčešće su ti drugi predstavljeni, prema već ukorijenjenim stereotipima tako da se vrlo lako moglo prepoznati o kojem se narodu radi. Takvih karikatura nije bio, doduše, lišen niti slovenski tisak, pa iako je srpski tisak postupao, identično, to nije spriječilo *NIN*, čije je uredništvo bilo samo sklono takvom izričaju, da izrazi uvrijeđenost prikazom Srba u slovenskom tisku pa je pod naslovom *Južnjaci s naslovnih strana*, preuzeo trinaest karikatura, većinom iz *Dela*, kojima su se Slovenci izrugivali Srbima, uz objašnjenje kako je *Delo* od kolovoza uvelo kao uređivački potez karikaturu na naslovnoj stranici. Ističe se kako su Srbi prikazani sa šajkačama, *naravno natučenima preko ušiju*. Novinari *NIN*-a, pitaju se koliko ovakva novina slovenskih listova služi za širenje bratstva i jedinstva i koliko objektivno prikazuje stanje mentaliteta i radne navike (na jednoj karikaturi Slovenac kaže: *Pustite me v miru delati*, čime se očito aludira da Srbi manje rade od Slovenaca kad imaju vremena za mitinge, pa se autor teksta pita zar samo Slovenci rade?), odnosno tragičan položaj Srba i Crnogoraca na Kosovu.³⁵⁴ Karikature objavljene u slovenskim listovima koje su prezentirane srpskoj javnosti bile su, doista maštovite i živopisne, utemeljene u stereotipnom prikazu stanovnika „južnih republika“, koji su prikazani, bez iznimke kao pripadnici ruralnih sredina pa tako na jednoj karikaturi čovjek sa šajkačom na glavi, drži gusle i pjeva: *Nas i gusala 200 miliona...* Za čitatelje srpske nacionalnosti takve su karikature zacijelo bile i prilično uvredljive te su ih, prezentirane još uz adekvatan tekst morale učvrstiti u uvjerenju da im Slovenci nanose nepravdu.

U takvoj atmosferi, u kojoj su čitatelji u Srbiji uvjeravani kako, ne samo da ih nitko ne razumije, nego im se još zapadne republike izruguju, a albanska mafija iz Amerike, novcem od droge kupuje imanja Srba i Crnogoraca na Kosovu³⁵⁵ pripremao se veliki miting u Beogradu, kojem je prisustvovao cijeli politički vrh Srbije, nazvan u *Politici mitingom dostojanstva za Jugoslaviju i jedinstvenu Srbiju*, a službeno „Miting bratstva i jedinstva“. Tri

³⁵³ Branko, BOGUNOVIĆ, „Bumerang s Kosova“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 85., br.26975., 8., studenoga 1988., 8.

³⁵⁴ Toma ČAČIĆ, „Južnjaci s naslovnih strana“, *NIN* (Beograd), g. 37., br. 1973., 23. listopada, 20.- 21.

³⁵⁵ Slavoljub KAČAREVIĆ, Ivan RADOVANOVIĆ, „Novcem od šverca droge kupovana srpska imanja na Kosovu“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26976., 8.

dana prije mitinga počinje se navoditi program mitinga, donose se karte Beograda kako bi se pridošli građani lakše snašli,³⁵⁶ a vijest o održanom mitingu *Politika* donosi na naslovnici pod nadnaslovom *Miting bratstva i jedinstva u Beogradu* i naslovom *Ujedinjenje Srbije više ne može zaustaviti nikakva sila* dok se u podnaslovu navode riječi Slobodana Miloševića: *Bitku za Kosovo ćemo dobiti bez obzira na prepreke koje nam se postavljaju u zemlji i van zemlje*. Na naslovnici je velikim fontom i „boldanim“ slovima istaknuto da se na mitingu okupilo milion i po ljudi iz svih krajeva Srbije i Jugoslavije. Naslovnica je upotpunjena i fotografijom Slobodana Miloševića za govornicom te fotografijom nepreglednog mnoštva ljudi s transparentima i zastavama.³⁵⁷ Izvještaj s Mitinga na Ušću u *Politici* se protegnuo na čak šest punih stranica uz naslove većinom formirane od izjava govornika: *Kolone prema Ušću, Došli smo da pružimo podršku politici rukovodstva Srbije i Slobodanu Miloševiću* (žitelji Brčkog), *Mora li narod koji je toliko uložio u slobodu da i dalje gleda svoja raskućena ognjišta?* (Dragan Tomić, predsjednik beogradskog gradskog komiteta), *Širenje straha od Srbije je antijugoslavensko* (Radoš Smiljković, predsjednik Predsjedništva Glavnog komiteta beogradskog saveza komunista), *Generacija, budućnost je u našim rukama* (Katarina Gojković, studentica iz Beograda), *Albancima na Kosovu mogu da poručim da u Srbiji nikome nije bilo teško da živi zato što nije Srbin* (Slobodan Milošević).³⁵⁸ Cijeli je izvještaj pisan vrlo emotivno, uz pregršt fotografija razdraganog mnoštva i govornika, posebno Slobodana Miloševića. Milošević je naglasio kako je u danom trenutku najvažnija stvar koju treba riješiti uspostavljanje mira i reda na Kosovu, istaknuvši da za Srbiju prečeg zadatka nema, a da ga ne bi trebalo biti niti za Jugoslaviju. Osvrnuvši se na izostanak solidarnosti prema *beskrajnim patnjama srpskog i crnogorskog naroda* na Kosovu, koja je neizlječiva rana na njihovu srcu i na srcu cijele Srbije, Milošević je naglasio kako ipak nije vrijeme za tugu, već za borbu i da je svijest o tome osvajala kroz ljeto Srbiju i postala materijalna snaga koja će zaustaviti teror na Kosovu i koja će ujediniti Srbiju. To je, progres, nastavio je, Milošević, koji ne može zaustaviti nikakva sila, pred kojim je slab svaki strah. U svom se govoru pozivao na slavnu ratničku i slobodarsku prošlost srpskog naroda, odnosno na pobjede u dva svjetska rata pa je naglasivši kako će Srbija odlučno i energično provoditi mjere za rješavanje problema na Kosovu, poručio protivnicima: *Njima poručujemo da uopšte nismo*

³⁵⁶ „Uoči velikog mitinga u Beogradu, Miting dostojanstva za Jugoslaviju i jedinstvenu Srbiju“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26983., 16. studenoga 1988., 7.

³⁵⁷ *Ujedinjenje Srbije više ne može zaustaviti nikakva sila*, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988., naslovnica

³⁵⁸ „Miting bratstva i jedinstva“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988., 3- 9.

*plašljivi, da u svaku bitku ulazimo sa namerom da je dobijemo, da nepravedne i nepoštene bitke protiv drugih naroda nikad nismo vodili.*³⁵⁹

U središtu Miloševićeva govora i ovoga je puta bio narod na koji se cijelo vrijeme pozivao i s kojim se, ne odvajavši od njega vodstvo, i govoreći u prvom licu množine, identificirao, a posljedično, dakako, i narod se morao identificirati s njim. Milošević je tako istaknuo da je *bitku za Kosovo* poveo narod, a da nema bitke na svijetu koju je narod izgubio pa rukovodstvo tu nema puno izbora – ili će se staviti na čelo naroda i poslušati njegov glas ili će ga odnijeti vrijeme, a u povijesti će ostati zabilježeno kratko, i to samo po zlu, osvrnuvši se tako sasvim jasno na crnogorsko vodstvo jer vojvođansko je već bilo promijenjeno. O Kosovu je govorio kao o srpskoj svetinji, središtu srpske povijesti i kulture, zbog čega ono mora ostati u Srbiji, poručivši Albancima da ondje ima mjesta i za njih, točnije za one *koji veruju drugim ljudima i poštuju druge ljude* i zamolivši ih da se *udruže protiv mržnje svojih šovinista*. Pozvao je sve narode u Jugoslaviji na jedinstvo u stavu prema Kosovu i podršci srpskoj borbi, izrazivši svoju nadu i uvjerenje *da ćemo u jedinstvu i bratstvu deliti sve dobro i zlo, pobjedu i nepravdu i siromaštvo, graditi bolji svet*, ali obratio se još jednom i protivnicima - taj dio govora izdvojen je u antrfileu pod naslovom *Prljava lukavstva ne mogu uplašiti srpski narod*. U njemu je Milošević istaknuo kako će se bitka za Kosovo dobiti bez obzira na prepreke, koje se postavljaju u zemlji i izvan zemlje, a u koje ubraja i *zbrkane zaključke, tajne sastanke, konfuzna saopštenja za štampu, kafanske pregovore, beslovesna*³⁶⁰ *tumačenja jugoslavenske stvarnosti po svetu, navodno dvosmislene, a u stvari neprijateljske izjave za štampu, pregršt malih i prljavih lukavstava da se bar umiri, ako ne može da uplaši, jedan u srcu veliki narod. Pobedićemo dakle, bez obzira što se danas, kao nekad, protiv Srbije udružuju njeni neprijatelji van zemlje s onima u zemlji.*³⁶¹ Neizravno, ali iz konteksta lako uočljivo, ta je poruka bila namijenjena slovenskom i hrvatskom političkom vodstvu i medijima. Miloševićev govor karakterizirala je svojevrсна dvojnost. On je cijelo vrijeme obilježen kontrastima, balansirajući vješto između emotivno zasićene retorike – historicističke, tradicionalističke i izrazito patriotske do jasnih upozorenja, prijetnji i obračunavanja s protivnicima. U jednom trenutku govorio je o bratstvu i jedinstvu, zajedničkim vrijednostima i vezanosti jugoslavenskih naroda da bi se već u idućem prijetio neistomišljenicima. U Miloševićevu govoru srpski je narod dobar, pošten, miroljubiv i slobodoljubiv, ali ujedno, on je i odlučan, snažan, čvrst i pobjednički narod, koji uvijek dobiva svoje bitke pa se tako i u samom odnosu

³⁵⁹ „Albancima na Kosovu mogu da poručim da u Srbiji nikome nije bilo teško da živi zato što nije Srbin“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988.,3.

³⁶⁰ Besmisljena.

³⁶¹ „Albancima na Kosovu mogu da poručim da u Srbiji nikome nije bilo teško da živi zato što nije Srbin“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988.,3.

i formiranju, u ovom, slučaju, isključivo pozitivnih stereotipa ogleđa kontrast, kojim je cijeli Miloševićev govor bio prožet.

Politika je članak o Miloševiću govoru, popratila, osim, njegovom fotografijom i fotografijom kolone s mitinga na kojoj se vidi transparent *Živelo bratstvo i jedinstvo!*, čime su dodatno pokrepljena Miloševićeva uvjeravanja kako srpski narod samo želi u miru živjeti s ostalim narodima, ali i opravdale sam naziv mitinga. Fotografija s porukama koje su govorile o jedinstvu i Jugoslavije bilo je u članku i više, ali najupečatljivija je fotografija dva dječaka, između tri i pet godina koji nose maleni, dimenzijama njihovom uzrastu primjeren transparent, *Jugoslavijo, volimo te!*, uz potpis: *Deca na mitingu*.³⁶² I u ovom su izvještaju s mitinga, posebno izdvojene nimalo miroljubive parole i natpisi s transparenta na način da su istaknuti na dnu svake od šest mitingu posvećenih stranica, među kojima su najupečatljivije bile: *Vrhovec*,³⁶³ *Vlasi*,³⁶⁴ *Smole*³⁶⁵ - *dole!*, *Za koga smo? – Za Slobu!*, *Oj Srbijo iz tri dela, uskoro ćeš biti cela! Emigrante, vrati se u Albaniju!*, *Na Kosovu šta nam rade, mrtvu decu iz groba nam vade!*, *Janeze, sram te bilo!*, *Beži mi kugo s ognjišta!*, *Državo, izdajico, čuj i vidi narod!*, *Hoćemo jedinstvenu Jugoslaviju!*, *Umorni odmorite se, nesposobni sklonite se!* *Slobodane ime ponosito, dobro te je naučio Tito! Neprincipijelna koalicija – Alpe, Adria. Tražimo novi ustav! Menjati ustav po želji naroda! Kosovci su svi spremni!*³⁶⁶

Poruke naroda sa Mitinga na Ušću mogu se svrstati u tri grupe: poruke podrške Slobodanu Miloševiću, poruke zahtjeva za državnim preuređenjem i difamacijske poruke upućene Slovincima, Hrvatima i Albancima, s tim da se poruke prvim dvama još uvijek ograničavaju na političko vodstvo, dok su u slučaju Albanaca uperene i izravno prema narodu. Mitingom na Ušću, Slobodan Milošević je dodatno učvrstio svoju poziciju i definitivno vezao uz sebe narod, postavši njegov neprikosnoveni vođa. Ujedno je odaslao snažnu poruku svojim političkim protivnicima da ne namjerava odstupiti od svoje politike prema Kosovu i ustavnih promjena u cilju konstituiranja Srbije kao jedinstvene republike. Iako Milošević nije izravno govorio o slovenskom i hrvatskom vodstvu, svakome je moralo biti jasno da se tim porukama obraća upravo njima, tim više što se svojom retorikom jasno oslanjao na retoriku članaka, koji su izlazili u *Politici*. Člancima u tisku ranije potencirana teza o koaliciji protiv Srbije, dobila je svoj legitimitet na Mitingu, dok je tisak pak prenio parole s mitinga proizašle dobrim dijelom iz novinskih članaka. Tisak je govorio za narod i narod je govorio kroz tisak. *NIN*, u

³⁶² „Miting bratstva i jedinstva“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988., 6.

³⁶³ Josip Vrhovec, hrvatski član Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1984. – 1989.).

³⁶⁴ Azem Vlasi, predsjednik Saveza komunista Kosova i član Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije.

³⁶⁵ Jože Smole, predsjednik Republičke konferencije Socijalističkog saveza Slovenije.

³⁶⁶ „Miting bratstva i jedinstva“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988., 3. -9.

broju od 20. studenoga čak objavljuje specijalni dodatak *Svi naši mitinzi*, opremljen s pregršt fotografija u boji.

U toj sinergiji Miloševića, naroda i tiska „utvrđeno“ je da postoji antisrpska slovensko-hrvatska (alpsko-jadranska) koalicija, koja podržava albanski separatizam na Kosovu i ne želi dopustiti Srbiji da se konstituiraju kao ravnopravna republika, pod izlikom straha od navodne srpske hegemonije. U realnosti, ta percepcija i nije bila posve pogrešna. Strah od srpske hegemonije, odnosno od dominacije Srbije unutar jugoslavenske zajednice bio je, pokazat će se, posve opravdan no optužbe za stvaranje slovensko-hrvatske protusrpske koalicije bile su pretjerane. Ne bi se moglo reći da su slovensko i hrvatsko vodstvo djelovali zajednički, osim što su imali zajednički interes i zajedničke strahove, kao niti da su djelovali doista protusrpski. No iz perspektive građana Srbije, kojima su takve teze redovno prezentirane i ponavljane to je doista tako moralo izgledati, a svaka daljnja reakcija na provođenje zacrtanih reformi, učvršćivat će ih u tom uvjerenju.

5. 5. Vrijeme pobjede Antibirokratske revolucije

5. 5. 1. Nastavak protualbanske kampanje i rehabilitacija Kraljevine Jugoslavije

Dok je Slobodan Milošević, uz sveopće odobravanje i podršku okupljenog mnoštva na Ušću najavljivao daljnje provođenje svoje politike, na Kosovu su već trajale demonstracije Albanaca zbog smjene kosovskog vodstva. Slobodan Milošević Kosovo nije mogao „preuzeti“ na isti način kao Vojvodinu. Budući da nije imao kritičnu narodnu masu koje će to obaviti za njega, podršku je morao potražiti među kosovskim vodstvom. Kosovski se savez komunista tako podijelio na dvije struje – struju Azema Vlasića i Rahmana Morine, koji je bio sklon Miloševiću. Dana 17. studenoga 1988. na sjednici Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Kosova i Metohije smijenjena je dotadašnja predsjednica Predsjedništva Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Kosova Kačuša Jašari, a Azem Vlasić je razriješen dužnosti člana istog Komiteta.³⁶⁷ Taj je događaj pokrenuo val protesta na Kosovu i organiziranje velikih uličnih demonstracija, koje je beogradski tisak pozorno pratio. Bilo je jasno da se srpsko vodstvo priprema oduzeti Kosovu autonomiju pa su Albanci sve jaču potporu davali protivnicima srpskog režima Azemu Vlasiću i Kačušiju Jašariju.³⁶⁸

U istom broju, čiji je dobar dio bio posvećen Mitingu na Ušću, *Politika* je izvijestila i o demonstracijama u Prištini, pod naslovom *Događaji se smenjuju kao po scenariju*. U glavi članka se navodi kako su od ranog jutra dolazile grupe demonstranata, među kojima je najviše učenika i obavezno po nekoliko ljudi s novim bijelim šljemovima te da su se precizno određenom trasom novopridošli upućivali ka zgradi Pokrajinskog komiteta, gdje je stotinu najupornijih provelo noć. U antrfileu se, jednako kao kad se izvještavalo sa srpskih mitinga, navode parole koje su uzvikivali demonstranti, kojih je, navodi se, kako je noć odmicala bilo sve više, a pažnju su posebno privukle parole: *Nećemo se vratiti bez Azema na čelu!, Ne treba nam obezbeđenje, Kačuša, lepi cvete, opet ćeš biti na čelu Kosova, Nećemo ostavke, ne, ne, ne!, Ne dirajte Ustav koji je Tito doneo!*. U odjeljku članka naslovljenom *Azem Vlasić sa studentima*, opisuje se oduševljenje koje je zavlдалo na prištinskom sveučilištu kad se okupljeni studentima, njih oko 3000 obratio Azem Vlasić: *Frenetičnim aplauzom i povicima Azem, Azem, dočekan je Azem Vlasić, koji je, po ko zna koji put ovih dana, govorio kako nije smenjen, niti je dao ostavku na članstvo u Predsedništvu PK SK Kosova*. Ističe se kako je Vlasićev govor često prekidan skandiranjima: *Nećemo ostavke!, Hoćemo Šuvara!, Ne damo Univerzitet!* i kako je Vlasić rekao studentima da u redu i miru krenu prema studentskim

³⁶⁷ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996., 51., I. BILIĆ, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranja hrvatske države*, 77.

³⁶⁸ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 51.

domovima i tamo prenesu „duh razgovora“. Usred tog odjeljka smješten je antrfile naslovljen *Maska za javnost* u kojem piše kako je Vlasi iskoristio nazočnost novinara u domu „Boro i Ramiz“ i javnosti priopćio kako ovaj skup nije jednonacionalna manifestacija, rekavši: *Ovo je naš ambijent. Mi smo u našem ambijentu, svi zajedno pobratimljeni.* Na to *Politika* ističe kako je zanimljivo da niti u Domu, kao niti tijekom čitava tri dana demonstracija, učesnici tih „manifestacija“ nisu klicali niti pjevali na srpskohrvatskom jeziku, već samo na albanskom.³⁶⁹ Vidna je razlika u izvještavanju sa srpskih *mitinga* i albanskih *demonstracija*. Ne samo da se u izvještaju opaža znatna doza sarkazma, da se tumače i negativno komentiraju dijelovi govora, već se koriste i drugačija retorička sredstva. Primjerice, snažni aplauzi pojedinim govornicima na mitinzima nikada nisu nazivani *frenetičnima*.

Paralelno s izvještajima s albanskih demonstracija, nastavili su izlaziti članci koje je karakterizirala snažna protualbanska kampanja, u kojima se, već tradicionalno, upozoravalo na albanski separatizam, ali i u kojima su Albanci prikazivani kao primitivan i zaostali narod. Znakovito je da pismo objavljeno u rubrici *Odjeci i reagovanja*, upravo istog tog 20. studenoga, izrazito nacionalističkom pa i rasističkom retorikom problematizira visok natalitet kosovskih Albanaca i to pod naslovom: *Nije samo roditi, treba i ljuljati*, a uz tekst je objavljena i fotografija trojice dječaka naslonjenih na vrata trošne kuće, uz potpis: *Pitanje nataliteta treba otvoriti pre svega u javnosti Kosova*. U glavi članka boldanim se slovima ističe kako se na Kosovu rodi više djece nego u Hrvatskoj, Sloveniji i Vojvodini zajedno te da pritisak nataliteta izaziva nezadovoljstvo i pogoduje nacionalizmu. U samom uvodu članka, kaže se kako svaka država, a pogotovo ako u njoj postoji veliki nesklad u ravnomjernom obnavljanju stanovništva mora voditi računa *o nacionalnom rasporedu beba* pa se naglašava kako to mora posebno vrijediti za Jugoslaviju, u kojoj čak dvije republike, uz pomoć jedne oveće pokrajine (Vojvodine) ne mogu prestići u natalitetu Pokrajinu Kosovo. Ističe se kako demografi i prostorni planeri odavno upozoravaju da se stanje na Kosovu, *zbog tih 5.5 deteta prosečno po porodici* (kod kosovskih Albanaca, nap. a) uvelike približava prenaseljenosti³⁷⁰ i da posljedice takve demografske eksplozije najviše trpi sama Srbija. Autor potom razmatra dijelove Ustava, naglašavajući kako se ne može gledati samo na zajamčeno pravo slobodnog odlučivanja o rađanju, već onda treba gledati i ostale dijelove Ustava – one koji obavezuju sve Jugoslavene da zajednički unapređuju svoje međusobne odnose i jačaju slogu i moć Jugoslavije te dopušta da svaki *naš čovek* doista ima neotuđivo pravo *da se višestruko i lično*,

³⁶⁹ „Događaji se smenjuju kao po scenariju“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988., 13.

³⁷⁰ O demografskoj problematici Kosova, uključujući natalitet v. Marina BLAGOJEVIĆ, „Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza“, *Srpska Strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Vikom grafik, Beograd, 1996., 232 -264.

a i nacionalno i produžuje i umnožava, ali da je isto tako nezaobilazna i njegova obaveza da brine o budućnosti cijele Jugoslavije. Prema autoru teksta, kosovski Albanci svojim previsokim natalitetom neodgovorno narušavaju harmoniju naroda u zajedničkoj državi, a previsokog nataliteta jedan bi se narod u zajedničkoj zemlji mogao prihvatiti samo ako se sa svim obavezama koje on donosi usuglase drugi narodi, koji će *da uprošćeno kažemo prihvatiti da izdržavaju poveći broj dece i eventualno dele s njima svoje prostore i sve svoje resurse*. Demografska eksplozija, objašnjava se, sigurno nije samo plod i taktika albanskog separatizma i snova o velikoj Albaniji, već u njoj itekako ima religijsko - patrijarhalnih primjesa, kao i *uramljivanja ličnosti pojedinaca u funkciju pa i reprodukciju zaostale patrijarhalne porodice*. Naposljetku autor teksta zaključuje da ova tema ne smije biti tabu, već o njoj treba govoriti zbog ekonomskih i društvenih posljedica po cijelu Jugoslaviju, a po Srbiju i nacionalnih jer su njezine granice *bukvalno napadnute demografskim talasom sa Kosova*.³⁷¹

Tema nataliteta obrađivana je, inače i u *NIN-u* pa je u broju s početka studenoga na naslovnoj stranici prikazana višočlana albanska obitelj, kako stoji u blatu pred nedovršenom kućom i uz naslov: *Kosovo danas, Natalitet – gde je rešenje?*³⁷² Nakon prezentiranja problema u tisku o *eksploziji stanovništva na Kosovu*, progovorio je i predsjednik Srbije Petar Gračanin, što je, dakako, isto preneseno u *Politici* i to na naslovnici, rekavši kako ona prelazi sve društveno-ekonomske okvire.³⁷³ Građani Srbije, nakon ovakvih tekstova u novinama i reakcija svojih najviših dužnosnika, ostavljeni su tako strahovati da će val Albanaca s Kosova preplaviti i područje uže Srbije i „progutati“ etničko srpsko stanovništvo, dok je istodobno upućena poruka i Hrvatskoj i Sloveniji kako im prijeti ekonomska opasnost od uzdržavanja prekobrojnog albanskog stanovništva te je stoga albanski natalitet i njihov problem.

Dana 25. Studenoga 1988. Savezna je skupština usvojila amandmane, koji se otvorili put donošenju novog ustava u Srbiji. Politički buran, događanjima iznimno bogat, mjesec studeni, u *Politici* završava brojem u potpunosti posvećenom Danu republike, koji je *Politika* svečano obilježila na način da je na dnu baš svake stranice lista ispisala prigodne poruke naroda, koje počinju i završavaju petokrakom umjesto navodnih znakova i kakve su se mogle čuti i pročitati na mitinzima solidarnosti. Te su poruke bile sasvim prilagođene proklamiranim vrijednostima Antibirokratske revolucije. Od ukupno njih četrdeset i tri, za ilustraciju valja istaknuti barem dio: *AVNOJ živi!, Kosovu pravdu i slobodu!, Ustav nam je sudbina!*,

³⁷¹ Milorad D. IGNJATOVIĆ, „Nije samo roditi, treba i ljujati“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 85., br. 26987., 20. studenoga 1988., 10.

³⁷² *NIN* (Beograd), br. 1961., 6. studenoga 1988., naslovnica

³⁷³ „Eksplozija stanovništva na Kosovu je van svih društveno-ekonomskih okvira“, *Politika* (Beograd), g. 85., br. 27001., 6. prosinca 1988., naslovnica

Reforma, rok je odmah! Trebaju nam novi ljudi!, Hoćemo himnu!, Poštene izbore odmah!, Ne dirajte JNA!, Ne treba nam ugled u svetu, a poniženje u svojoj zemlji., Velikaši, proklete vam duše, na komade razdrobiste carstvo!, Mitinzi –samoobrana naroda!, Ko za rane ne zna, ožiljku se ruga., Kad ustane kuka i motika, ne vodi se lažna politika., Slovenci nećemo da nas spaja samo voz!, Ne damo da nam krčme Jugu –nemamo drugu! i kao posljednja u nizu: *Ne daj se, Srbijo.*³⁷⁴

S druge strane, *NIN*, svoj broj, koji izlazi nakon Dana republike 4. prosinca 1988. oprema specijalnim dodatkom posvećenim sedamdesetogodišnjici stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, uz prigodnu naslovnicu s fotografijom proglašenja Kraljevine 1. prosinca 1918, s tim da se tada nastala država ne spominje pod tim prvotnim nazivom, već samo kao Jugoslavija. Na početku „specijala“ donosi se intervju s članom Predsjedništva Saveznog komiteta Saveza socijalističkog radnog naroda Jugoslavije, koji je istaknuo kako je smatrao i smatra da 1. prosinca treba biti praznik, jer se tada ostvario vjekovni san jugoslavenskih naroda i najavio znanstvene skupove i publicističku aktivnost na temu Kraljevine, kako bi se mlađe generacije bolje upoznale s tim razdobljem povijesti.³⁷⁵ Iza toga slijedi članak sveučilišnog profesora Đorđa Stanovića o jugoslavenskoj politici srpske vlade od Niške do Krfske deklaracije, opremljen povijesnim političkim kartama u boji, redom; kartom Europe za vrijeme Prvog svjetskog rata, kartom Jugoslavije za vrijeme Drugog svjetskog rata, kartom Jugoslavije nakon 1945 i naposljetku kartom Jugoslavije 1918. – 1941., s tim da su prikazane granice banovina, kako je teritorijalnim preustrojem uređeno 1931. i granice Banovine Hrvatske 1939. U članku je ugledni profesor potvrdio da bez Jugoslavije 1918. ne bi bilo niti Jugoslavije 1945. i najavio veliki znanstveni skup pod nazivom *Stvaranje jugoslovenske države 1918.* u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. U *Večernjim novostima* u isto vrijeme izlazi feljton o solunskim dobrovoljcima Đorđa Popovića *Tamo daleko do Krfa i natrag.* Potkraj 1988. godine, u centru se pozornosti tako našla, uz tradicionalno (zbog Dana Republike), socijalističku Jugoslaviju, i Kraljevina Jugoslavija, koja postupno doživljava svoju renesansu u srpskoj historiografiji, publicistici, ali i u tisku i to pogotovo razdoblje, koje se odnosi na stvaranje Kraljevine i razdoblje Prvog svjetskog rata, gdje se učestalo podsjeća na hrabrost i požrtvornost srpske vojske i naglašava kako su Srbi oslobodili sve jugoslavenske narode da bi im potom bilo uzvraćeno izdajom.

³⁷⁴ *Politika* (Beograd), g. 85., br. 26995., 1-43.

³⁷⁵ Nenad BUČIĆ, „Smatrao sam i smatram da je 1. decembra praznik“, *Politika* (Beograd), br. 1979., 4. prosinca, 25.

5. 5. 2. Smjena crnogorskog vodstva, kampanja protiv Stipe Šuvara i 20. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije

Početak nove, 1989. godine, uz nastavljenu intenzivnu protualbansku kampanju, kojoj se pridružuje i vjerska komponenta pa u *Politici* u nastavcima izlazi feljton dr Milorada Jevtića *Islam i ideolozi albanskog separatizma*,³⁷⁶, obilježilo je konačno rušenje i crnogorskog vodstva nakon tri mitinga održana u razmaku od nekoliko mjeseci, potkrijepljena gospodarskim i političkim zahtjevima. Crnogorsko se vodstvo uspjelo tri mjeseca održati na vlasti unatoč protestima i upornim zahtjevima za njihovom smjenom. Prve demonstracije, 7. listopada 1988. nisu uspjele jer je reagirala policija. Nakon toga, demonstrantima u Titograd krenuli su dati podršku radnici tvornice „Boris Kidrić“ iz Nikšića, ali ih je policija zaustavila na putu između Nikšića i Beograda, kod Žute Grede, upotrijebivši suzavac. Nekoliko demonstranata bilo je ozlijeđeno pa se situacija dodatno zaoštrila, što je samo išlo na ruku srpskom režimu. Mediji su taj incident prikazali kao nasilje milicije nad narodom. Tradicionalna podjele u crnogorskom društvu na pristalice neovisne Crne Gore („zelenashi“) i Crnogorce koji su se smatrali Srbima i zahtijevali ujedinjenje sa Srbijom („bjelashi“), dodatno su se produbile. Mlada generacija crnogorskih komunista, s Momikom Bulatovićem na čelu, otvoreno je napadala republičko vodstvo.³⁷⁷

Situacija je kulminirala velikim mitingom u Titogradu 11. siječnja 1989. na kojem se skupilo 150. 000 ljudi. Kako je na naslovnici izvijestila *Politika*, neopozivu je ostavku podnijelo cjelokupno republičko rukovodstvo Crne Gore i to nakon 30 sati demonstracija. Ostavke su podnijeli i crnogorski članovi Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije Veselin Đuranović i Marko Orlandić te Vidoje Žarković, izvršni sekretar Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore pa čak i Predsjedništvo Sindikata s Milom Đurovićem na čelu. Vijest o ostavkama, demonstrantima je pročitao potpredsjednik crnogorske Skupštine Božidar Tadić, dok se ostatak rukovodstva, kako se naglašava, *duboko sakrio da ne čuje i ne vidi narod*. Konstatira se da to i nije ništa čudnoga, jer da je crnogorsko vodstvo čulo i gledalo narod, on bi danas bio uz njih i nosio bi ih na rukama, kao što je nosio omladince Ljubišu Stankovića i Momira Bulatovića. *Narod je bio strpljiv, zahtevao i čekao i danas izvojevao pobjedu*, poentira *Politika* i ističe kako je nakon vijesti o ostavkama uslijedilo narodno veselje – *narod je pobedio, smenio je vlast, a grč se završio opštenarodnim veseljem, crnogorskim i „Kozaračkim*

³⁷⁶ Milorad JEVTIĆ, „Islam i ideolozi albanskog separatizma“, *Politika* (Beograd) g. 86., br. 27027., 19.

³⁷⁷ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 49– 50.

kolom“.³⁷⁸ Naslovnica, kao i nastavak članka unutar lista opremljeni su i fotografijama demonstranata s transparentima i slikama Slobodana Miloševića. Ovaj put neke od zanimljivijih istaknutih parola i transparenta bili su: *Sačuvaj nas Bože od napasti i neljudi koji su na vlasti!*, *Jedinstvena Jugoslavija u cjelokupnom radu i životu!*, *Živio Slobodan, Sloboda, Crna Gora, Srbija i Jugoslavija!*, *Iz fotelja, bješte dolje da narodu bude bolje!*, *Promjene su neophodne, Vladu nemamo, a kad ćemo ne znamo.*³⁷⁹ Zabilježeno je da su na mitingu pjevane i poznate pjesme, kao i pjesme posvećene Slobodanu Miloševiću.³⁸⁰ *Večernje novosti* također su vijest o ostavkama crnogorskog vodstva stavile na naslovnicu, uz prigodnu fotografiju prosvjednika s transparentima,³⁸¹ a unutar članka naslovljenog *Pao celi vrh* i ovdje se donose istaknute parole³⁸² dok je *NIN* članak o događanjima u Titogradu pjesnički naslovio: *Pala vlada (i) usred Titograda*, istaknuvši da će mladim ljudima koji trebaju doći na odgovorne poslove biti potrebno mnogo snaga i napora, pameti i sreće da bi otklonili sve štete, koje su nanijeli pogrešna politika i oni koji su je vodili.³⁸³

Tisak se tako jasno svrstao uz demonstrante, ne samo opravdavajući, nego i slaveći smjenu vlasti narodnom voljom. Kroz sve tekstove, već je tradicionalno u fokus pozitivnoga postavljen narod nasuprot omražene birokracije, odnosno starog rukovodstva, uz koje se vežu negativni pojmovi kao što su „nesposobnost“, „kukavičluk“ i izrazito negativni epiteti poput „neljudi“ i „zla“. S druge je strane narod „strpljiv“, ali i „zahtijeva“, dakle „odlučan“ i „pobjednički“, što u potpunosti odgovara i opisu duha srpskoga naroda kako ga je u sklopu svog govora na Ušću prikazao Slobodan Milošević. Demonstracije su prikazane kao više-manje spontane, iako tomu nije bilo tako, već su ih organizirale „pro-miloševićevske“ snage u Crnoj Gori, uz pomoć medija, vješto pokrenuvši radnike, studente i ostale građane, usmjerivši njihovo nezadovoljstvo zbog teške ekonomske situacije prema republičkom vodstvu.³⁸⁴

Svoju sinergiju s „narodom“, *Politika* je potvrdila i na proslavi svog 85. rođendana. Jovan Koprivica, kao zamjenik generalnog direktora *Politike* na svečanoj sjednici

³⁷⁸ Dragomir BEČIROVIĆ, Božidar MILOŠEVIĆ, Ljubomir ĐIKANOVIC, Zoran ŽIVKOVIĆ, „Celokupno rukovodstvo Crne Gore podnelo ostavku“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27035., 12. siječnja 1989., naslovnica.

³⁷⁹ Parafraza naslova u to vrijeme, u cijeloj Jugoslaviji, iznimno popularne humoristične crnogorske televizijske serije *Dekna još nije umrla, a kad će ne znamo* redatelja Živka Nikolića. Sam Nikolić u dijelu je crnogorske javnosti kritiziran da omalovažava i vrijeđa Crnogorce jer je u seriji prikazan život patrijarhalne obitelji u zabačenom dijelu Crne Gore pa je primao i prijeteće telefonske pozive i pisma.; M. KODEMO, „Dekna neće umreti“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23366., 12. siječnja 1989., 23.

³⁸⁰ Dragomir BEČIROVIĆ, Božidar Milošević, Ljubomir Đikanović, Zoran Živković, „Celokupno rukovodstvo Crne Gore podnelo ostavku“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27035., 12. siječnja 1989., 6.

³⁸¹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23366., 12. siječnja 1989., naslovnica

³⁸² „Pao ceo vrh“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23366., 12. siječnja 1989., 2.

³⁸³ Milorad VUČEVIĆ, „Pala vlada (i) usred Titograda“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1985., 8.

³⁸⁴ Vidi: Radovan PEROVIĆ, „Antibirokratska revolucija u nikšićkom kraju“, Dostupno:

<http://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-u-xx-v/crna-gora-od-1945/radovan-perovic-antibirokratska-revolucija-u-niksickom-kraju/>

samoupravnih i društveno-političkih organa *Politike* u svom govoru, koji je prenesen u antrfileu članka pod naslovom *U Politikinim listovima dogodio se narod* ustvrdio je da je nepobitna činjenica da se u listovima Politikine izdavačke kuće „dogodio narod“, što predstavlja odraz angažiranja milijunskih masa za jasne i političke ciljeve, ali isto tako i sve slabije maskiranih i sve agresivnijih otpora pojedinaca i grupa, koji se otvoreno bore protiv reforme i progresa. Koprivica je naglasio da je presudna i konstantna bitka na javnoj sceni – *bitka za prodor napretka i obezbeđenje uslova za bolju budućnost* i s druge strane za očuvanje starih odnosa koji su doveli do krize vođena na stranicama *Politike* i drugih Politikinih izdanja. U toj su bitki, naglašava Koprivica, ona bila često u prethodnici, u prvoj liniji sučeljavanja, ali je, boreći se za pravu, istinitu, objektivnu i angažiranu informaciju, trpjela jake pritiske zastupnika određene politike i bila izložena napadima pomoću sumnjivih teza i lažnih optužbi iskonstruiranih za trenutne potrebe.³⁸⁵ Dakle, politički angažman *Politike* i aktivno sudjelovanje u ostvarenju režimskih ciljeva, odnosno u Antibirokratskoj revoluciji, u Politikinoj novinskoj kući, ne samo da nisu percipirani neprofesionalnima, već su, štoviše, smatrani njezinom zadaćom tako da je njezino sudjelovanje u političkoj propagandi i njezino provođenje praktički javno obznanjeno, iako, naravno, drugačijim riječima.

Nakon ishodenih ostavki, na čelo Crne Gore došli su predstavnici mlade generacije, vezani uz Slobodana Miloševića: Milo Đukanović, Momir Bulatović i Svetozar Marović. Na taj način Milošević je faktički proširio svoju vlast i izvan Republike Srbije, a što je još važnije – uz instalirana „poslušna“ vodstva u pokrajinama i u Crnoj Gori, Srbija je držala polovicu glasova saveznog predsjedništva.³⁸⁶

Nakon smjene u crnogorskom vodstvu, politička kampanja protiv Stipe Šuvara, koji je zbog poteza na 17. sjednici, svojih negativnih stavova prema „događanju naroda“ i rješavanju situacije na Kosovu, prezentiran pa shodno tome i percipiran kao neprijatelj Antibirokratske revolucije, a time i srpskog režima te naposljetku i srpskog naroda dobiva novi, dotad, neviđen zamah, a uz vlast, glavni eksponent te kampanje je ponovno *Politika*. Na izvanrednoj konferenciji Saveza komunista Vojvodine 20. siječnja, zatraženo je sazivanje izvanrednog kongresa Saveza komunista Jugoslavije i predloženo da se Stipe Šuvar razriješi dužnosti predsjednika Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o čemu *Politika* izvještava na naslovnici. U glavi članka se ističe kako je na Konferenciji zaključeno da za sve što se posljednjih mjeseci događalo u Vojvodini i Crnoj Gori u velikoj mjeri

³⁸⁵ Goran KOCIĆ, „Naporima kolektiva otvorene nove perspektive razvoja „Politike“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27047., 24. siječnja 1989., 5.

³⁸⁶ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 52.

odgovornost snose Predsjedništvo Saveza komunista Jugoslavije i njegov predsjednik.³⁸⁷ Zahtjevima vojvođanske konferencije, pridružuju se potom i općinske partijske organizacije te razni savezi, odnosno udruženja pa se tako u *Politici* redaju članci, nadnaslovi i naslovi poput: *Sednica predsjedništva MOK SK Kraljevačkog regiona – Zahtev da CK SKJ ispita odgovornost zbog Predsedništva i Stipe Šuvara* u kojem se tvrdi da je povod za takav zahtjev nezadovoljstvo oko 65. 000 komunista u regiji zbog neefikasnosti i nedosljednosti partijskog vrha. Kao razlozi za pokretanje pitanja odgovornosti Predsjedništva i samog Šuvara navode se neprovođenje jasnih stavova o promjeni teškog stanja na Kosovu, pogrešne procjene događaja u Crnoj Gori, posebno mitinga u Titogradu u listopadu, uvredljivo izjednačavanje naroda Crne Gore i radničke klase sa ulicom, neprihvatljive i kontraproduktivne izjave Stipe Šuvara o navodnoj ugroženosti Makedonije od srpskog nacionalizma,³⁸⁸ izazivanje nejedinstva u SUBNOR-u Jugoslavije, *kao i neki drugi njegovi nerazumljivi postupci i istupanja povodom pojedinih pitanja društvenog i političkog života.*³⁸⁹ U istom broju izvještava se i kako Nikšićani, koji su se okupili u Beogradu, uz zahtjev za kaznenu odgovornost protiv ljudi koji su odlučili o upotrebi sile kod Žute grede, traže i odgovornost Stipe Šuvara, nazvavši ga *lučonošom „mudrosti“ u ruženju naroda.*³⁹⁰ Na Stipu Šuvara, obrušila se i boračka organizacija Titograda, o čemu se izvještava pod zvučnim naslovom *Crnogorski narod je branio slobodu, što mu je bila i dužnost.* U glavi članka ističu se riječi predsjednika Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačke borbe Titograda Vasilija Milutinovića prema kojima crnogorski narod nije *odstranio* svoje rukovodstvo da bi se *prisajedinio* drugom narodu, i time, izgubio nacionalni identitet i državnost, kako to prikazuje *birokratska kontrarevolucija*, već zato što je to rukovodstvo svojom nesprennošću da ga izvede iz krize i riješi kosovsku dramu, vrijeđalo poznatu slobodoljubivost i patriotizam svog naroda. Šuvara su, kako se izvještava, borci optužili da je *kumovao* zbivanjima u Crnoj Gori u listopadu 1988. i da se nije distancirao od *neprincipijelne koalicije*, već ju je štoviše, svojim ponašanjem i poticao pa je u

³⁸⁷ „Zatraženo sazivanje vanrednog kongresa SK Jugoslavije, Predloženo da se Stipe Šuvar razreši funkcije predsjednika Predsedništva CK SK“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27044, 21. siječnja 1989., naslovnica

³⁸⁸ Sporna izjava Stipe Šuvara na sjednici Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije prema vlastitom citatu, koji je iznio kasnije na Dvadesetoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije glasila je ovako: *Čini mi se da je u Makedoniji osjetljiva i tema međunacionalnih odnosa i s obzirom na povijest i s obzirom na sadašnjost. Jer, makedonskom su narodu kroz povijest prijetili i donekle prijete i danas nacionalizmi u četiri okolna naroda, grčkom, bugarskom, srpskom i albanskom i sve se to povijesno nije živjelo, a nije se živjelo ni o aktualnim pitanjima dnevne politike kada se radi o međunarodnim odnosima. Srpski nacionalizam klasičnog tipa pokazuje se u tome što se ne priznaje autokefalnost makedonske crkve već dva desetljeća ili koliko, pa sve do ovih detalja oko skidanja i stavljanja ploča na manastir Prohor Pčinjski.*; N. STEFANOVIĆ, M. RADETIĆ, D. Jolić, M. MILJKOVIĆ., R. DUBLJEVIĆ, I. LOVRIĆ, „20. Sednica CK SKJ, Sve same laži“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 391, 1. veljače 1989., 6.

³⁸⁹ B. BLAGOJEVIĆ, „Zahtev da CK SKJ ispita odgovornost svog Predsedništva i Stipe Šuvara“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27044, 21. siječnja 1989., 6.

³⁹⁰ B. MIĆUNOVIĆ, „Krivična odgovornost zbog Žute Grede“, „Zahtev da CK SKJ ispita odgovornost svog Predsedništva i Stipe Šuvara“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27044, 21. siječnja 1989., 5.

više navrata poistovjećivao ulicu s narodom. Ističe se kako Šuvaru prigovaraju i društveno političke organizacije iz raznih dijelova Crne Gore da sabotira stavove koji se odnose na *kontrarevolucionarne događaje* na Kosovu, a posebno mu se zamjera što se distancirao od *revolucionarnog ustanka radničke klase* u Vojvodini i Crnoj Gori protiv *skoro neprobojnog obruča birokratije* i što se u listopadskim događanjima zauzimao za uporabu sile. Šuvaru se stavlja na teret i da se u lipnju 1988. na čelu Predsjedništva brzo oglasio da osudi mitinge, a ne čini ništa kada je riječ o Kosovu te šuti o *antisocijalističkim kretanjima* u Sloveniji. Milutinović je istaknuo kako je iz intervju, koji je Šuvar dao 21. siječnja Televiziji Zagreb jasno da je on više opterećen svojom osobnom obranom, nego pitanjima partije i države te da se saznalo i kako Šuvara zabrinjava što Srbija ostvaruje svoje konstituiranje i time postaje jedinstvena i ravnopravna, jer bi u tom slučaju imala tri glasa pa je očito da Šuvar sam daje objašnjenje tko se, kada, kako i zašto zalagao za stanje koje je razbijalo Srbiju u Jugoslaviji. Milutinović je izrazio i svoju zgroženost istupima pojedinih boraca iz Hrvatske, koji su tvrdili da su mitingom kojim je srušena crnogorska vlast rukovodile destruktivne snage i sinovi ratnih zločinaca. U odjeljku članka naslovljenom *Neprijateljima smeta jedinstvo Srbije* prenose se riječi narodnog heroja Dušana Vukovića, koji je rekao kako omladinu u Crnoj Gori više nitko ne može zaustaviti i izrazio svoje čuđenje što bivše crnogorsko rukovodstvo nije izašlo pred javnost, dodavši:

„Ja bih mnogo voleo da crnogorskom vodstvu aplaudiraju kao što narod aplaudira srpskom rukovodstvu na čelu sa Slobodanom Miloševićem. Kome to smeta? Kome smeta jedinstvo srpskog naroda i jedinstvo srpskog rukovodstva i naroda? Ono se duboko povezano sa narodom. To smeta samo neprijateljima. Da nema jedinstva srpskog rukovodstva i naroda, da nema jedinstvene Srbije koju hoće da izgradi rukovodstvo Srbije sa Slobodanom Miloševićem na čelu, ko zna što bi već da sada bilo sa Jugoslavijom.“

Sudionik skupa Nikšićana Puniša Radović rekao je da partije koje se osnivaju u pojedinim dijelovima Jugoslavije podsjećaju na one otprije pedeset godina koje su izdale zemlju te da zemlju od takvih partija treba obraniti, a Velizar Vujošević čijom opaskom članak i završava, ustvrdio je da je crnogorski narod branio slobodu od svog rukovodstva i rukovodstva Jugoslavije, istaknuvši da mu je to bila dužnost, i izrazio mišljenje da treba ukinuti predsjedništva republika jer bi to bio dio ukidanja *birokratskih nadležstava*.³⁹¹ *Politika* je na taj način, ostavivši takvu tvrdnju kao završnu poantu, bez ikakva popratna komentara, prezentirala javnosti ideju prema kojoj treba ukinuti republička vodstva što bi definitivno učinilo Jugoslaviju unitarnom državom. Kako je jasno kritizirano i trenutno jugoslavensko

³⁹¹391 D. BEČIROVIĆ, Lj. ĐIKANović, „Crnogorski narod je branio slobodu, što mu je bila i dužnost“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27047., 24. siječnja 1989., 9.

vodstvo, a hvaljen Slobodan Milošević, sama po sebi, nameće se ideja da je on zaštitnik i garant opstanka Jugoslavije, koja može dugoročno postojati jedino u takvoj formi. Na istoj stranici *Politika* je izvijestila i da Šuvarovu smjenu traže Centralni komitet Saveza komunista Požarevca³⁹² i Međuopćinski komitet Saveza komunista Južnomoravske regije.³⁹³ Napoljetku, optužbama protiv Šuvara i *birokracije* pridružio se i novinar *NIN*-a istaknuvši, u svojoj analizi situacije deset dana nakon siječanjskog mitinga, kako je Šuvarova izjava da ulica smjenjuje rukovodstvo u Titogradu izazvala veliki revolt. Napominje se da je narod u ovom slučaju konstituirao svoju narodnu skupštinu na svojevrsnom referendumu, a ta je tvrdnja potkrijepljena fotografijom prosvjednika s potpisom: *Bunt naroda, a ne ulice*. Na kraju članka novinar je iznio svoj zaključak prema kojemu su događaji u Crnoj Gori uvjerljivo posvjedočili da postoji čvrsta povezanost i solidarnost snaga političke birokracije na razini Jugoslavije te je stoga umiješanost savezne političke birokracije u događaje u Crnoj Gori, posebno u primjeni sile nad narodom ogromna. Utoliko, objašnjava se, epilog crnogorske političke situacije mora izazvati i neophodne posljedice na saveznom nivou i svaka situacija u kojoj bi se mimoišla odgovornost saveznih organa, a posebno Stipe Šuvara imala bi veoma nepovoljne posljedice u Crnoj Gori i izazvala bi dodatno ogorčenje.³⁹⁴

Unatoč stremljenjima srpskog režima kroz zahtjeve mjesnih partijskih organizacija i promocije teze o Šuvarovoj odgovornosti u tisku, do Šuvarove toliko zazivane smjene na 20. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije nije došlo. Sjednica je održana od 30. siječnja do 1. veljače. Iako se raspravljalo o zahtjevima za ostavkama, smjenama, pogoršanju stanja na Kosovu i padu životnog standarda, nikakve radikalne odluke nisu donesene.³⁹⁵ Ipak, ova je sjednica bila značajna po tome što se jasno potegnulo pitanje dvojnosti, odnosno suprotnosti između dvije struje u Savezu komunista i iz prezentiranih stavova sve jasnije je bilo da su te dvije struje sa svojim konceptima i idejama o uređenju državne zajednice vrlo teško pomirljive. To je najjasnije izrazio hrvatski član predsjedništva Ivo Družić, čiji je govor, održan drugog dana sjednice, značajan i zato što se osvrnuo na medijsku propagandu. Kako su, *Večernje novosti* prenijele, posvetivši sjednici punih devet stranica, cijeli je taj dan protekao u nadmudrivanju i uvjeravanju o tome ima li u najvišem partijskom vodstvu neprincipijelne koalicije i da li učestale kritike i napadi na partijski vrh zemlje i pogotovo Stipu Šuvara, također imaju neprincipijelnu podlogu. Družić se obratio

³⁹² Z. SIMIĆ, „Traži se smenjivanje dr. Stipe Šuvara“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27047., 24. siječnja 1989., 9.

³⁹³ D. KOCIĆ, „Tvrđokorna birokratija ne priznaje narod“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27047., 24. siječnja 1989., 9.

³⁹⁴ Milorad VUČEVIĆ, „Deset dana posle“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1986., 22. siječnja 1989., 26.

³⁹⁵ Dragan JOVANOVIĆ, „Odbrojavanje počelo“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1988., 5. veljače 1989., 9.

izravno Miloševiću i Šuvaru, kao *rukovodiocima s trenutno najvišim autoritetom u Savezu komunista Jugoslavije*, pozvavši ih da nadiđu razlike, koje utječu na razdor u Jugoslaviji. Istaknuo je kako se neprestano govori o dvije linije u rukovodstvu – samoupravnoj i etatističkoj, federalističkoj i unitarističkoj, centralističkoj i separatističkoj, dodavši kako rukovodstva u zemlji i Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije slične na dvije željezničke kompozicije, čijim lokomotivama upravljaju Šuvar i Milošević i svaki gura svoj vlak u drugom smjeru, dok su članovi Komiteta razapeti između dvije struje. Družić se prvo obratio Miloševiću upitavši: *Što tebi, družo Slobodane treba da se u jednom broju Politike u sedam naslova napada drug Šuvar?*, a potom Šuvaru: *Što tebi, družo Stipe treba da preko TV ekrana šalješ poruke drugu Miloševiću, kada je ovo mjesto na kojem se u lice govori.*³⁹⁶ Prozivanje Slobodana Miloševića zbog članka u *Politici* i više nego dovoljno govori o tome koliko je čvrsta i očita bila spona između *Politike* i Miloševićeva režima, već u očima suvremenika. Družić je, u nastojanju da istakne svoju nepristranost Miloševiću poručio kako ne spada u one koji ga smatraju srpskim nacionalistom i borcem za veliku Srbiju, koja će progutati pokrajine, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju, ali niti u one koji ga kuju u zvijezde. Podržao je njegovu politiku na Kosovu, rekavši da je zahvaljujući Miloševićevim istupima i upornosti Kosovo, više no ikad, zajednička jugoslavenska briga, a pohvalio je i Miloševićev doprinos rješavanju ustavnog položaja Srbije. Međutim, vezano za mitinge, upozorio je da *opravdan gnjev naroda* mora biti pretočen u demokratske izbore, jer će u protivnom narod biti izdan i naći se u istom položaju s novom birokracijom na vlasti. Družić je Miloševiću najviše predbacio što ne spominje riječ *federativna*, kad govori o slozi srpskog naroda: *Samo ti govori o slozi Srba. A Srbi u SFRJ nemaju samo SR Srbiju, kao svoju državu, nego i SR BiH i SR Hrvatska su države srpskog naroda. Prema tome, ako nema Tita, a nema „federativne“, a ima sloge, o kakvoj se Jugoslaviji radi?* Na kraju je upitao Miloševića zašto ne ide među Albance na Kosovo i zašto dopušta kršenje osnovnog principa demokratskog centralizma u Savezu komunista Jugoslavije, a Šuvara je kritizirao za pasivnost: *A tebi, družo Stipe, glavu ovde skidaju, a ti nemaš snage da kažeš popu pop, a bobu bob, kao što si obećao.*³⁹⁷ Sam Šuvar, kasnije je rekao da nije imao podršku iz Hrvatske na 20. sjednici, istaknuvši Družićevo izjednačavanje njega i Miloševića te da, zbog toga, nije niti bio u prilici postupiti drugačije,³⁹⁸ iako je Družić, što je vidljivo iz dijelova izlaganja, postupio kritički

³⁹⁶ N. STEFANOVIĆ, M. RADETIĆ, D. JOLIĆ, M. MILJKOVIĆ., R. DUBLJEVIĆ, I. LOVRIĆ, „20. Sednica CK SKJ, Poziv na slogu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23391, 1. veljače 1989., 2.

³⁹⁷ Isto.

³⁹⁸ *Na toj Dvadesetoj sjednici, na kojoj ja nisam rekao popu pop, bobu bob, a tobože sam obećao, od tridesetak sudionika iz Hrvatske javio se za riječ samo Ivica Račan, koji je u toj prilici govorio dosta korektno, zatim se javio Ivo Družić. On je ovako istupio: obratio se prvo meni: "Družo Stipe, ti si takav i takav", dao mi je*

prema Miloševićevoj politici „sloge“, odnosno „jedinstva“. Slobodan Milošević odgovorio je da su kritike homogenizacije kada se o Srbiji radi u raskoraku sa stvarnim činjenicama pa se zato ne mogu niti prihvatiti, ustvrdivši da u Srbiji nije izvedena homogenizacija na nacionalnoj osnovi, već je riječ o homogenizaciji svih građana Srbije, koji nisu samo srpske nacionalnosti, pogotovo ne u Vojvodini i u Beogradu, i to na solidarnosti sa žrtvama nasilja, a ne iz mržnje prema nedužnim ljudima i da se Srbija bori za svoje interese, čije ugrožavanje nikog poštenog i dobronamjernog ne ugrožava,³⁹⁹ jasno tako poručivši da nema niti najmanju namjeru mijenjati pravac svoje politike niti se obazirati na kritike. Štoviše u drugom svom izlaganju na istoj sjednici odlučno je rekao: *Događaji u Vojvodini označili su pad politike razbijanja Srbije, a ta politika bila je istorijska sramota. Pad te politike je istorijska pobjeda i neka me istorija tu demantuje. Ja to čvrsto uvernje imam.*⁴⁰⁰ Iako, kako je Milošević ustvrdio, akteri homogenizacije, odnosno, učesnici masovnih mitinga, doista nisu bili samo srpske nacionalnosti, činjenica jest da su Srbi svakako činili većinu, pa čak i u Vojvodini, gdje ih je među prosvjednicima bilo 76%, mada su činili 56, 5 % stanovništva te pokrajine⁴⁰¹ te se bez zadržke može govoriti o homogenizaciji srpskog naroda na nacionalnoj osnovi.⁴⁰²

Na 20. sjednici, kako je i najavljivano, održana je i rasprava o odgovornosti Stipe Šuvara, o čemu su *Večernje novosti* izvijestile pod naslovom *Sve same laži*, izdvojenim iz Šuvarova govora i uz njegovu fotografiju s potpisom: *Optužbe su neargumentovane*. Nakon što je Štefan Korošec pročitao zahtjev Izvanredne konferencije Saveza komunista Vojvodine kojim se traži Šuvarovo razrješenje i stav Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, prema kojem je ta inicijativa legitimna, za riječ se javio Stipe Šuvar i istaknuo, između ostaloga, kako je izložen *neviđenoj propagandnoj kampanji* u jednom dijelu zemlje te kako mu nije stalo do *onih koji tu kampanju proizvode*, ali ga kao čovjeka boli što *milijuni ljudi iz dana u dan slušaju najopakije laži*. Osvrnuo se na optužbe prema kojima je tvrdio da je srpski narod prijetnja makedonskom narodu, što je navedeno kao jedan od razloga za njegovom smjenom, pa je sam sebe citirao kako bi pokazao što je to tačno poslužilo kao

komplimente. Onda je pogledao tamo gdje sjedi Milošević i rekao: "Druže Sloba, ti si takav i takav", i dao mu je komplimente. A onda je rekao: "Apeliram na vas da ne vodite partijsku lokomotivu suprotnim pravcima." Sve je to zabilježeno. To je bila ta podrška iz Hrvatske. Ne možete vi koji niste bili unutra, na sjednici, tko to nije proživio, a čak sam i ja detalje zaboravio, razabrati što je bila nečija podrška. : „Moji obračuni s njima“, Radio Slobodna Europa, Dostupno na: [www. Slobodnaevropa.org/content/article/1045346.html](http://www.Slobodnaevropa.org/content/article/1045346.html)., učitano 3. listopada. 2014.

³⁹⁹ N. Stefanović, M. RADETIĆ, D. JOLIĆ, M. MILJKOVIĆ., R. DUBLJEVIĆ, I. LOVRIĆ, „20. Sednica CK SKJ, Poziv na slogu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23391, 1. veljače 1989., 3.

⁴⁰⁰ N. STEFANOVIĆ, M. RADETIĆ, D. JOLIĆ, M. MILJKOVIĆ., R. DUBLJEVIĆ, I. Lovrić, „20. Sednica CK SKJ, Ne postoje dve partije“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 391, 1. veljače 1989., 7.

⁴⁰¹ Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 422.

⁴⁰² Olivera Milosavljević u svom radu o Antibiurokratskoj revoluciji također govori o *procesu nacionalne homogenizacije*.; Olivera MILOSAVLJEVIĆ, *Antibiurokratska revolucija*, Dijalog povjesničara-historičara, Beograd, 2004., 323.

povod za *veliku kampanju* protiv njega *punu falsifikata i laži*. Istaknuo je da nije govorio o narodima nego o nacionalizmima u redovima pojedinih naroda, da je govorio o nacionalizmu klasnoga tipa i vezao ga za Srpsku pravoslavnu crkvu, zavapivši na kraju: *Gdje je tu srpski narod, gdje ja tu svađam srpski sa makedonskim narodom, molim vas?* Što se tiče događaja u Vojvodini i Crnoj Gori, Šušvar je istaknuo da nije, kako mu se imputiralo, rekao da narod ili ulica smjenjuje rukovodstva, već je upozorio da Savez komunista mora jasno i glasno reći da *mitinzi ne mogu smjenjivati partijska rukovodstva*. Šušvaru je na to replicirao Milo Đukanović, pripomenuvši da na mitingu i nije bio nitko drugi nego narod, na što je Šušvar ponovio kako je govorio o mitingu, a ne o narodu.⁴⁰³

Šušvarova obrana i objašnjavanje vlastitih stavova te isticanje da se protiv njega vodi kampanja, tu kampanju, nisu niti zaustavili niti umanjili, već su, naprotiv, poslužili kao zahvalan motiv za nove „pothvate“. Na Šušvarov govor, odnosno njegovu, *obranu*, s osobitim se sarkazmom, u klasičnom propagandističkom članku, osvrnuo novinar *NIN*-a u odjeljku pod naslovom *Ko je biskup Torkemada* i uz fotografiju Šušvara za govornicom s uzdignutim prstom i potpisom: *Prst kao manir*. Autor teksta navodi kako se stenogram Šušvarova govora, na koji su novinari čekali dugo u noć, razlikuje od onoga što je Šušvar doista rekao na Sjednici i što se moglo čuti na televiziji jer su *miksirana važna mesta*, no ističe kako mu ne pada na pamet napisati koja su to mjesta jer ne bi htio poput Šušvara imati nepovoljna iskustva s informativnim službama, koje falsificiraju stenograme, telegrame i TV snimke i „*obasipaju najodurnijim lažima milijune ljudi*.“ Ističe se, kako će, nakon Sjednice ostati barem tri verzije Šušvarova govora – jedna zapisana u stenogramu, druga na trakama televizija s kojima Šušvar ima loše iskustvo i treća na trakama televizija s kojima ima dobro iskustvo te kako u vrijeme dok je svijet postao globalno selo, čovjek ima sve više problema s istinom jer se ona stalno *miksuje i multiplicira*, da bi se i čuvenom inkvizitoru Torquemadi, *kojeg je Šušvar također spomenuo u svojoj obrani zavrtilo od njegovih kuloarskih smicalica*. *NIN*-ov novinar u objedama na Šušvarov račun, obogaćenim živopisnim etiketama ide još i dalje pa tvrdi da je Šušvar *velemajstor politikantskog trača, zakulisni maestro, koji vešto kao pauk zna plesti mrežu oko partijskih aparatčika i birokrata* čime u partiji, ali i u cijelom jugoslavenskom društvu stvara odnos snaga koji produžuje agoniju zemlje. U zaključnom dijelu odjeljka članka, autor teksta uspoređuje Miloševića i Šušvara, uzevši si kao primjer za sliku njihove osobnosti reakciju na govor Ive Družića. Tako se ističe da je Milošević odmah nakon govora izašao za govornicu i rekao da se ne ljuti na Družića, dok je Stipe Šušvar *oćutao* da bi ubrzo i

⁴⁰³ N. STEFANOVIĆ, M. RADETIĆ, D. JOLIĆ, M. MILJKOVIĆ., R. DUBLJEVIĆ, I. LOVRIĆ, „20. Sednica CK SKJ, Sve same laži“, Večernje novosti (Beograd), g. 37., br. 23391, 1. veljače 1989., 6.

napustio salu i zaključuje kako u partiji doista postoje dvije vrste komunista - jedni su sposobni, otvoreni, energični i drugačijeg moralnog profila pa zato svakome mogu pogledati u oči, a drugi su također sposobni, ali s manjim moralnim i drugim potencijalom pa ne samo da ne gledaju partijske drugove u oči, već i svoje i partijske probleme rješavaju iza leđa neistomišljenika. Članak je autor okončao izražavanjem nade da Šuvar neće nakon objavljenog teksta tražiti njegovu odgovornost.⁴⁰⁴

Nakon takve žustre kampanje, prvenstveno novinara Politikine izdavačke kuće, jasno je kakva se slika u srpskoj javnosti stvarala o Stipi Šuvaru. Zbog svojih kritika vezanih za smjene pokrajinskih vodstava na mitinzima i srbijanske politike, koja je težila centralizaciji i unitarizaciji te pristupa rješavanju kosovskog pitanja, on je nedvojbeno postao simbol svega lošega i nazadnoga u „birokratskom sustavu“, neprijatelj promjena, prijatelj Albanaca i neprijatelj srpskog naroda, koji priječi Srbiju na njezinu putu samorealizacije kao jedinstvene republike ravnopravne ostalima, služeći se pritom perfidnim metodama i zakulisnim igrama. Tisak je imao zadatak potpuno diskreditirati Šuvara pred srpskom javnošću, a kako će se situacija na Kosovu dalje zaoštravati, napadi na njega nastaviti će se nesmiljenom oštrinom.

5. 5. 3. Štrajk rudara u Starom trgu, Skup u Cankarjevu domu i uvođenje posebnih mjera na Kosovu

Dana 23. veljače 1989. na sjednici sva tri vijeća Skupštine Srbije jednoglasno su usvojeni amandmani na Ustav Socijalističke Republike Srbije nakon čega su dostavljeni pokrajinskim skupštinama koje su trebale dati suglasnost, kako bi u ožujku amandmani mogli biti proglašeni. Politika je tom događaju posvetila cijelu naslovnicu, uz fotografiju *trenutka usvajanja amandamana* i istaknutu izjavu, potpredsjednika Skupštine Borisava Jovića da je Srbija kao *jedinstvena i celovita država dobila odgovarajuća ovlašćenja na celoj svojoj teritoriji* i napomenu da delagati Skupštine s područja Kosova podržavaju ustavne promjene, kojima se ne narušava autonomnost pokrajina.⁴⁰⁵ Detaljnije o tim zbivanjima *Politika* je izvijestila u članku naslovljenom *Ispravljanje istorijske greške prema Srbiji i učvršćenje istinske autonomnosti pokrajina* uz podnaslove, kojima su prezentirane prednosti novog Ustava i isticana važnost povijesnog trenutka: *Srbija na putu da bude ravnopravna s ostalim republikama, Jačanje zakonitosti na celoj teritoriji Republike, Snažno izvršena volja građana, Srbiji je ustavni suverenitet oduzet 1974. godine, Prava autonomnost moguća je samo u*

⁴⁰⁴ Dragan JOVANOVIĆ, „Tko je biskup Torkemada?“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1988., 11.

⁴⁰⁵ Ivana ANOJČIĆ, Zoran RADISAVLJEVIĆ BILJANA ČPAJAK, „Jednoglasno usvojeni amandani na Ustav SR Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27078., , 24. veljače 1989., naslovnica,

*jedinstvenoj Republici, Ustavnim promjenama se koči iseljavanje i sprečava kontrarevolucija na Kosovu, Amandani ispravljaju veliku nepravdu.*⁴⁰⁶ Realno, amandmanima je autonomija pokrajina faktički ukinuta, a autonomiju su zadržale utoliko da bi kosovski i vojvođanski predstavnik u saveznim tijelima mogli imati pravo glasa i tako omogućiti Srbiji, odnosno Slobodanu Miloševiću prevlast.⁴⁰⁷ U članku se posebno ističu promjene na području tzv. narodne obrane prema kojima je predviđeno da Republika u cijelosti uređuje pitanja *koja su neophodna za postojanje usklađenog sistema i funkcionisanja svih subjekata u Republici* u smislu jasnog utvrđivanja prava i dužnosti subjekata, pripremanja, planiranja, organiziranja i rukovođenja narodnom obranom, kao i njezinim sastavnim dijelovima –teritorijalnom obranom i civilnom zaštitom.⁴⁰⁸ Upravo ta promjena imat će dalekosežne posljedice jer je praktički omogućila Miloševićevu režimu korištenje vojne sile u „pacificiranju“ Kosova. U međuvremenu, dok su se u Srbiji usvajali novi amandmani na Kosovu je bunt zbog promjene, odnosno instaliranja Miloševićevih kadrova u vodstvo Pokrajine dosegao vrhunac. Rudari Albanci iz rudnika Stari trg, kompleksa „Trepče“, započeli su štrajk glađu i odbili su izaći iz jama dok god se ne udovolji njihovim zahtjevima. Tražili su prvenstveno ostavku kosovskog vodstva - Rahmana Morine, Alija Šukrije i Husamedina Azemija, povratak autonomije zajamčene Ustavom iz 1974. i internacionalizaciju kosovskog problema u Ujedinjenim narodima. Srpsko je vodstvo bilo zgroženo. Na televizijama diljem zemlje, prenošene su snimke izmučenih rudara, zbijenih u vlažnim jamama, što je kod gledatelja izvan Srbije izazivalo empatiju i solidarnost.⁴⁰⁹

Srbijanski tisak, s druge strane, imao je zadatak uvjeriti javnost da u Starom trgu separatisti i nacionalisti provode kontrarevoluciju, koja dovodi u pitanje opstanak Jugoslavije. Takav je stav zauzet i u srpskoj skupštini na kojoj je istaknuto, između ostaloga, da se u Jugoslaviju za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata doselilo 15. 000 Albanaca, što je *Politika* istaknula i u naslovu odjeljka članka *Na Kosovu je doveden u pitanje opstanak Jugoslavije*. Opisuje se kako se između 1968. i 1971. provodila intenzivna integracija albanskih obitelji u društvo tako što su dobivali zemljišta, stanove i kuće, omogućavalo im se otvaranje zanatske radnje, zapošljavanje i školovanje i napominje kako je prilikom integracije bilo i teškoća jer su i sposobne albanske izbjeglice odbijale raditi i tražili su novčanu pomoć. Osim toga, navodi se da su prodavali pokretnu imovinu i prijavljivali se za raseljavanje pa su

⁴⁰⁶ „Ispravljanje istorijske greške prema Srbiji i učvršćenje istinske autonomnosti pokrajina“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27078., 24. veljače 1989, 5. -7.

⁴⁰⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*

⁴⁰⁸ Ivana ANOJČIĆ, Zoran RADISAVLJEVIĆ, Biljana ČPAJAK, „Jednoglasno usvojeni amandani na Ustav SR Srbije“, *Politika*, g. 86., br. 27078., 24. veljače 1989., naslovnica.

⁴⁰⁹ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 52.

potom birali mjesta u kojima bi htjeli živjeti te stanove i zemljišta kao i da se neki čak nisu željeli brinuti o starijim članovima svojih obitelji, već su ih prepuštali društvu na teret.⁴¹⁰ Na taj način Albanci su ponovno prezentirani kao lijeni, nezainteresirani za rad i kao teret poštenim građanima. U antrfileu istog članka, naslovljenom *Posljedni pokušaj separatista da spreče usvajanje ustavnih promena* donosi se apel, što su ga delegati Skupštine uputili građanima albanske nacionalnosti s Kosova u kojem se upozorava da su građani Srbije suočeni s posljednjim pokušajem *albanskih separatista i nacionalista* da, nastavljajući se služiti obmanjivanjem i zavođenjem pripadnika albanske narodnosti spriječe usvajanje predloženih ustavnih promjena i destabiliziraju Jugoslaviju te se poziva građane Kosova da se odupru *neprijateljskim i bezumnim aktivnostima*.⁴¹¹

Osim štrajka rudara, diljem Kosova nastavljeni su protestni skupovi radnika i studenata. *Politika* pod naslovom *Albanski nacionalisti stupili na scenu*, ističe da se situacija sve više pogoršava i kako treba prekinuti proteste i vratiti se poslu. Donosi se i fotografija s protesta albanskih studenata u dvorani „25 maj“ u Prištini, a u antrfileu naslovljenom *Neprijateljski pozivi na krvoproliće*, navodi se kako su se u Prištini i u drugim gradovima noću pojavili pamfleti neprijateljskog sadržaja u kojima se Albance poziva na bunt i krvoproliće i u kojima se kaže da se rukovodstvima Srbije, Kosova i Jugoslavije ne može vjerovati i više se s njima ne može razgovarati drugačije nego kroz pušcane cijevi. Uz to se napominje kako *velikoalbanskim nacionalistima i separatistima* posebno smeta jedinstvo pokrajinskog, republičkog i jugoslavenskog rukovodstva.⁴¹² Nije teško pretpostaviti da su takve vijesti morale izazivati kod javnosti osjećaj straha i ugroženosti. Rudari iz Starog trga tražili su i pismene jamstva da se Ustav neće mijenjati, a odlučili su i prekinuti kontakte sa svima izvan jame te su prihvaćali jedino vodu.⁴¹³ U situaciji, koja je sve više poprimala dramatične razmjere, na Kosovo su otputovali Stipe Šušar i Slobodan Milošević. Prema vlastitu svjedočanstvu, Šušar je prvotno trebao ići na Kosovo bez Miloševića, ali je inzistirao da ide i Milošević, sluteći da će u protivnom biti optužen da ide pomagati albanske nacionaliste. U Prištini, pred zgradom Pokrajinskog komiteta gdje su došli na sastanak s kosovskim vodstvom, dočekalo ih je oko stotinjak ljudi, dok ih je na ulicama grada bilo i do 30 000. Šušaru je mnoštvo skandiralo, a Miloševiću su zviždali.⁴¹⁴ *Politika* je, međutim

⁴¹⁰ Ivana ANOJČIĆ, Zoran RADISAVLJEVIĆ Biljana ČPAJAK, „Na Kosovu je doveden u pitanje opstanak Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27078., 24. veljače 1989., 8.

⁴¹¹ Isto.

⁴¹² Z. ZEJNEDI, „Albanski nacionalisti stupili na scenu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27078., 24. veljače 1989., 13.

⁴¹³ D. MRKIĆ, „Štrajkaši sad traže i pismene garancije da se Ustav neće menjati“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27078., 24. veljače 1989., 14.

⁴¹⁴ „Svjedoci raspada, Stipe Šušar: Moji obračuni s njima“, *Radio Slobodna Europa*

izvijestila drugačije, navevši da su Rahmanu Morini, Stipi Šuvaru i Slobodanu Miloševiću oko nekoliko tisuća građana aplaudirali i uzvikivali: *Slobo, Slobodo, Šuvar, Šuvar, Tito, Tito*, ali da je bilo *i sporadičnih zvižduka*.⁴¹⁵ Slobodan Milošević i, s njegove strane instalirano, kosovsko vodstvo nastojali su uvjeriti Albance na Kosovu kako je njihov strah od ustavnih promjena neosnovan, o čemu je velikim naslovima obavještavala i *Politika*, ali s druge strane i dalje upozoravala na opasnost od *separatista* i nastavljala na svaki način diskreditirati protivnika, odnosno organizatore štrajka i prosvjeda prikazujući ih kao ekstremne nacionaliste, koji se, da bi postigli svoje ciljeve, ne libe koristiti i djecu. Tako se donosi članak naslovljen *Deca skandiraju, Trepča, Trepča* u kojem se izvještava kako se grupa od pedeset dječaka i djevojčica između sedam i četrnaest godina, među kojima je bilo i onih čiji očevi nisu u jami, okupila pred ulazom u jednu od jama i uzvikivala političke parole: *Oni su praktično predvodili decu da uzvikuju političke parole*.⁴¹⁶

Kroz izvještavanje se pazilo da se ne vrijeđa i optužuje same rudare, već se sva gorčina usmjerila na „neimenovane“ organizatore pa se *Politika* pitala *Tko i iz kojih pobuda manipuliraju rudarima i drugim radnim ljudima?*, istaknuvši u antrfileu istoga članka vijest prema kojoj je Azem Vlasi tajno posjetio rudare i to u društvu bivšeg dužnosnika s Kosova Bahrija Oručija i člana Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije Kolja Široke,⁴¹⁷ te je tako sama i odgovorila na pitanje koga smatra organizatorom zbivanja u Trepči. Kako se situacija nije smirivala, Stipe Šuvar je otišao u Trepču i spustio se u jamu razgovarati s rudarima. Prema vlastitim navodima do posljednjeg je trenutka bio uvjeren da će Milošević i Morina doći za njim, no to se nije dogodilo. Pri dolasku do rudnika, direktor trepčanskog rudnika Burhan Kavaja i rekao mu da ga rudari ne žele vidjeti jer su uvrijeđeni što nije došao ranije no naposljetku su pristali. Šuvar je liftom, sa zaštitnom kacigom, krenuo u dubinu jame, a televizija je sve prenosila.⁴¹⁸ Stipe Šuvar rudare je uvjeravao da osnovna načela ustava iz 1974. nisu promijenjena i da se u predloženim amandmanima na Ustav Srbije radi samo o proširenju ingerencija Republike, a ni u kojem slučaju o ukidanju autonomije i tražio je od njih da prekinu štrajk. Šuvar je i ovom prilikom ostao dosljedan svom stavu da se mitinzima i štrajkovima ne mogu smjenjivati partijska rukovodstva, što je i objašnjavao rudarima,⁴¹⁹ no njegovi su pokušaji ostali bez rezultata. Burhan Kavaja upozoravao je da u rudnicima ima

⁴¹⁵ „U interesu je svih građana na Kosovu da se udruže i oslobode zajedničkog zla“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27079., 25. veljače 1989., naslovnica.

⁴¹⁶ „Deca skandiraju Trepča, Trepča“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27080., 26. veljače 1989., 6.

⁴¹⁷ „Krivica za teško stanje ne može se deliti“, *Politika*, (Beograd) g. 86., br. 27080., 26. veljače 1989., 6.

⁴¹⁸ „Svjedoci raspada, Stipe Šuvar: Moji obračuni s njima“, *Radio Slobodna Europa*

⁴¹⁹ „Razgovor u jami završen bez rezultata“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27080., 26. veljače 1989., 7.

2400 kg eksploziva i 1300 ljudi pa ga netko može i zabunom aktivirati.⁴²⁰ Na pitanje novinara, koji su cijelo vrijeme dežurali ispred rudnika, je li točno da rudari prijete kako će minirati rudnik ako se ne udovolji njihovim zahtjevima, tehnički direktor Ibuš Jonuzi odgovorio je da rudari poslije šestodnevnog boravka u jami već pokazuju znakove nervnog rastrojstva pa je sve moguće.⁴²¹ U sve napetijoj situaciji, Slobodan Milošević zalagao se za proglašenje izvanrednog stanja, a general Petar Gračanin, predsjednik Srbije, upozoravao je uoči sjednice saveznog vodstva predsjednika Predsjedništva Jugoslavije Raifa Dizdarevića da je više od 50. 000 naoružanih Srba i Crnogoraca spremno marširati na Kosovo.⁴²²

Dana 26. veljače jugoslavensko je vodstvo na sjednici žustro raspravljalo o uvođenju izvanrednog stanja. Slovenci i Hrvati su optuživani da na Kosovo šalju hranu i novac, kako bi potpomogli štrajk, a Milošević je htio poslati Jugoslavensku narodnu armiju da ga prekine. U posljednjem pokušaju prekidanja štrajka, nazvao je Vlasija u Prištinu i zatražio od njega da nagovori rudare na prekid štrajka, na što mu je Vlasi odgovorio da je bio u rudniku te je uvjeren da rudari neće popustiti sve dok se ne udovolji njihovim zahtjevima.⁴²³ Savezno je predsjedništvo potom donijelo odluku o uvođenju posebnih mjera na Kosovu *radi zaštite ustavnog poretka, javnog reda i mira, osobne i imovinske sigurnosti svih građana i društvene imovine*,⁴²⁴ a Rahman Morina, Husamedin Azemi i Ali Šukrija podnijeli su ostavke.⁴²⁵ Rudari u prekinuli štrajk, a nakon tjedan dana provedenih u jami, njih 180 je uslijed teškog zdravstvenog stanja odmah prebačeno u bolnicu.⁴²⁶ Međutim, u rubrici *Odjeci i reagovanja* objavljeno je pismo Đure Skulića, bivšeg, kako sam ističe, dugogodišnjeg upravitelja elektrostrojarskog i građevinskog održavanja Topionice olova Trepča pod naslovom *U interesu istine moram reći nešto o uslovima u jami Stari trg* u kojem ističe da je u jami temperatura konstantna – 23 stupnja Celzijevih, zrak se ubacuje u jamu jakim ventilatorima s planina i pošto nema miniranja i kopanja, nema niti zaprašenosti i zaključuje da u takvim uvjetima gotovo i nema granice koliko čovjek može ostati u jami bez posljedica za zdravlje. Ujedno, postavlja pitanje zašto rudari ne dopuštaju svojim kolegama drugih nacionalnosti i

⁴²⁰ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 53

⁴²¹ Vladimir MANDIĆ, Zejned ZEJNEDI, Tihomir NEŠIĆ, Miodrag VUJOVIĆ, Dušan MRKIĆ, Davor SOKA, „Rudari ne izlaze iz jama“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27080., 26. veljače 1989., 7.

⁴²² Iz intervjua s Raifom Dizdarevićem za Europa magazin: *Mene je Petar Gračanin dva ili tri dana prije te sjednice upozorio kako se u Srbiji sprema 50 000 doseljenih Srba s Kosova da krene na Kosovo. A u toku obaranja crnogorskog vodstva u siječnju, bili su povici: Idemo na Kosovo, dajete nam oružje! A mi smo imali informacije da se grupe ekstremista iz Crne Gore također spremaju na Kosovo. Ja sam informaciju Gračanina primio vrlo ozbiljno.*; „Zašto se raspala Jugoslavija (15), Velika Prevara“, *Europa Magazin*, digitalno izdanje, Dostupno na: <http://www.europamagazine.info/feljtonoktobar.htm>, učitano 15. listopada 2014.

⁴²³ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 53.

⁴²⁴ „Uvedene posebne mere na Kosovu“, *Politika*, g. 86., br. 27082., 28. veljače 1989., naslovnica

⁴²⁵ „Rahman Morina, Husamedin Azemi i Ali Šukrija podneli ostavke“, *Politika*, g. 86., br. 27082., 28. veljače 1989., naslovnica

⁴²⁶ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 54.

novinarima da se priključe praćenju događaja unutar jame i izražava čuđenje što su radnici srpske i crnogorske nacionalnosti spriječeni raditi na visokim pećima, čime bi materijalna šteta bila manja te predlaže da se šteta naplati iz Fonda za nerazvijene. Na kraju zaključuje kako će zdravstveno ispaštati jedino radnici remonta i održavanja, rušeći i montirajući peći jer su tu radni uvjeti najteži, a u tim službama radi većina majstora srpske i crnogorske nacionalnosti.⁴²⁷

Na sjednici saveznog vodstva Slobodan Milošević je inzistirao na ustavnim promjenama i poručio Milanu Kučanu da će Srbija, ukoliko partijski vrh ne podupre amandmane, učiniti što želi, služeći se svakim sredstvom koje će smatrati potrebnim, na što mu je Kučan odgovorio da će to značiti kraj Jugoslavije. Slovensko je vodstvo i javnost za cijelo vrijeme štrajka rudara izražavalo brigu za ljudska prava pobunjenih Albanaca i upozoravalo na Miloševićev nacionalistički pokret.⁴²⁸ Stoga je u predvečerje 27. veljače⁴²⁹ u Cankarjevom domu u Ljubljani održan skup koji je sazvao Odbor za ljudska prava, na kojemu je sudjelovalo cjelokupno političko vodstvo Slovenije i stalo na stranu rudara, a protiv srpskog vodstva. Jože Školjc, vođa Omladinske organizacije Slovenije u svom je govoru usporedio položaj Albanaca u Jugoslaviji s položajem Židova u Drugom svjetskom ratu, što je srpsku javnost, već naviklu na konstantne usporedbe srpske žrtve u Drugom svjetskom ratu sa sudbinom Židova, zgranulo više od ičega drugoga izrečenoga na skupu. Za govornicom su se smjenjivali govornici, svi redom osuđujući Srbiju za represiju na Kosovu.⁴³⁰ Milan Kučan izjavio je da se na Kosovu brani Jugoslavija,⁴³¹ istaknuvši pravo kosovskih građana i komunista da sami izaberu svoje rukovodstvo. Kučan je napomenuo da Slovenci nisu slučajni gosti u Jugoslaviji, da su pomogli u njezinu stvaranju pa su i odgovorni za njezinu budućnost i rekao da prosvjeduju protiv raspirivanja psihoze izvanrednog stanja, upozorivši da se događa tihi udar koji mijenja lice Jugoslavije.⁴³² Snimka skupa u Cankarjevu domu u roku nekoliko sati, prevedena je na srpski i emitirana na Radio televiziji Beograd. Zgrožena srpska javnost, već i onako uznemirena razvojem situacije na Kosovu, sada se digla na noge.⁴³³ U kasnim večernjim satima beogradski su studenti izašli na ulice i krenuli prema zgradi savezne skupštine,⁴³⁴ građani su stali izlaziti pred zgrade, a partijsku su dužnosnici obilazili ključne

⁴²⁷ Đuro SKUPIĆ, „U interesu istine moram reći nešto u uslovima u jami „Stari trg“, *Odjeci i reagovanja*, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27080., 26. veljače 1989, 13.

⁴²⁸ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 627.

⁴²⁹ Dejan Jović pogrešno navodi 28. veljače kao datum skupa u Cankarjevom domu.; Dejan JOVIĆ, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, 458.

⁴³⁰ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 54

⁴³¹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 627.

⁴³² Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 54

⁴³³ Isto, 55.

⁴³⁴ Zoran RAKIĆ, *Hronologija događaja*, NIN (Beograd), g. 38., br. 1992., 5. ožujka 1989., 9.

tvornice oko Beograda i dogovarali mitinge.⁴³⁵ Kroz cijelu noć i idući dan pridruživalo se sve više prosvjednika. Uпитno je koliko se točno ljudi okupilo, no mediji su govorili o milijunu.⁴³⁶

Kroz cijeli dan zasjedala je krizna sjednica srpskog i saveznog vodstva. Milošević je ustrajao u zahtjevu da se proglasi izvanredno stanje na Kosovu, a Milan Kučan je to odlučno odbijao smatrajući da bi se tako otvorila mogućnost za eventualnu buduću srbijansku intervenciju protiv Slovenije.⁴³⁷ Na beogradskim ulicama okupljena je masa uporno dozivala Slobodana Miloševića, a Borisav Jović je uskliknuo: *Srbija gori!*⁴³⁸ Raif Dizdarević isprva se odbijao obratiti masi, ali na kraju je ipak pristao, nastojeći ih umiriti tvrdnjom da Predsjedništvo poduzima sve mjere dopuštene ustavom i zakonom da bi branilo Jugoslaviju i sigurnost svih ljudi u zemlji.⁴³⁹ I od Stipe Šuvara se tražilo da se obrati prosvjednicima no on je to odbio, proglašivši se bolesnim, objasnivši kasnije da to nije učinio iz straha nego zato što je znao da se masi ništa ne može objasniti i da ga zovu smo kako bi ga izviždali i ismijali, kao što se dogodilo Dizdareviću.⁴⁴⁰ Okupljeni narod, u stvari je želio čuti samo Miloševića, koji je duže vrijeme odbijao govoriti pod izlikom da nije psihički spreman.⁴⁴¹ Kad se naposljetku, 24 sata nakon početka mitinga pojavio pred okupljenim mnoštvom rekao im je kako nema te sile koje može pokolebati rukovodstvo Srbije i građane Srbije u borbi za pravedne ciljeve.⁴⁴² Mnoštvo je cijelo vrijeme skandiralo *Uhapsite Vlasija!*, a Milošević je tada izgovorio svoju čuvenu rečenicu: *Ne čujem dobro!*, ponovivši je još jednom, baš kao što je godinu i pol ranije učinio na Kosovu Polju sa svojom prvom slavnom rečenicom *Ne sme niko da vas bije*, dodavši: *A želim da vam odgovorim na ovo što tražite... Da će oni koji su se poslužili ljudima da manipulišu radi ostvarenja političkih ciljeva protiv Jugoslavije biti kažnjeni i biti uhapšeni*. Na to su se razlomili uzvici i aplauz euforične gomile.⁴⁴³ Prema vlastitu svjedočanstvu, Vlasi se vozio Beogradom, kad je na radiju čuo skandiranja s mitinga, kojima se traži njegovo uhićenje. Zatvoren je sutradan⁴⁴⁴, a kasnije je zajedno s petnaestak suradnika,

⁴³⁵ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 54

⁴³⁵ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 55.

⁴³⁶ Zoran RAKIĆ, *Hronologija događaja*, NIN (Beograd), g. 38., br. 1992., 5. ožujka 1989., 9.

⁴³⁷ Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 56.

⁴³⁸ Isto.

⁴³⁹ „Odbranicemo Jugoslaviju i sigurnost svih ljudi“, *Politika*, g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁴⁰ Svjedoci raspada, Stipe Šuvar: „Moji obračuni s njima“, *Radio Slobodna Europa*

⁴⁴¹ Svjedoci raspada, Stipe Šuvar: „Moji obračuni s njima“, *Radio Slobodna Europa*

⁴⁴² Laura SLIBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 56.

⁴⁴³ Transkribirano prema snimci Miloševićeva govora sadržanoj u dokumentarnom serijalu *Smrt Jugoslavije: The Death of Yugoslavia*, ep. 1. *Enter Nationalism*, BBC, 1995., HMDCDR, Zbirka nekonvencionalnog gradiva, DVD br. 964.

⁴⁴⁴ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 57.

među kojima je bio i direktor Trepče Burhan Kavaja izveden pred sud. U pritvoru je proveo četrnaest mjeseci, no na kraju je oslobođen.⁴⁴⁵

Nakon ostavki kosovskog vodstva, oko 800 rudara „Kopaonika“ (rudnika kod Leposavića), srpske i crnogorske nacionalnosti odbijalo je izaći iz jama tražeći povlačenje ostavki Morine, Šukrije i Azemija. No, za razliku od rudara Staroga trga, nisu obustavili rad, već se proizvodnja, kako *Politika* ističe, nije prekidala. Štoviše, prenosi se izjava tehničkog direktora prema kojoj je plan proizvodnje u jednom danu „štrajka“ ispunjen 106% te predsjednika odbora za provođenja zahtjeva rudara, koji je novinarima rekao da ne silaze u jamu jer je ondje velika vlaga, blato i teško se diše te su uvjeti mnogo teži nego u Starom trgu. Članak je upotpunjen fotografijom zaposlenih rudara uz potpis: *Rudari Leposavića ne izlaze iz jame u kojoj nastavljaju da rade.*⁴⁴⁶ Na taj način pred očima javnosti srpski i crnogorski rudari postaju veće žrtve od Albanaca iz Starog trga jer se nalaze u težim uvjetima, a uz to nisu prekinuli proizvodnju te je tako istaknuta njihova radišnost, koja dolazi u kontrast s već ukorijenjenim stereotipom o albanskoj lijenosti.

5. 5. 4. Reakcije na izostanak slovenske i hrvatske podrške Miloševiću načinu rješavanja demonstracija na Kosovu i početak „događanja naroda“ u Hrvatskoj

Srbijanski je tisak detaljno i s oduševljenjem izvještavao o nezapamćenom dvodnevnom skupu, nazivajući ga skupom za Jugoslaviju, ali istovremeno se zgražavao, snebivao i ogorčavao, prvenstveno slovenskim reakcijama u Cankarjevu domu na zbivanja u Starom trgu, a potom i hrvatskim vodstvom, koje kosovske demonstracije u srpskim očima nije dovoljno oštro osudilo pa onda iz toga proizlazi da ih je također i podržalo. Na *Politikinoj* naslovnici, uz fotografiju doista impresivnog broja ljudi pred Skupštinom, stajala je vijest da su u mnogim krajevima zemlje održani protestni zborovi povodom zbivanja na Kosovu i veliki naslov: *Odranićemo Jugoslaviju i sigurnost svih ljudi* i podnaslov *Oterajmo sve koji nas dele*, a u glavi se navodi da su protestni skupovi, osim u Beogradu održani i u Vojvodini, na Kosovu i Metohiji, u Makedoniji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.⁴⁴⁷ U članku o *protestnim zborovima* navodi se da je pred Skupštinom bilo više od milijun ljudi te da su građani Beograda predvođeni studentima i radnicima, uz sudjelovanje stanovnika iz mnogih mjesta u Srbiji, najoštrije protestirali protiv *eskalacije albanskog separatizma* na Kosovu i *podrške separatistima iz Slovenije i Hrvatske.*⁴⁴⁸ Vezano za navodnu podršku separatizmu u

⁴⁴⁵ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 628.

⁴⁴⁶ „Ostajemo u rudniku i nastavljamo rad“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 6.

⁴⁴⁷ „Odranićemo Jugoslaviju i sigurnost svih ljudi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁴⁸ „Ne popustiti nijednom zahtevu kontrarevolucije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 2.

Hrvatskoj i Sloveniji, tvrdi se, i ističe u podnaslovu odjeljka članka da je u Sloveniji i Hrvatskoj *ispoljeno suučesništvo sa kontrarevolucijom*. Ističe se kako *štab kontrarevolucije* opasno manipulira s nedužnim rudarima i gura ih u podzemlje rudokopa *kao zamorčiće radi brutalnog postizanja antijugoslavenskih ciljeva ne prezajući od ugrožavanja života stotine ljudi*. Na orijentaciji grubih pritisaka na legalne institucije Pokrajine i Republike Srbije, kako se napominje, *štab kontrarevolucije* ima moralnu i političku podršku nekih rukovodećih struktura u Hrvatskoj i Sloveniji, *što predstavlja suučesništvo s kontrarevolucijom*.⁴⁴⁹

Srpsko je vodstvo, kao što je ranije navedeno, bilo najviše iritirano skupom u Cankarjevu domu pa se tako ovom prilikom ističe da je ono što se dogodilo u Ljubljani bilo kao da se dogodilo u nekoj tuđoj zemlji i da je sličilo na *opasnu antisrpsku histeriju*, što je pak podsjećalo na *ona mračna vremena za koja smo mislili da su nepovratna*. Parole i transparenti s prigodnih mitinga po Srbiji, istaknuti po običaju u antrfileu, sadržavali su više nego ikad dotad poruke upućene Slovincima: *Slovinci, setite se srpske pogače!, Slovenci, sram vas bilo! Braćo Slovenci –zašto?, Slovenija laže!., Slobo gore – Smole dole!*, Hrvatska, točnije njezino vodstvo, spomenuta je samo u jednoj paroli, i to združena sa Slovincima: *U čije ime govori slovenačko i hrvatsko rukovodstvo?* Osim parola, ističe se kako su građani i studenti pjevali i razne pjesme. Većina njih u Jugoslaviji su percipirane kao nacionalističke i kao pjesme velikosrpskog predznaka, a nije pretjerano reći da su se u toj funkciji na mitinzima i pjevale, no to se uopće ne napominje, već se samo nabrajaju: *Tamo daleko, Igrale se delije nasred zemlje Srbije, Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala...*⁴⁵⁰ Politikom su se zaredali članci, odnosno naslovi upereni protiv Slovenije. U članku *Kvazihumanitarno reagovanje SR Slovenije - podrška iredenti*, opisuje se protest Nikišićana zbog slovenske reakcije.⁴⁵¹ Društvo slovensko-srpskog prijateljstva miting u Ljubljani okarakteriziralo je, kako *Politika* u naslovu ističe, kao *otvoreno antisrpsko i antijugoslavensko raspoloženje*.⁴⁵² Prenose se i protesti Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva zbog korištenja, odnosno *zloupotrebe* židovskog nacionalnog znaka od strane zbora Socijalističkog saveza Slovenije kad su *albanski separatisti* izjednačeni sa stradanjem Židova za vrijeme Hitlerovih progona i napominje se da ako i postoji neko uspoređenje sa stradanjem židovskog naroda, ono se može odnositi samo na Srbe, Crnogorce i *progresivne Albance*, koji su u mnogo čemu u sličnoj

⁴⁴⁹ Isto.

⁴⁵⁰ Isto.

⁴⁵¹ M. ĐUKANOVIĆ, "Kvazihumanitarno reagovanje SR Slovenije – podrška iredenti", *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 8.

⁴⁵² „Otvoreno antisrpsko i antijugoslavensko raspoloženje“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 8.

situaciji kao Židovi za vrijeme *hitlerizma*.⁴⁵³ Jednako ogorčenje izrazio je i Savez židovskih općina Jugoslavije.⁴⁵⁴ U Banja Luci protestirali su radnici „Elektropokrajine“, odaslavši telegrame najvišim rukovodstvima u državi, tvrdeći da stavovi slovenskog vodstva nemaju nikakve veze s demokracijom i zahtijevajući da se ukinu izdvajanja za nerazvijene kako se ne bi pomagala iredenta,⁴⁵⁵ a Udruženje književnika Srbije poručilo je Društvu slovenskih pisaca: *Izdali ste prijateljstvo*.⁴⁵⁶ Uza sve, objavljena je i vijest da je Maribor poslao na Kosovo kamione s hranom i dekama.⁴⁵⁷

Niti Srpska akademija nauka i umetnosti nije propustila iznijeti svoj stav oko zbivanja u Cankarjevu domu, što je istaknuto naslovom *Srpskom narodu niko u njegovoj istoriji nije naneo veću uvredu*. Predsjedništvo SANU u svom je priopćenju istaknulo da su govori na Skupu bili vrlo uvredljivi, nepravedni i nepošteni prema srpskom narodu i izrazilo *veliko i istinsko zaprepaštenje* mitingom i razočaranje postupcima slovenske javnosti nakon njega. U svom je priopćenju Akademija podrugljivo ustvrdila kako je, zahvaljujući dugo pripremanoj akciji, u kojoj su rudari štrajkaši poslužili kao povod, došlo do sasvim neobičnog savezništva između predstavnika jednog civilizovanog društva srednjoeuropske pripadnosti sa nosiocima izrazito orijentalnog zuluma. Usporedbu Albanaca sa Židovima za vrijeme Drugog svjetskog rata i akademici su okarakterizirali kao najveću uvredu ikad nanesenu srpskom narodu. U zaključnom dijelu priopćenja istaknuto je da je duboko žalosno to što slovenski političari ne žele shvatiti da svjesno ili nesvjesno stoje na pozicijama razbijanja Jugoslavije.⁴⁵⁸

Večernje novosti su također punu pažnju posvetile masovnom mitingu u Beogradu, kao i protestima diljem zemlje o čemu su na naslovnici izvijestile pod naslovom *Narod je garancija* i također je upotpunili fotografijom.⁴⁵⁹ U vrlo emotivno toniranom članku istaknuto je kako je cijeli Beograd još jednom ustao protiv svih pokušaja cijepanja Jugoslavije i kako su ulicama odjekivali aplauzi, a u mnogim očima su se caklile suze. Posebno je istaknuto kako su sudionici mitinga u više navrata odlučno pozivali najodgovornije u zemlji da prekinu s podjelama i poštuju volju naroda koja je bez obzira na težnje kontrarevolucije, nacionalista i separatista i na stavove dijela rukovodstava Slovenije i Hrvatske i njihovih istomišljenika

⁴⁵³ „Protest protiv zlupotrebe jevrejskog nacionalnog znaka“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 8.

⁴⁵⁴ „Ogorčenje zbog zlupotrebe Davidove zvezde“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 8., 17.

⁴⁵⁵ „Banjaluka: Stavovi rukovodstva Slovenije nemaju ničeg zajedničkog s demokacijom“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 8., 17

⁴⁵⁶ S. PETROVIĆ, „Izdali ste prijateljstvo“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 8., 17.

⁴⁵⁷ S. PETROVIĆ, „Maribor poslao kamione sa hranom i ćebadima“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989., 17.

⁴⁵⁸ „Srpskom narodu niko u njegovoj istoriji nije naneo veću uvredu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27084., 2. ožujka 1989., 5.

⁴⁵⁹ „Narod je garancija“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., naslovnica

jasna – Jugoslavija mora ostati.⁴⁶⁰ Poseban je članak posvećen govoru Slobodana Miloševića na mitingu i to pod naslovom: *Krvnici će biti uhapšeni*.⁴⁶¹

O skupu u Cankarjevu domu izvješteno je pod naslovom *Zlokobne poruke*, uz karikaturu zmaja, prijetećeg izraza, kojem sa svake strane vrata izlazi po jedna crna ptičurina, s potpisom *Mutant*. U tekstu se ističe da su atmosfera i poruke iz Cankarjeva doma jasno pokazali višemilijunskoj televizijskoj publici da iza albanskih nacionalista i separatista *i njihove bezdušne igre zdravljem i životima zavedenih rudara, stoje znatno jače snage koje bi da raspačavaju zemlju*. Jugoslavija, prema autoru teksta, jest najžešće napadnuta na Kosovu, ali je i u Ljubljani izvršen izravan udar na Srbiju i na Jugoslaviju. Vraćajući se u nedavnu prošlost, s neskrivenim ogorčenjem, autor nabraja sve „slovenske grijeh“ navodeći kako su u ime etike, humanosti, demokracije i, što je posve apsurdno – avnojevskih principa, akademski hladno, poslije desetljeća duge šutnje nad tragedijom Srba i Crnogoraca na Kosovu i neoglašavanja *nad bezumnim hicima kojima je zločinac Aziz Keljmendi pokosio nedužne vojnike u Paraćinu*, zatvarajući oči nad *genocidom u Evropi u 20. veku*, brojni slovenski intelektualci i pojedini političari otvoreno stali na stranu onih koji žele etnički čisto Kosovo i njegovo odcjepljenje od Jugoslavije. No *kap koja je prelila čašu žuči*, kako se napominje bio je cinizam izrečen porukom sa Skupa da se u Starom trgu ne brane samo prava rudara albanske narodnosti i autonomnost Kosova, začinjena uvredama da su Srbi barbari, *žalopojkom* da su Slovenci malobrojan narod i zato im je bliska solidarnost s ugroženom manjinom što su, bez sumnje Albanci u sukobu s hegemonističkim tendencijama, osobito velikosrpskim, kao i otvorene prijetnje da bi Slovenci mogli i napustiti sadašnju zajednicu. Prolivena je upravo ta zadnja kap, kako se ističe, koja godinama zagorčava život svim poštenim ljudima bez obzira na nacionalnost pa je stoga opravdan gnjev, koji je istoga trenutka izbio među beogradskim studentima, a potom i u cijelom glavnom gradu i mnogim mjestima u zemlji. U, dakle, vrlo oštro intoniranom članku, još uvijek je etiketa razbijača Jugoslavije pošteđen sam slovenski narod za koji se navodi da zasigurno većim dijelom ne dijeli mišljenje desetak dušobrižnika pa niti dvije tisuće njihovih oduševljenih istomišljenika⁴⁶², ali praktički su cjelokupno vodstvo i intelektualna elita predstavljeni kao neprijatelji Srbije i izdajnici. S druge strane, zvučan naslov *Zar tako, braćo Slovenci?*, kojim je naslovljen izvještaj reporterke *Večernjih novosti*, koja je stajala *u milijunskoj masi demonstranata*,⁴⁶³ svojom formom jasno govori da je upućen

⁴⁶⁰ „Narod neće podele“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., 3.

⁴⁶¹ Mirjana ZEC, Borislav MEĐEDOVIĆ, Vladan DINIĆ, „Krvnici će biti uhapšeni“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., 4.

⁴⁶² Miroslav ZARIĆ, „Zlokobne poruke“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., 2.

⁴⁶³ Gordana BRAJOVIĆ, „Zar tako, braćo Slovenci!“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., 5.

slovenskom narodu i u jednoj jednostavnoj i kratkoj rečenici sažima zapravo sve ono osjećaje i stavove što su srpsku javnost zaokupili nakon Skupa u Cankarjevu domu. Sve ono što su građanima srpske nacionalnosti njihovo vodstvo i mediji sugerirali da bi trebali osjećati – ogorčenost, izdaju, razočaranje, osjećaj nanesene nepravde, nerazumijevanja i žrtve te sama po sebi predstavlja školski primjer propagandne poruke.

U članku se, nakon konstatacije da su se studenti, radnici, učenici i penzioneri okupili ogorčeni zbog ponašanja službene Slovenije, koja im je *zadala udarac s leđa*, donose osobni dojmovi sudionika mitinga pa se tako prenosi izjava jednog studenta iz Đakovice: *Mi smo planirali da miting održimo danas u četiri popodne, ali kada smo čuli šta neki Slovenci misle o događajima na Kosovu, kada smo videli emisiju iz Cankarjeva doma, odmah smo krenuli prema Skupštini*. Student je oko rukava, kako se navodi imao crvenu redarsku traku s natpisom: *Kosmet me brani, Kosmet ću da branim*. Njegovi kolege spremnost za obranu Kosova, ali i više od toga izrazili su riječima: *Ako Srbi i Crnogorci krenu sutra za Beograd, mi idemo na Kosovo. Želimo slobodnu, jedinstvenu Jugoslaviju i spremi smo da poginemo za svoj ideal*. U članku se ističu i riječi prvoborca Stevana Bodlovića *iz Sedme banijske*, koji je, kako se navodi, samo ponavljao: *Šta je ovo trebalo Sloveniji? Zašto su nam ovo Slovenci učinili* i naposljetku za naslov tako vješto iskorištena rečenica: *Zar tako, braćo Slovenci?* Prenosi se i izjava uplakane kućanice iz Grocke koja se pita zar da nakon rata koji je preživjela, gleda kako djeca ginu u bratoubilačkom ratu te izjava grupe studenata koji pitaju zašto Slovenci nisu reagirali kad je Keljmendi u paraćinskoj kasarni napravio krvavi masakr i zašto šute *kad Albanci pale groblje i vade mrtve iz grobova*.⁴⁶⁴ Članak završava izjavom studenta s Kosova, koji je reporterki ispričao kako studenti nisu htjeli i neće ići na Ušće jer je vlast u Skupštini pa se ovdje žele i boriti za jedinstvenu Jugoslaviju i dramatičnim opisom: *Masa raste. Zastave pucaju na vetru. Govori žešći. Dvadeset i osmi februar ulazi u istoriju*.⁴⁶⁵

Tjednik *NIN* gotovo je cijeli jedan broj posvetio zbivanjima između 27. i 28. veljače. Na naslovnici je objavljena fotografija sa skupa pred Skupštinom i naslov *Prolom Jugoslavije*⁴⁶⁶, a tekstovi su uglavnom istog sadržaja kao i u *Politici* s tom iznimkom što je ovdje u analitičkom članku o zbivanjima na Kosovu naslovljenom *Pobeda s okusom poraza*, objavljena fotografija tenkova na cesti s potpisom: *28. februar 1989. Tenkovi ka Prištini*⁴⁶⁷, koja ostavlja prilično prijeteći dojam. Dio članaka posvećen je i događajima u Ljubljani,

⁴⁶⁴ U svim dotadašnjim pregledanim brojevima *Politike* i *Večernjih novosti* nisam naišla na članak koji bi izravno izvještavao o paljenju groblja ili vađenju mrtvih iz grobova, ali je to motiv koji se provlačio kroz parole, kao npr. na Mitingu na Ušću: *Na Kosovu šta nam rade, iz grobova mrtvu decu vade*.

⁴⁶⁵ Gordana BRAJOVIĆ, „Zar tako, braćo Slovenci!“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., 5.

⁴⁶⁶ *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1992., 5. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁶⁷ Svetislav SPASOJEVIĆ, „Pobeda s okusom poraza“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1992., 5. ožujka 1989., 11.

odnosno *sramoti u Cankarjevu domu*, kojeg *NIN*-ov novinar naziva *spektakularnim separatističkim skupom*, ustvrdivši da se sa skupa poslala neskrivena politička pomoć albanskoj kontrarevoluciji ne bi li se Jugoslavija što prije razbila i onda se što prije prišlo srednjoj Europi. Taj plan prema autoru teksta odgovara željama NATO saveza, *koji se već igraju manevara i vežbaju kako bi se ponašali u slučaju raspada Jugoslavije*.⁴⁶⁸ Nakon velikog broja takvih članka, u kojima se izražavalo čuđenje, snebivanje, bijes i ogorčenje nad slovenskim reakcijama, u kojima se vješto, sasvim u skladu s dotadašnjom propagandnom taktikom Antibirokratske revolucije pustilo „narod“ govoriti, čitateljstvo srbijanskih tiskovina vrlo je jednostavno moglo steći uvjerenje da su ih „slovenska braća“ doista izdala i napustila u „pravednoj borbi“ stavši na stranu omražene „iredente“ i pridružili se „razbijačima Jugoslavije“. Indikativno je da se glas naroda, barem onog izabranog dijela naroda čije su izjave prenesene, podigao ne samo za borbu za jedinstvenu Srbiju, već se sada spominje doslovno spremnost na borbu za jedinstvenu Jugoslaviju pa svi oni koji imaju drugačije koncepcije o državnom uređenju automatski postaju neprijatelji.

Iako se, zahvaljujući „Cankarjevu domu“ bijes i ogorčenje javnosti i tiska usmjerilo prvenstveno prema Sloveniji, kao što je navedeno, upućivane su optužbe i hrvatskom vodstvu, što je povremeno bio slučaj i ranije te ne predstavlja neku novinu. Istina, glavnina optužbi, koje bi možda i snašle hrvatsko republičko vodstvo, bila je rezervirana za Stipu Šuvara, koji je kao hrvatski član predsjedao Savezom komunista Jugoslavije te je samim time imao daleko veći utjecaj i, razumljivo, privlačio veću pažnju srpskog režima i tiska. No nakon događaja u Starom trgu, u Hrvatskoj, koja je dotad, jednako kao i Slovenija, bila izvan tokova Antibirokratske revolucije, odnosno „događanja naroda“ po prvi puta održan je miting podrške Srbima s Kosova o kojem su izvijestile i *Politika* i *Večernje novosti*. Vijest o protestu, održanom 28. veljače u Kninu u *Politici* je objavljena u sklopu nadnaslova *U mnogim krajevima zemlje održani protestni zborovi povodom zbivanja na Kosovu*, zajedno s vijestima o skupovima u Banjoj Luci, Pljevlju, Cetinju, Skoplju, Baru i drugim gradovima diljem zemlje. Članak je naslovljen *Više od dve hiljade ljudi u Kninu protestovalo protiv ostavki Morine, Azemija i Šukrije*. Kako se navodi, prvo su oko 10 i 30 ujutro radnici nekih pogona tvornice vijaka napustili posao i krenuli glavnom ulicom do centra grada da bi im se potom pridružili i radnici ostalih gradskih tvornica i poduzeća. Prosvjednici su istaknuli da ne prihvaćaju ostavke kosovskog pokrajinskog vodstva pod pritiskom štrajkaša sa Starog trga i traže da se ukine slovenski žiro-račun za pomoć kosovskim rudarima jer taj novac ne ide u

⁴⁶⁸ Dragan JOVANOVIĆ, „Sramota u Cankarjevom domu“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1992., 5. ožujka 1989., 21.

ruke rudarima nego kontrarevolucionarima. Radnici „TVIK“-a (Tvornica vijaka) ogradili su se od zaključaka vodstva sindikata iz Slovenije i Hrvatske, *kojima su podržani neprincipijelni zahtevi* i pružili punu podršku stavovima Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije i saveznim predsjedništvima o rješavanju problema Kosova i o uvedenim posebnim mjerama zaštite ustavnog poretka. Istovremeno, upućen je apel rudarima Srbima i Crnogorcima iz Leposavića da izađu iz jama jer bi njihov ostanak mogao krizu učiniti još složenijom. Radnici „TVIK“-a obećali su da će se vratiti na svoja radna mjesta čim rukovodstvo Knina razmotri njihove zahtjeve koje su pročitali na skupu. Na inicijativu, kako se navodi, radnika „TVIK“-a, tvornice namještaja „Jadran“ iz Kistanja i kninskog „Gipsa“, ostavke su zatražene i od Mirka Suše, sekretara Okružnog komiteta Saveza komunista Knina i Zlatibora Sladića, sekretara Općinske konferencije, zato što *nisu imali sluha za radnike*.⁴⁶⁹ *Večernje novosti* skupu su posvetile znatno manje prostora, tek dva stupca teksta u kojima se ukratko iznose iste informacije koje donosi i *Politika*, osim što se navodi brojka od 3000 prosvjednika i također u kontekstu prosvjeda u ostalim dijelovima Jugoslavije.⁴⁷⁰

Dan kasnije *Politika* je izvijestila kako radnici Knina ostaju pri svojim zahtjevima i da je na *narodnom zboru* bilo na kraju 5000 ljudi. Novih masovnih okupljanja nije bilo, ali je održano nekoliko *zanimljivih* političkih sastanaka i rasprava. U tome su predvodnici, baš kao i u organizaciji prosvjeda, bili radnici „TVIK“-a, najveće tvrtke u Kninu i okolici. Upravo u toj tvornici održana je sjednica Akcijske konferencije Saveza komunista i rukovodstva tvornice na kojoj je zaključeno da radnici ostaju pri svojim zahtjevima, ali je i usvojen zaključak kojim se ograđuju od pojedinaca koji su skup pokušali iskoristiti za *neprihvatljiva istupanja sa nacionalističkih pozicija*. Predsjedništvo Okružnog komiteta Saveza komunista Knina, kako se navodi, izrazilo je odlučnu podršku političkim i državnim tijelima u rješavanju problema na Kosovu i zatražilo od svih članova Saveza komunista i *progresivnih ljudi ovog kraja* da se suprotstave pokušajima razbijanja bratstva i jedinstva i da odlučno reaguju protiv nacionalističkih ispada bilo koje vrste kako se ne bi unosio razdor između Srba i Hrvata, *koji u kninskoj krajini žive u slozi*. Istovremeno, podržani su svi zahtjevi, koje su izrazili radnici na protestnom skupu, uz opasku da pojedinci i grupe nastoje iskoristiti za svoje ciljeve *opravdan revolt* radnika i građana i naglašavanje potrebe odlučnog reagiranja protiv svih takvih pojedinaca i *grupica* i traženja svih odgovora kroz *institucije sistema*.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ R. KOVAČEVIĆ, „Više od dve hiljade ljudi u Kninu protestovalo protiv ostavki Morine Azemija i Šukrije“, *Politika*, g. 86., br. 27083., 1. ožujka 1989, 17.

⁴⁷⁰ R. MATIJAŠ, „Ograda od republičkog sindikata“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402., 1. ožujka 1989., 9.

⁴⁷¹ R. KOVAČEVIĆ, „Radnici Knina ostaju pri svojim zahtevima“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27084., 2. ožujka 1989., 7.

U čemu su se nacionalistički ispadi očitovali, što se uzvikivalo i kakvi transparenti su se nosili iz tiska se nije moglo doznati. Umjesto toga, iznesena je tek općenita osuda nacionalističkih ispada i to pojedinačnih. Srđan Radulović, novinar, koji je u to vrijeme bio dopisnik dnevnih i tjednih tiskovina u svojoj knjizi *Sudbina Krajine* opisao je kako se na kninskom skupu klicalo Slobodanu Miloševiću, Stipi Šuvaru, Rahmanu Morini, bratstvu i jedinstvu, Jugoslaviji i „poštenim Albancima“. Naveo je kako tadašnje političke organizacije sa socijalističkim predznakom nisu htjele prihvatiti organizaciju i vođenje mitinga pa je grupa mitingaša formirala Odbor za rukovođenje mitingom, koji je onda od radničkog protesta i zalaganja za bratstvo i jedinstvo prerastao u *nacionalistički protestni skup* na kojem su aktualizirana pitanja položaja Srba u Hrvatskoj. Prema Raduloviću, takav ton mitingu dali su govornici Jovan Opačić, u to vrijeme član Općinske konferencije Saveza komunista i Simo Dubajić, bivši partizanski komandant. Kninski politički aktiv nakon skupa izvršio je analizu mitinga i ustanovio da se pjevalo osamnaest puta deset pjesama i to o Jugoslaviji i Titu osam puta, partizanske jednom, lokalne jednom i *stare srpske, pretežno o Kosovu* šest puta, konstatirajući da uvredljivih i nacionalističkih pjesama nije bilo. U analizi skupa zabilježeno je i da je Jovan Opačić na početku govora pozvao potomke *slavnih kosovskih junaka* da podignu glas za Kosovo, da je govorio o izgubljenoj slobodi i miru, *kominternovskoj* zavjeri protiv srpskog naroda te bavljenju Saveza komunista Jugoslavije srpskim hegemonizmom i zaključuje se da su ti stavovi očito prepisani iz *Memoranduma SANU* i izlaganja pojedinih nacionalista iz Francuske 7 (adresa Udruženja književnika Srbije., nap. a.).⁴⁷² Govor Sime Dubajića nije spomenut, mada se on također obraćao isključivo Srbima i pozvao ih da se ujedine oko Slobodana Miloševića radi zaustavljanja *džihada* na Kosovu i Metohiji s upotrebom svih sredstava za izbacivanje svih albanskih useljenika od travnja 1941. jer su to *okupatorske sile* u Srbiji te završio govor riječima: *Živeo Slobodan Milošević*, na što je masa oduševljeno odgovarala: *Živeo!* i: *Živela Srbija*, uz odgovor: *Živela!*, a mogle su se vidjeti i nacionalističke zastave s četiri ćirilična slova „S“ i natpis: *Bog čuva Srbe*.⁴⁷³ Kninski aktiv naveo je da su prosvjednici kroz svoj Odbor svakako skupu željeli dati „jugoslavensku notu“ pa su se u njemu našli pripadnici hrvatske, srpske, crnogorske i drugih nacionalnosti. Iz tih razloga formalno su osuđeni i nacionalistički ispadi no napominje se da je Hrvate u Odboru zastupao Krešimir Živković, kninski dimnjačar, *kojeg je u protestu više zanimalo piće nego politika*.⁴⁷⁴

⁴⁷² Srđan RADULOVIĆ, *Sudbina Krajine*, Dan Graf, Beograd, 1996., 11 -12.

⁴⁷³ „Simo Dubajić izražava podršku Slobodanu Miloševiću 19892: Dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=cY8MtQZi-Lg>, Učitano 5. studenoga 2014.

⁴⁷⁴ Srđan RADULOVIĆ, *Sudbina Krajine*, 12.

Iz svega navedenoga jasno proizlazi da kninski skup nije imao jugoslavenski karakter, već se s pravom može smatrati početkom „događanja naroda“ u Hrvatskoj. To što ga je tisak u Srbiji gotovo ignorirao, ne navodeći niti govornike na skupu, a kamoli sadržaj njihova govora samo pokazuje namjeru da se prikrije pravo značenje i karakter tog događaja. Hrvatski su mediji, s druge strane, miting proglasili izvozom Antibirokratske revolucije, a Televizija Zagreb je u izvještajima iz Knina u prvi plan stavljala klicanje Miloševiću i pjevanje srpskih pjesama. Hrvatsko političko vodstvo dalo je punu podršku kninskom vodstvu od kojega je tražena ostavka te su započele rasprave oko toga je li miting bio uvezen da bi se destabilizirala Hrvatska i kako bi se skrenula pažnja s Kosova.⁴⁷⁵ *Politika* se u takve rasprave aktivno uključila pa je objavljen članak pod naslovom *Laž je da Kninjani žele „kosovizaciju Hrvatske.“* U članku se ističe kako se najprije Televizija Zagreb negativno odredila prema protestnom mitingu u Kninu, pripisujući mu nacionalističke aspiracije i kako je *Vjesnik*, vezano za mitinge napisao: „antikrist je pokucao i na naša vrata“. *Politika* pita kome je i zašto potrebno da se *nekoliko neprihvatljivih ekscesa koje nitko ne poriče* i kakvih je bilo i bit će na svim skupovima podiže na razinu političkih programa za kosovizaciju Hrvatske. Ističe se kako su mitinzi u Kninu, Benkovcu, Obrovcu i Gračacu (osim Knina, ostali dotad u tisku nisu bili niti spomenuti. nap. a.) bili višenacionalni i jugoslavenski intonirani te da Kninjanima ne treba pripisivati namjere koje nisu imali i da njima nitko ne može osporiti veliko i tradicionalno rodoljublje, koje se veže za ovaj kraj Jugoslavije, što su pokazali u oba svjetska rata, ali i u poslijeratnoj izgradnji Hrvatske i Jugoslavije.⁴⁷⁶

Dok je tisak šturo izvještavao o događajima u Kninu i izostavljao bilo kakvu detaljniju informaciju koja bi razjasnila srpskoj javnosti što je to točno u Hrvatskoj izazvalo spomenute reakcije, u *Večernjim novostima* se donosi vijest o tribini Društva književnika Hrvatske održanoj 28. veljače u Zagrebu, dakle istoga dana kad je održan skup u Kninu, i to pod nadnaslovom *U Zagrebu sinoć predstavljena nova stranka – Hrvatska demokratska zajednica* i naslovom *Poziv na rušenje Jugoslavije*. U članku se izvještava da se kroz *militantne nastupe mnogih bivših maspokovaca* na tribini čuo otvoreni poziv za rušenje Jugoslavije i Saveza komunista te da je oko tristotinjak prisutnih sudionika zaključilo kako se prijetnja izvanrednog stanja nadvija kao Damaklov mač iznad Hrvatske i cijele zemlje. Ističe se kako se toliko mračnih i huškačkih rečenica u Zagrebu i Hrvatskoj nije čulo još od rata te da su sudionici tribine *frenetično* pozdravljali svaku konstataciju o potlačenoj Hrvatskoj i o ugroženosti hrvatske nacije. Kako se navodi, skup je doživio kulminaciju kada su gosti iz

⁴⁷⁵ Srđan RADULOVIĆ, *Sudbina Krajine*, 11.

⁴⁷⁶ Toma MILIĆ, „Laž je da Kninjani žele kosovizaciju Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br., 27092., 9. ožujka 1989., 8.

Slovenije podržali prijedlog Vladimira Šeksa da se saveznom predsjedništvu uputi apel da se stavi izvan snage odluka o uvođenju izvanrednih mjera na Kosovu. Izvještava se, ujedno, kako je Hrvatska demokratska zajednica u svom inicijativnom odboru okupila impozantan broj bivših „maspokovaca“, predvođenih *generalom Franjom Tuđmanom*, za koga se navodi da je *očito ideolog tog pokreta* te se prenose dijelovi iz njegova govora i ističe da je izložio u trinaest točaka nacrt programskih mjera Hrvatske demokratske zajednice. Prema Franji Tuđmanu *Večernje su novosti* istupile više sa sarkazmom nego li oštrinom ili optužbama pa se čak ističe da je u njegovu govoru, uz spominjanje „hrvatskog puka“, „crkve“, „plemstva“ i „straha od unitarizma“ bilo riječi i o zajedništvu sa srpskim narodom no zato se sa zgražanjem opisuju istupi Vladimira Šeksa i Hrvoja Hitreca za koje se kaže da će bez sumnje ostati zapamćeni kao najgrublji i najotvoreniji napad na Jugoslaviju. Vladimir Šeks je, kako se navodi, rekao da je Savez komunista *cosa nostra* te da se trenutno odvija zadnji stadij postojećeg sustava, dok je Hrvoje Hitrec *grubo izvredao* sve hrvatske rukovodioce i rekao da su se u Jugoslaviji već dogodili „Sudeti“, „Anschluss“, „češki protektorat“ i „Füerer“, a da je daljnji scenarij poznat. Članak se zaključuje konstatacijom da se mnogo toga *mutnoga* čulo na tribini i pitanjem kako je moguće da se u socijalističkoj Jugoslaviji u ime *neke imaginarne demokratije* dopuštaju *bratoubilački pozivi i krvožedne parole*.⁴⁷⁷

O istom je događaju, ali s još više sarkazma, raznih prispodoba, oštine i preuveličavanja izvijestio i *NIN* pod živopisnim naslovom *Vampiri maspoka*. Na samom početku članka ističe se kako je, u sjeni slavnijih slovenskih novih „stranaka“, gotovo nezapaženo prošlo osnivanje još jedne političke partije i to u Hrvatskoj, a pod vodstvom *famoznog* Franje Tuđmana, *prvoborca maspokovske kontrarevolucije u Hrvatskoj*. Napominje se da osnivanje stranka nije naišlo na odjek u hrvatskom tisku, a moralo je jer se radi o nacionalističkom programu i o osvjedočenim nacionalistima. Tuđmana se, između ostalog, naziva *ambiciozним nacionalnim socijalistom*. Ističe se da je bio komunist, general i povjesničar, a zbog „umanjivanja“ srpskih žrtava Jasenovca, jer je prvo, kako se navodi, tvrdio da je stradalo 36 000 Srba, a potom se „ispravio“ na brojci od 60 000, naziva ga se *Srbožderom* da bi se potom nabrojalo osobe koje su s Tuđmanom *u istom kolu*. *NIN* u članku reminiscira prošlost pa ističe kako ljudi još uvijek pamte *jezivo vreme* kad su postojale *maspokove crne liste za likvidaciju*, a pamte ga i *srpske straže po srpskim selima po Lici, Baniji i Kordunu dok je vladao opravdani strah za živu glavu pred zahuktalim i zapenušanim maspokovcima*. Sad se oni ponovno pojavljuju, upozorava *NIN*, *a šutljiva republika uglavnom*

⁴⁷⁷ J. KERBLER, „Poziv na rušenje Jugoslavije“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23402, 1. ožujka 1989., 15.

ćuti. Ističe se kako je i malo srpskih novina objavilo vijest pa stoga *NIN*, arhaičnim pripovjednim stilom obavještava *javnost* kako se *sastala ova bratija posljednjeg dana februara godine 1989.* i kako se *na tom noćnom balu vampira* dogodio sumrak demokracije jer je sve ondje izgovoreno *zaudaralo na najernji nacionalizam, a histerični tonovi podsećali su na minhenske balkone tridesetih godina dvadesetog veka*. Detaljniji opis te večeri *NIN* je preuzeo iz spomenutog članka iz *Večernjih novosti*, napomenuvši da im se nema razloga ne vjerovati.⁴⁷⁸

Valja napomenuti da Hrvatska demokratska zajednica, nije osnovana na tribini Društva hrvatskih književnika, već je tada tek istaknuta potreba njezina osnivanja i usvojen prednacrt programskih osnova. Osnivačka skupština stranke održana je 17. lipnja 1989., i to u tajnosti.⁴⁷⁹ Od same najave stranke evidentno je da je ona u srpskim medijima povezivana, ne samo s hrvatskim proljećem, već i s nacizmom, kao što je i hrvatsko proljeće povezivano s ustaštvom i mržnjom prema Srbima. Nekoliko tjedana kasnije *NIN* će tu tezu učvrstiti kroz intervju s Jovanom Raškovićem, tada još samo neuropsihijatrom iz Šibenika i profesorom na Medicinskom fakultetu u Zagrebu i Ljubljani. Izravan povod intervjuu nije naveden, no istaknuto je da razgovor s njim predstavlja otkrivenje. Nakon teoretiziranja o psihologiji masa, naciji, društvu i politici na općoj razini, došlo se i na temu ustaškog pokreta i „maspoka“, odnosno hrvatskog proljeća. Jovan Rašković je ustvrdio kako je ustaški pokret bio *racionalni delirij* jer su već 1940., kad su planirali uništenje Srba napravili geografiju svih jama na teritoriju NDH, napravili popis i izračunali dimenzije jama te utvrđivali koliko u koju jamu može stati dječjih i ženskih kostura. Stoga, je, zaključuje Rašković, taj *delirij pokolja i genocida*, koji se dogodio 1941. nad srpskim narodom racionalni delirij i zato je imao *visok rezultat*. Nakon tog objašnjenja slijedi pitanje kakav je delirij bio masovni pokret u Hrvatskoj na što Rašković odgovara da je pokret imao određene racionalne sadržaje, ali je zaustavljen na političkoj razini, a da nije i da se taj delirij mogao realizirati, on bi postao *ubilački delirij* i to zato što je bio *antisrpski* i *genocidan* te je pojasnio kako je zaustavljen u fazi *političkog genocida* prema Srbima, a od političkog do stvarnog genocida nema puno.⁴⁸⁰

Na taj način sudionici hrvatskog proljeća optuženi su za pokušaj genocida nad Srbima. Jednostavnom analogijom, svakome tko se ili koga se identificira s tim pokretom, postaje prijetnja srpskom narodu, ne samo politička, već i fizička, a povezivanjem sudionika hrvatskog proljeća s ustaškim pokretom, praktički se i stvarne ili navodne političke sljednike identificira s istim, što je više nego dovoljno da ih se pred srpskom javnosti ne samo u

⁴⁷⁸ Petar IGNJA, „Vampiri maspoka“, *NIN*, g, 37., br, 1993., 5. ožujka 1989., 12.

⁴⁷⁹ *Hrvatska demokratska zajednica 1989. – 1998.*, Zagreb, 1998., 14 – 15.

⁴⁸⁰ Vesna MALIŠIĆ, „Mi smo narcisoidno društvo“, *NIN* (Beograd), g, 37., br. 1995., 26. ožujka 1989., 26.

potpunosti politički diskreditira, već proglasi srpskim neprijateljima. Upravo identifikacija svakog političkog programa, koji je u svom sadržaju uključivao pojam hrvatskih nacionalnih interesa sa ustaštvom, već od početka pojave novih političkih struja pa nadalje činila je središnju točku političke propagande usmjerene prema Hrvatskoj.

5. 5. 5. Donošenje novog Ustava u Srbiji i albanske demonstracije na Kosovu

Nakon proglašenja izvanrednog stanja na Kosovu, albanske demonstracije nisu prekinute, iako su uvedene i dodatne mjere, poput ograničenog kretanja.⁴⁸¹ S druge strane kosovski su Srbi i Crnogorci još jednom doputovali u Beograd izraziti svoje nezadovoljstvo ostavkama albanskih dužnosnika i istaknuti kako Srbija ne može sama, ali mitinzi solidarnosti održavani su i u drugim srpskim gradovima i mjestima, što je tisak, dakako, detaljno popratio.⁴⁸² Osim toga nastavilo se s protualbanskom kampanjom, kao i s optužbama protiv slovenskog i hrvatskog vodstva za podršku *albanskim separatistima*, a sve se češće spominjala i sintagma *Alpe – Adrija* pa su se redali članci poput Politikinog U *službi separatističke propagande* o zbivanjima oko rudnika Trepča u kojem se tvrdilo da se o zbivanjima izvještavalo neistinito, da su se snimke pažljivo režirale i montirale⁴⁸³ ili članka najavljenog na naslovnici *NIN*-a *Čerčil i Alpe –Adrija*⁴⁸⁴, zapravo proširene i detaljnije verzije *Politikinog* članka *Posle Danasa i Mladina prekrrojila Jugoslaviju*.⁴⁸⁵ Oba članka opremljena su političkim kartama zamišljene buduće države, u *NIN*-u s potpisom: *Sanjana država skore budućnosti: Mapa Alpe - Adria*. U članku se tvrdi da je radna zajednica država Alpe - Adria, osnovana 1978.⁴⁸⁶ samo na prvi pogled ekonomska te se po argumentaciju za to autor teksta vraća u povijest sve do razdoblja Habsburške Monarhije, Prvog, a potom i Drugog svjetskog rata, napominjući kako je Winston Churchill u svojim memoarima zabilježio da je velika greška bila ukidanje Austro-Ugarske Monarhije te da je govorio o ideji obnove Habsburške Monarhije, koja se sada pripisuje i zajednici Alpe-Adria, pri čemu se ističe i kako su sve države, odnosno regije članice zajednice Alpe-Adria katoličke. Članak se zaključuje konstatacijom kako se radnu zajednicu mora sagledavati i u kontekstu geopolitičkih ideja,

⁴⁸¹ „Ograničeno kretanje“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23414., 2. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁸² „Srbija ne može sama“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23414., 2. ožujka 1989., 8.

⁴⁸³ D. Mrkić, „U službi separatističke propagande“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27092., 10. ožujka 1989., 11.

⁴⁸⁴ „Čerčil i Alpe –Adrija“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1994., 19. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁸⁵ Slobodan ŽIŽIĆ, „Posle Danasa i Mladina prekrrojila Jugoslaviju“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27093., 11. ožujka 1989., 17.

⁴⁸⁶ Radna zajednica je utemeljena 20. studenoga 1978. u Veneciji potpisivanjem Zajedničke izjave predsjednika vlada regija kao udruga pograničnih regija u području istočnih Alpa i sjevernog Jadrana. Tadašnja Socijalistička Republika Hrvatska jedan je od osnivača, a od 1992. sudjeluje kao samostalna država. Članice Radne zajednice Alpe-Jadran su: Baranja, Gradišće, Furlanija-Juljska krajina, Hrvatska, Koruška, Lombardija, Gornja Austrija, Slovenija, Somogy, Štajerska, Vas i Veneto. Područje RZ Alpe-Jadran obuhvaća površinu od 190.423 km². Dostupno na: <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2094>.

koje su joj prethodile te se ističe kako bi njezine članice morale paziti da ne uvrijede svoje nacionalne vlade ili da promatračima daju dojam da je na putu oživljavanje stare Habsburške Monarhije.⁴⁸⁷ *Politikino* čitateljstvo se upozoravalo na potencijalne namjere Slovenije i Hrvatske da izdvajanjem iz jugoslavenske federacije stvore novu zajednicu država, koja bi možda uključila i Bosnu i Hercegovinu te se kao dokaz prilaže karta nove države nazvane *Združene Republike Zahodne Jugoslavije*, koju je objavila ljubljanska *Mladina*. Iako takva karta, kao niti sama ideja nove države nije objavljena u hrvatskom, nego u slovenskom tisku, namjere se bezrezervno pripisuju objema republikama, uz neizbježno povezivanje s albanskim separatizmom pa se tako upozorava kako je prekrajanje Jugoslavije već počelo i to na očit *kalkulantsko-politički način, onako kako su već neki, inače neprijatelji ove zemlje, činili objavljajući kartu velike Albanije.*⁴⁸⁸ U takvoj situaciji, svakako je još snažnije morala biti izražena potreba za ustavnim promjenama i učvršćivanjem jedinstvene Srbije, ali i potreba za opsežnijim promjenama na federalnoj razini jer sve više se stvarao dojam da Srbija stoji sama, odnosno osamljena u odnosu na ostale.

Dana 10. ožujka 1989. Skupština Vojvodine dala je jednoglasnu suglasnost za promjenu Ustava Srbije⁴⁸⁹, a 23. ožujka isto je, velikom većinom, ali ne i jednoglasno, učinila Skupština Kosova, o čemu je *Politika* izvijestila na naslovnici riječima *Srbija postala republika čiji će Ustav biti proglašen 28. marta u Beogradu,*⁴⁹⁰ a članak u kojem se detaljnije izvještavalo o tome, naslovljen je prema riječima predsjednika Skupštine Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo: *Ustavnim promenama se otklanjaju greške koje su odvele u krizu*. Podnaslovima se pak ističe kako je amandmanima na Ustav spriječeno potiskivanje srpskohrvatskog jezika na Kosovu, kako su jedinstveno uređeni bitni odnosi u oblasti narodne obrane, kako je osigurana jedinstvena sudska zaštita svih građana Republike i otklonjene mogućnosti blokade ustavnih promjena.⁴⁹¹ Savezno predsjedništvo je, pak, na sjednici održanoj 24. ožujka konstatiralo da se odlukom kosovske skupštine stvaraju ustavne pretpostavke za jačanje jedinstva i zajedništva u Srbiji i stabilizaciju političke situacije u zemlji te ujedno naložilo nadležnim državnim tijelima da se provođenje izvanrednih mjera na Kosovu osigura svim zakonom predviđenim sredstvima. Ističe se i da su nadležna tijela na

⁴⁸⁷ Petar ČAČIĆ, „Alpe –Jadran od Čerčila do danas“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1994., 19. ožujka 1989.,10.

⁴⁸⁸ Slobodan ŽIŽIĆ, „Posle Danasa i Mladina prekrojila Jugoslaviju“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27093., 11. ožujka 1989., 17.

⁴⁸⁹ „Skupština Vojvodine jednoglasno dala saglasnost za promenu Ustava SR Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27093., 11. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁹⁰ „Srbija postaje republika čiji će Ustav biti proglašen 28. marta u Beogradu“, *Politika* (Beograd), g., 86., br. 27016., 24. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁹¹ Zajned ZEJNEDI, „Ustavnim promenama se otklanjaju greške koje su odvele u krizu“, *Politika* (Beograd), g., 86., br. 27016., 24. ožujka 1989., 5.

Kosovu poslije ove odluke dužna, da poštujući to odlučno opredjeljenje tijela samoupravljanja i najvišeg tijela vlasti Pokrajine, djeluju u skladu s njom i osiguraju njezino provođenje.⁴⁹² Savezno je predsjedništvo čvrstim i odlučnim ustrajanjem na održavanju izvanrednog stanja na Kosovu i jasnom i nedvojbenom podrškom srpskoj politici, ujedno odaslalo i upozorenje albanskim demonstrantima, koji se nisu mirili s novim Ustavom.

Dan uoči donošenja Ustava *Politika* se na naslovnici fotografijom i velikim naslovom *Kad je Jugoslavija našla svoju dušu* uz nadnaslov *Na dvadeset sedmi mart*, prigodno prisjetila 27. ožujka 1941., odnosno tzv. *martovskih demonstracija*, koje su izbile nakon pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.⁴⁹³ U glavi članka, velikim, istaknutim slovima ističe se kako je narod, uvijek kad je kretao, znao kamo ide te da je narod u *našoj istoriji, pa i danas, bio najosetljiviji na izdaju i izdajnike*, čime je zapravo povučena paralela između martovskih demonstracija i događanja naroda, odnosno Antibirokratske revolucije. Stoga se u članku i navodi kako se povijest oduvijek više stvarala na ulicama, nego u palačama i citiraju se riječi iz proglašenja Pokrajinskog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju od 27. ožujka: *U ovom sudbonosnom momentu, udružite sve snage... Građani, radnici i omladino, na ulice! Vojnici i oficiri – pridružite se narodu!*, nakon čega se kaže kako je, iako zabranjivana i nepomirljivi protivnik nenarodnog režima, Komunistička partija Jugoslavije, *za razliku od nekih danas*, odlučno ustala u obranu takve Jugoslavije. Ističe se kako je narod uvijek kada je bilo teško i kada su postojali pritisci izvana i iznutra, i u drugoj, avnojevske Jugoslaviji ustajao na noge, dižući svoj glas te kako se Tito u sudbonosnim trenucima uvijek obraćao narodu, dok su, naprotiv, posljednjih godina, *neki moćnici i silnici otuđeni od naroda, do guše i dna duše u svom nacionalnom i republičko-pokrajinskom rovu* pokušali s političke i povijesne scene prognati riječ “narod“. Najoštrijom retorikom i najtežim kvalifikacijama, odnosno najnesmiljenijom propagandom do ovog trenutka, *Politika* se u članku nastavila obarati na bivše, ali i trenutne prozване predstavnike republičkih i pokrajinskih vodstva, optužujući ih da su svojim nečinjenjem doprinijeli nastanku kontrarevolucije na Kosovu i

⁴⁹² „Suglasnost Skupštine SAP Kosovo na promene Ustava SR Srbije ima dalekosežan značaj“, *Politika* (Beograd), g., 86., br. 27017., 25. ožujka, 1989.

⁴⁹³ Nakon što je Kraljevina Jugoslavija 25. ožujka 1941. potpisala pristupanje Trojnom paktu, u Beogradu i drugim većim gradovima Srbije izbile su demonstracije koje su poticali britanski obavještajci, a organizirale su ih razne antifašističke skupine od kojih su mnoge bile i naglašene unitarističke i velikosrpske orijentacije i na kojima su odjekivale zvučne parole: „Bolje grob nego rob!“ i „Bolje rat nego pakt!“ U noći 26./27. ožujka grupa probritanski orijentiranih oficira, uz potporu britanskih službi, izvršila je državni udar. Prestolonasljednik Petar, u čije je ime dotada vladao regent knez Pavle, proglašen je punoljetnim pa je preuzeo kraljevske prerogative kao Petar II., iako nije imao stvarnu političku moć. Formirana je koalicijska vlada s generalom zrakoplovstva, Dušanom Simovićem na čelu. Unatoč tome što su demonstracije izbile zbog pristupanja Trojnom paktu, što je onda omogućilo i vojni udar, general Simović je po preuzimanju vlasti u Berlin uputio poruku s uvjerenjima da je ono što se dogodilo u Jugoslaviji njezina unutarnja stvar i da nova vlada ostaje pri odluci o pristupanju Trojnom paktu koju je donijela prethodna vlada., Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 240 – 241.,

omogućili tako *neviđen progon Srba i Crnogoraca – najveći genocid zabilježen na tlu civilizovane Evrope* te da su neki od njih u slučaju Kosova *prodali svoju dušu đavlu*. Stoga se, kako se objašnjava, narod, prvo u Srbiji, u ljeto 1988., a onda i drugdje i morao oglasiti jer drugoga izbora nije imao. Potom se, iako ne imenom i prezimenom, *Politika* oborila izravno na Stipu Šuvara, kojega je svaki čitatelj lista, bez ikakve sumnje mogao identificirati, budući da su se kroz tisak, a pogotovo *Politikina* izdanja, višekratno provlačile osude Šuvarove izjave da ne može ulica smjenjivati vlast: *Oni koji su ga proglasili ulicom, pozivajući se na institucije sistema, kao da nisu znali da je narod najjači stub svakog sistema. I najveća sila i garancija*. Članak završava vraćanjem na miting od 28. veljače 1989. pa se navodi kako se i tada, poslije ultimativnih zahtjeva štaba kontrarevolucije Srbiji i Jugoslaviji, preko *izmanipuliranih Trepčinih rudara*, poslije podrške *od nekih političkih organa Hrvatske, a pogotovo otvorenih strela iz Cankarjevog doma upućenih prema Srbiji, njenom narodu i rukovodstvu*, više od milijun ljudi slilo na ulicu spašavajući Jugoslaviju poručivši još jednom kako veleizdaje i kapitulacije pred nikim neće biti, baš kao i 27. marta 1941. godine.⁴⁹⁴ Srpski se narod prema tome još jednom našao u ulozi spasitelja Jugoslavije, na ispravnoj strani, kao borac za slobodu i pravdu dok su „drugi“, oni koji su prozvani, bili veleizdajnici jednaki onima što su sklopili pakt s Hitlerom. Takva paralela, ne samo što je predstavljala potpunu političku diskvalifikaciju svih koji su ocijenjeni izdajnicima, već je morala odjeknuti i kao prijetnja, što je, sasvim izgledno, bila i namjera.

Vijesti o proglašenju ustavnih promjena, na svečanoj sjednici Skupštine u Sava centru *Politika* je posvetila cijelu naslovnicu. Velikim istaknutim slovima stajalo je *Proglašen Ustav Socijalističke Republike Srbije*, uz podnaslov *Srbiji vraćen suverenitet*, dok su u glavi članka istaknute riječi Borisava Jovića: *Za nepune dve godine srušene su nepravde koje su građene decenijama*. S desne strane, uz naslov, stajao je grb Socijalističke Republike Srbije, ispod kojeg je bio zapisan datum *28. mart 1989*. Odmah ispod vijesti o Ustavu, stajao je članak pod naslovom *Miloševića za predsednika*, uz njegovu fotografiju, u kojem se izvijestilo kako je Skupština Srbije istoga dana jednoglasno prihvatila inicijativu grupe delegata da se Slobodan Milošević kandidira za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije. U ime delegata taj je prijedlog obrazložio Dragan Tomić, rekavši kako delegati smatraju da je Slobodan Milošević svojom hrabrošću, poštenjem, osobnim i kolektivnim radom, čovjek koji po njihovu duboku uvjerenju ne treba biti predsjednik samo članovima Saveza komunista, već predsjednik svih građana Srbije te da će se na taj način poštovati volja i povjerenje radnih

⁴⁹⁴ Dragan RADEŠIĆ, „Kad je Jugoslavija našla dušu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27109., 27. ožujka 1989., naslovnica

ljudi i građana, koje oni imaju u rukovodstvo Srbije i Slobodana Miloševića. Istoga dana na zajedničkoj sjednici sva tri vijeća Skupštine Srbije, Borisav Jović je izabran za srpskog člana saveznog predsjedništva.⁴⁹⁵ Na drugoj stranici *Politike* prenesen je veći dio Jovićeve govora, a posebno je istaknuta rečenica: *Jednostavno –Srbija je od danas ravnopravna*. Jović, je kako ističe *Politika*, svoje prve riječi uputio građanima Srbije, rekavši da je proglašenjem ustavnih amandmana Srbiji vraćen državni i ustavni suverenitet te je Srbija sada jedinstvena socijalistička republika s dvije autonomne pokrajine u svom sastavu i državnom nadležnošću na cijelom svom teritoriju. Jović se, kako *Politika* prenosi, osvrnuo na Ustav iz 1974., rekavši da je ustav koji je ojačao samostalnost jugoslavenskih republika razbio jedinstveno i ustavni suverenitet Srbije te da srpski narod nije mogao niti pomisliti da bi bilo tko u Jugoslaviji mogao voditi *bezumnu politiku slaba Srbija – jaka Jugoslavija* te ju je čak odbijao i primijetiti, ali mu je oči otvorila *kosovska rana*. Posebno je istaknuta i izdvojena Jovićeve poruka, kojom se obratio i političkim protivnicima izvan Srbije: *Sada kada je Srbija jedinstvena i ravnopravna, preostaje da to i drugi shvate i prihvate, a naročito oni koji su dugo održavali naviku da joj dele lekcije. Što to bude brže, biće bolje pa neće biti sukoba i preganjanja i nepotrebnih dramatičnih pritisaka jer se više nikada ne može i neće vratiti vreme da se u Srbiji odlučuje izvan Srbije*. Na taj je način jasno i izričito rečeno da Srbija neće prihvaćati nikakve prijedloge i sugestije od drugih republika, pri čemu je očito da se to imalo odnositi prvenstveno na Sloveniju i Hrvatsku.⁴⁹⁶

Osim vijesti sa sjednice skupštine, *Politika* je prenosila i atmosferu iz srpskih gradova, gdje su organizirani prigodni programi. Tako se pod naslovom *Beograd – svečano na svim trgovima*, navodi kako su Beograđani, uz bogat i svečan kulturno umjetnički program dostojanstveno i svečano proslavili Ustav kojim Srbija postaje jedinstvena država na cijelom svom teritoriju. Centar grada, opisuje se, društvene, kulturne i javne zgrade bile su okićene državnim, partijskim i republičkim zastavama, a zastave su se vijorile i na autobusima, tramvajima, trolejbusima, prozorima kuća i taksi vozilima. Na kraju članka, dodaje se da bi Beograđani puno ljepše proslavili usvajanje amandmana na Ustav da ih nije pogodila vijest o *žrtvama kontrarevolucije na Kosovu*.⁴⁹⁷ Ta rečenica bila je jedina *Politikina* referencija na zbivanja na Kosovu toga dana. Naime, dok se u srpskim gradovima slavilo proglašenje novog ustava, Albanci na Kosovu su protestirali. Uslijed kriznog stanja na Kosovu, pojačane su i

⁴⁹⁵ „Proglašen Ustav Socijalističke Republike Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 2711., 29. ožujka 1989., naslovnica

⁴⁹⁶ I. ANOJČIĆ, B. ČPAJAK, Z. RADISAVLJEVIĆ, „Ovo je ne samo radostan dan, već i znamenit datum naše istorije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 2711., 29. ožujka 1989., 2.

⁴⁹⁷ M. MULAGANOVIĆ, „Beograd, svečano na svim trgovima“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 2711., 29. ožujka 1989., 3.

izvanredne mjere pa je pokrajinski sekretar za unutrašnje poslove izdao naredbu kojom se zabranjuje okupljanje na javnim mjestima, kao i kretanje više od tri osobe zajedno i to na cijelom teritoriju Kosova. Uveden je i policijski sat, odnosno zabrana kretanja od 20 sati do pet sati ujutro.⁴⁹⁸ Demonstracije su ugušene nasilno, uz ljudske žrtve, većinom albanske demonstrante.⁴⁹⁹ S druge strane, *Večernje novosti*, u broju od 29. ožujka, vijest o demonstracijama na Kosovu donose na naslovnici, jednako kao i vijest o novom ustavu. Štoviše, vijesti s Kosova su u prvom planu, istaknute većim slovima i zvučnim naslovom *Zločini bezumlja* te upotpunjene fotografijom s potpisom: *Deo Prištine na izlazu prema Podujevu, gde su albanski nacionalisti žestoko napali organe bezbednosti*. Dok se kod vijesti o novom ustavu pod naslovom *Jedinstvena Srbija*, ističu riječi Borisava Jovića kako je 28. ožujka, dan svečan i radostan, krupan i znamenit, koji predstavlja završetak duge i teške borbe za ravnopravnost, kao snažan kontrast ističe se vijest o demonstracijama, kod koje odmah ispod naslova stoji da su u *krvavim nemirima, koje su izazvali albanski nacionalisti na Kosovu* poginula dva policajca, pet ih je ranjenih i dvadeset povrijeđenih, dok je među demonstrantima 19 mrtvih, a 49 povrijeđenih.⁵⁰⁰

Članku s vijestima o albanskim demonstracijama, *Večernje su novosti* posvetile čak četiri stranice teksta i tzv. ilustrirane stranice. Članak je objavljen u rubrici *Novosti dana*, s nadnaslovom *Talas nacionalističkog nasilja i juče nastavljen u više kosovskih mesta* i naslovom *Zločini bezumlja*. U glavi članka, navodi se da su u nastojanju da obuzdaju *najokorelije separatiste*, poginula dvojica, a ranjeno je više desetina policajaca te da su se dogodili *žestoki okršaji organa SUP-a i albanskih nacionalista* u Žiru, Dečanima, Dušanovu, Bakovici i Prizrenu. U opisu pobunjenih Albanaca korišteni su iznimo negativni pojmovi i etikete pa se tako u uvodu članka ističe kako se nastavilo *krvavo orgijanje albanskih nacionalista i separatista* te da su u više kosovskih mjesta odjekivali pucnji iz vatrenog oružja, pri čemu se tvrdi da su prvi *potezali demonstranti, očigledno dobro pripremljeni i organizovani za Kosovsko krvavo proleće*.⁵⁰¹ Tvrđilo se, osim toga, pod naslovom *Ubice birale žrtve* i da su *albanski separatisti* u Podujevu namjerno pucali u *najbolje milicionere*, a uz članak se donosi i fotografija desetak ožalošćenih žena nad praznim krevetom, uz potpis: *Separatistička zverstva: Juče u Preocu, žalost u kući poginulog milicionera Milorada Takaskovića*.⁵⁰² U *Večernjim novostima* naslovom je istaknuta i izjava Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove kojom su događaji na Kosovu nazvani *brutalnim vandalizmom*, a

⁴⁹⁸ „Zabrana kretanja“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23441, 29. ožujka 1989., 5.

⁴⁹⁹ Laura SILBER, Allan LITTLE, Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva, 57.

⁵⁰⁰ *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23441, 29. ožujka 1989., naslovnica

⁵⁰¹ „Zločini bezumlja“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23441, 29. ožujka 1989., 3.

⁵⁰² I. K., M. K., „Ubice birale žrtve“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23441, 29. ožujka 1989., 4.

prenosi se i kako je Sekretarijat, iznijevši osudu, ocijenio da neprijateljske demonstracije albanskih nacionalista i separatista karakterizira visok stupanj organiziranosti i pripremljenosti, s elementima oružane pobune te da je u njima došla do izražaja *krajnja brutalnost* i *fanatizam* pojedinih demonstranta. Navedeno je i ime drugog poginulog policajca, ali imena ubijenih albanskih demonstranata se ne spominju, već se samo kaže da ih je bilo 19 te da posebne komisije utvrđuju okolnosti pod kojima je do toga došlo i da raspoloživa saznanja ukazuju na to da je jedan broj njih stradao uslijed nasilničkih postupaka samih demonstranata. Ističe se da je u *rušilačkim nastojanjima* uništavana privatna i javna imovina te da su prosvjednici uzvikivali parole *Kosovo republika!*, *Život damo, Kosovo ne damo!*, *Ne damo Ustav iz 1974.* i dr. i zaključuje da demonstracije predstavljaju organiziranu i smišljenu djelatnost u sprezi s albanskom neprijateljskom emigracijom i *određenim inostranim faktorima*.⁵⁰³ Niti u jednom članku nije izraženo žaljenje zbog pogibije albanskih demonstranata, već se štoviše implicira da je dio njih nastradao od svojih sunarodnjaka. Zbog načina na koji su vijesti prezentirane, takve emocije nisu se mogle očekivati niti od čitatelja. Naprotiv, s jedne strane vijesti o slavlju zbog ustavnih promjena, u kojima su korišteni isključivo pozitivni pojmovi poput „jedinstvena Srbija“, „ravnopravnost“, „povratak suvereniteta“, „krupan i znamenit datum“ stajali su izrazito negativno emotivno zasićeni pojmovi: „brutalnost“, „krvoproliće“, „orgije“, „rušilaštvo“, „fanatizam“ što je stvaralo snažan kontrast. Čitateljima niti jednim člankom nije predstavljena albanska strana, odnosno njihova percepcija amandmana na Ustav, nisu imali niti dovoljno informacija niti su one prikazivane iole objektivno pa se nije moglo niti očekivati da bi ubojstva demonstranata izazvala ikakvu, po režim, negativnu reakciju srpske javnosti.

Donošenjem amandmana na Ustav Socijalističke Republike Srbije te nasilnim pacificiranjem Kosova, osnovni ciljevi Antibirokratske revolucije su ostvareni. Rušenjem vojvođanskog, crnogorskog i naposljetku kosovskog vodstva, ne samo da je otvoren put ustavnim promjenama, kojima je Srbija drastično proširila nadležnost nad svojim pokrajinama, već su u dvije pokrajine i jednoj republici instalirana Slobodanu Miloševiću odana politička vodstva, koja su Srbiji omogućila eventualno nadglasavanje na saveznoj razini, a time i potencijalno dominantan položaj u jugoslavenskoj zajednici u skladu s ciljevima, već dobro uobličene velikosrpske politike. U Antibirokratskoj revoluciji, uz politički vrh, njemu odane lokalne dužnosnike i predstavnike sindikata, odnosno radnika, mediji su u mobilizaciji javnog mijenja u korist političkih ciljeva Revolucije imali presudan značaj jer su upravo mediji omogućili prezentaciju ciljeva i svojim pristranim izvješćivanjem

⁵⁰³ „Brutalni vandalizam“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23441, 29. ožujka 1989., 7.

formirali javni stav. Iako je televizija imala najveću ulogu u prezentiranju informacije, prenoseći snimke, a često i uživo zbivanja na mitinzima, čime se prilično vjerno prenosila i nerijetko euforična atmosfera među masama, vrlo je značajna bila i uloga tiskanih medija. Tiskani mediji su detaljno i jednako pristrano izvještavali o događanjima u ovom razdoblju, prenoseći ujedno fotografije s mitinga, izdvajajući parole i natpise sa transparenta te koristeći istaknute sugestivne i zvučne naslove, nerijetko izvučene iz govora sudionika. Osim toga, tiskani su mediji objavljivali i analitičke članke, koji su doprinosili oblikovanju poželjne percepcije, redovito se negativnim etiketama obrušavajući na politička vodstva, čija se smjena tražila. Retorika tijekom Antibirokratske revolucije prešla je svoj razvojni put od isticanja jugoslavenstva i kategorija vezanih uz društveno-politički sustav do sve više nacionalističke kojom se isticalo prvenstveno srpstvo i srpski interesi. Istovremeno, osim i ranije oštre retorike prema Albancima, zaoštravala se i retorika prema Slovencima i Hrvatima, isprva, prema političkom vodstvu, ali vodstvo je vremenom sve više identificirano s narodom. Srpski identitet, u ovom se razdoblju stao dograđivati razlikovanjem od „drugih“, koji su mu sada u novo stvaranoj percepciji, zbog neprihvatanja ili kritiziranja politike srpskog režima, stajali nasuprot kao neprijatelji. Sve se više potencirala ideja da je srpski narod osamljen i da se može osloniti isključivo na sebe, da su ih zapadni susjedi svojom nebrigom za probleme kosovskih Srba i podržavanjem, kako se shvaćalo, *albanskih separatista* izdali. S druge strane, buđenjem sjećanja na „slavnu prošlost“ srpski je narod prikazivan kao junački, slobodarski, hrabar i odlučan čime se pogodovalo jačanju nacionalne svijesti i kolektivnog samopouzdanja. Nakon što je postignut prvi i osnovni cilj – ujedinjenje Republike, odnosno jedinstvena Srbija, novi izazovi tek su predstojali. Antibirokratska revolucija, kao još jedna važna etapa, omogućila je i pružila nužan temelj za daljnje jačanje i uspostavu dominacije Srbije, odnosno za provođenje ciljeva velikosrpske politike.

6. PREMA RASAPU – (OD SREDINE 1989. DO POČETKA 1990.) - KAMPANJA NACIONALNE KONSOLIDACIJE

6. 1. Politička i medijska konsolidacija nakon ustavnih promjena u Srbiji

Nakon ostvarenja ciljeva Antibirokratske revolucije i nakon nasilnog gušenja albanskih demonstracija uz pomoć snaga reda i uspostave potpune kontrole nad tom pokrajinom, pažnja tiska okrenula se puno više prema Sloveniji i Hrvatskoj, uz daljnje objavljivanje sporadičnih članaka o situaciji na Kosovu ili o Albancima, koji zapravo u svojoj retorici nisu donosili ništa novo, već se stječe dojam da su služili tek održavanju, već i onako čvrsto ukorijenjene percepcije. Kosovsko je pitanje, odnosno stav prema kosovskim Albancima sada, u najvećoj mjeri, bilo tek jedno od sredstava, koje je služilo u propagandnim aktivnostima usmjerenima protiv Slovenije, zbog čvrste podrške, koju je Albancima i dalje pružalo slovensko vodstvo i sporadično protiv Hrvatske.

Nakon završetka Antibirokratske revolucije, u odnosu prema dvjema zapadnim republikama, uz politička pitanja, sve više se nameću i produbljuju, već ranije spominjanja pitanja gospodarske problematike, koja isto tako postaju sredstvo stvaranja konfliktnog ozračja. U međuvremenu je, 16. ožujka 1989. savezni premijer postao Ante Marković, koji je započeo s provedbom niza reformi za oporavak gospodarstva. Srbija je njegovu kandidaturu u siječnju 1989. podržala, nadajući se tako izvući ustupke od Hrvatske i Slovenije za svoju politiku prema Kosovu. Marković je oko sebe okupio vladu sastavljenu uglavnom od tržišno orijentiranih političara, a kako bi dobio potporu svojim reformama, nastojao je zadovoljiti republike no u tome nije uspio. Prvi, Slobodan Milošević, nastojao je blokirati reforme, doživljavajući ih, među ostalim, i kao prijetnju svojoj vlasti. Osim toga, nacionalistički val u Srbiji bio je već toliko jak da je kompromis oko bilo kojih pitanja pa i gospodarskih postajao nemoguć.⁵⁰⁴ Ovo razdoblje karakterizira i sve glasnije otvaranje srpskog pitanja u Hrvatskoj, odnosno pitanje položaja srpskog stanovništva, koji se počinje sve češće prikazivati u negativnom svjetlu.

Nakon burnog ožujka, početak travnja 1989. u tisku je obilježio upravo jedan događaj iz Hrvatske. U *Politikinom* dopisništvu u Osijeku, u večernjim satima 1. travnja eksplodirala je bomba podmetnuta s vanjske strana prozora. Žrtava nije bilo, budući da se u trenutku eksplozije nitko nije nalazio u prostorijama redakcije, ali je došlo do veće materijalne štete. Počinitelji su bili nepoznati. *Politika* je, objavivši tu vijest na naslovnici, konstatirala da je

⁵⁰⁴ Laura SILBER, Alan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, 60- 61.

izvršen gnusni teroristički čin.⁵⁰⁵ U članku, u kojem se izvještava o tom događaju naslovljenom *Teroristički napad na dopisništvo Politike*, koji je napisao Rade Subotić, osječki dopisnik *Politike*, navodi se kako se prema službenim informacijama još ne zna o kakvom se eksplozivu radi, ali da profesor kemije Emil Sokole, koji stanuje odmah iznad dopisništva, smatra kako je riječ o rudarskom eksplozivu, što zaključuje prema detonaciji i mirisu. Kroz članak se donose izjave i drugih stanara zgrade, a na kraju i mišljenje dr. Vladimira Jokanovića, liječnika i predsjednika Akcijske konferencije Saveza komunista u Općoj bolnici u Osijeku, koji je rekao da je u pitanju teroristički čin, podmetnut podlo i kukavički i koji je bez sumnje imao političku poruku te kao takav predstavlja sastavni dio *nečije prljave terorističke kampanje*. Takva je ideja ponovljena i u zaključku članka, gdje novinari, izražavajući želju da će se počinitelji otkriti što prije, naglašavaju kako se mora stati na put neprijatelju, koji *očito ne bira ni sredstava ni način da ruši sve što je jugoslavensko*.⁵⁰⁶ *Politika* je idućih dana povodom tog događaja, objavila još nekoliko popratnih članaka u kojima se donose reakcije različitih političkih tijela, organizacija i institucija pod zvučnim naslovima, primjerice: *Što pre otkriti i kazniti aktere ovog zločina*⁵⁰⁷ (Predsjedništvo Republičke komisije Saveza Socijalističkog radnog naroda Hrvatske; *Zar bombama na javnu reč?*⁵⁰⁸ (Predsjedništvo udruženja novinara Crne Gore); *Osuda terorističkog akta na dopisništvo Politike*⁵⁰⁹ (Komunisti Sveučilišta u Prištini). U članku naslovljenom *Krivce izvesti pred lice pravde*, problematizira se stanje međunacionalnih odnosa u Osijeku. Na početku se ističe kako telegrami podrške iz osječkih kolektiva i cijele zemlje neprestano stižu u redakciju dopisništva te kako građani Osijeka s gnušanjem osuđuju vandalski napad bombom, a potom se prenosi upozorenje izneseno na sjednici Okružnog komiteta Saveza komunista da se nepovoljna situacija u zemlji, u određenoj mjeri reflektira i na osječku sredinu te da je u posljednje vrijeme u Osijeku povećan broj nacionalističkih ispada. Tvrdi se, dalje, kako takvih pojava ima prije svega na sportskim priredbama, ali i školama, gdje se pojavljuju neprijateljske parole te da ima pojava *nacionalističke kadrovske politike* u nekim radnim organizacijama.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ „Eksplozija bombe pred dopisništvom „Politike“ u Osijeku“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27116., 3. travnja 1989., naslovnica

⁵⁰⁶ Goran KOZIĆ, Rade SUBOTIĆ, „Teroristički napad na dopisništvo Politike“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27116., 3. travnja, 1989., 2.

⁵⁰⁷ R. SUBOTIĆ, „Što pre kazniti aktere ovog zločina“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27116., 6. travnja 1989., 4.

⁵⁰⁸ M. K. „Zar bombama na javnu reč“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27116., 6. travnja 1989., 4.

⁵⁰⁹ Zejned ZEJNEDI, „Osuda terorističkog akta na dopisništvo Politike“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27116., 6. travnja 1989., 4.

⁵¹⁰ Rade SUBOTIĆ, „Krivce izvesti pred lice pravde“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27116., 6. travnja 1989., 30.

NIN je vijesti o bombi posvetio naslovnicu s fotografijom demolirane redakcije i naslovom: *Osijek, Evo jedne bombe*.⁵¹¹ Članak pod naslovom *Neka se čuje i gine* je vrlo sličan *Politikinom*, samo nešto proširen, a isti mu je i autor. I ovdje se donose izjave očevidaca i komentari, a posebno se ističe komentar Vladimira Stanića, kako se navodi, dugogodišnjeg političkog radnika i bivšeg sekretara Međuopćinske konferencije Saveza komunista Slavonije i Baranje, koji je povukao paralelu s događajima na Kosovu, rekavši kako dok su se slični događaji zbivali 500 kilometara daleko, ljudi nisu shvaćali svu težinu događaja na Kosovu, a sad dok se ovo dogodilo *u našem mirnom gradu, uz saznanje da se moglo izginuti, možemo shvatiti šta se tamo događa i kako je tom narodu* i zapitao se što je motiv ovakvog *bezumlja*, je li u pitanju napad na *Politikinu* novinsku kuću, Srbiju – Jugoslaviju ili socijalizam.⁵¹²

Povodom ovog događaja, *NIN* je objavio i članak pod naslovom *Novinari na meti*, u kojemu se problematiziraju napadi na novinare te se napominje da nikada dotad nije bilo toliko napada na novinare, koliko u posljednjih nekoliko mjeseci. Tu tvrdnju *NIN* potkrepljuje primjerima pa se tako navodi da je prvo u Splitu nepoznati napadač pretukao novinarku Televizije Zagreb Heni Erceg, potom su u Titogradu *ozlojeđeni* pripadnik Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Crne Gore, a zatim i trojica nikšićkih mladića pretukli beogradskog slobodnog novinara Milovana Brkića, dok su foto-reporteri Tomislav Peternek iz *NIN*-a i Zoran Marinković iz *Borbe* bili *kamenovani* na radnom zadatku na Kosovu. No, kako piše *NIN*-ov novinar, kruna svega bilo je *osječko bombardovanje* dopisništva *Politike*. Autor članka uzrok takvim događajima pronalazi u sve većim međunacionalnim tenzijama, koje se onda reflektiraju i u tisku te na radiju i televiziji i ističe kako je bilo samo pitanje dana kada će se verbalni delikt pretvoriti u *zlodelo*, a potom se osvrće na prijetnje novinarki *Danasa* Mili Štuli, zbog njezinih *britkih* napisa u *NIN*-u na račun pojava u Hrvatskoj. Štuli, kako se navodi, u poštanskom sandučiću *nepoznati darodavci ostavljaju kame i peroreze*, uz prijetnje da će se time obračunati s njom i njezinim sinom.⁵¹³ Kako je ranije spomenuto, Mila Štula imala je u *NIN*-u svojevrsnu kolumnu pod naslovom *Hrvatska gibanica*, u kojoj se uglavnom obrušavala na hrvatski izostanak podrške srpskoj politici na Kosovu i posebno na Stipu Šuvara.

Napad nepoznatog počinitelja na *Politikino* dopisništvo dobio je u tisku, veliki publicitet, što je i razumljivo, budući da je incident izvrsno poslužio prikazivanju *Politike* kao žrtve međunacionalnih tenzija i netrpeljivosti. Uz to, poslužio je i kao povod da se spomenu nacionalistički ispadi u Hrvatskoj i povuče paralela s Kosovom te ponovno istakne nerazumijevanje Hrvata prema patnjama kosovskih Srba. Ujedno, spominjanjem mogućnosti

⁵¹¹ *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1997., 9. travnja 1989., naslovnica.

⁵¹² Rade SUBOTIĆ, „Neka se čuje i gine“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1997., 9. travnja 1989., 10-11.

⁵¹³ Toma ČAČIĆ, „Novinari na meti“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 1997., 9. travnja 1989.,

da je riječ o rudarskom eksplozivu, ne odviše suptilno za napad se sumnjiče Albanci. *Politika* se ovim događajem, kojem se niti četiri mjeseca kasnije, kako je na svojim stranicama optuživala,⁵¹⁴ nisu otkrili počinitelji, paradoksalno prometnula u žrtvu netrpeljivosti i zagovornika novinarskih sloboda.

Mjesec dana kasnije zbile su se i nove promjene u Politikinoj izdavačkoj kući. Naime, političko vodstvo Srbije, kao i vodstvo izdavačke kuće još uvijek nisu bili sasvim zadovoljni situacijom u *NIN*-u. U godinu i pol, koliko je Đoka Stojčić bio glavni urednik ovog tjednika, podjele u redakciji su se produbile, a i dalje je pisao dobar dio novinara koji su bili kažnjeni u prethodnoj „čistki“, nakon Osme sjednice. Unutarnji sukob u tjedniku eskalirao je u javne svađe urednika i novinara, koje su se nerijetko odvijale i na stranicama *NIN*-a. Takva situacija iskorištena je u konačnici za završni obračun s novinarima koji su se uporno opirali novim smjernicama. Direktor Politikine izdavačke kuće, početkom svibnja postavlja za glavnog urednika, dotadašnjeg Stojčićeva zamjenika Teodora Anđelića.⁵¹⁵ Nakon toga, grupa ranijih urednika i novinara demonstrativno je otišla iz *NIN*-a, koji sada postaje još čvršće vezan uz Miloševićev režim.⁵¹⁶ Koliko se režim mijesao u uređivačku politiku novina i kako se obračunavalo s onima, koji su odbijali slijediti *duh Osme sjednice*, pokazuje i slučaj *Borbe*, dnevnog lista, čiji je osnivač bila Savezna konferencija Socijalističkog saveza i koji je uglavnom izražavao stavove Savezne vlade s Antom Markovićem na čelu. Pod novim uredništvom Staša Marinkovića, list se odlikovao kritičkim pristupom stanju u društvu i analizama Miloševićeve tehnologije osvajanja neograničene vlasti u Srbiji. Slobodan Milošević zbog toga je ponovno za obračun s nepodobnim novinarima, iskoristio Općinski komitet Stari Grad, u koji su spadali i komunisti *Borbe*. Tražila se smjena glavnog urednika i revizija uređivačkog koncepta, ali bezuspješno. U kampanju protiv *Borbe* uključila se i *Politika* i *NIN*, koji je išao toliko daleko da je objavio članak u kojem se neke urednice u *Borbi* optuživalo da su svojim čarima postigle karijeru preko kreveta i tako rješavale i svoje stambene probleme. Osim toga, Živorad Minović, Miloševićev pouzdanik, kao direktor Politikine izdavačke kuće i glavni urednik lista, bio je na čelu Komisije za informiranje i s te pozicije nastojao utjecati na pisanje novinara, odnosno obračune s nepodobnima.⁵¹⁷ U srpnju je o *Borbi* raspravljalo Predsjedništvo Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda i *na osnovu neprijateljskog pisanja lista Borba* o Srbiji i Beogradu, konstatiralo da u listu još od Osme sjednice traje uređivačka politika, koja je tobože demokratska i otvorena, a u stvari

⁵¹⁴ Stevan ZEC, „Terorista i dalje nepoznat“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27234., 1. kolovoza 1989., 17.

⁵¹⁵ Miodrag MAROVIĆ, *Politika i politika*, 246. ; „Teodor Anđelić glavni urednik *NIN*-a“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2002., 14. svibnja 1989., 3.

⁵¹⁶ Miodrag MAROVIĆ, *Politika i politika*, 246.

⁵¹⁷ Miodrag Marović, *Politika i politika*, 247.

usmjerena na to da podriva društvene procese u Srbiji i zaključilo da se o tome više ne može šutjeti jer je jasno da se radi o permanentnom i smišljenom djelovanju, kojemu je cilj zavaditi Savez komunista Srbije s drugima i unijeti neslaganje u njegove vlastite redove. Članovi Saveza komunista Beograda osobito su bili ogorčeni time što je sustavni dio uređivačke politike i niz napada u *Borbi* usmjeren na ličnost predsjednika Predsjedništva Republike Srbije Slobodana Miloševića i na kraju su istaknuli kako razumiju da jednom broju birokratskih moćnika smeta uspješnost politike i lična popularnost Slobodana Miloševića, ali ne mogu shvatiti da na taj način list *Borba* služi staroj politici i antisrpskoj orijentaciji.⁵¹⁸

Slobodan Milošević za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije izabran je 8. svibnja 1989.⁵¹⁹, a 15. svibnja na dužnost stupa novo savezno predsjedništvo na čelu s Janezom Drnovšekom. Kao hrvatski član u Predsjedništvo ulazi Stipe Šušvar, koji je tada podnio ostavku na dužnost predsjednika Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije.⁵²⁰ Miloševića je tisak, jasno, podržavao, objavljujući redovito njegova primanja ili posjete, dok je kampanja protiv Šušvara nastavljena, pogotovo u *Politikinoj* rubrici *Odjeci i reagovanja*. Tako je *Politika* izvjestila kako je Slobodan Milošević, povodom 75-godišnjice Cerske i Kolubarske bitke primio i toplo pozdravio veterane *oslobodilačkih ratova Srbije*. U članku se navodi kako su u srdačnom i spontanom razgovoru sudjelovali i članovi Društva za čuvanje spomenika i njegovanje tradicija oslobodilačkih ratova Srbije do 1918. te kako su ratnici, uz evociranje uspomena, u znak zahvalnosti Miloševiću poklonili pozlaćenu Povelju sa plaketom vojvoda srpske vojske u Prvom svjetskom ratu i Statuu „trećeproživca“, što je bilo sasvim u skladu s oživljavanjem sjećanja na Prvi svjetski rat, ali i prethodne ratove, čime se veličala hrabrost i požrtvovnost srpske vojske.

Dana 17. svibnja 1989. održana je Sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije na kojoj se raspravljalo o političkoj situaciji na Kosovu i zadacima Saveza komunista. *Politika* je tim povodom na naslovnici istaknula rečenicu iz uvodnog govora člana Predsjedništva Centralnog komiteta Perka Vukotića: *Stvoreni uslovi da se kontrarevolucija na Kosovu saseče u korenu*. Na toj je sjednici za novog predsjednika Predsjedništva Saveza izabran Milan Pančevski, koji je tu dužnost imao obnašati do izvanrednog 14. kongresa.⁵²¹ Naslovima i podnaslovima članaka, koji su se bavili Sjednicom, *Politika* je isticala ključne momente i izjave, koji su svakako išli u prilog srpskoj, odnosno velikosrpskoj politici i u

⁵¹⁸ „Zaključci Predsedništva GK OSK Beograd“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37. br. 23543, 11. srpnja 1989., 9.

⁵¹⁹ „Izbor Miloševića“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2002., 14. svibnja 1989., 13.

⁵²⁰ Stipe ŠUŠVAR, *Moji obračuni s njima*, Radio Slobodna Europa, www.slobodnaevropa.org/content/article/1045346.html.

⁵²¹ „Stvoreni uslovi da se kontrarevolucija na Kosovu saseče u korenu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., naslovnica.

kojima su kritizirana slovenska i hrvatska vodstva: *Ustavne promene u SR Srbiji veliki rezultat, Efikasno sprovesti rešenja u Ustavu Republike* (Perko Vukotić)⁵²²; *Promenama na Kosovu počeo je otvoren, jasan i odlučan sukob sa albanskim nacionalistima* (Zoran Sokolović),⁵²³ *Rušilački skupovi u Sloveniji, Na Kosovu je omogućavana tiha revolucija* (Milka Kiković).⁵²⁴ No, nakon uvodnog govora Perka Vukotića, najistaknutiji su bili članci kojima se izvještavalo o govorima Rahmana Morine, predstavnika Jugoslavenske narodne armije načelnika Generalštaba generala Stevana Mirkovića i člana Centralnog komiteta Saveza Komunističke Jugoslavije Stanka Radmilovića. Svakako ne bez razloga. Članak o Morininom govoru naslovljen je *Rukovodstva koja podstiču podele na Kosovu ugrožavaju budućnost zemlje*, a u glavi članka se ističe nastavak te Morinine izjave, gdje je dodao kako se stječe dojam da sva rukovodstva nisu istinski zainteresirana da preko Kosova grade mostove zajedništva, a u antrfileu pod naslovom *Neki naši listovi naneli su više štete nego inostrana propaganda* prenose se Morinine konstatacije da svi nesporazumi, koji se prelamaju preko Kosova potiču podjele, nacionalizam, netrpeljivost, duh separatizma, uskogrudnosti i zatvorenosti te da *razne dezinformacije o Kosovu, kao i mnoge neistine o položaju Albanaca u Jugoslaviji u nekim delovima naše zemlje*, nanose veću štetu položaju i ugledu Jugoslavije u svijetu nego što je nanosi bilo koji inozemni tisak.⁵²⁵ Govor generala Mirkovića prezentiran je u članku pod naslovom *Niko u Jugoslaviji nema pravo da na Kosovo gleda sa distance*. U svom je govoru Mirković, između ostalog, istaknuo kako u političkom životu postoji rašireno mišljenje da se na Kosovu ne radi o neprijateljskoj aktivnosti prema Jugoslaviji, već o borbi albanske narodnosti za svoja prava i da se neprijatelj izmišlja, nazvavši takvo mišljenje *iluzijom* i naglasivši da neprijatelj postoji i djeluje, upozorivši da *val rušilačkih demonstracija i pokušaj oružane pobune* pokazuju da neprijatelj ne odustaje od svojih namjera i ciljeva.⁵²⁶ Naposljetku, ističe se i naslov članka o govoru Stanka Radmilovića: *U Sloveniji je na sceni program otvorenog razjedinjavanja Jugoslavije*, gdje se navodi kako je iskrivljena

⁵²² D. RADEVIĆ, P. KOSIĆ, D. LAZAREVIĆ, „Sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Zavođenje vanrednog stanja bilo nužno“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., 5.

⁵²³ D. RADEVIĆ, P. KOSIĆ, D. LAZAREVIĆ, „Sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Promenama na Kosovu počeo je otvoren, jasan i odlučan sukob s albanskim nacionalistima“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., 7.

⁵²⁴ D. RADEVIĆ, P. KOSIĆ, D. LAZAREVIĆ, „Sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Rušilački skupovi u Sloveniji“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., 7.

⁵²⁵ D. RADEVIĆ, P. KOSIĆ, D. LAZAREVIĆ, „Sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Rukovodstva koja podstiču podele na Kosovu ugrožavaju budućnost zemlje“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., 6.

⁵²⁶ D. RADEVIĆ, P. KOSIĆ, D. LAZAREVIĆ, „Sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Niko u Jugoslaviji nema pravo da na Kosovo gleda sa distance“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., 8.

interpretacija događaja i promjena u Srbiji do kojih je došlo samo pomogla da se u Sloveniji do kraja provede homogenizacija.⁵²⁷

Prvih nekoliko mjeseci nakon usvajanja ustavnih amandmana srpski je režim učvrstio svoju poziciju, što se odražavalo i na medijsku scenu u Srbiji, koja je sve čvršće vezana uz Miloševića, dok se s nepodobnim novinarima obračunavalo na partijskim sastancima. Nakon „ujedinjenja“ predsjednik Srbije postaje personifikacija srpstva te se svaka kritika prema njemu predstavlja kao kritika srpstva, odnosno antisrpstvo. Osim toga, na svojoj općoj skupštini potkraj svibnja i *Srpska akademija nauka i umetnosti*, izričito je stala uz Slobodana Miloševića (mada je njezinu naklonost i podršku imao i tijekom Antibirokratske revolucije) izjavivši da je Srbija *povratila svoj suverenitet, državnost i jedinstvo, kao rezultat hvalevrijedne borbe i jedinstva svog naroda, Partije i novog državnog rukovodstva na čelu s predsjednikom Slobodanom Miloševićem.*⁵²⁸ Na političkoj sceni, osnažuje se diferencijacija između Srbije i Slovenije i Hrvatske. Doduše, još uvijek više Slovenije, koja se sada već izravno optužuje za razjedinjavanje Jugoslavije.

6. 2. Gazimestan i oživljavanje Kosovskog mita

Kosovo se, kako je i Slobodan Milošević, istaknuo smatralo „srcem Srbije“, ali u srpskoj narodnoj tradiciji, kosovski mit, može se slobodno reći, bio je onda „duša te tradicije“. On je tema brojnih narodnih pjesama, odnosno epova, osobito značajan u guslarskoj tradiciji. Iako, valja naglasiti da su prema suvremenim istraživanjima narodne pjesme u glavnini nastale zapravo među elitom, ali su kroz neko vrijeme postale opće narodno blago pa su kao takve i percipirane. Iznimka nije bila niti kosovski mit ili tzv. kosovski ciklus pjesama, za koje se drži da su izvorno nastale u okviru Srpske pravoslavne crkve. Istodobno, taj mit inspirirao je i brojna umjetnička djela u slikarstvu, kiparstvu, književnosti. U drugoj polovici 19. stoljeća kosovski je mit postao i svojevrsna jezgra srpskog nacionalizma – polazišna točka ekspanzionizma koja je pozivala na obnovu negdašnjeg srpskog carstva te je otada zaživio i u političkoj retorici. Središnja točka oko koje se izgradio kosovski mit Bitka je na Kosovu polju održana 28. lipnja 1389. na Gazimestanu. U narodnoj svijesti ova je bitka ostala središnji događaj čitave srpske povijesti, jer je tada prema općem uvjerenju, iako znanstveno historiografski neopravdanom, propala srpska država i započelo „robovanje Turcima“. Bitka se odigrala prema starom kalendaru 15. lipnja na Dan Svetog Vida – Vidovan, koji se počeo

⁵²⁷ D. RADEVIĆ, P. KOSIĆ, D. LAZAREVIĆ, „Sednica Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, U Sloveniji je na sceni program otvorenog razjedinjavanja Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27159., 18. svibnja 1989., 9.

⁵²⁸ Ozren ŽUNEC, *Goli život I*, bilješka 155., 97.

obilježavati također polovinom 19. stoljeća, kad je vezan uz kult kneza Lazara – u srpskoj tradiciji - cara Lazara. Glavni akteri bitke i kasnije kosovskoga mita bili su sa srpske strane knez Lazar Hrebeljanović, njegov zet Vuk Branković i bosanski vojvoda Vlatko Vuković te na osmanskoj strani sultan Murat i njegovi sinovi. Prema historiografskim izvorima i Lazar i Murat izgubili su život na bojnom polju, s time da je prema kasnijim izvorima Murata usmrtio srpski feudalac Miloš Obilić, koji će zbog toga postati također jedan od velikih junaka Kosova.⁵²⁹ Znanstvenim istraživanjima do danas nije utvrđen niti broj sudionika bitke pa čak niti njezin konačni ishod. Posljedica je to ne samo premalog broja suvremenih izvora, već i ranog nastanka kosovske legende, koja se potom snažno ukorijenila u kolektivnoj memoriji.⁵³⁰ Legenda o knezu Lazaru, nastala je gotovo neposredno nakon njegove smrti, a ključni nositelj te legende bila je Srpska pravoslavna crkva, koja je Lazara proglasila svecem. Relikvije kneza Lazara tako su prigodom Velike seobe Srba 1690. prenesene iz manastira u Ravanici preko Mađarske u tadašnji Vrdnik, a poslije Sremsku Ravanicu, gdje su stajale do 1942. kada su prenesene u Beograd, da bi 1988., u organizaciji Crkve, bile ponovno prenošene na Kosovo, odnosno u manastir Gračanicu.⁵³¹ Pritom su prošli put kroz manastire u Srbiju i Bosni i Hercegovini, gdje su prigodno izlagane. To je slavljeno kao nacionalni obred, popraćen dijelom i četničkim simbolima.⁵³² Kult kneza Lazara duboko je utkan u identitet srpskog naroda. Prema legendi Lazaru je prije bitke ponuđeno da bira bitku ili predaju uz nagradu. Lazar je odbio, izabравši „carstvo nebesko“ naspram zemaljskoga i izdaje svoga naroda. Preko Lazareva izbora, srpski narod postaje „nebeski narod“, a za vrijeme Drugog svjetskog rata u Srpskoj pravoslavnoj crkvi nastaje pojam „Nebeska Srbija“, koji će ponovno oživjeti u velikosrpskoj predratnoj,⁵³³ a kasnije i ratnoj propagandi kad stanovnici Nebeske Srbije postaju žrtve ustaških zločina. Sintagmom „nebeski narod“ Srbi su se uspoređivali sa Židovima kao izabranim narodom, ali i narodom nad kojim je počinjen ogroman zločin te je i tako pojam „Nebeske Srbije“ nastao kao ekvivalent pojmu „Carstva nebeskoga“ ili „Novoga

⁵²⁹ Olga ZIROJEVIĆ, „Kosovo u kolektivnom pamćenju“, *Srpska strana rata –Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 201.

⁵³⁰ O problematici Kosovske bitke u historiografiji i kolektivom sjećanju te o njezinu utjecaju na srpsku nacionalnu misao v. Ivica Prlender, „Kosovska bitka i obnova srpske države“, *Historijski zbornik*, g. XLII (1), 97-104., Zagreb, 1989.

⁵³¹ Olga ZIROJEVIĆ, „Kosovo u kolektivnom pamćenju“, *Srpska strana rata –Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, 202.

⁵³² Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 61.

⁵³³ Tijekom 1988. Lazareve relikvije prenijete su kroz eparhije Zvorničko-tuzlansku, Šabačko-valjevsku, Šumadijsku i Zičku. Tom je prilikom vladika pabačko-valjevski Jovan Velimirović izdao poslanicu u kojoj je spomenuo termin „nebeska Srbija“: *Od kneza Lazara i Kosova Srbi prvenstveno stvaraju Nebesku Srbiju, koja je do danas sigurno narasla u najveću nebesku državu. Ako samo uzmemo nevine žrtve ovog posljednjeg rata, milione i milione Srba i Srkinja, dece i nejači, pobijenih ili mučenih u najstrašnijim mukama ili bacanih u jame i pećine od ustaških zločinaca, onda možemo pojmiti koliko je danas carstvo na nebesima.*; Milorad TOMANOVIĆ, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara Krug, Beograd 2010., 65-66.

Jeruzalema“, čime se kod pripadnika srpskog naroda nastojao „proizvesti“ osjećaj posebnosti i ideja razlikovanja od „drugih“. Kao suprotnost junaštvu, poštenju, hrabrosti i napokon svetosti „cara“ Lazara, stoji druga strana mita – ona o izdaji, jednako čvrsto ukorijenjena u tradiciji, strana koja simbolizira sve ono negativno, mračno i loše. Izdajnikom je, bez ikakva temelja u povijesnim izvorima, proglašen Vuk Branković. Njegovo je ime do danas u Srbiji ostalo simbol izdaje i nečasnoga.⁵³⁴

Osim Kosovske bitke, Vidovdan su u srpskoj povijesti obilježila još dva događaja: Atentat na habsburškog nadvojvodu Franju Ferdinanda, što ga je 1914. izvršio Gavrilo Princip, revolucionar srpske nacionalnosti i Vidovdanski ustav iz 1921. godine. Vidovdanskim ustavom ukinuti su povijesni entiteti i umjesto njih uspostavljene oblasti. Na taj način prekinut je teritorijalni integritet Hrvatske i Slovenije, a stvaranjem unitarne države faktički je uspostavljena srpska dominacija. Imajući u vidu značaj i simboliku kosovskoga mita i Vidovdana u srpskoj tradiciji, ne čudi publicitet koji je zadobila proslava 600-godišnjice Bitke na Gazimestanu, kao niti činjenica da je upravo ovaj događaj odabran kao povod velikom svesrpskom okupljanju na grandioznoj proslavi, čija je glavna zvijezda bio Slobodan Milošević. Skup na Gazimestanu, na Kosovu može se promatrati kao proslava pobjede Antibirokratske revolucije, ali i kao najava nove etape na putu ka ostvarenju velikosrpskih ciljeva.

Tisak se za ovu prigodu stao pripremati i mjesec dana ranije, izvješćujući o koracima u organizaciji proslave i objavljujući prigodne tematske članke. *Politika* tako već 22. svibnja donosi vijest o uređivanju Gazimestana, navodeći skromno kako radovi na uređivanju spomeničkog kompleksa nisu opsežni niti preskupi, ali s obzirom na to da se godinama nije vodila briga o spomen-obilježjima kosovskom boju, vidljiva su i korisna čak i neznatna poboljšanja. U antrfileu istog članka obavještava se o promociji knjige dr. Boška Jovičića *Turci nisu pobedili na Kosovu*, koja je izazvala veliku pozornost u Čačku.⁵³⁵ Polovicom lipnja već se znao točan raspored organizacije prometa na Gazimestanu, kao i vrijeme početka proslave, o čemu je *Politika* također izvijestila svoje čitateljstvo i ponudila im tablicu reda vožnje s mjestima i vremenom polaska za besplatan prijevoz autobusima. Prijevoz je, prema toj tablici, bio osiguran iz čak 63 polazišta diljem Jugoslavije, uključujući sve veće gradove, ali i manje u kojima je živjelo srpsko stanovništvo te se tako polazilo primjerice iz Zagreba, Splita i Osijeka, ali i iz Knina, Benkovca i Gospića, iz Sarajeva, Mostara, Banja Luke, ali i Trebinja i Bosanskog Petrovca. Polasci su bili osigurani i iz Ljubljane, Skopja i Ohrida. Osim

⁵³⁴ Opširnije o kosovskom mitu, pojmu nebeske Srbije i njezinu utjecaju na srpsku nacionalističku ideologiju v: Branimir Anzulović, *Heavenly Serbia, From Myth to Genocide*, New York, London, 1999.

⁵³⁵ Branislava ČUNOV, „Uređuje se Gazimestan“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27163., 22. svibnja 1989., 11.

toga, prijevoz do samog mjesta održavanja svečanosti organiziran je i za sve sudionike, koji dolaze avionima, željeznicom ili vlastitim prijevozom.⁵³⁶ Tjedan dana prije skupa, *Politika* objavljuje da se na Gazimestanu očekuje više od milijun ljudi i donosi fotografiju *najstarijeg umetničkog predmeta s motivima kosovskog boja* –mesinganog tanjura iz 16. stoljeća koji se čuva u Gradskom muzeju u Šibeniku.⁵³⁷ U istom, broju donosi se vijest o premijeri filma *Boj na Kosovu*, koja će se 21. lipnja održati u Sava Centru u Beogradu⁵³⁸ i vijest o tome da je Slobodan Milošević predložen za predsjednika *Odbora za obeležavanje šest vekova kosovske bitke*.⁵³⁹ Za kosovski jubilej, pripremala se i televizija pa su se emitirale prigodne emisije, o čemu je tisak također izvještavao, primjerice dokumentarni film o umjetničkim djelima inspiriranim kosovskom bitkom. Beogradski, prištinski i novosadski televizijski centri udružili su snage i tehniku kako bi kvalitetno realizirali prijenos svečanosti, koja je trebala početi u manastiru u Gračanici svečanom liturgijom i potom se nastaviti na Gazimestanu.⁵⁴⁰ Dva dana uoči proslave, *Politika* donosi poseban prilog u boji naslovljen: *Šest vekova kosovskog boja, Kosovo 1389./1989*, koji sadrži kalendar događanja, fotografije spomenika i njihov opis te ostale korisne informacije za sudionike događanja, a dan prije obljetnice, objavljen je članak o završnim pripremama i to pod naslovom: *Sudbinu srpskog naroda odredio je put pravde i istine* u kojem se, između ostalog, obavještava o otvaranju izložbe o kosovskom boju u Muzeju Kosova, o tome kako je velik broj građana s Kosova organizirano pozvao učesnike središnje svečanosti na Gazimestanu u svoje domove te da će na svečanost doći i Srbi iz Mađarske.⁵⁴¹ Dan prije proslave, u rubrici *Odjeci i reagovanja*, objavljeno je preko cijele stranice pismo Bogdana Petronijevića znakovita naslova *Ja više nikome neću da se izvinjavam i pravdam zato što sam Srbin*, u kojem, nakon veličanja slavne srpske prošlosti, tvrdi da je srpski narod uvijek bio trnu u oku svojim susjedima i da se demokracija zapravo širi iz Srbije.⁵⁴²

I *NIN* je u broj uoči obljetnice uvrstio posebni dodatak *Vidovdan 1389. – 1989.* u kojem su objavljeni članci vezani za Kosovsku bitku pa tako, među ostalim, donosi ulomak iz nedovršene knjige sveučilišnog profesora Vladimira Cvetanovića pod naslovom *Odakle ime*

⁵³⁶ „Organizacija saobraćaja na Gazimestanu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27189., 16. lipnja 1989., 9.

⁵³⁷ R. N., „Očekuje se više od milion ljudi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27193., 21. lipnja 1989., 11.

⁵³⁸ „Premijera boja na Kosovu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27193., 21. lipnja 1989., 15.

⁵³⁹ „Slobodan Milošević predložen za predsednika Odbora za obeležavanje šest vekova kosovske bitke“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27193., 21. lipnja 1989., 6.

⁵⁴⁰ „Na Vidovdan otvoreni ekran“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27194., 22. lipnja 1989., 15.

⁵⁴¹ Zejned ZEJNEDI, „Sudbinu srpskog naroda odredio je put pravde i istine“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27199., 27. lipnja 1989., 9.

⁵⁴² Bogdan PETRONIJEVIĆ, „Ja više nikome neću da se izvinjavam i pravdam zato što sam Srbin“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27199., 27. lipnja 1989., 11.

*Kosovo*⁵⁴³ te odlomak povijesnog teksta - natpisa zapisanog na mramornom stupu na Kosovu.⁵⁴⁴ No, središnji i najveći dio dodatka čini intervju s patrijarhom Germanom, naslovljen *Kosovske lekcije iz istorije*. U glavi članka istaknuta je središnja misao intervjua – navodi se kako *Njegova svetost arhiepiskop pečki, mitropolit beogradsko-karlovački i patrijarh srpski* smatra da *opredeljenje kneza Lazara za carsko nebesko jeste izbor najvišeg i najtrajnijeg cilja* te kako je naglasio da i negdašnje i današnje Kosovo uči *koliko nesloge i podele oslabljuju narod i pred svetom ga rđavo prikazuju*. U intervjuu su posebno istaknute još dvije patrijarhove ključne misli, koje se zapravo nadovezuju na prvu – da za nepopularnost Srba u Europi i svijetu nije kriv srpski narod, već oni koji su ga loše predstavljali i još više oni koji su ga klevetali ili to još rade te da istina o srpskom crkvenom raskolu i dijaspori jest prije svega nesreća i nesloga nastala u srpskom narodu uslijed ratne tragedije kad je narod, pogođen onime što ga je snašlo u zemlji i u tuđini, u prvi plan stavljao nešto drugo umjesto ljubavi i sloge.⁵⁴⁵

Na sam dan obljetnice cijela je *Politikina* naslovnica bila posvećena tom događaju. Ispod velikog istaknutog naslova *Kosovsko vreme* stajao je, posve s temeljnom idejom kosovskog mita usklađen, podnaslov *Srpski narod je slavio i slavi svoje junake, a prepoznaje izdajnike*. Cijeli je, historicizmima i romantičarsko-nacionalističkim patosom prožet, članak na toj naslovnici bio posvećen paralelama između Kosovske bitke i suvremenih zbivanja i to sve u kontekstu mita, a ne povijesnih činjenica o kosovskoj bitki, koje gotovo nisu niti spomenute. Štoviše, mit je prezentiran kao povijesna istina. Zato se ističe kako je srpska vojska u kosovskoj bitki bila na *braniku civilizacije, za obranu srpske slave i evropskog krsta. Srbiju nismo obranili, Evropu jesmo*, naglašava se. Takve su bitke, kako se objašnjava, bile srpskom narodu suđene jer mu je povijest dodijelila jednako tragičnu i slavnu ulogu: *nikada Srbije nije ratovala za sebe i zbog sebe, nikada nije branila samo Srbiju. Velike pogibije Srba uvek su donosile olakšanje drugim narodima, a velike pobjede Srba uvek su bile pobjede i za druge*. Stoga je to, kako se zaključuje, časna i slavna sudbina te je, civilizacijski gledano, Srbija uvijek bila pobjednik i u ratu i u miru, a smrt srpskog vojnika uvijek je imala dublji smisao. No, nakon pohvale herojstva i žrtve srpskoga naroda, u članku se javlja i mitska antiteza – „izdaja“ pa se upozorava kako je srpski narod slavio i slavi svoje junake, a prepoznaje izdajnike i ističe kako još traju sporovi o izdaji Brankovića te da su, bez obzira na povijesne činjenice *srpski narod sve do ovih dana oduvek, kao usud pratili neki Brankovići* da

⁵⁴³ Vladimir CVETANOVIĆ, „Odakle ime Kosovo“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2008., 23. lipnja 1989., VIII.

⁵⁴⁴ Natpis na kosovskom mramornom stupu, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2008., 23. lipnja 1989., VIII.

⁵⁴⁵ „Kosovske lekcije iz istorije, Naš intervju: Patrijarh German“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2008., 23. lipnja 1989., IV–VI.

bi se potom podsjetilo na (mitske, nap. a.) riječi kneza Lazara pred kosovsku bitku: *Bolje je časno izginuti nego nečasno živeti* i još istaknulo kako je u tome *planetarni, civilizacijski i moralni smisao boja na Kosovu – znamo da ćemo izginuti, ali smrt pretpostavljamo nečasnom životu*. Isti je smisao bunta, nastavlja se, bio i na ulicama Beograda 27. 3. 1941., da bi se potom uvela sintagma *kosovsko vreme*, kao kategorija kojom bi se mogli opisati i suvremeni događaji. Kosovsko je vrijeme, objasnila je *Politika*, zato što se na Kosovu i oko njega rješava sudbina Jugoslavije i sudbina socijalizma – *Srpsko i jugoslovensko Kosovo hoće da nam uzmu, hoće, ali neće moći*. Kosovsko vrijeme, pojašnjava se, traje i prožima i prošlost i sadašnjost jer to nije obično vrijeme – *ono je opomena, bilo je opomena, i danas je*. *Politika* naposljetku i sama objašnjava koja je svrha ovog teksta kad ističe da podsjećanje na kosovski boj donosi veliku moralnu snagu, ruši kovanicu prema kojoj Srbija dobiva u ratu, a gubi u miru, uvjerava narod u povijesnu čast i hrabrost i u *istorijsku misiju srpskog naroda* te pritom ističe da je Srbija i 1989. godine pobijedila u miru i to u neobičnoj borbi da postane ravnopravna s drugim republikama, što je, s obzirom na to da je sudbina Srbije da nikada ne pobjeđuje samo za sebe, bila pobjeda za Jugoslaviju. Tekst je upotpunjen fotografijama Gazimestana uoči svečanosti i natpisa na spomeniku na Gazimestanu, odnosno tzv. Lazarove kletve, koji se nalazi odmah uz tekst, s desne strane i na taj način ga, može se reći, nadopunjuje i osnažuje, dajući mu historijsku podlogu. Tekst glasi: *Ko je Srbin i srpskoga roda/ A ne došo na boj na Kosovo/ Ne imao od srca poroda/ Ni muškoga ni devojačkoga/ Od ruke mu ništa ne rodilo/ Rujno vino ni pšenica bela/ Rđom kapo dok mu je kolena*.⁵⁴⁶

Cijeli *Politikin* prigodni tekst na naslovnici predstavlja pravi primjer propagandnog teksta, koji ima svoj jasan cilj, što u konačnici autori teksta niti ne kriju. *Politika* je na dan velike obljetnice, svoje čitateljstvo vratila u prošlost, ali ne u onu, u povijesnoj zbilji utemeljenu, već u mitsku, imaginarnu prošlost junaka, izdajica i kletvi – nazvanu za ovu prigodu *kosovsko vreme*, a vrijeme je to, kao što se vidi, koje ne podliježe prirodnim zakonima, ne određuju ga stoljeća ili godine, već događaji. Veličanjem hrabrosti kosovskih junaka, ali i srpskoga naroda, njegove požrtvovnosti i isticanjem važne uloge u zaštiti civilizacije, smjeralo se pobuditi samopouzdanje, osjećaj kolektivnog ponosa i jedinstvenog zajedničkoga identiteta onih čiji su preci sudjelovali u toj bitki, koja poprima značaj daleko veći od obične povijesne činjenice i prelazi granice prostora i vremena. No istovremeno tu je prijetnja i upozorenje svima onima koji staju srpskom narodu na put pri ostvarenju svetog cilja, ali i onim Srbima koji u toj bitki izostanu. Tekst ima strukturu kakva je već viđena u govorima Slobodana Miloševića, prvenstveno u govoru na Mitingu na Ušću – prvo se vraća u

⁵⁴⁶ „Kosovsko vreme“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., naslovnica

slavnu prošlost, ističu se pozitivne karakteristike, izriču pohvale, da bi se potom prešlo na upozorenja i prijetnje svima koji se ne pronalaze u prvom dijelu, ali i dominantne su iste misli, kakve je isticao Milošević. Preuzetno bi možda bilo tvrditi da je tekst Miloševićevo autorsko djelo, iako ne bi bilo nevjerovatno, ali sličnost ovog teksta s govorom koji će Milošević tek održati vrlo je velika te bi se dalo zaključiti kako je moguće da je *Politici* Miloševićev govor prethodno i dostavljen ili je, proučivši prethodne njegove govore, autor teksta načinio svojevrsan kompendij. Prvih dvanaest stranica istog broja *Politike* bile su posvećene temi Kosova i obilovale su, slično intoniranim člancima, vezanim za obljetnicu, kojima su se novinari i ugledni stručnjaci i znanstvenici osvrtnali na značaj Bitke, ali i Mita kroz povijest pa su se tako isticali naslovi poput: *Kosovska misao bila je toga dana i zavetna jugoslavenska misao* - nad člankom koji je govorio o proslavi 1889.,⁵⁴⁷ *Značaj boja na Kosovu*⁵⁴⁸, *Kosovski svet i Njegoš*⁵⁴⁹, *Kosovski mit u svetskoj umetnosti*,⁵⁵⁰ *Kosovo –integralni deo Srbije*,⁵⁵¹ *Vukova kosovska epopeja*⁵⁵² i naposljetku *Tako je bilo 1939.*⁵⁵³ – naslov članka u kojem se donose i fotografije s velike proslave organizirane na Gazimestanu pedeset godina ranije.

Večernje novosti na dan proslave nisu cijelu stranicu posvetile obljetnici, ali najavljena jest - pod naslovom *Šest vekova sećanja*. Središnji dio njihove naslovnice toga je dana zauzimala vijest da je upis Zajma za Srbiju iznad očekivanja.⁵⁵⁴ Naime, tih je dana raspisan javni zajam u sklopu kojeg su građani Srbije kupnjom obveznica trebali pomoći financiranju posrnule srpske ekonomije. Službeni naziv zajma bio je *Zajam za privredni razvoj Srbije*, no u tisku, koji ga je svesrdno reklamirao, nazivan je Zajmom za Srbiju, a upis zajma provodio se čak i na Gazimestanu na dan proslave.⁵⁵⁵ Tri su stranice bile posvećene proslavi na Gazimestanu i članci su se odnosili na pripreme i program održavanja, bez osvrta na prošlost.

Na Gazimestanu se 28. lipnja 1990. okupio gotovi cijeli jugoslavenski politički vrh i dio stranih diplomata. Na vrhuncu proslave Slobodan Milošević se spektakularno spustio helikopterom pred, prema procjenama tiska, dva milijuna ljudi i održao govor,⁵⁵⁶ za koji mnogi smatraju da je najavio raspad Jugoslavije ili čak da je predstavljao otvorenu najavu rata

⁵⁴⁷ „Kosovska misao bila je toga dana i zavetna jugoslavenska misao“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 3

⁵⁴⁸ Radomir LUKIĆ, „Značaj boja na Kosovu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 4.

⁵⁴⁹ Dragan LAKIĆEVIĆ, „Kosovski svet i Njegoš“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 4.

⁵⁵⁰ Ljiljana VASIĆ, „Kosovski mit u svetskoj umetnosti“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 6.

⁵⁵¹ Miodrag JOVIČIĆ, „Kosovo –integralni deo Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 7.

⁵⁵² Miodrag MATICKI, „Vukova kosovska epopeja“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 8.

⁵⁵³ „Tako je bilo 1939.“ *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 11.

⁵⁵⁴ *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23532., 28. lipnja 1989., naslovnica

⁵⁵⁵ „Na Gazimestanu se može upisati i zajam“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200, 28. lipnja 1989., 2.

⁵⁵⁶ HMDCDR, Zbirka videozapisa, DVD. br. 1304.

zbog izjave kako niti oružane bitke nisu isključene.⁵⁵⁷ Na naslovnici *Politike* idućega dana osvanula je fotografija nepreglednog mnoštva i Slobodana Miloševića za govornicom uz naslov: *Obnovljena sloga vraća dostojanstvo Srbiji* i Miloševićevim riječima u podnaslovu: *Srbi su većito oslobađali sebe i kad su bili u prilici pomagali su drugima da se oslobode*. Navodi se kako je dva milijuna ljudi iz svih krajeva Jugoslavije, Europe, Amerike, Australije i Kanade stiglo na Gazimestan, gdje se prije 600 godina branila Srbija i Europa te kako su uz pjesme i zastave posjetom kosovskim junacima došli pokazati da im je stalo do jedinstvene Srbije *i jake i jedinstvene i ravnopravne Jugoslavije*. Na svečanoj bini koja je, objašnjava se, bila građena tako da podsjeća na grb Srbije, mjesta su zauzele delegacije svih republika i pokrajina, JNA i Federacije na čelu s predsjednikom Predsjedništva Janezom Drnovšekom te veterani Prvog svjetskog rata da bi točno u 12 sati i 10 minuta na Gazimestan stigao Slobodan Milošević i tada se *iz grla oko dva miliona ljudi čulo: Sloba, slobodo! i gromoglasni aplauz koji je dugo trajao*. Točno u 13 sati uz zvuke *Posmrtnog marša* delegacije su položile vijenac na Spomenik kosovskim junacima, a poslije intoniranja jugoslavenske himne na pozornicu je stupio Slobodan Milošević.⁵⁵⁸

Tema Gazimestana zauzela je osam stranica broja uz mnoštvo članka posvećenih različitim segmentima proslave. Članak u kojem se detaljnije opisuje red zbivanja na Gazimestanu naslovljen je *Kosovo je san koji sanjaju generacije* i u njemu se ističe kako je Kosovo šest stoljeća čekalo da mu se sinovi vrate i kažu: *ono je naše i uvek će biti*. Ovdje se donose, snažnim emocijama prožeti, osobni dojmovi sudionika skupa pa se tako primjerice prenose riječi jednog ratnog invalida iz Cetinja: *Došao sam iz puno razloga. Došao sam zato što poštujem kosovske junake i zato što je ova godišnjica značajna. Za mene je ovo vrlo naporno jer sam u ratu izgubio nogu. Ali ja se ne žalim, naprotiv, nikad nisam bio zadovoljniji. Jer danas će ovde narod pokazati čija je ovo zemlja svima koji bi da je raspačavaju. Ja sam Crnogorac, ali Jugoslaviju branim i u Prištini i u Ljubljani*. I jednog ratnog veterana s Kozare, okićenog ordenjem, koji je izrazio oduševljenje srpskim rukovodstvom: *Zahvalan sam im, zahvalan sam i svima koji su organizovali veličanstvenu svečanost. Mene su na pola puta izdale noge, ali su me drugovi iz narodne odbrane doneli ovde pred centralnu tribinu*.⁵⁵⁹ Članak završava opisom slijetanja Miloševićeva helikoptera, a izvještaj o njegovu govoru nastavlja se u idućem članku: *Ravnopravni i složni odnosi uslov za opstanak Jugoslavije*, gdje se na dvije i pol stranice donosi velik dio Miloševićeva govora. Na

⁵⁵⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 628.

⁵⁵⁸ „Obnovljena sloga vraća dostojanstvo Srbiji“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., naslovnica

⁵⁵⁹ „Kosovo je san koji sanjaju generacije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 2.

početku, Milošević se osvrnuo na povijesnu i mitsku važnost kosovske bitke, rekavši da se danas i ne zna točno što je povijesna istina, a što legenda no da to nije niti važno, ali je sigurno da je bitka bila izgubljena ne samo zbog vojne premoći Osmanskoga Carstva, već zbog nesloge u vrhu srpske države i to nesloge koja će dalje pratiti srpski narod *kao zla kob* kroz čitavu njegovu povijest. Potom se osvrnuo na Drugi svjetski rat istaknuvši da su ta nesloga i izdaja uvele srpski narod i Srbiju u agoniju, čije su posljedice u povijesnom i moralnom smislu nadišle i fašističku agresiju te na socijalističku Jugoslaviju, kada je, kako je ustvrdio, srpski vrh ostao podijeljen, sklon kompromisima na štetu vlastitog naroda i radio ustupke na etnički i povijesni račun svog naroda, koje ne bi prihvatio niti jedan narod na svijetu, pogotovo zato što Srbi nisu nikada eksploatirali, već samo oslobađali druge. To što su, naglasio je, *u ovim prostorima veliki narod nije nikakav srpski greh ni sramota*, već prednost koju nisu koristili protiv drugih, ali niti je koristili za sebe. Milošević se dalje založio za jedinstvenu i ravnopravnu Srbiju u kojoj će svi njezini građani, bez obzira na nacionalnost ili vjersku pripadnost imati jednaka prava i istaknuo da su svi koji u Srbiji žive od svog rada, pošteno i poštujući druge ljude i narode - *u svojoj republici*. Nakon toga osvrnuo se na međunacionalne odnose, rekavši da su oni slaba točka svih višenacionalnih zajednica i da je kao mač nad njihovim glavama prisutna neprekidna prijetnja da se jednoga dana ne pokrene pitanje ugroženosti jedne nacije od drugih i time pokrene val sumnji, optužbi i netrpeljivosti, što, naglasio je, znaju unutrašnji i vanjski neprijatelji takvih zajednica i zato svoju aktivnost usmjeravaju na poticanje nacionalnih sukoba. Milošević je upozorio da se u Jugoslaviji trenutno svi ponašaju kao da takvo iskustvo uopće ne postoji i kao da se u njoj nije iskusila sva tragičnost nacionalnih sukoba koje jedno društvo može doživjeti, a da ipak opstane. Nakon što je ustvrdio da su ravnopravni i složni odnosi među jugoslavenskim narodima neophodni uvjet za opstanak Jugoslavije govorio je o ekonomskim i kulturno-društvenim pitanjima da bi se potom opet nakratko vratio u prošlost. Nakon što je ponovio da je Kosovska bitka simbol junaštva kojemu su posvećene pjesme, plesovi, literatura i historija te da to junaštvo već šest stoljeća inspirira srpsko stvaralaštvo, hrani ponos i ne dopušta *da zaboravimo da smo jednom bili vojska velika, hrabra i ponosita, jedna od retkih koja je u gubitku ostala neporažena*, Milošević je povukao paralelu sa suvremenošću rekavši: *Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve nisu isključene. Ali bez obzira kakve da su, one, bitke, ne mogu se dobiti bez odlučnosti, hrabrosti i požrtvovnosti*. Milošević je potom pojasnio kako se glavna bitka odnosi na ostvarenje ekonomskog, političkog i društvenog prosperiteta i iako je za tu bitku potrebno nešto drugačije junaštvo, srčanost ne smije izostati. Naglasio da je Srbija na Kosovu branila

sebe, ali i Europu i njezine civilizacijske vrijednosti te ja zato nepravedno i apsurdno raspravljati o pripadnosti Srbije Europi jer je Srbija u njoj neprekidno, ali na takav način koji je nije lišio dostojanstva te da i danas srpsko vodstvo u tom duhu gradi bogato i demokratsko društvo, pridonosi prosperitetu svoje *nepravedno napaćene zemlje*, ali i naporima svih progresivnih ljudi, koje čine za *jedan novi lepši svet*. Govor je Milošević završio riječima: *Neka večno živi uspomena na kosovsko junaštvo! Neka živi Srbija! Neka živi Jugoslavija! Neka živi mir i bratstvo i jedinstvo među narodima!*⁵⁶⁰

Miloševićev govor u suštini nije se mnogo razlikovao od govora koje je držao tijekom Antibirokratske revolucije, niti stilom, niti retorikom. U svakom svom govoru Milošević je naglašavao ravnopravnost svih građana Srbije, ali je istovremeno i pojašnjavao što ona podrazumijeva i koji su uvjeti za nju. Iako to tako na prvi pogled ne izgleda, jasno je isticao progresivne snage ili progresivne ljude, a progresivnima su, kako pokazuju brojni primjeri, smatrani oni koji su slijedili duh Osme sjednice, odnosno ciljeve Antibirokratske revolucije. Kao i u svojim prethodnim govorima, on se nije svojim „neprijateljima“ obraćao niti u jednom trenutku izravno, ali imajući u vidu da su se na Gazimestanu nalazile delegacije iz svih republika, spominjanje unutrašnjih neprijatelja predstavljalo je optužbu. Milošević je još jednom istaknuo, štoviše upozorio, da ne misli odstupiti od svoje politike, što isto tako nije bila novost. Ali, spominjanje „oružanih bitaka“ jest. Bila je to izravna prijetnja silom, umjesto dotadašnjih političkih upozorenja. Sad je drugima odaslana snažna poruka da je Srbija svoje ciljeve spremna ostvariti i oružano. No, koliko god da je ta poruka odjeknula Federacijom, tisak je nije posebno istaknuo. Niti *Politika* niti *Večernje novosti* nisu je izdvojile iz govora i stavila naglasak na nju. Štoviše, *Večernje su novosti* na naslovnici pod naslovom *Slogom u prosperitet* prenijele baš taj odlomak Miloševićeva govora, ali izostavile su, odnosno preskočile rečenicu o oružanim bitkama i istakle samo rečenicu koja je slijedila iza nje: *Naša glavna bitka danas odnosi se na ostvarenje ekonomskog, političkog, kulturnog i uopšte društvenog prosperiteta za brže i uspješnije približavanja civilizaciji u kojoj će živeti ljudi u 21. veku.*⁵⁶¹ To je posve razumljivo s obzirom na sliku Miloševića koju su gradili i održavali tiskani mediji, osobito *Politika*, kao modernog, prosperitetnog političara, koji se bori za narod i za interese Srbije, ali i cijele Jugoslavije. Ta je izjava morala snažno odjeknuti pred okupljenim mnoštvom, pred delegacijama iz drugih republika i pred televizijskim gledateljima koji su pratili prijenos i to i jest bila svrha. U člancima u tisku koji su prenijeli veće dijelove govora, ona se „utopila“ u kontekstu jer nije bilo niti potrebe da se ističe, a da se

⁵⁶⁰ „Ravnopravni i složni odnosi uslov za opstanak Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 3-5.

⁵⁶¹ „Slogom u prosperitet“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23533, 29. lipnja 1989., naslovnica.

istaknula i izvukla iz konteksta, izgledala bi i suviše prijeteće. Umjesto toga tisak je stavljao naglasak na složnost, solidarnost i jedinstvo Srbije. Način na koji je predstavljan Slobodan Milošević u *Politici* - u maniri prave zvijezde možda najbolje ilustrira citat u kojem se opisuje njegov odlazak s mitinga: *Tačno u 15 časova uz istočno krilo svečane tribine spustio se helikopter. Burno praćen pozdravima svih koji su imali sreću da se nađu u prostoru iza tribine rezervisanom za novinare i organizatore. Slobodan Milošević je napustio Gazimestan.*

Politika je i u slučaju Gazimestana u članke uvrstila nezaobilazan antrfile o transparentima i parolama pod naslovom, koji je i sam jedna od parola: *Evropo seti se nas, na Kosovu, branismo i vas.* Navodi se da se za vrijeme glavnog dijela trajanja velike proslave skandiralo: *Slobo, Slobodo!, Živelo srpsko rukovodstvo!, Živela Srbija!, Živela Jugoslavija! Ne damo Kosovo!*, a na transparentima je bilo ispisano: *Jedinstvena Jugoslavija!, Živeo Slobodan Milošević!, Za Srbiju, za Jugoslaviju, Za Slobodu i demokratiju – pameću i radom; Ovo je naša zemlja; Mi smo Lazarevi potomci; Hvala kosovskim junacima.*⁵⁶²

Politika je dosta pozornosti posvetila i služenju svečane liturgije u Gračanici prije početka proslave na Gazimestanu, navodeći pod naslovom: *Donosimo vam srca puna ljubavi*, da je impresivnoj svetkovini prisustvovalo više od stotinu tisuća ljudi, a u antrfileu se donosi *Vidovdanska poslanica* patrijarha Germana, koji je i vodio liturgiju. I patrijarh se osvrnuo na slavnu prošlost i značaj kosovske bitke i istaknuo kako u životu čovjeka, ali i u životu naroda ima presudnih momenata od kojih ovisi opstanak, kad se mora *opredijeliti ili na put pravde ili na put nepravde, ili protiv zla ili popuštanjem zlu, ili putem stradanja kojim ide junak u slobodu, ili kojim plašljivi i lakomi u ropstvo fizičko i duhovno*, čime se i patrijarh referirao na središnji kontrast kosovskoga mita – junaštvo i izdaju, sasvim u skladu s govorom Slobodana Miloševića i pisanjem tiska. Valja istaknuti da je u ovom članku, *Politika* prenijela i riječi episkopa dalmatinskog Nikolaja, koji je zajedno s poglavarima drugih eparhija u Jugoslaviji, prisustvovao liturgiji. Episkop Nikolaj istaknuo je kako na *ovaj uzvišen dan, kosovski Vidovan, pred svetim hramom, pred moštima kneza Lazara, čiji vekovni zavet traje neprekidno u svesti potomaka* donosi pozdrave i darove *dalmatinskog Kosova*. Upravo dio govora dalmatinskog eparha iskorišten je za naslov članka (*Donosimo vam srca puna ljubavi i molitve sinova i kćeri Dalmacije*), što govori o važnosti koju je *Politika* pridala eparhovu govoru. Eparh je, obrativši se, patrijarhu istaknuo da je cijela pravoslavna Dalmacija u molitvi s njim i sa svim sudionicima skupa i napomenuo da kad god je srce srpskog naroda na Kosovu i Metohiji *pritisnuto zulumom slabilo – srce pravoslavnih Srba na dalmatinskom Kosovu i*

⁵⁶² „Ravnopravi i složni odnosi uslov za opstanak Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 4.

celoj eparhiji dalmatinskoj je brže kucalo. Dva su Kosova, ali je jedan put, jedno srce, jedna duša i jedna misao, jedna mišica – snažna i nesalomljiva. Dva su Kosova, ali jedan zavet: vidovdanski, Lazarev i Milošev. Na poklon, eparh Nikolaj donio je, kako je rekao, ikonu svetog kneza Lazara, krstaški barjak tkan u tri zemlje: Francuskoj, Australiji i Srbiji, u kojoj je tkan u mnogostradalnom Sremu, u kojem su relikvije svetog Lazara. Francuska je izabrana zbog savezništva u Prvom svjetskom ratu, a Australija zato što su njezini sinovi, pojasnio je eparh, ginuli u bici s Turcima na Galipolju na strani Grka. Na kraju svog govora eparh je, naglasivši kako su on i njegova pranja ispraćeni suzama radosnicama Srba s Kosova, sve prisutne pozvao na proslavu ovog značajnog jubileja na dalmatinskom Kosovu 9. jula, na što je, kako piše *Politika*, pozdravljen gromoglasnim aplauzom.⁵⁶³ Time je jedinstvo srpskoga naroda na području cijele države naglašeno još jače nego što je to Milošević učinio u svom govoru jer se on barem deklarativno kao političar još uvijek morao osvrtni i na Jugoslaviju i pozivati na ravnopravnost i zajedništvo građana svih nacionalnosti u Srbiji. Crkva se, s druge strane, mogla posvetiti isključivo srpstvu te je tako iz poslanice patrijarha Germana kosovskim Srbima koju je čitao vladika banatski Amfilohije *Politika* izdvojila riječi: *Duboko nas raduje vaša spremnost da živite i umirete na svetom kosovskom razbojištu, za veru Hristovu i ime Srbinova, kao zatočnici svetog kneza Lazara kosovskog i njegovog svesrpskog opredelenja za carstvo nebesko.*⁵⁶⁴

Iako su i u prvom članku gdje se opisivao tijekom svečanosti bili prenošeni dojmovi sudionika, u posebnom članku je *Politika* izdvojila dojmove Srba pridošlih na Gazimestan iz drugih republika pa se tako pod naslovom: *Milioni ljudi su sanjali da se ovakva svečanost dogodi* ističu riječi jednog Srbina iz Zagreba: *Narod je došao da se pokloni svojoj najvećoj rani, Kosovu.*⁵⁶⁵ Poseban članak „zaslužili“ su i pripadnici radnih kolektiva. Pod naslovom *Ovo je što treba svako da doživi*, navodi se kako su cijele noći autobusima, vlakovima i automobilima sa svih strana pristizale tisuće ljudi, među kojima su bili i radnici „Jugoalata“ i „Rakovice,⁵⁶⁶“ prisutni ranije na gotovo svakom „antibirokratskom mitingu“, ali i radnici kninskog „TVIK“-a, među čijim aktivom je organiziran prvi miting u Kninu, 28. veljače 1989.

Večernje novosti o Gazimestanu su, izuzev članka o Miloševićevu govoru koji se nalazio na 2. i 3. stranici lista, pisale u posebnom dodatku na osam stranica naslovljenom *Svaka bitka ispit sloge*. U člancima je ponovljeno manje-više isto što je pisala *Politika*, a

⁵⁶³ „Donosimo vam srca puna ljubavi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 5.

⁵⁶⁴ „Donosimo vam srca puna ljubavi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 5.

⁵⁶⁵ „Milioni ljudi su sanjali da se ovakva svečanost dogodi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 6.

⁵⁶⁶ „Ovo je što treba svako da doživi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27201., 29. lipnja 1989., 6.

obrađuju se i iste teme. Najviše pozornosti posvećeno je dojmovima sudionika skupa pa se tako pod naslovom *Zalečene stare rane*, mogla pročitati izjava jednog solunskog dobrovoljca koji je rekao da je 1915. bio u povlačenju i tek sada može reći da su mu stare rane izbrisane, a pod posebnim podnaslovom donose se dojmovi i ostalih „Solunaca“: *Sad možemo mirno da umremo*.⁵⁶⁷ U članku naslova *Halo svete, ovde Gazimestan*, uz podnaslov: *Na svim jezicima Gazimestan znači samo jedno: plamen iz kojeg niču pokolenja*, živopisno se opisuje ozračje na skupu: *Zastave, zastave, zastave... Starci, deca, žene. Devojke i mladići u narodnim nošnjama. Šajkače, kačketi, povezače, marame, šeširi, suncobrani... A onda bedževi, bedževi, bedževi. Sveci, svetice, vojskovođe, umetnici... i najčešće lik Slobodana Miloševića – u ovalu, pravokutnom, svih veličina*. S tim u vezi potom se donosi izjava jedne Biljane iz Uroševca, koja nije htjela reći prezime, istaknuvši da se ne usudi jer je njezino mjesto bilo *centar iredente* i koja je naglasila da bedževi s Miloševićevim likom nisu idolatrija, već je tu riječ o ljubavi naroda prema čovjeku koji je Srbima i Crnogorcima vratio dostojanstvo te da ovoga slavlja bez njega ne bi niti bilo.⁵⁶⁸ U glavi članka *Vraćen optimizam*, prenosi se pak izjava jednog Srbina koji je došao iz Knina: *Osećam se kao da sam ovde rođen* i redatelja Lordana Zafranovića: *Ovo što sam ovde video, samo mi je osnažilo slike koje sam o kosovskim junacima imao od detinjstva*.⁵⁶⁹ Članke su *Večernje novosti* upotpunile i s dvije stranice fotografija. *NIN* je o proslavi izvijestio na naslovnici uz veliku fotografiju Slobodana Miloševića za govornicom i s naslovom: *Kosovo i sloga*.⁵⁷⁰ Ovoj je temi *NIN* posvetio punih šest stranica, na kojima se, između ostaloga donosi i cijeli Miloševićev govor. Jedan je članak i *NIN* posvetio osobnim dojmovima sudionika proslave, naslovivši ga *Srpski Jeruzalim*.⁵⁷¹

Tisak je detaljno i pomno pratio sve događaje i oko organizacije velike proslave na Gazimestanu i same proslave. *Politika* je, dakako, u tome prednjačila. Objavljivanjem članaka vezanih za „slavnu prošlost“, novinskim, odnosno propagandnim izričajem kojim je zavladao posvemašnji anakronizam, koji je, istina, bio istaknut i u govorima sudionika i u intervjuima, srpska je medijska scena tih dana ušla posve u sferu ne samo prošlosti, nego mitske prošlosti iz koje su se onda izvlačile pouke i povlačile paralele sa sadašnjosti. Naglasak je stavljan prvenstveno na jedinstvo i slogu srpskoga naroda pa se zato s druge strane uporno i isticalo da

⁵⁶⁷ Miroslav ZARIĆ, Mira VLAJIĆ, Jovan KESAR, Dragan DAMJANOVIĆ, Ivan LOVRIĆ, Milomir KIKOVIĆ, Kosta KNEŽEVIĆ, „Zalečene stare rane“, Kosovski boj, specijalni dodatak, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23533., 29. lipnja 1989., 14.

⁵⁶⁸ Gordana BRAJOVIĆ, „Halo svete, ovde Gazimestan“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23533., 29. lipnja 1989., 15.

⁵⁶⁹ Miroslav ZARIĆ, Mira VLAJIĆ, Jovan KESAR, Dragan DAMJANOVIĆ, Ivan LOVRIĆ, Milomir KIKOVIĆ, Kosta KNEŽEVIĆ, „Vraćen optimizam“, Kosovski boj, specijalni dodatak, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23533., 29. lipnja 1989., 16.

⁵⁷⁰ *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2009., 2. srpnja 1989., naslovnica.

⁵⁷¹ Milo GLIGORIJEVIĆ, „Srpski Jeruzalim“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2009., 8 - 11.

je nesloga uzrokovala sve srpske nedaće. Nesloga i izdaja u vlastitim redovima. U tu svrhu isticao se i dolazak Srba iz svih krajeva Jugoslavije i inozemstva i prenosili su se njihovi dojmovi. Puno je pozornosti posvećeno i Slobodanu Miloševiću i njegovu govoru, a prvenstveno načinu na koji su ga sudionici proslave doživljavali. Uočljiva je naglašena dramatičnost izričaja kad se govori o Miloševiću. U *Politici* primjerice kad se opisuje njegov dolazak i odlazak helikopterom, a u *Večernjim novostima* u ulomku koji opisuje kakve su sve rekvizite imali ljudi na Gazimestanu, da bi opis kulminirao bedževima s njegovim likom. Izgradnja kulta ličnosti, započeta još Zborom na Kosovu polju, Gazimestanom je dosegla, može se reći, vrhunac. Do Gazimestana, čitatelji u Srbiji već su, po pisanju tiska, odnosno zahvaljujući njegovoj propagandi mogli biti uvjereni da su u Jugoslaviji prepušteni sami sebi i oblikovati sljedeću sliku - Albanci su im neprijatelji od kojih prijeti fizička opasnost (izuzev poštenih Albanaca, tj. onih koji staju bezrezervno uz aktualni srpski režim), Slovenci su ih izdali, okrenuli im leđa stajanjem na stranu istih tih Albanaca te se povode isključivo za svojim separatističkim interesima i rade na razaranju Jugoslavije, Hrvati su se također udružili s Albancima u jednu protusrpsku koaliciju i osim toga u Hrvatskoj se počinje javljati duh „maspoka“ i ustaštva. Uza sve to Slovenci i Hrvati Srbe ekonomski iskorištavaju. Svima je zajedničko to što su bili protiv jedinstvene Srbije, što nisu htjeli Srbiji dopustiti da bude „republika kao i sve druge“, također isključivo zbog svojih interesa. Kako je Srbija unatoč tome pobijedila i ostvarila svoj cilj, nužno raste i samopouzdanje, koje upravo na Gazimestanu doživljava svoje vrhunce. Srbe se sada osnažuje mitskim pobjedama, junaštvom predaka, govori im se da su nešto posebno, da su izabran narod, nebeski narod, čime se sve više odvajaju od svih drugih dok istovremeno i posljedično jača nacionalistička svijest. Srpski narod iz cijele Jugoslavije veže se sada kosovskim mitom, ali što je još važnije obvezuje se na kosovski zavjet. Nakon pobjede Antibirokratske revolucije i uoči i nakon njezine proslave i učvršćenja na Gazimestanu velikosrpska politika, a uz nju onda i propaganda okreće se, uz sve izraženije aktivnosti protiv Slovenije i novoj meti – Hrvatskoj.

6. 3. Kosovo polje kod Knina i otvaranje pitanja položaja Srba u Hrvatskoj

Veliki jubilej koji je potkraj lipnja zaokupio cijelu srpsku javnost, njezinu političku i medijsku scenu i kulminirao grandioznom proslavom na Gazimestanu, poslužio je i kao povod da se organizira veliki skup i u Hrvatskoj na Kosovu polju kod Knina, kod crkve Lazarice. Kao što se o gazimestanskom skupu pisalo danima pa i tjednima ranije, čitateljstvo se pripremalo i na skup kod Lazarice. No istovremeno u razdoblju koje je prethodilo proslavi sve se više javljaju članci u kojima se problematizira položaj Srba u Hrvatskoj. Iako je

članaka o položaju Srba u Hrvatskoj bilo i ranije, u analiziranom tisku, oni su bili sporadični i ne odveć oštrog diskursa. Propaganda koja se dotad usmjeravala prema Hrvatskoj koncentrirala se najvećim dijelom na tvrdnje o protusrpskoj koaliciji sa Slovenijom i Albanijom i neprijateljstvu prema Antibirokratskoj revoluciji, odnosno optužbama za birokratizam i sebičnost. Hrvatskoj, točnije njezinu vodstvu, dakle najviše se zamjerala podrška Albancima i kritika Antibirokratske revolucije, s tim da su se javljali i sporadični članci koji su određene pojave, poput skupa HDZ-a u veljači u Zagrebu, ili pojedince koje se htjelo diskreditirati povezivalo s razdobljem hrvatskog proljeća i Nezavisne Države Hrvatske.

No u kasno proljeće 1989. tema propagande postaju Srbi u Hrvatskoj, njihov položaj i navodna ugroženost asimilacijom pri čemu se uporno isticalo i naglašavalo da su Srbi u Hrvatskoj konstitutivni narod. Neposredni povod za cijelu seriju članaka bile su rasprave u Hrvatskoj o hrvatskom književnom jeziku, koje su se vodile u intelektualnim krugovima da bi se potom preselile i u Sabor. Naime, sredinom osamdesetih pokrenute su rasprave o ustavnoj formulaciji jezika iz Ustava 1974. Naziv „hrvatski književni jezik“ htjelo se zamijeniti nazivom hrvatski ili srpski jezik (koji je i onako bio u istoj odredbi spomenut⁵⁷²) ili nekom sličnom formulacijom, kojom bi se naziv jezika uskladio s, kako se navodilo, načelom ravnopravnosti hrvatskog i srpskog naroda i „činjenicom da se radi o jednom jeziku“. To je naišlo na otpor u hrvatskim kulturnim, odnosno, intelektualnim krugovima. Ustavni sud Jugoslavije, k tome je donio odluku o neustavnosti odredbe o jeziku u Ustavu Republike Hrvatske, što je u Hrvatskoj izazvalo revolt. Nakon burnih rasprava između političkih i kulturnih krugova, osobito Društva hrvatskih književnika, u konačnici Sabor nije prihvatio izmjene u Ustavu, već je zadržana postojeća definicija jezika.⁵⁷³

Srpski je tisak te rasprave i na posljetku odluku Sabora prezentirao kao zavjeru i element pokušaja asimilacije srpskog naroda u Hrvatskoj, zatiranje njihova jezika i pisma, evocirajući pri tom razdoblje NDH. U tu se kampanju aktivno uključila *Politikina rubrika Odjeci i reagovanja* pismima običnih građana, ali i pripadnika kulturne i znanstvene zajednice. Tako je, primjerice, objavljeno pismo beogradskog sveučilišnog profesora Aleksandra Perića pod naslovom *Da li je reč o tihoj jezičkoj zaveri?* U svom članku/pismu Perić odmah na početku konstatira da je Odluka Sabora uperena protiv države, koja je rezultat najviših ljudskih ideala, bratstva i jedinstva - Srbije, *Pijemonta južnih Slavena*, koja je

⁵⁷² Ustavna odredba glasila je: *U socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski*. Čl. 138. Ustava Socijalističke Republike Hrvatske, *Narodne novine* br. 8., 22. veljače 1974.

⁵⁷³ Davor PAUKOVIĆ, „Diskurs o ustavnoj formulaciji jezika u Hrvatskoj 1989. godine u hrvatskom i srpskom novinstvu“, Dostupno : <http://www.associationforhistory.com/documents/golubic-2014/golubic-2014-davor-paukovic.pdf>, 6 - 8.

podnijela neizmjerne žrtve za oslobođenje svoje braće pod *austrougarskim jarmom*. Potom ističe kako su Srbi povjerovali Strossmayerovim riječima da su Srbi i Hrvati časna imena istoga naroda da bi samo dva stoljeća kasnije *stotine tisuća Srba bilo pobijeno u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u čudovišnom genocidu*. Perić naglašava da se takvo što nije dogodilo odjednom, već je pripremano dugo, i to uz pomoć *ljudi od nauke* i povlači paralelu sa suvremenom Hrvatskom ističući kako se među hrvatskim znanstvenicima vodi borba da se dokaže ispravnost koncepcije da je hrvatski književni jezik standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u toj republici. Proziva potom lingvista Dalibora Brozovića jer se zalagao da se pronađe rješenje koje neće iznevjeriti hrvatski jezik i zgražava se nad idejom da bi srpski jezik u Hrvatskoj imao status manjinskog jezika, kao mađarski ili talijanski te ističe da je u Hrvatskoj samo bitno da se *stavi anatema* na naziv hrvatskosrpski ili srpskohrvatski. Glavni problem, međutim, vidi u tome što to, kako tvrdi, nije samo pitanje jezika, već je riječ o pripremanju za nešto *sudbonosnije – bitka za jezik, bitka je za nacionalnu svest*. *Mladi naraštaji Srba u Hrvatskoj treba da nauče da je njihov jezik hrvatski književni jezik, što znači da treba da se odvoje od svoje matice*. Druga varijanta poželjna za Hrvatsku, ukoliko ova prva ne bi bila moguća, tvrdi, bila bi da se barem ne dozvoli ideja da Srbi i Hrvati imaju zajednički jezik i zaključuje kako jedinstvo *našeg nacionalnog bića* i njegovo ime i te kako smeta sve glasnijim pojedincima u zapadnim krajevima zemlje, koji traže konfederaciju i pravo na odcjepljenje. *Šta bi nastalo od Jugoslavije ako bi im se dozvolilo da počnu da sprovedu u delo svoje ideje? Koja još zemlja u svetu dozvoljava sopstveno raspačavanje?* na kraju se pita profesor Perić, zaključujući da je Strossmayer možda bio i utopist.⁵⁷⁴

Pitanjem jezika bavila se i rubrika *Zagrebački politički dnevnik*, koju je uređivao zagrebački dopisnik *Politike* Radoje Arsenić i u kojoj se pomno pratilo i prenosilo pisanje hrvatskog tiska. Pri tom su se često izvlačile pojedine rečenice i ulomci iz konteksta. I hrvatska politika i tisak optužuju se za licemjerje jer da deklarativno podržavaju pravo svakog naroda na svoj jezik i pismo, kao i da svoj jezik nazove prema vlastitom izboru. No kad to treba pretočiti u ustavnu formulaciju, isitče se, nastaju problemi, dok je zapravo stvar vrlo jednostavna - ustavnom odredbom treba samo omogućiti da se jedan jezik kojim govore dva konstitutivna naroda u Hrvatskoj ravnopravno naziva tako da se ne povrijedi niti jedan narod. Tvrdi se da bi postojeća formulacija bila u redu kada bi ustav donosio samo hrvatski narod, ali budući da ga stvaraju dva naroda jer *Srbi su, uz Hrvate, također konstitutivni narod ove*

⁵⁷⁴ Aleksandar PERIĆ, „Da li je reč o tihoj jezičnoj zaveri?“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27163., 22. svibnja 1989., 9.

republike, postojeća formulacija je jednostrana.⁵⁷⁵ Hrvatski sabor je u konačnici 8. lipnja odbacio amandman prema kojemu su se trebale unijeti izmjene vezane za jezik, ali ta tema u tisku nije time, dakako završena, već se i dalje problematizirala u člancima o položaju Srba u Hrvatskoj.

U takvom ozračju, istovremeno se pripremala i velika proslava na Kosovu polju. *Politika* je o priprema prvi put izvijestila 17. lipnja i to pod nadnaslovom *Obeležavanje 600-godišnjice Kosovske bitke u Kninskoj krajini* i naslovom *Počinju organizacione pripreme za proslavu velikog jubileja*. U članku se navodi da su na sastanku u Kninu, kojem su prisustvovali Milovoj Solar, kao hrvatski ministar prosvjete i kulture i koordinator aktivnosti za proslavu jubileja, Zdenko Svete, predsjednik Komisije Izvršnog vijeća Sabora za odnose s vjerskim zajednicama i drugi predstavnici Republike, Zajednice općina Dalmacije i kninske općine razmatrani problemi organizacijsko-tehničkih priprema i načelno dogovorene sve potrebne aktivnosti. Na sastanku je zaključeno da se na proslavi očekuje 50 000 ljudi te da za sve treba osigurati adekvatan smještaj.⁵⁷⁶

Na dan proslave na Gazimestanu, odnosno na Vidovdan, *Politika* je u sklopu serije članaka posvećenima toj prilici objavila i članak Milorada Ćirkovića *Istorijsko pamćenje kninskog Kosova*. U uvodnom dijelu članka autor konstatira da se na *dalmatinskom* ili *hrvatskom Kosovu*, po kućama, uz gusle, najčešće pjevaju pjesme kosovskog ciklusa i o junaštvu uskoka da bi potom istaknuo kako su usporedbe nekih srpskih povjesničara i književnika hrvatskog sa srpskim Kosovom nepravredno naišle na *žestoke odjeke* u hrvatskim medijima. Upozorava se, dalje, kako nitko ne može poreći činjenicu da je upravo kninska općina jedna od najnerazvijenijih u Hrvatskoj i da su mnoga kulturna i civilizacijska obilježja srpskog naroda, koji u kninskom Kosovu čini 90% stanovništva, prigušena, skrivena ili nestala. Nakon kratkog osvrtu na doseljavanje Srba na Kosovu za koje tvrdi da je započelo u 14. stoljeću, iako ih je ondje bilo, kako navodi, i u 7. stoljeću, autor naglašava kako Srbi u kninskom Kosovu nikada nisu zaboravili Vidovdan i kako su ga slavili svake godine, osim *onih krvavih ratnih, kada su to činili krišom pa ko preživi*. Nakon toga, autor se vraća usporedbi dva Kosova, istaknuvši da ih ne veže samo ime, već i legenda, koja se prenosi među srpskim naraštajima da je kninsko Kosovo dobilo naziv preko doseljenika s Kosova i Metohije, koji su, bježeći preko Hercegovine *od nečastivog mača i polumeseca dojašili i dopešačili u pitominu zaštićenu brdima*. Legenda, nadalje tvrdi autor, govori i da je upravo ovdje nastala pjesma *Majka Jugovića*. Potom se u članku nabrajaju manastiri koje su Srbi

⁵⁷⁵ Radoje ARSENIĆ, „Opsednutost Srbijom“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27174., 2. lipnja 1989., 11.

⁵⁷⁶ M. ČETNIK, „Pčinju organizacione pripreme za proslavu velikog jubileja“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27188., 17. lipnja 1989., 17.

osnovali *kako bi sačuvali svoje poreklo i veru* i sela u kojima Srbi žive, uz navođenje njihovih prezimena pa se ističe kako ti Srbi nisu zaboravili Vidovdan te će ga ove godine proslaviti svečanije, sabranije i masovnije nego bilo kad i tako osvježiti svoje *istorijsko pamćenje koje nikad nije presahlo*. Njima ne smeta, poentira autor, što neki hrvatski kroničari smatraju i bilježe da se *njihovo polje* ne zove po Kosovu, nego po ptici kos, jer veza između dva Kosova pokazat će se na velikoj proslavi 9. srpnja, koju će *svojim prisustvom uveličati i svi arhijereji svetog Sinoda Srpske pravoslavne crkve*. Usput, autor napominje da se u ovom kraju osniva i kulturno-prosvjetna organizacija „Zora“, *čiji je cilj da se vrate sva ona srpska prava na ovom području, prava koja su ratom izborena i na ZAVNOH-u dogovorena*. Glavni zadaci „Zore“ bit će, obavještava autor, povratak ćirilice, srpskih listova i časopisa, kulturno-umjetničkih društava, a jedno od pitanje koje će, „Zora“ uputiti nadležnim institucijama bit će i zašto je 1947. godine ukinuto kulturno-umjetničko društvo „Obilić“, *koje je igrom i pesmom stalno podsećalo narod cele Kninske krajine na srpske korene, legenda i predanja. I na kninskom Kosovu se ponešto menja*, zaključuje autor, istaknuvši da su te promjene započele mitingom u veljači, kada je srpski narod, *uz neporecivu želju da živi u slozi s hrvatskim narodom, tražio da dobije i ono što zaslužuje*.⁵⁷⁷ Unatoč, pomirljivom zadnjem odlomku, članak naspram te proklamirane sloge, u stvari odvaja srpski narod od hrvatskog i povijesno i kulturno i, što je najvažnije – teritorijalno. Tvrdnjom o doseljenju Srba s Kosova u 14. st. pa i spominjanjem pri tom da je Srba na tom području bilo još i u 7. stoljeću, te kasnije izjednačavanjem Vlaha sa Srbima, isticanjem izgradnje manastira, tradicije narodnih pjesama o kosovskom ciklusu konstruira se i naglašava povijesni kontinuitet unutar jednog teritorija na koji se tako zapravo polaže i povijesno pravo. Inzistiranjem na osnivanju kulturno-prosvjetnih društava i postavljanjem pitanja zašto je jedno od njih ukinuto, autor se u članku, sasvim očito referira na *Memorandum SANU*, gdje se u poglavlju *Položaj Srbije i srpskog naroda* koji se odnose na Hrvatsku, naglašava upravo pitanje ukidanja kulturno - prosvjetnih društava, navode prava koja su Srbi dobili ZAVNOH-om i posebno naglašava osnivanje društva *Obilić*.⁵⁷⁸

O pripremi proslave, *Politika* je izvijestila i 5. srpnja, ističući usput nezadovoljstvo tretiranjem proslave na Gazimestanu na Televiziji Zagreb,⁵⁷⁹ dok je o pisanju hrvatskog tiska Radoje Arsenić izvijesti dva dana ranije u svom *Zagrebačkom dnevniku* pod naslovom *Srdita nemoć crne propagande*.⁵⁸⁰ Nekoliko dana prije proslave na Kosovu polju, zaredali su se

⁵⁷⁷ Milorad ĆIRKOVIĆ, „Istorijsko pamćenje kninskog Kosova“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27200., 28. lipnja 1989., 10.

⁵⁷⁸ Memorandum SANU, u: *Izvori velikosrpske agresije*, prir. Bože ČOVIĆ, 291 -293.

⁵⁷⁹ M. ČETNIK, „Priprema se proslava kosovskog jubileja“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27206., 4. srpnja 1989., 6.

⁵⁸⁰ Radoje ARSENIĆ, „Srdita nemoć crne propagande“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27204., 2. srpnja, 10.

ponovno i članci na temu odluke Hrvatskog sabora da ne prihvati amandmane na Ustav vezane za službeni jezik pa su tako čitateljima ponuđeni članci, koji su već naslovom ukazivali na to da je srpskom narodu načinjena nepravda, poput: *Srpski narod ima pravo na naziv svog jezika*⁵⁸¹ i *Sabor Hrvatske propustio priliku da ispravi grešku kojom se vređaju nacionalni osećaji Srba*.⁵⁸² Dva dana uoči proslave objavljen je članak *Krajina očekuje goste široka srca* u kojem se opisuje predviđeni program i najavljuje, sada već *100 000 Srba i Hrvata*, pri čemu se u samoj glavi članka ističe kako *gorštaci poreklom sa Kosova tradicionalno čuvaju legendu o veličini i tragici kosovskog boja*.⁵⁸³ I dan prije skupa, također je objavljen prigodni članak naslova *Dalmatinsko Kosovo čeka goste* u kojem je i najavljeno osnivanje društva „Zora.“⁵⁸⁴ No, taj je broj *Politike* bio uglavnom posvećen dan ranije održanoj svečanoj proslavi Dana ustanka naroda Srbije, što je iskorišteno kako bi se još jednom istaknula i naglasila pobjeda Srbije ostvarena donošenjem ustavnih amandmana i istaknula povijesna uloga Srbije i Srba kao slobodarskog naroda pa su se tako na naslovnici isticali članci: *Okončan je dug period nejedinstva u SR Srbiji i Srbija je prva rekla – Sloboda*.⁵⁸⁵ Proslava obljetnice Kosovske bitke započela je 8. srpnja u Kninu, u manastiru sv. Arhanđela u Krki, ali središnji i najznačajniji dio odigrao se 9. srpnja kod crkve Lazarice na Kosovu polju kraj Knina. Kako bi što više ljudi moglo prisustvovati liturgiji, oltar je postavljen ispred crkve, a na njemu je bila i fotografija Slobodana Miloševića, kojemu je okupljeno mnoštvo skandiralo, uz uzvikivanje parola kakve se uobičajeno moglo čuti na mitinzima, poput: *Živjela jedinstvena Srbija*, ali i nacionalističkih, odnosno velikosrpskih parola poput: *Ovo je Srbija!*, *Ne damo te zemljo Obilića, ne damo te bez krvoprolića!* Osim tako ekstremnih parola, skupu je zastrašujuću notu davala i skupina mladića odjevena u četničke uniforme iz Drugog svjetskog rata. Zbog nacionalističkih govora i uzavrele atmosfere na rubu incidenta, vlasti su naposljetku isključile razglas i prekinule program, a dvadesetak je sudionika skupa uhićeno, među njima i Jovan Opačić, osnivač društva „Zora“, koji se u svom govoru zauzeo za *zaustavljanje denacionalizacije i asimilacije Srba u Dalmaciji*.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ „Srpski narod ima pravo na naziv svog jezika“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27204., 2. srpnja, 10.

⁵⁸² Dragoljub BADRLJICA, „Sabor Hrvatske propustio priliku da ispravi grešku kojom se vređaju nacionalni osećaji Srba“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27204., 2. srpnja, 11.

⁵⁸³ P. KOVAČEVIĆ, M. ČETNIK, „Krajina očekuje goste široka srca“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27209., 7. srpnja, 13.

⁵⁸⁴ „Dalmatinsko Kosovo čeka goste“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27210., 8. srpnja 1989., 10.

⁵⁸⁵ *Politika* (Beograd), g. 86., br. 2710., 9. srpnja 1989., naslovnica

⁵⁸⁶ Ozren ŽUNEC, *Goli život I, socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 258., HMDCDR, Zbirka videozapisa, DVD br. 14531.

O prvom danu proslave u Krki izvješteno je na *Politikinoj* naslovnici, pod naslovom *Skup sloge i jedinstva u Kninskoj krajini*, ali vijest ipak nije dobila središnje mjesto, već se, uz fotografiju sa skupa, našla u donjoj četvrtini naslovnice. Toga su dana važnije bile vijesti da je Carlos Menem postao novi predsjednik Argentine i da je završen samit Varšavskog pakta u Bukureštu. Članak o Menemu obuhvaćao je veći dio naslovnice, vjerojatno i stoga što je najavio svoj dolazak na samit nesvrstanih u Beogradu.⁵⁸⁷ U *Večernjim novostima* vijest o proslavi u Krki nije niti našla svoje mjesto na naslovnici, već je tek objavljen nevelik članak na 7. stranici, pod naslovom *Veliko slavlje u Kninskoj krajini* u kojem se navodi da je u odsutnosti (ranije najavljivanog, nap. a.) patrijarha Germana bogoslužje predvodio metropolit zagrebačko-ljubljanski Jovan s dvanaest vladika iz zemlje i inozemstva. U članku se istaknutim slovima prenose dijelovi prigodnog govora koji je održao, kako se navodi, *ovdašnji profesor* Ljubinko Vidaković, nakon što je pročitana poruka patrijarha Germana. Profesor Vidaković, u svom emotivnom i romantičarsko - nacionalističkom govoru, koji je obilovao historicizmima i simbolizmima, istaknuo je kako su se 1989. u životu srpskog naroda dogodili *sudbinski značajni i čudesno veličanstveni historijski događaji* i potom nastavio: *Ovoga leta, božjom voljom i sveopštom narodnom željom, vaskoliko naše pleme doživljava svoje osvešćenje, nacionalno i duhovno ujedinjenje, versko i moralno preobraženje*. Potom se osvrnuo na prošlost, rekavši kako se broj Srba u Dalmaciji, počevši od Bitke na Marici, stalnim migracijama i sustavnim naseljavanjima konstantno povećavao. U istom se članku donosi i antrfile u kojem se obavještava da je u sklopu proslave u Kistanju istoga dana, održana osnivačka skupština kulturnog društva „Zora“, koje bi trebalo djelovati na području sjeverne Dalmacije, sa sjedištem u Kninu. Prenosi se i objašnjenje za osnivanje Društva koje je dao u ime inicijativnog odbora Jovan Opačić – potreba da se zaustavi politička i kulturna denacionalizacija srpskog naroda, što je ne samo nacionalna, već i moralna, kulturna i državna obaveza. Prema zaključku *Večernjih novosti*, osnivačka bi skupština trebala označiti istinsku prekretnicu da *srpski narod u Dalmaciji razume svoju nacionalnu samobitnost*.⁵⁸⁸ U skladu s idejom o važnosti te samobitnosti, *Večernje su novosti* tih dana objavile nekoliko članaka i intervjuja s uglednicima pod zajedničkim nadnaslovom *Srbi u Hrvatskoj – stvarni kulturni, društveni, ekonomski i nacionalni položaj i identitet Srba u Hrvatskoj* danas u kojima su se razmatrali hrvatsko-srpski odnosi kroz povijest i, u skladu s već ustaljenim predodžbama, isticale srpske ratne zasluge za stvaranje Jugoslavije, prava koja su Srbi zahvaljujući tome dobili i na kojima se inzistiralo, nabrajala su se ukinuta srpska

⁵⁸⁷ Isto.

⁵⁸⁸ M. RADETIĆ, „Veliko slavlje u Kninskoj krajini“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23543., 9. srpnja 1989., 10.

kulturna društva i isticala se važnost njihove revitalizacije, pogotovo „Prosvjete“ u borbi protiv asimilacije. Osobito se naglašavala važnost dobrih hrvatsko-srpskih odnosa za sudbinu Jugoslavije. Stanko Korač, direktor „Prosvjete“, u svom je intervjuu tako istaknuo da se ne smije izgubiti iz vida da je *srce Jugoslavije, njena kičma, njena sudbina vezana za to kakav će odnos biti između Srba i Hrvata u Hrvatskoj*.⁵⁸⁹

Proslavi kod Lazarice koja se održala 9. srpnja posvećeno je puno više pozornosti. Ona je dobila gotovo cijelu naslovnicu *Politike*, a vijest o njoj našla se i na naslovnici *Večernjih novosti*, u njezinom središnjem dijelu, pod naslovom: *Kosovom se ne može trgovati, izvučenim iz govora dalmatinskog vladike Nikolaja i nadnaslovom Jučer u dalmatinskom Kosovu velikom svečanošću obeležena 600-godišnjica kosovskog boja*.⁵⁹⁰ *Politika* je članak na naslovnici, uz prigodnu fotografiju mnoštva pred Lazaricom, naslovlila *Srpski narod je uspeo da održi svoje temelje*, prema riječima iz govora Milivoja Solara, i odmah ispod naslova navela da je stotinu tisuća ljudi iz svih krajeva zemlje došlo na svečanost u *kninskom Kosovu*.⁵⁹¹ Osim naslovnice, *Politika* je ovom događaju posvetila još pune tri stranice. U proširenoj, lirskoj verziji članka s naslovnice istaknuto je kako se u kninskom Kosovu dogodio veličanstveni, općenarodni praznik, gdje se sto tisuća ljudi okupilo da bi odalo počast kosovskoj legendi i pridonijelo boljem razumijevanju, bratstvu i jedinstvu te očuvanju tekovina slobode. Posebno je naglašeno da su se na proslavi našli skupa Hrvati i Srbi s ovih prostora, koji su se često zajedno odupirali *čamotinji stoljetnog trajanja, boreći se za čast patrijahalnog ognjišta i sagorevajući u katarzi apokalipse*, a danas su tu, zajedno s gostima iz čitave zemlje, s pozivom na kosovski mit izrazili snažan kolektivni osjećaj da neće ostati gluhi na poruke povijesti i na poruke zajedničkih ideala, koji povezuju jugoslavenske narode. Članak je upotpunjen fotografijom muškaraca u narodnoj nošnji, koji drže veliku fotografiju Slobodana Miloševića i s potpisom *Dalmatinsko Kosovo, jučer*.⁵⁹² Za razliku od tog članka, idući - *Slavimo svoj duhovni i moralni preporod*, posvećen arhijerejskoj liturgiji, bio je okrenut srpstvu pa se ovdje ističu poruke kakve su odjekivale i s Gazimestana – da je Srbija branila kršćanstvo u Europi, da je Kosovo bilo i ostalo svuda gdje se branila sloboda i da je srpski narod u sebi uvijek nosio vidovdanske ideale.⁵⁹³ Uobičajeno, u jednom članku naslovljenom *Stari Ličanin Petar Štikovac doneo zemlju s Gazi Mestana* opisuje se detaljnije

⁵⁸⁹ „Srbi u Hrvatskoj, Sprečiti izolaciju“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., 23542., 9. srpnja 1989., 22.

⁵⁹⁰ *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23543., 10. srpnja 1989., naslovnica

⁵⁹¹ „Srpski narod je uspeo da održi svoje temelje“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27212., 10. srpnja 1989., naslovnica

⁵⁹² Radovan KOVAČEVIĆ, „Srpski narod je uspeo da održi svoje temelje“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27212., 10. srpnja. 1989., 5.

⁵⁹³ Hađi Dragan ANTIĆ, „Slavimo svoj duhovni i moralni preporod“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27212., 10. srpnja 1989., 6.

ozračje skupa i donose se osobni dojmovi sudionika, među kojima se ističe Petar Štikavac iz naslova, starina, kako piše novinar, iz Ličke Kaldrme, koji je u najlon vrećici donio zemlju s Gazimestana *i seje je okolo kao da seje žito ili neko blagodarno seme*. Tako je i iz Like donio zemlju i posipao je po srpskom Kosovu na Vidovdan, rekavši: *Neka ličke zemlje tamo i neka kosovske zemlje ovde*, što je novinar popratio komentarom da stari Petar i ne misli koliko značenja ima u njegovim riječima i činu.

U istom članku kroz jedan se slučaj doznaje za iznimnu popularnost *Politike* u ovom kraju. Kako se ističe, *Radio Knin* da bi iskušao gostoljubivost svojih slušatelja, objavio je da novinar *Politike* nema smještaj na što se, navodno, javilo toliko ljudi da ih organizator emisije nije sve mogao niti zabilježiti. Istaknuta su i imena domaćina *Politikinog* izvjestitelja. Kao dodatna potvrda popularnosti lista, objavljena je i fotografija telegrama što su ga *Politici* poslali djelatnici poštanskog ureda u Kninu. Pri dnu stranice u antrfileu se nabrajaju parole s proslave, među kojima se posebno ističu: *Dole podrepaši, hoćemo hrvatskosrpski jezik!, Ko nas zastupa u Zagrebu?, Oj Srbijo, Knin te voli!, Od Kosova do Kosova ori se pesma naših pradedova!, Sloboda ćirilici!, Hoćemo ravnopravnost u SR Hrvatskoj!, Slobo, Slobodo, dođi, čekamo te!*⁵⁹⁴ Tek iz navedenih parola, vidljiv je pravi karakter proslave u Kosovu polju, iako je preskočena parola *Ovo je Srbija!* Iz temeljnoga teksta, nije se mogao steći takav dojam, nego se još i naglašavalo kako su se Hrvati i Srbi ujedinili u proslavi velike obljetnice.

Navedene parole *Politika* je ostavila bez ikakva komentara, što nije bilo tako neuobičajeno. Redovito su parole izdvajane u antefile ma koji miting ili slična prigoda bili u pitanju, najčešće bez komentara, ali, sada, po prvi puta parole su bile u nesuglasju s izvještajima i opisom karaktera skupa. No, zato su bile sasvim u skladu sa člancima koji su u *Politici* objavljivani prije proslave i evidentno su se referirali na iste teme, što je osobito vidljivo u paroli o hrvatskosrpskom jeziku. Iz nabrojanih parola, vidi se i koliko su se Srbi u Hrvatskoj u traženju svojih prava počeli oslanjati na Beograd. Zazivanje Miloševićeva dolaska najdrastičniji je primjer. Incidentima *Politika* nije posvetila puno prostora. Umjesto toga dan kasnije donosi dojmove svojih sugrađana koji su se vratili s Kosova i tvrdili da nisu primijetili niti militantne grupe niti ekscese.⁵⁹⁵

Večernje novosti ovim su događajima pridale puno manje pozornosti i o proslavi su izvijestile tek na jednoj stranici, ističući uglavnom afirmativne poruke o hrvatsko-srpskim odnosima. Broj sudionika koji je ovaj list naveo više nego dvostruko je manji od broja

⁵⁹⁴ Milorad ČIRKOVIĆ, „Stari Ličanin Petar Štikovac doneo zemlju sa Gazi Mestana“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27212., 10. srpnja 1989., 7.

⁵⁹⁵ Miodrag VUJOVIĆ, „Kosovci se vratili zadovoljni“, *Politika*, g. 86., br. 27213. 11. srpnja 1989., 10.

objavljenog u *Politici* – 40 000⁵⁹⁶ naspram *Politikinih* 100 000. *Večernje novosti* nisu objavile parole sa skupa, ali su dan kasnije objavile priopćenje Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske o nasilnom prekidanju programa skupa. U priopćenju su prvo istaknuti pozitivni primjeri zajedničke proslave Srba i Hrvata, pozivajući se na povijesno zajedništvo i doprinos narodnooslobodilačkoj borbi, a potom se objašnjava zašto je došlo do prekidanja skupa i ti dijelovi priopćenja u članku su istaknuti. Ovdje se između ostaloga kaže da su militantne grupe i pojedinci, koji su već prije na mitinzima u Jugoslaviji bili napadno prisutni i ovoga puta svojim nasilnim metodama i prepoznatljivim simbolima, s *platforme velikosrpskog nacionalizma* pokušavali, u sprezi s pojedinim lokalnim grupama srpskih nacionalista, iskoristiti i zloupotrijebiti općenarodnu manifestaciju. U priopćenju se ističe i kako su se rukovodstvo Mjesne zajednice i predstavnici Srpske pravoslavne crkve odlučno oduprli njihovom pokušaju i nasrtaju te da su oni, kao i ponašanje prisutnih građana, zaslužni što nisu upotrijebljena sredstva zaštite javnog reda i mira. Naglašava se, nadalje, kako je posebno neprihvatljivo da je na manifestaciji bilo pojedinih simbola i poruka koji izravno dovode u pitanje socijalističke vrijednosti, lik i povijesno djelo Josipa Broza Tita, kao i federativni karakter Jugoslavije te da su ti simboli, koji podsjećaju na mračna vremena raskola uznemiravali građane, izazivali strah i zgražanje i zahtjev za odlučnom osudom.⁵⁹⁷ Priopćenje Centralnog komiteta nije popraćeno komentarom, kao niti na istoj stranici objavljeno priopćenje rukovodstva društveno-političkih organizacija i društveno-političke zajednice Knina. Za incident se i u ovom priopćenju optužuju destruktivni pojedinci i grupe i ističe se da se među njima posebno eksponirao Jovan Opačić kao govornik.⁵⁹⁸ Vezano za incident, *Večernje su novosti* na istoj stranici naposljetku pod naslovom *Prebrzo potamnela Zora*, izvijestile o njezinoj negativnoj ulozi koju je odigrala prije nego što je išta učinila na afirmaciji kulture Srba u Dalmaciji, zbog čega je osnovana.⁵⁹⁹

NIN je proslavu jubileja na Kosovu polju obilježio prigodnom naslovnicom, koja je cijela bila oslikana crveno-bijelom šahovnicom, u čijem se jednom polju, na plavoj podlozi nalazilo „četiri S“, odnosno četiri ćirilična slova S, kao dio srpskog grba, a u tri polja bile su fotografije s proslave, uz naslov: *Dalmatinsko Kosovo, Srbi u Hrvatskoj*.⁶⁰⁰ U članku na tri stranice pod naslovom *Kosovski pokretni boj* autor teksta je istaknuo da je bilo parola, koje su izazvale uznemirenost među komentatorima zbivanja te potom nabraja iste parole koje je

⁵⁹⁶ Mirjana RADETIĆ, Kosovom se ne može trgovati“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 27., br. 23543., 10. srpnja 1989., 4.

⁵⁹⁷ „Program nasilno prekinut“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23544., 11. srpnja 1989., 14.

⁵⁹⁸ „Incident na proslavi“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23544., 11. srpnja 1989., 14.

⁵⁹⁹ „Prebrzo potamnela Zora“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23544., 11. srpnja 1989., 14.

⁶⁰⁰ *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2011., 16. srpnja 1989., naslovnica

objavila i *Politika*, ali dodaje i parolu *Ovo je Srbija!* te ističe da su uznemirenost izazvali i stihovi pjesama: *Oj Lazare, nisi imo sreće da se Sloba pored tebe kreće* i *Slobodane da te nije bilo, srpsko bi se ime ugasilo*. Uz to navodi da se Miloševićovo ime spominjalo i u mnogim drugim pjesmama. Ovdje se, za razliku od *Politike* i *Večernjih novosti* spominje i da se očekivalo priopćenje grupe intelektualaca, koji su formirali zahtjev za stvaranjem posebne federalne jedinice na prostoru Sjeverne Dalmacije, Like, Banije, Korduna, Slavonije i Baranje pod nazivom srpske krajine, i sa Karlovcem kao sjedištem, no to nije bilo dopušteno. Autor ovaj zahtjev ostavlja bez ikakvog popratnog komentara, ali zato izražava svoje razočaranje izvještavanjem hrvatskih medija, osobito Televizije Zagreb, ističući da su reporteri namjerno snimali pojedince sa šajkačama i pita se zašto⁶⁰¹ te tako insinuira da je zagrebačka televizija namjerno snimala manje grupe neprikladno odjevenih ljudi ne bi li cijelu proslavu prikazala kao nacionalističko okupljanje.⁶⁰²

Događaji u Kninu i na Kosovu polju prikazani su u tisku dijelom i kao zajedničko slavlje Hrvata i Srba, iako je najveći dio sudionika proslave došao iz Srbije, i to iz onih sredina odakle su najčešće pristizali i na mitinge Antibirokratske revolucije – Nikšić, Stara Pazova, Peći, Prekala, Đakovice, Prištine i drugih mjesta. Nosile su se slike Slobodana Miloševića, cara Lazara, Njegoša i Karađorđa,⁶⁰³ uzvikivale su se velikosrpske parole, kojima se hrvatski teritorij proglašavao Srbijom. Nije to bio samo izvoz Antibirokratske revolucije, iako je taktika bila slična, bio je to početak procesa u kojem se stalo polagati pravo na teritorij susjedne republike, u kojemu je federativno uređenje trebalo ustuknuti pred velikosrpskim presezanjima, proces u kojem je nacionalna pripadnost, točnije srpska nacionalna pripadnost težila postati važnija od teritorijalnog ustroja države. Srpsko jedinstvo koje se zazivalo tijekom Antibirokratske revolucije kad se skandiralo *Srbijo iz tri dela, ponovno ćeš biti cela*, više se ne ograničava na Republiku Srbiju, već prelazi njezine granice. Presentacija događaja na Kosovu polju u vodećim srpskim dnevnicima nije, istina, odavala takav dojam. Nije se tvrdilo da je Kosovo polje i područje Knina i okolice srpski teritorij, ali na suptilan način taj se teritorij vezao uz Srbiju – primjerice nazivima Dalmatinsko Kosovo, Kninska krajina, nazivima koji ne postoje kao geografski pojmovi. Već u tom trenutku, jedan prostor Hrvatske se izdvaja i njemu se posvećuje posebna pozornost. Ističe se kontinuitet naseljenosti srpskog naroda, snažna prisutnost srpske kulture i tradicije, povlače se paralele između dva Kosova,

⁶⁰¹ Milo GLIGORIJEVIĆ, „Pokretni kosovski boj“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2011., 6 -9.

⁶⁰² O tretiranju proslave na Kosovu polju u hrvatskim medijima, odnosno razlikama u izvještavanju između srpskih i hrvatskih tiskanih medija v. Davor PAUKOVIĆ, „Priprema rata, Proslava 600. Obljetnice Kosovske bitke kod Knina u srpnju 1989.“. Dostupno na: <http://www.associationforhistory.com/documents/golubic-2011/golubic-2011-paukovic.pdf>

⁶⁰³ „Velikosrbovanje u Hrvatskoj“, *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanje Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, Zagreb, 1998., 7

bez ikakva uporišta u povijesnim činjenicama. Ovaj prostor, poput Gazimestana na Kosovu, postaje mitsko mjesto, ali Srba u Hrvatskoj.

6. 4. Početak kampanje o ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj

Nakon proslave na Kosovu polju, u tisku, prvenstveno u *Politici* i *NIN-u*, započinje propagandna kampanja kojoj je središnja tema navodna ugroženost Srba u Hrvatskoj. Osim i dalje prisutnih tvrdnji o pokušajima asimilacije hrvatskih Srba, diskurs se zaoštrava i hrvatska politika sve se više optužuje za negativan odnos prema Srbima, koji se prikazuju kao žrtve. Vrlo važnu ulogu u tom procesu imala je rubrika *Odjeci i reagovanja*, koja se, između ostalog obračunavala i s pojedinim osobama iz hrvatskog javnog života. Tako, primjerice, u kolovozu izlazi pismo Božidara Veljovića⁶⁰⁴ iz Brežica pod naslovom: *Po Slavenu Leticu Srbi u Hrvatskoj nisu više Srbi* u kojem se autor žestoko obara na Leticu zbog izjave da je asimilacija civilizacijska tekovina, da je prirodno da okolina asimilira čovjeka i da su ljudi koji se ne asimiliraju nesretni, koju je dao ljubljanskom *Delu*.⁶⁰⁵ Izjava je zapravo bila samo povod da se u članku prepunom raznih simbolizama, metafora i etiketa obrazlaže tema ugroženosti srpskog naroda pa tako autor ističe kako *u istorijskoj golgoti srpskog naroda, od njegova pojavljivanja do danas nije zabeleženo ništa monstruoznije na planu uzimanja duše nego što bi to mogla biti sistematska asimilacija, koja se mudro naučnički nudi*. Potom se nabrajaju sve srpske žrtve, patnje i pobjede gdje u formi anafore svaka rečenica počinje sintagmom *za narod* – *od mučnih slika kobi Kosova*, nabijanja na kolac, danka u krvi, preko *Bitke na Ceru*, *albanske golgote*, *žrtve na oltaru slobode* u Prvom svjetskom ratu, *Šumarice*, *Golubnjače*, *Jasenovca* da bi se došlo do ključne misli: *Za narod koji ima Krvavu bajku, za narod koji je jedini u Drugom svetskom ratu na svom nacionalnom biću podnosio stravičnu odmazdu sto za jednoga, za taj narod je sve to zajedno puno bezbolnije od demokratskog koncepta asimilacije i njegovog brisanja iz istorije i sa lica zemlje*.⁶⁰⁶

Krajem kolovoza *Politika* donosi članak o Simi Dubajiću i prenosi njegove izjave. Članak je objavljen pod nadnaslovom *Odlazak „čoveka koji je pravio probleme“* i naslovom *Simo Dubajić se iselio iz Dalmacije*, a upotpunjen je i Dubajićevom fotografijom u potkošulji.

⁶⁰⁴ Ukupno je ovaj autor napisao šest članaka/pisama za rubriku *Odjeci i reagovanja*, sve na temu asimilacije Srba u Hrvatskoj; *Vreme kad je narod govorio*, *Rubrika Odjeci i reagovanja u listu Politika* (juli 1988 mart 1991), CD.

⁶⁰⁵ Sa Slavenu Leticom se ova rubrika obračunavala od početka godine, optužujući ga zbog niza njegovih intervjuja i članka zagrebačkom *Danasu* ili ljubljanskom *Delu* u kojem je kritizirao srpski režim, spominjao podjelu Jugoslavije na zapadni i južni model i tvrdio da je u Srbiji u tijeku proces proizvodnje neprijatelja; *Vreme kad je narod govorio*, *Rubrika Odjeci i reagovanja u listu Politika* (juli 1988 mart 1991), CD.

⁶⁰⁶ Božidar VELJKOVIĆ, „Po Slavenu Leticu Srbi u Hrvatskoj nisu više Srbi“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27242., 9. kolovoza 1989., 11.

U glavi članka, uz opasku da se radi o *legendi Kninske krajine*, odmah su istaknute njegove riječi: *Nisam više mogao da trpim maltretiranja i progone* te se navodi da je Dubajić bio na meti *birokratske mašinerije* i na kraju da čovjek iz srca dalmatinskog krša sada živi u Novom Beogradu. U članku se dalje, ističe da u vremenima izrazite netrpeljivosti u kojoj posljednjih mjeseci živi Kninska krajina, ovaj odlazak ima političku težinu. Prema Dubajićevim riječima, koje prenosi *Politika* neposredan povod za odlazak bile su mu *ružne stvari*, koje su uslijedile poslije kninskog mitinga u veljači i proslave kosovskog jubileja u lipnju. Ističe se potom, kako je *čovjek koji je osobno zarobio kompletnu ustašku vladu* u sukob s *vladajućim ponašanjem* došao odmah po svršetku rata. *Zverka koju treba loviti*, kako navodi Dubajić, postao je 1967., kad je revoltiran narod u Kistanjama skinuo novopostavljeni latinični natpis, koji je dotada bio isključivo ćirilčni i tako pokazao da se ne miri s prinudnom asimilacijom Srba u Hrvatskoj. Tada je optužen kao glavni krivac za pobunu, a u stvari, kako ističe, *sastanak*, na kojem je četiri tisuće građana zahtijevalo brži razvoj Vukovice, Ravnih kotara i Kninske krajine i predložilo da se spoje općine Knin, Obrovac i Benkovac. Za to je kažnjen zatvorom u trajanju od godinu dana. Kako tvrdi, iako se više nije pojavljivao u javnosti, nisu ga puštali na miru – sjekli su mu voćke, borove, rušena su mu dvorišna vrata, ubijane ovce, prijetilo mu se likvidacijom, a sve se to pogoršalo nakon smrti njegova *ratnog komandanta i zaštitnika* Josipa Broza pa je ne njega počela prava hajka. Šikaniranje se očitovalo u tome što mu kao najvećem stočaru u kraju, nije odobren kredit, a vrhunac je dostiglo nakon kninskog mitinga u veljači. Dubajić je ustvrdio da je *zagrebačka birokratska mašina* lažno obavijestila javnost o smislu njegova govora i optužila ga za neprijateljsko izražavanje i raspirivanje međunacionalne mržnje. Potom je, žali se, optužen kao jedan od kolovođa nareda na Kosovu polju, iako, izuzev prisutnosti, u proslavi nije imao nikakvu ulogu. Naglasio je i da se desetljećima obraćao raznim institucijama i političarima, žaleći se na asimilaciju, nerazvijenost i nepravde koje trpe njegovi zemljaci. Istaknuo je kako je za vrijeme rata izvršio i revno provodio svaku zapovijed da bi ga se sada, bez ikakvih argumenata, nazivalo velikosrbinom i nacionalistom pa se sam pita je li bio *heroj ili dželat*? Na kraju članka, navodi se kako su Dubajićeve stvari poslane u Beograd vlakom prije dva tjedna no još nisu stigle, a njegova supruga prigovara da je za to isključivi krivac on sam jer je novu adresu napisao ćirilicom.⁶⁰⁷ Simo Dubajić kao, u to vrijeme, priznati partizanski narodni heroj poslužio je tako kao personifikacija progonjenog srpstva. Upravo njegova partizanska prošlost i isticanje zarobljavanja ustaške vlade, davalo je posebnu težinu njegovu odlasku iz Hrvatske.

⁶⁰⁷ Veljko MIŠINA ĐURIC, „Simo Dubajić se iselio iz Dalmacije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27260., 27. kolovoza 1989., 9.

Niti dva tjedna kasnije, da ne bi sve ostalo na pojedincu, pobrinula se rubrika *Odjeci i reagovanja* u sklopu koje je prvo objavljen tekst jednog Beograđanina pod naslovom: *Ceo narod je pod sumnjom* s podnaslovom *U Dalmaciji se vrši neviđeni policijski pritisak na tamošnje Srbe*. Autor uz ovu tvrdnju, navodi i da se u Dalmaciji vrše temeljni pretresi u stanovima najuglednijih Srba, da se oni podvrgavaju mučnim i dugotrajnim ispitivanjima, da im se bespravno oduzima dokumentacija i spisi, da im prijete i *sabijaju ih u njihove jazbine ne ostavljajući ih ni tamo na miru*, da im *ijekaviziraju njihovu ekavicu*, sprečavaju upotrebu ćirilice, samovoljno kroatiziraju njihove srbizme i da ih *duhovno kinje* i zlostavljaju ne birajući sredstva za realizaciju njihove *radikalne denacionalizacije i kulturne getoizacije*.⁶⁰⁸ Potom je, u istoj rubrici objavljeno i pismo jednog Srbina iz Hrvatske s beogradskom adresom pod naslovom: *Zašto sam se iselio* i podnaslovom: *Sudbina Knina preveliki je ulog* u kojem piše da je jedan od 95.000 Srba, koji su nestali iz Hrvatske između dva popisa 1971. – 1981. Ističe kako mu je bilo teško napustiti rodnu grudu, navodeći i da je oženjen Hrvaticom i ima puno prijatelja Hrvata. No, prvo ga je uznemirila *Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog jezika* za koju kaže da je bacila *seme zla*, potom „maspok“ kad su Srbi došli pod udar *najmračnijih otpadnika hrvatskog naroda*, kad su Srbi dobivali otkaze i kad su *bojovnici Matice Hrvatske pravili spiskove za fizičko uništenje najuglednijih Srba*, kad su u Đakovu, *marširali proustaški odredi i ludovalo se uz endehazijsku himnu*. Prikriveno nasilje nad srpskim jezikom postalo je javno, tvrdi autor teksta, i djeca su morala učiti čisti hrvatski jezik bez srbizama. Srbi nad kojima je, kako autor naglašava, ne tako davno izvršen *nezapamćen pokolj*, pitali su se što se to događa, a sam autor, *u beznađu* je rasprodao sve što je imao i pridružio se koloni izbjeglih u Srbiju. Naposljetku, autor objašnjava da je to sve želio ispričati kako bi se shvatila i događanja u Kninu jer su ona samo nastavak agonije srpskog naroda u Hrvatskoj i zaključuje da Srbi u Srbiji kad srpski narod u Hrvatskoj ne može zaštititi svoje interese ne smiju šutjeti, makar im “maspokovci“ dijelili etikete velikosrba jer su sudbina Jovana Opačića i sudbina Knina prevelik ulog i posljednja linija obrane od „maspoka“ i *arsenala mržnje* i završava: *Ili će oni odnijeti pobjedu i zaokružiti već dosad postignuto, ili ćemo zlu staviti nepremostivi zid, koji će vratiti nadu tim ljudima i nama samima*.⁶⁰⁹

U rubrici *Odjeci i reagovanja* počinje se tako vezano za Hrvate primjenjivati već viđena propagandna špranca, koja svojim obrascima podsjeća na protualbansku kampanju vezanu za Kosovo. Na temelju eventualnih pojedinačnih incidenata, stvara se jedna opća slika u kojoj strukture vlasti, ali i neimenovane grupe nacionalista navodno ugrožavaju i

⁶⁰⁸ Željko SIMIĆ, „Ceo narod je pod sumnjom“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27260., 19.

⁶⁰⁹ Dušan IVANIŠEVIĆ, „Zašto sam se iselio“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27283., 19. rujna 1989., 13.

zlostavljaju srpski narod, što onda za posljedicu ima i iseljavanje⁶¹⁰ te se nameće ideja da se srpski narod u Hrvatskoj ne može sam izboriti za svoja prava, već se moraju osloniti na Srbiju, kao garant svoje sigurnosti, što je pak teza, također jednaka onoj koja se koristila u propagandi prema Kosovu. Pri tome se obilato koristi čitav niz retoričkih sredstava, pri čemu dominira etiketiranje i to iznimno negativno poput: „najmračniji otpadnici“ ili kovanice poput: „proustaški odredi“. Bez ikakve argumentacije i temelja u činjenicama, iznose se, odnosno izmišljaju tako teške optuže poput pravljenja spiskova za fizičku likvidaciju Srba. Ovakvi su tekstovi klasičan primjer zašto je ova rubrika postala i ostala toliko ozloglašena i nazivana *autentičnim pogonom za govor mržnje*⁶¹¹ ili *metodološko propagandnim pogonom za proizvodnju borbenog naroda*.⁶¹²

U kampanju dokazivanja ugroženosti Srba u Hrvatskoj vrlo se predano uključio i *NIN*, koji je sredinom kolovoza izašao s naslovnicom na kojoj je bila fotografija mora i naslov: *Nacionalizam bez letovanja. Da li je opasno ići „na more“*. Na tu temu objavljen je opširan članak u kojem se nabrajaju *nacionalistički i šovinistički* ispadi u Dalmaciji, pri čemu se osobito naglašava miniranje spomenika u Hrvacama, 10. travnja, na dan osnivanja NDH. Ovdje se osim ugroženosti Srba u Hrvatskoj, naglašava i neprijateljska atmosfera prema Srbima koji dolaze iz Srbije te se tvrdi da se oštećuju auti s tablicama srpskih gradova i na njima ispisuju *najmračnije parole i slova*. Autor teksta prisjeća se i bombe u *Politikinom* osječkom dopisništvu i žestoko kritizira hrvatski tisak, tvrdeći da se u njemu turisti iz Srbije proglašavaju ljudima sa teritorijalnim pretenzijama na hrvatsku zemlju. Osuđuje se i dovođenje u vezu grupa, pojedinaca i društava Srba u Hrvatskoj sa srpskim vodstvom u hrvatskom tisku i ističe se da su se srpski političari više puta javno ogradili od incidenata na Kosovu polju kod Knina. Uz to, autor napominje da se u Hrvatskoj stvara dojam kao da je tipski obrazac idealnog Srbina onaj koji se klanja i pali svijeće Draži Mihajloviću, a takav obrazac se u srpskoj javnosti niti promovira niti potiče, i budući da je riječ o jednoj sasvim sporadičnoj pojavi, nema potrebe da ju hrvatsko političko vodstvo kritizira. Treba se zalagati protiv ikonografije koja podsjeća na četničku, priznaje autor, ali ne hapšenjima, korištenjem policijskog sustava i izolacijom, već dijalogom. U zaključnom dijelu članka tvrdi se da

⁶¹⁰ Osamdesetih godina iz nerazvijenih dijelova tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske Srbi su doista iseljavali, ali iseljavali su jednako koliko i Hrvati. Razlozi su bili prvenstveno ekonomske naravi. Dok su Hrvati odlazili uglavnom u veće gradove u Hrvatskoj te u inozemstvo, Srbi su također odlazili u veća urbana središta u Hrvatskoj i Srbiji te u nešto manjoj mjeri u inozemstvo. Broj stanovništva u tim nerazvijenim područjima smanjivao se i kao posljedica negativnog nataliteta. U svakom slučaju, proces iseljavanja Srba iz Hrvatske nikako se nije odvijao kao posljedica ikakve protusrpske politike ili pritisaka bilo državnih bilo lokalnih vlasti prema srpskom narodu., Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Golden-marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 42.

⁶¹¹ Stjepan GREDELJ, „Mediji, populizam i govor mržnje“, *Okrugli stol: Odjeci i reagovanja*, 63.

⁶¹² Nebojša POPOV, „Vrtlog nacionalizma i populističkih revolucija“, *Okrugli stol: Odjeci i reagovanja*, 66.

dominantan suvremeni govor srpske javnosti i srpskih političara nije govor iz nacije, njezine tradicije i folklor, već je to govor za poštivanje javnih, građanskih prava i sloboda i tekovina civilizacije te se ne radi o nekakvoj homogenizaciji koja bi lišavala pojedinca pri njegovu ulasku u okrilje nacije i jednog dijela njegove osobnosti, već je riječ o poimanju države i društva kao otvorene mogućnosti ostvarivanja najdragocjenijih demokratskih i stvaralačkih potencijala i uvažavanje prava na kojima počiva progresivna Europa i civilizirani svijet, što je pravac koji Srbija nudi Jugoslaviji. Srpsko vodstvo, stoga, napominje se, i ne treba udovoljavati svakom zahtjevu za izjašnjavanje o svakom nametnutom pitanju, tim više što kritičare i napadače srpskih političkih prilika niti to ne bi zadovoljilo jer oni samo čekaju priliku da osnaže svoju *unapred zadatu tezu o srpskim hegemonističkim pretenzijama*, a takvima bi, završava se, *smetale ne samo crne šubare, već i žirado šeširi*.⁶¹³ Takvom klasičnom inverzijom i zamjenom teza, u stvari nisu problem četnička obilježja pojedinih grupa, već, navodno, nepotrebna i presnažna reakcija na njih. Nije problem srpski hegemonizam, već pogrešno shvaćanje istog. Hrvatski mediji i hrvatsko vodstvo, još jednom okvalificirano je nazadnim dok je centralizam oslikan afirmativnim pojmovima i predstavljen kao nešto progresivno, usklađeno sa svjetskim civilizacijskim tokovima. Naposljetku, komentaram o šubarama i šeširima, ponavlja se teza o neprijateljskom stavu prema ravnopravnosti Srbije.

Početkom rujna u *NIN*-u je središnja tema broja bio položaj Srba u Hrvatskoj⁶¹⁴ pa je objavljen čitav niz članaka, u kojima se kritizira odnos hrvatskih vlasti i medija prema Srbima, poput teksta o suđenju Jovanu Opačiću u kojem se žali nad sudbinom oca četvero maloljetne i jednog punoljetnog djeteta, kojeg je, tek nakon što je odslužio kaznu zatvora od 50 dana, dočekala nova optužnica. Ističe se da je Opačić osuđen zbog govora koji je održao bez razglasa u Kistanju i pred Lazaricom na Kosovu polju⁶¹⁵ i napominje da je govor održao

⁶¹³ Milorad VUČELIĆ, „Da li je opasno ići na more?“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2015., 13. kolovoza 1989., 12 – 14.

⁶¹⁴ Otada će gotovo svaki članak koji tematizira to pitanje nositi nadnaslov: *Srbi u Hrvatskoj*

⁶¹⁵ U krivičnoj prijavi kninskog SUP-a protiv Jovana Opačića okružnom javnom tužiocu od 18. srpnja 1989. navodi se da se prilikom održavanja proslave 600. godišnjice kosovske bitke u Kosovu kod Knina, pred velikim brojem prisutnih, u cilju ometanja održavanja kulturno-umjetničkog programa, sa neidentificiranim osobama popeo na pozornicu bez odobrenja i unatoč protivljenju organizatora i tako omeo daljnje odvijanje programa, a zatim započeo s govorom koji su organizatori nastojali spriječiti u čemu su ih onemogućile neidentificirane osobe, podstrekivanje od njega i u cilju da mu omoguće držanje govora bacali kamenje na organizatore, kojom prilikom je svećenik SPC Stevan Mrđen pogođen kamenom u lice, a predsjednika mjesne zajednice Iliju Četnika, pokušali su i fizički napasti, nakon čega je Opačić nastavio s govorom i među ostalim rekao: *S obzirom da su neprijatelji srpskog imena i njihove vjere i dobro plaćene sluge, upotrebom grube fizičke sile i drugih metoda perfidne političke manipulacije spriječili dr. Jovana Raškovića, jednog od najuglednijih duhovnih i političkih vođa srpskog naroda u Dalmaciji da danas ovdje govori pred nama. Mi danas otvoreno moramo poručiti svima onima koji bi htjeli da zabrane i sam narod da je robovlasničko društvo istorijski ostalo daleko iza nas, te nećemo dozvoliti nikada i nikome da budemo tek vjerni psi svojih crvenih gospodara... I danas, dok prisustvujemo demokratskom buđenju srpskog naroda, mora se otvoreno postaviti pitanje mogu li i smiju li*

revoltiran činjenicom što nije dopušteno govoriti Jovanu Raškoviću.⁶¹⁶ Nakon toga slijedi intervju s Vasilijem Krestićem povodom objavljivanja prvog broja Akademijinog Zbornika o Srbima u Hrvatskoj. Ovdje se u suglasju novinara i Vasilja Krestića kritizira odnos hrvatskih vlasti prema sudionicima mitinga i ističe da oni koji žele onemogućiti organiziranje srpskih kulturnih društava u Hrvatskoj izmišljaju puno toga što nema veze sa suštinom problema te da hrvatski tisak pokušaj organiziranja srpskih društava u Hrvatskoj karakterizira kao dio strategije maspoka u Srbiji i *Memoranduma SANU*, čime žele zastrašiti Srbe u Hrvatskoj tako da odustanu od svojih elementarnih prava i ražestiti neupućene Hrvate ne bi li se suprotstavili srpskim zahtjevima. Krestić se u intervjuu vraćao u prošlost objašnjavajući položaj Srba u Hrvatskoj, ističući da su često optuživani za izdaju i veleizdaju i to još od šezdesetih godina 19. stoljeća kad im je to prvi podmetnuo Eugen Kvaternik i sve otada pitanje izdaje hrvatskih interesa korišteno je za borbu protiv Srba kako bi im se nametnula obaveza da se neprestano i u svakoj prilici dokazuju kao lojalni građani Hrvatske, da su patrioti, a ne izdajice.⁶¹⁷ U sklopu teme broja naposljetku valja istaknuti i članak o teritorijalnom rasporedu Srba u Hrvatskoj prema popisima stanovništva od 1948. do 1981., prvotno objavljen u sklopu Akademijinog zbornika o Srbima u Hrvatskoj, u kojem se, između ostaloga, problematizira smanjenje njihova broja od 1961. nadalje. Donose se tablice s kretanjima broja Srba u Hrvatskoj u različitim hrvatskim regijama kroz navedeno razdoblje.⁶¹⁸

NIN je otvarajući stalnu temu Srba u Hrvatskoj, često intervjuirao razne pripadnike intelektualne elite, pomoću kojih je dokazivao tezu o ugroženosti Srba te je to postala jedna od nezaobilaznih propagandnih taktika. Nakon intervju s Vasilijem Krestićem, u tu svrhu je vrlo dobro poslužio i intervju s Dušanom Starčevićem, članom Odbora JAZU za koordinaciju, proučavanje povijesti i kulture srpskog naroda u Hrvatskoj, u kojem je potonji govorio o neravnopravnosti Srba u Hrvatskoj, koja se očitovala u zatvaranju srpskih kulturnih društava i *eksperimentiranju sa srpskom kulturom*, odnosno u dokidanju prava koja su Srbi dobili ZAVNOH-om.⁶¹⁹ Jednaki učinak morao je imati i u istom broju objavljen intervju s Dinkom Davidovom, znanstvenim savjetnikom Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i

*poslije svih tragičnih i stravičnih iskustava takvi ljudi i po takvom ideološkom modelu ikada više odlučivati o sudbini srpskog naroda,, SUP/Odjel za operativne poslove, br. 02/2 –KU -168, 18. 07. 1989., Krivična prijava okružnom javnom tužiocu Šibenik“. Javni tužitelj Opačića je nakon prijave teretio za stvaranje neraspoloženja i osjećaja ugroženosti srpskog naroda te razbijanje nacionalne harmonije naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Naposljetku je osuđen na jedinstvenu kaznu zatvora od 90 dana. Srđan RADULOVIĆ, *Sudbina Krajine*, 14.*

⁶¹⁶ Velizar ZEČEVIĆ, „Kninska suđenja, šibenski zatvori“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2018., 3. rujna 1989., 17.-18.

⁶¹⁷ Milorad VUČELIĆ, „Polemika bez idealizma“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2018., 3. rujna 1989., 18 - 20.

⁶¹⁸ Ruža PETROVIĆ, „Teritorijalni raspored (Prema popisima stanovništva 1948. -1981.)“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2018., 3. rujna 1989., 21. – 23.

⁶¹⁹ Velimir ZEČEVIĆ, „Rodoljublje i domoljublje“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2019., 10. rujna 1989., 21 – 22.

umetnosti, pod naslovom *Istina o rušenju crkava*. Povod intervjuu bila je činjenica da je Jovan Opačić, između ostalog, optužen da je u kontekstu iznošenja lažnih činjenica o poslijeratnom stradanju Srpske pravoslavne crkve uvrijedio pokojnog predsjednika Tita. U članku, odnosno intervjuu, stoga se, u svrhu Opačićeve obrane donosi *najsazetiji izbor i opis uništenih pravoslavnih crkvi u Lici nakon rata*. U popisu je navedeno ukupno petnaest crkvi, a članak je opremljen fotografijom ruševina crkvi u Bjelopolju i Tušiloviću s potpisom: *Ruševine koje opominju*.⁶²⁰ Crkve su bile nabrojne pod naslovom *Crkve u Lici uništene nakon rata*, ali zapravo, kad se čitaju opisi za svaku pojedinu crkvu, vidi se da su te crkve u stvari bile teško oštećene ili uništene za vrijeme rata, a onda su odlukama mjesnih vlasti građevni materijali tih ruševina iskorišteni za gradnju civilnih zgrada poput škola, zadružnih domova, hotela i dr.⁶²¹ Vrhunac *NIN*-ovog zalaganja za Jovana Opačića, bio je međutim slijedeći broj, u kojem je njegova fotografija objavljena preko cijele naslovnice, uz tekst: *Suđenje u Šibeniku – Jovan Opačić, istorija i sudbina*. U članku posvećenom Opačićevom suđenju ističe se kako su prema, njegovim privrženicima, glavne karakteristike *utamničenog predsednika Srpskog kulturnog društva Zora* nepopustljivost i dosljednost u obrani nacionalnih i građanskih prava Srba u Hrvatskoj.⁶²²

Nakon iscrpljivanja teme Opačića, kao idući primjer ugroženosti Srba u Hrvatskoj javlja se Jovan Rašković i to zbog činjenice da mu je zabranjeno govoriti kod Lazarice, a uvodničar u tu temu bio je sam glavni urednik *NIN*-a Teodor Anđelić. Osim toga, *NIN* je preuzeo još aktivniju ulogu u zalaganju za prava Srba u Hrvatskoj, odnosno u kampanji o njihovoj ugroženosti, koja je izlazila iz okvira medijske djelatnosti. Prvo je, u suradnji s Domom omladine u Beogradu organizirao tribinu na temu: Srbi u Hrvatskoj, a potom je sam *NIN* bio tema tribine u Domu kulture u Ivanjici, gdje su novinari *NIN*-a, kako je to istaknuo Anđelić, najviše odgovarali na pitanja o položaju Srba u Hrvatskoj. No, prema Anđeliću, najdramatičniji trenutak na obje tribine bio je kada je Jovan Rašković u Domu omladine zaplakao, rekavši: „*Aplauz koji se u prepunoj Sali prolomio razumeo sam kao poštovanje za poštenje, kako da mrzim Hrvate, kada sam sve što imam stekao zajedno sa tim narodom*“ Opaskom u zagradi, Anđelić potom podsjeća: *Čitaoci NIN-a znaju da je dr. Raškoviću 9. jula u Kninu prilikom proslave 600 godina od boja na Kosovu, bilo zabranjeno da govori*. Jasno je da se ovim uvodnikom nastojalo postići emotivne efekte kod čitatelja. Tim više što je uz opis tronutog i „nepravedno zakinutog“ akademika pridodana i njegova fotografija. No važnije od

⁶²⁰ Milo GLIGORIJEVIĆ, „Istina o rušenju crkava“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2019., 10. rujna 1989., 22-24.

⁶²¹ Milo GLIGORIJEVIĆ, „Istina o rušenju crkava“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2019., 10. rujna 1989., 22-24

⁶²² Milo GLIGORIJEVIĆ, „Jovan Opačić – istorija i sudbina“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2020., 17. rujna 1989., 18- 20.

toga jest što je sprega koju su uspostavili politika, intelektualna elita, među kojom prvenstveno članovi *SANU*, i mediji u kampanji o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, organiziranjem političkih tribina od strane jednog lista podignuta na još višu razinu.

U skladu s podsjećanjima na ustaške zločine i genocid nad Srbima u pismima čitatelja, kao i intervjuima sa znanstvenim i kulturnim uglednicima u *NIN*-u, nakon određene pauze, kad je tisak bio zabavljen drugim temama, javljaju se ponovno članci vezani za Jasenovac, kojima se čitateljstvo trebalo podsjetiti na strahote koje su snašle dio srpskog stanovništva u Hrvatskoj i koje bi se mogle ponoviti. Svrha takvih članaka bila je ujedno da se ogromnim brojkama apostrofira genocidnost Hrvata. U Politikinoj rubrici *Među nama* objavljuje se, primjerice, pismo jednog čitatelja iz Zadra, koji je, kako kaže, jedini od petnaest članova svoje porodice preživio strahote Jasenovca i Stare Gradiške i koji tvrdi da se falsificira istina o broju jasenovačkih žrtava jer se oni koji su ondje ubijeni, ako nisu imali nikoga tko bi posvjedočio o njihovoj smrti, vode kao nestali.⁶²³ *NIN* objavljuje članak o genocidu nad Romima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, jer kako se navodi, Romi se u dokumentima Hrvatske komisije za istraživanje ratnih zločina niti riječju ne spominju. U sklopu članka tvrdi se da je u logorima i mučilištima NDH *genocidno ubijeno* više od 100.000 Roma (!). I ovdje se, kao i u nekim ranijim člancima ili govorima političkih dužnosnika navodi da je logor u Jasenovcu po veličini i tipu bio ravan najozloglašnijim njemačkim logorima te se pod naslovom: *Zločinačko zakonodavstvo donose dokumenti iz NDH. – Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Postupak sa osobama koje se upućuju u radne logore.*⁶²⁴ Tekst u kojem se zorno opisuju patnje Roma na stratištima, upotpunjen je fotografijom dvije romske djevojčice s potpisom: *Likovi malih Roma u Jasenovačkom logoru.*

Jasno da je objavljivanje takvih tekstova i dokumenata, u kontekstu vremena u kojem se govori o ugroženosti Srba u Hrvatskoj, moralo pridonositi stvaranju netrpeljivosti prema Hrvatima. Ovakvi članci bili su, unatoč tome, tek uvod, u puno detaljnije i češće obrađivanje iste problematike. Ona će u sklopu snažne protuhrvatske kampanje, koja će u svom punom zamahu tek otpočeti 1990. godine argumentirati tezu o genocidnosti hrvatskog naroda. Za takvu kampanju do prosinca 1989. stvoreni su sasvim solidni temelji. Javnost je obaviještena o navodnom teškom položaju srpskog naroda, kojem se sustavno i ciljano zatire pravo na jezik i identitet, čiji se pojedini pripadnici zatvaraju samo zato što se žele boriti za prava svog

⁶²³ Dušan TOMIĆ, „Falsifikovanje istine o broju žrtava u Jasenovcu“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27352., 27. studenoga 1989., 21.

⁶²⁴ Dragoljub ACKOVIĆ, „Genocid nad Romima u NDH – Početak masovnih ubistava“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2027., 5. studenoga 1989., 67 – 69.

naroda i koji se pod pritiscima i prijetnjama moraju iseljavati iz svoje rodne grude. No, dotad pozornost srpske politike, javnosti i medija privremeno je zaokupila Slovenija.

6. 5. Medijski rat protiv Slovenije

Nakon što je dodavanjem amandmana na Ustav, odnosno preuzimanjem političke vlasti nad pokrajinama i instaliranjem srpskom režimu sklonog vodstva u Crnoj Gori Srbija u saveznom Predsjedništvu od osam glasova dobila faktički četiri glasa došla je u puno povoljniji položaj od ostalih republika. No niti to nije bilo dovoljno, već se Srbija stala zalagati za politički sustav, koji bi djelovao prema principu „jedan čovjek – jedan glas“, što bi posljedično omogućilo dominaciju brojčano nadmoćnog srpskog naroda. Tome se prva suprotstavila Slovenija, zahtijevajući da ostane dosadašnji sustav prema kojem je jedna federalna jedinica značila jedan glas.⁶²⁵ Naravno da takav sustav nije odgovarao niti Hrvatskoj, ali hrvatsko vodstvo u prvi mah je ostalo po strani. Kako je ujesen pojačan pritisak iz Srbije, a osnivanje opozicijskih stranaka dovedeno u vezu s hrvatskim proljećem ili čak razdobljem NDH, uz istovremeno otvaranje pitanja „ugroženosti Srba“ u Hrvatskoj, a s obzirom na nezanemarivu srpsku zajednicu u toj republici, Hrvatska je bila u znatno slabijoj poziciji od Slovenije. Uz to, tadašnje vodstvo s predsjednikom Predsjedništva Ivom Latinom na čelu, nije imalo dovoljno ugleda i potpore niti u matičnoj republici, a i smatra se da takvim izazovima politički jednostavno nije bilo doraslo. Takvom politikom, koja se nazivala „hrvatskom šutnjom“ bilo je nemoguće adekvatno odgovoriti na prodornu i agresivnu politiku Srbije. No, Hrvatska je svoje odobravanje slovenske politike, ako već ne aktivno, pokazivala nijemim pristajanjem uz slovenske težnje, odnosno izostankom ikakve kritike prema slovenskim postupcima, što je i onako izazivalo revolt u Srbiji.⁶²⁶

Slovenija je, u svojim težnjama da zaustavi centralizaciju, u rujnu pripremila paket ustavnih amandmana, kojima bi između ostalog, dobila pravo istupiti iz Jugoslavije. No amandmani su predviđali promjene koje su se reflektirale na saveznu razinu. Prema novom ustavu Slovenija bi sama, bez federacije mogla odlučivati o raspodjeli svog bogatstva. Srpsko vodstvo bilo je zgroženo, već samim najavama te je Srbija zahtijevala pravo da sudjeluje u raspravi o predloženim promjenama, no Slovenija je to odbila, odgovorivši da je Srbija ta koja je uvela presedan prema kojem republike mogu svoje ustavi mijenjati samostalno, dok je srpsko vodstvo s druge strane tvrdilo da to nije isti slučaj jer Slovenija se svojim amandmanima miješa u unutarnje poslove savezne države. Slovenija je, naime, ovom reformom trebala dobiti ovlasti federacije – mogla bi odlučivati o djelovanju Jugoslavenske

⁶²⁵ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, 62.

⁶²⁶ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 1998.*, 644 -645.

narodne armije na svom teritoriju, proglašavati izvanredno stanje, preuređivati svoje odnose s drugim republikama i birati koje će dijelove saveznog zakona primjenjivati. Političkoj buri koju su ove slovenske akcije u Srbiji izazvale, pridružila se i medijska u pravoj protuslovenskoj kampanji. Savezno je predsjedništvo sredinom rujna ustanovilo da su neki amandmani na Ustav Slovenije u suprotnosti s jugoslavenskim ustavom te da bi njihovo donošenje u formi u kojoj su predloženi imalo dalekosežne negativne posljedice na jedinstvo upravno-pravnog poretka i stabilnost zemlje.⁶²⁷ O tome je *Politika*, dan prije negoli će Slovenija unatoč svemu donijeti svoje amandmane, izvijestila na naslovnici, gdje se našla i vijest da je Komisija Skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije zaključila da republike ne mogu samostalno izlaziti iz Federacije i stavu Predsjedništva Slovenije koje je odbacilo tvrdnje da bi usvajanje amandmana ugrozilo sigurnost zemlje.⁶²⁸ Članak unutar lista, o sjednici ustavne komisije naslovljen je *Usvajanje slovenačkih amandmana značilo bi početak kraja Jugoslavije uz glavu: Nema države u svetu koja se na celoj svojoj teritoriji ne brani od opasnosti promena poretka i granica*.⁶²⁹ I naslovi, kao i podnaslovi ostalih članka, koji su uglavnom bili temeljeni na izjavama pojedinih dužnosnika sa sjednice upućivali su na to da je svrha i cilj slovenskih amandmana izlazak iz federacije: *Ne možemo nikome priznati pravo na separatističku akciju, Nije reč o nepoverenju prema Skupštini Slovenije, već o nepoverenju Slovenije u sve druge u zemlji, Nikakva principijelnost ne može opravdati odredbe o otcepljenju i slično*.⁶³⁰

Istovremeno, odvijao se sastanak Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije na kojoj se raspravljalo o amandmanima i tražila njihova odgoda.⁶³¹ Ovdje je Milan Kučan branio stajalište Saveza komunista Slovenije odlučno zahtijevajući asimetričnu federaciju, koja bi priznala specifičan gospodarski i politički status Slovenije. Kako su Slovenci bili u manjini, Centralni komitet izjasnio se za odgodu glasovanja o amandmanima, no po prvi puta hrvatski je savez komunista stao na stranu Slovenije. Slovenci su idućega dana, 27. rujna, na sjednici parlamenta, kojoj je prisustvovalo cijelo vodstvo, usvojili ustavne amandmane. Janez Drnovšek, prekinuo je posjet Generalnoj skupštini UN-a u New Yorku, gdje se nalazio u

⁶²⁷ „Predlozi nekih amandmana na Ustav Slovenije u suprotnosti su sa Ustavom SFRJ“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27280., naslovnica

⁶²⁸ *Politika* (Beograd), g. 86., 27291., 27. rujna 1989., naslovnica

⁶²⁹ „Usvajanje slovenačkih amandmana značilo bi početak kraja Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 86., 27291., 27. rujna 1989., 7.

⁶³⁰ *Politika* (Beograd), g. 86., 27291., 27. rujna, 8.

⁶³¹ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, 66.; „Na sednici CK SK Jugoslavije počela rasprava o amandmanima na Ustav SR Slovenije“, *Politika* (Beograd), g. 86., 27291., 27. rujna 1989., 10.

funkciji saveznog predsjednika i vratio se u Sloveniju, čime je pokazao da su mu republički interesi ispred državnih.⁶³²

I *Politika* i *Večernje novosti* tu su vijest objavile na svojim naslovnicama. *Politika* s naslovom: *Skupština Slovenije usvojila amandmane suprotne ustavu*,⁶³³ a *Večernje novosti* s puno zvučnijim: *Odbijena sva upozorenja!*⁶³⁴ *Politika* je odmah objavila i vijest o prosvjednim skupovima *diljem zemlje* zbog usvajanja amandmana te uz fotografiju sa skupa u Titogradu, pod naslovom: *Zabrinutost za sudbinu zemlje* ističe kako je ispred Skupštine Crne Gore oko 50. 000 građana izrazilo revolt te kako su apel za razum Skupštini Slovenije uputile skupština Bosne i Hercegovine i republički komitet Socijalističkog saveza radnog naroda Makedonije.⁶³⁵ *Večernje novosti* su na naslovnici istaknule, i to uz nadnaslov: *Novosti otkrivaju*, da se glasanje članova Centralnog komiteta o slovenskim amandmanima odvijalo po republičkom ključu i da su svi članovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije iz Slovenije i Hrvatske glasali protiv stavova Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije te da su stavovi saveznog Centralnog komiteta i Jugoslavenske narodne armije jedinstveni. No upozorava se i da su dva crnogorska člana glasala protiv odluke Centralnog komiteta te se navode i njihova imena.⁶³⁶ Također, donosi se i vijest o protestu Titograđana s naslovom: *Branićemo Jugoslaviju*.⁶³⁷ *Politika* je članak u kojem je izvještavala o tom skupu naslovlila *Okupio nas je strah od bezumnog terora*, a u samoj glavi se ističe poruka sudionika skupa: *Još verujemo da narod Slovenije neće dozvoliti da bistri tok njihovog življenja zamute pomahnitale, separatističke ideje njihovih zlehudih vođa*.⁶³⁸ Na istoj su stranici objavljene vijesti i o drugim protestima pa se tako, primjerice, naslovom ističe izjava općinskog dužnosnika iz Titovog Užica: *Ne dozvoljavamo da nečija suludost ugrožava našu budućnost*,⁶³⁹ a pod naslovom *Ogorčenje nikšičkih metalaca* prenose se riječi iz protestnog telegrama koji su uputili najvišim vodstvima zemlje i Slovenije i prema kojima oni *ovu najnoviju političku diverziju iz Ljubljane* vide kao nastavak politike koja je dovela do Cankarjevog doma te poručuju da osuđuju ponašanje državnog i partijskog vrha Slovenije, *iskreno se nadajući da iza njihovih separatističkih stavova ne stoji i narod te republike*.

⁶³² Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, 67., „Janez Drnovšek prekinuo boravak u Njujorku i prisustvovao zasjedanju“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27292., 28. rujna 1989., naslovnica.

⁶³³ *Politika* (Beograd), g. 86., 27292., 28. rujna 1989., naslovnica.

⁶³⁴ *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 624., naslovnica.

⁶³⁵ „Zabrinutost za sudbinu zemlje“, *Politika* (Beograd), g. 86., 27292., 28. rujna 1989., naslovnica.

⁶³⁶ „Glasanje po republičkom ključu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 624., 28. rujna 1989., naslovnica.

⁶³⁷ *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 624., 28. rujna 1989., naslovnica.

⁶³⁸ G. RAKOČEVIĆ, „Okupio nas je strah od bezumnog čina“, *Politika* (Beograd), g. 86., 27292., 28. rujna 1989., 2.

⁶³⁹ B. PEJOVIĆ, „Ne dozvoljavamo da nečija ludost ugrožava našu budućnost“, *Politika* (Beograd), g. 86., 27292., 28. rujna 1989., 2.

Večernje novosti su u sklopu članka o titogradskom skupu spomenule i pjesme koje su se pjevale, kako se ističe – *na brzinu iskomponovane*, poput: *Slovenijo, sram te bilo šta se ovo s bratstvom zbiljo* i parole koje su se uzvikivale: *Uhapsite Kučana!, Dole Smole!, Jugoslavija, Jugoslavija!*⁶⁴⁰

Osim prenošenja protestnih reakcija iz raznih mjesta Srbije i Crne Gore, *Večernje novosti* su, kako su najavile i na naslovnici, objavile poimenični popis članova Centralnog komiteta prema njihovom izjašnjavaњу, jer, kako se ističe, glasanje je i onako bilo javno i pojedinačno, pred televizijskim kamerama kako bi se izbjegle eventualne manipulacije i prigovori. Popis je objavljen uz opasku kako nije namjera lista izvlačenje bilo kakvih zaključaka ili još manje prozivanja bilo kojeg člana zbog slobodno izraženog mišljenja da bi potom istaknule kako popis objavljuju iz uvjerenja da se u ovoj prilici više nego jasno pokazalo u kojoj mjeri Centralni komitet radi po strogom delegatskom ključu i to s gotovo imperativnim mandatom čime se zaključak zapravo donosi. Iako je istaknuto kako su *Večernje novosti* ovaj popis rekonstruirale pomoću snimki kamera i zvučnih zapisa⁶⁴¹ i tako opravdale objavu popisa, koji je i onako javan, jasno je da objava popisa imena na jednom mjestu u dnevnom listu ipak ima ponešto drugačiji učinak od gledanja televizijske snimke, jer gledatelj teško da će uspjeti uočiti kako je koji delegat glasao, a još manje zapamtiti njihova imena, i to uz pretpostavku da uopće gleda prijenos glasanja u kojem je 97 delegata glasalo „za“, a „40“ protiv.

NIN je slovensko usvajanje amandmana obilježio prigodnom naslovnicom. Preko cijele stranice bila je karikatura koja prikazuje balon u obliku slovenskog grba s košarom u obliku jugoslavenskog grba. Već uobičajeno prikazan Slovenac - u zelenom odijelu i planinarskim čizmama, presjekao je velikim škarama užad koja spaja košaru i balon. Balon se odvojio, a Slovenac leti zajedno s njim, držeći se za užad. Ispod karikature stoji naslov: *Dežela i otcepljenje*.⁶⁴²

Zbivanjima vezanim za ustavne amandmane *NIN* je posvetio temu broja nazvavši je *Dežela i otcepljenje od domovine*, a članak u kojem je izvijestio o usvajanju amandmana naslovio je: *Noć osporene Jugoslavije*. Ovdje se ističe da je opasnost nesmiljeno prisutna i da najveću odgovornost za stvaranje opasnih situacija imaju oni koji jednostrano i isključivo pokušavaju promijeniti i mijenjaju odnose među narodima i republikama u federativnoj Jugoslaviji. Stoga se postavlja pitanje da li je do ovakvog političkog stanja u Sloveniji došlo

⁶⁴⁰ D. JOLIĆ, M. ČABARKAPA, „Branićemo Jugoslaviju“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 624., 28. rujna 1989., 5.

⁶⁴¹ N. STEFANOVIĆ, „Glasanje po republičkom ključu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 37., br. 23 624., 28. rujna 1989., 3.

⁶⁴² *NIN*, br. 2022., 1. listopada 1989., naslovnica.

zato što su slovenski komunisti utjecali na artikulaciju volje naroda ili je pak slovenska partija, iz svih kompromisa i saveza koje je sklapala u posljednjih nekoliko godina gubila svoj autoritet i program pa je na kraju bila primorana prihvaćati tuđe programe kao svoje i raditi isključivo po diktatu postojeće situacije i u konkurenciji s drugim nacionalnim snagama licitirati u *nacionalnom radikalizmu*. Ostavivši to pitanje samim čitateljima na razmatranje, *NIN-ov* se novinar potom nadovezuje na njega u novom odjeljku članka pod naslovom: *Kraj avnojske Jugoslavije* u kojem navodi da bez obzira na odgovor, ostaje činjenica da su predstavnici slovenskog naroda, kao delegati najvišeg legalnog tijela vlasti Socijalističke Republike Slovenije, prihvatili ustavne odredbe o samoodređenju s pravom na odcjepljenje i udruživanje slovenskog naroda i države uz postupak za ostvarivanje ovih prava, ograničavajući nadležnosti saveznog predsjedništva u uporabi oružanih snaga u određenim situacijama i donošenju odluke o izvanrednom stanju, o mogućosti jednostranog procjenjivanja ugroženosti interesa Slovenije u postupku izvršavanja odluka tijela federacije, o jednostranoj promjeni položaja Slovenije u ostvarivanju zajedničkih interesa i funkcioniranja federacije te zaključuje da je usvajanjem tih amandmana u slovenskoj skupštini *označen sasvim izvesno kraj avnojske Jugoslavije i možda početak kraja Jugoslavije kao države uopšte*. U članku se navodi i kako su slovenski delegati na sjednici isticali da se na Sloveniju vrši pritisak od strane “stručne javnosti“ Srbije i Beograda te da im se prijete mitinzima i ulicom pa autor zaključuje kako su se pokazale točnim tvrdnje *političke propagande sa severozapada* da u Sloveniji ne kriju da je *tenkovski rasplet ustavne debate na Kosovu* bio presudan u formiranju slovenskih amandmana, kojima se želi preduhitriti prijeteća usporedba Slovenije s Kosovom i u okviru asimetrične federacije mirnije čekati sutrašnjicu i pita se zašto onda Slovenija ne preuzme odgovornost za sve to što čini, nego tu odgovornost i krivicu želi svaliti na druge, prije svega na Srbiju.⁶⁴³

Time se, dakako, negira svaka odgovornost Srbije za nastalo stanje, a prijetnje prema Sloveniji proglašavaju se praktički propagandnim trikom. Ovdje valja napomenuti da su uoči donošenja amandmana, vojni čelnici iz Srbije i federacije raspravljali kako zaustaviti Sloveniju te da je Borislav Jović kao predstavnik Srbije u jugoslavenskom Predsjedništvu raspravljao sa Slobodanom Miloševićem i generalom Veljkom Kadijevićem o poduzimanju mjera protiv Slovenije, pri čemu je Milošević tvrdio da je prijetnja silom nabolje sredstvo odvrćanja od proglašenja novog ustava. Srpsko je vodstvo od Kadijevića tražilo vojnu intervenciju no on na to nije pristao tvrdeći da za takvo što nema ustavnog opravdanja i

⁶⁴³ Milorad VUČELIĆ, „Noć osporene Jugoslavije“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2022., 1. listopada 1989., 12.

predložio je da problem, ukoliko Slovenci izglasaju amandmane, rješava Ustavni sud.⁶⁴⁴ Dakle, pritisci na Sloveniju iz Srbije nipošto nisu bili fiktivni niti su objašnjenja „sa sjeverozapada“, odnosno iz Hrvatske bile propaganda. Što se tiče prijetnji mitinzima, i to će se uskoro pokazati točnim.

Nakon usvajanja amandmana, slovenska je politika nastavila djelovati u skladu sa svojim reformama, od čega su zapravo, koliko god pažnje prvotno izazvale odredbe, koje su se odnosile na suverenost, bile najvažnije one koje su se odnosile na gospodarstvo. Slovenija je tako već u listopadu ustvrdila da više neće iz svojih prihoda pridonositi u savezne fondove bez pristanka svoje skupštine, što je naravno izazvalo burne reakcije u Srbiji, a osim toga prigovarala je i precijenjenom dinaru, tvrdeći da šteti njezinu gospodarstvu. Osim gospodarskih razmirica, srbijansku je javnost i dalje snažno iritirala slovenska podrška Albancima. Početkom studenoga u Ljubljani, na tadašnjem Trgu revolucije održan je skup oko 1000 Albanaca koji su živjeli i radili u Sloveniji i dijelom u Hrvatskoj, kako bi, kako su sami istaknuli, odali počast „žrtvama terora na Kosovu“. *Politika* je taj događaj u članku pod naslovom *Slovenački narod među separatistima* predstavila kao antijugoslavenski, istaknuvši da su se okupljeni Albanci okupili na Trgu *da polože cveće kontrarevolucionarnog zla na spomenik naše revolucije*. U članku se oštro osuđuje *zvanična Slovenija*, koja se, istina, držala po strani, ali ujedno nije spriječila održavanje nenajavljenog i nelegalnog skupa jer Sekretarijat unutarnjih poslova nije intervenirao te se ističe da je povrh svega jedna gradska radio-stanica prenosila *ovaj smešno-tužni režirani skup*. Ističe se da i je jedan gradski dužnosnik čestitao organizatorima *antijugoslavenskog skupa na obavljenom poslu* pa se zaključuje kako bi *zvanična Slovenija da se prostituiše sa albanskim separatistima, ali da im to ne uđe u političku biografiju*. Slovenski narod, izuzima se od ovako žestoke kritike, i štoviše naglašava se kako su Ljubljanci prolazili i u čudu gledali što se to događa, a kad bi pitali policiju što je na stvari, a ona im odgovorila da to Albanci odaju počast žrtvama terora, *Slovenci bi brže bolje zamakli dalje. Što dalje i što brže*.⁶⁴⁵

Zacijelo, vodeći se idejom da prezentiraju slovensku potporu *albanskim separatistima* kao krivnju slovenskog režima od koje se ekskulpira narod, koji ne razumije što se to zapravo događa na Kosovu, a ne razumije stoga što slovensko vodstvo i i mediji, koji su već dugo vremena optuživani za protusrpsku propagandu, krivo prikazuju situaciju, potkraj studenoga, prema već ustaljenom obrascu „događanja naroda“ kosovski su Srbi u dogovoru sa srpskim vodstvom, najavili da će 1. prosinca 1990. u Ljubljani organizirati „miting istine“ na kojem će

⁶⁴⁴ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 63– 66.

⁶⁴⁵ Stevan ZEC, „Slovenački narod među separatistima“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27330., 9.

Slovence upoznati s njihovom verzijom kosovskih zbivanja. Slovensko je vodstvo, međutim, miting zabranilo, uz obrazloženje da se boji nasilja te da bi neredi mogli postati izgovor za vojnu intervenciju. Organizatori su, unatoč tome inzistirali na svom dolasku u Ljubljani na što je službena Slovenija odgovorila zatvaranjem granica pa su prosvjednici bili primorani odustati od svog puta. Time je sukob između Slovenije i Srbije kulminirao, a propagandna kampanja prema Sloveniji također je dosegla svoj vrh ili bolje rečeno svoje dno.

Već pri najavi zatvaranja granica potkraj studenoga *NIN* se pita *zašto ukupna politika Slovenije zaustavlja voz progonjenih Srba*. Ističe se kako slovenske vlasti zabranjuju Miting solidarnosti i istine Srba sa Kosova i Metohije zakazan za 1. prosinca u Ljubljani te da su tako pokidane niti demokracije. Srbima s Kosova i Metohije, optužuje se, slovenske vlasti postavljaju rampu i prijete represijama ako dođu i *posvjedoče o teroru i genocidu koji nad njima vrše šiptarski šovinisti* i to desetljećima kroz neograničenu vlast Pokrajine. Slovenske se vlasti kritizira što u *utvrđivanju istine* ne pristaju barem na simetriju argumenata te se ističe da njihova netolerantnost ide dotle da odbijaju saslušati činjenice kao ozbiljan glas i upozoravajući čin. Potom se navodi što bi slovenska javnost doznala da je dopušten miting – da je u prvoj polovini godine s Kosova pobjeglo 9. 190 Srba, da je više od sedam stotina sela i naselja proteklih godina *etnički očišćeno od srpskog življa* te da se *egzodus* privodi kraju, što je sramota za Srbiju, Jugoslaviju, za Sloveniju, ali i čitavu demokratsku Europu. Ističe se da *najnovije pobune šiptarskih šovinista* samo ubrzavaju kraj te priče. U članku se tvrdi da su učenici srpske nacionalnosti u jednoj osnovnoj školi na Kosovu pretučeni od strane starijih *šiptarskih učenika* te naglašava da bi Srbi u Ljubljani mogli danima nabrajati samo naslove crne kronike i ne spominjući *stvarni balistički teror prošlog rata i zulume svih ranijih vremena*. Kako bi se takve tvrdnje potkrijepile nabrajaju se brojni nasilni incidenti, a posebno se ističe kako na Kosovu ne postoji niti jedno srpsko groblje *koje šovinisti nisu oskrnavili i rušili*. Novinar, nakon svih nabrojanih djela nasilja nad Srbima, tvrdi da Slovenija nije dopustila miting u Ljubljani zato što bi javno iznošenje svih tih činjenica naštetilo slovenskoj političkoj javnosti u očima Europe jer bi se vidjelo da podržava teroriste. To podržavanje *terorista* očituje se, kako autor teksta tvrdi, u tome što Slovenci dopuštaju *albanskim šovinistima* da održavaju svoje skupove u Ljubljani i osnivaju svoja društva. I dok, dakle, slovenska javnost, kako se tvrdi podržava teroriste, s druge strane, upozorava se, službena Slovenija *na granicu svoje dežele spušta rampu i postavlja kordon milicije i represijom zaustavlja svedočenje o istini na Kosovu*. Naposljetku datum održavanja mitinga 1. prosinca, autor dovodi u vezu s istim datumom 1918. Budući da je slovensko vodstvo nazvalo miting političkom provokacijom, ističe se da su Slovenci *na dan provokacije* stekli atribute

postojanja i slovenske nacije i slovenske države te da nisu slovenski borci baš slučajno 1. prosinca slavili u Oslobođilačkoj fronti, čime se dakako, potencira popularna teza o Srbima kao osloboditeljima južnoslavenskih nacija, kojima one stoga imaju dugovati zahvalnosti. Članak završava u dramatičnom tonu: *Voz prognanih Srba sa Kosova je zaustavljen. Ugušen je glas ljudi koji su hteli nešto da kažu.*, da bi se na to još nadovezala tvrdnja da prema anketama 53% Slovenaca ne zna što se u stvari događa na Kosovu jer im se informacije uskraćuju.⁶⁴⁶

Politika u izdanju od 1. prosinca cijelu stranicu posvećuje zabrani mitinga u Ljubljani. Nakon što je Slovenija 29. studenoga i službeno zabranila miting, odnosno donijela odluku o zabrani javnih okupljanja, *Politika* velikim istaknutim naslovom izvještava da poslije odluke najviših tijela vlasti u Sloveniji *Srbija prekida odnose sa režimom Slovenije*, a podnaslovom ističe nastalo *ogorčenje zbog ukidanja sloboda i prava jugoslavenskim građanima*. U glavi članka izvještava se da je Odbor iz Kosova Polja odučio da se ne ide u Ljubljano te da su Predsjedništva pokrajinskih konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Kosova i Vojvodine dala punu podršku stavovima Predsjedništva Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije, čiji se Proglas građanima Srbije također donosi na samoj naslovnici. U Proglasu se, između ostalog, ističe da odluka slovenskih vlasti da se silom suprotstave *građanima dobre volje, koji su želeli da u Ljubljano donesu hleb i so i istinu o Kosovu, predstavlja dosad nezapamćen akt agresije na osnovna ljudska prava i slobode*. Naglašava se da je Slovenija tim činom postala jedina zemlja u Europi u kojoj su zabranjena okupljanja i suspendirana građanska prava na okupljanje, koja garantiraju ustavi svih demokratskih zemalja. Ističe se i da *takve mere represije* nisu postojale nigdje na tlu Jugoslavije otkada je *okupator isteran iz naše zemlje*.⁶⁴⁷ I ovom prilikom, Slovenija je optužena za razbijanje Jugoslavije pa se tako navodi da *u kontinuitetu delovanja na razbijanju Jugoslavije, ovaj akt nasilja prema građanima Jugoslavije, Srbima, Crnogorcima, Albancima, Slovencima* i ostalim narodima i narodnostima, koji su najavili svoj miran i dostojanstven dolazak u Ljubljano *predstavlja zločin protiv istine i pravde i manifestaciju i nagoveštaj vraćanja na političku scenu najmračnijih snaga prošlosti*. Nakon takvih oštrih optužbi, nastavlja se u stilu već ustaljene retorike o hrabrom i ponosnom srpskom narodu pa se upozorava se da su narodi i narodnosti Srbije kroz cijelu svoju povijest znali odlučno reći NE svakoj nepravdi i poniženju i svakom nasilju, bez obzira na cijenu koju su morali platiti pa da stoga niti sada ne prihvaćaju takav čin niti se dalje misle ponižavati i moliti Sloveniju da se ne izdvaja iz Jugoslavije i da ne vodi

⁶⁴⁶ Rajko ĐURĐEVIĆ, „Zatvaranje granica“, *NIN* (Beograd), g. 38., br. 2030., 26. studeni 1989., 22 -23.,

⁶⁴⁷ „Srbija prekida odnose sa režimom Jugoslavije, Proglas građanima Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., naslovnica.

antijugoslavensku, antisrpsku i antihumanu politiku. Iz tih razloga, kako se, navodi, Predsjedništvo Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije poziva sve institucije i sve radne organizacije i ustanove Srbije da prekinu sve veze sa Slovenijom i to zato što su u njoj suspendirana osnovna ljudska prava i slobode. Na kraju, autori Proglasa poručuju da niti jedan građanin Srbije neće moliti Sloveniju da ostane u Jugoslaviji, niti će se ponižavati *da nudi hleb i so onima koji su spremni da u njih pucaju* da bi u samom zaključku poentirali da će Srbija ostati širom otvorena za sve napredne i slobodne ljude i ideje i da neće nikada svoja vrata zatvoriti niti jednom jugoslavenskom narodu niti će svoju miliciju pretvarati u sredstvo represije protiv ljudskih prava i sloboda.⁶⁴⁸

Na naslovnici je objavljeno i priopćenje Odbora iz Kosova Polja u kojem se kaže da su Srbi s Kosova tražili ići na miting u vjeri da istina nema granica, ali sada kada je cijeloj javnosti postalo jasno da je slovenska demokracija samo farsa i u trenutku kad ta demokracija *umesto gostoprimstva nudi pendrek i nasilje*, više ne žele ići u sredinu u kojoj vlada policijski režim kakav ne poznaje suvremena civilizacija.⁶⁴⁹ Osim naslovnice, idućih punih pet stranica *Politika* je posvetila temi *Ogorčena reagovanja na odluku slovenačkih vlasti* u sklopu koje se donose reakcije raznih tijela vlasti, institucija, udruženja i tvrtki, sve pod istaknutim optužujućim naslovima iz kojih doista izbija krajnje ogorčenje i u kojima se Slovenija optužuje za antijugoslavenstvo poput: *Akt kulminacije jugoslavenstva – priopćenje Pokrajinskog komiteta SSRN Vojvodine* u kojem se ističe da Slovenci u trenutku dok je Jugoslaviji potreban razum i dijalog prijete silom⁶⁵⁰; *Sramni čin koji je okrenuo stranicu jugoslavenske istorije – priopćenje Organizacijskog odbora za odlazak iz Crne Gore na miting istine*⁶⁵¹ ili *Slovenačko rukovodstvo se razračunava sa opredeljenjima Jugoslavije* u kojem Gradski komitet Socijalističkog saveza radnog naroda Beograda upozorava da odluke da se zatvori jedan dio zemlje, zabrani sloboda kretanja, okupljanja i govora, da se izvrši *getoizacija* teritorija više ne donose niti diktatorski režimi u svijetu.⁶⁵²

Iako je proglas kojim se traži prekid odnosa sa Slovenijom u *Politici* objavljen tek 1. prosinca u istom broju se već donose i reakcije pojedinih poduzeća pa se tako, primjerice pod naslovom „*Elektrometal može bez „Gorenja“*“ navodi da će privreda Srbije poštivati stavove iz Proglasa te se ističe da bojkot slovenskih proizvoda još nije bio toliko vidljiv, ali trgovci

⁶⁴⁸ Isto.

⁶⁴⁹ „Srbija prekida odnose sa režimom Jugoslavije, Saopštenje odbora iz Kosova Polja“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., naslovnica.

⁶⁵⁰ „Akt kulminacije jugoslavenstva“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 2.

⁶⁵¹ „Sramni čin koji je okrenuo stranicu jugoslavenske istorije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 2.

⁶⁵² „Slovenačko rukovodstvo se razračunava sa opredeljenjima Jugoslavije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 3.

očekuju značajan pad prodaje robe iz Slovenije.⁶⁵³ Pod naslovom *Timočka krajina: Ni gram bakra onima koji podupiru separatizam* izvještava se o protestima na izvanrednim zborovima radnika i društveno-političkih organizacija u Boru, Majdanpeku, Prahovu, Zaječaru, Negotinu i ostalim mjestima Timočke krajine. Ističe se da je njihov zajednički stav da su mjere slovenskog vodstva *antihumane i antidemokratske* te da ih je donijelo rukovodstvo *jedne republike koje odavno radi na razbijanju Jugoslavije*.⁶⁵⁴ Iz Šapca stiže vijest da najveće poduzeće „Zorka“, prekida poslovne veze sa Slovencima.⁶⁵⁵ U kontekstu prekida gospodarske suradnje donosi se naposljetku i priopćenje Privredne komore Beograd pod naslovom *Nema saradnje sa Republikom u kojoj se vlada pomoću pušćanih cevi*.⁶⁵⁶ Cijela rubrika *Odjeci i reagovanja* u istom je izdanju bila posvećena hajci na Sloveniji pa se ovdje ističu naslovi poput: *Umesto istine o Kosovu, slovenački narod je dobio istinu o svojoj vlasti*⁶⁵⁷, *Bili su spremni da izazovu krvoproliće*,⁶⁵⁸ *Sada je sve jasno i nama i Evropi*.⁶⁵⁹

Idućih dana nastavljena je kampanja protiv Slovenije u istom stilu. Naslovnicu je Slovenija dobila i u broju od 2. prosinca kad je pod velikim naslovom *Hapšenja u Ljubljani* izvješteno da su u Ljubljani 1. prosinca lišeni slobode svi ljudi koji su izvikivali patriotske, jugoslavenske parole.⁶⁶⁰ Izvještavanje o navodnom kršenju ljudskih prava nastavljeno je i na idućim stranicama, gdje se donose i fotografije uhićenja. Tako se pod naslovom *Hapšeni svi koji drugačije misle* navodi kako se prije podne na pločniku ispred zgrade Skupštine pojavio gologlav čovjek s debelim užetom vezanim oko vrata kao omčom za vješanje, a na užetu je bila drvena ploča i natpis: „ćirilica“. Čim je uzviknuo: „*Jugoslavija je danas obešena u Ljubljani!*“ bio je, *uhapšen i strpan u maricu*. Među nekoliko opisanih uhićenja, posebno se naglašava da su uhićena dvojica pravoslavnih svećenika. Na fotografijama je prikazan stariji uhićen čovjek s omčom oko vrata u pratnji policije uz potpis: *Privođenje zbog ćirilice* i jedan mlađi čovjek, koji drži novine, također u pratnji policije, i uz potpis: *Georgije Plužnikov*

⁶⁵³ M. ĐEBALović, „Elektrometal može bez Gorenja“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 3.

⁶⁵⁴ S. TODORović, „Timočka krajina: Ni gram bakra onima koji podstiču separatizam“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 3.

⁶⁵⁵ J. RADOSAVLJEVIĆ, „Šabac: „Zorka“ prekida poslovne veze“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989. 5.

⁶⁵⁶ „Nema saradnje sa Republikom u kojoj se vlada pomoću pušćanih cevi“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989. 5.

⁶⁵⁷ Drago PANTIĆ, „Umesto istine o Kosovu, slovenački narod je dobio istinu o svojoj vlasti“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 13.

⁶⁵⁸ Petar RUŽEVIĆ, „Bili su spremni da izazovu krvoproliće“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 13.

⁶⁵⁹ Milutin ŠARAC, „Sada je sve jasno i nama i Evropi“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 86., br. 27354., 1. prosinca 1989., 13.

⁶⁶⁰ „Hapšenja u Ljubljani“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27355., 2. prosinca 1989., naslovnica

uhapšen je zato što čita „Politiku.“⁶⁶¹ Slovenija je tako prikazana kao policijska i nacionalistička država, čiji režim uhićuje nedužne ljude – Srbe, uključujući svećenike i u kojoj se može završiti u zatvoru čak i ako se čita srpski tisak, odnosno *Politika*.

U stvaranje takvog ozračja sasvim su se uklapali i članci i naslovi na idućim stranicama u kojima se i dalje izražavala zgroženost slovenskim postupcima i obavještavalo o prekidima suradnje koji su se zaredali, među kojima se ističu: *Slovenačko rukovodstvo palo je u klopnu svoje nesrećne srbofobije* - o priopćenju aktiva beogradskog sveučilišta⁶⁶²; *Beogradski privrednici prekidaju saradnju sa Slovenijom* – priopćenje Predsjedništva Privredne komore Beograda u kojem se, između ostaloga ističe i da se odnosi sa slovenskom privredom prekidaju i zbog toga što je ona dugo svoje pozicije gradila na neravnopravnim osnovama i naglašava da ukoliko se ne oglasi slovenski narod, intelektualci i privrednici, srpski narod više ne treba vapiti za Slovenijom⁶⁶³; „*Jumko prekida saradnju sa Slovenijom*“ - o protestnom zboru radnika ovog tekstilnog kombinata čiji je direktor rekao da je plasman slovenskih proizvoda na tržištu Srbije neograničen te da su Slovenci to koristili kako bi postigli punu zaposlenost⁶⁶⁴; *Bez srpskih žrtava deželja bi bila samo de -želja*⁶⁶⁵ – o priopćenju Predsjedništva regionalne privredne komore iz Niša o prekidu suradnje i brojni drugi u istom tonu. Dotad neviđena propaganda protiv Slovenije u svojem punom zamahu nastavljena je još dobrih deset dana. Svaki dan *Politika* je donosila članke na temu *Reagovanja na odluku slovenačkih vlasti*, a vijesti vezane za tu temu okupirale su i dalje i naslovnice. Slovence se optuživalo za izdaju i nezahvalnost. Zato su česti bili članci u kojima se spominjalo kako su Srbi Slovence oslobodili u Prvom svjetskom ratu, poput gore navedene tvrdnje iz naslova da Slovenije bez srpskih žrtava ne bi bilo ili pitanja jednog srpskog radnika iz Kragujevca *Zašto granicu nisu zatvorili 1918.?*,⁶⁶⁶ istaknutog kroz naslov članka. Više se nije prozivalo samo slovensko vodstvo, kao što je bio slučaj prva dva dana dok se još zahtijevala reakcija i ograda. Kako ona nije stizala, cjelokupna se Slovenija našla na *Politikinoj* optuženičkoj klupi.

U izdanju od 4. prosinca, *Politika* je na naslovnici objavila i vlastito viđenje situacije, što samo svjedoči o važnosti protuslovenske kampanje jer prvi i posljednji put *Politika* je

⁶⁶¹ Stevan ZEC, „Hapšeni svi koji misle drugačije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27355., 2. prosinca 1989., 5.

⁶⁶² Vesna VUJIĆ, „Slovenačko rukovodstvo palo je u klopnu svoje nesrećne srbofobije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27355., 2. prosinca 1989., 6.

⁶⁶³ J. STOJANČIĆ, A. BRKIĆ, „Beogradski privrednici prekidaju saradnju sa Slovenijom“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27355., 2. prosinca 1989., 7.

⁶⁶⁴ M. PEŠIĆ, „Jumko“ prekida saradnju sa Slovenijom“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27355., 2. prosinca 1989., 7.

⁶⁶⁵ T. NEŠIĆ, T. Todorović, „Bez srpskih žrtava – deželja bi bila samo de -želja“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27355., 2. prosinca 1989., 8.

⁶⁶⁶ D. LAZIĆ, „Kragujevac: Zašto granicu nisu zatvorili 1918?“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27356., 3. prosinca 1989., 8.

takvo što učinila uoči Gazimestana. Pod naslovom *Slovenski egoizam* u članku koji se protezao na dva stupca po cijeloj dužini stranice i bio tiskan istaknutim slovima, ističe se kako su slovenski političari nekadašnje emotivne i druge veze slovenskog naroda s ostalima u Jugoslaviji reducirali i sveli na goli ekonomski interes. Prema *Politici*, Jugoslavija je za Sloveniju samo tržište na koje može povoljno plasirati svoje proizvode, a svoj su *ekonomski egoizam* pokazali i stavom prema financiranju zajedničkih federalnih institucija prema kojem će za njih odvajati onoliko koliko odluči slovenska skupština. Nadalje se čitateljima objašnjava da je za slovenske tvrtke jugoslavensko tržište *zlatno lovište* na kojemu se dobro zarađuje, ali i na koje se može prebaciti gubitak na robu izvezenoj u inozemstvo. Analizira se gospodarska i monetarna politika za koju se tvrdi da je sazdana po mjeri Slovenije. Ovdje se ponavlja i, već sredinom osamdesetih iznesena, ekonomska teza prema kojoj Slovenija jeftino s juga i istoka zemlje uvozi sirovine da im po tom skupo naplaćivala proizvode pa se ističe da je poseban vid *ekonomskog egoizma* percepcija preostalog jugoslavenskog prostora kao *sirovinske baze*. Osim toga, navodi se da na niz proizvoda iz drugih krajeva zemlje slovenske tvrtke samo stavljaju svoje etikete i cijene i da je u pravilu ta roba uvijek bila skuplja jer se održavao imidž da je i bolja, a u stvari je bila riječ o *najcrnjem monopolu*. Slovenija se optužuje i da je profitirala inflacijom što se dokazuje isticanjem prosjeka osobnih dohodaka 1985. i 1988., a budući da je slovenski najviši, *Politika* čitateljima postavlja pitanje: *Nije li iz ovih računa očigledno tko se okoristio inflacijom?* te se odmah nadovezuje tvrdnjom da to nikakve veze nema s *famom* o slovenskoj produktivnosti kojom se manipulira. Objašnjava se potom da razlika od 29% prema statistici iz 1987. između Srbije i Slovenije u slovensku korist i nije tako velika, pogotovo kad se uzme u obzir da se mjeri prema cijenama na tržištu pa je stoga i manja te da na razliku utječe i zakonska odredba u Srbiji prema kojoj se mora primati nova radna snaga.⁶⁶⁷

Politika je ovim člankom svoje čitatelje izvijestila o „egoističnoj“ Sloveniji i objasnila im zašto je tome tako. U stvari članak je poziv na bojkot slovenskih proizvoda jer nakon svih iznesenih tvrdnji čitatelji bi trebali zaključiti da kupnjom slovenskih proizvoda potiču i podržavaju jednu sebičnu republiku, koja ih cijelo vrijeme samo iskorištava. Samo tijekom prosinca više od 130 srpskih tvrtki prekinulo je veze sa Slovenijom, o čemu je *Politika* redovno izvještavala, a one tvrtke koje to nisu učinile bile bi javno prokazivane.⁶⁶⁸ Nastavilo se i s objavom članaka u kojima se detaljno raščlanjivala sebičnost i štetnost slovenske gospodarske politike za Srbiju o čemu su čitatelji obavještavani već u zvučnim optužujućim

⁶⁶⁷ „Slovenački egoizam“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27357., 4. prosinca, naslovnica.

⁶⁶⁸ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije, Svjedočanstva*, 68.

ili prkosnim naslovima poput; *Srbija nije slovenačka kolonija*⁶⁶⁹ ili *Srbija više neće biti sirovinška baza slovenačke privrede*.⁶⁷⁰ Samo četiri dana nakon objavljivanja Proglasa Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije, *Politika* slavodobitno obavještava: *Kupci ne kupuju robu iz Slovenije*.⁶⁷¹

U svrhu diskreditacije Slovenije, javljaju se i članci o diskriminaciji „južnjaka“ u kojima se navode primjeri dobivanja otkaza, nacionalne netrpeljivosti prema došljacima, čak i djeci koju se navodno nastoji asimilirati. Tako se ističe primjer inženjera srpskog porijekla iz Ljubljane, koji nakon 23 godine života i rada u *deželi* odlazi u Srbiju jer na temelju osobnog iskustva predosjeća *da će posle 1. decembra život u Ljubljani biti kudikamo teži i zlopatniji*. Prenose se i iskustva Hrvatice koja u Ljubljani živi s mužem Srbinom, čije dijete u vrtiću ispravljaju kad priča srpski i ističe kako nastaju problemi kad umjesto nje po dijete u vrtić ode suprug: *Kada ode on onda se obično pokarabasi sa vaspitačicama. Kada je bio zadnji put, Jelena potrči prema njemu u naručje i viče: „tatice“, a vaspitačica kaže: „no, no, kak smo uči da se veli? Očka, a ne tata.*“ Kao rezultat uspješnosti slovenske asimilacije navodi se slučaj gimnazijalke iz mješovitog braka Srkinje i Slovenca, koja ne govori jezikom majke, isključuje kasetofon kad mama pusti Miroslava Ilića ili Lepu Lukić, kad dođe rodbina iz Srbije pronalazi izgovore da se ne bi družila s njima, a *za ćirilicu misli da je „krokodilica“*.⁶⁷²

Propagandna kampanja pokrenuta protiv Slovenije nakon donošenja amandmana na Ustav, koja je zabranom mitinga u Ljubljani dobila novi zamah i dosegla svoj vrhunac, razlikovala se od dotadašnjih tekstova u kojima se kritizirala Slovenija. Retorika je postala puno oštrija, a počinju se koristiti i izrazito negativni pojmovi vezani uz Sloveniju kao i etikete. Slovenija se često više niti ne naziva svojim imenom već se umjesto toga slovenska riječ za državu - *dežela* koristi u podrugljivom kontekstu kao naziv za Sloveniju. Više se ne optužuje samo slovensko vodstvo i mediji za protusrpsku politiku. Sada i privrednici, ali i društveni djelatnici i svi „obični“ Slovenci postaju neprijatelji Srba te dobivaju i epitet „šovinista“, dotada rezerviran uglavnom za kosovske Albance. Stvara se slika o Slovencima kao egoističnom, hladnom i gramzljivom narodu, koji druge, u prvom redu Srbe samo iskorištava. Slovenija postaje netolerantna policijska država, diktatura u kojoj se ljudi uhićuju zbog izražavanja drugačijeg mišljenja, država koja pripadnike svojih manjina nesmiljeno asimilira i ponižava. Osim što su „egoistični“, Slovenci su, uvjerali su mediji svoje

⁶⁶⁹ Vladimir ĐURĐEVIĆ, „Srbija nije slovenačka kolonija“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27358., 5. prosinca, 4.

⁶⁷⁰ M. MIHAJLOVIĆ, „Srbija više neće biti sirovinška baza slovenačke privrede“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27358., 5. prosinca, 5.

⁶⁷¹ „Kupci ne kupuju robu iz Slovenije“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27358., 5. prosinca, 7.

⁶⁷² Stevan ZEC, „Južnjaci dobijaju otkaz?“, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27358., 5. prosinca, 8.

čitateljstvo, i nezahvalni. U tu svrhu se ističu zasluge Srbije za stvaranje prve Jugoslavije, napominje se kako je srpski narod uvijek bio uz Sloveniju da bi sada bio izdan. Brojnim člancima s bombastičnim naslovima uporno i sustavno stvaralo se ozračje koje je prizivalo revolt i ogorčenje među čitateljstvom. S druge strane, srpskoj se javnosti ujedno poručuje i uvjerava ju se da bez Slovenije Srbija može. Zato se ističe da se Srbi neće klanjati Slovencima i moliti ih da ostanu u Jugoslaviji. Zahvaljujući tako intoniranim tekstovima, može se zaključiti da je vrhunac protuslovenske propagande ujedno značio i svojevrsan oprostaj od Slovenije. Javnost se pripremalo na njezin potencijalni odlazak, uvjeravajući je istovremeno da time zapravo i nema što izgubiti. Nakon što je Slovenija, unatoč negodovanju pa i prijetnjama iz Beograda nastavila sa svojim reformama i nakon što se odvažila spriječiti dolazak „mitinga istine“ u svoju prijestolnicu, srpski je režim više malo toga mogao učiniti. Slovenija je, za razliku od Hrvatske, bila iznimno nacionalno homogena republika⁶⁷³. Ovdje nije bilo značajnije srpske zajednice na koji bi se režim mogao osloniti i koje bi mogla organizirati mitinge“ iznutra“. Srbiji je preostalo Sloveniju ucjenjivati gospodarskim mjerama, ali je time štetila i sebi. Iako su se tekstovi protiv Slovenije pisali i kasnije, iako je propagandna kampanja nastavljena, ništa se zapravo u njezinim obrascima nije mijenjalo. Propaganda kampanja protiv Slovenije, osim što je stremila stvaranju antagonizma prema Slovencima, zacijelo je uspjela tim metodama konstruiranja neprijatelja od „drugoga“ dodatno osnažiti srpski nacionalni identitet na račun razlikovanja od drugih, osnažiti nacionalni ponos – uvjeriti Srbe i na ovom primjeru da su snažan, pravdoljubiv i ponosan narod koji svima drugima pomaže, ali se nikome neće klanjati, jednako kao što im je Slobodan Milošević to poručio na skupu na Gazimestanu, a *Politika* dan ranije na svojoj naslovnici.

6. 6. Raspad Saveza komunista Jugoslavije

Novu je 1990. godinu Jugoslavija dočekala uz nekoliko krupnih političkih promjena koje su se zbile potkraj prethodne godine. Padom Berlinskog zida početkom studenoga 1989., započet je ili, ovisno o pojedinoj državi, u većem zamahu nastavljen proces demokratizacije, odnosno tranzicije iz totalitarnog u demokratski sustav. Takav trend nije zaobišao niti Jugoslaviju, točnije dvije njezine zapadne republike. Prvo u Sloveniji, a potom i na Jedanaestom kongresu Saveza komunista Hrvatske (11.–13. prosinca 1989.) ozakonjuje se višestranačje što će omogućiti i raspisivanje prvih demokratskih izbora.⁶⁷⁴ Ujedno se opredjeljuje za napuštanje demokratskog centralizma te razmatranje pitanja jedinstva Saveza

⁶⁷³ U Sloveniji je prema popisu stanovništva iz 1981. po nacionalnosti bilo 90.5 % Slovenaca, dok je u Hrvatskoj bilo 75,1 % Hrvata.; Tablica: 123. u: Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. -1991.*, 519.

⁶⁷⁴ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. -1991.*, 591.

komunista Jugoslavije na novim programskim osnovama. Uz to, u završnom dokumentu koji je Kongres usvojio ističe se da Jugoslavija može postojati samo kao zajednica slobodno udruženih naroda i narodnosti i njihovih socijalističkih republika, u kojoj izvornu suverenost imaju republike, uključujući i pravo na odcjepljenje.⁶⁷⁵ Na istom je kongresu za novog predsjednika Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske izabran Ivica Račan.

U Srbiji je Slobodan Milošević tajnim glasanjem 5. prosinca 1989. u Skupštini izabran za predsjednika Predsjedništva Srbije, pri čemu je prigodno istaknuo da je njegov program reformi u skladu s voljom naroda.⁶⁷⁶ Nakon toga, sredinom prosinca održan je Jedanaesti kongres Saveza komunista Srbije na kojemu je istaknuta ustrajnost u ideji za reformama kojima bi se provela *politička i državna reintegracija Jugoslavije* bez koje, kako se tvrdilo, Jugoslavija ne može opstati čak niti kao geografski prostor političkih, ekonomskih i društvenih procesa,⁶⁷⁷ što je u stvari značilo centralizaciju na razini cijele zemlje s dominacijom Srbije.⁶⁷⁸ U skladu s tim izraženo je čvrsto opredjeljenje za federativnu Jugoslaviju u kojoj niti jedna republika ne može imati pravo biti u federaciji onoliko koliko joj to odgovara. Takvi su stavovi dopunjeni na Sjednici Centralnog komiteta u siječnju, uoči saveznog kongresa kad je naglašeno opredjeljenje za načelo demokratskog centralizma po načelu jedan čovjek – jedan glas, kao osnovnog oblika funkcioniranja Saveza komunista Jugoslavije te je izraženo protivljenje tvrdnjama o republikama kao državama i zatraženo jačanje funkcija savezne države.⁶⁷⁹

S druge strane slovenski Savez komunista na svom je Jedanaestom kongresu odlučio da će se zalagati za preobrazbu Saveza komunista Jugoslavije u savez samostalnih organizacija i za demokratizaciju Jugoslavije.⁶⁸⁰ Izraženo je i ustrajanje na ideji asimetrične federacije i naglašena suverenost slovenskog naroda i njegovog prava na samoopredjeljenje, uključujući odcjepljenje.⁶⁸¹ Na saveznoj razini, premijer Ante Marković predstavio je u Skupštini program svojih gospodarskih reformi koje su trebale omogućiti tržišno gospodarstvo i privatizaciju te je fiksirao tečaj dinara u odnosu na njemačku marku 7: 1.⁶⁸² Osnovni cilj reforme bio je obuzdati hiperinflaciju, koja je potkraj godine dosegla 2679%⁶⁸³

⁶⁷⁵ Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, *Suvremene teme*, g.1., br. 1., Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2008., 23.

⁶⁷⁶ Slobodan Milošević *predsednik*, *Politika* (Beograd), g. 86., br. 27359., 6. prosinca 1989., naslovnica

⁶⁷⁷ „Vraćena nada u preokret“, *Politika* (Beograd), g. 86., br., 27370., 17. prosinca 1989., naslovnica

⁶⁷⁸ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.- 2008.*, 647.

⁶⁷⁹ Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, 23.

⁶⁸⁰ Božo REPE, *Jutri je nov dan, Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002., 422.

⁶⁸¹ Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, 23.

⁶⁸² Isto, 421.

⁶⁸³ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.- 2008.*, 645.

U to vrijeme zbio se i jedan događaj važan za medijsku scenu. Pred Politikinom zgradom 7. siječnja organiziran je prosvjed u organizaciji *Borbe* i srpskog ogranka Jugoslavenskog saveza iz Ljubljane zbog toga što, kako se navodilo, *Politika* ne piše dovoljno o njihovoj i drugim novoosnovanim strankama. Na taj se prosvjed sama *Politika* osvrnula prilično sarkastičnim tekstom, istaknuvši da je prosvjed, iako zamišljen kao miting protiv *Politike* bio *prilično veseo i hajdparkovski* te da su *gosti koji nisu imali bogzna šta da kažu* posluženi čajem i sendvičima iz *Politike*. Pred prosvjednike je izašao i sam Živorad Minović koji je ustvrdio da *Politika* nije u sukobu s *Borbom* i njezinim radnim ljudima, već se ne slaže s njezinom orijentacijom. Važnija od protesta zbog nedavanja prostora alternativnim strankama i pokretima, za *Politiku* je bila činjenica da su se okupili i građani koji su je svesrdno podržavali pa je zapravo cijeli članak preokrenula u reklamu sebi. Ponašanje tih građana, međutim, doista izvrsno ilustrira položaj i ugled koji je *Politika* uživala u dobrom dijelu javnosti. Oni su se pred Politikinom zgradom skupili petnaest minuta nakon početka skupa noseći parole: *Politika izražava volju naroda, Borba u službi antisrpske koalicije* i rekli da su došli braniti sebe *jer ko napada Politiku – napad narod*.⁶⁸⁴

U takvim okolnostima u beogradskom Sava-centru održan je od 20. do 22. siječnja 1990., dugo pripreman, izvanredni Četrnaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije, sazvan kako bi se pronašlo rješenje za izlazak iz opće društvene krize i za razlike i suprotnosti među republičkim koncepcijama o budućnosti države. Republički su savezi na kongresu zastupali stajališta usvojena na prethodno održanim republičkim kongresima. S obzirom na gotovo dijametralno suprotne stavove Slovenije i Hrvatske s jedne i Srbije s druge strane, pronalaženje ikakvog kompromisa bilo je gotovo nemoguće. O radu kongresa detaljno je izvještavao tisak. Na Kongresu, posebno drugog dana njegova rada, dominirao je sukob između slovenskih i srpskih delegata - sukob između dviju nepomirljivih koncepcija uređenja države i Saveza komunista. U svom izlaganju u radu Komisije za reformu političkog sustava Milan Kučan inzistirao je na tome da je Slovenija suverena država slovenskog naroda i da prema tome ne prihvaća unitarno i centralističko uređenje Jugoslavije. Slobodan Milošević replicirao je, sasvim u skladu sa svojom političkom retorikom koja se provlačila još od Osme sjednice, da je prijedlog da se Savez komunista pretvori u Savez saveza jedino u interesu *birokratskih elita* tih saveza iz čijih se štabova kuju planovi za međusobni rat jugoslavenskih komunista i jugoslavenskih naroda te nastavio sa svojim zalaganjem za jedinstvenu Jugoslaviju i jedinstveni Savez komunista.⁶⁸⁵ Uz to je zaprijetio da Jugoslaviju nitko sa strane

⁶⁸⁴ B. IBRAJTER, G. KOZIĆ, „I mi postojimo“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27389., 9.

⁶⁸⁵ Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, 27.

nije gradio pa je neće nitko sa strane niti rušiti. Upravo tu rečenicu *Politika* je iskoristila za naslovnicu, uz fotografiju Slobodana Miloševića⁶⁸⁶ dok su *Večernje novosti* naslovnicu nakon drugog dana rada Kongresa obilježile donekle optimističnim pitanjem *Na rubu raspleta?* i ispod njega istaknule Miloševićeve riječi kako treba reći još jedno povijesno „NE“ neslozi i jadikovanju nad razlozima zbog kojih je ovakvo stanje te Kučanovu tvrdnju da Jugoslavija nije pravna država i da u njoj niti jedan narod nije zadovoljan svojim položajem.⁶⁸⁷ Ivo Družić, kao delegat iz Hrvatske založio se, opredjeljujući se za višestranačje, za raspuštanje Saveza komunista prema dotadašnjem ustroju i za formiranje Socijalističke ili Socijaldemokratske stranke Jugoslavije kao saveza samostalnih republičkih organizacija. U popodnevnim satima drugog dana Kongresa slovenska je delegacija, nezadovoljna tijekom rasprave, sazvala konferenciju za tisak gdje je rečeno da slovenski delegati nemaju mandat mijenjati svoje stavove ili odustajati od njih, a u izjavi napisanoj nakon održanog internog sastanka zaključili su da je Kongres došao u slijepu ulicu, koja će završiti raspadom Saveza komunista Jugoslavije te su zatražili prekid rada po komisijama i sazivanje plenarne sjednice na kojoj bi se raspravljalo o bitnim pitanjima koja je trebalo riješiti kako bi se sastavila i usvojila Deklaracija Saveza. Nakon rasprave, slovenski je prijedlog odbijen, a sjednica je zakazana za idući dan kako je prvotno bilo i predviđeno te je rečeno da će se tijekom noći završiti rad na kongresnim dokumentima.⁶⁸⁸ Držanje slovenskih delegata na kongresu *Politika* je popratila istaknutim naslovom: *Replike isključivo izazivaju delegati iz Slovenije*,⁶⁸⁹ čime je očito sugerirala, u skladu sa svojim ranijim pisanjem, da su Slovenci ti koji stvaraju problem i razaraju Jugoslaviju. Osim toga, pod naslovom *To je razgovor gluvih*, *Politika* je prenijela, i to istaknutim slovima u odnosu na ostale članke na istoj stranici, dijelove govora srpskog delegata Branka Kostića, koji je izrazio čuđenje što se slovenski delegati pozivaju na demokraciju, a prije godinu dana su se energično zalagali za upotrebu sile prema narodu Crne Gore i bili su spremni podržati da se silom zabrani dolazak u Ljubljano. Dodao je k tome da ga je teško pogodila izjava Milana Kučana na Kongresu da se uplašio za svoju obitelj zbog dolaska Srba i Crnogoraca i napomenuo da su Srbi i Crnogorci kad su odlazili u Ljubljano dolazili ondje *braniti taj dio teritorija, kao što su branili i svaki dio teritorija ove zemlje*.⁶⁹⁰

Druga plenarna sjednica započela je 22. siječnja pod predsjedanjem crnogorskog predstavnika Momira Bulatovića, koji je predložio da se rasprave i usvoje kongresni

⁶⁸⁶ *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27404., 22. siječnja 1990., naslovnica

⁶⁸⁷ „Na rubu raspleta?“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23738. 22. siječnja 1990., naslovnica.

⁶⁸⁸ Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, 28.

⁶⁸⁹ „Replike isključivo izazivaju delegati iz Slovenije“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27404., 22. siječnja 1990., 4.

⁶⁹⁰ „To je razgovor gluvih“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27404., 22. siječnja 1990., 4.

dokumenti, izvještaji o radu komisija i izaberu članovi Saveza. Svi slovenski amandmani su odbijeni – od onih koji su se odnosili na pitanja ljudskih prava do amandmana vezanih za ulogu Jugoslavije u Europi. Niti jedan prijedlog nije mogao dobiti više od polovice potrebnih glasova za usvajanje jer su srpski i crnogorski delegati rušili svaki slovenski prijedlog, dok su s druge strane svi srpski prijedlozi prihvaćeni većinom glasova. Slovenskim je delegatima postalo jasno da su srpski i crnogorski delegati imali zadatak glasati protiv svakog njihovog prijedloga.⁶⁹¹ Osobito je to bilo vidljivo jer je bilo slučajeva odbacivanja slovenskih amandmana, a prihvaćanja sličnih amandmana iz drugih republika. Ključan moment za eskalaciju sukoba bio je odbijanje amandmana Janeza Kocijančiča u kojem je predložio da se odredba o preobražaju Saveza komunista Jugoslavije prema kojoj bi se savezna partija trebala, u skladu sa srpskim zahtjevima, preoblikovati u modernu, jedinstvenu, demokratsku, političku organizaciju zamijeni formulacijom da je Savez komunista Jugoslavije partija ravnopravnih republičkih organizacija Saveza komunista, koji se slobodno udružuju u Savez komunista Jugoslavije. Prije glasanja o tom amandmanu Kocijančič je upozorio da se radi o amandmanu cijele republičke delegacije i kongresa Saveza komunista Slovenije i napomenuo da slovenska delegacija na temelju ravnopravnosti i samostalnosti republičkih organizacija ne prihvaća preglasavanje. To je izazvalo burne replike srpskih delegata, među kojima su neki otvoreno pozvali Slovence da napuste kongres.

Kocijančičev amandman odbijen je sa 1165 naspram 169 glasova.⁶⁹² Nakon toga, u 22 i 45, na poziv predsjednika slovenskog Centralnog komiteta Cirila Ribičiča slovenski su delegati kolektivno napustili Kongres. Nakon odlaska Slovenaca, što je bilo popraćeno pljeskom srpskih delegata, za govornicu je izašao Slobodan Milošević, zatraživši da Kongres nastavi s radom u krnjem sastavu. Međutim, hrvatski delegati, nakon odlaska slovenskih delegata održali su dva interna sastanka i jednoglasno odlučili odbiti nastavak rada krnjeg Kongresa te su jasno su rekli da je Kongres bez predstavnika jednog republičkog saveza nelegitiman i napustili dvoranu.⁶⁹³ Namjera Slobodana Miloševića, sudeći prema svjedočenju njegova bliskog suradnika Borisava Jovića bila jest izoliranje slovenske delegacije, odnosno njihovo „izgurivanje“ iz Jugoslavije. Budući da su sve odluke morale biti izglasane konsenzusom republičkih delegacija Milošević nije mogao nametnuti svoju koncepciju o centralizaciji na razini cijele Federacije u kojoj bi tako dominirala Srbija. Srpska i crnogorska delegacija predlagale su da se rad Kongresa nastavi no na to nisu pristali niti delegati iz Bosne

⁶⁹¹ Laura SILBER, Allan LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, 68.

⁶⁹² Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, 28., HMDCDR, Zbirka videozapisa, DVD br. 343.

⁶⁹³ „Raskol u SKJ“, *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ 14., HMDCDR, Zbirka videozapisa, DVD br. 343.

i Hercegovine niti delegati iz Makedonije. Osim toga, čak je i delegacija Jugoslavenske narodne armije podržala prijedlog o prekidu rada Kongresa.⁶⁹⁴

Sjednica je unatoč tome nastavljena pod vodstvom Milana Pančevskog, a u 3 i 20 ujutro iznesen je prijedlog da se na Trećoj plenarnoj sjednici usvoje predloženi dokumenti i da se sjednica sazove kada to odluči Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije. Nakon glasanja utvrđeno je da su ti prijedlozi prihvaćeni, iako je hrvatska delegacija, koja se, u međuvremenu radi formalne objave privremenog prekida rada vratila u dvoranu, odbila sudjelovati u tom glasanju. Do nastavka kongresa, dakako, nikada nije došlo te se zapravo Savez komunista Jugoslavije raspao te noći 22./ 23. siječnja 1990. u Sava-centru.⁶⁹⁵

Zbivanjima na posljednjem danu Kongresa *Politika* je posvetila čitavu naslovnicu, kojom je dominirao naslov: *Kongres će nastaviti rad*. Na naslovnici se opisuje i kako su slovenski delegati napustili dvoranu i kako je hrvatska delegacija zatražila prekid rada Kongresa.⁶⁹⁶ O odlasku slovenske delegacije *Politika* je objavila svoj stav, odnosno mišljenje svog novinara, također na naslovnici pod naslovom: *Desilo se ono što se moralo desiti*. U komentaru se kaže da se najvažniji događaj Kongresa nije dogodio u trenutku kad su slovenski delegati napustili dvoranu, već kad je ogromnom većinom glasova odbijen slovenski amandman kojim se zahtjeva da Savez komunista Jugoslavije postane savez saveza. Ističe se da je *velika činjenica da je za jedinstveni, demokratski, moderni jugoslavenski SKJ glasalo 1165 delegata, dok je za razbijanje SKJ (jer praktično o tome je reč) glasalo 169 učesnika* i da su slovenski delegati ostali apsolutno usamljeni. U članku se kritizira što su slovenski delegati istaknuli svoje nezadovoljstvo zbog preglasavanja pa se kaže da bi se to moglo prevesti kao da su nezadovoljni voljom većine i naglašava se da upravo činjenica da oni žele nametnuti sebe kao manjinu jest *boljševička svest koju žele na sve moguće načine, ali beuzuspešno prišiti drugima*. Napominje se, nadalje, da ono što se u cijelom svijetu naziva demokracijom, u Jugoslaviji se naziva preglasavanjem te da je to pokušaj nametanja manjinskog mišljenja, koje u Jugoslaviji vlada već 45 godina. Čitateljstvo autor teksta potom upozorava da su slovenski delegati napustili Kongres baš u trenutku kad se trebala usvojiti Deklaracija kojom je predviđeno opredjeljenje za demokratski, pluralistički socijalizam pa postavlja pitanje *Zašto?* i nastavlja da je na njega lako odgovoriti – *Oni ne žele nikakvu jugoslavensku partiju, i nikakvu federativnu Jugoslaviju. Oni su za konfederaciju i to onu po svom viđenju i interesu* da bi potom napomenuo kako se tu radi o separatizmu o kojem suvremena Europa najmanje želi razgovarati i razmišljati. Zaključuje se na kraju da nije

⁶⁹⁴ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.- 2008.*, 647.

⁶⁹⁵ Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, 29.

⁶⁹⁶ „Kongres će nastaviti rad“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27406., 24. siječnja 1990., naslovnica.

Kongres doživio poraz, već stavovi slovenskih delegata, koji su demokratski izgubili, ali nisu mogli demokratski izdržati poraz te da je pobijedila volja impresivne većine delegata, *koji su vodili bitku za jedinstveni SKJ* i da se prema tome, *desilo ono što se moralo desiti*.⁶⁹⁷ Politika je tako svoje čitateljstvo, uvjeravala da su stavovi srpske delegacije progresivni i u skladu s europskim vrijednostima dok su slovenski nazadni. Isticao se pojam demokracije kao volje većine, posve zanemarujući činjenicu o ravnopravnosti nacija kao jednom od temelja jugoslavenske federacije. Uporno se isticao velik broj glasova kojima se podržavalo srpske stavove ignorirajući činjenicu o nadmoćnom broju delegata srpske nacionalnosti.

Večernje novosti su, s druge strane, ova zbivanja komentirale ponešto realnije i objektivnije. Na naslovnici su optimistično protumačile prekid Kongresa kao *Predah za sudbinu partije* i neutralno izvijestile o ključnim zbivanjima, napomenuvši tek da građani širom zemlje izražavaju duboku zabrinutost i ocjenjuju da je prekid Kongresa udarac jedinstvu i prilog razbijanju Saveza komunista Jugoslavije i zemlje.⁶⁹⁸ Komentar novinara *Večernjih novosti* pod naslovom *Došli su da odu* bio je također objektivniji i staloženiji. Ovdje se nije optuživala samo jedna strana, već se tek izražavala rezignacija i naglašavala bezizglednost rješenja situacije. Članak stoga i započinje riječima, koje se pripisuju Nikoli Pašiću tijekom jedne takve situacije za njegovu radikalnu stranku: *Spasa nam nema, ali ne smemo propasti* pa se potom autor nadovezuje mislju da se zacijelo u dvorani Sava – centra prethodne noći, *čim su utihnuli rastanačko-podrugljivi aplauzi kojim su slovenski delegati ispraćeni s kongresa u svoju nezavisnu partijsku budućnost i nošeni uverenjem da su posle svega zreli da samoodređenje i otcepljenje*, barem poneko sjetio te rečenice. Ističe da se nije dogodilo ništa iznenađujuće jer se zna da je Savez već dugo iscrpljen naporima održavanja prividnog jedinstva. Slovenci su, tvrdi se, došli kako bi imali alibi da su sve pokušali. Napominje se potom kako pojas za spašavanje SK pluta prilično daleko od obale te da nema među njegovim članovima principijelnosti, štoviše, ona je rjeđa od bijele vrane. Na kraju teksta autor pita kuda krenuti kada se svuda neprekidno igra igra zagonetne ličnosti u kojoj osoba A, B i C uporno ponavljaju jedno te isto⁶⁹⁹ – *Ja sam istinski demokratski orijentisan jugoslavenski komunist*, a razlika je samo u tome što bi jedan napustio, drugi prekinuo, treći nastavio dok ostali iščekuju i navijaju iz prikrajka.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Miroslav ČOSIĆ, „Desilo se ono što se moralo desiti“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27406., 24. siječnja 1990., naslovnica

⁶⁹⁸ „Predah za sudbinu partije“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23740., 24. siječnja 1990., naslovnica.

⁶⁹⁹ Usporedba s Igrom detekcije iz, u to vrijeme, popularnog kviza Televizije Zagreb *Kviskoteka*.

⁷⁰⁰ Nenad STEFANOVIĆ, „Došli su da odu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23740., 24. siječnja 1990., 2.

Raspadom Saveza komunista Jugoslavije ne samo što je završena jedna etapa u političkom procesu uoči konačnog raspada države, već je završena i jedna etapa u evoluciji velikosrpske propagande. U periodu između proslave velikog jubileja na Gazimestanu i raspada zajedničkog komunističkog saveza tisak je, u prvom redu *Politika*, prionuo izgradnji i učvršćenju nacionalnog identiteta temeljenog na slavnoj i herojskoj prošlosti čije je izvorište kosovski mit. Snažna ukorijenjenost identiteta u prošlosti imala je i svoju protutežu u uvjeravanju u progresivnost ideja srpskog režima, zahvaljujući kojima bi srpski narod trebao ostvariti prosperitetnu budućnost, dakako uz sve one, koji mu se na tom putu pridruže. S druge strane istovremeno je zaoštrena retorika prema drugim narodima. Otvara se pitanje položaja Srba u Hrvatskoj, a potom i njihove ugroženosti pri čemu se Srbi u Hrvatskoj prikazuju kao žrtve asimilacije, netolerancije i diskriminacije dok se uz Hrvate sve više počinju vezati negativni pojmovi, kojima se podloga traži u prošlosti. Kampanja protiv Slovenije, odnosno Slovenaca, koji su, osim kao separatisti, okvalificirani i kao nacionalisti, šovinisti, egoisti i „razbijači Jugoslavije“ dosegla je potkraj 1989. godine svoj vrhunac, ali i označila svojevrstu pripremu javnosti za oproštaj od te republike.

7. DOBA PREDOMINANTNE PROTUHRVATSKE KAMPANJE (1990. – 1991.)

7. 1. Razdoblje uoči izbora u Hrvatskoj

7. 1. 1. Političke okolnosti i tisak u vrijeme raspisivanja izbora u Hrvatskoj

Poslije prekida rada Četrnaestog kongresa, odnosno raspada Saveza komunista Jugoslavije, tisak se još neko vrijeme nastavio baviti odjecima tog događaja, donoseći reakcije s raznih strana da bi se potom usredotočio na „stare teme“ - trgovinski rat sa Slovenijom, potenciranje problematike albanskog „separatizma“, „šovinizma“ i „terorizma“ uz daljnje inzistiranje na suodgovornosti Slovenije i Hrvatske za stanje na Kosovu zbog podrške Albancima, optužujući ih da tako razbijaju Jugoslaviju.⁷⁰¹ I naposljetku, na temu „ugroženosti“ Srba u Hrvatskoj. Prve dvije teme budući da su svoj propagandni vrhunac već dosegle, služile su u stvari samo za održavanje i podsjećanje na već mnogo puta prezentirane teze, stereotype i etikete, no pisanje na temu ugroženosti Srba u Hrvatskoj i dalje je prolazilo svoj razvojni put na kojem se sve više radikaliziralo. Razdoblje između 1990. i 1991. godine stoga u prvom redu obilježava snažna protuhrvatska kampanja.

Kako je postalo jasno da Slovenija od svojih stavova nema namjeru odstupati niti ih ublažavati, srpski režim nije imao načina kojim bi je zadržavao u Federaciji. Osim toga, prevlast u Jugoslaviji, unatoč svemu što je postignuto Antibirokratskom revolucijom, zahvaljujući demokratskim procesima koji se u međuvremenu u Sloveniji i Hrvatskoj stali odvijati bilo je nemoguće održavati. U Sloveniji u siječnju i u Hrvatskoj u veljači raspisani su prvi višestranački izbori, i po svemu se moglo zaključiti da će na vlast doći nekomunističke stranke te da savezna vlast više neće moći valjano funkcionirati. Predsjedništvo Jugoslavije ostajalo je bez efektivne vlasti jer se politika kreirala u republikama. U takvim okolnostima, preoblikovanje Jugoslavije prema volji srpskog režima u unitarnu državu s dominacijom srpskog naroda ikakvim legalnim ili polulegalnim sredstvima bilo je sve manje izgledno. Slobodan Milošević stoga se posvetio i alternativnoj koncepciji – izgradnji Velike Srbije. U tu svrhu srpsko se vodstvo intenzivnije povezalo s vrhom Jugoslavenske narodne armije i intelektualnom elitom koja je još sredinom osamdesetih na javnu scenu vratila nacionalističke teme pa se tako početkom 1990. Slobodan Milošević nekoliko puta sastao s Dobricom

⁷⁰¹ Potkraj siječnja i početkom veljače 1990. na Kosovu su izbile nove demonstracije Albanaca koji su tražili ostavke pokrajinskog vodstva. Intervenirala je srpska policija, nemilosrdno se obračunavajući s demonstrantima. Tisak je međutim, inzistirao na ugroženosti Srba na Kosovu od „albanskih terorista“ i na tvrdnjama da kosovski Albanci nasiljem žele stvoriti veliku Albaniju. Tako su dominirali naslovi poput: „Novi talas nasilja“ (D. DAMJANOVIĆ, M. KIKOVIĆ, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 32767., 20. veljače 1990., 4.), „Severozapad ne preza ni od izazivanja građanskog rata na Kosovu“ (Politika, g. 87., br. 27413., 31. siječnja 1990., 4.), „Teroristi bacaju i bombe“ (Politika, g. 87., br. 27413., 31. siječnja 1990., 6.)

Ćosićem pri čemu su se složili da Jugoslavija u svom tadašnjem obliku više ne može osigurati želju srpskog naroda da živi u jedinstvenoj državi te da se neće prihvatiti ikakav oblik konfederalnog uređenja u skladu s prijedlozima koji su dolazili iz nekih krugova u Hrvatskoj i Sloveniji.⁷⁰²

U skladu s tim i uspostavljenom suradnjom između srpskog režima i vojnoga vrha, Generalštab Jugoslavenske narodne armije, koja je tada još uvijek bila dijelom sklona i konceptu očuvanja, makar, krnje Jugoslavije, izdao je Zapovijed za oduzimanje oružja Teritorijalne obrane socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama, što je bilo protivno ustavnom pravu republika i pokrajina u području općenarodne obrane.⁷⁰³ Zapovijed je izdana 1. veljače 1990. i formalno je objašnjena organizacijsko – formacijskim promjenama na temelju kriterija Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije o planiranju razvoja Teritorijalne obrane, koje uključuje znatno brojno smanjenje svih Teritorijalnih obrana u svim republikama i autonomnim pokrajinama. U skladu s time, kako se u zapovijedi navodi, došlo je do pojave viška naoružanja i druge vojne opreme pa se stoga naređuje da se ono iz jedinica i štabova Teritorijalne obrane povuče u pozadinske baze Jugoslavenske narodne armije, uključujući dio naoružanja koji su republički i pokrajinski štabovi ustupili sekretarijatima za narodnu obranu, jedinicama civilne zaštite i službama za osmatranje i obavještanje.⁷⁰⁴

Dana 1. veljače predsjednik Hrvatskog Sabora Anđelko Runjić raspisao je višestranačke izbore za 22. travnja za Vijeće općina i Društveno - političko vijeće, a za 23. travnja za Vijeće udruženog rada.⁷⁰⁵ U to predizborno vrijeme u Hrvatskoj sve su više jačale i političke aktivnosti hrvatskih Srba pa je tako 17. veljače Jovan Rašković osnovao Srpsku demokratsku stranku,⁷⁰⁶ koja se zalagala za novu upravnu podjelu ističući da postojeća ne

⁷⁰² Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 647

⁷⁰³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. -1995., Dokumenti, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIC, HMDCDR, Zagreb, 2007., 1.

⁷⁰⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. -1995., Dokumenti, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIC „Zapovijed načelnika Generalštaba OS SFRJ za oduzimanje oružja TO SR Hrvatske i spremanje istog u pozadinske baze JNA“, 1, veljače 1990., 13-14.

⁷⁰⁵ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 591.

⁷⁰⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIC, HMDCDR, HIP, Zagreb, Slavonski Brod, 2007., „Programski ciljevi Srpske demokratske stranke i rezolucija o Kosovu, usvojeni na osnivačkom skupu u Kninu 17. veljače 1990.“. 7.

odgovara povijesnim interesima srpskog naroda. To je predstavljalo prvi korak ka traženju teritorijalne autonomije, a kasnije i odcjepljenja.⁷⁰⁷

7. 1. 2. Predizborno vrijeme – reakcije na Prvi opći sabor HDZ-a u Lisinskom i uobličavanje teze o kontinuitetu Nezavisne Države Hrvatske

Tisak je pozorno pratio događaje u Hrvatskoj u to predizborno vrijeme, i to ne u prvom redu one vezane za izbore, već se sve više nastavilo inzistirati na ideji o ugroženosti i diskriminiranosti Srba u Hrvatskoj i to na području cijele republike, a ne samo na području gdje je srpsko stanovništvo bilo prisutno u većem ili većinskom broju. *Politika* je još početkom godine zaoštrila svoj diskurs pa tako sredinom siječnja objavljuje u rubrici *Odjeci i reagovanja* članak pod zvučnim naslovom *Kad bi u Zagrebu neko rekao da voli Srbe ljudi bi mislili da je poludeo*. U svom članku izvjesni Ljuba Mraović tvrdi: *Pet meseci čitao sam isključivo hrvatsku štampu i dobro je da i sam nisam zamrzio Srbe i srpstvo*. Članak je objavljen kao tek jedan iz serije članka temeljenih na diskusijama koje su se mogle čuti u Beogradu 18. prosinca 1989. godine na zboru Boraca ratnih brigada s teritorija Socijalističke Republike Hrvatske, koji žive u Beogradu. U tekstu autor ističe kako je uvijek volio Hrvatsku i Hrvate te da ih voli i dalje, ali bi volio da u Zagrebu netko na nekom velikom skupu izađe i kaže da voli Srbe i srpstvo pa ističe da kada bi se to i dogodilo ljudi bi mislili da je poludio. Tvrdi da hrvatski tisak provodi neviđenu propagandu protiv Srba tvrdeći neistinito da se u srpskim novinama spominje da hrvatski narod provodi genocid i ističe da to nikada nigdje nije pročitao te da takvom propagandom proizvodi mržnju, što onda pogoduje poziciji *ustaša za delovanje* i pri tome naglašava: *A ja vam tvrdim da je ustašija još dosta jaka u Hrvatskoj*. Kako bi te svoje tvrdnje potkrijepio navodi da se na ulicama Osijeka i Slavenskog Broda nitko nakon rata ne usuđuje izvjesiti jugoslavensku zastavu da mu ne kamenuju prozore, da „*Ujaci*“ iz emigracije samo čekaju da komunizam bude zbačen s vlasti pa da dođu u Hrvatsku, da će alternativne stranke u Hrvatskoj na izborima dobiti većinu na antisrpsvu jer je popularan *samo onaj koji pljuje na Srbiju*. Na kraju poručuje da se ipak uzda u hrvatske komuniste, ali ih i poziva da budu oprezniji, jer neće Slovenija srušiti Jugoslaviju, ona samo traži bolji položaj, već ako Jugoslaviju netko sruši to će biti pobjeda antikomunista u Hrvatskoj.⁷⁰⁸ Koliko su netočne bile tvrdnje da se nigdje u srbijanskom tisku vezano za hrvatski narod ne spominje genocidnost, s obzirom na prethodnim stranicama navedene

⁷⁰⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 1998.*, 659. Opširnije v. Domagoj KNEŽEVIĆ, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog sabora“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 43., No. 1., svibnja 2011., 7-24.

⁷⁰⁸ Ljuba MRAOVIĆ, „Kad bi u Zagrebu neko rekao da voli Srbe, ljudi bi mislili da je poludeo“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27393., 11. siječnja 1990., 18.

primjere, nije potrebno posebno isticati, a to što se istovremeno s negiranjem tih činjenica u istom tekstu objavljenom upravo u srbijanskom tisku spominje *jaka ustašija* u Hrvatskoj, cijeli predmet čini još apsurdnijim.

Večernje novosti također su se još i prije početka predizborne kampanje u Hrvatskoj osvrnule na „opasne“ alternativne koncepcije. Neposredno nakon Četrnaestog kongresa objavljuju članak o HDZ-u, u kojemu se ističe da je jasna *krajnje nacionalistička i agresivna* linija okupila gotovo 100.000 članova. Napominje se da su od samih početaka te stranke *pljuštale nacionalističke izjave* od toga da je u Hrvatskoj prisutan recept s Kosova do toga da Hrvatima prijeti opasnost od Srba i da sve od tada HDZ baca bombu za bombom, čiji su ciljevi šokirali javnost i da ta stranka ima jasno opredjeljenje za jednu *ekstremnu nacionalističku političku liniju*, kojoj je cilj pogoršanje međunacionalnih odnosa. Naposljetku se postavlja pitanje hoće li se HDZ-u dopustiti registracija i navodi da će ta odluka biti presudna za hrvatsku alternativnu scenu jer će se vidjeti ima li i za nju nekih granica.⁷⁰⁹ Zanimljivo je da je HDZ uveden u registar stranaka na isti dan kad je ovaj članak objavljen.⁷¹⁰

Dana 14. veljače Hrvatski sabor je usvojio i proglasio amandmane na Ustav, kojima su omogućeni ranije raspisani višestranački izbori, a 15. veljače Sabor je proglasio Zakon o izboru i opozivu odbornika i zastupnika kojim je propisan novi demokratski izborni postupak.⁷¹¹ Samo dan nakon toga, kako su izvijestile *Večernje novosti* pod naslovom *Ne dirajte u osinjak!*, održan je u *prepunoj sali* Mjesne zajednice „Dimitrije Tucović“ sastanak Beograđana porijeklom iz koreničkog kraja. U članku se prenose riječi koje su se mogle čuti u *zapaljivoj atmosferi, zbog koje se jedna od učesnica zbora uplašila da će se raspasti od emocija*. Govornik čije su riječi istaknute na samom početku članka rekao je da se u Jugoslaviji mnogi ponašaju kao da se vatra s Kosova ne može prenijeti preko Save u druge krajeve zemlje, čime je, dakako ovdje potvrđeno da ako je HDZ doista i isticao da je u Hrvatskoj prisutan recept s Kosova, to nipošto nije bilo neutemeljeno, pa se tako i u *Večernjim novostima* dogodila identična apsurdna situacija kao u *Politici* gdje se negira nešto što će zapravo biti u samom tom listu, u istom članku ili samo koji dan kasnije i potvrđeno. Nadalje se tvrdi da se u pogotovo teškom položaju nalaze Srbi u Hrvatskoj, koji su bez vjere u

⁷⁰⁹ J. KERBLER, „Faul –pravilo igre“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23741., 25. siječnja 1990., 7.

⁷¹⁰ Dana 25. siječnja HDZ je uveden u registar stranaka, a 5. veljače Republički sekretarijat za pravosuđe i opću upravu uručio je rješenje o registraciji osam političkih stranaka: Hrvatska demokratska zajednica, Hrvatska demokratska stranka, Hrvatska kršćansko-demokratska stranka, Hrvatski socijalno liberalni savez, Radikalno uređenje za sjedinjene europske države, Savez komunista Hrvatske, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske.: Ivo PERIĆ, „Političko ozračje u vrijeme osnivanja i početnog djelovanja Hrvatske demokratske zajednice“, *Spomen knjiga, Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*, Zagreb, 1999., 74.

⁷¹¹ Isto.

budućnost jer Savez komunista, jedini dugogodišnji jamac njihovog mira silazi sa scene i ustupa mjesto strankama, koje uglavnom prizivaju *avete prošlosti*. Na sastanku je i pročitano pismo komunista iz tadašnje Titove Korenice u kojemu se oni ograđuju od stavova hrvatskog vodstva po pitanju Kosova, a potom se na život i položaj Srba u Hrvatskoj osvrnuo uvodničar Milan Glumac rekavši da to što se događa između republičkih rukovodstava nisu više svađe, već je to otvoreni poziv na *bratoubilački rat* te da je većina novoosnovanih stranaka nacionalistička, šovinistička i usmjerena na razbijanje Jugoslavije, a da na toj platformi rade i novostvorene stranke u Hrvatskoj, čije programe pišu *bivši maspokovci u suradnji s ekstremnom emigracijom*. Glumac je, kako prenose *Večernje novosti* istaknutim slovima, rekao da je razumljivo što je srpski narod u Lici, Kordunu i Dalmaciji zaplašen jer je stotinama godina svoja prava ostvarivao samo u zatvorima ili s puškom u rukama. Srpski je narod, naglasio je, *s braćom Hrvatima obasjao obraz Hrvatske* rušeći NDH. Ističe se potom potreba suradnje s „Prosvjetom“ u Hrvatskoj, u svrhu zaštite srpskog naroda.

Na sastanku su se mogle čuti i kritike i zamjerke vezane za diskriminaciju ćirilicnog pisma pa se tako naglašava da se u Lici i na Kordunu, ćirilica može naći samo na nadgrobnim spomenicima, a napominje se i da u Hrvatskoj sve nacionalnosti imaju veće prava od srpskog naroda. Na kraju je pročitano pismo koje je jednoglasnom odlukom trebalo biti poslano *narodu koreničkog kraja* u kojem se u deset točaka podržavaju mjere savezne skupštine za normalizaciju stanja na Kosovu, zahtijeva nastavak prekinutog Kongresa, prekid međunacionalnih trvenja i izražava briga za sudbinu srpskog naroda u Hrvatskoj.

Večernje novosti u antrfileu pod naslovom *Titovoj Korenici drugo ime* izvijestile su i da je na skupu aplauzom popraćen zahtjev da Srbi u Hrvatskoj dobiju autonomiju i da se Titovoj Korenici oduzme ime pokojnog predsjednika i umjesto toga dodijeli Kumrovcu ili Čakovcu te da je zatraženo da se u Sava – centru organizira zbor na kojemu bi bili prisutni svi Srbi iz Hrvatske koji žive u Beogradu. Zahtijevalo se i da se na zbor na razgovor pozove hrvatsko rukovodstvo, a ukoliko ono na to ne pristane da se tada *srpski narod kome je rodna gruda Hrvatska okupi na Krbavskom polju i tu održi miting*.⁷¹² Javnost u Srbiji doznala je posredstvom svojih sugrađana i tiska da su Srbi u Hrvatskoj uplašeni i zabrinuti, ali ujedno im je pokazan i pozitivan primjer brige za svoje sunarodnjake, posebno pozivom na okupljanje svih onih koji su porijeklom iz Hrvatske u svrhu davanja potpore hrvatskim Srbima. Posebno je znakovita rečenica u kojoj se spominje „puška na ruci“ jer se na taj način suptilno poručuje da je to alternativni način borbe za srpska prava, ukoliko dijalog ne uspije, a znakovito je i isticanje zahtjeva za autonomijom izdvojeno u antrfile te zahtjev za promjenom imena Titove

⁷¹² S. DRČELIĆ, „Ne dirajte u osinjak“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23762., 17. veljače 1990., 9.

Korenice, unatoč pozivanju na Savez komunista kao dotadašnjeg jamca srpske sigurnosti. Nekoliko dana kasnije ponovno je objavljen članak o HDZ-u pod naslovom *igra na staru kartu*, upotpunjen fotografijom Franje Tuđmana u kojem se navodi da je njegovo zalaganje za pravnu državu, demokraciju, građanske slobode i pluralizam samo paravan koji mu je pomogao da ishodi registriranje svoje stranke, a kao argumentacija takvog mišljenja navode se dijelovi govora članova HDZ-a na osnivačkim skupštinama podružnica pa se tako primjerice ističe da je Ivan Vekić sugerirao državi da uvede moratorij na izdavanje dozvola za oružje i povlači paralela s Antom Pavelićem koji je napravio sličan potez prvih dana svoje vladavine kako bi se riješio Srba koji su morali predati oružje.⁷¹³ No sve to bila je samo uvertira u reakcije koje će tek uslijediti nakon održavanja Prvog općeg sabora HDZ-a u koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskoga u Zagrebu, 24. i 25. veljače 1990.

Na tom je saboru bilo prisutno 1760 delegata, a većina od 1382 izabrala je Franju Tuđmana za predsjednika stranke. Na Saboru je govorilo mnogo govornika iz zemlje i inozemstva no, naravno, najviše pažnje izazvao je govor Franje Tuđmana.⁷¹⁴ Govoreći o programskim ciljevima HDZ-a, Tuđman je istaknuo da se osim na općim demokratskim načelima suvremene civilizacije, program gradi na tri bitne sastavnice i odrednice novije hrvatske povijesti – na *starčevićanstvu hrvatskog povijesnog državnog prava*, uobličenog u slobodarske ideje Francuske revoluciji, na *radićevskom općeočovječanskom republikanizmu*, koji je državotvorno hrvatstvo prenio u najšire pučke slojeve i na *pozitivnoj jezgri iz tradicija hrvatske ljevice koja je proklamirala pravo hrvatskog naroda na samoodređenje, koje je sadržano i u načelima AVNOJ-a i zavnohovske Hrvatske*, a sputano jednostranačkim centralizmom i utopijom komunističkog društva. No Tuđman je osvrnuvši se na kritike koje se upućuju ciljevima HDZ-a⁷¹⁵ istaknuo da one proizlaze iz nerazumijevanja ili dvojbenog tumačenja različitih izvora i namjera te naglasio da pobornici hegemonističko-unitarističkih ili jugoslavensko velikodržavnih shvaćanja vide u programskim ciljevima HDZ-a ništa drugo do zahtjev za obnovom ustaške NDH, a da pri tome zaboravljaju *da NDH nije bila samo puka „kvislinška tvorba“ i „fašistički zločin, već i izraz, kako političkih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom, tako i spoznaja međunarodnih čimbenika, u ovom slučaju*

⁷¹³ D. GLUŠČEVIĆ, J. KERBLER, „Igra na staru kartu“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23767., 20. veljače 1990., 7.

⁷¹⁴ Ivo PERIĆ, *Političko ozračje u vrijeme osnivanja i početnog djelovanja Hrvatske demokratske zajednice*, Spomen knjiga, Deset godina Hrvatske demokratske zajednice, Zagreb, 1999., 76.

⁷¹⁵ U svom programu pa onda i u govoru u Lisinskom Franjo Tuđman se vezano za savezno državno uređenje zalagao isključivo za konfederaciju, a nije isključivao niti mogućnost odcjepljenja *ukoliko bi se odnosi razvijali tako da jedan narod osjeća samo štetnost od boravka u takvoj zajednici*. Ivo PERIĆ, „Političko ozračje u vrijeme osnivanja i početnog djelovanja Hrvatske demokratske zajednice“, *Spomen knjiga, Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*, 79.

*Hitlerove Njemačke, koja je na ruševinama versailleskoga krojila „novi europski poredak“, tih težnji Hrvatske i njezinih geografskih granica i zaključio da prema tome NDH nije bila samo puki hir osovinskih sila već je bila posljedak posve određenih povijesnih čimbenika.*⁷¹⁶

Upravo taj dio Tuđmanova govora, točnije, rečenica iz govora prema kojem je NDH bila izraz političkih težnji hrvatskog naroda za državom postat će središnji argument pomoću kojeg će se daljnjom propagandom dokazivati da je HDZ ustaška stranka, a potom nakon njegove pobjede i da je Republika Hrvatska nasljednica NDH.

Večernje novosti već idućega dana na naslovnici, u gornjem desnom kutu, izvješćuju o Saboru u Lisinskom uz naslov *Diskretni okus „Endehazije“* i citiranje Tuđmanove rečenice, no u ponešto izmijenjenom obliku: *NDH nije bila samo kvislinško-ustaška tvorevina, nego i deo vekovne težnje Hrvata.*⁷¹⁷ U članku se, uz prenošenje dijelova Tuđmanova govora, opisuje atmosfera u Lisinskom kao frenetična, uz mahanje starim hrvatskim zastavama s prvim bijelim poljem, i izostanak zastava Jugoslavije i Socijalističke Republike Hrvatske. Sarkastično se ističe da je *Tuđmanova beseda* trajala gotovo sat vremena, a da je ono što mu je u stvari bilo na umu – *otcepljenje Hrvatske iz buduće konfederacije*, mogao reći i u nekoliko sekundi.⁷¹⁸

Vijest o drugom danu rada Sabora također se našla na naslovnici uz naslov: *Opet Bog i Hrvati*,⁷¹⁹ a u članku se ističe da je diskusija na Saboru bila uglavnom u nacionalističkim i šovinističkim vodama, da su isključivost i netrpeljivost ista kao u šovinističkom taboru Vuka Draškovića te da su se mogle čuti krajnje opasne poruke koje *tuđmanovci* upućuju Hrvatima u zemlji i svijetu. Prenose se dijelovi govora nekoliko govornika pa se tako ističe i da je Vladimir Šeks rekao da bi Republika Hrvatska bila država hrvatskog naroda i svih onih koji su njezini državljani, i dodaje se da bi *navodno* uživali sva nacionalna, građanska i socijalna prava. Istaknuto je i da se pljeskalo i Šimi Đodanu, čija je prenesena rečenica da budući sabor mora biti hrvatski sabor, iznad kojega osim Boga ne može biti nitko, i završila u naslovu.⁷²⁰

NIN je u subjektivnosti opisa HDZ-ovog sabora i povlačenjem paralele S NDH, otišao najdalje. Tom događaju *NIN* posvećuje naslovnicu crne podloge na kojoj se u čašici nalazi jaje, razbijeno u obliku kukastog križa i naslov: *HDZ i NDH - Kuda plovi Tuđmanov program*,⁷²¹ a ujedno on postaje i tema broja, odnosno *naša tema* u sklopu koje je objavljeno

⁷¹⁶ „Programske zasade i ciljevi HZD, Uvodno izlaganje dr. Franje Tuđmana“, *Glasnik Hrvatske demokratske zajednice*, br. 8., ožujak 1990., Zagreb, 17 – 21.

⁷¹⁷ „Diskretni okus Endehazije“, g. 38., br. 23722., 25. veljače 1990., naslovnica.

⁷¹⁸ D. GLUŠČEVIĆ, „Diskretni okus Endehazije“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23722., 25. veljače 1990., 9.

⁷¹⁹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23723., 26. veljače 1990., naslovnica.

⁷²⁰ D. GLUŠČEVIĆ, „Opet Bog i Hrvati“, *Večernje novosti*, g. 38., br. 23723., 26. veljače 1990., 4.

⁷²¹ *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2044., 4. ožujka 1990., naslovnica.

nekoliko članaka različitih autora. U članku *HDZ i NDH*, koji je ujedno poslužio kao uvod u temu, autor, pozivajući se na Tuđmanovu rečenicu o NDH, koju ispravno citira, ustvrđuje da je njome otvoreno i nedvosmisleno rečeno da je ustaška NDH dio kontinuiteta u realizaciji hrvatskog povijesnog državnog prava i da taj kontinuitet nije prekinut slomom ustaša i NDH. U tekstu autor kritizira i zagrebački Kaptol zbog pozdravnog telegrama kardinala Franje Kuharića kojega je uputio skupu, kao i kasnije služene mise u Katedrali pa sarkastično zaključuje da su *i Bog i papa i Kaptol i kardinal i biskupi prepoznali prave Hrvate i pravu Hrvatsku* i pita se zašto Vatikan i papa ne sankcioniraju političke aktiviste u redovima svećenstva.⁷²² Nakon toga slijedi članak naslovljen *Tako je bilo u Lisinskom* u kojem se detaljnije opisuje tijek zbivanja. Naslov je objavljen uz veliki crtež zemljopisne karte Hrvatske preko koje je nacrtan nož u obliku bumeranga, na čijoj dršci piše NDH. Ovdje se ističe kako sudeći po Tuđmanovoj rečenici o NDH zapravo ispada da su Hrvati izmučeni višestoljetnim smjenjivanjem tuđih vladara bili spremni *da dijaboličnom cenom plate svoju konačnu nezavisnu državu*, a naglašavaju se i pretenzije prema Bosni za koje se kaže da su dio zahtjeva za Hrvatskom u njezinim povijesnim granicama. Za dio govora don Ante Bakovića, u kojem je, kako se i prenosi, uputio poruku ljubavi i mira za zajednički suživot s *braćom Srbima*, autorica članka je ustvrdila da je riječ o vještoj *manipulativnoj tvorevini isto koliko i iskrena propoved sveštenog lica* te da je pravljena kao gradacija jer je publika dobre tri minute strpljivo, bez negodovanja slušala *nizanje patetičnih fraza i insistiranje na „braći Srbima“*.⁷²³ Nakon članka o izvještavanju hrvatskog tiska o Saboru u Lisinskom, jedan je članak posvećen isključivo Tuđmanu i naslovljen: *Metamorfoza jednog generala s podnaslovom Portret*. Ovdje se donosi cjelovita Tuđmanova biografija i postavlja se pitanje *Može li čovek koji je četiri godine vodio borbu protiv sistema monstruoze Nezavisne Države Hrvatske 45 godina kasnije otvoreno braniti ideju formiranja te države* te se analizira i komparira Tuđmanovo djelovanje i stavovi kroz različita razdoblja, Tuđmanov je portret upotpunjen i njegovom fotografijom za govornicom s potpisom: *Novi hrvatski ban: Dr. Franjo Tuđman*.

Odjeci i reakcije na Tuđmanov govor zaokupljali su javnost još i idućih nekoliko dana te su se reakcije, redom negativne, raznih institucija, tijela vlasti, ali i pojedinaca objavljivale u dnevnom tisku pod zvučnim i inkriminirajućim naslovima poput *Zastrašujuće predstavljanje nezavisne države Hrvatske* – o priopćenju Predstavništva Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske⁷²⁴ ili *Onemogućiti delovanje Tuđmana i njemu sličnih* – o zahtjevu

⁷²² Milorad VUČELIĆ, „HDZ i NDH“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2044., 4. ožujka 1990., 9.

⁷²³ Vesna KNEŽEVIĆ, „Tako je bilo u Lisinskom“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2044., 4. ožujka 1990., 10 – 11.

⁷²⁴ „Zastrašujuće predstavljanje nezavisne države Hrvatske“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27443., 2. ožujka 1990., 12.

Okružnog komiteta Socijalističkog saveza radnog naroda Banja Luke. Posebno se svojim naslovima i tekstom ističu dvije reakcije, odnosno dva pisma čitatelja u *Politici*. Prvo, pod naslovom *Srbi neće da finansiraju Tuđmanovu NDH*, književnika Radomira Smiljanića, objavljeno u rubrici *Među nama*, koja je već dulje vrijeme, praktički od otvaranja rubrike *Odjeci i reagovanja* bila posvećena temama iz svakodnevice ili reakcijama i demantijima pojedinih članaka i pismo u *Odjecima i reagovanjima* pod naslovom *Duhovni otac frankovačkih pogroma i ustaškog genocida nad Srbima*. U prvom pismu autor se nadovezuje na članak *Duh NDH*, koji je za Politiku napisao Milorad Vučelić i navodi da pripada, kao i *stotine hiljada* Srba, Židova i Roma u one kojima su njihovi najbliži umoreni prilikom *institucionalnog genocida*, odnosno *masovnog umorstva naroda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* pa se potom zgražava kako za tu *zločinačku državu na neonacističkom saboru u velelepnoj i prelepoj zagrebačkoj dvorani Vatroslav Lisinski Franjo Tuđman, bivši partizanski general i komunistički kadrovnik, dakle i suučesnik u ovom jugobankrotu* može izjaviti da je izraz povijesnog htijenja hrvatskog naroda da stvori vlastitu državu. *Nismo mi naivni ni glupi*, ističe potom autor i pita što li je drugo ta izjava nego, zasad posredno proklamiranje cilja njezinog ponovnog oživotvorenja te napominje da su svi na televiziji dobro vidjeli kako su na tu proklamaciju *skočile one dve hiljade, a među njima i ustaše*⁷²⁵ i čuli njihove poklike, koji su podsjetili na one iz *hitlerovskih pivnica*, kojima su pozdravili proklamiranje „*povijesnog htijenja hrvatskog naroda*“, *genocidnu, zločinačku, nacističku Nezavisnu Državu Hrvatsku*. Nadalje se autor pita ostvaruje li se to scenarij onih ostalih *tuđmanovaca, brionskih*, koji su spriječili jedan *Ninberški proces okorelim nacistima i masovnim ubicama nad tri naroda na tlu NDH, nad Srbima, Jevrejima i Romima* i naglašava da mu, ogorčeni tutnjavom nogu i zvucima iz Lisinskog, telefoniraju mnogi Srbi, *ostatak zaklanog naroda iz Hrvatske*. Naglašava i kako se sve više ističe i ideja da Srbi povuku svoje uštedevine iz banaka u Hrvatskoj i prebace ih u banke u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori jer ne žele svojim novcem financirati *Tuđmanovu NDH* te da govore: *Zar i našim novcem u račanovskim bankama da se pripremaju temelji za novu, neopaveličevsku, ovog puta Tuđmanovu, Đodanovu, Šeksovu NDH! Zar našim novcem da kupuju i oružje i noževe kojim će nas potom ubijati i klati?* Na kraju autor zaključuje da u toj i takvoj tragičnoj i zastrašujućoj situaciji za Srbe, *u situaciji trijumfalnog ustoličenja nacizma u Vatroslavu Lisinskom* slijedeći korak zaštite srpskog naroda od fašizma sa sjevera i juga *mora biti*

⁷²⁵ Misli se na predstavnike hrvatskog iseljništva koji su došli sudjelovati na Prvom Općem Saboru HDZ-a.

*njegovo odlučno i novo obrambeno organizovanje.*⁷²⁶ U drugom pismu autor se snobiva nad činjenicom da se Franjo Tuđman u „Lisinskom“ pozvao na Antu Starčevića, za kojeg ističe da je osnovao Stranku prava iz čijeg su jednog krila nastale ustaše i pita se zbog čega je taj „naučnik“ veličan na saboru HDZ-a te naglašava da Ante Starčević nije nikakav otac domovine, već je *duhovni otac frankovačkih pogroma 1914. – 1918. i ustaškog genocida nad Srbima i Jevrejima u Hrvatskoj, Sremu, Bosni i Hercegovini 1941. -1945.* Ujedno, autor naglašava da je Ante Starčević svojim „Djelima“ i svojim političko znanstvenim raspravama usadio kod jednog dijela Hrvata toliku mržnju prema Srbima i Židovima *da to graniči sa najnižim instinktima zveri*, što potom argumentira izvadcima iz Starčevićeva „Djela“ i tvrdi da su Starčevićeve riječi inspirirale ustaše da samo u Jasenovcu pokolju milijun Srba. Na kraju svog pisma autor upozorava da se *Hrvatska tzv. demokratska zajednica* ponosi Antom Starčevićem i Nezavisnom Državom Hrvatskom i da priprema *novi pokolj Srba u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini* i zaključuje da će, ako *onaj pošteni deo Hrvata* dopusti da u Hrvatskoj dođu na vlast Tuđman i njegove pristalice, doći do *najkrvavijeg građanskog rata u Jugoslaviji* i da je to jasno kao dan *jer je Tuđmanov zamenik Šeks izjavio u inostranstvu da će maknuti sve unitariste u Hrvatskoj.*⁷²⁷

Ovakvim člancima, koji su samo najzornija ilustracija mnogih drugih istovremeno objavljenih, HDZ je bez ikakve zadržke označen kao proustaška stranka. Valja napomenuti da je ta stranka, kao što je i u ovom radu na prethodnim stranicama istaknuto, od samog svog početka preko poveznice s „maspokom“ povezivana i sa ustaštvom i s Nezavisnom Državom Hrvatskom, ali nakon Općeg Sabora u Lisinskom i nakon što je ta jedna rečenica, izvučena iz govora i konteksta dospjela u javnost, te su tvrdnje dobile svoju navodnu argumentaciju. Rečenica je postala jedno od najjačih oružja protuhrvatske kampanje pomoću kojeg se svaka težnja za ikakvim preuređenjem savezne države i promjenom položaja Hrvatske u njoj, tumačila kao sredstvo ka uspostavljanju nove ustaške države u kojoj će Srbi ponovno biti ubijani. Dok je ranije povezivanje s ustaštvom služilo diskreditaciji političkog protivnika, sada je počelo služiti za izazivanje i širenje ozračja straha i ugroženosti. Prvi puta počinje se izravno najavljivati novi genocid, pri čemu se namjerno koriste i tako snažne riječi poput „klanje“, „najkrvavije“, „monstruozno“ i izravno se u tisku posredstvom pisama čitatelja srpski narod poziva na naoružavanje u svrhu zaštite svojih života, čime se koristi klasična propagandna taktika u konstrukciji neprijatelja kojom se zaziva tzv. aktivna obrana.

⁷²⁶ Radomir SMILJANIĆ, „Srbi neće da finansiraju Tuđmanovu NDH“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27443., 2. ožujka 1990., 13.

⁷²⁷ Radoslav BLAGOJEVIĆ, „Duhovni otac frankovačkih pogroma i ustaškog genocida nad Srbima“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27444., 11.

7. 1. 3. Miting na Petrovoj gori i NIN-ov intervju s Borislavom Mikelićem

Nakon, najblaže rečeno, intenzivne propagandne kampanje u tisku poslije HDZ-ovog sabora, uslijedio je 4. ožujka, još početkom veljače najavljen, narodni skup na Petrovoj gori. Službeno, ovaj su skup organizirale Skupština općina Vojnića i Vrginmosta i Jugoslavenska samostalna demokratska stranka kao Zbor bratstva i jedinstva. Međutim, skup se pretvorio u velikosrpski miting. Glavni govornik na skupu bio je umirovljeni general Jugoslavenske narodne armije Dušan Pekić, koji je načelno govorio o očuvanju bratstva i jedinstva, ali i o strahu naroda od pojave nacionalističkih i šovinističkih stranaka, istaknuvši da su glavni akteri tragične i stravične politike ostaci *ustaških, četničkih, belogardejskih i balističkih, novih nacional-socijalističkih, separatističkih snaga koje su povele histeričnu antikomunističku, antisocijalističku i antijugoslavensku kampanju* te zahtijevao uhićenja nekomunističkih političara u Sloveniji i Hrvatskoj, naglasivši da postoji pravna država koja će uhapsiti Tuđmana i druge. Na skupu su dominirale srpske nacionalističke parole i ikonografija. Neke su skupine skandirale *Ovo je Srbija!* dok je jedna grupa držala veliki komad papira s nacrtanom jugoslavenskom granicom, bez republičkih, što je, dakako, označavalo koncepciju unitarne Jugoslavije bez republika.⁷²⁸ Organizatori su i ovoga puta uspjeli spriječiti Jovana Opačića da održi govor, ali je svejedno dominantna misao skupa bila ugroženost Srba u Hrvatskoj, kojima su podršku ponovno došli dati i Srbi iz drugih dijelova Jugoslavije. Među njima u prvom redu nezaobilazni Srbi s Kosova.⁷²⁹

Tisak je i ovom skupu posvetio punu pozornost, tim više što se savršeno uklapao i nadovezivao u već stvoreno ozračje zastrašenosti novim političkim snagama, ali dakako, izostavljao je njegov nacionalistički karakter, predstavljajući ga kao skup za Jugoslaviju. *Politika* je zato vijest na naslovnici objavila pod naslovom: *Bez Jugoslavije nema budućnosti* i istaknula da je *nekoliko desetina tisuća učesnika iz mnogih krajeva zemlje klicalo Jugoslaviji, slobodi, demokraciji i bratstvu i jedinstvu* te prenijela izjavu Dušana Pekića prema kojoj se odlučno zahtijeva da se prekine svaki postupak koji bi išao u prilog albanskom separatizmu i nacionalizmu i objavila fotografiju sa Skupa na kojoj je u prvom planu transparent s porukom *Stop Tuđmanima!*⁷³⁰ Večernje novosti izvijestile su o veličanstvenom mitingu bratstva i jedinstva pod naslovom *Ne damo Jugoslaviju!* ispod kojeg su istaknule rečenicu Dušana Pekića: *Narod upozorava sve republike i jugoslavensku vladu da će braniti ustavni poredak i*

⁷²⁸ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 659.

⁷²⁹ Ozren ŽUNEC, *Goli život I*, 259., Davor PAUKOVIĆ, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., 1. -308., Zagreb, 2008., 13. -31.; TV Kalendar –Velikosrpski miting na Petrovoj gori, Dostupno na: <https://www.facebook.com/tvkalendar>

⁷³⁰ *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27446., 5. ožujka 1990., naslovnica.

teritorijalni integritet Jugoslavije.⁷³¹ U članku u *Politici* naslovljenom *Glas naroda protiv podela i mržnje* posebno se naglašava da je narod ovog kraja zapamtio rasizam i teror te zato suosjeća s patnjama ljudi na Kosovu, da je izrečeno odlučno „ne“ *ustaškom pokretu koji nudi Tuđman*. Već u samom se uvodu članka *Politika* osvrće na razdoblje NDH, a Petrovu goru naziva svetim mjestom Kordunaša, koje je takvim postalo zbog tragičnih događaja iz *poslednjeg rata kada je preko ustaškog noža bilo namenjeno brisanje sa lica zemlje naroda* s Korduna te potom ističe junaštvo tog istog naroda, koje je prešlo granice pjesme i legende. U članku se prenose dijelovi održanih govora, ali među njima dominira govor narodnog heroja Milke Kufrin, koji je izdvojen pod posebnim, velikim fontom istaknutim slovima *Neofašizam i Tuđmani neće proći*. Dosta prostora posvećeno je i govoru Dušana Pekića, pri čemu su istaknuta njegova upozorenja da šovinističke, nacionalističke i profašističke grupe kakve se moglo vidjeti i čuti na skupu HDZ-a u Lisinskom i prije toga na skupu Srpske narodne obnove u Novoj Pazovi, nude mržnju, prekrajanje granica i krvoproliće u vidu tragičnog građanskog rata, sve u svrhu razbijanja Jugoslavije. Neke od parola i transparenti sa skupa izdvojene u antrfileu bile su: *Ista prava za Srbe u Hrvatskoj, kao za Hrvate u Srbiji!, Za jedinstvenu Jugoslaviju!, Nećemo izdajice u zemlji!, Tuđmane – naši generali nose crvenu petokratku!, Jasenovac Sava opasala, tu se Banija i Kordun s decom rastala!, Kordun, Bosna, Banija i Lika, to je družo čvršće od čelika!, Vratite nam ćirilicu! Politika*, je osim toga u antrfileu istaknutih slova, pod naslovom *Najveća uvreda srpskog naroda u Hrvatskoj* prenijela osvrt Dušana Pekića na izvještavanje Televizije Zagreb i drugih hrvatskih medija o skupu. Pekić je optužio medije da su iznijeli najgnjusniju laž i izmišljotinu da je narodni zbor na Petrovoj gori nacionalistički, nazvavši to najvećom uvredom koju su Srbi doživjeli u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Ističe se da Srbi u Hrvatskoj po svom položaju i svojoj prirodi nikada nisu bili nacionalisti pa niti onda kad su u genocidu od nacionalista i fašista izgubili trećinu svog stanovništva - *Ovom narodu nije svojstvena mržnja prema drugom narodu*. Izvještavanje Televizije Zagreb naziva se napadom i drskim nacionalizmom samog hrvatskog vodstva u sprezi sa HDZ-om i njima sličnima. Izražava se zgražanje nad tim što su mediji *pružanje gostoprimstva građanima* iz drugih dijelova Jugoslavije nazvali atakom na suverenitet Hrvatske i postavlja se pitanje gdje su te slobode kretanja, ljudska prava i demokracija na koju se u Hrvatskoj pozivaju. Naposljetku *Pekić* sarkastično pita moraju li se

⁷³¹ „Ne damo Jugoslaviju“, *Večernje novosti* (Beograd), g.38., br. 23780., 5. ožujka 1990., naslovnica

tim građanima izdavati privremene vize kao što se to činilo u Zagrebu kad su hrvatski emigranti dolazili na skup HDZ-a u Lisinskom.⁷³²

Večernje novosti su o skupu na Petrovoj gori izvijestile slično, ali su za razliku od *Politike*, koja je taj događaj ignorirala, izvijestile, i to prilično detaljno, o zabrani govorenja Jovanu Opačiću, reakciji sudionika skupa na to i njegovu govoru na improviziranoj pozornici. Prema *Večernjim novostima*, jedna grupa ljudi iz Knina burno je zahtijevala da govori Jovan Opačić, prijeteći da će, ako mu se ne da riječ, govoriti u Zagrebu i pozivajući se na to da je skup na Petrovoj gori miting istine. Kako su se povici čuli i tijekom govora Dušana Pekića, on je pozvao Opačića na binu i ponudio mu da pozdravi okupljene, ali da ne čita svoj govor. No Opačić na to nije pristao i zahtijevao je da govori o ljubavi, miru, bratstvu i jedinstvu, Jugoslaviji i istini *kao duhovni serdar jer narod to traži*, rekavši pri tome: *Ne želim pozdraviti okupljenje sa dve-tri reči, jer ja nisam pola čoveka*. Kako unatoč tome nije dobio riječ, Opačić je na uzvisini, na suprotnoj strani, uzeo megafon i počeo govoriti o mračnim silama koje potomci slavni predaka trebaju pobijediti da bi raspršili tamne oblake svih nacionalizama. U ime Srpske demokratske stranke, prisutne je pozdravio „hajdučkim pozdravom“: *O Krajino, krvava haljino!* Govorio je o *teškoj borbi srpskog naroda u Krajini i za Krajinu*, zbog koje je, on stekao povijesno pravo da zajedno s Hrvatima živi u toj zemlji. Na kraju, rekao je i da je srpski narod od 1941. godine bio izložen *biološkom i kulturnom genocidu* i da se više ne smije dopustiti da bude priveden kao talac. Kako se navodi, većina sudionika skupa se razišla, a Opačića su ostali slušati Kninjani no budući da se slabo čulo, a mikrofoni već bio demontiran i Opačić je uskoro sa svojom pratnjom otišao.⁷³³

NIN se vezano za događaje na Petrovoj gori u glavnini koncentrirao na demantiranje i ispravljanje zaključaka hrvatskih medija pa je autor teksta komentirao da najsuptilniji međunacionalni odnosi u zemlji leže na tankom ledu zategnutom između hrvatske i srpske ruke, što znači da je Tuđman, predstavljanjem događaja na način kako je to napravio Radio Zagreb unaprijed amnestiran za eventualna politička posrtanja. *NIN* za razliku od *Politike* i *Večernjih novosti* priznaje da je na mitingu bilo šajkača i srpskih zastava, ali ističe da su hrvatski mediji to jedva dočekali kako bi skup proglasili jednonacionalnim kako bi opravdali svoje mlake reakcije na HDZ-ov sabor. Priznaje se i da se na mitingu uzvikivalo *Ustaše, Ustaše!*, ali se napominje da se puno glasnije klicalo Jugoslaviji i da su ustaše spominjane tek kao reakcija na jedan dio Pekićeva govora te da je to u odnosu na klicanje Jugoslaviji bilo

⁷³² R. ARSENIĆ, R. DMITROVIĆ, „Glas naroda protiv glasa podele i mržnje“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27446., 5. Ožujka 1990., 5.

⁷³³ D. GLUŠČEVIĆ, M. KIKOVIĆ, „Ne damo Jugoslaviju“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23780., 5. ožujka 1990., 4.

minorno. Tvrdi se i da su se kamermani zagrebačke televizije dobro namučili kako bi našli tri flaše među deset tisuća ljudi pa su ih onda prikazivali više nego generala Pekića kako bi sugerirali zaključak da se na Petrovoj gori okupilo više tisuća *pijanih, razularenih i primitivnih Srba*. Potom se sarkastično kaže da je šteta što u tim nastojanjima nije snimljena i sjekira jednog putujućeg ugostitelja zabijena u panj na kojem se sjekla prasetina jer, kako se u blizini nalazio nož, ta bi slika dušu dala za dopunu uzvika *Hoćemo oružje!*, koji su uslijedili nakon Pekićeve tvrdnje da Kosovo treba braniti svim sredstvima. U članku se na kraju ističe da je žalosno što se zbor naroda ogorčenog zbog očitog rastakanja Jugoslavije dovodi u istu razinu sa Saborom HDZ-a u Lisinskom. Objasnjava se kako jest neosporno da je na mitingu bilo i *zajapurenih budala, kojima je srpstvo curilo na uši* i koji već nekoliko dana kasnije nisu bili u stanju niti pobrojati govornike, ali ujedno se ističe da ako je *srbovanje* isticanje srpske zastave, pjevanje o Sinđeliću⁷³⁴, vitlanje zastavom na kojoj su umjesto zvijezde bila „četiri S“, isticanje predsjednika jedne federalne države, traženje ćirilice i ukazivanje na nerazvijenost krajeva Hrvatske u kojima žive uglavnom Srbi, onda je na Petrovoj gori srbovanja doista bilo. Uzvikivanje *Ustaše NIN* je načelno osudio, ali je zato istaknuo da su se pojavili u kontekstu govora o strahu od ponovnog uspostavljanja *stravične i krvave* Nezavisne Države Hrvatske pa je to onda razumljivo.⁷³⁵

Na Petrovu Goru osvrnuo se u intervjuu *NIN*-u i Borislav Mikelić, tada član Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije i predsjednik Poslovnog odbora petrinjske tvornice „Gavrilović“. Intervju je bio na temu položaja Srba u Hrvatskoj i posljedica uvođenja višestranačkog sustava bez dobre prethodne pripreme, čemu je Mikelić pripisao *međunacionalni razdor* u Hrvatskoj. Ustvrdio je da su prvo formirane nacionalističke stranke s programima koji su bliski ili identični ideologiji poraženih snaga iz Drugog svjetskog rata, uzevši si kao argument Sabor HDZ-a u Lisinskom. No, napomenuo je kako smatra da niti hrvatski niti srpski narod nisu uključeni u međunacionalne sukobe, već da se oni javljaju kao instrumenti birokratske borbe za vlast. Događaje na Petrovoj gori Mikelić tumači kao reakciju na *agresivnost* nekih hrvatskih stranaka, a prvenstveno Franje Tuđmana i ističe da bi taj miting imao veću vrijednost da je doista bio skup Hrvata i Srba te drugih naroda i da je isključivo išao na upozorenje na nadolazeće opasnosti. U govorima sa skupa nije zapazio respiriranje nacionalne mržnje, a iako smatra da je određenih propusta bilo, u cjelini skup karakterizira kao *glas za Jugoslaviju*. Problematičnim smatra i to što je skup unaprijed okvalificiran od strane hrvatskog vodstva kao velikosrpski i pita se zašto se na isti način onda

⁷³⁴ Stevan Sinđelić (1770. – 1809.), vojskovođa u Prvom srpskom ustanku.

⁷³⁵ Ratko DMITROVIĆ, „Kordun i sabor“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2045., 11. ožujka 1990., 9.

nije reagiralo prije Sabora HDZ-a u Lisinskom. Ističe i da je Tuđman u Slavonskom Brodu 11. ožujka, u jednom selu kod Slavanskog Broda imao 20.000 ljudi, a mediji nisu reagirali iako je i to miting. Za takav različiti tretman naglašava da vrijeđa one ljude s Petrove gore koji su onamo došli radi upozorenja i koji su u Drugom svjetskom ratu izgubili najdraže te navodi da se na Petrovoj gori pjevala i poznata pjesma *Na Kodrunu grob do groba*. Što se ikonografije tiče, Mikelić je istaknuo da smatra neprimjerenima srpske zastave bez socijalističkih oznaka, slike Slobodana Miloševića i pojavu pojedinih parola koje narod tog kraja ne drži svojima, kao i da žali što nije bilo više hrvatskih zastava, kao niti slika druga Tita. Na tendenciozan upit novinara što misli o tvrdnjama Tuđmana i njegovih *doglavnika* da ne žele građanski rat, Mikelić je odgovorio da Tuđman može tvrditi što god hoće, ali da njegov cilj jest građanski rat jer da bi ostvario svoje ciljeve on taj rat mora započeti, ali je i dodao da to ne treba shvaćati ozbiljno jer je tu Jugoslavenska narodna armija da štiti poredak i integritet Jugoslavije. Ustvrdio je, uz to, da bi pobjeda HDZ-a na izborima za Hrvatsku, ali i za samu stranku značila katastrofu - oni ne bi mogli ostati na vlasti jer je sigurno da bi se tada u Hrvatskoj *dogodile vrlo ozbiljne stvari i nastali još veći međunacionalni poremećaji*. Mikelić je istaknuo i da Srbi u Hrvatskoj zaziru od jednonacionalnih stranaka zato što pamte kamo su ih takve stranke dovele 1941. kada je srpski narod stradao *kao rijetko koji drugi narod u cijeloj istoriji čovječanstva* i dodao da je i sam jedan od onih koji je kao dijete zapamtio užasne zločine nad svojim najbližima. Pojasnio je kako je kao dijete bio u poznatom zbjegu na Kozari i naglasio da su ustaše napravile *pravi zulum i genocid nad srpskim narodom* te da je posebno ostalo zapamćeno kako je *uništeno – od klanja na licu mjesta, do logora Jasenovca 12.500 nejake djece sa Kozare*. Na izravan upit novinara Mikelić se izjasnio protiv autonomije Srba u Hrvatskoj, rekavši da je ona došla *iz uvoza* od srpskih nacionalista, ali da je to i stara ideja *iščepkana iz bunjišta hrvatskih nacionalista kojima je cilj staviti Srbe u Hrvatskoj u zaseban rezervat*. Kategorički je potom ponovio da je protiv autonomije jer da ona u trenutnim društveno-ekonomskim odnosima nema baš nikakve perspektive te da je on za razvoj Like, Banije, Korduna i Kninske krajine, za nova radna mjesta i za borbu protiv siromaštva i Srba i Hrvata koji ondje žive te podržao ekonomsku politiku Ante Markovića i njegovo zalaganje za Jugoslaviju i izrazio nadu da će ga svi *lojalni građani Hrvatske podržati*.⁷³⁶

⁷³⁶ Svetislav SPASOJEVIĆ, „Gost NIN-a, Borislav Mikelić“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2046., 18. ožujka 1990., 12 -15.

U izvještavanju o zboru na Petrovoj gori tisak je vidljivo naglašavao navodnu jugoslavensku komponentu i inzistirao na potenciranju međunacionalne ravnopravnosti i jedinstva, što doista, kad se skup sagleda u cjelini, nije bila predominantna tema, već je upravo suprotno, skup bio prvenstveno srpski. No isticanjem jugoslavenskog karaktera skupa tisak je stvarao umjetnu protutežu HDZ-ovom saboru u „Lisinskom“, prikazujući na taj način Srbe okupljene na Petrovoj gori kao pobornike Jugoslavije i bratstva i jedinstva, a Hrvate u „Lisinskom“ kao ekstremne nacionaliste i sljednike ustaškog pokreta. Prezentirana slika stvarala je tako opći dojam da su Srbi za Jugoslaviju i za bratstvo s Hrvatima dok s druge strane Hrvati žele stvoriti novu Nezavisnu Državu Hrvatsku u kojoj bi ponovno ubijali Srbe. Dnevni je tisak, stoga, u prvom momentu posve ignorirao ili negirao činjenicu da je na skupu bilo velikosrpskih parola te da se Hrvatima uzvikivalo „ustaše“ pa su hrvatski mediji optuživani za lažno izvještavanje. *NIN* kao tjednik, koji o Petrovoj gori piše prvi put gotovo tjedan dana kasnije, te činjenice više nije mogao ignorirati jer jasno je da se unutar tjedan dana dostupnost informacija s raznih strana povećala. *NIN* stoga pribjegava drugoj taktici pa priznaje da je neprihvatljivih parola i ikonografije bilo, ali prikazuje to kao raritet tvrdeći da je Televizija Zagreb tendenciozno snimala upravo takve skupine ne bi li jugoslavenski skup proglasili srpskim. Uz to, kroz izvještavanja o zboru na Petrovoj gori uočljiv je i nastavak propagandne taktike zastrašivanja građana srpske nacionalnosti tezom o kontinuitetu politike NDH. Isticanjem takve teze, uz paralelno nabranje i isticanje ustaških zločina, oslikano brojnim etiketiranjima poput „stravično“, „monstruozno“, „krvavo“ i neotradicionalizmima poput „ustaše“ ili „doglavnik“ poticalo se i buđenje iracionalnih strahova od svakog oblika eventualne buduće hrvatske države. S druge strane, pozivima na naoružanje, prijetnjama intervencijom Jugoslavenske narode armije, pogotovo kad one dolaze od strane visokog dužnosnika – člana Centralnog komiteta saveznog Saveza komunista, uobličavala se atmosfera straha i kod hrvatskih građana koji bi glasali za političku opciju koja je prikazana kao neprihvatljiva za srpski narod. Iz svega navedenoga, jasno jest da je tisak promovirao ideju o neprihvatljivosti pobjede ikakve stranke u Hrvatskoj koja bi nosila nacionalni predznak, dakle prije nego što je ta stranka uopće došla na vlast i, shodno tome u poziciji da donosi nove zakone i mijenja postojeće.

7. 1. 4. Učvršćivanje jedinstva u Srbiji i „osvajanje“ Kosova

Propaganda tiska u Srbiji, dotad uglavnom koncentrirana na zbivanja u Hrvatskoj, sredinom i krajem ožujka na kraće je vrijeme glavninu pažnje preusmjerila na zbivanja na Kosovu i učvršćivanje jedinstva unutar Srbije, odnosno naglašavanja ranije proklamiranog jedinstva srpskoga naroda, što se svakako reflektiralo i na zbivanja u Hrvatskoj jer se

isticanjem nacionalne homogenosti ojačavalo i samopouzdanje srpskog nacionalnog korpusa, a „rješavanjem“ kosovske situacije, omogućavalo srpskoj politici pa onda i medijima da se punom pažnjom „posvete“ Hrvatskoj. Uslijed sve učestalijih albanskih demonstracija na Kosovu, pri čemu se policija žustro obračunavala s demonstrantima, prema medijskoj slici na Kosovu se provodila propaganda i specijalni rat. Slično kao i Televizija Zagreb, prištinska je televizija optuživana da emitira izjave lažnih svjedoka i da montira snimke te tako prezentira iskrivljenu sliku kosovske situacije. *Politika* je, međutim, ustvrdila kako su godine trebale proći pa da se konačno prizna kako na Kosovu ne divlja mašina zavedenih maloljetnika za koje je dovoljan prijekor suca, već je riječ o separatističkoj pobuni u kojoj protivnik ne bira sredstva te da su sve izraženiji specijalni rat, širenje glasina i raznih dezinformacija prema kojima armija bez milosti *juri na Kosmetu jadni šiptarski narod i gazi tenkovima*, dodavši rezignirano i optužujuće: *Kada naše severozapadne republike sa radošću dočekuju i šire takve „vesti“, šta onda da očekujemo od „spoljnog neprijatelja“*. Vanjski neprijatelj, u ovom su slučaju prvenstveno Sjedinjene Američke Države, jer je poznato, kako se navodi da Albanci ondje imaju podršku nekih grupa. Takvo se američko ponašanje stavlja u kontekst globalne borbe koja se vodi protiv socijalizma pa tako onda i protiv Socijalističke Republike Srbije. Ističe se da svjetski tisak Srbiju drži pod mikroskopom i da znaju da je Kosovo ključ i faktor destabilizacije te su zato sva djelovanja specijalnog rata usmjerena na slabljenje Srbije. Što se „unutarnjeg“ neprijatelja tiče tu se u prvom redu proziva Slovenija pa se čak ističe da kad bi Srbija i rekla da joj Kosovo ne treba, Slovenci bi *graknuli* da ga Srbija nema pravo odbijati. Navodi se kako se zahvaljujući interesima *nekih delova zemlje* „goebelsovskom“ propagandom i stalnim podmetanjima iskrivljuju činjenice i plasiraju u zemlji i inozemstvu, čime se Srbiju kompromitira i iscrpljuje te se pojašnjava kako je propaganda stvaranje javnoga mijenja, pri čemu u jednoj informaciji može biti 90% istine i 10% laži i da baš ta laž bude presudna.⁷³⁷ Potonja tvrdnja doista i jest točna i doista je zanimljivo kako *Politikini* novinari i stručnjaci koje je pozivala vezano za takve i slične teme, sasvim u skladu s teorijama propagande i to na stranicama tog dnevnog lista raščlanjuju i razobličavaju propagandne taktike i mehanizme „drugih“, uopće ne računajući na to da bi se itko zapitao koristi li se i *Politika* istom taktikom. Razlog tome valja tražiti u činjenicu istaknutoj u uvodnom dijelu rada – *Politiki* se jednostavno vjerovalo.

Kako bi potkrijepili svoje tvrdnje, novinari su i dalje izdvajali razne incidente i živopisno ih prenosili svojim čitateljima, s time da su žrtve incidenata redovito bile najosjetljivije društvene skupine, kao što su starci, djeca i trudnice. Prenosi se tako, primjerice

⁷³⁷ Goran KOZIĆ, „Laži glasnice od pušaka“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27452., 11. ožujka 1990., 9.

vijest da je kod Titove Mitrovice nekoliko tisuća Albanaca koji su upravo išli na sahranu, zaustavilo Srbina Zorana Dančetovića koji je vozio svoju sestru, trudnicu u podmakloj trudnoći i pokazivali mu dva prsta, a kad ovaj nije odgovorio na isti način razbili su mu auto kamenjem i polomili sva stakla pri čemu su se, kako se naglašava, povrijeđeni vozač, trudnica i njezino dijete jedva izvukli. No niti tu nije bio kraj mukama Zorana Dančetovića jer ga je policija u civilu zaustavila na ulazu u grad i privela u zatvor pod sumnjom da se svojim automobilom zaletio i namjerno povrijedio nekoliko sudionika sahrane. Na kraju se zaključuje kako samo ostaje vidjeti nova „zverstva“ Srba nad *mirnim albanskim stanovništvom*.⁷³⁸ Propaganda tiska nije niti u ovom periodu ostala samo na ovakvim prezentacijama incidenata i uvjeravanjima u teroristička djelovanja na Kosovu, kojima se nužno antagonizirala i revoltirala javnost u Srbiji. I dalje se revno održavao stereotip o Albancima kao divljem plemenu pa tako *NIN* optužuje da se na Kosovu danju govori o demokraciji, a noću se poduzimaju terorističke akcije i dok se Srbi i Crnogorci sklanjaju kod rodbine, Albanci štrajkuju, a potom se ističe kako Srbi i Crnogorci imaju po jedno do tri djeteta dok Albanci između sedmero i desetoro i nadodaje: *Ovaj stepen civilizacijskog razvoja najbolje se vidi na ulicama gradova na Kosovu. Mnogi nemaju šta da rade, a oni koji rade nisu prilježivi*.⁷³⁹ Međutim, ono što je srpsku javnost moralo zacijelo najviše iritirati bila je afera s navodnim trovanjem djece u osnovnim i srednjim školama u Podujevu, kojoj je tisak davao puno pozornosti. Navodno su trovanju neodređenim agensom podlegla samo albanska djeca, koja su potom medicinskim, ali i privatnim vozilima transportirana prema Prištini u kliniku Medicinskog fakulteta za koju su mediji ustvrdili da je etnički čista.⁷⁴⁰ *Politika* je taj slučaj nazvala *orgijama otrovanih na klinikama*, tvrdeći da je cilj lažnih trovanja bio stvaranje panike. U klinici i oko nje nastale su ogromne gužve a liječnici s maskama na licu ispred zgrade su čekali nove ture oboljelih. Očekivala se i pomoć u lijekovima i hrani iz Slovenije. Događaj je u srpskom tisku uspoređen sa *scenom koju su albanski separatisti izveli s rudarima Starog trga*.⁷⁴¹ Kakva god pozadina bila te afere i tko god iza nje stajao, sigurno jest da je ona poslužila srpskom režimu za zadavanje završnog udaraca već i onako praktički fiktivnoj kosovskoj autonomiji, baš kao što je paraćinski slučaj iz rujna 1987., posredno, zaoštavanjem stava prema Kosovu omogućio pobjedu Miloševićeve struje.

Dana 13. ožujka održana je sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije na kojoj je ponosno istaknuto, a što je *Politika* prenijela na naslovnici, da partija koja je s

⁷³⁸ Isto.

⁷³⁹ Milan DAMJANOVIĆ, „Ne, Kosovo neće biti Albanija“, *NIN* (Beograd), g. 39., 4. veljače 1990., 11.

⁷⁴⁰ Rajko ĐURĐEVIĆ, „Trovanje animiri“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2048., 1. travnja 1990., 13. -17.

⁷⁴¹ Z. ZEJNEDI, S. TODOROVIĆ, „Orgije otrovanih na klinikama“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27465., 24. ožujka 1990., 5.

narodom povratila Srbiji državu, a srpskom narodu dostojanstvo i ravnopravnost ima zadatak da Srbiju povede putem ekonomskog prosperiteta i demokratskog života. Ujedno je na toj sjednici naglašena uloga Jugoslavenske narodne armije kao čuvara nezavisnosti i teritorijalnog integriteta i istaknuto je inzistiranje na tome da se ona bude jedinstvena oružana snaga Jugoslavije što ujedno ima značiti da u tijelima Federacije, a posebno u saveznom predsjedništvu, kao vrhovnom zapovjedništvu ne može i ne smije biti omogućeno niti proceduralno niti bilo kakvo drugo opredjeljenje kada je u pitanju teritorijalni integritet bilo koje republike, odnosno zemlje u cjelini.⁷⁴² Na taj način decidirano je poručeno da se neće tolerirati nikakvi pokušaji preuređenja savezne države ili izlaska bilo koje njezine sastavnice, a jasno je i istaknuta veza srpskog državnog vrha s Jugoslavenskom narodnom armijom. Niti dva tjedna kasnije odlučna srpska politika, koja je smatrala, ne bez temelja, da uz nju stoji srpski narod, uz to neposredno revoltiran aferom s trovanjem na Kosovu, odlučila je dugoročno riješiti svoj problem sa situacijom na Kosovu.

Srpsko predsjedništvo dana 24. ožujka, kako je istaknuto, na osnovi Ustava Socijalističke Republike Srbije donosi Odluku o preuzimanju poslova zaštite ustavnog poretka i osobne sigurnosti građana na teritoriju Kosova od strane Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove. Ujedno, javnost se obavještava da se na Kosovu uspostavlja red i mir, odnosno da s obzirom na to da SUP SR Srbije organizira i vrši poslove javne sigurnosti na tom dijelu svog teritorija, novoformirane jedinice odgovaraju Republičkom sekretarijatu.⁷⁴³ Već idućega dana *Politika* je izvijestila na svojoj naslovnici da se poslije odluke Predsjedništva na Kosovo vraća mir, uz fotografiju prištinske ulice s potpisom u kojem se kaže da su poslije odluke Predsjedništva građani mirno šetali ulicama Prištine.⁷⁴⁴ Kosovo je tako po drugi puta „pacificirano“, ali dok je prvi put izvanredno stanje na Kosovu proglašeno odlukom i pristankom saveznog predsjedništva, ovoga puta sama je Srbija preuzela apsolutno sve policijske ingerencije i to s novoformiranim jedinicama, dok su pripadnici nekih postojećih smjenjivani. U skladu s donesenom odlukom i *energičnim merama* diljem Kosova su odmah započela i brojna uhićenja, kako ih je tisak nazvao *nasilnika koji su učestvovali u napadima na građane srpske nacionalnosti*.⁷⁴⁵

Sada se umirena srpska javnost, kojoj se, kako se isticalo, *vratilo poverenje u pravnu državu* mogla posvetiti proslavi godišnjice proglašenja Ustava, činom koji je Borislav Jović

⁷⁴² „Program partije koja ima uspeh“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27455., 14. ožujka 1990., naslovnica

⁷⁴³ „SR Srbija preuzima zaštitu ustavnog poretka na Kosovu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27466., 25. ožujka 1990., naslovnica

⁷⁴⁴ „Mir se vraća na Kosovo“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27467., 26. ožujka 1990., naslovnica

⁷⁴⁵ „Za jedan dan otkriveni i privedeni mnogi nasilnici“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27468., 27. ožujka 1990., naslovnica.

tom prigodom, na svečanosti u Sava –centru nazvao događajem od istorijskog značaja za Srbiju i Jugoslaviju, naglasivši kako je u Jugoslaviji neophodno i bezuvjetno, svugdje i bez izuzetaka zaustaviti kršenje Ustava Jugoslavije.⁷⁴⁶ Tom prigodom, Srbiju je posjetila i delegacija Bosne i Hercegovine, koja je istaknula da je jedinstvo Srbije uvjet za stabilnost Jugoslavije i izrazila svoju punu suglasnost s *merama pravne države na Kosovu*. Godišnjicu ustava obilježio je, dakako, i Slobodan Milošević polaganjem vijenca na spomenik Neznamom junaku na Avali rekavši: *Srbija odaje poštu Neznamom junaku na svoj prvi Dan Republike, ponosna na svoju prošlost i sigurna u svoju budućnost koju je čvrsto uzela u svoje ruke konačno i zauvek.*⁷⁴⁷

Srbija se, nakon tih svih događaja, doista mogla unijeti u slavljeničko raspoloženje, odnosno srpski je narod morao osjećati sigurnost i povjerenje u svoju vlast, koja je, eto, napokon odlučno riješila kosovski problem. Kao što je bio slučaj sa zavodjenjem izvanrednog stanja u proljeće 1989., srpska javnost doista nije imala puno razloga niti motiva pitati se krše li se na tlu Kosova ljudska prava Albanaca, jesu li brojna uhićenja opravdana i kako se srpska policija, nakon preuzimanja punih ovlasti na Kosovu ophodi prema albanskom stanovništvu. Zahvaljujući aktivnoj ulozi medija, ona je mogla vjerovati da se na Kosovu zavodi red na korist svih njegovih građana i da se policija obračunava s nasilnicima i teroristima. Osim toga, Srbija se, izjavama svojih dužnosnika, a i pojedinih, u tom momentu Srbiji sklonih, predstavnika republičkih i pokrajinskih vodstava, nametnula i predstavila kao čuvarica Jugoslavije i k tome još uz sebe kao jamca teritorijalnog integriteta vezala Jugoslavensku narodnu armiju čime je zapravo uputila prijetnju republikama koje su imale secesionističke težnje.

⁷⁴⁶ „Događaj od istorijskog značaja za Srbiju i Jugoslaviju“, *Politika*, g. 87., br. 27469., 28. ožujka 1990., naslovnica.

⁷⁴⁷ M. VUJOVIĆ, „Program koji donosi mir na Kosovo“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27470., 19. ožujka 1990., naslovnica.

7. 1. 5. Izborna pobjeda HDZ-a i njezini odjeci

Nakon kratkog „kosovskog intermezza“ i proslave novo-uspostavljenog Dana Republike, mediji su ponovno glavninu svoje pažnje mogli usmjeriti na Hrvatsku i izbore koji su se ondje odvijali. Kako se datum izbora približavao, članci koje je karakterizirala protuhrvatska kampanja bili su sve učestaliji. Koristila se svaka prigoda da se podsjeti na razdoblje Nezavisne Države Hrvatske pa tako povodom obljetnice bombardiranja Beograda 6. travnja,⁷⁴⁸ *Politika* objavljuje članak naslova: *Samo su Srbi bili spremni da brane Jugoslaviju*, da bi odmah u glavi članka istaknula: *Za to vreme, zabeleženo je u Gebelsovom dnevniku, Zagreb je pripremao svečani doček Hitlerovim jurišnicima*. Osim toga, nastavljeno je s uvjeravanjima u ugroženost Srba, uz svesrdnu potporu pojedinih političara iz trenutnog saziva Hrvatskog sabora. Tako *Politika* desetak dana uoči izbora objavljuje članak dramatičnoga naslova: *Stanje u Hrvatskoj preti da se dosadašnje jednoulje pretvori u bezumlje*. Bile su to riječi Sime Rajića, potpredsjednika Izvršnog vijeća Sabora. U članku se ističe i da je prema izvještaju Odbora za međunacionalne odnose Sabora u Hrvatskoj došlo do pogoršanja međunacionalnih odnosa, s daljnjim negativnim tendencijama u izražavanju nacionalne isključivosti i mržnje prema pripadnicima druge nacije, vjere i političke opredijeljenosti. Navodi se i da su prisutni čak i fizički obračuni, prijjetnje, pozivi na iseljavanje, srknavljenje nadgrobnih spomenika i spomen-obilježja borcima i žrtvama NOR-a te da su učestali i napadi na Jugoslavensku narodnu armiju i pripadnike službe unutarnjih poslova te na vodeće ljude u Republici i Federaciji.⁷⁴⁹ Istoga dana objavljen je i izvještaj s predizbornog skupa HDZ-a u Sisku pod naslovom *HDZ napada Borislava Mikelića* u kojemu se odmah u glavi članka ističe da je za ovog člana CK SKJ rečeno da igra *petokolonašku polku, a Srbima u Hrvatskoj poručeno da se mogu vratiti otkuda su i došli prije pet vekova*. Riječi koje je *Politika* istaknula izgovorio je, kako se navodi Ivan Bobetko, član središnjeg odbora HDZ-a iz Zagreba. On je u svom govoru, kako se dalje objašnjava u jednom navratu poručio Srbima u Hrvatskoj da ne smiju dopustiti biti ugarak kojim će drugi paliti vatru u Hrvatskoj, a drugi puta im se obratio rečenicom: *Turci su davno otišli, ako vam se ovde ne sviđa, možete se i vi vratiti*.⁷⁵⁰

⁷⁴⁸ Maks ERENRAJH, „Samo su Srbi bili spremni da brane Jugoslaviju“, *Politika* (Beograd), g. 87. br. 27477., 6. travnja 1990., 11.

⁷⁴⁹ R. DMITROVIĆ, „Stanje u Hrvatskoj preti da se dosadašnje jednoulje pretvori u bezumlje“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27485., 13. travnja 1990., 11.

⁷⁵⁰ R. DMITROVIĆ, „HDZ napada Borislava Mikelića“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27485., 13. travnja 1990., 13.

Odjeci i reagovanja su također intenzivirali kampanju protiv HDZ-a i Franje Tuđmana pa se objavljuju članci poput *Tuđmanovo pretvaranje Muslimana u „islamske Hrvate“*⁷⁵¹ ili *Tuđman se uključuje u san o „velikoj Hrvatskoj“*⁷⁵² u kojima se tvrdi da Tuđman teži uspostaviti granice Nezavisne Države Hrvatske u čijem bi se sastavu onda našla cijela Bosna i Hercegovina i dijelovi Srbije te da pripadnicima muslimanske nacije nudi da dobrovoljno prihvate genocid sami nad sobom putem dobrovoljne asimilacije.

Izbori u Hrvatskoj održani su u dva kruga - prvi 22. i 23. travnja i drugi 6. i 7. svibnja. Tisak je u dane izbora izvještavao prilično detaljno o rezultatima izbora u pojedinim dijelovima Hrvatske, a posebna se pozornost posvećivala izbornim rezultatima na područjima gdje su Srbi živjeli u znatnijem broju. Tih dana, dok se održavao prvi krug izbora, nisu se još donosili nikakvi sudovi niti komentari već su članci, a sukladno tome i naslovi bili čisto informativne naravi. No nakon HDZ-ove pobjede u prvom krugu, *NIN* se na naslovnici na kojoj je istaknuta hrvatska zastava s grbom i uzdignuti plakat Franje Tuđmana, pita: *Zašto pobeđuje Tuđman?* U istoimenom članku, autor teksta – analitičkog osvrta na izborne rezultate čestita hrvatskom narodu na prvim održanim višestranačkim demokratskim izborima. Za pobjedu HDZ-a napominje da nije iznenađujuća za ikoga tko doista poznaje političke prilike u Hrvatskoj, ali da iznenađuje tako premoćna pobjeda. Ističe da je među hrvatskim i *hrvatskijim* strankama, pobijedila *najhrvatskija* te da je hrvatska prekinula sa svojom „*šutnjom*“ i *progovorila na sav glas*. Pobjedi HDZ-a su, ističe autor, pridonijeli i inercija hrvatskog saveza komunista, ali i mediji za koje kaže da su se *gotovo ugradili* u HDZ-ovu pobjedu. Navodi da se godinama u hrvatskim medijima *neviđenom propagandom halabukom* stvarala gotovo ksenofobična situacija u Hrvatskoj te da je pred izbore hrvatskim čitateljima izgledalo kao da će svakoga časa u Hrvatsku banuti naoružane četničke horde.⁷⁵³

Na dan održavanja drugog kruga izbora, u *Politici* je objavljen intervju s Jovanom Raškovićem pod veliki naslovom *Probuđeno nacionalno biće Srba u Hrvatskoj* u kojem Rašković ističe kako će Srbi u Hrvatskoj tražiti da ih i drugi priznaju kao narod te da su odlučno i decidirano protiv špekulacija o državi srpskog naroda u Hrvatskoj i da će Srbi u Hrvatskoj uvijek biti za Hrvatsku kao svoju domovinu, ali će biti kritični prema svakom lošem režimu. Iako odbivši ideju o stvaranju srpske države, Rašković je u podužem intervjuu, zamoljen da se osvrne na aktualnu problematiku Srba u Hrvatskoj, rekao da je glavni cilj njegove stranke vratiti politički integritet svom narodu te da bi najveći domet SDS-a bio kad

⁷⁵¹ Midhat MURADBEGOVIĆ, „Tuđmanovo pretvaranje Muslimana u „islamske Hrvate“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27489., 13

⁷⁵² Midhat MURADBEGOVIĆ, „Tuđman se uključuje u san o „velikoj Hrvatskoj“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27490., 19.

⁷⁵³ Milorad VUČELIĆ, „Zašto pobeđuje Tuđman?“, *NIN* (Beograd), g.39., br. 2052., 29. travnja 1990., 9 -11.

bi ostvarila izborne pobjede u desetak općina u kojima srpsko stanovništvo predstavlja većinu jer bi tako stvorili jedan prostorni i politički aglomerat u kojem bi utjecaj nacionalnog bića Srba u Hrvatskoj bio visok i koji bi ujedno bio baza otpora u slučaju *moćnih srbofobnih projekata budućeg Sabora*. Na taj bi se način, ustvrdio je Rašković, uspostavio i princip moralnog prava Srba u Hrvatskoj te bi to bio teren na kojem bi se počela ostvarivati kulturna autonomija. Na novinarsko pitanje: *Samo kulturna?*, Rašković potom odgovara da autonomiju smatra vrlo dinamičkom pa će ukoliko bude *srbofobičkih pritisaka*, Srbi potražiti zaštitu i u prostoru autonomije. Za svoju stranku Rašković je istaknuo da se pretvorila u štit i politički mač Srba u Hrvatskoj. Rašković je, odgovarajući na pitanje što će biti sada kada je sa HDZ-om *pobedio etnocentrizam* rekao da nije pobijedilo ustaštvo i da ma koliko bilo *srbofobičnog strujanja* iz političkog bića HDZ-a tu stranku ne smatra ustaškom niti smatra da će se formirati ustaška Hrvatska te da, iako se srpski narod u Hrvatskoj boji ustaškog genocida, njega više neće i ne može biti, kao što nakon izbora neće biti niti otvorene agresije u Hrvatskoj prema srpskom narodu.⁷⁵⁴

O izbornoj pobjedi HDZ-a tisak je izvijestio, kao i nakon prvog kruga, relativno objektivno i suzdržano, bez značajnijih komentara i ne upuštajući se u tumačenje posljedica, što i onako nije niti imalo smisla budući da su posljedice predviđane i tumačene i onako i prije izbora. Štoviše, prije objave službenih rezultata *Politika* pod neutralnim naslovom *Većinu u saboru, možda i dvotrećinsku dobio HDZ* ističe da je Tuđman potvrdio spremnost da Srpskoj demokratskoj stranci ponudi jedno dužnosničko mjesto u Saboru ili izvršnom vijeću.⁷⁵⁵ Pomno su se, ali isto tako, bez komentara, pratili rezultati SDS-a, odnosno njihove izborne pobjede u pojedinim izbornim jedinicama. No, znakovit je postizborni posjet Jovana Raškovića Beogradu o kojem se izvijestilo pod naslovom *Ne prihvatamo Tuđmanovo stanovište slobode* i koji se održao niti tjedan dana nakon Raškovićeve, prema budućoj vlasti donekle pomirljivog, intervjuu u *Politici*. Rašković je u Beograd otputovao na osnivačku skupštinu beogradske podružnice SDS-a. U članku se navodi da su Skupštini prisustvovali brojni poznati javni i kulturni djelatnici te da je Jovan Rašković pozdravljen burnim pljeskom. Rašković je okupljene izvijestio o svom prvom susretu s Franjom Tuđmanom i istaknuo da je HDZ-u pružio ruku pomirenja, svjestan svih razlika i rizika za njegovu stranku i srpski narod te da Tuđman i HDZ mogu u tu ruku pljunuti ili je čvrsto prihvatiti. Da li će *plebiscit* hrvatskog naroda izražen na izborima donijeti mir Srbima i institucionalno priznavanje

⁷⁵⁴ Radovan KOVAČEVIĆ, „Probuđeno nacionalno biće u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27506., 6. svibnja 1990., 8.

⁷⁵⁵ R. ARSENIĆ, R. DMITROVIĆ, „Većinu u Saboru, možda i dvotrećinsku, dobio HDZ“, *Politika* (Beograd), g. 27510., 10. svibnja 1990., 13.

srpskog nacionalnog bića u Hrvatskoj, istaknuo je, teško je reći, dodavši k tome da je ta ruka i gesta amnestije, možda prerane, *srbofobičnoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici*. Rašković je okupljenima objasnio da se njegova stranka zauzima za slobode građana dok Tuđman zastupa etnički koncept slobode, koji SDS ne može prihvatiti te je istaknuo da je i Tuđmanu na njihovom sastanku rekao: *Nećemo prihvatiti onu slobodu, koju nam nude stranke, već onu za koju će se srpski narod u Hrvatskoj sam izboriti*, čime je de facto poručio da SDS svoje ciljeve uopće nema namjeru ostvarivati unutar političkog dijaloga i regularnih tijela vlasti.

Na osnivačkoj skupštini, uz Raškovića je govorio i Jovan Opačić, čiji je govor bio znatno oštrije retorike pa je tako rekao da će se SDS boriti za ukidanje svih vrsta monopola i za uspostavljanje vladavine naroda, naglasivši da srpski narod nije nikada bio sluga pa to neće biti niti sada. Ustvrdio je, pritom, da jedino federativna država može biti prava garancija za srpski narod i ostale narode koji u njoj žive te upozorio ili bolje reći zaprijetio: *Tri milona žrtava dao je srpski narod u oba rata. Države se ne stvaraju, ali i ne gube bez borbe. Varaju se oni koji misle da menjaju granice Jugoslavije za zelenim stolom* i pojasnio da Srbima nije potrebna Jugoslavija u kojoj se srpsko ime ne bi moglo slobodno i s ponosom izgovarati. Naposljetku, kako se u članku navodi, nakon što je okupljene pozdravio u ime Udruženja književnika Srbije Borislav Mihajlović, za govornicu se popeo *Politikin* novinar Stevan Zec (autor većine protuslovenskih članaka u vrijeme snažne kampanje protiv te republike u prosincu 1989., nap. a.). Njegov su govor, kako se objašnjava prekinuli pojedini građani skloni strankama antikomunističkih ideja, što je, kako autor članka ističe, malo pokvarilo atmosferu skupa.⁷⁵⁶

Pokušaj održavanja govora Stevana Zeca, samo je još jedno u nizu već navedenih svjedočanstava o aktivnoj umiješanosti pojedinih novinara *Politikine* izdavačke kuće u politiku, koje pokazuje da se njihova podrška ciljevima srpskoga režima nije očitovala samo u bezrezervnoj podršci koju su mu davali svojim pisanjem, već i izravnim političkim aktivizmom. Osnivačka skupština SDS-a u Beogradu, s druge strane, zorno prikazuje politiku koju je vodio dio srpske manjine u Hrvatskoj. Postalo je jasno da se ona veže uz Beograd, iako na skupu, dakako, nije bilo službenih predstavnika vlasti. Upućene su poruke, kojima je jasno i nedvosmisleno rečeno da Srbi svoja politička htijenja i svoj položaj u Hrvatskoj imaju namjeru rješavati izvaninstitucionalno, a unatoč prethodno naizgled pomirljivim stavovima Jovana Raškovića, unatoč i kasnijoj tvrdnji o pružanju ruke HDZ-u, on tu stranku ipak naziva *srbofobičnom*. Pružena ruka tako u stvari sasvim očito predstavlja samo lažni alibi za

⁷⁵⁶ M. PEŠIĆ, "Ne prihvatamo Tuđmanovo stanovište slobode", *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27513., 13. svibnja 1990., 6.

pokretanje jedne politike, koja s proklamiranim slobodama, ravnopravnosti, pa i jugoslavenskom idejom nije imala više baš ništa zajedničkoga.

Cijelo razdoblje otkada su najavljeni, odnosno raspisani izbori u Hrvatskoj, tisak se svesrdno trudio prikazati politiku stranaka koje su nosile nacionalni predznak kao nacionalističku i šovinističku, s time da se u glavnini takva kampanja vodila protiv HDZ-a. U tu svrhu, posezalo se u prošlost, srpska se javnost podsjećala na patnje koje je njezinom narodu nanio režim NDH da bi se potom između tog režima i HDZ-a stavljala znak jednakosti i tako poticala ozračje straha i ugroženosti kod srpskog naroda u Hrvatskoj i osim toga zabrinutost građana Srbije za svoje sunarodnjake, kao i revoltiranost uslijed koje bi im se nametala ideja da svoje sunarodnjake treba zaštititi. Pri tome se posezalo za cijelim spektrom retoričkih sredstava, snažnim negativnim etiketiranjem poput „monstruozno“, „genocidno“, „najkrvavije“, kovanicama poput „srbofobija“, „srbofobični“, „etnocentrizam“, „frankovački pogromi“, „jaka ustašija“, „tuđmanovci“. Ključni moment za medijsku propagandnu kampanju bio je Sabor HDZ-a u Dvorani Vatroslava Lisinskog, a prvenstveno dio, iz konteksta izdvojenog, Tuđmanovog govora u kojem je spomenuo da je NDH između ostaloga bila i izraz težnje hrvatskog naroda za svojom državom. To je poslužilo kako bi se javnost uvjeravalo da se HDZ u svom djelovanju poziva na zasade Nezavisne Države Hrvatske i da time opravdava genocid koji je za vrijeme njezina trajanja počinjen nad srpskim narodom pa naposljetku i da bi se javnost zastrašivalo da će se taj genocid ponoviti ukoliko ta stranka osvoji vlast. Iako se Franjo Tuđman, u svom govoru, između ostaloga u nekoliko navrata pozivao na ZAVNOH, decidirano se tako izjasnivši da politiku i program HDZ, između ostalog gradi i na načelima AVNOJ-a i *zavnohofske Hrvatske* i ističući *povijesne zasluge zavnohofske Hrvatske*, niti jedan od analiziranih listova nije to prenio, tako da javnost u Srbiji uopće nije mogla imati punu i zaokruženu sliku tog govora, već jednu iskrivljenu, koja je kao takva doista mogla djelovati revoltirajuće. Učestalo ponavljana teza, sasvim u skladu s jednim od Goebbelsovih propagandnih načela prema kojima jednu lažnu tvrdnju treba ponavljati dok ne postane istinita, jednom kad je zaživjela i kad je kao takva prihvaćena u javnosti više se nije dovodila u pitanje - postala je jednostavno podloga i argument za sve daljnje članke na istu temu. Sudeći prema porukama koje su proizlazile iz brojnih članaka takve i slične tematike bilo je jasno da je svaka nova hrvatska vlast za Srbe u Hrvatskoj neprihvatljiva, jednako kao i svaki drugi oblik uređenja države te da oni ne mogu imati povjerenja u novu hrvatsku vlast, već jedino sami u sebe, čemu su u prilog išli i pozivi na naoružanje, a naposljetku i na oružani otpor u slučaju pokušaja promjene državnog uređenja.

7. 2. Predvečerje srpske pobune u Hrvatskoj (svibanj – kolovoz 1990.)

7. 2. 1. „Slučaj Maksimir“

Nakon provedenih prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj, dobrim dijelom vjerojatno zahvaljujući i medijskoj kampanji koja se sustavno provodila protiv Hrvatske, antagonizam dijela srpske javnosti prema Hrvatskoj se povećavao, a s druge strane je sve više maha uzimala i ideja stvaranja proširene srpske države. Redovitim izvještavanjem o „ugroženosti“ i „teškom položaju“ srpskog naroda u Hrvatskoj te predviđanjem opasnosti po Srbe od nove vlasti, Hrvati, koji su tu vlast izabrali, sve više postaju neprijatelji. Medijskim naporima, osim toga, valja pridodati još i brojne govore pojedinih oporbenih političara u Srbiji, od kojih su neki i otvoreno zazivali stvaranje Velike Srbije. Tako je primjerice Svetislav Milošević, vođa Jugoslavenske radikalne zajednice zahtijevao ukidanje federacije uz poruku: *Mi nećemo dozvoliti da Srbi u Hrvatskoj dođu pod udar vrlo vjerojatnog ustaškog režima u toj republici.* Mirko Jović, čelnik Srpske narodne obnove na predstavljanju svoje stranke u Pančevu rekao je da je jadranska obala oduvijek bila srpska, od Bojane do Rijeke, a da su najveće srpske luke Split i Rijeka.⁷⁵⁷ Vuk Drašković na predstavljanju programa svoje stranke u Sremskim Karlovcima 12. svibnja, pred 2500 okupljenih održao je, kako su *Večernje novosti* prenijele *vatreni govor* u kojem je, između ostalog rekao: *Mi smo dva puta iskrvarili za državu kojoj je ime Jugoslavija i ona je najveća grobnica srpskog naroda* i pojasnio da Srpski pokret obnove nije protiv Jugoslavije, ali je protiv *antisrpske Jugoslavije* da bi se potom, kako je i novinar istaknuo, *očito gubeći kompas i zaboravljajući program svoje stranke*, založio da se na području Hrvatske, od Baranje, dijelova Slavonije, Korduna, Banije i sjeverne Dalmacije formira pokrajina pod nazivom Srpska krajina, a predložio je i da Istra dobije autonomni status te da se vrati *vekovni autonomni položaj Dubrovnika, koji nikada do 1945. nije bio u Hrvatskoj.*⁷⁵⁸ Hrvatska je javnost za ovakve izjave i govore saznavala iz svog tiska, što je isto tako nužno stvaralo antagonizam.

U takvom je ozračju, tek nekoliko dana nakon izborne pobjede HDZ-a u Zagrebu, 13. svibnja 1990. trebala biti odigrana utakmica između Dinama i beogradske Crvene zvezde. Tom je prilikom u Zagreb doputovala velika skupina Zvezdinih navijača –Delija predvođenih Željkom Rožnatovićem Arkanom. Već tijekom prijepodnevnih sati ti su navijači napravili brojne izgrede na zagrebačkim ulicama i trgovima, pri čemu policija nije niti jednom intervenirala. Još veće neredе izazvali su na samoj utakmici. Pjevali su četničke pjesme poput:

⁷⁵⁷ „Maske padaju u srbijanskih demokrata“, *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 21.

⁷⁵⁸ M. STEFANOVIĆ, „Drašković prekraja granice“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23847., 13. svibnja 1990., 4.

*Druže Tito, druže Tito, tebe Srbi lažu, oni vole, oni vole đenerala Dražu.*⁷⁵⁹ Odjednom su, bez ikakva neposrednog povoda na južnoj tribini, gdje su bili smješteni, počeli uništavati sjedala i razbijati sve što im se našlo na putu, izazivajući tučnjavu s navijačima Dinama – Bad Blue Boysima. Policija nije intervenirala dok su Delije napadale malobrojne Dinamove navijače na svom dijelu tribine, već je štoviše, napadače štitila, dok je na Bad Blue Boyse, koji su s druge, sjeverne tribine krenuli preko terena obračunati se s Delijama, nasrnula nemilosrdno batinanjem, a potom i vodenim topovima. U sveopćem metežu, tadašnji igrač Dinama, Zvonimir Boban udario je jednog policajca. Utakmica je na kraju prekinuta.⁷⁶⁰

U hrvatskoj javnosti tada se smatralo da je sve unaprijed organizirano i inscenirano kako bi navijači Zvezde u Zagrebu nastradali čime bi se dobio još jedan argument o „ustašoidnosti“ hrvatske vlasti i samoga hrvatskog naroda. S druge strane, beogradski su mediji tvrdili suprotno, da je sve izrežirala hrvatska strana. Neosporno jest da su prigodu mediji u Srbiji iskoristili kako bi svojim tvrdnjama o položaju Srba u Hrvatskoj i percepciji Srbije pridodali još jedan argument. *Politika* tako objavljuje članak pod naslovom *Maksimirska vatra mržnje* i tvrdi da je sukob među navijačima, koji je imao nacionalističko obilježje unaprijed pripremljen. Novinar, kojem zbog njegove, na prethodnim stranicama spomenute aktivnosti, valja i ovdje istaknuti ime – Stevan Zec, u članku je ustvrdio da su navijači Dinama još i prije utakmice po ulicama grada legitimirali čak i slučajne prolaznike, tražeći među njima Srbe po porijeklu ili mjestu stanovanja. Zbog činjenice da je HDZ nakon ovih događaja uputio Izvršnom vijeću Sabora zahtjev da se smjene svi odgovorni u zagrebačkom SUP-u i republičkom SUP-u, novinar je zaključio da je sve isplanirano kako bi se dobili argumenti za smjene u policiji, jer da je Tuđman još u predizbornim govorima isticao da je u tijelima državne sigurnosti nedopustivo velik broj Srba. Osim toga, autor teksta je ustvrdio da su *sve ptičice iz gore* znale da će se na utakmici dogoditi nešto loše, bolno i krvavo te da su nereda i prekid utakmice najavljivali organizirani navijači Dinama, *koji sami sebe nazivaju plavi loši dečki*. Što će se dogoditi, tvrdi se dalje, znale su i odgovorne službe, ali to nisu htjele spriječiti te se ističe da je evidentno da bi do ekscesa na stadionu došlo sve da ondje nije bilo niti jednog navijača Crvene zvezde. Bio je potreban nered, objašnjava autor čitateljima, ne zbog navijača, već nereda radi, a navijači gostujućeg tima, ni malo manje spremni na tuču i kaos samo su svojim sudjelovanjem „uveličali“ događaj. Na kraju se za nered proziva i sam Franjo Tuđman. Autor je naglasio da *najnoviji hrvatski vođa* ima

⁷⁵⁹ Misli se na vođu četničkog pokreta iz Drugog svjetskog rata Dražu Mihajlovića.

⁷⁶⁰ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 661 -662.; *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 23., HMDCDR, Zbirka videozapisa, dvd. br. 221.

izvanredan uvid, iskustvo i znanje u zloupotrebama nogometa u političke svrhe, ističući kako mu već skoro trideset godina navijači beogradskog Partizana ne mogu oprostiti i zaboraviti što je kao čelnik tog popularnog kluba odlučio da umjesto dotadašnjih plavo-crvenih dresova igrači nose crno-bijele. Dalje se navodi da je Tuđman ušao izravno u „bubreg“ Dinamu pred proljetnu utakmicu Dinama i Partizana na maksimirskom stadionu. Nakon što je već ranije platno osigurao da navijači *Bad Blue Boysa* kolektivno postanu članovi HZD-a, o čemu svjedoče zastave s takvom parolom, uvjerava autor, Tuđman je platio i NK Dinamu za reklamiranje političkih parola svoje stranke pa je potom u pratnji tjelohranitelja i došao na stadion da bi *pobrao* aplauz od 50 000 navijača. Na kraju, autor zaključuje kako je od političara na već višestranačkoj sceni, Franjo Tuđman prvi shvatio da se politika stvarno ne odigrava na sjednicama, u velikim i skupim kongresnim centrima, domovima sindikata i sl., već i na tribinama stadiona te predviđa kako neće biti čudno ako u nadolazećim danima za *maksimirsku stravu* odgovornima budu proglašeni navijači Crvene zvezde i policija.⁷⁶¹ Franjo Tuđman je tako, nakon što je bio optuživan kao štovatelj i stvaratelj nove Nezavisne Države Hrvatske, kao „prekrajac“ granica Bosne i Hercegovine i prijatnja srpskom narodu u Hrvatskoj u beogradskom tisku postao i organizator nereda na utakmicama.

Mora se istaknuti da je u prilog tvrdnjama o odgovornosti Dinamovih navijača govorilo i izvješće Izvršnog vijeća Hrvatskog sabora, u kojem je zaključeno da Crvena zvezda nije organizirano dovela navijače iz Beograda pa prema tome ne može snositi niti nikakvu odgovornost za nered (!) i u kojem se veći dio krivnje pripisuje Dinamovim navijačima. Dakako, da je *Politika* dijelove izvješća objavila i to pod velikim naslovom *Navijači Dinama započeli kavgu*.⁷⁶² *Odjeci i reagovanja* ovaj su događaj obilježili pismom čitatelja pod naslovom *Zar opet nasilje*, koje je bilo ilustrirano karikaturom u tri slike – na prvoj obična nogometna lopta, na drugoj nogometna lopta u obliku kamena, a na trećoj nogometna lopta kao mrtvačka lubanja. Autor se pisma pita zašto smo osuđeni u 21. stoljeću gledati divljaštva i ispoljavanje najnižih ljudskih strasti te pojašnjava da to namjerno neće nazvati životinjskim ponašanjem jer se koliko je poznato niti jedna životinja nije nikada ponašala *kao ove dvonožne, što smo imali prilike videti na Dinamovom stadionu*. Događaje u Maksimiru autor opisuje kao *sadističko divljanje sa jasnim ciljem da se neprijatelj liši života ili teško povredi* pa ističe kako se HDZ opet oglašava na stadionu, prvi put reklamom na stadionu, a sad *krvoprolicem* koje nitko nije niti pomislio spriječiti. *Historija nas podseća kako završava sve što ovako počinje*, upozorava autor i savjetuje da se barem na dvije godine ukinu utakmice

⁷⁶¹ Stevan ZEC, „Maksimirska vatra mržnje“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 29515., 15. svibnja 1990., 11.

⁷⁶² R. D., „Navijači Dinama započeli kavgu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 29515., 15. svibnja 1990., 11.

Prve nogometne lige i da se ne ide na Svjetsko prvenstvo: *Zar da ceo svet prenese kako na radnike obezbeđenja naši fudbaleri nasrću s ubilačkim namerama.*⁷⁶³

NIN za razliku od Politike uopće o ovom događaju nije izvještavao unisono, već ovisno o profesionalizmu pojedinih njegovih novinara pa je sam događaj kroz nekoliko članaka predstavljen različito. Na samoj naslovnici, iznad fotografije Jovana Raškovića, koji je ponovno dao intervju tom tjedniku na temu participiranja ili neparticipiranja Srba u budućoj hrvatskoj vlasti, nalazila se fotomontaža sastavljena od dijelova maksimirskih prizora uz naslov *Fudbal i nasilje - taoci kirugije igre*. U članku pod tim naslovom, novinar se obrušava na sve podjednako i sarkastično primjećuje da je, kad Jugoslavija i onako već po mnogočemu podsjeća na *banana-republiku usred Evrope*, najnormalnije imati i nogometni rat između Hrvata i Srba, odnosno mini verziju građanskog rata. Ističe da uopće nema smisla tražiti krivca niti istraživati tko je prvi počeo jer za masovne fizičke obračune nogometnih dijelova dvije nacije nužno potrebna dva krivca. Obje navijačke skupine autor naziva paramilitarnim organizacijama po kojima se okupljaju narkomani i nasilnici *spremni na ritualno linčovanje drugih usled opće reprimtivizacije života.*⁷⁶⁴ Drugi, sličan članak naslovljen je *Generalna proba masakra*. Ovdje autor ističe da samo pukom srećom u Maksimiru nije bilo ljudskih žrtava, ali upozorava da će smrtnih slučajeva uskoro biti, samo neće biti nogometa jer je on *generalnom probom masakra u Maksimiru dosegao svoj trenutni metaforički zenit posle koga se gase svetla*. Kako se navodi, više nije u pitanju nogomet i njegova regularnost, već se radi o tome da je *strast za ubijanjem konačno puštena s lanca*. I ovdje se ističe da je deplasirano tražiti krivca za *zagrebački skandal.*⁷⁶⁵ No, uz relativno uravnotežene, iako prilično dramatične prikaze, objavljen je i članak, sadržajem sličniji *Politikinim* interpretacijama pa čak i ponešto radikalniji, naslovljen *Hrvatski pendrek u hrvatskoj ruci*. Ovdje autor objašnjava kako je još u poslijeratnim godinama stvoreno uvjerenje da je služba unutrašnjih poslova Hrvatske srpska organizacija te demantirajući takve teze ističe da je policijska ili vojna služba bila srpskim mladićima iz nerazvijenih krajeva jedina šansa da završe školovanje, budući da je policijsko i vojno bilo besplatno. Potom upozorava na suvremeno promoviranje takve teze nakon „*demokratskih promjena*“ te navodi da su *hrvatski nacionalisti*, inspirirajući se totalitarističkim ideologijama, neophodnost hrvatske samostalnosti projicirali *kroz optiku filozofije krvi i tla* i kroz tumačenje da svi institucionalni oblici *kroatocentrične države* moraju biti u hrvatskim rukama te dodaje da se varaju oni koji misle da je zalaganje za čišćenje

⁷⁶³ Đorđe SIMOVIĆ, „Zar opet nasilje“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 29515., 15. svibnja 1990., 15.

⁷⁶⁴ Slobodan RELJIĆ, „Fudbal i nasilje - taoci kirugije igre“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2055., 20. svibnja 1990., 8 -10.

⁷⁶⁵ Bogdan TIRNANIĆ, „Generalna proba masakra“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2055., 20. svibnja 1990., 12.

hrvatske milicije od srpskih elemenata staro tek godinu dana jer ono živi onoliko dugo koliko „hrvatski čovjek“ u poslijeratnom vremenu sanja o hrvatskoj državi. Maksimirski je događaj, prema autoru, Televizija Zagreb obradila još istoga dana *onako kako se moglo očekivati*, tisak je idućih dana javnosti nametao zaključak da su *zvezdaši* i *milicija* krivi za nered. Ističe se i kako su hrvatski mediji lažno tvrdili da je srpska milicija tukla „*nedužne hrvatske navijače*“. Autor zaključuje da je sve inscenirano od hrvatske strane kako bi se ostvarila ideja o hrvatskom pendreku u hrvatskoj ruci.⁷⁶⁶ Naposljetku *Večernje novosti* vijest o prekinutoj utakmici naslovile su *Jugo fudbal pod nogama* te retorikom sličnoj *Politikinoj* izvijestile da je *razularena masa u vandalskom nastupu, zeleni teren Maksimira pretvorila u pozornicu najnižih strasti*. I ovdje se ističe da su Dinamovi navijači prvi počeli, dok su Zvezdini to samo prihvatili, *a milicioneri bili nemoćni*.⁷⁶⁷ Dan kasnije *Večernje novosti* događaju posvećuju gotovo cijelu naslovnicu, uz naslov *Više od sramote*.⁷⁶⁸ ali i posljednju stranicu na kojoj se pod naslovom *Minut do tragedije*, navodi kako su u Crvenoj zvezdi ogorčeni manipulacijama od strane Dinama i pokušaja proboja Bad Blue Boyssa do svlačionice i naglašava se da je *energičnom intervencijom milicije sprečen proboj BBB do igrača Crvene zvezde od kojih su predstavnici službe sigurnosti tražili da beže da bi spasili glave*.⁷⁶⁹

Maksimirski je slučaj tipičan primjer instrumentalizacije vijesti u vlastitu korist. Glavnina je novinara beogradskih medija događaje u Maksimiru uspjela svojoj javnosti predočiti na sasvim drugačiji način od onoga što su gledatelji u konačnici mogli vidjeti i u televizijskom prijenosu. Zato se primjerice i ističe da je sve unaprijed pripremljeno i inscenirano u Zagrebu i da je Televizija Zagreb namjerno sve „obradila“, jednako kao što se tvrdilo i za miting na Petrovoj gori. Interpretacijama maksimirskih događanja, između ostalo je decidirano najavljena mogućnost rata između Hrvata i Srba, štoviše masakra, pri čemu je veći dio tiska hrvatske navijače prikazao kao glavne krivce za nered, dok su im ponegdje pripisivane i ubilačke namjere te su im pridjeljivani epiteti „divljaka“, „dvoonožnih životinja“, „najnižih strasti“ „ubilačkih namjera“, „divljaštva“ i sl. Bio je to do tog trenutka najekstremniji rječnik korišten za opisivanje bilo koje skupine iz Hrvatske. „Maksimir“ je tisak iskoristio i kako bi ponudio dodatne argumente svojim tvrdnjama o, po srpski narod, prijetećem karakteru nove hrvatske vlasti, koja je tek trebala biti ustoličena, ali i o prijetnji od samog hrvatskog naroda.

⁷⁶⁶ Ratko DMITROVIĆ, „Hrvatski pendrek u hrvatskoj ruci“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2055., 20. svibnja 1990., 11.

⁷⁶⁷ S. D. P. „Jugo fudbal pod nogama“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23847., 14. svibnja 1990., 3.

⁷⁶⁸ *Večernje novosti*, g. 38., br. 23848., 15. svibnja 1990., naslovnica

⁷⁶⁹ M. D. S., „Minut do tragedije“, *Večernje novosti*, g. 38., br. 23848., 15. svibnja 1990., 45.

7. 2. 2. Konstituiranje višestranačkog sabora, donošenje ustavnih amandmana u Hrvatskoj i reakcije tiska

Shodno Zapovijedi načelnika Generalštaba Oružanih snaga o čuvanju naoružanja i municije Teritorijalne obrane od 14. svibnja 1990. Hrvatskoj i Sloveniji oduzeto je oružje njihovih Teritorijalnih obrana i smješteno u skladišta Jugoslavenske narode armije.⁷⁷⁰ Tim povodom u Zagrebu je 23. svibnja 1990. održana sjednica republičkog predsjedništva na kojoj se raspravljalo o povlačenju naoružanja u skladišta Jugoslavenske narodne armije. Konstatirano je da Predsjedništvo o tome nije bilo obaviješteno, iako je Teritorijalna obrana pod nadležnosti Republike Hrvatske. Predstavnici Armije u Beogradu na slovenske upite i prosvjede odgovorili su da naoružanje nije oduzeto, već je samo premješteno u sigurnija skladišta.⁷⁷¹ Na taj je način Hrvatska razoružana i prije nego se dogodila smjena vlasti, a Jugoslavenska narodna armija osigurala je vojnu nadmoć.⁷⁷² U to vrijeme Generalštab izdaje Komandi 5. vojne oblasti zapovijed za organizacijsko-formacijsku dogradnju Jugoslavenske narodne armije po planu „Jedinstvo - 3“⁷⁷³ što dodatno svjedoči o pripremama za eventualni oružani sukob.⁷⁷⁴ Naposljetku, Borislav Jović u svom je dnevniku vezano za oduzimanje oružja Teritorijalne obrane zapisao: *Praktično smo ih razoružali. Formalno, ovo je uradio načelnik Generalštaba, ali faktički po našem nalogu. Slovenci i Hrvati su oštro reagovali, ali nemaju kud.*⁷⁷⁵ po čemu se vidi suglasje uspostavljeno između srpskog režima i vrha JNA. Borislav Jović., uz to, 15. je svibnja, stupio na dužnost Predsjednika Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, na mjesto svog prethodnika Janeza

⁷⁷⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. -1995., Dokumenti, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, „Zapovijed načelnika Generalštaba OS SFRJ komandama vojnih oblasti za oduzimanje naoružanja TO i način čuvanja istog“, 19.

⁷⁷¹ *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ 23.

⁷⁷² Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 29.

⁷⁷³ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. -1995., Dokumenti, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIĆ, „Zapovijed načelnika Generalštaba OS SFRJ Komandi 5. Vojne oblasti za organizacijsko-formacijsku dogradnju JNA po planu „Jedinstvo-3“, 20.

⁷⁷⁴ Prema planu „Jedinstvo“ iz 1988. Oružane snage SFRJ u ustrojbenom i zapovjednom pogledu su centralizirane. Opseg vojno-teritorijalnih organizacija je povećan pa je umjesto dotadašnjih šest armija, čije su se zone uglavnom podudarale s republičkim granicama, od kraja 1988. JNA imala tri vojne oblasti. Hrvatska je podijeljena između više zapovjedništava pa je 5. vojna oblast sa sjedištem u Zagrebu obuhvatila sjeverozapadnu Hrvatsku, Istru, Gorski kotar, Liku, Kordun i Banovinu te Sloveniju. Ostatak Hrvatske podijeljen je između 1. vojne oblasti sa sjedištem u Beogradu i Vojnopomorske oblasti sa sjedištem u Splitu.; Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija*, 22. Opširnije v. Davor MARIJAN, „Jedinstvo – posljednji ustroj JNA“, *Polemos* 6, br. 1-2, Zagreb, 2003., 11 -47. i Davor MARIJAN, *Slom Titove armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987. – 1992.*, Golden marketing – Tehnička knjiga, HIP, Zagreb, 2008.

⁷⁷⁵ Borislav JOVIĆ, *Posljednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika*, Beograd 1995., 146.

Drnovšeka.⁷⁷⁶ Dan ranije u *Večernjim novostima* objavljen je intervju s njim u kojem je izjavio da je konfederacija put razlaza, što je iskorišteno kao naslov, a istaknuto je i kako je rekao da se o eventualnom zahtjevu pojedinih federalnih jedinica za odcjepljenjem može razgovarati i da je sazrijelo vrijeme da savezna skupština donese zakone kako se to pravo može ostvariti. Naglasio je i da je pri prelasku na višestranački sustav veliku opasnost predstavlja činjenica da je došlo do raspada Saveza komunista Jugoslavije kao jedine stranke jugoslavenske orijentacije.⁷⁷⁷

Dana 30. svibnja održana je konstituirajuća sjednica prvog višestranačkog sabora. Za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske izabran je Franjo Tuđman, a HDZ je kao vodeća stranka preuzeo vlast u državi. Ujedno taj je dan proglašen Danom hrvatske državnosti pa se tom prilikom nakon zasjedanja Sabora odigrala velika svečanost na Markovu Trgu. Srpska Demokratska stranka odbila je ući u Sabor, odnosno produžila je svoju suspenziju odnosa sa Saborom, na koju se odlučila nakon insceniranog napada na svog aktivista u Benkovcu, Miroslava Mlinara, predsjednika mjesnog ogranka.⁷⁷⁸ Tada, 23-godišnji Mlinar pronađen je ranjen u Benkovcu za što su Srbi s tog područja odmah okrivili Hrvate.⁷⁷⁹ Cijeli je slučaj dobio ogromnu medijsku pažnju. *Politika* ga je nazvala atakom na cijeli srpski narod i ružnim, bezdušnim i ustaškim činom i agresijom koja upućuje na ustaštvo. Nakon što se naknadno ispostavilo da se Mlinar ozlijedio sam, njegov je slučaj naprasno nestao iz medija.⁷⁸⁰

Tisak je, dakako, pratio ove promjene u Hrvatskoj. *Večernje novosti* opširno su izvijestile o proslavi Dana državnosti u Zagrebu, manje pažnje posvećujući političkoj problematici. Tako se pod naslovom *Dukat za novu Hrvatsku*, prenose i najsitniji detalji

⁷⁷⁶ *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 23.

⁷⁷⁷ D. DAMJANOVIĆ, „Konfederacija – put razlaza“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23847., 14. svibnja 1990., 4.

⁷⁷⁸ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija*, 32.;

⁷⁷⁹ Miroslava Mlinara spominjalo se na osnivačkom skupu Mjesnog odbora SDS-a 16. lipnja 1990. u Smokoviću kod Zadra., gdje se govorilo o ujedinjenju srpskog naroda i upozoravalo da nema te sile koja će spriječiti taj proces renesanse srpskog naroda te kitizirala pobjeda *reakcionarnih snaga Hrvatskog naroda na izborima*, tvrdeći da je ta pobjeda dovela do ponovnog pozivanja na klanje pa u tom kontekstu govornik Bogljub Popović ističe: *Našao se jedan bezumnjak, koji se zove Josip Sulejmanac, potpredsjednik Hrvatskog sabora koji je došao na genijalnu ideju da se zabetonira najveće stratište srpskog naroda u Lici, jama Jadovno. Koja sramota jednog funkcionera HDZ-a da dira u otvorenu ranu srpskog naroda, a rane nedoklanog Miroslava Mlinara još nisu zarasle.* Potpredsjednik SDS-a Branko Marjanović također se osvrnuo na Mlinara: *Vi znate da smo mi zbog napada na Miroslava Mlinara, jednog od predsjednika naših mjesnih odbora, zaledili odnose s Hrvatskim saborom i sa svim kroatocentričnim strankama, uključujući i Račanov SKH SDP. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. -1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIC „Iz govora predstavnika Srpske demokratske stranke na osnivačkom skupu Mjesnog odbora u Smokoviću kod Zadra“, 28-29.

⁷⁸⁰ Ante NAZOR, *Iz programskih ciljeva Srpske demokratske stranke i Rezolucije o Kosovu (IV. dio)*. Dostupno na: <http://www.hrvatski-vojnici.hr/hrvatski-vojnici/2452009/domovinskirat.asp>, Učitano: 1. prosinca 2014.

proslave, između ostaloga i to da je Antun Vrdoljak rekao kako je stari hrvatski običaj darivati novorođenčce pa je zamolio Franju Tuđmana da u dječju kolijevku, koja je bila donesena na pozornicu položi dukat i pero. No, iako je izvještaj s proslave bio i više nego iscrpan, popratni komentari novinara su izostali.⁷⁸¹ *Politika* na naslovnici izvještava da je Franjo Tuđman izabran za predsjednika i ističe da delegati iz Srpske demokratske stranke nisu došli na konstituirajuću sjednicu, produžavajući tako svoju suspenziju dok se ne pronađu napadači na Miroslava Mlinara.⁷⁸² U članku na tu temu najviše je prostora i posvećeno svojevnoj suspenziji SDS-a pa je i sam naslov glasio: *Sabor bez Srpske demokratske stranke*. U antrfileu se donosi i priopćenje te stranke pod naslovom: *Ni izraz gneva ni političkog prkosa*. Navodi se da je predsjednik Sabora Žarko Domljan na sjednici pročitao telegram koji je uputio SDS i u kojem se kaže da je Izvršni odbor SDS-a na sjednici održanoj prethodnoga dana u Benkovcu, odlučio produžiti suspenziju odnosa ove stranke s, kako se navodi, *hrvatskim Saborom i kroatocentričnim političkim stranačkim organizacijama*. Dalje se ističe da je odluka *iznuđena prepoznatljivim nasiljem* nad Mlinarom te se uvjerava da akt privremenih prekida odnosa nije izraz gnjeva ili političkog prkosa niti ultimatum, već je čin duboko povezan s gubitkom poštovanja i samopoštovanja srpskog naroda u Hrvatskoj, a na kraju se zahvaljuje na dosadašnjoj suradnji i na proglasu kojim je osuđen *ružni, tužni i bestijalni nasrtaj* u Benkovcu.⁷⁸³ Ovdje valja napomenuti da je sredinom ožujka na osnivačkoj skupštini HDZ- a u Benkovcu, Boško Čubrilović, umirovljenik iz okolice Benkovca pokušao napasti Franju Tuđmana plinskim pištoljem. Atentator je u tom činu spriječen i kasnije prebačen u bolnicu jer je tom prilikom ozlijeđen.⁷⁸⁴ Srpski tisak se na taj događaj gotovo i nije obazirao, osim kad se sarkastično isticalo da je hrvatski tisak dizao hajku zbog napada plinskim pištoljem. No zato su se pratila sva događanja oko Miroslava Mlinara pa tako *Politika* 1. lipnja obavještava da je *poslije rana zadobijenih u zločinačkom napadu u Benkovcu*, otpušten iz bolnice na kućnu njegu. Objavljena je i njegova fotografija sa zavojem oko vrata i citirana je njegova izjava o boravku u kninskoj bolnici: *Osetio sam da su svi oni delili moju bol, a onima koji osporavaju moje rane to ne služi na čast. Iako se ne osećam najbolje, moram istrajati*. Prenosi se i izjava šefa kirurškog odjela kninske bolnice Gojka Torbice da je Mlinarevo zdravstveno stanje znatno poboljšano i navodi se da se odmah poslije njegova dolaska iz bolnice, ispred njegove kuće okupilo oko tristo mladića i djevojaka, koji su mu

⁷⁸¹ „Dukat za novu Hrvatsku“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23865., 31. svibnja 1990., 7.

⁷⁸² „Franjo Tuđman, predsednik Predsedništva SRH“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27531., 31. svibnja 1990., naslovnica

⁷⁸³ Radoje ARSENIĆ Ratko DOMITROVIĆ, „Sabor bez srpske demokratske stranke“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27531., 31. svibnja 1990., 9.

⁷⁸⁴ *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 18.

poželjeli brzo i uspješno ozdravljenje.⁷⁸⁵ *NIN* je o Mlinaru objavio opširan članak, najavljen na naslovnici uz njegovu fotografiju iz bolničkog kreveta pod naslovom *Biljeg Srba u Hrvatskoj* u kojem se autor teksta pita kako u Hrvatskoj uspostaviti stanje u kojem će *Hrvati biti „siti“*, a *Srbi na broju* i zaključuje kako se čini da odgovor leži u neminovnosti srpsko-hrvatskog razgovora o genocidu Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.⁷⁸⁶ Mlinar je zahvaljujući tisku postao mučenički primjer ugroženog srpstva u Hrvatskoj - svojevrsni pandan kosovskom Đorđu Martinoviću, samo sa daleko manje zanimljivom pričom.

Srpski je narod u Hrvatskoj u beogradskom tisku tih dana postao nezaobilazna tema - njihovi skupovi, izjave, djelovanje bilo je uvijek detaljno popraćeno, a Jovan Rašković postao je redovit gost *Politikinih* izdanja. Naslovi članka kojima se izvještavalo o temama vezanim za Srbe u Hrvatskoj redovito su upućivali na njihovu „ugroženost“, ali i na odlučnost i jedinstvo u borbi za svoja prava, primjerice: *Srbi se ne mogu zaobići* - o formiranju nezavisne regionalne organizacije Saveza komunista od strane komunista Petrinje zbog toga što SKH SDP *ćutke prelazi preko kršenja ravnopravnosti srpskog i hrvatskog naroda*⁷⁸⁷ ili *Autonomija u samoobrani* - o izjavi Jovana Raškovića da će svaki eventualni korak prema autonomiji Srba u Hrvatskoj u stvari biti izravna posljedica svakog konkretnog nepriznavanja njihovog ravnopravnog nacionalnog položaja.⁷⁸⁸ No, dotadašnji vrhunac takvog propagandnog djelovanja bio je *Politikin* potez pokretanja *Otvorenog telefona Politike o Srbima u Hrvatskoj*. *Politikini* čitatelji tako su mogli zvati i postavljati pitanja *Politikinom* gostu. U objašnjenju ovog poteza izvrsno se ogleda i odnos te stavovi same *Politikine redakcije* na tu temu. Dakle, na početku se konstatira da je položaj Srba u Hrvatskoj već dulje vrijeme predmet iznimnog interesa cjelokupne jugoslavenske javnosti, a posebno nakon višestranačkih izbora i pobjede HDZ-a, *kad pritisci, pretnje i najbrutalniji fizički napadi na pripadnike ovog naroda postaju vrlo česta pojava*. Potom se, u skladu, s već ukorijenjenom taktikom kombinacije isticanja ugroženosti pa potom odlučnosti i jedinstva kao kontrasta, ističe: *Ali to je i vreme jačanja nacionalne homogenosti Srba u Hrvatskoj, čemu svoj veliki doprinos daje i Srpska demokratska stranka*. Zato je kao svog prvog telefonskog gosta redakcija *Politike* pozvala Jovana Raškovića i istaknula velikim naslovom njegovu izjavu: *Borićemo se do kraja za suverenost srpskog bića u Hrvatskoj*. Kao istaknutije Raškoviće izjave prenesene iz dvosatnog telefonskog razgovora sa čitateljima mogu se izdvojiti one da je Hrvatska vlada zainteresirana

⁷⁸⁵ M. ČETNIK, „Miroslav Mlinar otpušten na kućnu negu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27532., 1. lipnja 1990., 6.

⁷⁸⁶ Ratko DMITROVIĆ, „Biljeg Srba u Hrvatskoj“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2056., 27. svibnja 1990., 14 -15.

⁷⁸⁷ R. DMITROVIĆ, Đ. ĐUKIĆ, „Srbi se ne mogu zaobići“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27534., 3. lipnja 1990., 10.

⁷⁸⁸ Radoje ARSENIĆ, „Autonomija u samoobrani“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27548., 17. lipnja 1990., 7.

za slabu Srbiju, da je zajednica srpskih općina uvjet za modernu autonomiju, da Hrvatska nema nikakvo povijesno pravo na Bosnu te da će se od pritisaka u Hrvatskoj Srbi braniti istom mjerom. Raškoviću su pitanja postavljali čitatelji iz raznih dijelova zemlje, ali pretežno iz Hrvatske interesirajući se za daljnje korake SDS-a, za pitanje srpske kulturne autonomije u Hrvatskoj, položaj Srba i sl. No ističe se kako je velik broj anonimnih čitatelja zanimao odgovor na pitanje koje je postavio čitatelj iz Prizena, *interesujući se kako Srbi u Hrvatskoj nameravaju da brane živote i imovinu, ako budu ugroženi od ekstremnih Tuđmanovih pristalica* na što je Rašković odgovorio da će na demokratske pritiske Srbi u Hrvatskoj odgovoriti demokratskim odgovorima, *ali ako bude nasrtaja na imovinu i fizički integritet srpskog bića u Hrvatskoj, onda nam ne preostaje ništa drugo nego da uzvratimo istom merom*. Naposljetku, valja istaknuti i u antrfileu naslovljenom *Hadezeovci ne ljube sebe, ali žele da sačuvaju vlast*, izdvojeno pitanje jednog potencijalnog turista iz Beograda, *u predvečerje sezone*, da li smije sa svojom obitelji doći na more u Rogoznicu, odnosno *preti li mu tamo neka etnička agresija*. Rašković mu je na to odgovorio da ukoliko ne bude *nekih većih ludorija*, može slobodno doći u Rogoznicu, a ako mu se bilo što dogodi tu je Srpska demokratska stranka *koja prati sve moguće agresije, od najmanjih do najvećih pa ćemo dići veliku buku ako se nešto bude desilo, ne daj Bože vama i vašoj deci*. Uz to je Rašković zabrinutom čitatelju pojasnio da je iz dosadašnjih razgovora s *hadezeovcima* zaključio da oni doista žele više mira u Hrvatskoj, ali ne zbog toga što ljube srpski narod, *a posebno vas koji iz Beograda dolazite na more*, nego zbog toga što žele sačuvati svoje pozicije. No dodao je i da ima među njima onih koji žale što nema obračuna, te da takvi *u srpskim krajevima u Hrvatskoj* obilaze mjesta gdje žive Srbi i govore: *Ovu ću njivu uzeti ja, kad se taj i taj odseli, ova će srpska kuća biti odlična za moju advokatsku kancelariju, ovde ćemo napraviti samoposlugu* da bi na kraju čitatelja ipak utješio tvrdnjom da *na njihovu žalost* od toga neće biti ništa jer *Jugoslavija još postoji kao celina i još postoje snage koje mogu da obuzdaju te etničke agresije*.⁷⁸⁹

Politikin otvoreni telefon s Jovanom Raškovićem eklatantan je primjer medijske manipulacije. Politika je u svom odnosu s „narodom“, nakon rubrike *Odjeci i reagovanja* otišla korak dalje i čitatelja od dotadašnjeg komentatora dnevno-političkih, gospodarskih i društvenih zbivanja prometnula i u novinara koji može postavljati izravna pitanja gostu, stvarajući pri tome snažno ozračje sveprisutne „narodne volje.“ Nakon što je „Politikin narod“ zahtijevao smjenu birokracije, polemizirao s hrvatskim i slovenskim političkim vodstvima,

⁷⁸⁹ Radivoje PETROVIĆ, Branislav RADIVOJŠA, „Otvoreni telefon Politike o Srbima u Hrvatskoj, Borićemo se do kraja za suverenost srpskog nacionalnog bića u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27594., 18. lipnja 1990., 7 -8.

„prepoznao sebičnost“ Slovenaca, zahtijevao bojkot slovenskih proizvoda, upozoravao na „ustaške“ ideje HZD-a i Franje Tuđmana, taj isti narod sad se pitao kad će se ostvariti autonomija Srba u Hrvatskoj, kako zaštititi srpski narod i izražavao je svoje strahove za vlastitu sigurnost. Postavljena su točno onakva pitanja kakva su bila potrebna da bi Jovan Rašković izložio svoj program i namjere svoje stranke, koju je prikazao kao zaštitnika Srba u Hrvatskoj, ali i izvan nje i što je još važnije, kako bi istaknuo da Srbima zaštita doista jest potrebna budući da im od dijela Hrvata prijete nasilje od kojeg ga štiti još samo činjenica da Jugoslavija postoji. Iz navedenoga je jasno poručeno da bez Jugoslavije više ne može biti niti ikakvih pregovora. Nakon pročitano, svaki je čitatelj *Politike* mogao biti uvjeren da su Srbi u Hrvatskoj doista fizički ugroženi.

Početak srpnja nakon, mnogo skromnije, proslave godišnjice Kosovske bitke na Gazimestanu, koja je shodno tome zadobila i znatno manje medijske pažnje nego što je to bilo slučaj prethodne godine, tisak se bavio referendumom na kojem su se građani Srbije izjašnjavali žele li da se donese novi ustav, nakon čega bi se onda raspisali i višestranački izbori. Ogromna većina građana Srbije naposljetku se izjasnila za promjenu.⁷⁹⁰ Referendumske teme iskorištene su za dodatno potenciranje srpskog jedinstva i jačanje nacionalnog ponosa pa su stizale vijesti o glasanju Srba iz dijaspe i prenošena je svečarska i emotivna atmosfera s raznih birališta. Tako su se isticali naslovi poput *Beogradski glas iz srca*,⁷⁹¹ *Trenutak je da budemo složni*,⁷⁹² *Ustav je jedino rešenje*⁷⁹³ i sl.

Istovremeno u Hrvatskoj su se odvijale rasprave o novim amandmanima na Ustav, kojima bi se Ustav uskladio s provedenim demokratskim promjenama. To je nailazio na snažan revolt srpske zajednice. Dana 27. lipnja 1990. Skupština općine Knin donijela je *Odluku o osnivanju i konstituiranju Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like*, što su sami srpski pobunjenici kasnije smatrali začetkom Srpske Krajine u Hrvatskoj.⁷⁹⁴ Uoči donošenja Ustavnih amandmana u Hrvatskoj, propaganda protiv Hrvatske postajala je sve nesmiljenija i intenzivnija. Oblikovalo se i poticalo ozračje netrpeljivosti prema novoj vlasti, ali i prema Hrvatima općenito, pri čemu je ponovno prednjačila *Politika*. Mada glavninom koncentrirana na referendum, *Politika* nije niti u tim prvim danima lipnja zanemarila događanja u Hrvatskoj,

⁷⁹⁰ „Izvanredni rezultati referenduma u Srbiji“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27566., naslovnica

⁷⁹¹ Olivera POPOVIĆ, Dejana IVANOVIĆ, „Beogradski glas iz srca“, *Politika* (Beograd), g. 87., br.27563., 2. srpnja 1990., 7.

⁷⁹² R. PAVKOVIĆ, O. POPOVIĆ, „Trenutak je da budemo složni“, *Politika* (Beograd), g. 87., br.27563., 2. srpnja 1990., 9.

⁷⁹³ P. PAVLOVIĆ, „Ustav je jedino rešenje“, *Politika* (Beograd), g. 87., br.27563., 2. srpnja 1990., 7.

⁷⁹⁴ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. -1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIĆ, „Stenogrami govora srpskih čelnika na proslavi kod crkve Lazarica u Kosovu, gdje je proglašeno osnivanje Zajednice općina Sjeverna Dalmacija i Lika“, 31. -33.; Ozren ŽUNEC, *Goli život I, Socijalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 263.; Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija*, 35.

odnosno nastavila je sa svojim propagandnim člancima. Izvijestila je tako i o vidovdanskoj proslavi kod Lazarice na *Dalmatinskom Kosovu* i to pod naslovom *Svečanost na zemlji svojih predaka*. Istaknuto je kako je Jovan Rašković tom prigodom rekao da je kosovski mit jedan od najvećih mitova kršćanstva te da je najavio uskoro objavljivanje srpskih novina i srpsku televiziju koju će omogućiti postavljanje repetitora na Petrovoj gori. Oštro je kritizirao *Titove generale koji su izdali svoj srpski narod*. Na kraju svog govora, kako se navodi, podsjetio je na obavezu srpskog naroda *da skupi i posveti kosti svojih mučenika iz jama i stratišta i da ih skupljene u kosturnice posvete arhijereji Srpske pravoslavne crkve*. Tom prilikom, kako se ističe u članku, Jovan Opačić održao je svoj govor u istom terminu u kojem je na lanjskoj proslavi bio u tome spriječen. Dio Opačićeva govora izdvojen je u antrfileu i, kao jedini dio teksta označen istaknutim slovima:

„Posle poluvekovnog moralnog i duhovnog vremena, srpski narod je povratio svoju veru i nadu. Zato mu je kao nikada potrebna sloga i dogovor... Ako drugima Jugoslavija nije potrebna, nama je onda još manje. Ukoliko drugi definitivno odbace ideju o zajedničkoj jugoslavenskoj državi, Srbija će stvoriti integralnu srpsku državu od Like, Banije i Korduna do Pirota i Dimitrovgrada i od Vršca i Subotice do Dubrovnika.“⁷⁹⁵

Politika je opisala i ozračje na skupu, ustvrdivši da je svečanost protekla u znaku narodnog veselja te da ideoloških i nacionalnih znamenja nije bilo, da bi u istoj toj rečenici istaknula kako su *dominirale srpske trobojke s različitim simbolima – zvezdom petokratkom, četiri S i inicijalima SDS-a*.⁷⁹⁶ Dan kasnije prenesen je i drugi do proslave koji se odvijao u popodnevnim satima u nešto manjem članku pod naslovom: *Dr. Milan Babić proglasio Zajednicu opština severne Dalmacije i Like*. Doista, Milan Babić, u funkciji predsjednika Skupštine općina Knin obavijestio je tako okupljene i cjelokupnu javnost o odluci donesenoj 27. lipnja. U svom govoru čije dijelove je *Politika* prenijela, Babić je istaknuo da Srbi kao ravnopravan narod u Hrvatskoj, koju su prihvatili kao dio Jugoslavije smatraju da je Republika Hrvatska domovina i hrvatskog i srpskog naroda i da su stoga na osnovi prava srpskog naroda i na osnovi Ustava uvažavali Sabor kao svoj parlament, ali dolaskom nove vlasti to je postao hrvatski Sabor, koji ignorira činjenicu da u Hrvatskoj postoji srpski narod te naglasio: *Ne prihvatamo da smo bezimeno pučanstvo, nacionalna manjina i građani drugog reda. Nismo gosti na svojoj zemlji i ne prihvatamo torturu koju sprovodi Sabor u ime većine*. Potom je naglasio da srpski narod ima pravo na svoju slobodu, koju će štititi svojom autonomijom na području *Vojne krajine* i završio svoj govor riječima: *U ime privremenog Predsedništva Zajednice opština proglašavam da je Zajednica opština severne Dalmacije i*

⁷⁹⁵ Stenogramе govora srpskih čelnika na proslavi kod Lazarice 1. srpnja 1990. vidi u: *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj* (1990. – 1991.), ur. Mate RUPIC, 31.

⁷⁹⁶ M. ČETNIK, „Svečanost na zemlji svojih predaka“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27563., 2. srpnja 1990., 11.

*Like konstituisana. Srpski narode, neka nam je sa srećom autonomija Krajine.*⁷⁹⁷ Srpskoj je javnosti objašnjeno i objavljeno zašto se i da se osniva srpska autonomija u Hrvatskoj, ali je ujedno i prezentirana ideja o osnivanju Velike Srbije, koja ovoga puta nije, kao dosad, dolazila iz nekih nacionalističkih oporbenih krugova u Srbiji, koje je tisak većinom osuđivao zbog njihovih ideja, već je ideja došla od Srba iz Hrvatske i ovoga puta ne samo da nije osuđena, nego nije popraćena nikakvim komentarom.

Na istoj stranici na kojoj je objavljeno proglašenje Zajednice općina, našao se veliki istaknuti naslov „*U Kninu latinica obavezna*“, što je valjda trebalo dodatno oslikati kako se hrvatska vlast ponaša prema Srbima. U stvari, tekst je bio izvještaj s tiskovne konferencije Predsjedništva Republike Hrvatske, koju je vodio Vladimir Šeks i na kojoj je, između ostalog, govorio i o ustavnim amandmanima te o proceduri koja prethodi njihovom donošenju. Tom prilikom istaknuto je i da jedan od amandmana regulira pitanje pisma koje je u službenoj upotrebi u Hrvatskoj te se najavljuje da će biti navedeno da je u službenoj upotrebi latinica, a da je na određenim područjima republike dozvoljena i ćirilica, ali uz obaveznu paralelnu uporabu latiničnog pisma te da se to odnosi na područja gdje su Srbi većinski narod. Ističe se da je ostalo bez odgovora izravno pitanje znači li to da tridesetak tisuća Srba u Karlovcu nema pravo na ćirilicu jer su u tom gradu Hrvati u većini.⁷⁹⁸ U ovom je slučaju očito namjerno isticanje naslova koji zapravo uopće i nema puno veze sa tekstom, već služi isključivo za izazivanje emotivne reakcije. Iako je u temeljnom tekstu pojašnjeno da se može upotrebljavati ćirilica, iz cjelovite je rečenice namjerno izdvojena poruka koja će istaknuti negativnost. Naslov je isto tako mogao glasiti: *U Kninu ćirilica dopuštena*. Poruka iz naslova čitatelju često sugerira način na koji će percipirati tekst i ako je ona negativno postavljena, jasno je da će se onda u sadržaju i uočavati negativnosti.

Kako se situacija u Hrvatskoj na područjima obuhvaćenim samoproglasenom autonomijom zaoštravala, novinski je diskurs postajao sve ekstremniji. Najbolji primjer za to je članak pod naslovom: *Nećemo uniforme slične ustaškim*. Naime, lokalna kninska policija, koju su većinom činili pripadnici srpske nacionalnosti odlučila je otkazati poslušnost republičkim vlastima. Milan Martić, tada inspektor u kninskoj policijskoj postaji obavijestio je početkom srpnja savezni Sekretarijat za unutarnje poslove da on i njegovi policajci odbijaju odjenuti nove policijske uniforme sa šahovnicom na kapi. U Knin je zbog toga 5. srpnja stigao

⁷⁹⁷ M. ČETNIK, „Dr. Milan Babić proglasio Zajednicu opština severne Dalmacije i Like“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27564., 3. srpnja 1990., 11.

⁷⁹⁸ R. DMITROVIĆ, „U Kninu latinica obavezna“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27564., 3. srpnja 1990., 11.

hrvatski ministar unutarnjih poslova, ali nije postigao nikakve rezultate.⁷⁹⁹ *Politika* je istaknula kako je njezinoj redakciji stiglo pismo radnika Službe javne sigurnosti Knin u kojem ih moli da objave otvoreno pismo radnika milicije Knin saveznom sekretaru (Petru Gračaninu, nap.a) jer žele da se s njihovim stavom upozna i šira javnost u *presudnom trenutku za opstanak otadžbine*. U toj molbi ističe se i razlog zašto je odabrana baš *Politika*: *Pismo upućujemo redakciji Politike, našem najčitanijem listu, a ujedno u vas imamo najviše povjerenja da ćete ga objaviti*. Osim toga, obratili su se i izravno glavnom uredniku decidirano mu prepustivši da odredi natpis, odnosno naslov pisma u listu i dodali kako bi im osobito drago bilo da ga uputi redakcijama s teritorija Socijalističke Republike Hrvatske. Pismu su priložili i potpise djelatnika.⁸⁰⁰ Pismo je, dakako, objavljeno u cijelosti skupa s fotografijom potpisa. Ovaj potez jasno svjedoči o vezama *Politike* s pobunjenim dijelom srpskog stanovništva u Hrvatskoj. Isto tako zorno prikazuje status, odnosno ugled koji je taj list uživao i među njima. Indikativno jest i to što se pobunjeni policajci obraćaju *Politikinom* uredniku s molbom da pismo uputi hrvatskim redakcijama, iako ih ništa nije sprječavalo da to učine sami. Jasno je da je to učinjeno namjerno i smišljeno te da je na taj način poručeno da Srbi svoja prava ne misle tražiti u suradnji s hrvatskim institucijama ili medijima nego posredstvom Srbije i njezinih medija, točnije posredstvom lista najčvršće vezanog uz Miloševićev režim, kojem su uostalom prepustili i da pismu nadjene naslov. U objavljenom otvorenom pismu prvo se Savezni sekretar proziva za pasivno promatranje onoga što se *radnicima milicije srpske nacionalnosti u Hrvatskoj događa* i prekora što je dopustio da ih *ekstremna vlada Hrvatske skida sa položaja zbog srpske pripadnosti*. Upozoravaju potom da im hrvatska vlada nudi stvari koje može prihvatiti samo idiot ili čovjek koji nema stava, *karaktera ni minimum ponosa* pa pojašnjavaju da se ta ponuda odnosi na promjenu uniforme s koje se brišu simboli socijalističkog obilježja i izgledom i novim obilježjima asocira na uniformu koju su nosili vojnici (ustaše) bivše NDH države i da im se nudi naziv *redarstvo*. Pri tome se obrušavaju na zamjenika sekretara unutrašnjih poslova Jovana Vukovića, jer je 22. lipnja u TV-emisiji *Pitajte SIV*, pred milijunskim auditorijem na pitanje gledatelja oko naziva *redarstvo*, odgovorio da nije bitno kako se služba zove – milicija, policija ili redarstvo, već je bitno koje poslove obavlja. Zbog toga, potpisnici pisma zaključuju da se zamjenik ponaša kao da je sišao s druge planete jer se inače ne može shvatiti da on na takvom položaju ne zna da je *pod nazivom redarstvo poklano 700 hiljada nedužnih Srba, Jevreja i rodoljubivih Hrvata*. Izrazili su spremnost da prihvate naziv *policija* umjesto redarstvo, ali ne i na promjenu

⁷⁹⁹ Ozren ŽUNEC, Goli život I, *Socijalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 264., Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 39.

⁸⁰⁰ „Nećemo uniforme slične ustaškim“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27566., 5. srpnja 1990., 11.

uniforma te istaknuli kako ne mogu prihvatiti nešto što ubija ponos i dostojanstvo i nešto zbog čega bi se njihovim očevima i djedovima zbog izdaje okretale kosti u grobu. Na kraju ističu da je narod Kninske krajine po broju stanovnika dao najviše boraca za Jugoslaviju, koji su svoje kosti ostavili u legendarnim bitkama diljem zemlje i da su radnici srpske nacionalnosti kninske milicije dio tog ponosnog naroda i boraca za slobodu te da bi prihvaćanje ponuđenih obilježja smatrali *najvećom izdajom svog naroda* i izražavaju nadu da će se s njima solidarizirati radnici milicije hrvatske nacionalnosti *jer bismo se sigurno borili protiv zla zvanog četništvo, pa vjerujemo da i njima smetaju proustaške ideje i da će se protiv njih boriti*. Pismo završavaju željom da na ovaj način obavijeste narod Kninske krajine da nisu izdajice svog roda, da ostaju njegova narodna milicija i da ni pod koju cijenu neće prihvatiti naziv *redarstvo* i uniformu *degradirajućih obilježja*, da će se *do posljednjeg daha boriti za njihov suverenitet* i da od njih očekuju *punu moralnu, a ako zatreba, i drugu pomoć*.⁸⁰¹

Samo dan nakon objave pisma u Kninu je, kako *Politika* izvještava, *izbio spontani revolt*, odnosno protestni miting građana Knina u znak podrške *miliciji*. Članak o tom događaju naslovljen je *Kninska milicija nikad neće biti redarstvo*.⁸⁰² Naslov je formiran od izjave Milana Martića koju je uputio hrvatskoj delegaciji na čelu s Josipom Boljkovcem kao ministrom unutarnjih poslova. Delegacija je bila stigla u Knin na razgovore s pobunjenim djelatnicima. U istom broju pod naslovom *Branimo se od udaraca na srpsko nacionalno biće* izvještava se o zasjedanju *nezvaničnog parlamenta Srba u Hrvatskoj*, odnosno o skupu u Kninu, koji je organiziralo privremeno predsjedništvo Zajednice općina i na kojem su odbačeni amandmani na Ustav Hrvatske. Posebno su istaknute izjave Milana Babića: *Srbima u Hrvatskoj se želi dodeliti status nacionalne manjine.*, Dušana Zelenbabe: *Ovo su istorijski trenuci opstanka srpskog naroda na Balkanu* i Slobodana Komazeca: *Put kojim se uputila Hrvatska je put razbijanja Jugoslavije i vodi razdvajanju naroda*.⁸⁰³ Idućih dana redali su se članci o raznim protestnim skupovima Srba u Hrvatskoj, pod zvučnim, nerijetko i prijetećim naslovima poput: *Bez Srba u njoj neće biti ni Hrvatske* – o osnivanju SDS-a u Bijelom brdu kraj Vukovara i iznesenom zahtjevu da se popis stanovništva 1991. vrši uz prisutnost Međunarodne komisije *da se ne dogodi kao 1978. da jednostavno „nestane“ 100 000 Srba* te pozivu Srbima u Hrvatskoj da ne plaćaju pretplatu Hrvatskoj televiziji⁸⁰⁴ ili *Upoznali smo i zmiju ispod kamena* o velikom narodnom zboru u Otočcu prigodom osnivanja općinskog

⁸⁰¹ Isto.

⁸⁰² Branko ĐURICA, Milan ČETNIK, Nikola VIDIĆ, *Kninska milicija nikada neće biti redarstvo*, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27568., 7. srpnja 1990., 48.

⁸⁰³ Branko ĐURICA, Milan ČETNIK, „Branimo se od udaraca na srpsko nacionalno biće“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27568., 7. srpnja 1990., 7.

⁸⁰⁴ R. S. „Bez Srba u njoj neće biti ni Hrvatske“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27570., 9. srpnja 1990., 6.

odbora SDS-a na kojem je budući predsjednik Odbora Đorđe Mihovilović rekao: *Ovde smo na ličkom kršu spoznali zmiju i kamen, ali i zmiju ispod kamena. Mi nismo Srbi po profesiji, već se borimo za ravnopravnost svih naroda i više nikada neće biti žrtava za sitne interese.* U istom članku u antrfileu se ističe kako je *Politikin* izvjestitelj imao priliku razgovarati s izvjesnim Stevanom Brakušom, slučajno preživjelim iz *neviđenog pokolja 56 Ličana* koji su u Brakuš Dragi spaljeni u svojim kućama i koji mu je ispričao kako su ustaše ušle u zaselak i *pobile i spalile sve meštane iz svih 12 kuća* te kako je njemu ondje *spaljeno četvero dece, supruga, majka i dve sestre* dok se sam spasio pukim slučajem.⁸⁰⁵ U mnoštvu članka o „ugroženosti“ hrvatskih Srba, i u srpnju se istaknuo *Politikin* *otvoreni telefon* – ovoga puta s Milanom Babićem kao sugovornikom, pod naslovom: *Srbi se povezuju zbog ugroženosti svoje nacije*. Babić je, kao i Jovan Rašković ranije, odgovarao na pitanja čitatelja, između ostaloga i na pitanje gdje će se prostirati srpska autonomija, na što je odgovorio da bi se ona formirala jedino ako se Hrvatska izdvoji iz Jugoslavije, a trebala bi obuhvatiti *čitavo etničko i istorijsko područje Srba u Hrvatskoj*, što je *uglavnom jedna kompaktana etnička teritorija koja bi mogla da se zaokruži linijom Vrlika- Drniš –Skradin-Vrana kod Benkovca-Islam Grčki-Karin- linijom Velebita do Gospića, zatim preko Vrhovina, Plaškog, Perjasice, Karlovca, u blizini reke Kupe do ušća u Savu i Savom.*⁸⁰⁶

Kako se datum donošenja amandmana u Saboru približavao, na sve se moguće načine čitateljstvo i dalje uvjeravalo o posljedicama koje će po Srbe uslijediti nakon tog čina pa su onda u konačnici u taj proces uključeni i intelektualci, kako bi valjda kao elitni, akademski dio društva, nakon političara ili djelatnika milicije, iznijeli svoj sud o problematici. Tako se desetak dana uoči najavljenog izglasavanja amandmana donosi intervju s dekanom Pedagoškog fakulteta u Osijeku Milanom Ratkovićem pod naslovom *Teško je biti Srbin u Hrvatskoj* u kojem je izjavio da ako se usvoje sporni amandmani, Srbi u Hrvatskoj će postati jedini narod u Jugoslaviji koji nema pravo na svoj književni jezik i svoje pismo i naglasio da srpski narod u Hrvatskoj nije dijaspora, već je Hrvatska država i srpskog naroda te zatražio da se, ukoliko se Srbima u Hrvatskoj ne dopusti da uče na svom jeziku, osnuju i posebne škole pa i fakulteti za njih.⁸⁰⁷ Kako je već ranije, istaknuto i prije je u hrvatskom ustavu stajalo da je u Hrvatskoj u javnoj uporabi *hrvatski književni jezik* kao standardni oblik jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj te se samo navodilo da se *naziva* hrvatskim ili srpskim, ne da on to i jest. No

⁸⁰⁵ D. ĐUKIĆ, „Upoznali smo i zmiju ispod kamena“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27575., 14. srpnja 1990., 8.

⁸⁰⁶ Branko ĐURICA, Nikola VIDIĆ, „Srbi se povezuju zbog ugroženosti svoje nacije“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27571., 10. srpnja 1990., 5.

⁸⁰⁷ Stevan ZEC, „Teško je biti Srbin u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27577., 16. srpnja 1990., 9.

potenciranjem takvih tema i iznošenjem argumenata neutemeljenim na činjenicama učinkovito se pridonosilo tezama o sveopćoj diskriminaciji Srba.

Dana 25. srpnja Hrvatski je sabor donio amandmane na Ustav. Iz naziva države tim je amandmanima uklonjen pridjev *socijalistička*, crvena zvijezda petokraka na hrvatskoj zastavi zamijenjena je povijesnim hrvatskim grbom sa 25 crvenih i bijelih polja. Određeno je i da je službeno pismo u Republici Hrvatskoj latinica, ali da se u područjima s većinskim srpskim stanovništvom jamči i službena uporaba ćirilice.⁸⁰⁸ I u članku 138. Ustava iz 1974. u njegovom prvotnom obliku stajalo je da se osigurava u javnom životu ravnopravnost jezika i pisama naroda i narodnosti *na područjima na kojima žive te da se utvrđuju način i uvjeti primjenjivanja te ravnopravnosti*. Doduše, nije stajalo da je službeno pismo latinica već da pripadnici naroda i narodnosti imaju pravo na uporabu svog jezika i pisma u ostvarivanju svojih prava i dužnosti.⁸⁰⁹ No latinica jest bila pismo koje se u Hrvatskoj službeno koristilo, iako to nije bilo definirano ustavnim odredbom, a i amandmanima je ravnopravnost ćirilice na određenim područjima zajamčena te se može reći da se ništa drastičnoga nije izmijenilo što bi realno moglo ili trebalo izazvati nezadovoljstvo ili revolt srpske zajednice u Hrvatskoj.

Istoga dana dok su se u Zagrebu donosili amandmani, u Srbu je održan Srpski sabor, čija je jedina točka dnevnoga reda bio ustavni položaj Srba u Hrvatskoj. Istom je prilikom potaknuto osnivanje Srpskog nacionalnog vijeća, uglavnom sastavljenog od dužnosnika SDS-a. Nakon toga, pred velikim narodnim zborom, kojem je prisustvovalo oko 120.000 ljudi, usvojena je *Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda* u kojoj se pozivanjem na pravo naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na odcjepljenje, proglašava suverenost srpskog naroda u Hrvatskoj i ističe pravo na autonomiju. Ujedno *Deklaracijom* su proglašene ništavnim za srpski narod u Hrvatskoj sve ustavne i druge zakonske promjene, koje negiraju njegov suverenitet kao naroda i umanjuju njegovo autonomno pravo. U Srbu je 31. srpnja održana i osnivačka sjednica Srpskog nacionalnog vijeća za čijeg je predsjednika izabran Milan Babić. I Vijeće je u potpunosti odbilo donesene amandmane i donijelo odluku o raspisivanju referenduma o autonomiji srpskog naroda u Hrvatskoj, koji bi se održao između 19. i 20. kolovoza.⁸¹⁰ Takav referendum u kojem bi srpski narod temeljem svoje suverenosti imao

⁸⁰⁸ Amandman LXVIII. 1. *U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi latiničko pismo. Uz obvezatnu uporabu latiničkog pisma u upravnim jedinicama s većinskim dijelom pučanstva koje koristi ćirilicu ili drugo pismo jamči se i službena uporaba tih pisama. Način službene uporabe ćiriličnog ili drugog pisma, uz latiničko, uređuje se zakonom.* „Odluka o proglašenju Amandmana LXIV. do LXXV. na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske“, *Narodne novine*, br. XX/90

⁸⁰⁹ Čl. 138. Ustava Socijalističke Republike Hrvatske, *Narodne novine* br. 8., 22. veljače 1974.

⁸¹⁰ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj* (1990. – 1991.), ur. Mate RUPIC, „Zapisnik osnivačkog zasjedanja Srpskog sabora u Srbu“, 39.; Nikica BARIĆ, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.“ *U Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*,

pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje bio je protivan Ustavu SR Hrvatske iz 1974. jer je u njemu stajalo da se granice Socijalističke Republike Hrvatske mogu mijenjati samo na osnovi odluke Sabora Socijalističke Republike Hrvatske i u skladu s izraženom voljom stanovnika na koje se promjena odnosi.⁸¹¹ Dakle, za takvu bi promjenu bila potreba i odluka Sabora. *Politika* je o Saboru u Srbu izvijestila na naslovnici pod naslovom *Proglašena autonomija Srba u Hrvatskoj*. Ističe se da je na *veličanstvenom narodnom zboru*, pred preko 120 000 ljudi, plebiscitarno prihvaćena Deklaracija.⁸¹² Unutar članka o tom događaju *Politika* je objavila i cjeloviti tekst Deklaracije. U članku se ističe kako je među pedesetak novinara iz svih redakcija koje su izvještavale sa zbora, kružila i poruka Glavnog odbora Srpske demokratske stranke za Baranju, koju je potpisao Nikola Živković. U toj se poruci pita da li je moguće da *hrvatski nacionalisti u svojoj zaslepljenosti veruju da mogu našem narodu oduzeti nacionalna i ljudska prava*. Ističe se kako je narod Baranje zajedno sa Srpskom demokratskom strankom na čelu u potpunosti odbacio amandmane na Ustav SR Hrvatske jer su ocijenjeni kao *antijugoslavenski, antisrpski, anticivilizacijski i nehumani* te da sadržaj tih amandmana ukazuje na to da *kroatocentrizam i srbofobija hrvatskog rukovodstva razgovara s pozicije sile, pretnji i ucena*. U odjeljku članka naslovljenom *Ustavna prava Srba u Hrvatskoj jesu istina, zbilja i stvarnost*, prema rečenici Jovana Raškovića, navodi se kako su se, poslije završetka prvog dijela Sabora, Jovan Rašković i drugi politički predstavnici Srba, ispraćeni *rekom naroda i stotinama novinskih izveštača, snimatelja i foto-reportera* uputili na Subotino brdo gdje je postavljena govornica. Istaknute su fotografije Jovana Raškovića i Jovana Opačića, a u potpisu fotografije izdvojene su njihove rečenice, koje je *Politika* očito smatrala ključnima. Tako ispod fotografije Jovana Raškovića, s pobjedonosno uzdignutim rukama stoji: *Ovim saborom stabilizira se Hrvatska, a destabilizira ustaška Hrvatska*, a ispod fotografije Jovana Opačića za govornicom stoji: *Ne prihvatamo amandmane o kojima je Sabor raspravljao*. Osim toga u antrfileu pod naslovom *Ne želim da pregovaram sa ustašama* izdvojen je ulomak iz Raškovićeve govora u kojem je rekao:

„Mene gospodin Tuđman napada, ali ja ne želim napadati nikoga pa ni gospodina Tuđmana. Doduše, stekao sam dojam da bi sam gospodin Tuđman želio uspostaviti modernu i demokratsku Hrvatsku u kojoj bi Srbi bili

Školska knjiga, Zagreb, 2006., 204 – 206.; Ozren ŽUNEC, *Goli život I, Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 264.

⁸¹¹ U čl. 4. Ustava Socijalističke Republike Hrvatske stoji: *Granice Socijalističke Republike Hrvatske mogu se mijenjati samo na osnovi odluke Sabora Socijalističke Republike Hrvatske i u skladu s izraženom voljom stanovnika na koje se odnosi promjena.*, *Narodne novine*, br. 8. 22 veljače 1974., Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 38.

⁸¹² „Proglašena autonomija Srba u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27587., 26. srpnja 1990., naslovnica

ravnopravan narod, ali je sputan i potpuno nemoćan. Razgovaraću sa gospodinom Tuđmanom i dalje, ali ne i s ljudima u HDZ-u u kojem ima ustaških jezgara.“⁸¹³

Isticanjem spremnosti na suradnju s Franjom Tuđmanom unatoč „napadanju“, repetitivnim tituliranjem Tuđmana kako *gospodina* i razlikovanjem njegove osobe od dijela članstva koje je *ustaško*, Rašković se zapravo vrlo vješto prikazao kao razumna, pravedna i na suradnju spremna osoba, stoga ne čudi da je *Politika* taj dio odlučila izdvojiti. *Politika* je još nekoliko ulomaka izdvojila u antrfileje – Raškovićevo isticanje važnosti Srpske pravoslavne crkve, čiji su se predstavnici također našli u Srbu, kao i izjavu u kojoj govori o ustanku i koja je istaknuta pod naslovom: *Ovo je ustanak!* Rašković je rekao da je to što se događa *ustanak srpskog naroda*, ali bez oružje, kojem se protive. Uz fotografije govornika, unutar članka objavljena je i jedna fotografija grupe posjetitelja zbora, koji su držali transparent sa znakovitom porukom: *U svojoj smo zemlji!* Članak se zaključuje obavijesti da je poslije završetka Sabora održan parastos za *12 ubijenih srpskih devojaka koje su stradale od ustaškog noža* te da je poslije protokolarnog dijela nastavljeno *opštenarodno veselje*.⁸¹⁴

Na tom velikom narodnom zboru u Srbu, među okupljenima su se mogli vidjeti pojedinci s četničkim kokardama – neki čak u prvim redovima ispred pozornice, vijorile su se srpske zastave s „četiri S“, pojedinci su snimateljima pokazivali tri prsta, a isticali su se i transparenti poput: *Durđevdane, četrdeset prvi, bio si nam sav u krvi., NDH nećemo te nikada prihvatiti., Stidite se.*⁸¹⁵ Raškovićev govor prekidan je uzvicima o velikoj Srbiji i prijetnjama poput *Zaklat ćemo Tuđmana*. Na skupu u Srbu bio je i četnički vojvoda Vojislav Šešelj.⁸¹⁶ *Politika* takve stvari nije uopće prenijela, a zanimljivo je da je iz izvještaja s ovog skupa izostao dotad već tradicionalni i nezaobilazni antrfile: *Transparenti i parole*.

Veliki narodni zbor u Srbu i izvještavanje o njemu bio je kulminacija politike SDS-a u Hrvatskoj proteklih mjeseci, kao i propagande tiska iz Srbije. Od pobjede HDZ-a na izborima, sustavno se insinuiralo, a nerijetko i tvrdilo da je nova vlast ustaška. Retorika tiskovnog izričaja prelazila je granice nacionalističkoga i postajala šovinistička. Bez ikakve zadržke pojedincima ili cijelim grupama hrvatske nacionalnosti pridjeljivane su etikete ustaštva, Izmišljale su ste kovanice poput „kroatocentričan“ ili „srbofobičan“, koje su onda postajale sastavni dio javnog diskursa i pridonosile stvaranju stereotipne slike Hrvata koji je na vlast doveo „proustašku stranku“.

⁸¹³ Milan ČETNIK, Radovan KOVAČEVIĆ, „Proglasena autonomija Srba u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27587., 26. srpnja 1990., 7.

⁸¹⁴ Milan ČETNIK, Radovan KOVAČEVIĆ, „Proglasena autonomija Srba u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27587., 26. srpnja 1990., 8.

⁸¹⁵ HMDCDR, Zbirka videozapisa, DVD br. 1515.

⁸¹⁶ *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 26.

7. 2. 3. Traumatiziranje javnosti zločinima iz razdoblja NDH

U skladu s čestim tvrdnjama tiska da je nova hrvatska vlast utemeljena na ustaštvu i tradiciji NDH kao dio protuhrvatske propagande, uz konstantno isticanje ugroženosti i diskriminiranosti Srba u sadašnjem trenutku, tisak je svoje čitatelje uporno i sustavno vraćao u prošlost i podsjećao na zločine počinjenje nad njihovim sunarodnjacima. Na taj način, tvrdnje o ugroženosti srpskog stanovništva i prijetećem potencijalnom novom genocidu osnaživane su i dodatno argumentirane, a ujedno znatno se pridonosilo procesu dehumanizacije neprijatelja, nakon što je on veće prethodno „prepoznat“, odnosno konstruiran. Iako su se sporadični članci pa i feljtoni o ustaškim zločinima javljali u tisku i ranije, od svibnja su takve teme počele biti sve učestalije da bi vrhunac dosegle uoči izbijanja otvorene srpske pobune sredinom kolovoza. *Politika* tako u sklopu svoje serije intervjua s akademikom Vladimirom Dedijerom o njegovu radu na IV. tomu *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita*, odmah nakon izborne pobjede HDZ-a donosi prvi dio intervjua pod naslovom *Raselov sud za Jasenovac*, u kojem se Dedijer zalaže za zasjedanje tog suda po pitanju Jasenovca. Unatoč zvučnom naslovu, u intervjuu je uglavnom bila riječ o načinima financiranja tog suda,⁸¹⁷ no nakon nekoliko dana ponovno se u istom serijalu javlja tema Jasenovca pod naslovom *Zavera ćutanja o Jasenovcu* u kojemu se tvrdi da se *istina* o Jasenovcu u Jugoslaviji zataškavala i da su zabranu ispitivanja jasenovačkog logora nametnuli prvenstveno Andrija Hebrang i Stevo Krajačić, a ubrzo ju je navodno prihvatio i Vladimir Bakarić, čime su hrvatski komunistički dužnosnici optuženi za namjerno zataškavanje jasenovačkih zločina.⁸¹⁸

U istom tonu, ali i uz potanko opisivanje ustaških zločina bio je članak, objavljen nešto ranije u *NIN-u* naslovljen *Jasenovac kao talac* i najavljen kao *Ispovest Raje Nedeljkovića*, inače sudionika NOB-a i narodnog heroja. On je također tvrdio da se ne dopušta da se iznese istina o Jasenovcu, napomenuvši kako je novinarima godinama nudio svoja i tuđa svjedočanstva, ali ih nitko nije htio objaviti i također je apostrofirao Stevu Krajačića, kao jednog od krivaca za šutnju o Jasenovcu, istaknuvši još kako je prigodom otvaranja jasenovačkog spomenika (2. lipnja 1966.) Krajačić, u to vrijeme predsjednik Sabora uvrijedio žrtve Jasenovca, rekavši dijelu srpske delegacije s kojim se posvađao: *Mnogo vas je i ostalo!* i kako je Tito o tome bio obaviješten, ali nije poduzeo ništa. U članku se, osim tog obračuna s negdašnjim političkim protivnicima donose i neka od svjedočanstava za koje je

⁸¹⁷ Slobodan KLJAKIĆ, Vladimir DEDIJER, „Raselov sud za Jasenovac“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27509., 9. svibnja 1990., 23.

⁸¹⁸ Slobodan KLJAKIĆ, Vladimir DEDIJER, „Zavera ćutanja o Jasenovcu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27513., 13. svibnja 1990., 21.

autor spomenuo da posjeduje – vrlo potresna i vrlo eksplicitna, a odnosila su se na ustaška ubojstva civila iz hercegovačkog sela Prebilovci u ljeto 1941. i njihovo bacanje u Šurmanačku jamu, zvanu još i Golubinka. Opisuje se kako se oko 1500 ustaša probilo do sela Prebilovci i pozvalo stanovništvo da se skupi u školsko dvorište, obećavši im da im se ništa neće dogoditi. Dio muškaraca se, kako autor navodi, ipak razbježao, a žene i djeca su ostali, u uvjerenju da njima neće ništa učiniti, a potom su *počele ustaške orgije*. Tu se donosi svjedočanstvo Mare Bulut, kako se ističe, jedine preživjele. Vrijedi citirati neke njegove dijelove kako bi se barem djelomice ilustriralo kakvom su sadržaju čitatelji bili izloženi:

„Ustaše su vadile sitnu decu iz bešika (kolevka), hvatale ih za noge i udarale im glave o zidove učionice. Tako su ubijena sva djeca⁸¹⁹ iz bešika i bilo ih je oko pedeset. Maksima Bulata, mladića od 22 godine, gonili su da siluje svoju rođaku Stoju Bulat, a kad je to odbio, strašno su ga mučili. Ustaše su počele da siluju djevojke iza podne. Prethodno su ručali ispečene brave... Učiteljica Stana Arnaut nekoliko godina ranije je radila u Gabeli. Ustaše iz toga sela, njeni bivši učenici, prvo su je silovali, a na kraju zaklali. Grob joj nikad nije pronađen.“

Nakon toga donosi se i svjedočanstvo Joke Jahure, koje je opisala transport civila do jame i tamošnja ubojstva. Na kraju članka navodi se da svjedoci danas u strahu šute i opisuje se stanje jame koja je, tvrdi se, kako bi se zločini prikrili betonirana i zarasla u trnje.⁸²⁰ Nekoliko tjedana kasnije *NIN* otvara temu o odgovornosti katoličke crkve u Hrvatskoj za zločine nad Srbima i donosi opsežan članak profesora Rastislava B. Petrovića u sklopu dvodijelnog feljtona pod naslovom *Pismo katoličkih starešina*. I ovdje se odmah na početku tvrdi kako se o ustaškim zločinima u Jugoslaviji nije puno pisalo i naglašava kako se o tome ne treba šutjeti. U članku je, kako je sam autor istaknuo, nabrojano *oko 50 ustaških masovnih zločina*, prema kojima se dolazi do brojke od *500 do 600 tisuća* žrtava. Zločini koji se spominju u članku navedeni su prema Izvještaju Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz 1945. Katolička crkva, odnosno Alojzije Stepinac optužuju se za pokrštavanje Srba. Donosi se i fotografija svećenika okruženog uglavnom ženama i djecom s potpisom: *Nasilje: Katolički sveštenik prekršava Srbe*. Posebno se u članku ističe izjava Mile Budaka⁸²¹, koja, kako se kaže dokazuje kakve je planove Zagreb imao sa preobraćanjem pravoslavnih vjernika: *Jedan deo Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku veru i tako pretvoriti u Hrvate*. U članku se autor, obara i na islam

⁸¹⁹ Svjedočanstvo je preneseno mješavinom srpskog i hrvatskog jezika, odnosno ekavice i ijekavice.

⁸²⁰ Rajko ĐURĐEVIĆ, „Jasenovac kao talac“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2052., 29. travnja 1990., 19 -21.

⁸²¹ Mile Budak, književnik i publicist, član HSP-a i kasnije pripadnik Ustaškog pokreta. Ministar bogoštovlja i nastave u prvoj vladi NDH, a od kraja 1941. poslanik NDH u Berlinu., *Hrvatski leksikon*, Naklada Leksikon, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1996., 164.

pa se uz fotografiju grupe obješenih muškaraca, s potpisom: *Obešeni rodoljubi. Sarajevo 1945.* ističe slijedeći tekst:

„Ustaška država stavila je van zakona oko 3, 000. 000 Srba i požurila da nas što pre obezglavi a onda i uništi. To je zločin nečuven u istoriji čovečanstva. Ono koji su se po pet puta dnevno klanjali i molili Bogu i oni koji su klečali po crkvama i čitali bezbrojne litanije, pokazase da nemaju ništa zajedničko ni sa Bogom, Hristom i Muhamedom.“⁸²²

Drugi dio Petrovićeva članka sadrži detaljne opise ustaških zločina, popraćene eksplicitnim fotografijama. Tako se na jednoj fotografiji vide dva leša i čovjek u bijeloj kuti zasukanih rukava, s rukavicama i kirurškom maskom kako se prigiba nad jednim lešom, a potpis ispod slike glasi: *Zločin posle zločina: Ustaša vadi zlatne zube svojim žrtvama.* U članku se posebno ističu dijelovi teksta kojima se naglašava brutalnost i okrutnost, poput:

„Od 24. do 28. juna 1941. godine u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Lici, Hrvatskoj i Sremu ubijeno je više od 100 000 Srba! Srbi su hvatani kao divlje zveri, bacani su u teretna vozila i odvođeni van gradova gde su posle najsvirepijih mučenja ubijani.“⁸²³

Osim doista slikovitog opisa, ovdje valja primijetiti i spominjanje Dalmacije, Like i Hrvatske izdvojeno, jednako kao što se izdvojeno spominje Bosna i Hercegovina, po čemu ispada da Dalmacija i Lika nisu dijelovi Hrvatske, odnosno da pojam Hrvatska ne obuhvaća te teritorije. Inače, prvi dio članka profesora Petrovića objavljen je u istom broju u kojem se izvještavalo o utakmici Dinama i Crvene Zvezde u Maksimiru, dok je drugi dio objavljen istovremeno kad i članak o napadu na Miroslava Mlinara, koji je označen ustaškim, te se može pretpostaviti da su članci o tim trenutnim zbivanjima u kombinaciji s isticanjem zločina iz prošlosti morali dodatno dobivati na težini i izazivati snažniju reakciju.

Potkraj lipnja u *NIN*-u izlazi članak pod naslovom *Deveti krug pakla* u kojem se donosi intervju s Ilijom Marićem, kako se ispod njegove fotografije ističe: *Čovekom koji je izašao iz jame* ili u tekstu: *čovekom koga su ustaše živog bacile u jamu*, ali i s brojnim drugim svjedocima ustaških zločina. I ovdje su određeni dijelovi teksta posebno istaknuti, primjerice, svjedočanstvo Velimira Radojevića:

„Počeli su da ubijaju u logoru. Narod skočio pa na ograde, a mitraljezi na sve strane. Vidiš kako na žici svuda okolo vise leševi. Trajalo je to ubijanje jedan sat, a onda je prestala pucnjava. Ja gledam... kako guraju leševe u rupe namijenjene za konjsko đubre, trpaju ih tamo... Najedanput crn oblak prekri nebo i zemlju: upališe leševe.“

Mučni opisi zločina dodatno su oslikani fotografijama doista morbidnih prizora. Na jednoj se tako vidi skupina vojnika, među kojom jedan drži ljudsku glavu, s potpisom: *Ustaški*

⁸²² Rastislav B. PETROVIĆ, „Pismo katoličkih starešina“, *NIN* (Beograd), g. 39. br. 2055., 20. svibnja 1990., 48 – 51.

⁸²³ Rastislav B. PETROVIĆ, „Izveštaj Fedora Lukača“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2056., 27. svibnja 1990., 42 - 45.

„trofej“: odsečena glava srpskog sveštenika, a na drugoj hrpa leševa posložena u redove, s potpisom: *Učinak ustaša: Leševi poklanih Srba.*⁸²⁴

U kampanju buđenja kolektivnih trauma uključile su se i *Večernje novosti* pa je tako kroz lipanj izlazio feljton Milovana Čelebića na temu: *Koreni mržnje i genocida nad Srbima*, koji počinje od *Starčevićeva sejanja mržnje između Srba, Hrvata i Slovenaca do današnje srbofobije.*⁸²⁵ No, *Politika* je ipak i u ovoj kampanji prednjačila. U njoj se kroz srpanj donosi sve više članaka na temu zločina nad Srbima, među kojima se ističe veliki članak naslova *Strašna uspomena iz Mratovske jame* i s nadnaslovom: *Svedočanstvo o vremenu kada je najteže bilo biti Srbin* u kojem se donose svjedočanstva dvojice živih svjedoka stradanja Srba na najvećem srpskom stratištu, gde je u više jama pobijeno oko 4000 ljudi.⁸²⁶ Ipak, vrhunac *Politikina* uključivanja u kampanju bilo je izravno angažiranje njezine redakcije u „razotkrivanju“ ustaških zločina, preciznije *prešućenih* ustaških zločina kod Jadovna⁸²⁷. *Politika* tako pod naslovom *Ubijanje vršeno na više načina*, na dan 26. srpnja, dakle u istom broju u kojemu se donosi izvještaj s velikog srpskog sabora u Srbu i s njim *Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda*, najavljuje kako će se ekipa koju je oformila *Politika* sastavljena od speleologa, popraćena, dakako, novinarima spustiti u pakao *Jadovna* gdje su ustaše, kako se tvrdi, bacale svoje žrtve.⁸²⁸

Samo tri dana kasnije, čitatelje se, uz najavu *Ekskluzivno* i pod naslovom *Prizori od kojih staje dah* obavještava da je ekipa novinara *Politike* sišla u Šaranovu jamu, *stratište*

⁸²⁴ Milo GLIGORIJEVIĆ, „Deveti krug pakla“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2061., 29. lipnja 1990., 50. – 53.

⁸²⁵ Milovan ČELEBIĆ, „Koreni mržnje i genocida nad Srbima“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., lipanj 1990.

⁸²⁶ Branko ĐURICA, „Strašna uspomena iz Mratovske jame“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27576., 13. srpnja 1990., 10.

⁸²⁷ Prvi ustaški logori namijenjeni masovnom ubijanju zatočenika nalazili su se u Drugoj talijanskoj okupacijskoj zoni. Krajem svibnja ili početkom lipnja 1941. kaznionica Okružnog suda u Gospiću pretvorena je u logor. Nadležnost nad logorom imalo je Župsko redarstveno ravnateljstvo u Gospiću. Od srpnja do 21. kolovoza 1941. u njega su masovno pristizali transporti, uglavnom sa Židovima i Srbima iz svih krajeva NDH. Dio zatočenika bio je zadržavan u Gospiću, a dio prebacivan u radni logor Ovčaru nedaleko Gospića, stratište Jadovno na Velebitu, gdje je većina bila ubijena te logore Slana i Metajna na Pagu. Kad je Italija 16. kolovoza zatražila hitnu reokupaciju Druge zone, logori u Lici - Gospić, Ovčara i Jadovno, kao i logor na Pagu, su evakuirani pa je oko 4000 zatočenika transportirano iz Gospića u druge logore. O broju žrtava u tom prvom logorskom sustavu postoje različite procjene i pretpostavke. Mirko PEŠEN u *Ustaški logori*, (Zagreb, 1990., 102.) navodi između 15 i 20. 000 žrtava, a Ilija JAKOVLJEVIĆ, *Koncligor na Savi*, (Zagreb 1990.) navodi podatke koje mu je dao tadašnji zapovjednik Župskog redarstvenog ravnateljstva u Gospiću Stjepan Rubinić, koji je izjavio da je kroz logorski sustav prošlo oko 28 000 ljudi, a da ih se od smrti spasila možda koja stotina; Nataša MATAUŠIĆ, *Žene u logorima Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2013., 10. Đuro ZATEZALO, u knjizi *Jadovno kompleks ustaških logora* (Beograd, 2007., 120.) navodi da je prema poimeničnom popisu žrtava logora Jadovno i Pag ovdje likvidirano 10. 502 ljudi, od toga većina Srba, Ivo GOLDSTEIN u *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb, 2001. 301.) procjenjuje broj žrtava Jadovna na 24. 000, od čega broj židovskih žrtava procjenjuje na 2500 iz čega proizlazi da su većina žrtava bili Srbi. Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb, 2014., 77.

⁸²⁸ Branko ĐURICA, „Ubijanje vršeno na više načina“, *Politika*, g. 87., br. 27587., 26. srpnja 1990., 13.

nekadašnjeg logora Jadovno. U članku se navodi kako iskusni beogradski speleolog ocjenjuje da se na dnu jame nalazi sloj ljudskih kostiju debeo do 5 metara, uz komentar novinara: *Kad se sa dubine od 42.5 metra pogleda uvis, prema sićušnom otvoru na površini zemlje, čovek mora da pomisli u kakvom su užasu umirali Srbi i Jevreji, koji su ovamo strmoglavljivani sa svojim ubijenim parnjacima*. Opis prizora u jami i oko nje upotpunjen je fotografijama popraćenim izjavama speleologa. Na jednoj fotografiji član ekipe drži lubanju, a ispod nje je potpis: *Dragan Maksimović sa jednom od nađenih lobanja na čijem čelu se jasno vidi pukotina od udarca maljem. Neznana žrtva očigledno nije kao drugi, danima umirala na dnu ponora*.⁸²⁹ Naposljetku, na jednoj fotografiji prikazan je spomenik ubijenim pravoslavnim svećenicima podignut 1983. Izvještaj o istraživanju oko Jadovna protegnuo se na još dva članka, odnosno dva broja. Drugi je članak naslovljen *Srpski opanak na dnu jame* i njegovim središnjim dijelom dominira fotografija lubanja i pokraj nje nečega nalik na crnu cipelu, uz potpis: *Opanak koji je ovde dospeo zajedno sa svojim vlasnikom, ko zna iz kojeg kraja naše zemlje*. U članku se ističe kako su speleolozi naišli na *jeziv prizor* gdje su dva kostura bila u jednom udubljenju, gdje su se očito sakrili i na kraju umrli od žeđi i gladi i kako se kod Jadovna govorilo da nije ustaša onaj tko ne može s veseljem ubiti Srbina, Židova i komunista. Dodatno su jezovitosti čitavog članka pridonosili naslovi odjeljaka poput: *“Luburić⁸³⁰ je zaklao dijete”* ili *U ime Krista, ubij antikrista*. Pod tim se naslovima donose dijelovi izvještaja sa saslušanja *ustaškog koljača Jose Oreškovića⁸³¹* u kojem se opisuju prizori ubijanja, među kojim valja istaknuti:

„Luburić mi je predao jedno dijete i rekao mi da ga zakoljem. Odgovorio sam da ne mogu. Na to su svi oko mene prasnuli u smijeh, rugali mi se i vikali – usraš, a ne ustaša. Onda je Luburić izvadio nož i zaklao preda mnom dijete govoreći: „Evo kako se ovo radi.“ Kad je dijete vrisnulo i prsnula krv, oko mene se sve zavrtjelo... Kad sam se malo pribrao, rekao mi je Luburić da dignem desnu nogu. Digao sam, a on mi je pod nogu stavio ono drugo dijete. Onda je zapovijedio: „Udri!“ Udario sam nogom i zgnječio glavu djetetu. Luburić je prišao, potapšao me po ramenu i rekao: „Bravo, bit ćeš ti još dobar ustaša“.

⁸²⁹ Branko ĐURICA, „Prizori od kojih staje dah“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27590., 29. srpnja 1990., 11.

⁸³⁰ Vjekoslav Maks Luburić, pripadnik ustaškog pokreta od 1931. Od srpnja 1941. voditelj Ureda III – Ustaške obrane. Potkraj 1941. kao gost Gestapa boravio je u Njemačkoj, gdje se upoznao s organizacijom koncentracijskih logora. Nakon povratka u Hrvatsku, organizira logore u NDH po uzoru na njemačke logore. Od kolovoza 1942. nosi čin ustaškog bojnika. Zbog počinjenih zločina u jesen 1942. u Hercegovini, na zahtjev njemačkih predstavnika u Zagrebu uhićen je i zadržan u kućnom pritvoru. Neposredno pred napuštanje zemlje Ante Pavelić imenovao ga je zapovjednikom oružanih snaga NDH. Od studenoga 1945. živio je u emigraciji, a ubio ga je 1967. pripadnik jugoslavenske službe sigurnosti., *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., 240 - 242.

⁸³¹ Svjedočenje zarobljenog devetnaestogodišnjeg ustaše Jose Oreškovića inače je u svojoj knjizi o ustaškim koncentracijskim logorima Slana i Metejna na Pagu, *Haron i sudbine*, objavio Ante Zemljar, navodeći da je ono odlomak zapisnika Šime Balena, kojeg je ispisao u proljeće 1942. prigodom ispitivanja zarobljenog Oreškovića, objavljenog u knjizi *Pavelić*. Nataša MATAUŠIĆ, *Žene u logorima Nezavisne Države Hrvatske*, 80.

Nakon ovakvih opisa, autor članka se iz prošlosti prebacuje u sadašnjost i pita zar je moguće da sada, pola stoljeća kasnije ima nekoga tko priželjkuje da se taj *monstruozni posao nastavi* i zar je moguće da osim preživjelih zlotvora ima novih koji bi se ponovno upustili *u zverstva* da bi potom sam odgovorio: *A ima ih, zahvaljujući novim „intelektualcima“ tipa dr. Mile Budaka, koji u čvrstom jezgru HDZ-a na razne načine podstiču mržnju i nacionalističku paranoju protiv srpskog naroda.* Potom kritizira one koji misle da o *zverstvima* nema potrebe pričati i podsjeća ih na primjeru gore navedene priče kako bi trebali znati da se *škola za koljače vrlo lako završava.*⁸³² Na taj način, ne samo da je dio HDZ-a izravno povezan s ustašama, već mu se povezivanjem s ovakvim brutalnim zločinima pridaju karakteristike zločinaca, koljača djece, dakle ono najgore što se uopće može zamisliti i implicira se da su kadri ili počinili ovakva zlodjela ili nagnati druge da ih počine.

Posljednji članak naslovljen je *U krvavim orgijama učestvovali i katolički sveštenici.* Dotad, je *Politika* već i na ovu temu uspostavila suradnju sa svojim čitateljima pa odmah na početku teksta, novinar ističe kako se u redakciju javljaju čitatelji, zanimajući se za imena ubijenih svećenika od strane ustaša, koja se nalaze na spomen ploči pored Šaranove jame. Usput se redakcija, ispričava što je slika bila sitna i ističe kako ponovno objavljuje fotografiju radi svih koje zanima spisak *ispred kojeg je ekipa „Politike“ upalila sveće.* U glavi članka, osim toga se ističe kako je akademik Matija Bečković u govoru na kninskoj tvrđavi na manifestaciji *Dani srpske kulture*, održavanoj baš dok se Politikina ekipa vraćala iz Jadovna, rekao da su Srbi u Hrvatskoj *žrtveno jagnje na oltaru otadžbine, ostatak zaklanog naroda.* U članku je taj dio govora na samom kraju prenesen u cijelosti pod podnaslovom *Jadovno, nova Studenica*, kojega vrijedi prenijeti, jer upravo nakon svih užasa i strahota opisanih u tri članka o Jadovnu, čitatelji *Politike* mogli su ovaj tekst pročitati kao zaključak:

„Svedoci smo kako se u naše dane sazvežđu srpskih zadužbina na zemlji pridružuju one koje su još uvek u zemlji. Te nove crkve i zadužbine su jame. Jame su novi srpski hramovi. One zemlju ozaruju i osvetljavaju iznutra. U njima je zakopano najveće blago koje imamo. Budimo ga dostojni i razmislimo šta bi i da li bi te mošti, posle pola veka ćutanja pod zemljom želele da nešto kažemo i učinimo u njihovo ime. Da li smo dorasli da kažemo tu reč? Da Jadovno bude nova Studenica, Jasenovac, Hilandar našeg vremena. Svaki narod je svet. Ali, ako se i za koga to može sa sigurnošću reći, to su Srbi u Hrvatskoj. Žrtveno jagnje na oltaru naše otadžbine, ostatak zaklanog naroda.“⁸³³

U tekst je vrlo vješto povezana prošlost i sadašnjost. Njegov je autor, odnosno govornik posegnuo za mitskim i svetim vrijednostima, oslanjajući se upravo na one momente srpske povijesti pomoću kojih su se posljednjih godina budile emocije, izgrađivao nacionalni ponos,

⁸³² Branko ĐURICA, „Srpski opanak na dnu jame“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27591., 30. srpnja 1990., 9.

⁸³³ Branko ĐURICA, „U krvavim orgijama učestvovali su i katolički sveštenici“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27592., 31. srpnja 1990., 9.

učvršćivao, u slavnoj i herojskoj prošlosti čvrsto ukorijenjen identitet pobjednika, kojem se potom kao vječita antiteza pridružuje i identitet žrtve te pridodaje aura svetosti i posebnosti srpskog naroda kod Boga, što je proklamirano još ranije sintagmom o *nebeskom narodu*. No nebeski narod, postaje i *zaklani narod*. Ako su hrvatski Srbi ostaci *zaklanog naroda*, onda su ujedno i potomci nebeskog i svetog naroda, kojemu su, dakako nešto i dužni, što autor vrlo jasno i ističe kad poziva svoje sunarodnjake neka se zapitaju što mogu učiniti u njihovo ime i pita ih jesu li dostojni predaka. Ovaj moment dužnosti prema žrtvi predaka, uostalom, nalazimo i u pismu kninskih milicajaca saveznom sekretaru unutrašnjih poslova kad kažu da bi prihvaćanje novih uniformi bila izdaja prema precima.

No, u ovom posljednjem članku, u kojem su se kao i prethodnima na jednak način opisivale torture i ubojstva zatočenika te okrutnost njihovih krvnika, govor prenesen na kraju nije bio jedini most između prošlosti i sadašnjosti. Uostalom, bio je to citat, a ne *Politikino* promišljanje. Stoga je, kao dokaz njezina propagandnog djelovanja u procesu traumatiziranja javnosti, između ostalog i stavljanjem znaka jednakosti između ustaša i suvremenih Hrvata, još značajniji odjeljak članka naslovljen „*Hrvatska garda*“ *podseća na zaštitare*. Sam autor članka tako ističe kako se *Politikina* posjeta Jadovnu poklopila s usvajanjem amandmana na Ustav Hrvatske i proglašenjem autonomije Srba u Hrvatskoj te primjećuje: *Pretnja i opomena da pretnje više neće biti pasivno primane*. Potom navodi kako se već priprema osnivanje nekakve „*hrvatske garde*“, koja bi trebala „*urazumiti*“ *neposlušno stanovništvo Zajednice severnodalmatinskih i ličkih opština*. Pored svega, nastavlja autor, *dr. Franjo Tuđman, koji se pre nego je postao novim „ocem hrvatskog naroda“ bavio historijom, izjavio je kako Jevereji nisu stradali u NDH!*,⁸³⁴ nakon čega dodaje da se poslije Tuđmanove *naučne tirade* o tome kako u Jasenovcu nije ubijeno više od 50 000 Srba zaista više nema čemu čuditi. Autor je dodatnu argumentaciju svojim tvrdnjama potražio u dijelovima izlaganja Đure Zatezala, ravnatelja Povijesnog arhiva u Karlovcu na Međunarodnom znanstvenom simpoziju o NDH u Jasenovcu. Zatezalo je opisivao kako su kapitulaciju Kraljevine Jugoslavije, ustaške organizacije u Gospiću dočekale organizirano i spremno pa su već 10. travnja 1941. počela uhićenja viđenijih Srba te je formirana grupa „*Oslobođenje*“ i pomoćni ustaški odred, koji su se rasporedili u *desetine smrti i uz pomoć Mačekove „zaštite“ počeli hapšenja i prva ubistva* pa onda poentira: *Nije nikakvo čudo što sada mnogim Srbima u Hrvatskoj hadezeovsko osnivanje „hrvatske garde“ jako liči na onovremenska organiziranja mačekokovskih „zaštitara“ i njima sličnih*. Naposljetku, na dnu stranice, kako je i najavljeno, objavljena je kvalitetnija fotografija spomenika ubijenim svećenicima, uz potpis: *Ova spomen-ploča pred*

⁸³⁴ Autor teksta, dakako nije naveo kad i gdje je Franjo Tuđman izjavio takvo što.

Šaranovom jamom podignuta je tek 1983. godine, što također na svoj način govori o sistematskom prikrivanju istine o genocidu u NDH.⁸³⁵

Dakako, da ova serija članaka nije bila zadnje što je Politika imala reći na temu NDH, ali svaki daljnji članak imao je isti obrazac i samo održavao, već ustanovljenu percepciju. Aktivno se u cijelu kampanju uključila i *Politikina* rubrika *Odjeci i reagovanja*. Od 3. kolovoza do 2. rujna u toj rubrici izlazi feljton o ustaškoj pljački zlata pod naslovom: *Tragamo za dragocenostima koje su ustaše opljačkale od žrtava*,⁸³⁶ gdje su i čitatelji pozivani na suradnju. Feljton je uvijek bio upotpunjen fotografijama, a naslovi njegovih pojedinih dijelova najčešće su već sami po sebi ciljali na najosjetljivije teme poput crkve ili srpske povijesne baštine, primjerice: *Pustošenje manastira na Fruškoj gori trajalo 17 dana*⁸³⁷ ili *Sa moštiju kneza Lazara i cara Uroša odnete sve dragocenosti*.⁸³⁸ Autor feljtona bio je Hadži Dragan Antić, potpisan inicijalima H. D. A. Na kraju, 14. kolovoza 1990., *Politika* pokreće i *Otvoreni telefon Politike o genocidu protiv Srba, Jevreja i Roma u Drugom svetskom ratu* i koji poziva čitatelje da jave o svojim i iskustvima njihovih bližnjih o stradanjima srpskog naroda u NDH.⁸³⁹ U istu svrhu, 15. kolovoza *Politika* objavljuje obrazac Arhiva Srbije, koji čitatelji mogu izrezati, ispuniti i poslati. U objašnjenju obrasca pisalo je da je Arhiv Srbije, na inicijativu Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva i redakcije lista *Svet*,⁸⁴⁰ prihvatio primati obrasce koji pošalju čitatelji koji su svoje bližnje izgubili *na raznim stratištima Jugoslavije u II. svetskom ratu* te da će pristigle obrasce obraditi i svrstati u građu o genocidu. Na kraju objašnjenja napominje se kako je to samo jedan od početnih koraka da se sazna puna istina i točan broj *nastradalih Srba od genocidnih zločinaca*. Obrazac je objavljen u sklopu članka rubrike *Otvoreni telefon* pod naslovom *U velikim nesrećama prvo stradaju narodi pravednici*.⁸⁴¹

Sve od pobjede HDZ-a na izborima, a pogotovo nakon konstituiranja višestranačkog Sabora i početka rasprave o ustavnim amandmanima u Hrvatskoj, tisak u Srbiji vodio je intenzivnu propagandnu kampanju protiv nove hrvatske vlasti, ali posredno, budući da je ona izabrana na demokratskim izborima i protiv većine Hrvata, koji su tako glasali. Pri tome se

⁸³⁵ Isto.

⁸³⁶ H. D. A., „Tragamo za dragocenostima koje su ustaše opljačkale od žrtava“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27595. – 27625., 3. kolovoza – 2. rujna 1990.

⁸³⁷ H. D. A., „Tragamo za dragocenostima koje su ustaše opljačkale od žrtava“, „Pustošenje manastira na Fruškoj gori trajalo 17 dana“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27602., 10. kolovoza 1990., 13.

⁸³⁸ „Tragamo za dragocenostima koje su ustaše opljačkale od žrtava“, „Sa moštiju kneza Lazara i cara Uroša odnete sve dragocenosti“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27603., 11. kolovoza 1990., 8.

⁸³⁹ „Otvoreni telefon Politike o genocidu protiv Srba, Jevreja i Roma u Drugom svetskom ratu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27606., 14. kolovoza 1990., 9.

⁸⁴⁰ Također izdanje *Politikine* izdavačke kuće.

⁸⁴¹ „U velikim nesrećama prvo stradaju narodi pravednici“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27607., 15. kolovoza 1990., , 6.

koristio cijeli spektar retoričkih sredstava, kojima su se dodatno argumentirali negativni stavovi. Sve su se češće uz Hrvate vezivale etikete „ustaštva“, „proustaštva“, „genocidnosti“, „monstruoznosti“, „zverstva“, dok se istovremeno Srbi se sve više pojavljuju u ulozi žrtve. Dok se s jedne strane ističe jedinstvo i hrabrost srpskog naroda s druge strane on postaje stalna žrtva – „ostatak zaklanog naroda“. Uporište se potom traži u prošlosti, konstantnim podsjećanjem na strahote koje je srpski narod proživio od strane ustaškog režima za razdoblja NDH. Pri tome se donose iznimno potresna, stravična svjedočanstva koja očekivano moraju izazivati i snažnu psihološku reakciju kod čitatelja. Svjedočanstva su upotpunjena fotografijama s eksplicitnim prizorima nasilja koje se najčešće pozicioniraju oko središnjeg dijela članka i najčešće su većeg formata. Kako se zaoštavao diskurs oko prezentiranja suvremenih zbivanja u Hrvatskoj, osobito oko rasprave o ustavnim amandmanima, tako se povećavao i broj članaka kojima su se budile povijesne traume i u kojima se onda trenutna vlast poistovjećivala s ustašama, dakle počiniteljima teških zločina. Na taj način svaki korak hrvatske vlasti ka demokratskim promjenama doista jest prezentiran kao prijetnja, a svaki korak Srpske demokratske stranke kao tek obrambeni odgovor na tu prijetnju. Tako je za svaki korak odvajanja i udaljavanja dijela srpske zajednice od legalnih institucija Republike Hrvatske odgovornost pripisivana isključivo hrvatskim vlastima, što dakako nije odgovaralo činjeničnom stanju. Prije donošenja amandmana u medijima se konstantno naglašavalo da se Srbe želi pretvoriti u građane drugog reda, da ih se želi staviti u podređenu poziciju u odnosu na Hrvate, da im se zabranjuje njihovo pismo i slično. Niti jedna odredba koja bi upućivala na takvo što novim amandmanima od 25. srpnja nije donesena pa ipak je istog tog dana u Srbu izglasana Deklaracija o autonomiji koju je *Politika* cijelu i objavila. Svaka je vijest koja se odnosila na Hrvatsku tumačena proizvoljno, prezentirana tako da se istaknu eventualni nedostaci i negativnosti dok se ono nepobitno pozitivno nije isticalo, već bi se, ako bi se i spomenulo, „utopilo“ u tekst, čiji bi naslov već sam po sebi bio dovoljno sugestivan da čitatelja uputi što treba misliti i na koji način vijest percipirati. Osim toga, konstantnim usporedbama hrvatske vlasti s ustaštvom, uz velik broj članaka na temu stradanja Srba, stvaralo se ozračje nepovjerenja, straha, neizvjesnosti. Hrvati su sve više postajali neprijatelji. U ovoj fazi se već i javlja sintagma „pošteni Hrvati“, koja se neko vrijeme koristila, baš kao i nekoliko godina ranije „pošteni Albanci“. Može se reći da se već u ovoj etapi počela odvijati propagandna taktika dehumanizacije neprijatelja, koja inače jest prvenstveno karakteristična za ratnu propagandu i koja će doista svoj pravi zamah dosegnuti tek kasnije, s početkom ratnih djelovanja. No svakako, barem podloga za to pripremljena je već u ovom razdoblju.

7. 4. Početak srpske pobune u Hrvatskoj

7. 4. 1. Političke okolnosti uslijed početka srpske pobune u Hrvatskoj

Osnivanje Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like te proglašenje autonomije na velikom saboru u Srbu, bio je prvi korak ka izdvajanju dijelova hrvatskog teritorija. Jasno je da to nije mogla biti samostalna odluka i akcija Srba iz Hrvatske, koji za opsežnije akcije u tom pravcu nisu niti mogli imati potrebnu infrastrukturu. Djelovanje vodstva Srba u Hrvatskoj bilo je u skladu s planovima i ciljevima srpskog vodstva i vrha Jugoslavenske narode armije prema kojima bi se izdvojeni dijelovi Hrvatske pripojili budućoj jugoslavenskoj državi pod srpskom dominacijom nastaloj nakon odcjepljenja Hrvatske i Slovenije, odnosno samo nominalno Jugoslaviji, a faktički Velikoj Srbiji. Nakon što su u lipnju 1990. srpsko vodstvo i vrh JNA stekli saznanja da će se Hrvatska zalagati za preustroj Jugoslavije u konfederaciju, pri čemu bi suverene države imale pravo izlaska iz saveza, bilo je jasno da je ideja o unitarnoj Jugoslaviji u njezinim dotadašnjim granicama neodrživa pa se ova „koalicija“ u potpunosti posvetila ovom drugom rješenju.⁸⁴²

Referendum o srpskoj autonomiji, najavljen u Srbu, hrvatske su vlasti, dakako, proglasile nelegalnim i bile odlučne u tome da ga spriječe, ali s druge strane srpsko je vodstvo ustrajalo u svojoj ideji da ga provede.⁸⁴³ Uoči referenduma najavljenog za 19. kolovoza, hrvatski predsjednik Franjo Tuđman u govoru održanom na Sinjskoj alci, 5. kolovoza pozvao je Srbe u Hrvatskoj da na demokratski način riješe sve pretpostavke mirnog suživota s Hrvatima.⁸⁴⁴ Međutim, s druge strane predsjednik Predsjedništva Jugoslavije, Borisa Jović 13. kolovoza 1990. u Beogradu je primio izaslanstvo Srba iz Hrvatske predvođeno Milanom Babiće. Izaslanstvo je tom prilikom zatražilo u ime hrvatskih Srba zaštitu od saveznih vlasti, argumentirajući taj zahtjev tvrdnjom da im je ugrožena sigurnost te su stoga prisiljeni sami se organizirati i braniti danonoćnim stražama. Jović, je, izrazivši nadu da će se nesuglasice riješiti mirnim putem, obećao da će savezno predsjedništvo poduzeti sve mjere kako bi se spriječilo izbijanje sukoba na nacionalnoj osnovi,⁸⁴⁵ čime je, jasno, pružena potpora srpskom vodstvu. Organiziranje straža po selima na kninskom području opravdavano je navodnom ugroženošću Srba od nove hrvatske vlasti, ali je zapravo bilo očito da se sprema srpska pobuna. Zbog toga je hrvatska vlast odlučila da se iz policijskih postaja na području moguće pobune izvuče oružje rezervnog sastava i s tim ciljem ujutro 17. kolovoza pristupilo se

⁸⁴² Nikica BARIĆ, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.- 1995.“, U Zdenko RADELIĆ, Davor MARIJAN, Nikica BARIĆ, Albert BING, Dražen ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 204.- 205.

⁸⁴³ Ozren ŽUNEC, *Golo život I – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 264.

⁸⁴⁴ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 38.

⁸⁴⁵ Nikica BARIĆ, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. 1995.“ U Zdenko RADELIĆ, Davor MARIJAN, Nikica BARIĆ, Albert BING, Dražen ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 207.

izvlačenju naoružanja. Ta je akcija, međutim, izazvala masovno okupljanje i proteste srpskog stanovništva.⁸⁴⁶ Policijske postaje u Kninu i Obrovcu podijelile su oružje rezervne policije srpskim civilima, a policajci srpske nacionalnosti pridružili su se pobuni.⁸⁴⁷ Osim toga tih su se dana Kninom i okolnim krajevima širile dezinformacije da su iz Zagreba krenuli oklopni transporteri hrvatske vojske kako bi spriječili referendum. Srpski pobunjenici 17. su kolovoza podigli barikade na cestama prema Kninu, na koje su izašli s oružjem i prekinuli promet. Kako bi intervenirali i odblokirali prometnice kojima su se, uz to u jeku turističke sezone kretali brojni strani turisti iz Zagreba su krenula tri helikoptera, međutim presreli su ih lovci Jugoslavenske narodne armije i primorali da se vrate. Istoga dana Milan Martić, predvodnik srpske pobune kninskih policajaca protiv novih uniformi i znakovlja, stojeći u Golubiću na kamionskoj prikolici punoj oružja uzviknuo je okupljenima: *Braćo Srbi! Došlo je vreme da se srpstvo brani oružjem. Stanite u red!*, što je bio izravan poziv na oružani ustanak.⁸⁴⁸

U pripremi ovih događanja, kao i u njihovoj eskalaciji, važnu su ulogu odigrali mediji, koji su preuveličavali informacije o kretanju hrvatskih snaga i time unosili dodatnu konfuziju, nemir te pridonosili stvaranju ozračja neposredne ugroze. Sam Jovan Opačić, jedan od predvodnika srpske pobune ispričao je kako je prigodom sastanka, na Radiju Knin čuo da Služba obavještavanja javlja kako su *tri oklopna ustaška transportera viđena na železničkoj stanici Plavno*. Kako je to bilo njegovo selo, udaljeno par kilometara, sastanak je prekinut, sudionici su se naoružali i krenuli prema željezničkoj stanici. Na putu su čuli i pucnjavu, ali kad su stigli nisu zatekli ništa. *Tako je kod nas krenula „balvan revolucija, u stvari laž i obmana.*, zaključuje Opačić.⁸⁴⁹

Hrvatske vlasti više nisu pokušavale intervenirati policijskom akcijom. Prometne su veze uskoro bile uspostavljene, ali su pobunjeni Srbi povremeno postavljali nove zapreke na ceste i minirali željezničku prugu, dok se s barikada pucalo na vozila, civile i hrvatske policajce. Referendum je održan između 19. kolovoza i 2. rujna, a rezultati su objavljeni krajem rujna. Na temelju njih Srpsko je narodno vijeće 30. rujna proglasilo srpsku autonomiju na *etničkim i istorijskim teritorijima na kojima ovaj narod živi i koje se nalaze unutar*

⁸⁴⁶ U Zapisniku 3. Izvanredne sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Knin na kojoj se raspravljalo o društveno-političkoj situaciji vezano uz početak „balvan- revolucije“, održane 18. kolovoza navodi se da je neposredan povod za aktivnosti koje su uslijedile na području općine, a koje su se manifestirale samoorganiziranjem stanovništva na način da su blokirani prilazi na svim cestovnim prometnicama i uspostavljene noćne straže, bile dojave o pokretu snaga MUP-a Hrvatske, kao i intervencija istih u noći 16./17. kolovoza 1990. S namjerom da se oduzme oružje rezervnog sastava milicije., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj* (1990. – 1991.), ur. Mate RUPIC, 56-57.

⁸⁴⁷ Isto.

⁸⁴⁸ Ozren ŽUNEC, *Golo život I – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 265.

⁸⁴⁹ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 46.

*sadašnjih granica Republike Hrvatske kao Federalne jedinice SFRJ.*⁸⁵⁰ Time je jasno poručeno i da granice Republike Hrvatske za pobunjenje Srbe vrijede kao takve samo dok je Hrvatska unutar jugoslavenske federacije.

7. 4. 2. Podizanje tenzija uoči održavanja referenduma

U svim događanjima oko početka srpske pobune, uz elektroničke medije, važnu je ulogu odigrao i tisak. Tisak je uostalom tijekom cijelog srpnja intenzivno sudjelovao u kreiranju predkonfliktnog ozračja svojim upornim i opetovanim tvrdnjama o ugroženosti Srba, a možda još i više svojim člancima u kojima su eksplicitno rekreirani ustaški zločini. Kako se približavao datum najavljenog referenduma sve se češće izvještavalo o kojekakvim incidentima uperenima protiv srpskog stanovništva, ali i Srbima iz Srbije koji su u Hrvatsku dolazili na odmor. Pridjev „ustaški“ postaje tih dana sasvim uobičajen pojam vezan uz novu hrvatsku vlast ili hrvatska obilježja.

Politika 7. kolovoza izvještava o protestnom zboru u Vrginmostu pod naslovom *Ovde se neće vijoriti ustaška zastava* nadovezujući se kako su to poručili sudionici skupa.⁸⁵¹ Dan kasnije izvještava se o ranjavanju jednog Srbina u Podravskoj Slatini, odnosno u selu Jugovo Polje pod naslovom: *Ustaška četvorka pucala u grupu Srba*. Ovdje se opisuje kako su nakon proslave krštenja u jednom restoranu, pri izlasku, goste dočekala četiri mladića iz obližnjeg sela i bez povoda počeli grubo vrijeđati one koji su izašli pitavši ih: *Znate li vi da smo mi ustaše?* Nakon što su gosti proslave negativno odgovorili i dodali da ih se to ne tiče, odgovorili su im: *I te kako vas se tiče. Mi ubijamo Srbe*. Tada je, kako se navodi došlo do komešanja i fizičkog obračuna, a onda su dvojica mladića izvukla pištolje i zapucala. Ističe se da policija nije iznijela detalje o incidentu, ali novinari su doznali da su četvorica mladića, *koji sebe nazivaju ustašama*, uoči događaja večerali u selu Bakić *u nacionalnom raspoloženju i uz pesme hrvatskog repertoara*. Na kraju se izvještava da je Srpska Demokratska stranka iz Podravske Slatine najoštrije osudila *atak na srpski narod ovog kraja i oživljavanje ustaštva*.⁸⁵²

Pod nadnaslovom *Novo divljanje hrvatskih nacionalista na Jadranu* i naslovom *U Trogiru napadnuti mladići iz Zrenjanina* donosi se priča trojice mladića koji su *Politikinom* novinaru ispričali kako im je *priseo odmor* u Hrvatskoj. Prema njihovim navodima iz čista mira su ih na čiovskom mostu, koji spaja grad i otok napali *trideset nacionalistički nastrojenih mladića iz Trogira*. Tražili su ih osobne isprave i vikali im *Srbi, Srbi* te im *psovali*

⁸⁵⁰ Ozren ŽUNEC, *Golo život I – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, 268.

⁸⁵¹ R. DMITROVIĆ, *Ovde se neće vijoriti ustaška zastava*, *Politika* (Beograd), g. 87. br. 27599., 7. kolovoza 1990., 5.

⁸⁵² R. DMITROVIĆ, *Ustaška četvorka pucala u grupu Srba*, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27600., 8. kolovoza 1990., 11.

*srpsku majku i vređali najpogrdnijim rečima nakon čega su ih i izudarali šakama i nogama. Nakon što su ih premlatili, kako su naveli mladići, demolirali su im bicikle, a jednog su potom nastavili mlatiti uništenim biciklom. Na kraju svog nacionalističkog pira bicikle su nam bacili u more. Najteže nam je palo što nam nitko nije pritekao u pomoć. Trogirani su sedeli na ogradi mosta i mirno posmatrali kako nas obesni nacionalisti nemilice tuku., svjedočio je jedan od mladića. Nakon što su uspjeli pobjeći, kako se navodi, zatražili su pomoć u jednom kafiću zamolivši telefon kako bi nazvali policiju no vlasnik im nije htio pomoći da bi na kraju uspjeli pozvati policiju iz vatrogasnog doma. Jedan od policajaca, koji je došao na uviđaj, tvrdi se, rekao im je: *Pakujte odmah kofere i ovde više ne dolazite na letovanje. I ja ću odavde uskoro da se odselim mada zidam novu kuću.* Na kraju se članka ističe kako su se mladići morali vratiti s odmora 15 dana ranije *s modricama i povredama od mladih nacionalista iz Trogira, koji su za turiste iz Srbije postali strah i trepet.*⁸⁵³*

U istom broju i na istoj stranici tvrdnje o hrvatskom „agresivnom nacionalizmu“ potkrijepljene su i člankom nadnaslova *Nacionalisti sve agresivniji u srednjoj Dalmaciji* i naslova „*Moj je čaća ustaša bio i mene je tako odgojio*“ u kojem se tvrdi da su tako pjevala u Vodicama, 6. kolovoza tri mladića iz Zagreba, koji su oštetili jedan automobil beogradske registracije.⁸⁵⁴ Tjedan dana uoči zakazanog referenduma objavljen je članak o zbivanjima u Titovoj Korenici naslovljen *Politička magla iznad jezera* u kojem se ističe kako je *rasrbljivanje* Plitvičkih jezera i *uništavanje srpskih naselja* oko nacionalnog parka *samo kamičak u mozaiku ideološke politike torture u Lici*. Ova je općina postala tema zato što, kako se u članku i navodi, ovdje nije pobijedio SDS, već SKH SDP, odnosno *komunisti*, koji su *sledeći poluvekovnu poslušnost zagrebačkoj partijskoj centrali odbili da poslušaju volju naroda i priključe se novoj regionalnoj zajednici*, nakon čega su uslijedili protesti građana u organizaciji SDS-a. Novinar se pita zašto li su građani ove općine uopće glasali za SKH SDP, u koji već nekoliko mjeseci nakon izbora malo tko ima povjerenje. U razgovoru s jednim dugogodišnjim radnikom Plitvičkih jezera, „doznaje“ o *čudovišnoj tehnologiji uništavanja srpskih naselja* uz Plitvička jezera. Djelatnik je objasnio kako pod izlikom da devastiraju i zagađuju područje Nacionalnog parka, vlasti već pedeset godina ruše srpske kuće i blokiraju ceste za srpska naselja i kako i sada stanovnici okolnih sela protestiraju protiv novih najavljenih rušenja. Ističe se kako je *verovatno najlepše mesto* na Plitvičkim jezerima nastanjeno Srbima, Plitvički Leskovac potpuno uništen te da je danas ovdje ostalo tek

⁸⁵³ Đ. BERAR, „U Trogiru napadnuti mladići iz Zrenjanina“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27601., 9. kolovoza 1990., 15.

⁸⁵⁴ B. OPALIĆ, „Moj je čaća ustaša bio i mene je tako odgojio“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27601., 9. kolovoza 1990., 15.

desetak kuća *da bi jezera bila bistrija ili lijepa naša čistija*. Na kraju se optimistično poručuje kako su Ličani danas spremni rastjerati oblake političke magle iznad Jezera i ličkog krša i da se Lika *budi iz ideološke anestezije, bolno, ali sigurno*.⁸⁵⁵

Dana 13. kolovoza *Politika* objavljuje članak naslovljen *Tajanstvena garda* u kojem se istražuju navodi prema kojima *tajna garda* ima na obuci tri tisuće ljudi u centru Republičkog SUP-a Hrvatske, a sastavljena je od dobrovoljaca.⁸⁵⁶ Pri tom se ističe kako su u tom Centru umirovljeni mladi dotadašnji instruktori, koje su *smenili novodošavši instruktori spremni za šahovnicu*. Kako bi doznali nešto više o tajanstvenoj gardi, novinari su kontaktirali i Milana Babića, koji im je rekao da je samo iz Knina regrutirano tridesetak mladića *za tu hrvatsku gardu*. On im je i pojasnio kako ta garda najvjerojatnije predstavlja začetak neke vojne ili policijske organizacije u Hrvatskoj te kako je bio raspisan natječaj, *tobože za redarstvo* i kako im je ponuđena mjesečna plaća od 1500 njemačkih maraka. Nadalje, Babić je ustvrdio kako će takvu plaću ti gardisti primati dok su u aktivnoj službi, a potom će se vraćati u mjesta odakle su i u poduzeće gdje rade, *a tamo će dobivati vjerovatno specijalne zadatke*. Uz to, novinari su izvijestili kako im je jedan čovjek, koji je htio ostati anonimn, rekao da mu je jedan od momaka iz Knina, koji je napustio gardu ispričao da gardiste obučavaju *bivši emigranti koji su obučavali ustaše u inostranstvu*. Boraveći u Kninu, čuli su priču o tome da je načelnik šibenske policije naredio policajcima u Kninu da obuku novu, crnu uniformu, a na kape stave šahovnicu umjesto zvijezde te da su oni to odlučno odbili na što im je načelnik rekao: „*Ako nećete ovo što vam se nudi, možete slobodno u hajduke*“, a oni su odgovorili: „*Možda ćemo i u hajduke. Ali, ne sami. Sa nama će ceo naš narod. To toliko, tek da vi imate o čemu da razmišljate*.“ Na kraju su se uputili u kninsku policijsku stanicu kako bi doznali ima li istine u toj priči. Ondje ih je dočekaao *novi glavni čovek u Stanici milicije u Kninu, Slobodan Vujak, Srbin po narodnosti*. Na svako novinarsko pitanje, novi je načelnik odgovorio: *Nemam informaciju*. Svako je pitanje navedeno, jednako kao i svaki načelnikov odgovor, iako je odgovor uvijek bio isti.⁸⁵⁷ No, time se postizao željeni učinak naglašavanja atmosfere tajnovitosti.

Idućega dana na naslovnici je objavljena vijest o sastanku Borisava Jovića s delegacijom Srba iz Hrvatske, pod naslovom *Predsedništvo SFRJ koristiće sva prava i*

⁸⁵⁵ Milan ČETNIK, „Politička magla iznad jezera“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27064., 12.kolovoza 1990., 9.

⁸⁵⁶ Novinari su vjerojatno inspiraciju za ovakav članak pronašli u informaciji o obuci novih policijskih službenika. Naime, u Hrvatskoj je 5. kolovoza započeo dvomjesečni Tečaj za obuku novih policijskih službenika nazvan *Prvi hrvatski redarstvenik*. Na tečaj je primljeno oko 1700 kandidata, od kojih je formirana brigada policije. Dobrovoljcima s tečaja, koji su zadovoljili kriterije, popunjena je 7. rujna 1990. Antiteroristička jedinica Lučko, a potom i druge hrvatske postrojbe u sastavu MUP-a i kasnije Zbora narodne garde.; Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija*, 40.

⁸⁵⁷ „Tajanstvena garda“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27605., 13. kolovoza 1990., 8.

sredstva da spreči nacionalne sukobe i istaknuto je kako je rečeno da se svakom narodu i svim narodnostima mora osigurati da se u okviru Ustava SFRJ i zakona demokratskim putem bore za svoje prava. Kako se dalje navodi, članovi su delegacije upoznali Jovića s *teškim i konfliktnim stanjem međunacionalnih odnosa i velikom ugroženošću Srba u Hrvatskoj*. Ističući kako govore u ime svih Srba u Hrvatskoj, delegati su ukazali na to da je amandmanima na hrvatski ustav srpski narod u Hrvatskoj izgubio raniji status konstitutivnog elementa hrvatske države. Napomenuli su i da se u Hrvatskoj stvaraju institucije i organizacije isključivo hrvatskog nacionalnog predznaka i naglasili da su u takvoj situaciji Srbima u Hrvatskoj *ne samo ugrožena prava na političko izražavanje sopstvenih interesa, već su izloženi i stalnim grubim pritiscima i pretnjama, odnosno ugrožena im je elementarna bezbednost*. Zbog toga, su, kako su objasnili prisiljeni na samoorganiziranje i samoobranu.⁸⁵⁸

Odmah ispod tog članka, u posebnom okviru najavljen je članak pod naslovom: *Nova vlast u Hrvatskoj širi strah i najcrnje slutnje*. U kombinaciji s naslovom članka, tako se sugerira da će savezno predsjedništvo zaštititi hrvatske Srbe. Budući da je rečeno kako će svim sredstvima spriječiti nacionalne sukobe, a istovremeno se ističe da je hrvatska vlast ta koja je problematična, jasno je na čiju stranu bi se tada svrstalo Predsjedništvo na čelu s Borisavom Jovićem. U članku pod tim naslovom zapravo se izvještava o priopćenju za javnost Predsjedništva Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačke borbe Hrvatske i Zagreba. Posebno je iz priopćenja istaknuto da je *hadezeovska centrala* u Zagrebu pretvorila Hrvatsku u zatvoreni informacijski prostor, da od vremena Hitlera i Goebelsa nisu zabilježene *takve bestijalne laži* kakve se mogu čuti u Hrvatskoj, da je po čvrstoj sprezi crkve i države Hrvatska jedinstven primjer u Europi i na kraju da mnogo toga podsjeća na 1941. godinu. U središnjem dijelu članka fotografija je maksimirskog stadiona uz potpis: *Stadion „Dinamo“ u Maksimiru: odavde je krenulo „zavođenje reda“ nove hrvatske vlasti*. Nova hrvatska vlast u priopćenju je označena kao odgovorna za širenje *uznemirenosti, prestrašenosti i obuzetosti najcrnjim slutnjama* stanovništva u Hrvatskoj. Posebno se naglašava da od vremena Drugog svjetskog rata i najstrašnije staljinističke blokade, građani Hrvatske nisu osjećali toliki strah od *mogućih unutrašnjih krvavih sukoba*. U antrfileu su posebno izdvojena dva naslova: *Ustaše na TV ekranima* u kojem se *velike bosove propagandističkog terora* optužuje što na televiziju dovode ustaše, domobrane i njihovu djecu kako bi pričali o Bitki pod Staljingradom i naslov *Jezična legitimacija čistokrvnih Hrvata* u kojem se upozorava da se vrši *nezapamćeno nasilje* nad jezikom i ističe kako su najbolji primjer za to govori novih

⁸⁵⁸ „Predsedništvo SFRJ koristiće sva prava i sredstva da spreči nacionalne sukobe“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27606., 14. kolovoza 1990., naslovnica

političkih zvijezda u Hrvatskoj, koji novom jezičnom praksom podsjećaju na ustaštvo 1941. godine. Naglašava se, uz to, da su ljudi zbunjeni i zastrašeni jer u *naelektriziranoj atmosferi hadezeovske pomame*, dovoljno je da ljudi govore kao nekoć pa da ih se optuži da su unitaristi ili boljševici i da je sramota što se ljude u raznim redakcijama prisiljava da uče govoriti neke kovanice koje su *ustaški ideolozi u doba NDH označavali govornom legitimacijom čistokrvnih Hrvata*. Članak završava znakovitim citatom iz priopćenja:

„Kakva je to demokratija, gospodo, u kojoj se vrši hajka prema sudionicima partizanskog i antifašističkog rata, u kojoj ljudi u ličkim, banijskim i kordunaškim sredinama, ali i u Zagrebu, Splitu i drugim gradovima dočekuju noć sa posebnim pripremama za osiguranje vlastitih kuća i stanova. Nas starije to podseća na 1941. godinu, kada su se na ovim prostorima vršile pripreme za potoke krvi, koji su uskoro i potekli. Ne opravdava li taj strah i formiranje specijalnih gardijskih jedinica u jednoj pravnoj državi.“⁸⁵⁹

Priopćenje SUBNOR-a objavljeno u *Politici* zacijelo je moralo među čitateljstvom dodatno argumentirati sve napise koje je ovaj list, ali i drugi, prethodnih mjeseci iznosio. Potvrda je stigla od jedne važne institucije kao što je Savez boraca i to iz same Hrvatske. Iz Hrvatske je došla poruka u kojoj se nova vlast poistovjećuje s ustaštvom, u kojoj se tvrdi da su Srbi doista ugroženi i primorani se braniti, u kojoj se naposljetku upozorava na moguće nove *potoke krvi* i daje potvrda da je strah opravdan. Ovim priopćenjem SUBNOR se praktički izravno svrstao na stranu pobunjenih Srba čime je njihovim stavovima, jednako kao i propagandi tiska dao dodatni legitimitet, ali i zacijelo dodatno uznemirio javnost u Srbiji jer može se samo pretpostaviti kako su tamošnji čitatelji doživjeli ovakve kvalifikacije i tvrdnje prema kojima njihovim sunarodnjacima prijeti novi pokolj. Može se reći da je ovo priopćenje označilo samu kulminaciju propagande u člancima koji su objavljivani prethodnih dana, a u kojima se inzistiralo na fizičkoj ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj, ustaškom i prijetećem karakteru hrvatske vlasti i mržnji na koju u Hrvatskoj nailaze Srbi. Referendum je mogao započeti.

7. 4. 3. „Balvan revolucija i tisak“

Kako je već istaknuto, hrvatske su vlasti zabranile održavanje referenduma, no Srbi se, kako se navodi 17. kolovoza u članku naslova *Otpor duhovnom genocidu* nisu dali zastrašiti prijetnjama republičkog „*vrhovništva*“⁸⁶⁰ i kako je istaknuto u drugom članku *Srbi ne odustaju od referenduma* nisu odustali.⁸⁶¹ U istom broju velikim je naslovom obaviješteno o zaključku donesenom na zajedničkoj sjednici Predsjedništva Gradskog komiteta okružnog

⁸⁵⁹ R. DMITROVIĆ, „Nova vlast u Hrvatskoj širi strah i najcrnje slutnje“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27606., 14. kolovoza 1990., 15.

⁸⁶⁰ M. ĐURIĆ, „Otpor duhovnom genocidu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27609., 17. kolovoza 1990., 5.

⁸⁶¹ Milan ČETNIK, „Srbi ne odustaju od referenduma“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27609., 17. kolovoza 1990., 5.

Saveza komunista i Glavnog komiteta Saveza socijalističkog radnog naroda Beograda prema kojem su savezni organi obavezni svim sredstvima zaštititi Srbe u Hrvatskoj. Ističe se kako Beograđani znaju da je u pitanju opstanak dijela srpskog naroda pred *uspaljenim nacionalnim strastima u Hrvatskoj*.⁸⁶² Dan nakon razoružavanja, odnosno pokušaja razoružavanja policijskih stanica, naslovnice tiskovina bile su ispunjene vijestima iz Hrvatske o zbivanjima na području zahvaćenom srpskom pobunom. *Politika* pod nadnaslovom *Državni teror u Hrvatskoj* i naslovom „Specijalci“ iz Zadra razoružali stanicu milicije u Benkovcu, objavljuje da je na djelu *sejanje straha metodama specijalnog rata* i ističe da je u Obrovcu narod spriječio razoružanje milicije te navodi da je narod ogorčen i da se okuplja na protest dok Izvršno vijeće Skupštine općine Benkovac zahtijeva smjenu Josipa Boljkovca. Donosi se i antrfile pod naslovom *Opsadno stanje u Kninskoj krajini i Lici* u kojem se kaže da se narod u Kninu od poslijepodnevnih sati stao masovno okupljati ispred stanice javne sigurnosti i tražiti oružje. Navodi se da su na prilaznim putovima gradu postavljene blokade i da se organizira oružana zaštita sela u kninskoj općini i da Srpski radio Knin non-stop emitira program i daje stanovništvu upute kako se ponašati i na koji način se organizirati. Naglašava se da su od Kninjana zatražili pomoć stanovnici Srba, Donjeg Lapca i Gračaca jer su obaviješteni da su specijalne jedinice hrvatske policije krenule prema njihovim mjestima, a posebno se ističe i da su mnogi građani Obrovca, Benkovca i Knina evakuirali djecu, žene i starce u sigurnija mjesta, neki čak i druge republike.⁸⁶³ *Večernje novosti* na naslovnici ističu nadnaslov *U Kninskoj krajini i Lici iz časa u čas stanje sve dramatičnije* uz veliki naslov *Narod diže barikade*.⁸⁶⁴ Istaknute su iste vijesti kao i u *Politici*, s time što je ovdje još i navedeno da je zapovjednik policijske stanice u Obrovcu odbio predati oružje i sirenom uzbudio građane, koji su blokirali prolaz gradu. Uz to, pod posebnim se, crvenim rubom uokvirenim naslovom, „*Ratno stanje u Kninu*“ obavještava da je Milan Babić, predsjednik skupštine Knina proglasio 17. kolovoza u 18 sati i 5 minuta ratno stanje u općini, u kojoj je građanstvo već sat ranije bilo pozvano na stanje pune pripravnosti.

U skladu s naslovnicama i sadržaj brojeva tiska od 18. kolovoza bio je dobrim dijelom ispunjen člancima posvećenima srpskoj pobuni u Hrvatskoj. *Politika* u nastavku članka s naslovnice opisuje ozračje u pobunom zahvaćenim krajevima i donosi kartu Hrvatske s označenim općinama u kojima će se organizirati izjašnjavanje o srpskoj autonomiji. Navodi se kako su u Obrovcu zatvoreni svi kafići u kojima se okuplja hrvatska omladina i kako je

⁸⁶² M. VUJIĆ, „Savezni organi obavezni da svim merama pravne države zaštite Srbe u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27609., 17. kolovoza 1990., 6.

⁸⁶³ „Specijalci iz Zadra razoružali Stanicu milicije u Benkovcu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27610., 18. kolovoza 1990., naslovnica

⁸⁶⁴ „Narod diže barikade“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23944., 18. kolovoza 1990., naslovnica

međunacionalno nepovjerenje potpuno. Uz to se se citiraju riječi obrovačkog profesora književnosti i predsjednika Skupštine općine Obrovac Sergeja Veselinovića, koji je, kako se ističe održao improviziranu konferenciju za tisak pred okupljenom masom, među kojom je bilo i nekoliko pripadnika hrvatskog naroda i kojeg je narod *oduševljeno pozdravio*.

„U hrvatskom vrhovništvu sede pravi majstori za sve oblike pravog specijalnog rata. Ovo je akcija kojom se želi unijeti nemir i panika među narod. Mi ne želimo teror, ali svaka sila ima protivsilu. Ako hrvatski Sabor ne ustukne, prekinućemo svaki dijalog. Narod u Obrovcu je izuzetno dobro naoružan. (...) Ovo je također prilika da još jednom amandmane na hrvatski ustav proglasimo ništavnim. Mi se ne okupljamo iz objesti i sujete, nego iz velike potrebe. Dosta nam je političkih floskula Josipa Boljkovca.“

Posebno je u antefileu pod naslovom *Svesrpski sabor u Jasenovcu*, izdvojeno kako je Veselinović najavio inicijativu za sazivanje svesrpskog duhovnog sabora, koji bi se trebao održati *u najvećem srpskom gradu pod zemljom, u Jasenovcu*. Na kraju članka se napominje kako hrvatska vlada i dalje tvrdi da nema pravne osnove za izjašnjavanje Srba i prenosi se izjava Josipa Boljkovca: *Ako bude potrebno, branićemo ustavni poredak ove republike*.⁸⁶⁵ Propagandnom metodom inverzije, odnosno zamjene teza, specijalni rat i stvaranje psihoze pripisano je hrvatskim vlastima, iako se upravo na stranicama srbijanskog tiska takav psihološki rat odvijao i to isticanjem naslova koji su upućivali na dramatičnost stanja, naglašavanjem prijatnji i izravnim prenošenjem poziva na naoružanje, kao i konstantnim upozoravajućim člancima koji su objavljivani dane uoči početka referenduma gdje se već unaprijed najavljivala opasnost od novoformiranih hrvatskih policijskih jedinica i gdje se stanje uspoređivalo s 1941. godinom.

Brojnim se člancima izvještavalo i o potpori koja je pristizala hrvatskim Srbima s raznih strana pa su tako *Politikine* stranice bile ispunjene naslovima poput: *Dobrovoljci za Kninsku krajinu - o spremnosti „Udruženja Božur“ s Kosova da pruže punu pomoć Srbima u Hrvatskoj ukoliko budu izloženi represalijama samo zato što će se na najdemokratskiji način izjasniti na referendumu o kulturnoj autonomiji*⁸⁶⁶; *Ako hrvatska vlada upotrebi silu – i mi smo napadnuti* – o priopćenju Koordinacijskog odbora SDS-a iz hercegovačkih općina⁸⁶⁷; *Tužno je što Hrvatska maše Europom, a preti olovom* – o priopćenju društva „Metohija“ iz Bara⁸⁶⁸, a najveći je članak bio posvećen tiskovnoj konferenciji Udruženja Srba iz Hrvatske u Beogradu, koje je uputilo pismo premijeru Anti Markoviću, tražeći suspenziju svih akata, za

⁸⁶⁵ Milan ČETNIK, „Specijalci“ iz Zadra razoružali Stanicu milicije u Benkovcu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27610., 18. kolovoza 1990., 5. -6.

⁸⁶⁶ I. KOSTIĆ, „Dobrovoljci za Kninsku krajinu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27610., 18. kolovoza 1990., 6.

⁸⁶⁷ „Ako hrvatska vlada upotrebi silu i mi smo napadnuti“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27610., 18. kolovoza 1990., 6.

⁸⁶⁸ „Tužno je što Hrvatska maše Europom, a preti olovom“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27610., 18. kolovoza 1990., 6.

koje su procijenili da ugrožavaju nacionalna, kulturna i politička prava Srba u Hrvatskoj. Pod naslovom *Sprečiti teror i obezbediti primenu Ustava* i uz komentar da je zatraženo da se rasformiraju sve fašistoidne oružane formacije HDZ-a i zabrane svi simboli i amblemi ustaške NDH objavljeno je cijelo pismo premijeru.⁸⁶⁹

Večernje su novosti uglavnom prenosile iste vijesti, samo prema svom stilu, u kraćim formama, velikim naslovima i manjim tekstom, no naslovi su bili ovom prigodom još dramatičniji i sugestivniji nego *Politikini*, primjerice: *Građani u pripravnosti*, *Pucnji u okolici Knina*, *Puste ulice*, *Poziv za zaštitu Srba*, *Odlučni da se brane*.⁸⁷⁰ U članku pod ovim posljednjim naslovom izvještava se o mitingu podrške hrvatskim Srbima koji je organizirala Srpska narodna obnova u Novoj Pazovi i na kojem se okupilo kako se navodi nekoliko tisuća građana Nove i Stare Pazove, Vršca i drugih mjesta iz Vojvodine i Srbije i donose se u antefileu najčešće uzvikivane i ispisane parole: *Kninu, uz tebe ja Avala!*, *Neka znaju Tuđman i Hrvati, da se Srbi više neće klati!*, *Tuđmane, kućkin sine!*, *Lika je Srbija!*, *Baranje je Srbija!*“, *Svaka srpska kuća u srpsku državu!*, *Od Avale pa do Knina sve je Srbin do Srbina!*⁸⁷¹ Ove parole uopće nisu komentirane, ali su barem navedene, iako su vidno velikosrpske i ako nisu imale puno veze s naslovom koji sugerira obranu. S obzirom na to da u *Politici* takve očito velikosrpske parole gotovo nikad nisu niti spominjane ili su tek vrlo rijetko istaknute kao pojedinačni incident i to tek onda kad su optužbe za nacionalističke karaktere pojedinih narodnih skupova dospijevale u javni prostor, dok su u *Večernjim novostima* doista ponekad i objavljivane, vidljivo je da je profil pojedinih novinara ovog lista bio ponešto drugačiji te da nije postignuta takva unisonost pisanja kakva je pretezala u *Politici*. Uz, to *Politika* je vijest o skupu u Novoj Pazovi objavila tek dan kasnije i to u kontekstu priopćenja Pokrajinskog sekretarijata Vojvodine kojim se osuđuju parole na skupu i u kojem se kaže da pozivom na bratoubilački rat i primitivnim ponašanjem ekstremne grupe samo služe neprijateljima za napade na Srbiju.⁸⁷² Dakako, parole nisu prenesene niti u ovom članku. *Večernje novosti* nešto više pozornosti posvetile su potencijalnim dobrovoljcima, spremnima pohrliti u pomoć srpskom narodu u Hrvatskoj pa tako pod velikim naslovom *Prijavljuju se dobrovoljci* navode da se iz pedesetak mjesta Kosova i Metohije prijavilo u dobrovoljačke jedinice 60 000 ljudi, da je iz Bosanskog Grahova krenulo oko 150 naoružanih ljudi spremnih pomoći obrani Knina.⁸⁷³ *Večernje novosti*, uz to donose demanti Milana Babića na vijest o izvanrednim

⁸⁶⁹ S. RISTIĆ, „Ista prava za sve građane Hrvatske“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27610., 18. kolovoza 1990., 7.

⁸⁷⁰ *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23944., 18. kolovoza 1990., 4.

⁸⁷¹ B. B. MIJIĆ, „Odlučni da se brane“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23944., 18. kolovoza 1990., 4.

⁸⁷² „Ekstremisti iz Nove Pazove brukaju Srbiju“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27611., 19. kolovoza 1990., 9.

⁸⁷³ M. K., „Prijavljuju se dobrovoljci“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23944., 18. kolovoza 1990., 4.

mjerama u Kninu i proglašenju ratnog stanja, pod naslovom *Ratno stanje provokacija*, u kojem je Babić, kako se navodi u kasnim noćnim satima prethodnoga dana izjavio da je vijest o ratnom stanju jedna od provokacija podmetnuta *od strane onih kojima nije u interesu razvoj demokracije i mirno razrešavanje odnosa u jugoslavenskoj zajednici*. Pod istim naslovom donosi se i izjava general-majora Tomislava Trajčevskog, zapovjednika Kninskog korpusa koji je rekao da je zabunu izazvalo to što je devedeset vojnika iz kasarne krenulo na odsustvo i što su zbog prekida prometa ostali na željezničkoj stanici u Kninu, ali su potom svi vraćeni u kasarne i dodao da kada vojska bude izašla na ulice i kada bude proglašeno ratno stanje, onda će to svi vidjeti jer će vojska izaći s vojnim transporterima i oklopnim vozilima. Na kraju autori članka ističu kako zadnje vijesti demantiraju sve ranije te kako prema trenutnim tvrdnjama niti jedan metak nije ispaljen iako se obavještavalo da u Golubiću ima mrtvih i dodaju: *Uostalom, vesti u Kninu i okolici stalno se menjaju. Pouzdanih informacija gotovo i nema.*⁸⁷⁴ Posljednja rezignirana rečenica novinara možda najbolje i oslikava stanje potpune informativne konfuzije koje je zavlдалo na kninskom području, što je sasvim u skladu s ranije opisanim navodima Jovana Opačića. Iako je vijest o proglašenju ratnog stanja demantirana, ona je i onako svoj učinak već morala postići, i nesumnjivo je ciljala pridonijeti ozračju ratne psihoze, jednako kao vijest Radija Knin o oklopnim transporterima na željezničkoj stanici.

Na dan raspisivanja referenduma *Politika* na naslovnici objavljuje, praktički podršku Borisava Jovića hrvatskim Srbima, koju je dao u intervjuu beogradskoj televiziji pa se tako velikim naslovom i uz njegovu fotografiju obavještava: *Predsedništvo Jugoslavije koristiće sva svoja ustavna i zakonska prava da spreči sukobe i građanski rat* i ističe njegova izjava prema kojoj se ne može dovoditi u pitanje pravo građana ili naroda na političko izjašnjenje i djelovanje.⁸⁷⁵ Osim toga izvještava se, u nešto manjem članku, da u Kninskoj krajini uoči referenduma vlada napetost, da je blokiran tunel kroz Velebit te da se dio seoskog stanovništva sklonio u šume. Ističe se kako u Kninu vlada mir, dok su u Obrovcu straže po selima, a *barikade na drumovima.*⁸⁷⁶ *Večernje novosti* pod naslovom *Dan teškog mira* izvijestile su na naslovnici da se usprkos žestokim otporima srpski narod izjašnjava o autonomiji u Hrvatskoj.⁸⁷⁷ O početku referenduma također se izvijestilo na naslovnim

⁸⁷⁴ S. DRČELIĆ, U. BALŠIĆ, „Ratno stanje provokacija“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23944., 18. kolovoza 1990., 4.

⁸⁷⁵ Milan ČETNIK, „Predsedništvo Jugoslavije koristiće sva svoja ustavna i zakonska prava da spreči sukobe ili građanski rat“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27611., 19. kolovoza 1990., naslovnica.

⁸⁷⁶ „Napetost u Kninskoj krajini“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27611., 19. kolovoza 1990., naslovnica.

⁸⁷⁷ „Dan teškog mira“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23945., 19. kolovoza 1990., naslovnica.

stranicama. *Politika* pod naslovom *Počeo referendum o autonomiji Srba*,⁸⁷⁸ a *Večernje novosti* pod naslovom *Mirno i masovno*.⁸⁷⁹ Oba lista objavila su na svojim naslovnica i vijest o pismu Slobodana Miloševića saveznom predsjedništvu u kojem ističe (što je *Politika* istakla u naslovu, nap. a.) da Srbija smatra svojom obavezom da svim demokratskim sredstvima pomaže Srbe u Hrvatskoj u interesu zaštite njihovih ljudskih i građanskih prava i njihove egzistencije.⁸⁸⁰ *Večernje novosti* pismo su naslovile: *Pomoć Srbima obaveza i pravo*.⁸⁸¹ *Politika* je toga dana, kao i idućih nekoliko, bila prepuna naslova koji su upućivali na prijetnju Srbima i izražavali duboku ogorčenost postupcima hrvatske policije, primjerice *Besana noć u Benkovcu* uz koji se donosi i fotografija naoružanih ljudi uz potpis: *Noćna straža u Kistanju*⁸⁸²; *Protesti o ogorčenje građana ne prestaju* – o zaplijeni oružja rezervnog sastava milicije,⁸⁸³ *Nećemo dozvoliti da srpski narod ponovno strada* – o poruci građana Trstenika Milanu Babiću⁸⁸⁴; *Napad na Srbe u Hrvatskoj je napad na sveukupno srpstvo* – o izjavi Prvoslava Radića, člana Glavnog odbora novoosnovane Socijalističke partije Srbije⁸⁸⁵ i brojni drugi sličnoga predznaka, kojima se davala bezrezervna potpora Srbima u Hrvatskoj, isticala spremnost na pomoć i osuđivali postupci hrvatskih vlasti. Objavom tih brojnih priopćenja i pisama dodatno se, zacijelo, osnaživalo jedinstvo srpskoga naroda i učvršćivala ideja o jedinstvenom integritetu na cijelom njegovom životnom prostoru. Objavlivanjem poruke Borislava Jovića i pisma Slobodana Miloševića dana je snažna potporu srpskim pobunjenicima u Hrvatskoj jer im je nedvojbeno poručeno da će imati zaštitu i na saveznoj razini i zaštitu od Srbije.

NIN je redom svog izlaženja izašao tek 24. kolovoza pa je su se sva ova događanja našla u istom broju. Događaji su interpretirani jednako kao i u *Politici*, a *NIN* je imao i ovaj put prigodnu naslovnica, na kojoj se nalazila fotografija mladića u trapericama i kožnoj jakni s puškom na ramenu, kako stoji ispred plakata sa srpskom zastavom na kojoj ćirilničnim slovima piše „ZA“. Preko fotografije pisalo je: *Referendum, Knin, Autonomija*⁸⁸⁶ –dakle tri ključne riječi, od kojih je „Knin“ bila ispisana puno većim fontom i u žutoj boji. Fotografija je to, koja doista govori i više od tisuću riječi – jasna poruka da su se Srbi za svoja pravo,

⁸⁷⁸ *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27612., 20. kolovoza 1990., naslovnica.

⁸⁷⁹ „Mirno i masovno“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23946., 20. kolovoza 1990., naslovnica.

⁸⁸⁰ *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27612., 20. kolovoza 1990., naslovnica.

⁸⁸¹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 87., br. 23947., 20. kolovoza 1990., naslovnica.

⁸⁸² R. KOVAČEVIĆ, „Besana noć u Benkovcu“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27612., 20. kolovoza 1990., 5.

⁸⁸³ M. ČETNIK, „Protesti i ogorčenja građana ne prestaju“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27612., 20. kolovoza 1990., 6.

⁸⁸⁴ D. B., „Nećemo dozvoliti da srpski narod ponovno strada“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27612., 20. kolovoza 1990., 6.

⁸⁸⁵ „Napad na Srbe u Hrvatskoj je napad na sveukupno srpstvo“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27612., 20. kolovoza 1990., 8.

⁸⁸⁶ *NIN*, br. 2069., 24. kolovoza 1990., naslovnica

odnosno ono što smatraju svojim pravom spremni izboriti oružjem, ali s druge strana i slika koja zorno prikazuje sukus svih zbivanja u tih nekoliko dana.

Tisak je nesumnjivo odigrao važnu ulogu u kreiranju percepcije srpske javnosti o početku pobune. Iako su izvještavanja Radija Knin snažno utjecala na događanja u tih nekoliko dana, jer su prenošene neistinite ili vrlo dvojbene informacije, to je u prvom redu vrijedilo kad je u pitanju informiranje Srba u Hrvatskoj. Jasno je da ovdje tisak u tako zgusnutom slijedu događanja i uslijed stanja sveopće konfuzije nije mogao znatnije utjecati na formiranje javnog mijenja, ali kad je u pitanju javnost u Srbiji, tisak je zacijelo svojim izvještavanjem, prvenstveno svojim bombastičnim i dramatičnim naslovima morao utjecati na oblikovanje stava građana Srbije o onome što se zbiva u Hrvatskoj, a sudeći po pisanju oba dnevna lista, kao i *NIN-a*, prosječni je čitatelj mogao zaključiti da se u Hrvatskoj odigrava teror protiv srpskog stanovništva, koje napada naoružana hrvatska specijalna policija samo zato što se žele izjasniti o svojoj kulturnoj autonomiji.

7. 4. 4. Održavanje i potenciranje ozračja prijetnje uoči i u vrijeme proglašenja srpske autonomije u Hrvatskoj

Nakon relativnog smirivanja situacije na području Knina i okolice, tisak, dakako, nije prestajao pisati o „teroru“ hrvatske vlasti prema srpskom narodu. Članci na tu temu izlazili su i dalje redovito, jednako kao i članci kojima se evocirala NDH i u tom se smislu već uobičajeni propagandi obrasci nisu niti mijenjali, već su se mijenjali jedino akteri ili mjesta događanja, i progresivno se zaoštavao diskurs. Negativne etikete vezane uz Hrvate postajale su sve uobičajenije i sve maštovitije, a vijesti, odnosno naslovi bili su sve više senzacionalistički, preuveličani, posve jednostrano pa i proizvoljno interpretirani, a izvor informacija nerijetko postaju anonimni svjedoci. Drugim riječima, prava se crna propaganda počela provlačiti tiskanim izdanjima u Srbiji. Dobar primjer takvog izvještavanja predstavlja članak objavljen u *Večernjim novostima* 1. rujna, naslovljen *Krvoproliće bilo zapovest* i s podnaslovom: *Raspliće se „Drniški slučaj“ i ustaški scenario početka nove likvidacije srpskog naroda*. U članku se ističe da su Milorad Grubač, zapovjednik policije i njegove kolege na konferenciji za tisak u Kninu objelodanili brojne detalje *drame u noći između 10. i 21. augusta*, kad je sedamdeset *milicionera* Srba i Hrvata, kako se navodi, odbilo *monstruoznu naredbu da krenu i oružjem napadnu Klanac kod Knina*. Prema autorima članka, sekretar šibenskog sekretarijata unutrašnjih poslova Ante Bujas, rekao je komandantima vodova da je savezno predsjedništvo donijelo odluku da su kninski događaji nezakoniti i da je Jovan Rašković uhićen, a Milan Babić da je u bijegu te da je JNA dobila naredbu da probije barikade i počne uhićivati ljude. Na to je Grubač, prema citatu koji se prenosi, procijenio da

će doći do krvoprolića i da će narod odgovoriti iz svake kuće, a Klanac će postati *klaonica*. Naglašava se kako je sekretar rekao drniškim policajcima da su sva sredstva dopuštena i da je to bio neposredni povod da policajci ostave oružje te ističe kako je akcija trebala biti provedena zajednički sa sinjskom i splitskom policijom. Potom se u novom odjeljku članka naslovljenom *Scenario monstruma* iznosi „pakleni plan“ sekretara da se žrtvuje prvi ešalon policajaca tako što bi, onog časa kad se sukobe s obranom Knina, drugi ešalon pucao prvom u leđa i to iz civilnog oružja, kako bi se poslije reklo da su to učinili pobunjeni Kninjani i našlo opravdanje za intervenciju JNA. U članku se, doduše, navodi i da je sekretar šibenskog SUP-a višekratno takve tvrdnje demantirao, pa i na Hrvatskoj televiziji, u društvu dva drniška policajca, koji nisu demantirali dio o naredbi za pokret, već Grubačevu verziju o dezinformacijama koje je Bujas dao, ali se odmah potom naglašava da ti policajci, kao i sekretar žele zaštititi svoj položaj i svoje rukovodioce te glavnog naredbodavca Josipa Boljkovca pa na novinare svaljuju krivnju za lažno uznemiravanje javnosti. Pri tom se ističe kako autori teksta imaju svjedoka kojemu ne smiju objaviti ime i koji im je potvrdio ovakav tijek događaja i uz to, na kraju napominju kako je Milorad Grubač bio hospitaliziran u kninskoj bolnici, i to ne zbog puknuća čira kako je to tvrdio sekretar šibenskog SUP-a, već zbog živčanog sloma prouzrokovanog petodnevnim iščekivanjem i nespavanjem u strahu da bi ga dodijeljeni „*pratilac*“ mogao likvidirati kao *potencijalnog dezertera*.⁸⁸⁷ Dok je prvi dio događaja kako ga je opisao Milorad Grubač, možda dijelom točan, odnosno moguće je da je nekakva policijska intervencija bila planirana,⁸⁸⁸ drugi dio koji je inspiriran navodima neimenovanog svjedoka doista zvuči krajnje nevjerovatno te se može slobodno reći da spada u crnu propagandu, ali uza sve što je dotad već u tisku prezentirano, čitateljima je moglo djelovati istinitim.

I dok se s jedne strane isticala hrvatska agresivnost, s druge strane Jovan Rašković poistovjećuje se s Mahatmom Ghandijem pa za *Večernje novosti* govori kako bi sa Srbima krenuo na *gandijevski marš!* Uz tu vijest istaknut je i novinarski komentar: *U vreme povampirenja NDH, kad se ustaški simboli ispisuju i po nedužnim životinjama (!), nije*

⁸⁸⁷ Petar STANOVUKOVIĆ, Nebojša VUČINIĆ, „Krvoproliće bilo – zapovest!“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., 23958., 1. rujna 1990., 6.

⁸⁸⁸ U sklopu dnevnog operativnog izvještaja Komande 9. korpusa od 22. kolovoza 1990., donosi se i informacija o ovom događaju, koja se uglavnom poklapa s verzijom Milorada Grubača sve do mjesta na kojem se govori o planu za ubojstva prvog ešalona, koji niti je na konferenciji za tisak spomenuo Grubač niti se spominje u dokumentu 9. korpusa, a doista je malo vjerovatno da se takva saznanja makar u vidu glasina koje kruže ne bi barem spomenula.; *Dokumenti, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, Dnevno operativno izvješće dežurnog časnika 9. korpusa, 22. kolovoza 1990., 47.

neobično što se profesor setio najvećeg apostola mira Mahatme Ghandija i njegovih marševa slobode.⁸⁸⁹

U ovo vrijeme u tisku se javlja i teza o povezanosti Vatikana i Hrvatske te neprijateljstvu prema Srbima, koja će kasnije evoluirati u tezu o zavjeri Vatikana i Njemačke. U skladu s tim, u *NIN-u* krajem kolovoza izlazi članak *Referendum i multinacionala* u kojem se navodi da sudeći prema emisijama Radija Vatikan namijenjenima katolicima u Hrvatskoj, *svetska katolička multinacionala* nikada u povijesti nije bila toliko protiv Srbije i Srba te da se u danima pripremanja i provođenja referenduma Srba u Hrvatskoj Radio Vatikan stavio na čelo svih neprijatelja tog izjašnjavanja. Tvrdi se i da Vatikan u svojoj kampanji protiv Srbije odavno podržava sve što se u vezi s tim govori u Sloveniji i Hrvatskoj, ali da je to sve otnedavno eskaliralo i da Vatikan huška na građanski rat.⁸⁹⁰ Takvu ideju izložio je i Jovan Rašković, a *Politika* je prenijela pod naslovom: *Tuđman sluša Vatikan, Ameriku i Nemačku* u kojem se ističu Raškovićeve tvrdnje da je glavna razlika između HDZ-a i SDS-a činjenica da se *gospodin* Franjo Tuđman, vodstvo HDZ-a i *Vrhovništvo* Hrvatske za sve važnije stvari i poteze moraju konzultirati sa SAD-om, SR Njemačkom i Vatikanom kao svojim tutorima, dok se SDS ne mora konzultirati ni s kim pa ni u Srbiji,⁸⁹¹ što dakako, samo uzevši u obzir posjete vodstva pobunjenih Srba Beogradu o kojima se i javno izvještavalo, doista nije bilo točno.⁸⁹²

Krajem kolovoza u hrvatskom je saboru Stipe Šušar razriješen dužnosti člana Predsjedništva Socijalističke Republike Jugoslavije i na njegovo je mjesto izabran Stipe Mesić. *Politika* je taj događaj iskoristila kako bi istaknula da je *Sabor zaboravio Jugoslaviju*, ustvrdivši da se o kandidatu kojeg je izabrao Sabor nije izjašnjavala niti jedna druga republika te da takav postupak pripada konfederalnom ustroju zemlje i da je to duh nepoštivanja Ustava.⁸⁹³ Zanimljivo je što pri tome nije izraženo apsolutno nikakvo žaljenje što je opozvan Stipe Šušar, već se nezadovoljstvo usredotočilo isključivo na postupak. S obzirom na odnos koji je *Politika* imala prema Šušaru dok je još bio u poziciji političke moći, može se reći da je

⁸⁸⁹ Gordana BRAJOVIĆ, „Oklo za oko – narod ćorav“, *Većernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23958., 1. rujna 1990., 7.

⁸⁹⁰ „Katolička multinacionala“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2069., 15.

⁸⁹¹ S. ZEC, „Tuđman sluša Vatikan, Ameriku i Nemačku“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27629., 6. rujna 1990., 8.

⁸⁹² Na sastanku s Borisavom Jovićem Dobrica Ćosić rekao je da je osobno utjecao na Jovana Raškovića u Hrvatskoj i Radovana Karadžića u Bosni i Hercegovini da osnuju političku stranku SDS kako bi se zaokružilo prostor buduće Srbije, a osim toga Borisavu Joviću je Veljko Kadijević rekao da je nezadovoljan pozitivnim istupima koje SAD i Njemačka pokazuju prema Hrvatskoj i predsjedniku Franji Tuđmanu, što sasvim i odgovara iznesenim Raškovićeve tvrdnjama u tisku: Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 188. – 192., Ivan BILIĆ, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992.*, 95-96.

⁸⁹³ Branislav RADIVOJŠA, „Sabor zaboravio Jugoslaviju“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27629., 6. rujna 1990., 9.

u tome ostala konzistentna. *Odjeci i reagovanja* također su nastavili s optužbama i uvredama protiv hrvatskog vodstva i Franje Tuđmana pripisujući mu agresivne i militantne namjere za što je dobar primjer članak naslovljen *Vojna hunta u Hrvatskoj* u kojem se ističe:

„I evo sada, samozvani doktor nauka, bivši komunistički general u odori šefa države na Poljudu u Splitu smatra valjda da je došlo ono „s vremena na vreme“ pa komponuje svoje vrhovništvo s tri visoke vojne ličnosti: on vrhovnik, general, premijer ministar njegovog vrhovništva – pukovnik policije, i ministar obrane hadezeovskog vrhovništva – general pukovnik. Dakle, u Republici Hrvatskoj vlada vojna hunta!“⁸⁹⁴

Kako su u međuvremenu najavljeni i prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini tvrdilo se i dalje da Tuđman ima pretenzije na Bosnu, odnosno da *Tuđman hoće Bosnu samo za sebe*.⁸⁹⁵ Nastavilo se pisati i o napadima na srpsko stanovništvo i njihovom iseljavanju uslijed straha od nove vlasti i njezinih pristalica, a područje interesa širi se s prostora već zahvaćenog pobunom na istok Slavonije. Tako izlazi članak pod nadnaslovom *Tužna vinkovačka jesen porodice Vojvodić* i naslovom *U bekstvo od svireposti*. Ovdje se, dakle, navodi da sve priče o zahlađenju odnosa i napetosti između Srba i Hrvata *u takozvanom donjem i gornjem Sremu*, u selima oko Vinkovaca i Vukovara nadmašuje slučaj profesora Milana Vojvodića, kojeg su 25. kolovoza u Starim Jankovcima u jednom kafiću *pokušali da zakolju mladi hadezeovski jastrebovi, navodno samo zbog brade koja liči na bradu Vuka Draškovića*. U članku se donosi Vojvodićevo svjedočanstvo uz njegovu fotografiju u pidžami i sa zavojem oko vrata, uz potpis: *Profesor Milan Vojvodić jedva je pristao na snimanje: „Bojim se da će pisanje o mom slučaju još više uzburkati zlu krv.“* Zanimljivo kod ovog članka jest to što se na njegovu početku, u uvodnom djelu navodi slijedeće: *Profesor je, priča se, sa teškim povredama i bez jednog oka prenet u vinkovačku bolnicu*, da bi u daljnjem tekstu pri detaljnom opisu ozljeda pisalo: *Srećom, mislimo, nije izgubio oko kako se priča*.⁸⁹⁶ Valja napomenuti da je tekst vrlo opširan i zacijelo je dobar dio čitateljstva, kako to često biva, čitao samo uvodni dio. Uz to, nad jednim je odjeljkom članka istaknut naslov *Tuđman dolazi, Vojvodići odlaze* u kojem se navode riječi Vojvodićeve supruge: *Sutra će ovamo doći i Franjo Tuđman, ali mi večeras odlazimo odavde... Možda zauvek. Sutrašnju euforiju hadezeovaca i njihovih vrhovnika ne želimo da dočekamo*.⁸⁹⁷ Ovaj je naslov svakako efektan

⁸⁹⁴ Radomir SMILJANIĆ, „Vojna hunta u Hrvatskoj“, *Odjeci i reagovanja, Politika*, g. 87., br. 27630., 7. rujna 1990., 15.

⁸⁹⁵ Muharem DURIĆ, „Tuđman hoće Bosnu samo za sebe“, *Politika* (Beograd), g. 87., br.27633., 10. rujna 1990., 7.

⁸⁹⁶ Branislav ĐURICA, Nikola VIDIĆ, „U bekstvo od svireposti“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27631., 8. rujna 1990., 13.

⁸⁹⁷ Isto.

u svom simbolizmu jer poručuje da tamo gdje dolazi Tuđman, koji i onako personificira cijelu „novu Hrvatsku“, Srbima budućnosti i života nema.

Na kraju članka donosi se pod naslovom *Ja sam prava Hrvatica* još jedan opširan dio svjedočanstva Mande Vojvodić, supruge oštećenog u kojem se osvrće na dvojicu napadača i ističe da im u zatvoru mogu isprati mozak ili ih savijati radom, ali da gene u čovjeku ne mogu ispraviti pa pojašnjava: *A mislim da je kod ove dvojice greška u genima. Oni su za mene nešto što ostaje u kostima, u mozgu, nešto što nikad ne mogu zaboraviti da bi se pootm nadovezala kako je bila u Jasenovcu i u Aušvicu i vidjela rezultate zločina.*⁸⁹⁸ Na taj način potvrđuje se teza o genetskoj predisponiranosti za zločin, odnosno genocid, koju je Vasilije Krestić iznio još sredinom osamdesetih. Ovdje se ta teza, istina zadržava na dvije konkretne osobe, no svakako ja jasno da se onda mora odnositi i na ostale potomke ljudi koji su počinili zločine protiv srpskog stanovništva u Drugom svjetskom ratu. Na kraju, Manda Vojvodić ističe i kako je često zovu na telefon i nazivaju je četnikom, dok je ona čistokrvna Hrvatica te kako joj govore: *Klat ćemo vas natanane* na što ona odgovara: *Dođi pa kolji, jer mi ne treba ovakav život* te ističe da se ničega ne boji, ali joj je važno da skloni djecu na sigurno, *a oni neka dođu, neka kolju, neka pale kuću...*⁸⁹⁹

Sredinom rujna objavljen je članak pod naslovom *Hrabra majka iz Bikić Dola* i nadnaslovom: *Pokušaj ubistva uoči izjašnjavanja za srpsku autonomiju* u kojem se ističe kako je *hvatajući nož golim rukama Milena Majher spasila sina i sebe od, za sada, nepoznatog ubice, o čemu se zvanično šuti, a nezvanično nagađa.* Navodi se da se taj slučaj dogodio prije mjesec dana no da još uvijek nije razriješen jer vinkovački Sekretarijat unutrašnjih poslova taj slučaj ne zanima. Sukus priče jest da je Milena Majher sa svojim sinom došla 18. kolovoza iz Šida u Vinkovce i na tamošnjoj tržnici nakupovala namirnice, a kad su krenuli nazad napao ih je nepoznati mladić, zatraživši da otvore vrata automobila i na kraju im zaprijetio nožem. Uspjeli su pobjeći tako što su slagali da imaju pištolj.⁹⁰⁰ Kad se pročita cijeli članak, uopće se ne vidi poveznica između referendum za srpsku autonomiju s kojim Milena Majher nije niti imala veze jer je išla u Hrvatsku po namirnice, a ne na referendum i štoviše, više se takva teza niti ne provlači, već se samo napominje da su motivi mogli biti razni i ističe kako bi svaki građanin trebao imati jednaku pravnu zaštitu bez obzira na to gdje živi.⁹⁰¹ I u ovom je članku sasvim očita manipulacija naslovom, koji u stvari nema veze s činjenicama iznesenim u tekstu. Jasno je da je namjerno sustavno održavano ozračje prijete i psihoze, koje onda,

⁸⁹⁸ Isto.

⁸⁹⁹ Isto.

⁹⁰⁰ B. ĐURICA, N. VIDIĆ, *Hrabra majka iz Bikić Dola*, Politika (Beograd), g. 87., br. 27639., 16. rujna 1990.,

9.

⁹⁰¹ Isto.

dakako, nameće potrebu samozaštite. Ta se potreba naglašava i daljnjim isticanjem ustaštva Hrvatske pa je za takvu propagandu vješto iskorišten slučaj u kojem je hrvatska policija spriječila delegaciju Svesrpskog sabora iz Bosne i Hercegovine da dođu na svesrpski sabor u Jasenovac zaustavivši ih na granici kod Gradine. Naslovi i podnaslovi su poručivali: *Kao u doba NDH, Žrtve u Jasenovcu drugi put ubijene*⁹⁰², *Po naređenju ustaških ideologa*,⁹⁰³ *Blokadom Jasenovca sadašnja hrvatska vlast se odredila prema zločinima iz prošlosti*⁹⁰⁴ Isticalo se da su *do zuba naoružani Tuđmanovi specijalci* blokirali sve prilaze Jasenovcu te da je blokada *još jedan dokaz da se ponovo pokušava uspostaviti Nezavisna Država Hrvatska*⁹⁰⁵, čime se dodatno podilazilo širenju kolektivne hysterije oko ustaštva i obnove NDH. Naposljetku, nakon takvih članaka u *Politici* izlazi i svojevrsni osvrt: *Hrvatska ruža i srpski cvet*, čije veće dijelove je potrebno citirati, jer izvrsno ilustriraju ideju koja se postupno oblikovala i razvijala od dolaska HDZ-a na vlast do pokretanja srpske pobune, kad se spominje i da su Srbi *ostatak zaklanog naroda*, dakle ideju o srpskom narodu kao žrtvi i hrvatskom narodu kao njegovu krvniku i ideju po kojoj je takav odnos prema Srbima, točnije mržnja ili barem prijezir među Hrvatima konstanta:

„U Hrvatskoj danas postoje dva logora. Jasenovac i Knin. Knin je Jasenovac živih, a Jasenovac je Knin mrtvih Srba. Jasenovac je u Hrvatskoj svuda gde su Srbi! Jasenovac je pola Hrvatske. Nova hrvatska vlast je u Jasenovcu stara. Za drugu, Srbi u Jasenovcu i ne znaju.... Za Srbe u Jasenovcu režim se u Hrvatskoj nikad nije promenio... Samo mrtav u Jasenovcu, ili umrtvljen u Kninu, Srbin je – dobar Srbin. To je jedini član nepisanog, ali najpoštovanijeg zakona koji su dosledno sprovodile sve vlasti. Jednougne i bezumne. U Hrvatskoj je među Hrvatima veoma popularna pesma „Hrvatska ruža“. I Srbi u Hrvatskoj imaju svoj cvet. Njihova ruža je onaj betonski cvet u Jasenovcu. Pod njim Srbi plaču. Pod njim bi nove vlasti pevale. Za hrvatske vlasti ipak je najgore kad se sretnu živi i mrtvi Srbi. Kad su Knin i Jasenovac na jednom mestu. Tada je Srba dva miliona.... Zato hrvatske vlasti Jasenovcu dozvoljavaju pristup samo mrtvim Srbima. Za žive određen je Knin. Jasenovac je sravnjen. U Kninu je ravnateljstvo. I umirovljeni Srbi – mirna Hrvatska. Zbog toga su danas i Knin i Jasenovac sred pušaka, bajoneta. Da Srbi ne uđu u Jasenovac i da Srbi ne izađu iz Knina. Na samu pomen Srba u Jasenovcu, hrvatske vlasti osete Boljkovca u grudima... Lakše je proterati Srbe iz Jasenovca, nego Srbe iz Knina. Jer danas više nema onih koji bi Knin, Jasenovac živih Srba zataškali. Da se više znalo o Jasenovcu u prošlosti, znalo bi se manje o Kninu u budućnosti. I zato, svako pokušaj zataškavanja hrvatskim strojnica je besmislen. I hrvatski piromani morali bi da znaju da pod pepelom uvek tinja

⁹⁰² D. KECCMAN, „Kao u doba NDH“, *Politika*, g. 87., br. 27640., 17. kolovoza 1990., 7.

⁹⁰³ D. KECCMAN, „Po naređenju ustaških ideologa“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27641., 18. kolovoza, 7.

⁹⁰⁴ D. KECCMAN, „Blokadom Jasenovca sadašnja hrvatska vlast se opredelila prema zločinima iz prošlosti“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27642., 19. rujna 1990., 10.

⁹⁰⁵ D. KECCMAN, „Kao u doba NDH“, *Politika*, g. 87., br. 27640., 17. kolovoza 1990., 7.

i da se nova vatra može uvek razbuktati. A zar je nova vatra, pored tolikih požara potrebna novim hrvatskim vlastima?⁹⁰⁶

Kombinacija isticanja srpskog naroda kao žrtve, upozorenje na kontinuitet zločinačke politike hrvatskih vlasti i naposljetku izravna prijetnja – obrazac propagande koji se već pojavljivao u tekstovima prepoznat je očito kao uspješna forma. No ujedno uz taj status žrtve, srpski narod se, s druge strane, prezentira i kao hrabar i odlučan narod, jednako kao što se to činilo u brojnim govorima prigodom obljetnice Bitke na Kosovu polju. Zato se, nakon „Balvan revolucije“, povremeno objavljuju članci opremljeni fotografijama naoružanih Srba. Primjerice, u *Politici* sredinom rujna izlazi članak pod naslovom *Oružje se još ne vraća* u kojem se navodi kako Srbi Knina i okolice ne vjeruju pregovorima koji se, u svrhu vraćanja oružja oduzetog iz policijskih postaja, vode s hrvatskim vlastima, pri čemu se otvoreno kaže i da su Srbi iz skladišta za oružje rezervnog sastava milicije 18. kolovoza uzeli stotinjak automatskih i poluautomatskih pušaka, nešto više pištolja i desetak mitraljeza. U sklopu članka je fotografija četvorice muškaraca, koji poziraju s puškama, uz potpis: *Ministar Boljkovac ne veruje pregovorima u Donjem Lapcu, ali i Kninjani imaju odgovor: zadržavaju oružje.*

Dotadašnji vrhunac senzacionalističkog, odnosno propagandom prožetog izvještavanja bilo je, međutim, praćenje zbivanja u Petrinji i okolici s kraja rujna. Naime, Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske izdalo je naredbu o povlačenju dijela naoružanja rezervnog sastava milicije iz SUP-a Sisak, u Petrinji i okolnim mjestima na što su straže sastavljene od članova SDS-a, blokirale promet. Nekoliko stotina građana okupilo se i oko petrinjske vojarne „Vasilij Gaćešća“ protestirajući protiv oduzimanja oružja, a prosvjedovalo se i ispred policijskih stanica u Dvoru na Uni i u Glini dok su u Donjem Lapcu srpski pobunjenici nasilno upali u Stanicu javne sigurnosti.⁹⁰⁷ Dio lokalnog srpskog stanovništva na područjima Knina, Bukovice, Petrinje, Dvora na Uni, Gline, Obrovca, Srba, Gračaca kroz listopad se potom pomoću oružja dobivenog od JNA iz policijskih pričuva nasilno suprotstavlja hrvatskim vlastima.⁹⁰⁸ Ovim događanjima prethodila su dva znakovita okupljanja, o kojima se također izvještavalo. Prvo je 17. rujna u Petrinji održana tribina o međunacionalnim odnosima na kojoj je sudjelovao i Žarko Puhovski kao predsjednik Udruženja za jugoslavensku demokratsku inicijativu. Ondje je između ostaloga izjavio da *Srbi u Hrvatskoj imaju razloga za strah*, što je *Politika* iskoristila za naslov članka, a istaknula je i njegove riječi prema kojima u Saboru SKH-SDP zastupa isto što i HDZ te da su u Hrvatskoj neminovni ponovni

⁹⁰⁶ Radivoje BOJIČIĆ, „Hrvatska ruža i srpski cvet“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27647., 24. rujna 1990., 9.

⁹⁰⁷ *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 31.

⁹⁰⁸ Ivan BILIĆ, *Kronologija raspada SFRJ i nastanka hrvatske države*, 25.

izbori, ili će u protivnom nastupiti diktatura. Puhovski je izrazio žaljenje zato što se obje stranke zalažu za konfederaciju i imaju iste poglede na odnos Srba i Hrvata. Istaknuo je da se Hrvatska vratila u prošlost kad je HDZ bez ikakvog kompromisa usvojio amandmane na Ustav i napomenuo da kad je HDZ pobijedio u Hrvatskoj, strani je tisak izvještavao da je na vlast došla neofašistička stranka, ali da se takav stav promijenio upravo zahvaljujući Srpskoj demokratskoj stranci,⁹⁰⁹ iako nije ničime takvu tvrdnju argumentirao. Drugi važan događaj bila je Poruka intelektualaca Banije javnosti. Naime, 220 intelektualaca s Banije okupilo se 10. rujna u mjestu Komogovina, koje je izabrano zbog simboličnog značaja. Ovdje je, naime, izgrađen jedan od prvih pravoslavnih manastira na tom poručuju. Intelektualci su na tom skupu poručili, a *Politika* naslovom istaknula: *U slučaju otcepljenja, Srbi u Hrvatskoj sami će odlučiti s kim će*, a objašnjeno je i da *narod svoj otpor organizuje zbog straha od asimilacije, poniženja i ponovnog uništenja ostatka srpskog naroda na ovim prostorima.*⁹¹⁰

Dok je u Petrinji i okolici pobuna dijela srpskog stanovništva eskalirala, istovremeno je 30. rujna u Srbu Srpsko narodno vijeće proglasilo autonomiju.⁹¹¹ Oba su događaja, stoga našla svoje mjesto na naslovnici *Večernjih novosti* uz veliki, crvenom linijom naglašen naslov: *Proglašena srpska autonomija* i odmah, ispod njega, tek nešto manji naslov: *Strah od novog Jasenovca* uz nadnaslov *Posle hapšenja u Baniji, velika uznemirenost u Kninskoj krajini.*⁹¹² Na taj su način dva događaja dovedena u izravnu vezu te se nameće zaključak da je proglašenje autonomije učinjeno kao nužnost za obranu srpskog stanovništva te je posljedica djelovanja, odnosno prijetnje hrvatske strane. U skladu s tim donosi se i članak pod naslovom: *HDZ gura narod u rat*, o reakciji Socijalističke partije Hrvatske⁹¹³ na događaje u Petrinji⁹¹⁴ te naslov *Preti genocid* o reakciji Srpske demokratske stranke, koja je ujedno pozvala i na jedinstvo Srba jer su *delovi srpskog naroda u jugoslovenskoj federalnoj jedinici suočeni s fašistoidnim oblicima terora koji dovode u pitanje njegov fizički opstanak.*⁹¹⁵ Većina je naslova dramatično pozivala na uzbunu, upozoravala na neposrednu opasnost. Stvarao se dojam kao da će svakog trenutka početi opći napad na srpsko stanovništvo. Hrvatska se policija bez ikakva zadržke nazivala ustaškom. U članku naslova *Srbi na crnim spiskovima* tvrdi se da se specijalci hvale svojim *ustaštvom* i *divljački batinaju uhapšene Srbe koje*

⁹⁰⁹ R. D., „Srbi u Hrvatskoj imaju razloga za strah“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27641., 18. rujna 1990., 11.

⁹¹⁰ B. ĐUKIĆ, „U slučaju otcepljenja, Srbi u Hrvatskoj sami će odlučiti s kim će“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27644., 21. rujna 1990., 7.

⁹¹¹ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj* (1990. – 1991.), ur. Mate RUPIC, „Srpsko nacionalno vijeće proglašava autonomiju srpskog naroda u Republici Hrvatskoj“, 85.

⁹¹² *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23988., 1. listopada 1990., naslovnica

⁹¹³ Socijalističku partiju Hrvatske osnovao je Borislav Mikelić u Petrinji, u kolovozu 1990.

⁹¹⁴ „HDZ gura narod u rat“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23988., 1. listopada 1990., 6.

⁹¹⁵ „Preti genocid“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23988., 1. listopada 1990., 6.

ispituju kakve su nacionalnosti i kojoj političkoj partiji pripadaju. Ističe se i kako su se žene i djeca uspjeli domoći kasarne u Petrinji⁹¹⁶ i kako je jedino ondje sigurno, čime se očito implicira da je hrvatska policija spremna nasrnuti i na njih, a navodi se i da su oni koji nisu uhapšeni i nisu se stavili pod zaštitu JNA pobjegli iz grada u sela i šume. Osim „ustašama“ pripadnici specijalne policije nazvani su i *teroristima*. Pod podnaslovom *Suzavcem i pendrekom* izvještava se da su se u Dvoru na Uni specijalci *bez ikakvog razloga brutalno obračunavali sa građanima*.⁹¹⁷ Donosi se i zajedničko priopćenje regionalnih odbora SDS-a Korduna, Banije i Like pod naslovom *Prekinuti teror nad Srbima* u kojem se ističe da od dolaska *Tuđmanove stranke na vlast, srpski narod u Hrvatskoj neprekidno doživljava pretnje, zastrašivanje, a sad i primenu sile*.⁹¹⁸ Naposljetku u članku s naslovnice *Strah od novog Jasenovca* izvještava se kako se sa zбора građana Cetine, u priopćenju preko Srpskog radija Knin zahtijeva intervencija savezne države, JNA i vlade Srbije *da zaštite nejake i decu kako se ne bi ponovili Jadovno i Jasenovac*.⁹¹⁹

Idućega dana *Večernje novosti* idu korak dalje i preko pola naslovnice objavljuju: *Srbi kreću u obranu, sve uz crtež hrvatske šahovnice u čijim poljima su nacrtani policajci s kacigama i naoružani dugim cijevima uz potpis: Specijalna demokratija*. Ističe se da pošto u Hrvatskoj teror nad Srbima ne prestaje, a formirana je i paralelna hrvatska vojska, narod Banije započinje s mobilizacijom. Nadnaslovi i naslovi članaka i dalje su dramatično i senzacionalistički najavljujivali članke: *Zbog pojačanog terora hrvatske vlasti i najave direktne agresije - Knin u pripravnosti*⁹²⁰; *U Petrinji i okolici bezočan nasrtaj hrvatskih vlasti nad srpskim narodom – Zbegovi sve veći*⁹²¹ i brojne druge u sličnom tonu. I dok je izvještavanje *Večernjih novosti* o događajima u Hrvatskoj bilo sve, samo ne objektivno te su članci više nalikovali na propagandne pamflete nego li na novinska izvješća, a dominantna i zajednička karakteristika svima bilo jest preuveličavanje i namjerno manipuliranje naslovima koji su ciljali na snažni emotivni efekt kod čitatelja, *Politika* je uspjela po tom pitanju biti još drastičnija. Tako na njezinoj naslovnici od 1. listopada uz nadnaslov: *Pogrom nad srpskim*

⁹¹⁶ Komanda 5. vojne oblasti, 3. listopada u „Informaciji o najnovijim aktualnim zbivanjima u nekim delovima R. Hrvatske“ izvještava da od 1. 10. više u kasarni *Vasilj Gaćeša* nema građana koji su se tu sklonili u strahu od intervencije „specijalaca MUP-a Hrvatske. U samom dokumentu navodi se i da u masovnim medijima vlada pravi psihološko-propagandni rat, kojemu doprinose isključivosti stranačkih prvaka desničarske orijentacije i ističe se da u kontekstu tih događaja nije pošteđena niti JNA, koja se napada s različitih strana i različitim tendencijama.: Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995., *Dokumenti, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)* ur. Mate RUPIC, 57-58.

⁹¹⁷ B. MARIĆ, „Srbi na crnim spiskovima“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23988., 1. listopada 1990., 4.

⁹¹⁸ „Prekinuti teror nad Srbima“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23988., 1. listopada 1990., 3.

⁹¹⁹ R. M. „Strah od novog Jasenovca“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., 23988., 1. listopada 1990., 3.

⁹²⁰ R. MATIJAŠ, *Knin u pripravnosti*, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23989., 2. listopada 1990., 5.

⁹²¹ D. GLUŠČEVIĆ, *Zbegovi sve veći*, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 23989., 2. listopada 1990., 4.

narodom, naslov obavještava: *Hrvatski specijalci bacali srpsku decu*. Uz članak, objavljena je i fotografija uz potpis: *Hrvatski specijalci pretresaju Srbe na ulicama Dvora na Uni*, a u glavi članka upozorava se:

„Noću upadaju u stanove i uz svetlost baterijskih lampi maltretiraju nejač i hapse viđenije ljude. Pijani redarstvenici vulgarno se odnose prema Srpkinjama. Veliki narodni zbeg, u kome su i majke s odojčadima, našao je utočište u petrinjskoj kasarni, gde su ih vojnici lepo prihvatili.“⁹²²

I u *Politici* su naslovi upozoravali na ustaštvo specijalaca i pogibelj koja prijeti „nejakom“ srpskom narodu, među kojima se posebno ističu: *Mi nismo fašisti, mi smo ustaše* – gdje se pojašnjava da su tako specijalci odbrusili jednom čovjeku psujući mu *srpsku majku*⁹²³; *Drama u Hrvatskoj se nastavlja - U petrinjskom zatvoru više od 200 Srba*⁹²⁴, *Dvor na Uni i dalje pod okupacijom specijalaca – Sve je počelo kao 1941.*⁹²⁵ i *Ogorčenje i revolt zbog terora hrvatskih vlasti nad Srbima – Politika vrhovništva vodi u krvoproliće*, pri čemu valja istaknuti da je u ovom posljednjem članku, u kojem se zapravo prenose reakcije raznih srpskih udruženja, tijela vlasti i drugih institucija, objavljena i fotografija nekoliko žena s djecom kako sjede na travi uz potpis: *Za hrvatsku vlast ove žene i deca u zbegu su – teroristi.*⁹²⁶ Dakako, i *Politika* je o proglašenju srpske autonomije izvijestila na naslovnici, kombinirajući je s viješću da se teror hrvatskih vlasti nad Srbima nastavlja, da je u Petrinji zatvoreno 200 Srba i da su u Kninu postavljene barikade i Srbi pozvani na pripravnost, a uz to je izviješteno i o odluci Izvršnog vijeća Skupštine Srbije da se preko Crvenog križa uputi pomoć *stanovništvu ugroženih opština u Hrvatskoj.*⁹²⁷

Prvi broj *NIN*-a nakon ovih događanja na naslovnici objavljuje: *Terorizam – ponovno ustaše!*⁹²⁸ Tema broja bila je nazvana *HDZ i NDH* i u uvodnom se dijelu ponavljaju višekratno isticane teze o Saboru HDZ-a u Lisinskom, na kojem je navodno otvoreno potvrđen kontinuitet NDH te se tvrdi da hrvatske vlasti podržavaju *unutrašnji jugoslavenski i međunarodni terorizam i uspostavljaju paralelne vojne i poluvojne gardijske ustašoidne oružane formacije*. Uz to, ističe se da se u Hrvatskoj provode *čistke* na osnovi *rasnih kriterija* - od nogometnih klubova preko državnih poduzeća pa sve do sudova, da se na Banovini

⁹²² „Hrvatski specijalci bacali srpsku decu“, *Politika*, g. 87., br. 27654., 1. listopada 1990., naslovnica.

⁹²³ Ratko DIMITRIJEVIĆ, „Mi nismo fašisti, mi smo ustaše“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27654., 1. listopada 1990., 5.

⁹²⁴ R. DIMITRIJEVIĆ, „U petrinjskom zatvoru više od 200 Srba“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27655., 2. listopada 1990., 6.

⁹²⁵ Dušan KEČMAN, „Sve je počelo kao 1941“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27655., 2. listopada 1990., 14.

⁹²⁶ M. USTIĆ, „Politika vrhovništva vodi u krvoproliće“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27655., 2. listopada 1990., 13.

⁹²⁷ „Proglašena autonomija Srba u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27655., 2. listopada 1990., naslovnica

⁹²⁸ *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2075., 5. listopada 1990., naslovnica

srpska djeca pretresaju i postaju *taoci ustašoidnih jedinica sa specijalnom namenom*, da se vrše masovna hapšenja i zlostavljanja. Upozorava se da se Hrvatskom, kao i 1941. kreću srpski zbjegovi pri čemu se ističe kako se sada barem mogu tješiti time da ispred ustaša ne moraju tražiti zaštitu od okupacijskih vlasti, već pribježište mogu pronaći u kasarnama Jugoslavenske narodne armije. *Reč je o galopirajućem i isprogramiranom bezumlju. Reč je o dokazivanju autoriteta hrvatske države, a tu se ne pita za cenu, ako se ona može izraziti u broju terorisanih Srba*, objašnjava se i u konačnici podvlači da se nad Srbima *samo zato što su Srbi vrše raznolika nasilja, vrši se satanizacija srpstva i bezumno se napadaju i Srbija i sve što je srpsko, uz istovremenu restauraciju ustaštva i enedehazije* i da se primjenjuju *mere segregacije prema srpskom narodu i kriterijumu rasne čistoće*.⁹²⁹

U istom se broju, uz opise pobune na Banovini, koji su odgovarali pisanju *Politike*, donosi i intervju s Milanom Babićem pod naslovom: *Nećemo da budemo naivci*, u kojem se ističu njegove riječi: *Nema te države Hrvatske, nema tog ustava po kojem će Srbi na ovim prostorima biti nacionalna manjina*.⁹³⁰ Tom je izjavom zapravo u kratkoj formi sažeta poanta svih događanja prethodnih dana, ali i izrečena jasna, nedvosmislena poruka, kojom je a priori isključena ikakva mogućnost sporazuma i kompromisa. Nakon proglašenja autonomije, srpska se pobuna intenzivirala i kroz cijeli se listopad odvijaju terorističke akcije u kojima se miniraju željezničke pruge i ceste, a iz policijskih se stanica otima oružje. To je dovelo u konačnici i do potpune cestovne i željezničke blokade Dalmacije, odnosno njezine odsječenosti od sjevera Hrvatske, dok su istovremeno beogradski autobusi bez ikakvih problema vozili na realaciji Knin –Beograd.⁹³¹ Tisak je nastavio izvještavati u istom tonu, optužujući za sve što se u Hrvatskoj zbivalo isključivo hrvatsku vlast i ustrajući u tvrdnjama da se nad Srbima sprovodi državni teror te da ih se diskriminira i *satanizira*. Broj članaka koji su se doticali Hrvatske nakon burnih događaja s početka mjeseca se nešto smanjio, ali retorika se nije niti najmanje ublažila. Kako novih intervencija s hrvatske strane nije bilo, objavljivali su se članci u kojima su se „razotkrivali“ novi detalji u starim vijestima pa se tako, primjerice, tvrdilo da su *Tuđmanovi specijalci* vršili fizičko nasilje nad vlastitim građanima uz upotrebu bojnih otrova protiv *golorukog naroda* te da su se u akcijama ponašali *kao plaćeničke snage, poznate po svireposti i bezobzirnosti*.⁹³²

⁹²⁹ Milorad VUČELIĆ, *HDZ I NDH*, NIN (Beograd), g. 39., br. 2075., 5. listopada 1990., 8. – 9.

⁹³⁰ Stefan GRUBAČ, *Nećemo da budemo naivci*, NIN (Beograd), g. 39., br. 2075., 5. listopada 1990., 10 – 13.

⁹³¹ *Kronologija rata, Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH)*, ur. Miroslav KRMPOTIĆ, 32.- 33.

⁹³² B. ĐURICA, „Plaćeni da sprovode državni teror“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27663., 10. listopada 1990., 9.

U razdoblju početka srpske pobune u Hrvatskoj pa sve do proglašenja autonomije i njezine dotadašnje kulminacije krajem rujna i početkom listopada, tisak je imao aktivnu ulogu u stvaranju ozračja sukoba, prijetnje i nesigurnosti. Sistematski i konzistentno, sva su tri lista uvjeravala svoje čitateljstvo u ugroženost Srba u Hrvatskoj, koja se već dulje vrijeme nije očitovala u navodnim pokušajima asimilacije i zatiranju nacionalnog i kulturnog identiteta, kako se to tvrdilo na početku sustavnije protuhrvatske kampanje, već se naglašava fizička prijetnja i neposredna ugroza i sustavno se održava stanje trajne napetosti. Hrvatske su vlasti u ovom periodu naposljetku otvoreno i posve izjednačene s vlasti NDH pa se tako sama republička vlast konstantno naziva „vrhovništvom“. S tim u skladu hrvatska policija postaje bez zadržke „ustaška“ i „teroristička“. Uz hrvatske vlasti, policijske snage, ali i pojedince koriste se iznimno perojativne ili/i historijskim traumama inspirirane etikete poput: „bezumno“, „fašistoidno“, „ustašoidno“, „svirepo“. Posebna je propaganda usmjerena prema policijskim snagama, koje se još nazivaju i „Tuđmanovi specijalci“, čime su zapravo prezentirani kao nešto drugačije i opasnije od obične policije, a istovremeno se onda i Franjo Tuđman prikazuje kao vođa „vojne hunte“ uperene protiv Srba. Pripadnike specijalne policije naziva se i *plaćenicima*, ističe se njihova navodna okrutnost i bezobzirnost, spremnost da napadaju djecu, žene i starce. Ističe se i element seksualnog zlostavljanja Srpkinja - taktika korištena i u procesu ocrnjivanja Albanaca. Ne samo što se pripadnike specijalne policije posve izjednačuje s ustašama, već se tvrdi da se i sami tako nazivaju. Uz članke koji govore o njihovom postupanju tijekom akcija, redovno su objavljene i fotografije gdje pod naoružanjem i s kacigama stoje naspram civila, sve uz prigodan potpis pod sliku u kojem se redovno tvrdi da se radi o zlostavljanju, iako same fotografije to nikad ne prikazuju. No na taj način oblikovao se snažan kontrast u kojem je Hrvat naoružan, a Srbin „goloruk“, Hrvat nasilnik, a Srbin njegova žrtva da bi se onda na sve to nadovezivalo evociranje 1941. godine. Taj je kontrast vidljiv i u pojmovima koji se vežu uz dva naroda. Dok se za Hrvate koriste gore navedene negativne etikete i pojmovi koji oslikavaju nasilje – kovanice poput „državni teror“, „satanizacija srpstva“ „ustašoidne oružane formacije“, „bezočan nasrtaj“ i dr. Srbima se pridjeljuju etikete koje upućuju na status žrtve poput „nejak“, „goloruk“ ili kovanice poput „ostaci zaklanog naroda“, „zaklan narod“, „mrtav narod“. Dok uz Hrvate stoji pojam „napad“ uz Srbe stoji „obrana“ te na taj način Hrvatska postaje pokretač zbivanja, dok Srbi samo odgovaraju na akcije hrvatske strane, odnosno – brane se, pri čemu se kao kontrast statusu žrtve javlja i slika odlučnog, hrabrog i naoružanog Srbina. Ova druga slika prvenstveno se odnosi na Knin i okolicu jer se s tog područja objavljuju fotografije naoružanih pobunjenika, jednako kao što se iz tog grada uglavnom objavljuju priopćenja o raznim događajima.

Uostalom, u Kninu je i sjedište vodstva srpskog naroda u Hrvatskoj te on tako postaje praktički glavnim gradom srpske pobune, centralnom točkom oko koje se okupljaju ostala mjesta s većinskim srpskim stanovništvom i u kojem se traži spas i zaštita. Ovo je razdoblje okarakterizirala i sve jača prisutnost crne propagande, gdje se ne samo manipuliralo činjenicama, već su se iznosile neprovjerene, neutemeljene i zlonamjerne tvrdnje, kojima se hrvatsku stranu, koristeći govor mržnje, praktički demoniziralo – poput ideje o planiranom krvoproliću, odnosno zavjeri za ubojstvo drniških policajaca ili tvrdnji da su hrvatski specijalci *bacali srpsku decu*. Na taj način, zahvaljujući propagandnoj manipulaciji oblikovana je slika zbivanja, koja, iako nije odgovarala stvarnosti, čitateljstvu je zacijelo djelovala realnom i vjerojatnom – prvenstveno stoga što je stvarana vještom gradacijom kroz duži vremenski period, a ta slika nametala je ideju o potrebi zaštite srpskog stanovništva od “hrvatskog državnog terora” jer dok Hrvatska ima “naoružane ustaške formacije”, srpski je narod većinom “goloruk” (ili u najboljem slučaju naoružan lovačkim puškama), odnosno oblikovala se ideja o aktivnoj obrani.

7. 5. Osvrt na propagandu prema Muslimanima i stav prema položaju Srba u Bosni i Hercegovini

Usljed intenzivne propagande koja se provodila prema Hrvatskoj i Hrvatima i s obzirom na primarnu usredotočenost na Srbe u Hrvatskoj i potpomaganje njihove politike, kao i politike režima Slobodana Miloševića i srpskog dijela saveznog vodstva prema Hrvatskoj, odnosno rješavanju pitanja položaja srpskog stanovništva u smislu ostvarivanja teritorijalne autonomije, a s konačnim ciljem izdvajanja tih područja iz Hrvatske, stanovništvo, koje se tada deklariralo kao Muslimani, u tom je razdoblju ipak bilo u drugom planu. Propaganda u tom smjeru svoj će veći zamah dobiti tek kasnije, dok će u Hrvatskoj rat izazvan velikosrpskom agresijom već trajati, odnosno kad će još jedna u nizu etapa velikosrpske političke propagande biti prijeđena, jednako kao što se u ranijim razdobljima propaganda okretala novim ciljevima kad bi prethodni bili ostvareni. Primjerice, tek nakon ostvarenja proklamiranog srpskog jedinstva ostvarenog u smislu ustavnih amandmana iz ožujka 1989., odnosno po svršetku Antibirokratske revolucije, propaganda se počinje u znatnijoj mjeri usmjeravati prema pitanju položaja Srba u Hrvatskoj. Ipak, druga polovica 1990. razdoblje je u kojem se polako počinju nazirati i obrisi te buduće propagande prema muslimanskom stanovništvu, stoga je potrebno osvrnuti se i na tu temu, pogotovo u kontekstu procesa diferencijacije Srba od ostalih, među kojima su se našli i Muslimani, prvenstveno oni sa Sandžaka.

Početak kolovoza tako u *Odjecima i reagovanjima* u istom broju izlaze dva članka, odnosno pisma na tu temu. Prvo je naslovljeno *Zaprepašten sam islamskim divljanjem u srcu Srbije*. Povod reagiranja bio je osnivački skup, odnosno miting koji je u Novom Pazaru organizirala Stranka demokratske akcije osnovana krajem svibnja 1990. u Sarajevu pod predsjedanjem Alije Izetbegovića. Stranka je formalno definirana kao politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povijesnom krugu, ali i drugih građana Jugoslavije koji prihvaćaju program i ciljeve stranke. Po pitanju državnog uređenja, SDA zalagala se za Jugoslaviju kao slobodnu zajednicu suverenih naroda i republika sa dotadašnjim federalnim granicama, a istodobno je zahtijevala kulturno-prosvjetnu autonomiju za muslimansko stanovništvo Sandžaka i isticala poseban interes za očuvanje Bosne i Hercegovine kao zajedničke države Muslimana, Srba i Hrvata.⁹³³ Upravo zahtjev za kulturnom autonomijom, alarmirao je srpsku javnost i tisak. Autor se pisma, inače pukovnik u miru, pita: *Šta treba da znači ovaj delirijum mase na stadionu kada je Alija Izetbegović rekao da u Jugoslaviji ima pet miliona muslimana?* Na mitingu u Novom Pazaru identificirao je mržnju prema Srbima pa se čudi odakle to kad ih je on uvijek smatrao svojom braćom. Izetbegovićovo brojanje Muslimana u Jugoslaviji naziva *sabiranjem jabuka i oskoruša* i pita se kako je mogao zbrojati *naše slovenske Muslimane i Šiptare* pa zaključuje da se Izetbegović vodio *tačno receptom Homeinija da je bitnija religija od krvi i jezika*. i dodaje: *Zar to nije najgori fundamentalizam? Otkuda da se nađu u jednom kolu jugoslavenski orijentisani Muslimani i najernji šiptarski nacionalisti i separatisti?*⁹³⁴ Na ovom primjeru jasno se vidi kako je bilo kakva usporedba s kosovskim Albancima, već odavno redovno nazivanim *Šiptarima*, korištena kao izraz krajnje zgroženosti i da autor, kao niti *Politikino* uredništvo uopće nisu imali nikakav problem s tim da kosovske Albance generalno okarakteriziraju takvim riječima koje definitivno spadaju u govor mržnje. Primjetno je kako se i ovdje u kontekstu opisa mitinga koriste negativni pojmovi – *delirijum mase*, dok se kad su srpski mitinzi u pitanju obično koristi pojam *oduševljenje naroda*. Autor pisma postavlja i pitanje: *Kako je moguće da srpski narod u suštini pošten prema svima u Jugoslaviji, dospe u situaciju okruženja tolikom mržnjom, koja ničim nije opravdana i izazvana?* Razloge za tu mržnju potom nalazi u poslijeratnoj politici jugoslavenskih rukovodioca, koji su, kako ustvrđuje izazivali jaz između Muslimana i Srba, radeći simetriju između ustaša i četnika. Ističući da je protiv svakog ubijanja, potom objašnjava kako se ta dva različita motiva ne mogu tumačiti na isti način jer su ustaše ubijale Srbe samo zato što su Srbi i ubili su ih *dva miliona* dok su

⁹³³ Ivo LUČIĆ, *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992.*, Hrvatska povijest, Zagreb, 2013., 257.

⁹³⁴ Dušan M. VOJNOVIĆ, „Zaprepašten sam islamskim divljanjem u srcu Srbije“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27595., 2. kolovoza 1990., 11.

četnici ubili ukupno 2000 Muslimana i počeli su ubijati Muslimane *tek pošto su neki ustaški Muslimani u istočnoj Bosni pobili velik broj Srba*, a i to je napravila *neka četnička suluda omladina*.⁹³⁵ Tekst je upotpunjen i fotografijom s mitinga na kojoj se vide djeca uz zastavu s polumjesecom uz potpis: *Drskost u Novom Pazaru: stavili su se pod zastavu s polumjesecom, a ne priznaju državnu zastavu Srbije*.⁹³⁶

Autor drugog pisma, član Udruženja građana za zaustavljanje i povratak iseljenih „RAS“ nešto optimističnije ustvrđuje: *Sandžak neće postati žarište mržnje prema Srbima* i ističe kako je neistinito i iluzorno govoriti o nekakvoj ugroženosti muslimana dok se radi čistoj manipulaciji vjernicima i zlupotrebom vjerskih osjećaja. I ovdje se prozivaju kosovski Albanci pa se kaže da je *ekstremna kosovska alternativa tu umešala svoje prste* i navodi se kako na Sanždaku pojedinci ili grupe sporadično vrše nasilje nad Srbima u težnji da ih *istisnu s ovog područja*. Stoga autor na kraju u ime Udruženja upućuje poziv: *Srbi, ostajte ovde, na svojoj rodnoj grudi, u svetoj postojbini, kolevki naše države... Zar da ostavite svoje vekovno ognjište, kosti svojih predaka i njihov zavet. Ne dozvolite da vas prokunu budući naraštaji*.⁹³⁷ Tako se pokrenula tema o iseljavanju Srba sa Sanžaka u sklopu koja se koristila jednaka retorika kao kad je bila riječ o iseljavanju s Kosova, a onda se tome pridružuje i tema o visokom natalitetu kao sredstvu borbe za osvajanje teritorija. Dakle, sve prema „kosovskom scenariju.“ Primjer za to je članak pod nadnaslovom *Pod novopazarskim minaretima* i naslovom *Ko tera Srbe iz Sandžaka* gdje se nabroja koliko je malo Srba ostalo u mjestima na Sandžaku i ističe da se *visokim natalitetom stvara dominacija i osvaja prostor*, a upozorava se i na konzervativne stavove SDA o položaju žena. Uz članak je objavljena fotografija prolaznika s djecom na gradskoj ulici uz potpis: *Natalitet, poznato oružje u borbi za nacionalnu hegemoniju*.⁹³⁸

I u svrhu diskreditacije Muslimana sa Sandžaka tisak se okrenuo Drugom svjetskom ratu. *Odjeci i reagovanja* objavljuju pismo bivšeg sudionika Narodnooslobodilačke borbe, umirovljenog oficira JNA pod naslovom: *Sahranjivao sam žrtve muslimanske milicije*, u kojem kao svjedok opisuje kako su krajem 1941. u Sjenici pripadnici od *okupatora naoružane i organizovane Muslimanske milicije* ubili 52 i zarobili 26 partizana, koji su bez borbe pokušali ući u grad pozivajući se na bratstvo između Muslimana i Srba te kako su se tim

⁹³⁵ Samo u kraju oko Foče i u Sandžaku početkom veljače 1943. ubijeno je oko 1200 muslimanskih boraca i oko 8000 staraca, žena i djece i to sudeći prema četničkim izvještajima.; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 290.

⁹³⁶ Dušan M. VOJNOVIĆ, „Zaprepašćen sam islamskim divljanjem u srcu Srbije“, *Odjeci i reagovanja*, Politika (Beograd), g. 87., br. 27595., 2. kolovoza 1990., 11.

⁹³⁷ Dragan BIORAC, „Sandžak neće postati žarište mržnje prema Srbima“, *Odjeci i reagovanja*, Politika (Beograd), g. 87., br. 27595., 2. kolovoza 1990., 11.

⁹³⁸ Stana RISTIĆ, „Ko tera Srbe iz Sandžaka“, Politika (Beograd), g. 87., br. 27618., 27. kolovoza 1990., 9.

ubojstvima hvalili. Navodi potom i paljenja srpskih sela, *ubijanje i klanje srpskog stanovništva* te ističe kako za sva ta zlodjela od strane Muslimana sjeničkog kraja nije bilo osvete sa srpske strane, već je naprotiv, nova vlast odmah počela provoditi politiku praštanja. Autor ističe kako je kad je čuo za Miting SDA, koji se održavao u Sjenici, odmah otputovao tamo da se osobno uvjeti što se događa i ostao zaprepašten onime što je vidio i čuo – stotine automobila iz kojih su se pružale ruke s dva prsta i lepršale turske zastave i iz kojih je kao i na stadionu *treštala turska muzika*, a čuo je i *zviždanje i halakanje na svaku izgovorenu reč Srbi, srpsko, Srbija* pa je zaključio da se prijeti svemu što je srpsko. Na kraju poručuje Muslimanima Sandžaka da, budući da i sami znaju kako su oduvijek bili ravnopravni, prestanu *s tim nacionalističkim orgijanjima* i okrenu se radu. Također, upozorava da u Sjenici više nema *njemačke komande, Skender-begovih divizija* niti *Kominterne* zbog koje su ratni zločinci samo zato što nisu Srbi proglašavani borcima NOR-a, iako su *pljačkali, ubijali i klali* Srbe dok su Srbi, samo zato što su na takve postupke vlasti ukazivali, proglašavani neprijateljima te da se srpski narod izvukao *iz kandi Kominterne i stao na svoje noge* pa ga više nitko nikada ne može prevariti.⁹³⁹

Kako je Politika u *Odjecima i reagovanjima* otvorila temu fundamentalizma među Muslimanima, *NIN* ju je uskoro popratio naslovnicom s fotografijom skupa Muslimana sa Sandžaka uz naslov: *Sandžak i proizvodnja muslimana* i člankom na tu temu u kojem se ističe kako puno djece u Bosni i Hercegovini pohađa vjerske škole u okviru džamija te kako više od stotinu studenata studira na Sveučilištu u Kairu ili na drugim sveučilištima islamskog svijeta pa napominje kako takvo vjersko obrazovanje, *mada niskoga nivoa*, može utjecati na odnose između muslimanske zajednice i *bezbožne države*, što onda predstavlja strukturni problem. Spominje se i muslimanski tisak za koji se ističe da je podložan dvostrukoj cenzuri – političkoj i vjerskoj pa ne može svoje čitatelje objektivno i istinito informirati.⁹⁴⁰

Propaganda koja se doticala Muslimana sa Sandžaka bila je, kako se vidi, vrlo slična propagandi prema kosovskim Albancima pa je tako stremila i oblikovanju jednakih stereotipa - o visokom natalitetu, neradu i zlostavljanju srpskog stanovništva, ali imala je i komponentu „izdaje“ karakterističnu i za propagandne obrasce prema gotovo svima drugima u Jugoslaviji – motiv prema kojem srpski narod pristupa dobrohotno, oprašta nanesena mu zlodjela, poštuje ravnopravnost „drugog“ da bi mu se potom uzvratilo izdajom i mržnjom. Kao još jedan obrazac koji se podudara s propagandom prema Albancima, naposljetku izlazi i članak pod

⁹³⁹ Milanko SUBOTIĆ, „Sahranjivao sam žrtve muslimanske milicije“, *Odjeci i reagovanja, Politika* (Beograd), g. 87., br. 27624., 1. rujna 1990., 12.

⁹⁴⁰ Aleksandar POPOVIĆ, „Proizvodnja muslimana“, *NIN* (Beograd), g. 39., br.2067., 14. kolovoza 1990., 19 - 21.

naslovom *Skrivena istina o silovanju Srпкиnja*, kojim se otvara tema silovanja kao jednom od uzroka iseljavanja. Ističe se da je u zadnje četiri godine Okružni sud u Novom Pazaru izrekao kazne Muslimanima za silovanje deset Srпкиnja i pet oslobađajućih presuda te da je je oko 80% registriranih kaznenih djela izazivanja nacionalne i vjerske mržnje na štetu Srba. Usporedba s Kosovom javlja se i u samom članku: *Napadi na Srпкиnje na Sandžaku – uostalom kao i na Kosovu – imaju svoj dublji politički smisao: udar na moral i poštenje žena u Srba uvek negativnije odjekne u familiji i selu nego druga dela. Tako se strah i nespokojstvo šire nadaleko kao koncentrični krugovi u vodi. Spas je, naravno, u bekstvu iz sredine u kojoj je žena obrukana. Znaju to i izvršioци ovih dela.*⁹⁴¹

Što se tiče Muslimana u Bosni i Hercegovini, kao što je spomenuto, tek pred i za vrijeme rata propaganda će poprimiti svoje prave razmjere, odnosno konstrukcija neprijatelja u ovom će se slučaju odvijati uz ratnu propagandu. No ipak, povremeno su se objavljivali članci u kojima su i Muslimani Bosne i Hercegovine optuživani za nacionalizam i diskriminaciju te zlostavljanje Srba. Primjer je članak o protestima srpskih radnika poduzeća „Fočatrans“ zbog toga što su, kako su tvrdili, premješteni na lošija radna mjesta dok su Muslimani dobili bolja. Izbili su neredi pa je intervenirala i policija. Članak je objavljen pod naslovom: *Nema mira dok su Muslimani u „Fočatransu“, a Srbi na ulici*. Objavljena je i fotografija policajaca s palicama i vezirima uz potpis: *Delovanje u skladu sa zakonom i ovlašćenjem*, a u članku se ističe da je policija tukla Srbe uz opasku: *Izbubati Srbe predstavivši ih kao krivce za sve probleme Foče prilično je providno. Batinama se ne može prikriti niti stanje u privredi niti međunacionalni odnosi. A oni su katastrofalni.*⁹⁴² Dakle, vidljiva je u izvještavanju taktika prema kojoj se Srbi smatraju ugroženima, što koalira s obrascima korištenima za položaj Srba u Hrvatskoj. U istu su svrhu i povremeno objavljivani članci o osnivačkim skupštinama Srpske demokratske stranke, osnovane u Sarajevu 12. srpnja 1990,⁹⁴³ na kojima se provlačila problematika položaja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. U svrhu zaštite srpskog naroda, kao i u Hrvatskoj, osnovano je Srpsko nacionalno vijeće. U jeku predizborne kampanje u Bosni i Hercegovini, *NIN* objavljuje intervju s Radovanom Karadžićem (čija se fotografija našla i na naslovnici) u kojem je pojasnio razloge osnivanja Srpskog nacionalnog vijeća. Karadžić je istaknuo da je Vijeće jamac srpske građanske i nacionalne ravnopravnosti ustvrdivši kako neki ljudi koji su preživjeli ustaški pokolj tvrde da do tog pokolja ne bi došlo da je 1941. postojalo takvo vijeće, čime se, jednako kao i u

⁹⁴¹ Toma MILIĆ, „Skrivena istina o silovanju Srпкиnja“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27625., 11.

⁹⁴² Goran KOZIĆ, Ratimir MILOVIĆ, „Nema mira dok su Muslimani u „Fočatransu“, a Srbi na ulici“, *Politika* (Beograd), g. 87., br.27685., 30. listopada 1990., 11.

⁹⁴³ Ivo LUCIĆ, *Uzroci rata, Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992.*, 260.

Hrvatskoj, provlači teza o opasnosti od novog ustaškog pokolja. Uz to, kao važan razlog formiranja Vijeća, istaknuto je da su u Bosni i Hercegovini mogući dogovori dva naroda protiv trećeg pa tako i Muslimana i Hrvata protiv Srba te da bi Srbi u Skupštini mogli u tom slučaju biti preglasani sa dvije trećine glasova po pitanju, primjerice, promjene državnog karaktera Bosne i Hercegovine te se nadovezuje: *Ako bi se to desilo, bili bi stvoreni svi uslovi za građanski rat jer Srbi u BiH nisu više bespomoćni, već veoma moćni i ujedinjeni. Sad je svakome jasno da se bez Srba ne može dovršiti nijedan politički posao.* Upravo da bi se odluke kakve su donesene u Skupštini Slovenije spriječile, u Banja Luci je na Svesrpskom saboru 13. listopada osnovano Srpsko nacionalno vijeće Bosne i Hercegovine, pojasnio je. Karadžić je istaknuo i da je nacionalno buđenje Srba uvijek bilo povijesni događaj i da je svima poznato da Srbi ni pod kakvim okolnostima neće pristati živjeti u više samostalnih država, već će ostati u jednoj državi - federativnoj Jugoslaviji, ma kolika ona bila. I Karadžić se u svom intervjuu uglavnom osvrtao na Hrvatsku, a na Muslimane tek posredno, kao eventualne hrvatske saveznike po čemu se isto tako vidi da je rješenje srpskog pitanja u odnosu na Hrvatsku bio trenutačni prioritet. Tako je istaknuo i da Hrvati nikada nisu bili bliže stvaranju nezavisne države, koju bi im Srbi i priznali, ali bi *nerealni apetiti na srpske krajeve* mogli uništiti čitav projekt i dovesti do rata koji bi unedogled odgodio ostvarenje bilo kakvog hrvatskog državnog prava. U tom je smislu i kao srpski prioritet naveo očuvanje *duhovnog, političkog i državnog jedinstva srpskog naroda te sprečavanje da i jedno srpsko selo otpadne od Jugoslavije i ostane u nekoj novoj NDH.* Na posljertku na, prilično sugestivno, novinarsko pitanje, *kakav je odnos SDS prema Srbiji kao matici srpskog naroda?*, Karadžić je odgovorio da je sve ono što je prioritetno za srpski narod, prioritetno i za Srbe u Bosni i Hercegovini, *kao integralni dio jedinstvenog i nedjeljivog srpskog naroda* te naglasio da Srbi u BiH sve svoje nade polažu u maticu Srbiju i da nikada neće dopustiti da od Srbije budu odvojeni državnom granicom, zaključivši: *Neka se svi narodi u Jugoslaviji u državnom pogledu rasporede kako sami žele. I srpski narod će to učiniti i naći će način da ostane u istoj, prostoj ili složenoj državi u kojoj je i Srbija.*⁹⁴⁴ Dakle, jasno je da je politika Srpske demokratske stranke u Hrvatskoj bila u potpunom suglasju s politikom iste stranke u Hrvatskoj, a obje s temeljnim ciljem politike Miloševićeva režima – okupljanje svih Srba u jednoj državi, odnosno oko *matice Srbije* što je onda prezentirano i u tisku.

⁹⁴⁴ Milorad VUČELIĆ, „Srbi izvan bosanskog lonca“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2088., 9. studenoga 1990., 10 - 13.

7. 6. Ustavne promjene u Srbiji i Hrvatskoj i proglašenje osnutka Srpske autonomne oblasti Krajine

7. 6. 1. Donošenje novog Ustava Republike Srbije i pokretanje nezavisnog tjednika

Vreme

U Srbiji je 28. rujna 1990., u svečanoj atmosferi beogradskog „Sava – centra“ proglašen novi ustav. *Politika* je taj događaj obilježila naslovom: *Srbija je pobedila – Jedinstvena i suverena država na celoj svojoj teritoriji.*⁹⁴⁵ Zoran Sokolović, predsjednik Skupštine, kako se prenosi, nazvao je Ustav krunom i bilancom trogodišnjih borbi srpskog naroda i svih demokratskih građana Srbije za državnost Srbije i demokraciju.⁹⁴⁶ Novim su ustavom autonomne pokrajine definirane kao *oblik teritorijalne autonomije* u kojima građani samostalno vrše prava i dužnosti utvrđene Ustavom, u skladu sa specifičnim nacionalnim, povijesnim, kulturnim i drugim posebnostima, pri čemu se, kako se isticalo, *ostvaruje princip da pokrajine ne mogu imati svojstva i prava države*, što se smatralo posebno važnom odredbom novog ustava.⁹⁴⁷ Republika Srbija, sada bez pridjeva „socijalistička“ definirana je kao *demokratska država svih građana, koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi.*⁹⁴⁸ Novim je ustavom ukinuta cenzura i uveden je princip tržišne slobode, čime se omogućavalo osnivanje samostalnih poduzeća, odnosno sloboda poduzetništva. To je, dakako, utjecalo i na novinska poduzeća. Iako savezni *Zakon o osnovama sistema informiranja SFRJ*, kojim je omogućeno svim pravnim i fizičkim osobama osnivanje i izdavanje javnih glasila stupa na snagu tek u prosincu 1990.,⁹⁴⁹ promjene u Ustavu Republike Srbije, omogućile su to dva mjeseca ranije.

U Beogradu je tako 29. listopada izašao prvi broj prvog nezavisnog, privatnim kapitalom osnovanog tjednika, *Vreme* u kojem su se okupili novinari iz mnogobrojnih redakcija, a velikim dijelom nezadovoljni2 novinari iz NIN-a. U uvodniku prvoga broja, glavni je urednik lista Zoran Jeličić istaknuo kako *Vreme* teži biti tjednik, pisan, uređen i oblikovan po ugledu na standardne svjetske tjednike te će se stoga držati opomene, koja je stajala iznad glave jednog uglednog urednika: *Fakta su svetinja, a komentari slobodni.*

⁹⁴⁵ Beogradski pravni stručnjak Srđa Popović smatra da je Ustav od 28. rujna 1990. separatistički ustav te da je odredbom iz čl. 72.: *Republika Srbija uređuje i obezbeđuje: suverenost, nezavisnost i teritorijalnu celokupnost Republike Srbije i njen međunarodni položaj i odnose s drugim državama i međunarodnim organizacijama.*, Republika Srbija prestala biti dio federacije, postala nezavisna država i nije prema federaciji više imala nikakvih dužnosti, dok je istovremeno čl. 135. istog Ustava zadržala prava koja su proizlazila iz njezina članstva u federaciji. Popović objašnjava da su ostale republike pristale na takvo stanje zbog činjenice da je Srbija kontrolirala vojsku i njome neprekidno prijetila., Srđa POPOVIĆ, *One gorke suze posle*, Pešćanik, Beograd, 2010., 32.

⁹⁴⁶ „Srbija je pobedila“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27652., 29. rujna 1990., naslovnica

⁹⁴⁷ „Novi ustav u interesu svih građana Srbije“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27650., 27. rujna 1990., naslovnica

⁹⁴⁸ „Čl. 1., Ustav Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Beograd 1990., 7.

⁹⁴⁹ *Reči i nedela*, 53.

Napominje se kako *Vreme* neće navijati ni za koga te da nema trajnih saveznika niti trajnih protivnika i naglašava se da stožer oko kojeg je *Vreme* nastalo nije politička ideja ili koncept, već je rezultat suglasnosti da na jugoslavenskom tržištu tiska najviše nedostaje objektivna novina.⁹⁵⁰

Ovaj se tjednik od samog početka doista trudio raspravljati o temama o kojima se u tisku u republičkom vlasništvu pisalo posve nekritički i dogmatski ili se o njima nije niti raspravljalo. Već u prvom broju tako se objavljuje članak pod naslovom *Zbogom oružje* u kojem se analizira vjerojatnost vojnog udara u Jugoslaviji pa se zaključuje da je *nažalost*, jedini legitiman i moguć povod za vojni udar građanski rat. Autor se članka pita da li bi u tom slučaju JNA mogla odigrati ulogu „plavih kaciga“ ili bi to bilo klasično zavođenje vojne uprave te zaključuje da bi, ako je cilj opstanak Jugoslavije, bilo neophodno da se diktatura *rasporedi pravično*, što bi značilo da Armija ne smije nastupiti više u interesu jednog naroda nego drugog te se nadovezuje pitanjem: *Da li je to moguće? Da li je JNA zaista tako jedinstvena i jugoslavenski orijentisana, a oficiri i vojnici imuni od tako žestokih civilnih sukoba?* Na kraju, autor ističe da bi situacija u kojoj bi se mogli odlučiti na intervenciju uperenu protiv civilnog stanovništva morala biti izuzetno dramatična i nerješiva na bilo koji drugi način te da bi se u tom slučaju Armija morala pojaviti *kao istinski spasilac, a ne kao netko tko je prouzrokovao katastrofu*.⁹⁵¹ Ovakva je analiza u srpskom tisku doista predstavljala novinu jer se dotad nije dovodio u sumnju jugoslavenski karakter vojske, a još manje jugoslavenska orijentacija njezinih oficira niti se raspravljalo o tome da bi se iz nacionalnih motiva vojnici i oficiri svrstali na jednu stranu, a protiv druge.

Uz to, *Vreme* otvara i temu stanja u medijima, odnosno novinama i utjecaja vlasti na tiskane medije pa je objavljen članak naslovljen *Država protiv novinara* u kojem se ističe da je ranije nametnuto ideološko jednoulje o klasnom pristupu zamijenjeno *ne manje totalitarnom formulom: jedno rukovodstvo – jedan narod – jedan glas u javnosti* te da je uvedeno *načelo borbenog služenja „svojoj nacionalnoj stvari“ kao obavezno merilo za sve. Nacionalni interes tumači vrhuška, a novinarima ostaje samo da ga angažovano sprovode*, objašnjava se i naglašava da je nastupilo vrijeme novog prestrojavanja i dubokog raskola u redakcijama pri čemu su srpska sredstva informiranja bila prva u kojima je *radikalno obavljen posao disciplinovanog usmeravanja*, što se prije svega odnosi na kuće Politike i Beogradsku televiziju. Navodi se da je prije tri godine iz tiska i televizije pod kontrolom *zvanične Srbije* prognana objektivna informacija, a novinskoj struci je jasno dano na znanje da je njezin

⁹⁵⁰ Zoran JELIČIĆ, „Uvodnik“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 1., 29. listopada 1990., 4.

⁹⁵¹ Stojan CEROVIĆ, „Zbogom oružje“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 1., 29. listopada 1990., 20-21.

primarni cilj služenje nacionalnom interesu, *kako ga zamišljaju i interpretiraju državni i partijski organi* pa je u redakcijama izvršena opsežna kadrovska rekonstrukcija dok selekcija rukovodećih ljudi i novinara *nije ostavljala ni najmanje sumnje o kakvim namerama je reč.* Autor se teksta nakon svoje opsežne analize stanja medija u Srbiji, osvrnuo i na Hrvatsku pod podnaslovom: *Arogancija pobednika*, ustvrdivši najprije kako je novinarima oduvijek suđeno da trpe stvaralačku maštu države, *čak i kad u drugim područjima ta država jedva da pokazuje neke zapaženije civilizacijske ideje* te potom istaknuvši da se nova vlast u Hrvatskoj jedva legitimirala nekim državnim idejama, a već je od prvog dana znala što joj je činiti s tiskom. Pri tome se ističe kako je Milovan Šibl, ministar informiranja smatrao potrebnim negativno progovoriti o novinarima pa je rekao da su zaraženi jugoslavenskim i jugoslavenstvom dok im je sve hrvatsko reakcionarno i konzervativno.⁹⁵²

U prvom broju, otvara se i tema besmislenosti međuetničkih sukoba o čemu govori članak *Naše mape, njihove mape* u kojem se ističe da je Jugoslavija iznimno nacionalno heterogena zemlja te da je njezino etničko tkivo složeno i isprepletano i prenosi se izjava Miroljuba Rančića, znanstvenog savjetnik u Centru za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu da u regionalnom smislu ne postoji prostor na kojem stanovništvo nije pomiješano te da prema statističkim podacima nema niti jedne od 522 općine u Jugoslaviji u kojoj ne živi barem poneki Srbin ili Hrvat. Donosi se i velika karta u boji koju je pripremio Rančić i na kojoj je prikazan razmještaj naroda i narodnosti u Jugoslaviji.⁹⁵³ U drugom broju, *Vreme* otvara temu o nasilju vezanom za vjeru. Pod nadnaslovom *Rat „vjernika“* i naslovom *Nek susjedu crkne krava* govori se o incidentima koje su vjernici različitih vjera u Jugoslaviji napravili jedni drugima. U pozitivnom se kontekstu spominje izjava kardinala Kuharića u *Glasi koncila* kojom je osudio *svetogrđni čin* skupine mladih koji su 16. listopada upali u pravoslavnu crkvu na Preradovićevu trgu te, kako se navodi, mašući zastavama ometali bogoslužje i ističe se da se kardinal odlučno zauzeo za prava Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Govori se, s druge strane, i o podmetnutom eksplozivu pred ulazom franjevačkog samostana u Baču (u Bačkoj) te o demoliranju niške džamije na kojoj je za vrijeme Ramazana napisano: *Napolje, psi Muhamedovi i potpisano s četiri „S“* te o grafitu na zidu pravoslavne crkve u Sarajevu: *Srbi, van iz Bosne!* Autor na kraju pesimistično zaključuje: *Vjera znači i uči mnogo toga dobroga, ali je i ona poput noža - može se upotrijebiti kako za sječu kruha, tako i grkljana... Pošto su na udaru „protivnički“*

⁹⁵² Dragoš IVANOVIĆ, „Država protiv novinara“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 1., 29. listopada 1990., 26 -27.

⁹⁵³ Slobodanka AST, „Naše mape, njihove mape“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 1., 29. listopada 1990., 35 -38.

*nacionaliteti, jezici, pisma, upotrebljavanje genitalija i drugih erogenih zona... ni vjerska pripadnost ne može ostati nevinom.*⁹⁵⁴

Najveći novitet donio je ipak treći broj, u kojem su objavljeni dijelovi Izvještaja Nezavisne komisije o Kosovu u kojem se prvi puta problematika Kosova sagleda s dvije strane i u kojoj se govori o međusobnim stereotipima, etničkoj distanci, demografskim čimbenicima i najvažnije – o *spornim silovanjima*, gdje se rekonstruira već ustaljena teza o planskim silovanjima Srпкиnja od strane Albanaca i zaključuje da je u srpskom nacionalnom interesu da se pokuša uspostaviti dijalog s Albancima, da se prizna *žalosno stanje ljudskih prava na Kosovu*, da se s Albancima još jednom pokuša uspostaviti odnos koegzistencije umjesto međusobne dominacije etničkih grupa.⁹⁵⁵

Dakle, već iz analize sadržaja prvih brojeva, vidljiv je obrazac po kojem će se tjednik *Vreme* uređivati, odnosno na koji će način pristupati određenim temama. Na samom početku, dakle, problematika međunacionalnih odnosa ili stanja u državi nastoji se sagledati sa određene distance i kritizira se manje-više sve što su novinari ovog lista smatrali nacionalističkim, što će se nastaviti i dalje. Može se reći da je redakcija *Vremena* nastupala s jugoslavenske pozicije te da je unatoč isticanju nepristranosti po karakteru svog pisanja i temama koje je obrađivala, pogotovo ekonomskim, bila bliska politici Saveznog izvršnog vijeća, odnosno Anti Markoviću, s kojim se srpski režim našao u sukobu, tvrdeći da novi gospodarski pravac i ekonomske reforme idu na štetu Srbije.⁹⁵⁶

7. 6. 2. Donošenje novog ustava u Hrvatskoj, izbori u Srbiji i proglašenje Srpske autonomne oblasti Krajine

Kako je ranije spomenuto, 25. srpnja 1990. u Hrvatskoj su proglašeni amandmani na Ustav, a potom je donesena odluka o pristupanju donošenju novog hrvatskog Ustava. U vezi s izradom njegova nacrtu Franjo je Tuđman isticao da je Republika Hrvatska nacionalna država Hrvata, kao i država drugih naroda i manjina, koji su njezini državljani, pri čemu su na prvom

⁹⁵⁴ Mirko MLAKAR, „Nek susjedu crkne krava“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 2., 29. listopada 1990., 26.

⁹⁵⁵ Milan MILOŠEVIĆ, „Izvještaj Nezavisne komisije o Kosovu, Skupa cena“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 3., 30-33.

⁹⁵⁶ Tema prvog broja bila je ekonomska: „Počeo carinski rat – Srpska ruka u srpskom džepu“. Referirala se na odluku srpske vlade od 23. listopada kojom se ukida isključivo pravo Federacije da ubire carinu na državnoj granici, kao i porez na promet na unutrašnjem tržištu, a istovremeno se uzimaju ovlasti za samostalno određivanje carina, poreza, izvozne politike, politike zaduživanja u inozemstvu i pravo kontrole svih cijena na svom teritoriju. Uredništvo *Vremena* komentiralo je u tom smislu, kako građani Srbije imaju puno razloga strahovati da će se ekonomski rat srpskih vlasti protiv konfederalista i federalnog Ante Markovića voditi preko njihovih leđa. Ističe se i da se retorika srpskih socijalista sastoji u tome da je demokracija fašizam, a slobodna trgovina eksploatacija; „Srpska ruka u srpskom džepu“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 1., 29. listopada 1990., 5.

mjestu navedeni Srbi u Hrvatskoj⁹⁵⁷. Takve su najave, dospjevši u javnost krajem rujna kod srpske zajednice u Hrvatskoj izazivale snažan revolt i otpor pri čemu se konstantno isticalo da Srbi ne žele biti u svojoj zemlji građani drugog reda niti nacionalna manjina i inzistiralo se na tvrdnji da su Srbi konstitutivan narod. To, međutim, nije predstavljalo neku prekretnicu ili novinu jer su se takve teme obrađivale i prije donošenja ustavnih amandmana, a i neposredno nakon toga kad odredba o konstitutivnosti još uopće nije bila promijenjena. Valja napomenuti, da bez obzira na pravna tumačenja, na namjere stvaratelja Ustava Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. ili stajalište suvremene historiografije koje oko ove problematike nije jedinstveno, u vrijeme jednostranačkog sustava stav prema kojem su Srbi u Hrvatskoj konstitutivni narod nije se dovodio u pitanje. Srbi u Hrvatskoj, sudeći prema brojnim izjavama i člancima iz tiska, koji su zastupljeni u ovom radu, definitivno su sebe smatrali konstitutivnim narodom, a isto su isticali i pojedini hrvatski komunistički dužnosnici.⁹⁵⁸ Za sagledavanje ove problematike u kontekstu analize propagande u tisku, doista i nije toliko bitno jesu li Srbi doista *de iure* bili konstitutivan narod, već kako su oni tu odredbu doživljavali, odnosno kako su je, u suradnji s tiskom, interpretirali. U tom je smislu znakovit, ranije, u temi o pobuni Srba u Petrinji, spomenut intervju *NIN*-a s Milanom Babićem u kojem je naglasio da nema te države Hrvatske u kojoj će Srbi biti manjina. Srbi su inzistirali i da se u novom Ustavu mora definirati da se Hrvatska nalazi u sastavu jugoslavenske države i predlagali da se ustavom definira i postojanje autonomnih pokrajina kao oblika teritorijalne ili kulturne autonomije.⁹⁵⁹

Dana 21. listopada na sjednici Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke donose se programske odluke o ustavnom položaju srpskog naroda u Hrvatskoj, o čemu *Politika* izvještava pod naslovom *Prisajedinjenje Srba iz Hrvatske sa matičnom republikom*. Vijeće je zaključilo, a *Politika* u glavi članka istaknula: *Ako Hrvatska ne želi federaciju, autonomiju koju je izglasao srpski narod treba tumačiti kao pravo na samoodređenje*.⁹⁶⁰ Međutim, naslov praktički prejudicira tu varijantu, čime se, dakako, ideja o ujedinjenju s maticom kao praktički gotova stvar prezentira čitateljstvu. Kako je tema o pretvaranju Srba u građane drugog reda i onako već često bila na dnevnom redu, čini se da tisak, pogotovo *Politika* uoči donošenja

⁹⁵⁷ Nikica BARIĆ, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. -1995.“ U Zdenko RADELIĆ, Davor MARIJAN, Nikica BARIĆ, Albert BING, Dražen ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 210.

⁹⁵⁸ Vidi na str. 142. obraćanje Ive Družića Slobodanu Miloševiću na 20. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije: *A Srbi u SFRJ nemaju samo SR Srbiju, kao svoju državu, nego i SR BiH i SR Hrvatska su države srpskog naroda*.

⁹⁵⁹ Nikica BARIĆ, „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. -1995.“ U Zdenko RADELIĆ, Davor MARIJAN, Nikica BARIĆ, Albert BING, Dražen ŽIVIĆ, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 211.

⁹⁶⁰ R. RANKOVIĆ, „Prisajedinjene Srba iz Hrvatske sa matičnom republikom“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 2765., 5.

Ustava u Hrvatskoj nisu imali potrebe previše je obrazlagati, već su se radije posvetili daljnjem inzistiranju na ustaškom karakteru Hrvatske i ustaškim zločinima počinjenima u NDH, čime se vješto opravdavala ideja o pripajanju dijela hrvatskog teritorija Srbiji.

Tijekom studenog i prosinca trajala je predizborna kampanja za prve višestranačke parlamentarne izbore u Srbiji, kao i za izbor predsjednika⁹⁶¹ pa se tisak uglavnom posvetio toj tematici. Stoga je nastupilo svojevrsno zatišje u propagandi prema Hrvatskoj, uz tek koji, objavljen članak. Takvo je zatišje potrajalo i neko vrijeme nakon izbora. Ujedinjenjem Saveza komunista Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije, nastala je u lipnju 1990. Socijalistička partija Srbije, koja je na taj način naslijedila kadrove, infrastrukturu i imovinu, koja joj je omogućila da se sa značajnom prednosti uključi u predizbornu kampanju. Tim više što je 90% tiskanih medija bilo u njihovim rukama.⁹⁶² Stoga je razumljivo da se tisak aktivno uključio i detaljno prenosio atmosferu s raznih otvaranja tvornica, cesta i ostalih državnih poslova⁹⁶³ i dakako, nezaobilaznih mitinga, što onda, jasno, nije ostavljalo mnogo mjesta za ostale teme. Na predsjedničkim izborima je, očekivano, pobijedio Slobodan Milošević. Tisak je na svojim stranicama prenosio čestitke i poruke podrške, koje su pristizale Miloševiću, među kojima se u *Politici* posebno ističe poruka Radovana Karađića, prenesena u samom naslovu: *Ispunjena su očekivanja srpskog naroda u BiH*. Između ostalog, Karađić je u čestitki ustvrdio:

„Vašim izborom stekli su se i poslednji uslovi za puno uvažavanje Srbije i Srba u predstojećim dogovorima o Jugoslaviji, kao i uslovi za dalje jačanje veza bosanskohercegovačkih Srba s maticom Srbijom. Želimo Vam puno uspjeha u daljem razvoju demokratije i jačanju ekonomske moći Srbije, kao i u poslovima kulturnog, duhovnog, političkog i državnog jedinstva srpskog naroda.“⁹⁶⁴

Upravo uz taj članak, objavljen je manji, pod naslovom *Podrška srpskom narodu u Hrvatskoj* u kojem se prenosi čestitka beogradskog Udruženja Srba iz Hrvatske, koje je izrazilo čvrsto uvjerenje da će buduća, kao i dotadašnja suradnja doprinostiti jedinstvu srpskog naroda, pogotovo podrškom srpskom narodu u Hrvatskoj, *koji se uspješno bori protiv pritisaka i*

⁹⁶¹ Opširno o prvim višestranačkim i predsjedničkim izborima u Srbiji te o predizornoj kampanji v. Vladimir GOATI, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998., Volja građana ili izborna manipulacija*, Centar za slobodne izbore i demokratiju, Beograd, 2001.

⁹⁶² Dana 28. lipnja 1990. Započela je sa radom i televizijska postaja TV Politika za čijeg je glavnog i odgovornog urednika postavljen Živorad Đorđević, nekadašnji glavni urednik *Komunista* za Srbiju, član izvršnog vijeća Skupštine Srbije i predsjednik Republičkog komiteta za informiranje. TV Politika postala je praktično četvrti kanal državne televizije, na kojem je glavna zvijezda postala Mila Štula. Štulina emisija dobila je udarni termin u noći u kojoj je počela izborna šutnja i nemilice je udarila na opozicijske prvake, ne libeći se iznositi izmišljene afere., *Reči i nedela, Pozivanje i podsticanje na ratne zločine u medijima, 1991. – 1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 78-79.

⁹⁶³ *Reči i nedela, Pozivanje i podsticanje na ratne zločine u medijima, 1991. – 1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ 53.

⁹⁶⁴ „Ispunjena su očekivanja srpskog naroda u BiH“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27725., 13. prosinca 1990., 2.

torture hrvatskog vrhovništva.⁹⁶⁵ Te dvije, posebno istaknute čestitke, jasno svjedoče o uspostavljenoj čvrstoj vezi Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine s beogradskim režimom, odnosno pokazuju koliko su sva očekivanja i nadanja ove dvije zajednice bila uperena prema Slobodanu Miloševiću, koji je prošao svoj evolucijski put od zaštitnika srpskog naroda u Srbiji, kakvim je prezentiran još na prvom velikom zboru na Kosovu polju 1987. do zaštitnika cjelokupnog srpstva.

Nakon Miloševićeva izbornog trijumfa,⁹⁶⁶ tisak se ponovno mogao više posvetiti „drugima“, ali kako je još bio na redu i drugi krug izbora za skupštinu (na kojem je pobjedu odnijela Socijalistička partija Srbije), izborne su teme i dalje dominirale. Prije donošenja novog hrvatskog ustava, pažnja se nakratko usmjerila i prema Sloveniji, koja je raspisala referendum o nezavisnosti i samostalnosti Slovenije. No, to niti izbliza nije sličilo na veliku medijsku kampanju kakva se odigrala u prosincu 1989. Istina, prenosile su se reakcije saveznih tijela vlasti pa su se javljali naslovi poput: *Slovenački plebiscit preti nesagledivim posledicama*⁹⁶⁷ - o reakciji savezne skupštine, koji su slovenski delegati i onako prije donošenja zaključaka demonstrativno napustili ili, jednostavno, dan nakon referenduma - *Glasanje za samostalnu državu Sloveniju*.⁹⁶⁸ Dakle, ti naslovi su bili više informativne naravi i više nije bilo one emotivne zasićenosti kojom se Sloveniji poručivalo da je izdala braću ili se Slovence optuživalo za sebičnost i egoizam. Moglo bi se reći da je po tom pitanju zavladała indiferentnost ili barem rezignacija. Štoviše, kad su stigli rezultati referenduma, *Politika* je neutralno obavijestila naslovom *Za samostalnu Sloveniju glasalo 95 odsto birača* i u glavi istakla izjavu Jože Pučnika: *Jugoslavija je mrtva i mi u njoj nemamo više šta da tražimo* te izvijestila da se u Ljubljani slavi.⁹⁶⁹ Kako se *Politika*, kao tiskovina najčvršće vezana uz Miloševićev režim, odnosila prema toj vijesti pa onda uopće i prema tome događaju, možda najbolje ilustrira činjenica da je odmah ispod tog članka stajao članak s naslovom: *Oko 250 miliona ljudi godišnje „strada od seksa“* u kojem se prenose statistike Svjetske zdravstvene organizacije.⁹⁷⁰ Vijest se u stvari odnosila na sasvim ozbiljnu temu prijenosa spolnih bolesti i teško je vjerovati da je *Politika* takav kolokvijalan naslov stavila slučajno. Na taj način jasno

⁹⁶⁵ „Podrška srpskom narodu u Hrvatskoj“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27725., 13. prosinca 1990., 2.

⁹⁶⁶ Slobodan Milošević je na izborima koji su se održali 9. prosinca dobio 65, 34% glasova. Dvostruko više nego svi ostali kandidati zajedno, kako je na naslovnici istaknula *Politika: Politika* (Beograd), g. 87., br. 27725., 13. prosinca 1990., naslovnica

⁹⁶⁷ „Slovenački plebiscit preti nesagledivim posledicama“, *Politika* (Beograd), g. 87., br.27732., 20. prosinca 1990., naslovnica

⁹⁶⁸ M. LAKETIĆ, „Glasanje za samostalnu državu Sloveniju“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27736., 23. prosinca 1990., naslovnica

⁹⁶⁹ M. LAKETIĆ, „Za samostalnu Sloveniju glasalo 95 odsto birača“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27737., 25. prosinca 1990.,

⁹⁷⁰ „Oko 250 miliona ljudi godišnje „strada od seksa“, *Politika* (Beograd), g. 87., 25. prosinca 1990., 10.

se pokazalo gdje je mjesto ovoj vijesti – uz činjenice koje nemaju baš nikakve veze s političkim životom države u raspadanju.

Nekoliko dana uoči proglašenja novog hrvatskog ustava o njegovu se nacrtu raspravljalo na sjednici Skupštine općine Dvor na Uni. *Politika* je tu vijest prenijela pod naslovom *Mnogo primedbi na nacrt ustav Hrvatske*. Ističe se kako se nacrtom nudi konfederativna opcija, čime se priprema odcjepljenje Hrvatske, što Srbi u Hrvatskoj ne žele. Predloženo je da u Ustav ugradi da je Republika Hrvatska jedinstvena i nedjeljiva demokratska i socijalna država dobrovoljno ujedinjena u federativnu Jugoslaviju, da se briše član 7. u kojem se govori o oružanim snagama Republike Hrvatske, a za zastavu je predloženo da bude bez povijesnog grba. Naposljetku predloženo je i da se u tekstu koji govori kako se u pojedinim područjima, pored hrvatskog jezika i latinice, može uvesti i drugi jezik, kao i ćirilično pismo, obavezno stavi „uvodi“.⁹⁷¹ Dan prije donošenja novog hrvatskog ustava, na sjednici Predsjedništva zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like proglašena je Srpska autonomna oblast Krajina. SAO Krajina definirana je svojim statutom kao teritorijalna autonomija u sklopu Republike Hrvatske i federativne Jugoslavije, s glavnim gradom Kninom, a osnovana je, kako se navodilo da bi se ostvarila ravnopravnost Srba i zbog kulturno-povijesne posebnosti srpskog naroda na području dalmatinske krajine i nekadašnje Vojne krajine. Predviđeno je da SAO Krajinu čine općine Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, općine s većinskim srpskim stanovništvom kad donesu odluku da joj se priključe, kao i naselja s većinskim srpskim stanovništvom, koja se na referendumu izjasne za priključenje nekoj od postojećih općina s većinskim srpskim stanovništvom, a otvorena je mogućnost osnivanja novih općina s većinskim srpskim stanovništvom. Tijela SAO Krajine trebala su obavljati poslove s područja gospodarstva, financija, socijalne i zdravstvene politike, kulture i obrazovanja, a previđena su i autonomna pravosudna i policijska tijela⁹⁷² *Politika* je o tom događaju izvijestila pod naslovom *Proglašena srpska autonomna oblast Krajina* i istaknula riječi Milana Babića sa svečane sjednice da je ta autonomija *garancija suvereniteta srpskog naroda i brana hegemoniji hrvatskog Sabora*. U antrfileu istog članka pod naslovom *Mi imamo Krajinu i Jugoslaviju* obavještava se ujedno o protestnom mitingu protiv usvajanja novog ustava Republike Hrvatske održanom u Kninu na dan proglašenja SAO Krajine, gdje je pred, kako se navodi, 5000 ljudi okupljenih ispred željezničke stanice u Kninu govor održao Milan Babić, čije su riječi pozdravljene *burom oduševljenja*:

⁹⁷¹ „Mnogo primedbi na Nacrt Ustava Hrvatske“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27731., 19. prosinca 1990., 12.

⁹⁷² *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj* (1990. – 1991.), ur. Mate RUPIC, „Statut Srpske autonomne oblasti Krajina“, 120-124.; Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 94.

„Braćo i sestre, mi stojimo na slobodnoj srpskoj zemlji. Neka vam je srećna i dugovječna Srpska autonomna oblast Krajina. Danas u Zagrebu zasjedaju i traže svoju Hrvatsku. Neka im je, ali bez nas. Mi imamo Krajinu i Jugoslaviju. Hrvatski ministar zabranio je održavanje skupova u Hrvatskoj. Neka ih i nema. U Kninu i Krajini ih ima. Neka čuju da su Srbi slobodan narod na svojoj zemlji. Neka usvajaju svoj Ustav za sebe, a mi imamo naš Statut za nas. Mitinzi nam više ne trebaju, mitinzima smo stvarali prostor slobode, a sada ćemo slaviti.“⁹⁷³

Tim je govorom jasno izrečeno nepriznavanje i nepoštivanje hrvatske vlasti, hrvatskih zakona i hrvatskog ustavno-pravnog poretka, a dio hrvatskog teritorija proglašen je srpskom zemljom. Uz to, komentárom da mitinga nema u Hrvatskoj, a ima ih u Krajini, poručeno je da se SAO Krajina ne smatra dijelom hrvatske države. Zanimljivo je da je *Politika* tu vijest prenijela tek na osmoj stranici i nije je istakla na naslovnici. *Večernje novosti* s druge strane, na dan kad je SAO Krajina proglašena, na svojoj naslovnici objavljuju da se hrvatske vlasti spremaju za obračun s jedinicama Jugoslavenske narodne armije pod velikim naslovom: *Uputstvo za napad na JNA!*⁹⁷⁴ Čitatelje se u tom članku obavještava kako je u osamnaest hrvatskih općina iz Centra za obavještavanje i uzbuñjivanje Hrvatske stigla strogo povjerljiva uputa: *Pripremiti se i biti u gotovosti za djelovanje po garnizonima i objektima prema zadacima*. Dakako, izvor se ne navodi, a usput se tvrdi da Hrvatska nabavlja velike količine automatskog oružja. Očito je kako je svrha takvog članka bila unijeti uznemirenost među srpsko stanovništvo i legitimirati odluku srpskih pobunjenika. Dan kasnije naslovnicom dominira vijest da je Sabor Hrvatske usvojio te proglašava novi ustav Republike Hrvatske pod naslovom: *Nezavisnost bez podrške Srba*. Ističe se da je hrvatsko rukovodstvo zabranilo sva javna okupljanja u republici, da se pjevaju *euforične ode „najdemokratskijem ustavu na svetu“* i *zirci „novih zapovedi o ponašanju“*, da Srbi upozoravaju na licemjerje, gaženje srpskih prava i nesagledive posljedice, da je novi ustav *rušenje mostova između dva konstitutivna naroda* i naposljetku da je u Kninu usvojen statut srpske zajednice Krajina.⁹⁷⁵

Dana 22. prosinca proglašen je novi Ustav Republike Hrvatske. Kako je to bilo predbožićno vrijeme, Ustav je kolokvijalno nazvan *Božićnom ustavom*. Hrvatska je određena kao jedinstvena i nedjeljiva, demokratska i socijalna država. Za razliku od prethodnog Ustava u kojem je stajalo da je SR Hrvatska nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda i narodnosti koje u njoj žive, u novom je Ustavu stajalo da se *Republika Hrvatska ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika inih naroda i*

⁹⁷³ M. ČETNIK, „Proglašena Srpska autonomna oblast Krajina“, *Politika* (Beograd), g. 87., br. 27734., 22. prosinca 1990., 8.

⁹⁷⁴ *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 24070., 21. prosinca 1990., naslovnica

⁹⁷⁵ „Nezavisnost bez podrške Srba“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 24071., 22. prosinca 1990., naslovnica

manjina, koji su njezini državljani, Srba, Muslimana, Slovenaca Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN-a i zemljama slobodnog svijeta.⁹⁷⁶ Iako su pobunjeni Srbi, kao i beogradski režim i prije donošenja Ustava tvrdili da se Srbi izbacuju kao konstitutivan narod, iščitavanjem i usporedom dva članka Ustava vidi se da to uopće nije tako. Ako su Srbi sebe na temelju prethodnog Ustava smatrali konstitutivnim narodom, nije bilo nikakvog objektivnog razloga, da se takvima ne bi smatrali i dalje jer je jedina razlika u tome što su, uz Srbe, koji su istaknuti na prvom mjestu, nabrojani i ostali narodi koji žive u Hrvatskoj. Štoviše Srbi nisu, čemu su se jednako oštro protivili, izričito proglašeni manjinom jer se navodi *pripadnika inih naroda i manjina*, dakle mogli su se smatrati narodom ili u manjinom. Kako bilo, novi hrvatski Ustav, doista nije realno mogao biti niti povod niti razlog za srpsku pobunu, budući da je ona organizirana puno ranije. Njegovo nedonošenje pa čak i njegovo usklađivanje s određenim zahtjevima srpske zajednice u Hrvatskoj ne bi spriječilo proglašenje srpske autonomije niti zaustavilo velikosrpske planove. Da je tome tako, svjedoči jednim dijelom i „mlaka“ reakcija tiska. Sve što se na tu temu imalo reći, reklo se još od ljeta i još prije donošenja Ustavnih amandmana kojima odredba o konstitutivnosti nije mijenjana pa je svejedno na dan njihova proglašenja održan Svesrpski sabor u Srbu. *Večernje novosti* su tako na naslovnici izvijestile da je Sabor Hrvatske proglasio novi Ustav, uz naslov *Aplauz protiv Jugoslavije* i opasku da Ante Marković nije aplaudirao. Obavještava se da Hrvatska praktički više ne priznaje niti jednu saveznu instituciju, ali se dodaje i da je Tuđman, iako je protiv Jugoslavije, ponudio preobrazbu Jugoslavije u jedan ili više saveza suverenih jugoslavenskih država te da je ponovno istaknuo opasnost od JNA.⁹⁷⁷

NIN se i na donošenje Ustava u Hrvatskoj i na proglašenje srpske autonomije, osvrnuo u broju od 20. prosinca, dakle i prije nego što su oba čina proklamirana, moguće i stoga da se u posljednjem godišnjem broju posveti rekapitulaciji zbivanja, odnosno da si naslovnicu tog broja oslobodi za još jednu svoju prigodnu karikaturu na kojoj je prikazano novogodišnje slavlje Jugoslavije u propadanju. Štoviše, karikatura ima svoj nastavak i na posljednjoj stranici – za novogodišnjim stolom sjede i slave pripadnici naroda Jugoslavije, svaki s nekim prepoznatljivim obilježjem. Primjerice, Makedonac drži bocu poznatog makedonskog vina „T'ga za jug“, Srbin ima šajkaču i salvetu s „četiri S“, a Hrvat ispod stola pili nogu stola pilom s koje visi cedulja s dizajnom šahovnice. Na posljednjoj se stranici vidi torta sa šahovnicom,

⁹⁷⁶ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih.*, 45- 46.,

⁹⁷⁷ „Aplauz protiv Jugoslavije“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 38., br. 24072., 23. prosinca 1990., naslovnica

na torti je latinični natpis *Hrvatska*, prekinut u jednoj odrezanoj kriški na kojoj su „četiri S“. Hrvat koji sjedi za stolom, prepoznatljiv po leptir mašni sa šahovnicom, gleda Djeda Mraza koji ulazi na vrata, upire prstom u njega, i kako oblačić pokazuje, vidi od njega četnika. Boca pjenušca nosi natpis JNA i čep upravo iskače. Slovenac s prepoznatljivim zelenim šeširov i „hosentregerima“ povlači svoj vlastiti mali stol i pri tome mu tanjuri i čaše klize sa zajedničkog stolnjaka, dok se Musliman, prepoznatljiv po fesu, gura drugom Hrvatu u krilo. Iznad stola visi natpis *Svako namerno razbijanje Jugoslavije naplaćujemo*.⁹⁷⁸ Bio je to dakle *NIN*-ov prikaz jugoslavenske realnosti na kraju 1990. godine, kojim je doista sve rečeno. Najvažnije - Slovenija odlazi, Hrvatska je ostala bez dijela teritorija. Upravo ovo posljednje najistaknutije je u prethodnom broju koji se dotakao Ustava i srpske autonomije. Pod nadnaslovom *Hrvatska i njezin novi Ustav* i naslovom *Povratak Krajine NIN* zlurado ističe: *Prognoze da će se granice Hrvatske u slučaju da HDZ dođe na vlast moći sagledati sa Sljemena po svemu sudeći se ostvaruju. Vrhovništvo to ne brine – za vedrijih letnjih dana sa Sljemena se mogu videti i Karlovac i Sisak*.⁹⁷⁹

Tako je *NIN* sarkastično, ali precizno ocrtao granice koje je velikosrpska politika namijenila Hrvatskoj. Bez ikakve zadržke, dakle, u ovom se trenutku, na kraju 1990. godine pisalo o izdvajanju dijelova hrvatskog teritorija, pri čemu se još cinično odgovornost za to pripisivala HDZ-u, odnosno njegovim biračima. U idućem broju, prvom u novoj godini, *NIN* je proglašenje novog hrvatskog ustava obilježio opširnim člankom u autorstvu Vasilija Krestića, koji je najavljen i na naslovnici. Akademik Krestić, u svom se osvrtu očekivano obrušio na Hrvatsku pa je tako ustvrdio da je u povijesti međunarodnih odnosa teško naći toliko *verolomnosti*, koliko je u posljednjih sto pedeset godina Hrvatska pokazala prema svojim srpskim stanovnicima, pojasnivši da su Hrvati Srbima davali prava onda kada su ih trebali pridobiti za borbu i obranu hrvatskih interesa, a uskraćivali čim bi postigli cilj. Istaknuo je da je načinom na koji je Hrvatski sabor *rešio srpsko pitanje* udareno u temelje i prve i druge Jugoslavije te da je Sabor Hrvatske, *pretvorivši Srbe u nacionalnu manjinu, srpskom narodu u celini objavio građanski rat* te da, stoga, snosi i svu odgovornost za taj rat.⁹⁸⁰

Vreme se nije posebno osvrnulo niti na proglašenje srpske autonomije niti na novi hrvatski ustav. Tematiziralo je tek pitanje teritorijalnog uređenja srpskog pitanja u Hrvatskoj, pod naslovom *Krajina županija*. U članku se razmatra mogućnost da Krajina postane jedna od hrvatskih županija i ujedno se ističe da je, s obzirom na ostvarenu političku homogenizaciju u

⁹⁷⁸ *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2087., 28. prosinca 1990., naslovnica i posljednja stranica.

⁹⁷⁹ Ratko DMITROVIĆ, „Povratak Krajine“, *NIN* (Beograd), g. 39., br. 2086., 20. prosinca 1990., 13.

⁹⁸⁰ Vasilije KRESTIĆ, „Novi povratak na staro“, *NIN* (Beograd), g. 40., br. 2088., 4. siječnja 1991., 16 -17.

Hrvatskoj, teško očekivati da će hrvatska vlast to podržati te se upozorava da će u tom slučaju vlast upasti u zamku, koju je sama sebi postavila bombastičnom promocijom prava na kulturnu autonomiju.⁹⁸¹

Vreme je, dakle, ostalo dosljedno distancirano i dalje traživši neko rješenje koje bi se moglo svesti u okvir mirnog i političkog razrješenja problema. No, s druge strane *NIN* je svojom objavom Krestićeva članka uspio u obradi ove teme biti radikalniji od *Politike*, čije se pisanje, doimalo gotovo nezainteresiranim i koja se više posvetila likovanju zbog proglašenja srpske autonomije negoli kritiziranju hrvatskog ustava. *Večernje* su *novosti* pak sa svoje strane ponovno poticale ozračje ugroze, temeljivši svoje navode na neimenovanim izvorima.

7. 7. Afera „Špegelj“ i poticanje ratne psihoze

Posljednjega dana 1990. godine Ustavni sud Republike Hrvatske donio je Rješenje, objavljeno idućega dana, prema kojem SAO Krajina pravno ne postoji.⁹⁸² S druge strane, u Kninu je 4. siječnja 1991. vodstvo pobunjenih Srba odlučilo da na samoproglašenom teritoriju SAO Krajine prestaju vrijediti ingerencije hrvatskog ministarstva unutrašnjih poslova. Na tu odluku hrvatska vlast reagirala je odlukom od 10. siječnja kojom je djelatnicima Ministarstva unutrašnjih poslova uvjetovala zadržavanje radnog odnosa i isplatu plaće potpisivanjem izjave o lojalnosti Republici Hrvatskoj.⁹⁸³ Dan ranije savezno je predsjedništvo izdalo naredbu o rasformiranju i razoružanju svih nelegalnih formacija.⁹⁸⁴ *Politika* je vijest objavila na naslovnici i prenijela Naredbu u cijelosti. Sukladno Naredbi svi oružani sastavi koji nisu bili u sastavu *jedinstvenih oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova i čija organizacija nije utvrđena u skladu sa saveznim propisima* imali su se rasformirati, a njihovo oružje i oprema trebalo se odmah predati najbližim jedinicama i ustanovama Jugoslavenske narodne armije. Aktivnosti navedene u Naredbi imale su se okončati u roku od deset dana. Kako se u Naredbi navodi, *prema licima koja te obaveze ne ispune primeniće se mere propisane zakonom*, a izvršenje Naredbe povjereno je jedinicama i ustanovama Jugoslavenske narodne armije koje odredi sekretar za narodnu obranu.⁹⁸⁵ Svrha ove naredbe bila je u stvari da se, ako to bude potrebno, i uz uporabu sile spriječi jačanje hrvatskih policijskih snaga, iako se ono

⁹⁸¹ Srđan RADULOVIĆ, „Krajina županija“, *Vreme* (Beograd), g. 1., br. 9., 24. prosinca 1990., 29.

⁹⁸² I. Bilić, *Kronologija raspada SFRJ*, 103.

⁹⁸³ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 49.

⁹⁸⁴ Kosta NIKOLIĆ, Vladimir PETROVIĆ, *Od mira do rata, Dokumenta Predsedništva SFRJ, januar – mart 1991., Fond za humanitarno pravo*, Beograd, 2011., „Naredba Predsedništva SFRJ o rasformiranju i razoružanju nelegalnih oružanih sastava“, 60.

⁹⁸⁵ „Naredba o rasformiranju i razoružanju svih nelegalnih formacija“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27751., 10. siječnja 1990., naslovnica

provodilo u skladu sa saveznim i republičkim zakonima te je prema tome jedina nelegalna oružana formacija bio samoproglašeni SUP SAO Krajine, odnosno postrojbe krajinske milicije.⁹⁸⁶

Na dan isteka ultimatum a Borisav Jović razgovarao je s generalima Veljkom Kadijevićem i Blagojem Adžićem o mogućim opcijama za rješenje problema u Hrvatskoj. Zaključeno je da varijanta u kojoj bi se prisilno rušila hrvatska vlast i koja bi dovela do sukoba s hrvatskim narodom nije pogodna pa su se odlučili primijeniti taktiku razobličavanja politike HDZ-a i poduzeti sve što je potrebno da se diskreditira hrvatska vlast tako što će se optužiti za nelegalno naoružavanje i antijugoslavensku politiku. Dana 21. siječnja Borisav Jović i Slobodan Milošević dogovorili su se da treba prihvatiti odcjepljenje ako ga Hrvatska proglasi, a općine s većinskim ili znatnijim udjelom srpskog stanovništva *držati vojno* dok se na referendumu ne izjasne gdje žele živjeti.⁹⁸⁷ *Politika* je u međuvremenu izvještavala kako s povjerenjem u Predsjedništvo i JNA građani u SAO Krajini vraćaju oružje pa se tako 17. siječnja tvrdilo da je u Stanicu milicije u Kninu već vraćeno 40% naoružanja izuzetog lani iz skladišta rezervnog sastava milicije. Ujedno se ističe izjava jednog Srbina koji je vratio oružje: *Biću potpuno miran tek kada oružje vrate oni zbog kojih smo mi Srbi uzeli puške.*⁹⁸⁸ Kao antiteza toj vijesti, na istoj stranici, donosi se članak pod naslovom: „*Specijalci*“ *prete noževima*, u kojem se prenosi izvještaj Komande Pete vojne oblasti o hapšenju trojice pripadnika armijske bezbednosti kod Karlovca.⁹⁸⁹ Ističe se da je došlo do drastične povrede zakona od strane pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Hrvatske, *koji su nezakonito uhapšenim oficirima JNA pretili i klanjem porodica.*⁹⁹⁰ Već dan kasnije tvrdi se da je u Kninu vraćeno 85% oružja i ujedno naslovom obavještava da *Hrvatska policija nastavlja da hapsi Srbe.*⁹⁹¹

Kako je 17. siječnja 1990. započeo Zaljevski rat, idućih tjedan dana ta je vijest dominirala naslovnica ma tiska, kao i njihovim sadržajem, no 23. siječnja na naslovnici

⁹⁸⁶ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 49 – 50., Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 247–257.

⁹⁸⁷ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 49 – 50., Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 247–257.

⁹⁸⁸ M. ČETNIK, „S poverenjem u Predsedništvo i JNA građani vraćaju oružje“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27758., 17. siječnja 1991., 13.

⁹⁸⁹ U priopćenju Komande Pete vojne oblasti, od 15. siječnja 1991. navodi se da je dvadesetak pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Hrvatske 6. siječnja 1991. na potpuno protivzakonit i provokativan način, pod pretnjom oružja, lišilo slobode tri pripadnika Organa bezbednosti JNA, koji su bili na službenom zadatku u potrazi za vojnikom koji je samovoljno napustio jedinicu te da su ih u višesatnom saslušanju vrijeđali i prijetili jednom pripadniku JNA da će mu poklati ženu i djecu., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti 1990 -1991.*, ur. Mate RUPIC 79. “Informacija o aktuelnim događajima u zoni odgovornosti 5. VO, 15. siječnja 1991.”

⁹⁹⁰ R. ARSENIĆ, „Specijalci prete noževima“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27758., 17. siječnja 1991., 13.

⁹⁹¹ M. ČETNIK, „Hrvatska policija nastavlja da hapsi Srbe“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27759., 18. siječnja 1991., 10.

Politike prenose se dijelovi priopćenja s dan ranije održane sjednice saveznog predsjedništva u kojem se zaključuje da je naredba o vraćanju oružja izvršena samo djelomično i da je propuštena prilika da se razoružavanje nelegalnih oružanih sastava obavi uz primjenu abolicije te se izvještava da je Predsjedništvo, sukladno tome, konstatiralo da su vojno-pravosudni i svi drugi nadležni organi dužni izvršiti svoje obaveze i ovlasti utvrđene zakonom.⁹⁹² Bila je to izravna prijetnja silom, odnosno uporabom JNA ukoliko se odmah ne raspuste svi mobilizirani oružani sastavi. Slobodan Milošević istovremeno je inzistirao da JNA *pokrije sva srpska područja u Hrvatskoj* dok je Veljko Kadijević srpskom vodstvu iznio program vojnih mjera.⁹⁹³ U Petoj vojnoj oblasti dana 24. siječnja na snagu stupa najveća bojna gotovost,⁹⁹⁴ a ujedno se poduzimaju i mjere iz okvira bojne gotovosti u Vojno-pomorskoj oblasti i djelomično u Prvoj vojnoj oblasti.⁹⁹⁵

U takvoj atmosferi prijetnje uvođenjem izvanrednog stanja, a za vrijeme boravka hrvatske delegacije predvođene predsjednikom Tuđmanom u Beogradu, dana 25. siječnja, Televizija Beograd na svom prvom programu u udarnom terminu emitira emisiju *Što je istina o naoružavanju HDZ-a u Hrvatskoj*, koju je pripremila kontra-obavještajna služba JNA (KOS).⁹⁹⁶ Cilj emisije bio je vršenje pritiska na hrvatsko vodstvo, ali i priprema stanovništva na mjere koje bi mogle uslijediti.⁹⁹⁷ U dokumentarnom filmu, snimljenom u crno-bijeloj tehnici, gledatelji su mogli vidjeti hrvatskog ministra obrane Martina Špegelja, kako na snimci, načinjenoj pomoću skrivene kamere obrazlaže svoj plan akcije protiv vojarni JNA i najavljuje likvidacije, točnije mogli su čuti ono što im je pripremila beogradska televizija, budući da su riječi koje je Špegelj izgovarao bile nerazumljive pa ih je „ponavljao“ spiker u off-u. U svakom slučaju riječi koje je srpska javnost čula bile su, između ostalog:

„A ovo, ako do nečega dođe, onda samo daj direktivu svim svojimama koje poznaš: ubijati ekstreme. Na licu mjesta. Na ulici, usred kruga kasarnskog, bilo gdje drugdje, samo pištolj,

⁹⁹² „Naredba o vraćanju oružja samo delimično izvršena“, *Politika* (Beograd), g., 88, br. 27764., 23. siječnja 1991., naslovnica

⁹⁹³ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 50.

⁹⁹⁴ Isto, 51.

⁹⁹⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti 1990. -1991.*, ur. Mate RUPIC, 84.

„Informacija političke uprave SSNO, 24. siječnja 1991.“, 84.

⁹⁹⁶ Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 51.

⁹⁹⁷ Film je emitiran u vrijeme trajanja 93. sjednice Predsjedništva SFRJ, koja je počela 25. siječnja u 16. i 25. Sjednica je sazvana kako bi se Predsjedništvo informiralo o mjerama i situaciji u zemlji povodom sprovođenja Naredbe Predsjedništva od 9. siječnja i kako bi raspravilo o *situaciji i eventualnim aktivnostima*. Sjednica je prekinuta u trenutku kad je *netko došao* i hrvatskim dužnosnicima rekao da se prikazuje film, koji bi oni trebali vidjeti. Hrvatski su dužnosnici stoga zahtijevali prekid sjednice pa je načinjena pauza. Nakon pauze Sjednica je nastavljena dugo u noć, u širem sastavu jer su se članovima Predsjedništva pridružili i hrvatski dužnosnici – Franjo Tuđman, Josip Manolić i Žarko Domljan, koji su tokom dana bila u Beogradu na sastanku s vodstvom Srbije. Kosta NIKOLIĆ, Vladimir PETROVIĆ, *Od mira do rata, Dokumenta Predsedništva SFRJ, januar – mart 1991.*, „Stenografske beleške sa 93 sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije održane 25. januara 1991. sa početkom u 16. 25 sati.“, 61 – 99.

i u stomak. To neće biti rat, nego će biti građanski rat u kome nema milosti ni prema kome, ni prema ženi, ni prema djeci. Stan, jednostavno bombe u stan porodični.“⁹⁹⁸

„ A Knin ćemo riješiti na taj način što ćemo ih pokasapiti. Mi tu imamo međunarodno priznanje za to. Onda ćemo ih pokasapiti. Pogotovo sada kada je ova kurva pobijedio u Srbiji, Milošević, da. Sad su nam Amerikanci, drugi dan kad je on pobijedio, ponudili pomoć. A do tada su sve špekulirali. Bi – ne bi. Kažu, sad ovako, hiljadu komada transporter, oklopnih, ovakvih, onakvih, automobila, šta ja znam, za 100 tisuća vojnika kompletno naoružanje. Besplatno.“⁹⁹⁹

Tako montirana snimka, emitirana dva puta tijekom iste večeri u kombinaciji s izjavama drugih hrvatskih političara stvorila je željeni učinak. Za srpsku javnost, ova je emisija bila potvrda ubilačkih, ratnih namjera hrvatskih vlasti. Zanimljivo je to da se na emitiranje ove snimke čekalo mjesecima, odnosno čekao se pogodan trenutak za njezinu objavu. Kako se, umjesto vojne ili policijske akcije, državni vrh odlučio za demoniziranje hrvatske vlasti, nije moglo biti povoljnijeg časa od ovoga. Načelnik KOS-a Aleksandar Vasiljević, u intervjuu *NIN*-u u lipnju 1992. rekao je da je još polovicom studenoga 1990., Veljko Kadijević odlučio televizijski materijal o aktivnostima tri hrvatska ministra – Martina Špegelja, Josipa Boljkovca i Zdravka Mršića pokazati Borisavu Joviću. Vasiljević je naveo da je Jović pažljivo saslušao podatke o rezultatima ove akcije, nazvane „Štit“ i pogledao filmove te je već tada odlučeno da se glavni akteri uhite i izvedu pred sud, ali nije obrazložio tu medijsku akciju.¹⁰⁰⁰

Prvotni šok, koji je kod srpske javnosti izazvan pomoću televizije, nastavio se održavati i intenzivirati u tiskanim medijima. *Politika* tako idućega dana na naslovnici objavljuje: *Otkriven hrvatski plan oružane pobune* i istaknutim slovima navodi najefektnije „Špegeljove rečenice“, one o nesmiljenom ubijanju, uključujući civile i dodaje navodne rečenice Josipa Boljkovca: *Upotrebićemo oružje i Srba neće biti u Hrvatskoj dok je nas. Knin treba da nestane, stvorićemo državu po bilo koju cijenu.*¹⁰⁰¹ *Večernje novosti* u svojoj maniri, na naslovnici donose iznimno dramatičan naslov: *Teror za veliku Hrvatsku*, i ističu da je po nalogu Martina Špegelja razrađen plan da obučene grupe ljudi idu od stana do stana pripadnika JNA i pucaju u svakoga tko se pojavi, uključujući djecu, da je prikazan Špegelj kako priča da su Amerikanci ponudili besplatnu pomoć u transporterima i kompletnom

⁹⁹⁸ *Reči i nedela, pozivanje i podsticanje na ratne zločine u Medijima u Srbiji 1991. -1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 97.

⁹⁹⁹ Kosta NIKOLIĆ, Vladimir PETROVIĆ, *Od mira do rata, Dokumenta Predsedništva SFRJ, januar – mart 1991.*, „Stenogram filma uprave bezbednosti JNA o uvoz oružja u Hrvatsku emitovane 25. marta 1991.“, 94.

¹⁰⁰⁰ *Reči i nedela, pozivanje i podsticanje na ratne zločine u Medijima u Srbiji 1991. -1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 97.

¹⁰⁰¹ „Otkriven hrvatski plan oružane pobune“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27767., 26. siječnja 1991., naslovnica

naoružanju te sto tisuća vojnika te da je emitirana i tajno snimljena izjava ministra obrane Hrvatske u kojoj on prijete da će Kninjani biti *pokasapljeni*.¹⁰⁰²

U Hrvatskoj je 25. siječnja održana izvanredna sjednica Sabora na kojoj je predsjednik Franjo Tuđman, prije svog puta u Beograd istaknuo da je Republika Hrvatska spremna za dijalog i za obranu.¹⁰⁰³ No, *Večernje novosti* izvijestile su o toj sjednici pod naslovom: „Demokracija“ *oružje ne da!* pa se tako prenosi da je *vrhovnik hrvatski* izjavio da će svaku intervenciju JNA smatrati okupacijom i tvrdi se pritom da je Tuđman otvorio sjednicu *nastojeći da do usijanja podigne temperaturu*.¹⁰⁰⁴ U istom se broju pod naslovom *Redarstvenici pale zastave* ističe da je narod Like i *Kninske Krajine* pod punom ekonomskom i policijskom blokadom i prenose se riječi sekretara Srpskog narodnog vijeća Dušana Vještice da je *ono što radi vrhovništvo Hrvatske direktan poziv na pobunu protiv Jugoslavije i njene armije* te da ja narod uplašen i stalno na oprezu pa su po selima organizirane noćne straže jer se nikome ne vjeruje: *Oni ne strahuju toliko za sebe koliko za nekaku decu, jer se ovde dobro pamte ustaški pokolji. Strah ih je da se istorija ne ponovi*.¹⁰⁰⁵ *Večernje novosti* su i idućega dana naslovnicu posvetile emitiranoj emisiji, pod sličnim, samo još dramatičnijim naslovom: *Plan za teror bez milosti*, a istaknule su uglavnom iste navode koji su se nalazili i na naslovnici od prethodnoga dana, dodavši još da su osim prema armiji, *terorističke akcije* pripremane i protiv Knina i komunista a da je svima zajedničko da prema njihovim porodicama – ženama i djeci nema milosti, da je iz Budimpešte preko tvrtke „Astra“ stiglo 4500 kalašnjikova, da su pored oružja pripremane radio-stanice, sistemi za napad i povlačenje, spiskovi onih koje treba ukloniti, kao i grupa za tihi likvidaciju na čijem je čelu Branimir Glavaš. Ispod tih navoda donosi se i karikatura na kojoj naoružani i u vojnim uniformama Franjo Tuđman i Stjepan Mesić stoje pokraj vješala na kojima visi Jugoslavija na koju, u jurišu, kreću hrvatski vojnici, a jedan već zastavu probada bajonetom.¹⁰⁰⁶ Ukupno je u tom broju ovoj temi posvećeno punih osam stranica te ilustrirane stranice, a između ostalog se donosi i izjava Martina Špegelja u kojoj je rekao da je riječ o potpunom falsifikatu te da predlaže da stručnjaci analiziraju sve što je prikazano pa da se poslije toga film prikaže i u Hrvatskoj i šire u Europi. Uz to je istaknuo, što se naoružavanja policije tiče, da to nije nikakva tajna, jer je to i objavljeno prije nekoliko mjeseci. Međutim, iako je Špegeljova izjava objavljena uz nju je smještena i njegova fotografija s potpisom: *U ratu s vojskom; Martin*

¹⁰⁰² „Teror za veliku Hrvatsku“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24104., 26. siječnja 1991., naslovnica

¹⁰⁰³ I. Bilić, *Kronologija raspada SFRJ i nastanka hrvatske države*, 107.

¹⁰⁰⁴ D. GLUŠČEVIĆ, „Demokracija“ *oružje ne da*, „*Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24104., 26. siječnja 1991., 8.

¹⁰⁰⁵ M. ŽEGARAC, „Redarstvenici pale zastave“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24104., 26. siječnja 1991., 10.

¹⁰⁰⁶ „Plan za teror bez milosti“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24105., 27. siječnja 1991., naslovnica

Špegelj, bivši komandant Pete armijske oblasti i sada prvi u pripremama napada na Armiju.¹⁰⁰⁷ Na taj način, čitateljima je zapravo sugerirano da se na Špegeljove izjave ne treba obazirati.

Kampanja je nastavljena i idućih dana. Tako se 27. siječnja donosi veliki naslov *Duboki koreni zavere* i ističe kako brojni dokumenti nedvosmisleno pokazuju da je u Hrvatskoj pripremana *oružana bratoubilačka pobuna*,¹⁰⁰⁸ a dan kasnije *Večernje novosti* na naslovnici se pitaju *Zar je Špegelj na slobodi!*¹⁰⁰⁹ Ujedno, nastavljaju širiti ratnu psihozu pa objavljuju, također na naslovnici najavljen članak, *Srbi u virovitičkoj opštini na nogama – Sela bez dece*, u kojem tvrde da su Srbi u toj općini u strahu, iako općinska vlast tvrdi da nikakvi šleperi sa kalašnjikovima nisu prešli preko njihovog teritorija, kao i da nije istina da je Đuro Dečak, član Izvršnog vijeća i predsjednik općinskog ogranka HDZ-a, izravno sudjelovao u *ilegalnoj akciji*.¹⁰¹⁰ Đuru Dečaka, JNA je, inače, zajedno s još nekoliko osoba uhitila zbog nezakonitog uvoza oružja i poticanja oružane pobune, za što je optužen i Martin Špegelj.¹⁰¹¹ U svakom slučaju, *Večernje novosti* su ustvrdile da su u selima na području virovitičke općine ostale samo glave porodica kako bi čuvali zemlju i imanje, dok su djeca poslana u Srbiju rodbini i prijateljima. Mještani su novinarima *Novosti*, kako se prenosi, rekli da je Dečak glavni organizator transporta oružja, *ali i pravljenja tajnih „crnih lista“ na kojima su viđeniji Srbi*. U sklopu članka objavljena je i fotografija središta Virovitice, uz potpis: *Uporište HDZ-a*.¹⁰¹²

Dan kasnije, ponovno na naslovnici, *Večernje novosti* pod naslovom *Visok naboj niskog udara* najavljuju *anatomiju zavere* na pet stranica. U članku se ustvrđuje da je jedna televizijska emisija otkrila scenarij napada *jurišnika HDZ* na JNA i *sprečila međunacionalno krvoproliće* i objašnjava se čitateljima što znači vojni termin *sukob niskog intenziteta*, upozoravajući ih pritom kako su oni sami, upravo ovih dana svjedoci pa i učesnici primjene ove američke doktrine, u stvari, kako se pojašnjava, *modifikovane koncepcije takozvanog specijalnog rata*. Uz to se dodaje: *Čitalac će, naravno, odmah pogoditi da je glavno uporište ovakvog sukoba bila naša zemlja i u njoj – Hrvatska*. Sukob niskog intenziteta vrsta je, kako se navodi, međuprostora između relativnog mira i oružanih agresija pa zato oružane snage u

¹⁰⁰⁷ G. STANIVUKOVIĆ, „Potpuni falsifikat“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24105., 27. siječnja 1991., 9.

¹⁰⁰⁸ „Duboki koreni zavere“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24106., 28. siječnja 1991., naslovnica.

¹⁰⁰⁹ *Večernje novosti* (Beograd), g. 39. Br. 24107., 29. siječnja 1991., naslovnica.

¹⁰¹⁰ N. Č. VUKOVIĆ, S. DUKIĆ, „Sela bez dece“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39. br. 24107., 29. siječnja 1991., 5.

¹⁰¹¹ I. Bilić, *Kronologija raspada SFRJ i nastanka hrvatske države*, 107.

¹⁰¹² N. Č. VUKOVIĆ, S. DUKIĆ, „Sela bez dece“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39. br. 24107., 29. siječnja 1991., 5.

njima imaju vrlo važnu ulogu. Ističe se i uloga obavještajnih službi u sukobu takve vrste i pojašnjava da se ona sastoji u tome da na teritoriju napadnute zemlje priprema pozicije za udare. Tvrdi se da je u pripremi terena za sukobe uključena američka Deseta grupa specijalnih snaga, koja je spremna *da pomogne mladu hrvatsku demokraciju*, a izvor takve informacije jest neimenovani – *jedan mađarski list*. Te se tvrdnje dodatno potkrepljuju time što je u filmu snimljenom skrivenom kamerom sam Špegelj „rekao“ da su Amerikanci Hrvatskoj ponudili pomoć. Naravno, donosi se i demanti američkog veleposlanika,¹⁰¹³ ali malo je to moglo značiti čitateljima, koji su uvjeravani da se pred njihovim očima odvija specijalno-ratovska doktrina i to najmodernijega tipa. U stvari, i odvijala se, samo sa suprotne strane. Ponovno je iskorištena propagandna taktika inverzije u kojoj je neprijatelj vješto optužen upravo za ono što sam propagator čini. Dana 31. siječnja na naslovnici je dominirao veliki naslov: *Nalog za privođenje Martina Špegelja* i čitateljstvo je izvješteno da je istražni sudac vojnog suda u Zagrebu izdao nalog da Špegelja privedu organi MUP-a Hrvatske.¹⁰¹⁴

Politika u svojoj propagandi na temu prikazanog filma nije niti malo zaostajala za *Večernjim novostima*. Sukus priče bio je, dakako isti, samo su naslovi bili drugačiji, ne manje maštoviti. Primjerice, *Politika* je svom čitateljstvu pod velikim naslovom: *Bacati bombe, ubijati...* objašnjavala kako je skovan plan o stvaranju nezavisne države pod svaku cijenu, jedino što je za razliku od *Večernjih novosti* svojim čitateljima priskrbila i prenijela cijeli stenogram¹⁰¹⁵ „dokumentarnog filma“. Na taj način čitatelji su mogli još jednom, sustavno proučiti ono što su vidjeli na televiziji. Aktivirala se i rubrika *Odjeci i reagovanja* pa se donose brojna pisma čitatelja – javnih osoba ili običnih ljudi pod naslovima poput: *Zaprepašćenje i revolt, Scenario za građanski rat, Svet mora da vidi s kim ima posla, Šokirala me je dvoličnost hrvatskih čelnika, Pripreman pokolj kao 1941., Demokracija i oružje ne idu zajedno, Pa zar je to moguće*¹⁰¹⁶ i ostalima u jednakom tonu zgroženosti, šokiranosti ili upozorenja. *Politika* je ujedno pod naslovom *Čak 80 000 do zuba naoružanih hadezeovaca*, izvijestila da specijalno izdanje *Narodne armije* objavljuje nepoznate dokumente o zavjeri u Hrvatskoj, uz opasku da stenogram otkriva *satanske namere*, a dio tih dokumenata objavljen je u članku.¹⁰¹⁷ *NIN* je ovu aferu obilježio naslovnicom na kojoj je na crnoj podlozi bilo žuto slovo „U“, čiji je jedan krak vodio do kadra iz filma u kojem se vidi Martin Špegelj i titl: *Svi*

¹⁰¹³ M. ZARIĆ, B. KRASIĆ, „Visok naboj niskog udarca“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24108., 30. siječnja 1991., 4.

¹⁰¹⁴ „Nalog za privođenje Martina Špegelja“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24109., 31. siječnja 1991., naslovnica

¹⁰¹⁵ „Bacati bombe... ubijati“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27768., 27. siječnja 1991., 6.

¹⁰¹⁶ *Odjeci i reagovanja*, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27769., 28. siječnja 1991., 8.

¹⁰¹⁷ R. Ranković, „Čak 80 000 naoružanih hadezeovaca“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27769., 28. siječnja 1991., 10.

će biti posećeni. Još kod kuće., a uokolo, na podlozi, raspoređene su mrtvačke lubanje.¹⁰¹⁸ *NIN* je također prenosio dokumente, koje je objavila *Narodna armija*, i uglavnom iste navode kakvi su se mogli pročitati i u *Večernjim novostima* i u *Politici*. Valja međutim istaknuti članak pod naslovom *Hrvatski okvir mržnje*, koji je bio ilustriran ručnom bombom obojenom u šahovnicu i čiji je autor istaknuo: *Nakon svega što je nova hrvatska vlast u protekloj godini dana učinila, Hrvatska ni u teritorijalnom ni u bilo kom drugom pogledu neće biti ono što je bila poslednje četiri i po decenije. To je, čini se, sasvim izvesno. I to je pravi rezultat hadezeovske vlasti u Hrvatskoj.*¹⁰¹⁹ Ova se opaska logički nadovezala na tvrdnju s kraja godine prema kojoj će se Hrvatska vidjeti sa Sljemena pa je još jednom jasno iskazana velikosrpska namjera otimanja hrvatskog teritorija i isto tako odgovornost za to pripisana hrvatskoj vlasti, a predviđeni je rezultat, kako je iz navedenoga jasno, bio jednak sa ili bez afere o ilegalnom naoružanju.

Vreme je i ovim zbivanjima pristupilo drugačije. Na naslovnici je bila slika hrvatskog policajca u maskirnoj uniformi, uz naslov: *JNA – Hrvatska, režija panike*. Ovdje se ističe da je posredstvom TV ekrana detonirana tempirana bomba u vidu emisije u produkciji Saveznog sekretarijata za narodnu obranu, koja je jugoslavensku javnost obavijestila o *takozvanim „poražavajućim činjenicama“, specifičnim radnjama pripremljenima kao dokazni materijal JNA u trvenju s Hrvatskom*. *Vreme* ističe i kako je na izvanrednoj sjednici saveznog Predsjedništva dogovoreno demobiliziranje rezervne policije u Hrvatskoj i provođenje borbene gotovosti Armije u redovne mirnodopske okvire. U svojoj maniri stvaranja ravnoteže između strana, *Vreme* ističe da će gledanje filma možda *uspaljenim hrvatskim domoljubima* pomoći da vide kakvih sve ima među njima, a, kako se navodi, *niti drugi nisu prošli mnogo bolje sa svojim zahtevima i stavovima od kojih nisu hteli da odstupe.*¹⁰²⁰ U istom broju, unutar iste teme i pod naslovom *Režija panike* govori se o prijetnji od intervencije JNA koja je očito usmjerena samo na Hrvatsku i zaključuje se da *Slovenci očito mogu da idu s milim bogom gde god hoće.*¹⁰²¹ Spominje se i uloga Knina, koja ukazuje na srpski element u Hrvatskoj kao potencijalni detonator *paklene mašine* i ističe da bi očito po nekom neželjenom scenariju Knin trebao biti rezervni metak u cijevi Armije i mogući okidač intervencije.¹⁰²² *Vreme* je, dakle

¹⁰¹⁸ *NIN* (Beograd), g. 40., br. 2092., 1. veljače 1991., naslovnica

¹⁰¹⁹ Milorad VUČELIĆ, „Hrvatski okvir za mržnju“, *NIN* (Beograd), g. 40., br. 2092., 1. veljače 1991., 15.

¹⁰²⁰ „Noć dugih pregovora“, *Vreme* (Beograd), g. 2., br. 14., 28. siječnja 1991., 6–7.

¹⁰²¹ Doista, 24. siječnja u Beogradu su se sastale slovenska i srpska delegacija i razgovarale o slovenskom prijedlogu za konfederaciju. Rezultat tih razgovora bilo je priznanje Slovenije Srbiji da Srbi imaju pravo živjeti u jednoj državi, dok je srpska strana praktički pristala da se Slovenija odcjepi.; Božo REPE, *Jutri je novi dan, Slovenci in razpad Jugoslavije*, 427.

¹⁰²² Miloš VASIĆ, Tanja TIGROV, Srđan RADULOVIĆ, „Režija panike“, *Vreme* (Beograd), g. 2., br. 14., 28. siječnja 1991., 8.

svom čitateljstvu prezentiralo događaje oko afere s filmom analitički, uz objašnjenje uzročno-posljedičnih veza i bez ikakva dramtiziranja, širenja panike ili psihoze, tek uz racionalna objašnjenja što bi se moglo dogoditi i čemu je cijela afera poslužila. U idućem broju *Vreme* se čak posvetilo i analizi snimke pa se navodi da je autentičnost zvučnog materijala snimljenog mikrofonom u automobilu u kojem Josip Boljkovac govori da će *pokasapiti pobunjenike u Kninu osobito teško potvrditi ili osporiti* jer bi ton takve kvalitete, koji ne prati slika svaki amater mogao isjeckati i montirati kako mu drago. No ističe se da su dijelovi o uvozu oružja zacijelo autentični jer je iz pisanih dokumenata jasno da je oružje uvezeno, ali da tezu o raspodjeli oružja pripadnicima HDZ-a ništa ne dokazuje.¹⁰²³ Sve to nipošto ne znači da je *Vreme* Špegelja lišavalo svake odgovornosti ili da je nepobitno ustvrdilo da je film falsifikat jer to nije učinjeno, već je samo raspravljano o tome i prezentirano kao mogućnost. U svakom se slučaju isticalo da je hrvatski ministar obrane kompromitiran i da, iako se može razumjeti Tuđmanovo odbijanje da ga izruči kao obrana državne suverenosti, on bi mogao iskoristiti priliku da se liši Špegelja i *nekolicine najmilitantnijih ekstremista*.¹⁰²⁴ *Vreme* je, dakle, samo ostalo na svojoj liniji protivljenja svakom nacionalizmu ili onome što je percipirano kao nacionalizam, odnosno ekstremizam, a to je svakako onda uključivalo i korake ka postizanju punog državnog suvereniteta, odnosno odcjepljenja pa tako onda i stvaranja vlastitih oružanih snaga. Ipak, već i to u mnogome se razlikovalo od pisanja tiska pod kontrolom srpskog režima. No, jedan nezavisni tjednik, ograničene naklade i užeg kruga čitateljstva teško da je mogao znatnije utjecati na percepciju srpske javnosti o ovim događajima.

Ipak, vojni vrh u konačnici nije uspio kapitalizirati taj snažan medijski odjek filma i Hrvatska je pomirljivom politikom, odnosno barem deklarativnim pristajanjem na demobiliziranje rezervnih sastava policije uspješno izbjegla uvođenje izvanrednog stanja, odnosno armijsku intervenciju.¹⁰²⁵

Unatoč tome što cijela ova medijska kampanja možda i nije izravno polučila željeni učinak, ona je svakako morala snažno utjecati na percepciju srpske javnosti o hrvatskoj vlasti. Iz dana u dan, bombardirano dramatičnim naslovima, uz prezentiranje dijaboličnih namjera ministara obrane i unutrašnjih poslova, koje su uključivale, ubojstva žena i djece, pri čemu se, dakako, ciljalo upravo na ono na što su ljudi najosjetljiviji, uz korištenje toliko negativno zasićenih pojmova poput „kasapljenja“, „klanja“, uz izvještavanje o sklanjanju djece iz „hadezeovskih uporišta“, neprestano se i sustavno potenciralo ozračje neposredne prijetnje od

¹⁰²³ Lazar STOJANOVIĆ, „Makaze i škare, *Vreme* (Beograd), g. 2., br. 15., 4. veljače 1991., 8.

¹⁰²⁴ Stojan CEROVIĆ, „Forsiranje Jugoslavije“, *Vreme* (Beograd), g. 2., br. 15., 4. veljače 1991., 6 -7.

¹⁰²⁵ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, 112., Davor MARIJAN, „Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama“, *Časopis za suvremenu povijest*, g. 34., 2/2002., 40.

hrvatske agresije. Neprijatelj je u ovom slučaju posve dehumaniziran. Štoviše, svi uporabljeni parametri odgovaraju procesu koji dehumanizacija kao sredstvo ratne propaganda obuhvaća – neprijatelja koji predstavlja neposrednu fizičku prijetnju svemu onome što je čovjeku najvažnije i najbliže, koji je nemilosrdan i spreman na monstruozne zločine, samo što još uvijek neprijatelj nije utjelovljen u cjelokupnom narodu, već pojedincima i grupama, ali sve brojnijima. Uz to, glavna vrsta ovdje uporabljene propaganda jest crna propaganda, koja ja također više karakteristična za ratno doba, tako da se može reći da je ovom aferom, odnosno medijskom kampanjom ratna propaganda, kroz dugotrajniji proces ispreplitanja s političkom, preuzela primat, koji će uskoro biti gotovo potpun.

7. 8. Širenje ozračja ratnog stanja i njegova eskalacija povodom napada srpskih pobunjenika na policijsku postaju u Pakracu –dovršetak procesa političke mobilizacije

Nakon što je izbjegnuto uvođenje izvanrednog stanja, vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj nastavilo je razmatrati opcije kojima bi se dijelovi hrvatskog teritorija pripojili Srbiji. Predsjednik SDS-a Jovan Rašković krajem je siječnja članovima svoje stranke poručio kako ostaju i druge mogućnosti, koje će postati aktualne za nekoliko mjeseci: samostalna Srbija, srpska država Krajina kao dio ili autonomna pokrajina Srbije ili u konačnici etnička Srbija, koju mogu zvati zastarjelom krilaticom ili podvaljivačkim imenom „velike Srbije“.¹⁰²⁶ Nakon toga, početkom veljače Slobodan Milošević daje izjavu *Politici*, koja se donosi na naslovnici pod naslovom *Agonija naše zajedničke države mora da se prekine*. Milošević je istaknuo da ne postoje okolnosti niti uvjeti pod kojima bi Srbija prihvatila bilo kakvu formulu podijele srpskog naroda na više suverenih država mimo njegove volje te naglasio da postoje potrebni uvjeti da se sačuva Jugoslavija kao državna zajednica jugoslavenskih naroda, koja ima svoje organe i svoje funkcije – jednu vojsku i vanjske poslove, jedno tržište i jedinstveno uređen privredni prostor. Posebno je naglasio da je polazna osnova za rješavanje jugoslavenske krize pravo naroda na samoopredjeljenje te da će, u skladu s time, Srbija uvažavati pravo i interes svakog od jugoslavenskih naroda da odlučuje o svojoj budućnosti te da smatra kako se na tim istim principima mora uvažavati interes srpskog naroda da živi u jednoj državi. Srpski je narod, istaknuo je, i u Srbiji i u drugim republikama u kojima živi, neposredno i preko svojih legitimnih predstavnika jasno izrazio volju da živi u jednoj državi. Milošević je potom dodatnu argumentaciju za pravo na samoodređenje srpskog naroda utemeljio u *ogromnim žrtvama koje je dao za svoju slobodu i genocidu kojem je bio izložen u Drugom svjetskom ratu*, istaknuvši da je previše skupo plaćena cijena za nacionalno

¹⁰²⁶ *Republika Hrvatska i Domovinski rat, Knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, „Poziv na sastanak Glavnog odbora Srpske demokratske stranke, 29. siječnja 1991.“, 130.

oslobođenje i ujedinjenje u jednu državu da bi danas itko mogao nagađati žele li oni ili ne živjeti u jednoj državi. Upozorio je da je Jugoslavija jedina država u Europi u kojoj je došlo do restauracije snaga fašizma i genocida i istaknuo odgovornost saveznog predsjedništva da zaštiti zemlju od vanjskih pritisaka i od opasnosti koje prijete njezinoj nezavisnosti i integritetu. Naglasio je kako Republika Srbija smatra da se *u ovim teškim danima* odluke Predsjedništva moraju poštivati, jednako kao i mjere utemeljene u Ustavu i zakonima, koje poduzima JNA u funkciji osiguravanja uvjeta za očuvanje mira i mirnog raspleta krize te upozorio da je najvažniji uvjet daljnjeg raspleta krize da se prvo izvrši razoružanje.¹⁰²⁷

Istoga dana *Politika* je izvijestila i o zajedničkom priopćenju političkih stranaka Knina, kojim se traži neopoziva ostavka hrvatske vlade. U priopćenju, koje su potpisale Srpska demokratska stranka, Socijalistička partija Hrvatske, Omladinski forum i Savez boraca Knina izražavala se duboka zabrinutost srpskog naroda zbog neizvršavanja naredbe saveznog predsjedništva o razoružanju i od državnog rukovodstva zahtijevalo se da garantira *zaštitu života srpske dece, majki i staraca u očekivanju krvavog sukoba neslućenih razmjera*. Ističe se i kako se političke prilike dodatno kompliciraju daljnjim prijetnjama naoružanjem *profašističkih ustašoidnih snaga okupljenih oko hrvatskog vrhovništva i HDZ-a* i daje se puna podrška JNA da ustraje u izvršavanju preuzetih obaveza i to bez odlaganja. Zahtijeva se da Hrvatska vlada podnese neopozivu ostavku jer vlada *koja sprema teror nad 25% svog stanovništva ne može predstavljati srpski narod*. Zahtijeva se i raspuštanje Hrvatskog sabora i raspisivanje novih izbora te zabrana HDZ-a *kao terorističke organizacije*, uz pokretanje kaznenog postupka protiv *svih učesnika u pripremanju krvavog pira nad srpskim narodom i pripadnicima JNA*.¹⁰²⁸ Na istoj stranici donosi se i obrazloženje postupka jedanaest zastupnika Sabora Republike Hrvatske srpske nacionalnosti, koji su bili izabrani na listama SKH-SDP i Socijalističke partije, a koji su 31. siječnja odlučili zamrznuti odnose s Hrvatskim saborom¹⁰²⁹ i to pod naslovom *Nacionalistički postupci HDZ vode krvoproliću*. U svom priopćenju i jedanaestorica zastupnika tražila su hitno raspuštanje i razoružavanje *svih nelegalnih formacija* i provođenje kaznenog postupka protiv učesnika *zavere protiv JNA i srpskog naroda*. Ističe se da je stanje u Hrvatskoj na rubu krvoprolića, čemu su najviše doprinijeli postupci HDZ-a, koji imaju svoj kontinuitet od predizborne kampanje, preko inauguracije nove vlasti, izmjena i donošenja novog Ustava Hrvatske pa do brutalnih napada na JNA i SFRJ. Tvrdi se, nadalje da u svrhu ostvarivanja ciljeva HDZ širi strah preko sredstava

¹⁰²⁷ „Agonija naše zajedničke države mora da se prekine“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27774., 2. veljače 1991., naslovnica

¹⁰²⁸ S. TODORVIĆ, M. ČETNIK, „Traže neopozivu ostavku hrvatske vlade“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27774., 2. veljače 1991., 10,

¹⁰²⁹ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, 112.

informiranja, a krajnji cilj mu je stvaranje stranačke vojske po uzoru na fašističke organizacije. Napominje se da je srpski narod u Hrvatskoj doveden u položaj građana drugog reda u vlastitoj domovini te da mu se ne poštuju niti osnovna prava i upozorava da se nalazi na rubu ponora iz kojega je izašao prije 45 godina. Naposljetku ističe se i zahtijeva da se u Hrvatskom saboru odmah provede rasprava o ustavnopravnom položaju Srba u Hrvatskoj.¹⁰³⁰

U istom broju, tako je prezentirano suglasje srpskog režima, odnosno Slobodana Miloševića, srpskih stranaka u Hrvatskoj na području samoproglashene SAO Krajine i zastupnika Hrvatskog sabora, koji su dotada sudjelovali u političkom životu Hrvatske. Osim što su svi zahtijevali razoružanje „nelegalnih formacija“, isticali su i fašistički karakter i namjere hrvatske vlasti. Retorika samog Slobodana Miloševića u izjavi za *Politiku* bila je oštrija nego ikad dotad, iako djelomično kamuflirana u floskule o jedinstvu i ravnopravnosti, što je i inače bilo za njegove govore karakteristično, baš kao i kombinacija nuđenja „mirnog rješenja“ i prijetnje silom, ovaj puta vrlo jasno Jugoslavenskom narodnom armijom. Milošević je, uz to, hrvatskoj vlasti pripisao genocidne namjere, iako, također u svom stilu, to nije rekao izravnom rečenicom, već je ustvrdio da se u *Jugoslaviji* restaurira genocid, baš kao što je u svojim govorima za vrijeme Antibirokratske revolucije izbjegavao obraćati se izravno hrvatskom ili slovenskom vodstvu, ali je uvijek govorio tako da se sasvim jasno znalo na koga se što odnosi.

Uz poruke političkih tijela, o neposrednoj ugroženosti govorio je i „narod“ pa se održavaju mitinzi, kojima se dodatno širi ozračje ratne psihoze. *Politika* pod naslovom *Narod ponovno ugrožen*, tako, primjerice, javlja o velikom mitingu srpskog naroda Like u Gospiću, s kojeg su, kako se navodi *upućene poruke razuma i zahtevi najvišim organima zemlje da stanu na put povampirenom fašizmu i ustaštvu oličenim u hrvatskom vrhovništvu i njegovim bojovnicima*. Osim toga, sudionici mitinga su poslali telegram Borisavu Joviću u kojem se između ostalog kaže: *Ukoliko ubrzo ne učinite nešto konkretno i ako za nas ne bude kasno, moraćemo sami da branimo gole živote, živote svoje dece, znajući da više nikoga nemamo*.¹⁰³¹ Značajan u smislu propagande bio je i miting žena u organizaciji Pokreta žena za očuvanje Jugoslavije SAO Krajine održan u Kninu o kojem se izvijestilo pod naslovom „*Demokratske poruke vrhovništva lede majčinska srca*“, gdje se navodi da je postalo jasno da se priprema novi genocid. Donose se i poruke i transparenti s ovog mitinga: *Hoćemo miran san našoj djeci!, Jame i kame vama, a mir i sloboda nama!, Narode, sudite im!, Ustaše, pustite nas da*

¹⁰³⁰ B. ĐUKIĆ, „Nacionalistički postupci HDZ vode krvoproliću“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27774., 2. veljače 1991., 10,

¹⁰³¹ S. TODOROVIĆ, M. ČETNIK, „Narod ponovno ugrožen“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27776., 4. veljače 1991., 10.

mirno spavamo!, Tuđman – Pavelić, Špegelj – Luburić, Boljkovac – Artuković! Tako se vješto prezentirala potreba srpskog naroda za zaštitom od „ustaškog genocida“ i nametala potreba preventivne obrane. Na istu je temu progovorio ponovno i *Politikin* „narod“ u *Odjecima i reagovanjima* pa se pod nadnaslovom *Narod podržava JNA, Povodom otkrivanja hrvatskog plana oružane pobune* donose pisma čitatelja u kojima izražavaju svoju bezrezervnu podršku Armiji.¹⁰³² Uza sve, naposljetku se u borbu protiv „ustaškog režima“ i obranu srpskog naroda izravno uključuju i novinari *Politikine* izdavačke kuće i *Večernjih novosti* pa upućuju protest svjetskoj demokratskoj javnosti *zbog divljanja hrvatskih vlasti* u kojem upozorava da hrvatska vlast koristi najsirovije metode kako bi spriječila širenje istine o sebi te da je kao vrhunac takvog djelovanja 1. veljače otela i zlostavljala dvojicu srpskih novinara *Večernjih novosti* usred dana i naočigled hrvatskih policajaca. Ističe se da nova hrvatska vlast podsjeća na po zlu, poznatu ustašku vlast s Antom Pavelićem na čelu te da je nepobitno dokazano kako je planirala genocid:

„Svet i te kako pamti Dahau i Aušvic, i druge koncentracijske logore nacista, a Jugoslavija, i posebno Srbi, Jevereji i Romi ne zaboravljaju Jasenovac i druge radionice masovnog ubijanja u režiji hrvatskih ustaša. Ono što Pavelić i njegovi doglavnici nisu ostavili, sad nam dostavljaju Tuđman i njegovi doglavnici – dokumenta o planiranom genocidu nad srpskim življem i pripadnicima Jugoslavenske narodne armije.“¹⁰³³

Na istoj se stranici piše o šikaniranju i zlostavljanju koje novinari *Politike* navodno proživljavaju u Hrvatskoj - pod naslovom *Dolazi HDZ da te ubije!* i uz opasku: *Uz ovu i njoj slične pretnje, rad naših novinara otežava i neprijateljska kampanja njihovih kolega iz zagrebačkog tiska koja se sistematski vodi. Đuro Đukić, dopisnik iz Siska, koji je samo zato što je pisao o onome o čemu hrvatske kolege nisu htele tako je, ističe se, dobivao prijetnje smrću uperene i protiv njegove porodice pa su mu zbog straha djeca svaku noć spavala u drugom krevetu, a Ratko Dmitrović, uslijed jezivih pretnji koje je dobivao morao je na neko vrijeme napustiti Hrvatsku.*¹⁰³⁴

U tisku je tako, gotovo već zavlдалo pravo ratno ozračje, čija se i realna prijetnja sve više nadvijala nad Hrvatskom. Srpska javnost, uvjeravana cijelo vrijeme da živi na rubu ponora, korak do krvoprolića, bila je već pripremljena za moguće oružane intervencije. Štoviše, one su se, kako je to medijska slika prezentirala, zahtijevale. Vlasti pobunjenih Srba ohrabrene bezrezervnom podrškom srpskog režima i vojnog vrha širile su sferu svog utjecaja. Pojedine mjesne zajednice referendumima su donosile odluke o priključenju općinama sa

¹⁰³² *Odjeci i reagovanja, Politika (Beograd), g. 88., br. 27776., 4. veljače 1991., 12. -14.*

¹⁰³³ „Da se ne ponove ustaški zločini“, *Politika (Beograd), g. 88., br. 27777., 5. veljače 1991., 12.*

¹⁰³⁴ D. Z. „Dolazi HDZ da te ubije!“, *Politika (Beograd), g. 88., br. 27777., 5. veljače 1991., 12.*

srpskom većinom još i prije proglašenja autonomije, ali sada se taj proces intenzivirao kako se djelatnost na stvaranju autonomnih područja proširila i na zapadnu Slavoniju.¹⁰³⁵

Suočeno sa sve većim pritiskom od širenja srpske pobune te pritiska JNA i Miloševićeva režima, nakon što je slovenska skupština 20. veljače donijela Rezoluciju o prijedlogu za sporazumno razdruživanje Jugoslavije na dvije ili više neovisnih država i hrvatsko je vodstvo poduzelo novi korak. Dana 21. veljače Sabor prihvaća Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i o mogućem udruživanju u savez suverenih republika.¹⁰³⁶ Na ovu odluku Srpsko narodno vijeće i Izvršno vijeće SAO Krajine odgovaraju Rezolucijom o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine donesenom 28. veljače u Kninu.¹⁰³⁷ *Politika* je na svojoj naslovnici donijela integralni tekst ove rezolucije, u kojoj se kaže da Krajina ostaje u Jugoslaviji, odnosno u zajedničkoj državi sa Srbijom i Crnom Gorom, kao i sa srpskim narodom u Bosni i Hercegovini i ostalim narodima koji prihvaćaju zajedničku državu. U rezoluciji se granice Republike Hrvatske nazivaju *administrativnima* i ustvrđuje se da je srpski narod na osnovu *međunarodno priznatog prava naroda na samoopredjeljenje* i na osnovu Odredbi Ustava SFRJ o ravnopravnosti svih jugoslavenskih naroda te plebiscita iz kolovoza 1990. na *svom istorijskom i etničkom teritoriju* konstituirao Srpsku Autonomnu oblast Krajinu kao svoju teritorijalno-političku autonomiju. Ističe se da srpski narod nema nikakvog razloga izdvajati se iz Jugoslavije te stoga ne prihvaća Rezoluciju Sabora Republike Hrvatske o razdruživanju SFRJ. Ujedno se navodi da srpski narod Krajine neprihvatanjem Rezolucije Hrvatskog sabora ne osporava hrvatskom narodu pravo da se *na svom etničkom prostoru* izdvaja iz Jugoslavije i zaključuje se da ova rezolucija predstavlja volju i želju srpskog naroda Krajine za mirno i demokratsko razdruživanje srpskog i hrvatskog naroda, odnosno Republike Hrvatske i SAO Krajine *kao dela jugoslavenske države*.¹⁰³⁸ Na taj način predstavnici pobunjenih Srba sami su sebe praktički uzdigli na razinu federalne jedinice, a da za takvo što nisu imali nikakvog ustavno-pravnog uporišta i sami su odredili koje se područje ima smatrati hrvatskim etničkim prostorom.

No, Rezolucija, kao i *Politikino* prezentiranje iste srpskoj javnosti svoju su podlogu i podršku imali u planu vojnog vrha i vodstva Srbije. Borisav Jović u svom dnevniku donosi

¹⁰³⁵ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, 98.

¹⁰³⁶ Božo REPE, *Jutri je novi dan, Slovenci in razpad Jugoslavije*, 428., Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, 99., Ante NAZOR, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, 52.

¹⁰³⁷ *Republika Hrvatska i Domovinski rat, Knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)* ur. Mate RUPIC, „Rezolucija Srpskog nacionalnog vijeća i Izvršnog vijeća SAO Krajine o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine“, 141.

¹⁰³⁸ U. R., „Doneta rezolucija o razdruživanju SAO Krajine od Republike Hrvatske“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27801., 1. ožujka 1991., naslovnica.

plan njihova zajedničkog djelovanja u kojem između ostalog stoji da u Hrvatskoj treba institucionalno i politički jačati Srpsku krajinu i podržavati njezino odcjepljenje od Hrvatske, doduše, ne javno, ali faktički, kao i da treba povećati borbenu gotovost vojske, izvršiti mobilizaciju i spremi se za odlučnu akciju u Hrvatskoj. Također, spomenuto je i da treba organizirati masovne mitinge u Hrvatskoj protiv HDZ-a, Bosnu i Hercegovinu dići na noge za Jugoslaviju, a u Makedoniji (koja je nazvana *kolebljivom republikom*. nap. a) ići na koncept mitinga za rušenje *probugarskog vodstva*.¹⁰³⁹ Prema tome, jasno se vidi organizacijska spona vojnog i srpskog vrha s pobunjenim Srbima u Hrvatskoj, ali i s *Politikom*. U prilog tome, govori i činjenica da se baš u to vrijeme *Politika*, odnosno njezina rubrika *Odjeci i reagovanja* kao „glas naroda“ oborila na makedonski VMRO, koji je pobijedio na izborima, pismom čitatelja iz Tetova, pod naslovom *Kud nas vodi VMRO*, u kojem se ističe kako je ova stranka u predizbornoj kampanji obećala da će se boriti protiv albanskog separatizma, ali čim je dobila izbore promijenila je stav. Ističe se i da se VMRO, a osobito njezin lider Ljupčo Georgijev eksponira kao *izrazito antijugoslavenska partija*, a Georgijeva se proziva i da je išao na „konsultacije“ kod Tuđmana. Tvrdi se da je VMRO glasove dobio na prevaru jer glasači nisu imali pojma da će voditi antijugoslavensku politiku te da sanja o nekakvoj Makedoniji van Jugoslavije, *što je veoma gorka i opasna iluzija*. Autor pisma upozorava da bi to bila mala i siromašna državica, okružena neprijateljski raspoloženim susjedima, koji bi je prvom zgodom uklonili s geografske karte i napominje da je *životni interes* Makedonije da se *svom snagom* zalaže za opstanak federativne jugoslavenske države.¹⁰⁴⁰

Kao što je istaknuto, ohrabreni podrškom iz Beograda, vođe pobunjenih Srba učvršćivali su svoje pozicije i na zapadnoslavonskom području.¹⁰⁴¹ Tako je 22. veljače donesena odluka o ulasku općine Pakrac u sastav SAO Krajine.¹⁰⁴² Ujedno je provedena nezakonita mobilizacija rezervnih policajaca srpske nacionalnosti. Dana 1. ožujka 1991., ti su policajci izvršili napad na policijsku postaju u Pakracu i preuzeli nadzor nad njom. Ujutro idućega dana, odlučnom intervencijom jedinice za posebne namjene hrvatske policije, ova je pobuna ugušena. Tom je prilikom došlo i do prvog oružanog sukoba između hrvatske policije i srpskih pobunjenika. Nitko nije poginuo, ali je bilo nekoliko ranjenih hrvatskih policajaca. Borisav Jović, kao predsjednik Predsjedništva SFRJ, samoinicijativno je, dakle, bez dogovora

¹⁰³⁹ Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 276. -278.

¹⁰⁴⁰ Jovan JOVANOVSKI, „Kud nas vodi VMRO“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27794., 22. veljače 1991., 13.

¹⁰⁴¹ O djelovanju SDS-a u zapadnoj Slavoniji v. Ivica MIŠKULIN, „Stranka ugroženog naroda – djelovanje Srpske demokratske stranke u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1991.“, *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1995.; nositelji, institucije, posljedice*, HIP, HMDCDR, Slavonski Brod, Zagreb, 2012., 13. -69.

¹⁰⁴² *Republika Hrvatska i Domovinski rat, Knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, ur. Mate RUPIC, „Odluka SO Pakrac o pristupanju općine Pakrac SAO Krajini“, 136.; Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, 99.

s drugim članovima tog saveznog tijela odobrio ulazak snaga JNA u Pakrac.¹⁰⁴³ U Pakrac su upućene postrojbe iz Bjelovara, Virovitice i Zagreba, a zapovjedništvo Varaždinskog korpusa postavilo je u grad svoje izmješteno mjesto. JNA je pripremila plan napada na hrvatske policajce, ali ga nije provela. Umjesto toga intervenirala je u razdvajanju hrvatskih policajaca i srpskih pobunjenika - formalno sa zadaćom razdvajanja sukobljenih strana, a u stvari kako bi zaštitila srpske pobunjenika i razmjestila se na teritorij na koji je velikosrpska politika imala presezanja. U skladu s istom idejom, dužnosnici SDS-a tijekom prve polovine ožujka naoružavaju srpsko stanovništvo na područje zapadne Slavonije.¹⁰⁴⁴

Tisak je i kod ovog događaja odigrao krupnu ulogu informiranjem, odnosno dezinformiranjem javnosti, u čemu su ovoga puta prednjačile *Večernje novosti*. *Politika* na naslovnici od 3. ožujka nadnaslovom obavještava da je situacija u Hrvatskoj dramatična, a velikim naslovom da su jedinice JNA ušle u Pakrac poslije *upada hrvatskih specijalaca*. Ističe se da su, *demonstrirajući silu, hadezeovski jurišnici* napali građane srpske nacionalnosti suzavcem i *okupirali zgradu* Skupštine općine i milicijsku stanicu. Tvrdi se, kao što je to već postao običaj kod članaka koji izvještavaju o „napadima“ na srpsko stanovništvo, da su *žene i deca u zbegovima* u okolnim selima, a naoružani Srbi rezervisti na okolnim brdima. Obavještava se i da je Borisav Jović odobrio pokret jedinica JNA pa su one stigle u Pakrac *da bi sprečile krvoproliće*. Na naslovnici se donosi i Protest Socijalističke partije Srbije, pod naslovom *Osuđeni fašistički metodi nasilja nad građanima* u kojem se poručuje da SPS *najenergičnije osuđuje brutalni napad* hrvatskih vlasti nad stanovništvom u Pakracu.¹⁰⁴⁵ U članku pod naslovom *Jednočasna pucnjava u centru grada*, navodi se da su *Politikini* novinari neslužbeno saznali kako u Pakracu ima ranjenih, a da je među njima i paroh srpske

¹⁰⁴³ Borisav Jović na 102. sjednici Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koja je započela 2. ožujka 1991. u kasnovečernjim satima takav je potez objasnio hitnošću situacije. Rekao je da ga je u prijepodnevnim satima savezni sekretar za unutrašnje poslove obavijestio o događaju u Pakracu i da je imao spoznaje da je došlo do velike opasnosti od međunacionalnog sukoba te da je narod uplašen i u zbjegovima te da je bilo i vijesti o mrtvima, koje kasnije nisu potvrđene. Napomenuo je da je od strane vojnih organa procijenjeno da je neophodno razdvojiti strane i onemogućiti pucanje, *odnosno bratoubilački rat: S obzirom da je u Beogradu, prema obaveštenju koje sam dobio od generalnog sekretara, u to vreme, a to je bilo oko 11:00 pre podne, bio samo Bogić Bogičević, situacija je zahtevala da se donese hitno odluka, a sednica nije mogla da se održi u tom trenutku. Ja sam se saglasio da te jedinice izađu u cilju preventivnog delovanja, da ne bi došlo do sudara i sukoba.*; Kosta NIKOLIĆ, Vladimir PETROVIĆ, stenografske beleške sa 102. sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije održane 2. marta 1991. Sa početkom u 22, 15. *Od mira do rata, Dokumenta Predsedništva SFRJ, januar – mart 1991.*, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2011., 320. – 321.; U svoj dnevnik, Borisav Jović je pak na tu temu zapisao: *Naredio sam upotrebu vojske bez zasedanja Predsedništva, jer je bila nedelja. Članovi Predsedništva nisu bili u Beogradu. Malo su gundali Janez i Vasil, ali je ipak odluka potvrđena.*; Borisav JOVIĆ, *Poslednji dani SFRJ*, 281. – 282. – Dana 2. ožujka 1991., nije bila nedjelja. već subota (nap. a.)

¹⁰⁴⁴ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, 114.; Ante NAZOR, Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih, 55.; Davor MARIJAN, *Oružane snage JNA u izvanrednim prilikama*, 40. -41.

¹⁰⁴⁵ „Jedinice JNA ušle u Pakrac, posle upada hrvatskih specijalaca“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27803., 3. ožujka 1991., naslovnica

pravoslavne crkve. Tvrdi se i da je pravoslavna crkva bila meta hrvatskih specijalaca, što se, kako se objašnjava, vidi po tome što je jedno policijsko vozilo parkirano pored *hrama*, a novinari su vidjeli i trojicu specijalaca *na samom zvoniku hrama Svete Trojice*. Novinar ovog članka u antrfileu pod naslovom *Podigao obe ruke*, ispričao je i svoju osobnu *tužnu* priču. *Koliko sve može da bude tužno i tragično, izgledao je danas ovom potpisniku kada ga je zaustavila patrola specijalaca MUP-a Hrvatske, odmah preko puta Pravoslavne crkve*, žali se autor i nastavlja kako mu je naoružani specijalac naredio da podigne obje ruke i detaljno ga pretražio. Članak je upotpunjen iscrtnom kartom Hrvatske sa strelicom, koja pokazuje na Pakrac i fotografijom hrvatske policije u kutu, uz potpis: *Demonstracija hadezeovske sile: Specijalci su okupirali Pakrac*.¹⁰⁴⁶

Idućega dana *Politika* preko cijele naslovnice, kojoj je u središtu fotografija mnoštva ljudi na kojoj dominira jugoslavenska zastava, stavlja nadnaslov *Veličanstveni mitinzi diljem zemlje* i veliki naslov *Za Jugoslaviju i mir, podrška Armiji*. Navodi se da je povodom zbivanja u Hrvatskoj na mnogim narodnim zborovima i dostojanstvenim protestnim skupovima izraženo opredjeljenje za jedinstvenu, federativnu Jugoslaviju i izražena podrška nastojanjima JNA da mirno razriješi jugoslavensku krizu. U antrfileu se ističe i da je prisustvo jedinica JNA uvelo *spokojstvo* kod stanovništva u Pakracu.¹⁰⁴⁷ Već u idućem broju *Politika* se više posvetila jačanju jedinstva srpskog naroda i odlučnosti da se zaštite sunarodnjaci u Hrvatskoj te isticanju pozitivne uloge JNA, nego izvještavanju iz samog grada. Tako se dosta prostora posvetilo mitingu Beograđana na Ušću s podnaslovima poput; *Srbi u Hrvatskoj moraju imati slobodu, Genocid se neće ponoviti, Politika vrhovništva će doživjeti veliki poraz, Da srpska deca spavaju mirno*. Unutar članka, našli su se, dakako, i transparenti i parole, kojima je *srpski narod izražavao gnušanje i nezadovoljstvo zbog genocidne i fašistoidne politike prema srpskom življu u Hrvatskoj*. Kao istaknutije parole mogu se navesti: *Dosta je genocida nad srpskim narodom, dole ustaše!, Uhapsite Tuđmana, Mesića, Boljkovca i Markovića!, Razoružali ste Srbe, a naoružali ustaše – to je izdaja!, Jasenovac juče, Pakrac danas!* Uz to, u istom se antrfileu navodi da je, burno pozdravljajući govornike, narod uzvikivao: *Hoćemo u Pakrac!, Armija – Armija!, Branićemo Krajinu!, Tuđmane, ostaćeš bez gaća jer Srbi su braća!, Srbija se ujedinjuje!* Miting je oragnizirala Socijalistička partija Srbije pa su na njemu govorili njezini istaknuti predstavnici, koji su naglašavali da Srbi u Hrvatskoj nisu sami. Na mitingu je govorio i književnik i jedan od autora Memoranduma SANU Antonije Isaković. Isaković se založio za jedinstvo i odlučnost srpskog naroda i pozvao na sjećanje na prošlost u

¹⁰⁴⁶ Dušan KEČMAN, „Jednočasna pucnjava u centru grada“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27803., 3. ožujka 1991., 7.

¹⁰⁴⁷ „Za Jugoslaviju i mir, podrška armiji“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27804., 4. ožujka 1991., naslovnica

kojoj su se Srbi našli u teškim situacijama, ali su zahvaljujući jedinstvu sve prevalili. Istaknuo je da se Srbija probudila, ali da se probudio i srpski narod u Bosni i Krajini, kao i Srbi izvan Jugoslavije.¹⁰⁴⁸ I doista, istovremeno su održani su mitinzi u Bosni i Hercegovini – u Banja Luci i u Knežici na Kozari o čemu je *Politika* također izvijestila. Pod naslovom *Protiv razbijanja zemlje* ističu se riječi Radovana Karadžića: *Mi ćemo štiti celovitu i ravnopravnu Bosnu i Hercegovinu samo u slučaju federativne Jugoslavije* i spominje se i sudjelovanje Jovana Raškovića. Navodi se da se okupilo oko 70. 000 ljudi iz Bosanske krajine i gotovo svih krajeva zemlje. Posebno se napominje kako su Srbi dali podršku svojim legalnim predstavnicima u Predsjedništvu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, ali da su isto tako upozorili da ako najviši organi u zemlji i dalje budu mirno promatrali *raspačavanje zemlje*, Srbi su spremni da svoju sudbinu uzmu u svoje ruke i da će znati *u ovom istorijskom času da se odbrane*. Dalje se u članku opširno prenose dijelovi govora Radovana Karadžića, koji je, između ostalog, rekao da nema te sile, konvencija, deklaracija, oružja kojim se srpskom narodu i drugim narodima koji žele živjeti u Jugoslaviji može oteti *otadžbina*. No, zacijelo najznakovitiji dio Karadžićeva govora bio jest:

„Ali neprijatelji Jugoslavije i oni koji bi htjeli da otcijepi i Bosnu i Hercegovinu moraju da znaju jednu istinu: što više padaju šanse Jugoslavije, rastu šanse Velike Srbije. Mi ćemo štiti cjelovitu i ravnopravnu Bosnu i Hercegovinu samo u slučaju federativne Jugoslavije. Izvan federativne Jugoslavije, rastu šanse Velike Srbije.“¹⁰⁴⁹

Dan kasnije *Politika* na naslovnici donosi Priopćenje Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove pod naslovom *U Pakracu nije bilo žrtava* i ističe da je kod policijske stanice teže ranjen jedan pripadnik MUP-a, a lakše dvojica te da su svi izvan životne opasnosti i obavještava da se u Pakracu stanje normalizira,¹⁰⁵⁰ a 6. ožujka zatvara se ova tema izvješćem sa Skupštine Jugoslavije pod naslovom *JNA sprečila eskalaciju sukoba*. Ističe se da je Stane Brovet, zamjenik saveznog sekretara za narodnu obranu rekao da se inzistira da pripadnici MUP-a Hrvatske, koji su iz oklopnog transportera pucali na pripadnike JNA odgovaraju.¹⁰⁵¹

Večernje novosti o cijelom su događaju izvijestile s puno više senzacionalizma, drame i crne propagande. Već 2. ožujka navečer izlazi izvanredno izdanje lista s velikim naslovom: *Masakr golorukog naroda*. Uz naslov se ističe da je u *munjevitom napadu* na Pakrac ujutro poslije 5 sati sudjelovalo više od 8000 ljudi – redarstvenika, specijalaca i *do zuba naoružanih*

¹⁰⁴⁸ D. RADELIĆ, O. POPOVIĆ, N. TRKLJA, R. RANKOVIĆ, G. VOLF, „Za Jugoslaviju i slogu među narodima“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27804., 4. ožujka 1991., 7.

¹⁰⁴⁹ Dušan KEČMAN, „Protiv razbijanja zemlje“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27804., 4. ožujka 1991., 8.

¹⁰⁵⁰ „U Pakracu nije bilo ljudskih žrtava“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27805., 5. ožujka 1991., naslovnica

¹⁰⁵¹ „JNA sprečila eskalaciju sukoba“, *Politika* (Beograd), g. 88., br. 27806., 6. ožujka 1991., naslovnica

pripadnika HDZ-a, da je Pakrac potpuno opkoljen, a goloruki Srbi pružaju otpor motikama i vilama. Navodi se i da je troje Pakračana poginulo na vratima crkve, a među njima i jedan narodni heroj te da pristižu vijesti o velikom broju teško i lakše ranjenih.¹⁰⁵² Pod naslovom *Kao u vreme NDH* tvrdi se da se pakrački Srbi povlače ka planinskom mestu Bučje i da *politikantskim klišejom* u svojim priopćenjima MUP Hrvatske pokušava prikriti istinu o zločinu za kojim je posegnula vlast u Hrvatskoj.¹⁰⁵³ U istom broju pod naslovom *Jedanaestero ubijenih?* navodi se da su u posljednjem razgovoru koji su dobili s Pakracem u 14 sati, novinari *Večernjih novosti* obaviješteni da su se *najžešći okršaji* vodili oko crkve, zgrade SUP-a i Općine te da je ubijeno oko jedanaestero ljudi.¹⁰⁵⁴ Idućega dana u svom redovnom izdanju *Večernje novosti* o događaju izvještavaju nadnaslovom *MUP Hrvatske i jurišnici HDZ juče brutalno preuzimali vlast* i naslovom *Prepad na Pakrac* i ističu kako službeno nema mrtvih niti povrijeđenih, ali neslužbeno je poginulo jedanaest Srba.¹⁰⁵⁵ U istom se broju donosi izvještaj sa zasjedanja Izvršnog odbora SDS-a u Dvoru na Uni, pod predsjedanjem Jovana Raškovića o događajima u Pakracu, pod naslovom *Nema reprize genocida*. U Priopćenju Izvršnog odbora SDS-a izražava se ogorčenost oružanim napadom na Pakrac i poziva se savezno predsjedništvo, svi savezni organi, svi Srbi i Hrvati *da spreče novouspostavljeni genocid, odnosno novouspostavljeni pogrom srpskog naroda*.¹⁰⁵⁶ Iako su vješto isticale da nemaju službeno priopćenje o poginulima, *Večernje su novosti* uporno plasirale takve podatke pa pod velikim, crvenom linijom podvučenim, naslovom *Masakr pred crkvom* pišu:

„Da li je u Pakracu juče ujutro poginulo 11, a ranjeno dvadesetak ljudi – pitanje je na koje do popodneva nismo uspjeli da dobijemo odgovor. Međutim, u Pakracu, centru srpske duhovnosti u Slavoniji, uveliko se govori o ovakvom stravičnom epilogu upada specijalnih jedinica MUP-a Hrvatske i HZD-a u ovaj grad.“¹⁰⁵⁷

Večernje novosti su tih dana donosile i brojne druge dramatične i senzacionalističke naslove poput: *Teror fašistoidne vlasti*,¹⁰⁵⁸ *Krajina na nogama*¹⁰⁵⁹, *Vojska patrolira gradom*¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵² „Masakr golorukog naroda“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., vanredno izdanje, 2. ožujka 1991., naslovnica

¹⁰⁵³ „Kao u vreme NDH“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., vanredno izdanje, 2. ožujka 1991., naslovnica

¹⁰⁵⁴ M. Ž., „Jedanaestero ubijenih“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., izvanredno izdanje, 2. ožujka 1991., 3.

¹⁰⁵⁵ „Prepad na Pakrac“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24140., 3. ožujka 1991., naslovnica

¹⁰⁵⁶ M. JANOŠEVIĆ, „Nema reprize genocida“, *Večernje novosti*, (Beograd), g. 39., br. 24140., 3. ožujka 1991., 2.

¹⁰⁵⁷ „Masakr pred crkvom“, *Večernje novosti*, (Beograd), g. 39., br. 24140., 3. ožujka 1991., 3.

¹⁰⁵⁸ „Teror fašistodine vlasti“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24140., 3. ožujka 1991., 5.

¹⁰⁵⁹ „Krajina na nogama“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24140., 3. ožujka 1991., 6.

¹⁰⁶⁰ „Vojska patrolira gradom“, *Večernje novosti* (g. Beograd), g. 39., br. 24140., 3. ožujka 1991., 7.

Tek 6. ožujka *Večernje novosti* na naslovnici donose demanti i to na 5. stranici pod naslovom: *Bez žrtava srećom*, u kojem se konstatira da su pogriješile, ali odgovornost za neadekvatno obavještanje pripisuju svom neslužbenom izvoru informacija.¹⁰⁶¹

NIN je zbivanja u Pakracu popratio crnom naslovnicom na kojoj je bila fotografija uplakane stare žene u crnome i malene djece koja sjede u prtljažniku automobila te naslovom *Okupacija Pakrac Evakuacija*.¹⁰⁶² Ovdje su prenijete informacije na isti način kako je to činila *Politika*, ali se uz to donosi pregršt fotografija u boji na kojima se pakračke ulice doimaju kao ratna zona jer se vide tenk, helikopter i pripadnici specijalne policije u maskirnim odorama.¹⁰⁶³

Naposljetku *Vreme* događaje u Pakracu opisuje ponešto odmjereno, iako ne i lišeno propagandnih elemenata pod naslovom *Glava u pakračkoj torbi*. Ovdje se ponovno postavlja pitanje kako Armija može imati ulogu plavih kaciga kad je jasno da joj je više stalo do jugoslavenske federacije i socijalizma nego do mora. Ističe se da ako bi vojska pokušala silom restaurirati prethodni oblik državnog uređenja to se nikako ne bi moglo smatrati legitimnim. Konkretno za pakrački događaj kaže se kako je tog 2. ožujka ujutro rat zaista imao namjeru početi pa se donosi svjedočanstvo jednog pakračkog policajca, koji je rekao da su znali da hrvatski specijalci dolaze, ali su imali naredbu da ne pucaju pa kad su ušli u zgradu SUP-a pakrački su milicajci viknuli STOP, ali specijalci su samo ušli, razoružali ih i tukli te je on pobjegao u brda: *Izdajja. Sve je to neko izdao. Da smo imali naređenje da pucamo, digli bi ih u zrak*. Takve se teze protežu i u razgovoru s drugim svjedocima pakračkih zbivanja sa srpske strane pa se napominje da je u srpskim krugovima vojska shvaćena kao izdajnička, što je bilo sasvim suprotno onome što je prezentirao ostali tisak, dok je hrvatska strana podijeljena pa jednu vojsku smatraju saveznikom, a drugi suorganizatorom pobune. *Vreme* se i u obradi ove teme postavlja kao svojevrsni arbitar koji promatra događaj s distance pa na takav način i opisuje stavove i držanje svojih sugovornika s obje strane, sve uz primjetnu dozu sarkazma pa i podrugljivosti. Kao ilustracija izvrsno mogu poslužiti prezentirani stavovi Srba i Hrvata o zastavi u policijskoj stanici:

Specijalac Srbinu koji je u ponedjeljak došao u opštinu na posao: „Ne diraj zastavu. Ode glava.“ Srbin nama kasnije: „Krvožedno pseto. Otići će. Otići će i zastava.“ Ivan Martinčić iz Policijske uprave Bjelovar: „Tu je po Ustavu i ostaće tu“. Član opštinskog odbora SDS, koji je zbog okolnosti hteo da ostane anonimn: „Ne ostaje. Kada bi ostala, pogazili bi Jasenovac.“ Ni jedni ni drugi ne odstupaju. Rešenja, čini se, nema. Srbi su stalno skupljeni

¹⁰⁶¹ „Bez žrtava srećom“, *Večernje novosti* (Beograd), g. 39., br. 24143., 6. ožujka 1991., 5.

¹⁰⁶² *NIN* (Beograd), g. 40., br. 2097., naslovnica

¹⁰⁶³ Rajko ĐURĐEVIĆ, „Okupacija Pakrac Evakuacija“, *NIN* (Beograd), g. 40., br. 2097., 14. – 16.

blizu vojske. Ni najmanje im nije draga.“ Z... a nas vojska“, kažu i kažu: „ovde treba rat da bude, ništa drugo ne spašava, pa da raščistimo s tim ustašama.

Na kraju novinar zaključuje da to što Hrvati žele neku svoju državu, Srbe ne zanima, jednako kao što ni Hrvate ne zanima što se Srbi sjećaju klanja pod šahovnicom i pita se tko tu nije lud ili da ne poludi.¹⁰⁶⁴ *Vreme* je tako još jednom prezentiralo svoju neutralnost, odnosno svoju distanciranost od zbivanja, no taj je tjednik zbog svoje ograničene naklade imao slabu čitanost i nije mogao znatnije utjecati na percepciju javnosti kao niti što nije mogao naškoditi srpskom vodstvu, koliko god nastojao povremeno raskrinkavati njegovu politiku.¹⁰⁶⁵

Može se reći da su pakrački događaji, odnosno izvještavanje o njima obilježili dovršetak procesa političke mobilizacije javnosti za velikosrpske ciljeve. Tim više što su poslužili i za dodatno naglašavanje jedinstva srpskog naroda na prostoru Jugoslavije, što se najbolje očitovalo u istovremeno organiziranim mitinzima u Beogradu i Banja Luci. Od početka 1990. godine provodila se snažna i intenzivna protuhrvatska kampanja u kojoj se konstantno upozoravalo na ustaški karakter hrvatske vlasti i na prijetnju od novog genocida. Uz hrvatske političare, a potom i policiju, pa i „obične“ ljude sve su se više vezale iznimno negativne etikete i formirali stereotipi, koji su počivali na djelomičnom negativnom povijesnom iskustvu iz Drugog svjetskog rata dok su s druge strane uz srpski narod vezivani isključivo pozitivni pojmovi. Već tijekom „Balvan revolucije“, ali još više vezano za događaje s kraja rujna i početka listopada na Banovini provodi se proces dehumanizacije neprijatelja, koji predstavlja važan element ratne propagande da bi potom nove i veće razmjere dosegao aferom s montiranim filmom s ministrom obrane Martinom Špegeljom u glavnoj ulozi. U tom trenutku već se uz hrvatsko vodstvo i snage reda vežu najgore moguće etikete kojima se morao postizati učinak revolta, ali i straha poput „povampireni fašizam“ ili „ustašoidno“ da bi se na to onda nadovezivali i „do zuba naoružani specijalci“ naspram „golorukog srpskog naroda“ ili „hadezeovi jurišnici“ čime se dodatno aprostrofirala navodna nelagalnost pripadnika specijalnih jedinica hrvatske policije i vezivalo ih se uz jednu, već odavno omraženu, s ustašama i fašistima izjednačenu stranku. Osobito rado, novine su

¹⁰⁶⁴ Ivan RADOVANOVIĆ, „Glava u pakračkoj torbi“, *Vreme* (Beograd), g. 2., br. 20, 11. ožujka 1991., 14.

¹⁰⁶⁵ Na suđenju Slobodanu Miloševiću pred Haškim sudom, 10. listopada 2002. svjedočio je novinar Dejan Atanasijević koji je 1993. radio za *Vreme*. Upravo njegove riječi i riječi Slobodana Miloševića izvrsno oslikavaju odnos tjednika *Vreme* i Miloševićeva režima. U svrhu diskreditacije Atanasijevića kao svjedoka, Slobodan Milošević obraća mu se riječima: (...) *Da li je vama poznato da se u Srbiji, u Jugoslaviji, ne baš u nekim uskim krugovima, nego veoma širokim, veoma dobro zna da je taj list Vreme u stvari sve vreme u službi onih ekspozitura koje su radile na razbijanju Jugoslavije i da je bio uključen u medijski rat protiv Jugoslavije sve ove godine, i vi kao njegov novinar također. Da li vam je poznato da list Vreme ima reputaciju ekspoziture službi bezbednosti onih zemalja koje su rasturale Jugoslaviju? Svjedok Atanasijević na to odgovara: Poznato mi je da je Vreme napadano od strane vaših pristalica zbog neodovoljno patriotskog držanja i, da, jeste, optuživani smo da radimo za raznorazne, širok spektar neprijatelja Srbije, od masona do islamskih fundamentalista, te optužbe nisu ništa novo.; Suđenje Slobodanu Miloševiću, transkripti, Haški tribunal, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006., 77.*

koristile iznimno emotivno negativno zasićen pojam „krvoproliće“, kojem se povremeno pridružuje i „masakr“. U trenutku kad se izvještavalo o „napadu na narod“ u Pakracu, čitateljstvo je već na takav razvoj događaja bilo pripremljeno, budući da se takvo što najavljivalo mjesecima i javnost se cijelo vrijeme držala u svojevrсноj ratnoj psihozi. Način na koji se izvještavalo o zbivanjima u Pakracu karakterističan je za ratno izvještavanje, odnosno ratnu propagandu. Kao takvo je definirano i u studiji srpskog tužiteljstva za ratne zločine o pozivanju i poticanju na ratne zločine u medijima.¹⁰⁶⁶ U izvještavanju iz Pakraca dominantna je bila crna propaganda, pogotovo u slučaju *Večernjih novosti* koje ne samo da su manipulirale činjenicama i predstavljale ih u drugačijem svjetlu od realnoga, kao što je primjerice *Politika* ustvrdila da su hrvatske snage „okupirale“ policijsku postaju, već je fabriciranim podacima poput broja od jedanaestero mrtvih ciljano unosila paniku, nemir i nužno proizvodila mržnju. Uz to, Pakračka su zbivanja poslužila i za učvršćivanje suglasja srpskoga naroda u Srbiji i izvan nje oko velikosrpskih ciljeva, pa se u tu svrhu organiziraju mitinzi podrške na kojima su se sada mogli čuti otvoreni pozivi na odlazak u rat u Hrvatsku u pomoć sunarodnjacima, odnosno u obranu „Krajine“, kao i prijetnje hrvatskom vodstvu

Ubrzo nakon događanja u Pakracu, odnosno u trenutku dok se medijska stihija oko toga tek stišavala, održane su u Beogradu velike demonstracije srpske oporbe protiv Slobodana Miloševića i njegove kontrole nad srpskom televizijom, pri čemu valjda napomenuti da one nisu nipošto bile uperene protiv Miloševićeve velikosrpske politike, već protiv njegovog autoritarnog načina vladanja. Došlo je do žestokih sukoba između policije i demonstranata, a mir je uspostavljen tek nakon što su snage JNA s tenkovima izašle na ulice.¹⁰⁶⁷ Uz to, sredinom je ožujka održana sjednica saveznog predsjedništva na kojoj je vodstvo JNA ponovno tražilo uvođenje izvanrednog stanja, ali hrvatski, makedonski, slovenski i predstavnici BiH nisu na to htjeli pristati. Nakon toga, članovi srpskog bloka dali su nakratko ostavke u Predsjedništvu. Strah od gubitka vlasti, kako tumače autori gore spomenute studije, ubrzao je Miloševićevu odluku da uđe u rat pa je, reagirajući na trenutno bezvlašće prouzrokovano ostavkom srpskih i crnogorskih predstavnika u jednom od svojih rijetkih obraćanja televiziji iskoristio priliku da dodatno proširi strah od neizvjesne budućnosti i sebe predstavi kao jamca sigurnosti i stabilnosti. Milošević je u svom obraćanju javnosti dramatično ustvrdio: *Sinoć je Jugoslavija ušla u završnu fazu svoje agonije. Predsedništvo SFRJ odavno ne funkcioniše, a iluzija o nastojanjima predsedništva Jugoslavije i naporima kojih u stvari nema, od noćas je i definitivno mrtva.* Upozorio je da snage antisrpske koalicije

¹⁰⁶⁶ *Reči i nedela, pozivanje i podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 100.

¹⁰⁶⁷ Nikica BARIĆ, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*,

nastoje ostvariti raspad Jugoslavije, koja ne može biti ukinuta jednostranim činom te da je Predsjedništvo izravnom sabotажom naredbe o razoružavanju omogućilo stvaranje republičkih armija, koje predstavljaju neposrednu prijetnju zemlji, svim njezinim građanima, a posebno Republici Srbiji i srpskom narodu izvan Srbije. No na kraju svog govora javnosti je obećao sigurnost:

„Građani Srbije mogu biti uvereni da je Srbija u stanju da obezbedi zaštitu interesa svoje republike, svih njenih građana i srpskog naroda. Republika Srbija, građani Srbije i srpski narod supostaviće se svim aktima razbijanja naše domovine. Danas moramo biti čvrsti i odlučni da branimo svoju zemlju kao što smo toliko puta do sada činili. Ja sam uveren da će veliki slobodarski duh srpskog naroda pobediti snage antisrpske koalicije nadvijene nad Srbijom i Jugoslavijom.“¹⁰⁶⁸

Taj je govor bio izravna najava spremnosti Srbije na rat za svoje interese koji uključuju, dakako, interes cjelokupnog srpskog naroda. Još je izravniji Slobodan Milošević bio na zatvorenom sastanku, održanom istog dana s predstavnicima srbijanskih mjesnih vlasti, gdje je istaknuo kako se ne dovodi u pitanje otcjepljene Slovenije, koja ima tu sreću da se etničke granice podudaraju s državnim granicama:

„Ja sam rekao doslovce da nam ni na pamet ne pada da osporavamo pravo hrvatskog naroda da izađe iz Jugoslavije... Ali da nikome ne sme da padne na pamet da odvoji iz Jugoslavije deo srpskog naroda koji živi u Hrvatskoj... Mi moramo obezbediti jedinstvo u Srbiji ako želimo da kao Republika koja je najveća, koja je najbrojnija diktiramo daljni tijek događaja. To su pitanja granica, prema tome suštinska, državna pitanja. A granice, kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikada ne diktiraju slabi... Mi jednostavno smatramo da je legitimno pravo i interes srpskog naroda da živi u jednoj državi. I to je početak i kraj. Uostalom, šta će im ti Srbi, koji im toliko smetaju, tamo po Kninu, Petrinji, Glini, Lici, Baniji, Kordunu, Baranji... Ma oni im i smetaju, ali im treba teritorija. Međutim, Srbi nisu nikakvi podstanari na toj teritoriji... Oni su formirali i proglasili da ne priznaju hrvatsku Republiku. Formirali su Autonomnu oblast Krajinu.. A ako treba da se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. A nadam se da neće biti toliko ljudi da se s nama tuku. Jer ako ne umemo dobro da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo.“¹⁰⁶⁹

Ožujak je označio i promjene u uređivačkoj politici Miloševićeve najodanije novinske saveznice *Politike*. Nakon petodnevnih nemira „buntovni dio“ novinara Politikine kuće organiziranih u Nezavisnom sindikatu zahtijevao je da ostavke podnesu Živorad Minović, Slobodan Jovanović, Živorad Đorđević, Teodor Anđelić i Petar Janković, glavni urednici *Politike*, *Politike Ekspres*, *TV Politike*, *NIN-a* i *Intervjua*. Slavoljub Đukić zapisao je da je

¹⁰⁶⁸ Citirano prema: „Drugi dnevnik 16. ožujka 1991., transkript obraćanja Slobodana Miloševića“, *Reči i nedela, pozivanje i podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992.*, ur. Bruno VEKARIĆ, 103.

¹⁰⁶⁹ „Izvodi iz stenografskih beležaka sa sastanka predsednika Republike Slobodana Miloševića i potpredsjednika Narodne skupštine Republike Srbije sa predsednicima skupština opština Srbije, održanog 16 marta 1991.“, MM, *Vreme* (Beograd), g. 2., br. 25. 15. travnja 1991., 62 -66.

Živorad Minović, u vrijeme „martovskih demonstracija“ došao do zaključka da Miloševićeva vlast srlja u propast pa si je počeo tražiti oslonac u vrhovima opozicije. *Politika* je tako jedina od režimskih listova na prvoj stranici izvijestila o hapšenju Vuka Draškovića i prenijela njegov govor uoči odlaska u zatvor. Prema kasnijem Minovićevu svjedočenju time je izazvao bijes Miloševića, koji ga je nazvao i vikao kako smije to objaviti, a da nije pitao njega: *Psovao me, nazvao me izdajnikom. Kazao sam mu da tako ne možemo razgovarati i spustio slušalicu.* Minović je, kao glavni urednik, vjerojatno s tih razloga 22. ožujka 1991. zamijenjen Aleksandrom Prljom, dok je Minović ostao direktor kojem je povjerena reorganizacija novinske kompanije. Prlju su na kraju na tajnom glasanju za glavnog urednika izabrali članovi redakcije 25. travnja 1991. godine. Živorad Minović kasnije će reći da je to u stvari značilo stavljanje petnaest Politikinih listova, radija i TV Politike pod Miloševićevu kontrolu: *Mene je privremeno zadržao da obavljam poslove direktora, posle jasne opomene što će mi se desiti ako mu ne budem lojalan. Ali je već pripremao poverljive ljude za buduće korake u tom smeru.* Teodor Anđelić razriješen je svoje dužnosti glavnog urednika *NIN*-a, kojeg zamjenjuje Velizar Zečević.¹⁰⁷⁰ Ožujak je napokon označio i kraj Politikinog „glasa naroda“ – rubrike *Odjeci i reagovanja*, koja završava s 9. ožujkom i beogradskim demonstracijama. Ugašena je bez ikakva obrazloženja, odnosno utopljena je u matičnu rubriku iz koje je i potekla – „Među nama“. Uostalom, njezina je zadaća izvršena. Nakon svesrdne i kontinuirane političke mobilizacije naroda, političko je vodstvo sada moglo prijeći s riječi na djela. Medijska podloga za početak rata bila je pripremljena.

¹⁰⁷⁰ Miodrag MAROVIĆ, *Politika i Politika*, 275. – 277.

8. ZAKLJUČAK

Sredinom osamdesetih godina gospodarska se situacija u Jugoslaviji a pogotovo u Srbiji pogoršavala i odnosi među republikama postajali su sve složeniji. Do izražaja su sve više dolazile razlike i suprotnosti između „zapadnih republika“ Slovenije i Hrvatske i Srbije. Tada, nakon što je popustila politička stega režima, u Srbiji sve više i otvorenije stalo govoriti o nacionalnim pitanjima i nacionalnim interesima. Pitanje koje je najsnažnije zaokupilo srpsku javnost bila je problematika Kosova, odnosno položaj srpskog naroda na Kosovu za koji se tvrdilo da se pod prijetnjama i pritiscima iseljava. S tim u vezi nametnut je i osjećaj frustracije zbog samog postojanja autonomnih pokrajina, što se percipiralo kao nepravda nanesena Srbiji, odnosno kao kočnica njezinu razvoju i napretku, te se u skladu s tim onda javlja i ideja kako je takvo uređenje Srbiji nametnuto namjerno da bi se oslabila i kako bi bio spriječen njezin razvoj. Uz to, javlja se i revizionizam u historiografiji, kojim se propitkuju, štoviše dekonstruiraju dotada, praktički konsenzusom ustanovljene povijesne teze, a osobito se reinterpreтира pitanje razmjera genocida, koji je nad srpskim narodom u Drugom svjetskom ratu počinio ustaški režim. Takve je stavove prvenstveno potencirala srpska intelektualna elita i oni su se neko vrijeme i zadržavali u akademskoj ili kulturnoj sferi.

Svi su ovi faktori zajedno činili kvalitetnu podlogu za uspješno pokretanje propagandnih akcija. Srpsko se društvo našlo u, za sebe, nezadovoljavajućoj, odnosno frustrirajućoj situaciji u kojoj nije moglo ostvariti svoje ciljeve. Teška je ekonomska situacija narušavala kvalitetu života, a vijesti o iseljavanju s Kosova, koje u srpskoj kolektivnoj memoriji zauzima ključno mjesto, izazivale su na to još i dodatne društveno-političke frustracije, odnosno negativno su se odražavale na nacionalni ponos, potičući tako svojevrsni revolt i otpor. Kako je u politološkoj znanosti ustvrđeno – frustracija dovodi do agresije, ali se ona ne mora nužno iskazati prema neposrednom uzroku, već se pomoću propagande pojedincima, kao i grupama nameće jedno određeno razumijevanje trenutnih zbivanja no ujedno i potiče projiciranje nade, ali i strahova pa i mržnje prema ciljanim objektima. Možda paradoksalno, ali na taj se način sačuva samopoštovanje pojedinaca i grupa i oslobađa ih se tenzija, dok se s druge strane nužno diskreditira i dovodi u nepovoljan položaj „druge“, one koji su markirani kao uzrok nedaća te se prema njima stvara neprijateljski odnos. Upravo za takvu propagandu izvrsna je podloga bio Nacrt Memoranduma Srpske akademije znanosti i umetnosti, čiji su dijelovi prezentirani, doduše, u tom trenutku kritički i neodobravajuće krajem rujna u *Večernjim novostima*. U Memorandumu čiji su stvaratelji bili najugledniji članovi akademske zajednice upućena je snažna kritika postojećem državnom uređenju za koji se ustvrdilo da je nepravedan prema Srbiji, a uz to prezentirane su ideje prema kojima drugi

narodi, svaki na svoj način ugrožavaju srpski narod. Albanci su mu tako prijetili fizičkim uništenjem, Hrvati asimilacijom, a Slovenci i Hrvati su ga k tome gospodarski iskorištavali te nametnuli uređenje države kakvo je odgovaralo njihovim političkim elitama, odnosno njihovim partikularnim republičkim interesima. Ovdje se, uz to javlja ideja o srpskom narodu kao zasebnom i cjelovitom entitetu na području cijele Jugoslavije, bez obzira na republičke granice, čime je dovedena u pitanju i sama Federacija, odnosno otvorena je mogućnost stvaranja države u kojoj bi bili zadovoljeni interesi srpskog naroda i unutar koje bi sav taj narod bio okupljen.

Ideje i teze iz Memoranduma, unatoč prvotnoj osudi postepeno su se stale provlačiti kroz tisak, odnosno počele su se problematizirati teme sadržane u tom tekstu pa se tako nedugo nakon objave javljaju članci o koncentracijskom logoru Jasenovac i zaoštava se diskurs prema Albancima, između ostalog, izgradnjom i oblikovanjem negativnih stereotipa. Postepeno, do Zbora na Kosovu polju pri tome se počelo uspostavljati suglasje između pisanja tiska, memorandumskih teza i stavova Slobodana Miloševića, na čijoj su promociji mediji aktivno djelovali, što se prvenstveno odnosi na *Politiku*. Medijska prezentacija incidenta u Paraćinu i prateće kontroverze oko zaoštavanja stava prema Albancima potom su pripomogli tome da Slobodan Milošević i njegova politička struja preuzmu vlast unutar srbijanskog Saveza komunista na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Nakon Osme sjednice tzv. diferencijacijama provedene su smjene na medijskoj sceni i mediji, osobito izdanja Politikine izdavačke kuća su otad bili čvršće vezani uz Slobodana Miloševića i novi politički pravac koji se najbolje može sažeti u riječi „jedinstvo“, koja je uostalom i bila ključni pojam Osme sjednice. Srbijanski mediji neposredno nakon sjednice stali su se osvrtni prvenstveno prema Sloveniji, a onda i prema Hrvatskoj percipiranoj kao slovenskoj saveznicu te se prezentira ideja o srpskom narodu kao izdanom i iskorištavanom od strane „zapadnih“, odnosno „sjevernih republika“, čime je otvorena još jedna tema iz Memoranduma.

Tijekom Antibirokratske revolucije u tiskanom se medijima može prepoznati velika, svesrdna i dugotrajna kampanja za jedinstvenu Srbiju, kojom se propagiralo donošenje ustavnih amandmana koji bi Srbiji osigurali položaj „prave republike“, odnosno znatno proširile njezine ovlasti nad autonomnim pokrajinama, pri čemu je ključno bilo uspostavljanje pune kontrole nad Kosovom, kao i instaliranje Miloševićevu režimu odanih rukovodstava u pokrajinama i Crnoj Gori čime se ujedno nastojala osigurati dominacija Srbije u saveznim tijelima. Mediji su u mobilizaciji javnog mijenja u korist političkih ciljeva Revolucije imali presudan značaj jer su svojim pristranim izvješćivanjem formirali javni stav, odnosno pridonosili su oblikovanju ciljane percepcije obrušavajući se u svojim člancima na politička

vodstva čija se smjena zahtijevala, kritizirajući republička vodstva koja su predstavljala prepreku ostvarenju ciljeva i inzistirajući na jedinstvu srpskoga naroda i postizanju suglasja oko tih ciljeva, a pogotovo oko pitanja Kosova. Istovremeno srpski se nacionalni identitet dograđivao u razlikovanju od „drugih“, koji su srpskom narodu u medijski kreiranoj slici sve više postajali neprijatelji. Tako se uz proces postizanja nacionalnog konsenzusa i jedinstva, ujedno stao provoditi i proces konstruiranja neprijatelja pri čemu je srpski narod postupno izoliran, ali posljedično i snažnije integriran.

Nakon pobjede Antibirokratske revolucije uslijedila je nova propagandna etapa kojom se sad već probuđena nacionalna svijest dodatno učvršćivala. Konsolidacija nacionalnog identiteta temeljila se u ovom razdoblju na kosovskom mitu – na slavnoj i herojskoj prošlosti čime se poticao nacionalni ponos, podizalo samopouzdanje i budio duh otpora prema percipiranim nepravdama, kao i odlučnosti u svrhu ostvarenja ciljeva. Kosovskim mitom, probuđenim povodom velike proslave jubileja Kosovske bitke na Gazimestanu, a potom onda i na Kosovu polju kraj Knina u Hrvatskoj proklamirano jedinstvo srpskog naroda, koje se dotada uglavnom ograničavalo na Republiku Srbiju, širi se preko granica i obuhvaća i srpski narod u Hrvatskoj te se otvara pitanje ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj koja se očituje u asimilaciji, netoleranciji i diskriminaciji. Naposljetku, neposredno zbog suvremenog Kosova, odnosno zbog nepodržavanja srpske politike prema toj pokrajini tisak pokreće veliku medijsku kampanju protiv Slovenije, koja međutim uz kosovske teme mnogo snažnije akcentira gospodarsku problematiku i koja je naposljetku svojim vrhuncem potkraj 1989. godine označila i svojevrsni medijski oproštaj od te republike, koji je dodatno potvrđen zbivanjima i izvještavanjima s 14. kongresa Saveza komunista Jugoslavije.

Poslije Kongresa, propaganda usmjerena prema Albancima i Slovencima nastavljala se povremenim tekstovima, ali u slučaju Slovenije ona više nikada nije dosegla veće razmjere, dok je po pitanju Albanije zadržala svoje prethodne značajke i nije se mijenjala te se stoga može reći da je takva periodička propaganda služila uglavnom za održavanje i podsjećanje na već davno prezentirane teze, stereotipe i etikete. Međutim, sve od početka 1990. pa do prvih mjeseci 1991. propaganda usmjerena prema Hrvatskoj mijenjala se i konstantno radikalizirala te je u tom razdoblju bila predominantna. Propaganda prema HDZ-u tijekom predizborne kampanje, a još više nakon njezina dolaska na vlast temeljila se na podsjećanju na zločine ustaškog režima i traumatiziranju javnosti konstantno opetovanim tvrdnjama da se genocid može ponovno dogoditi i da nova vlast planira krvoproliće. Kako je ta vlast izabrana demokratski i većinskom voljom hrvatskog naroda, jasno je da je onda taj isti narod i sam postajao prijetnja i neprijatelj srpskom narodu u Hrvatskoj. Kako se politička situacija

zaoštravala, posebno nakon početka srpske pobune, uz političku propagandu razvijala se i ratna propaganda čija je temeljna značajka bila dehumanizacija neprijatelja, ali i sve češće provlačenje kroz tekstove crne propagande. Dok je do tog vremena korištena uglavnom siva propaganda kojom su se, istina, izvirtale činjenice i prikazivale u pristranom svjetlu, kakvo je odgovaralo srpskom režimu, od tog trenutka sve se češće javljaju tvrdnje neutemeljene u ikakvim činjenicama, čija je jedina svrha bila širenje straha, panike i ozračja prijetnje. Tiskani su mediji punu pozornost posvećivali vodstvu hrvatskih Srba, dajući im prostor za obrazlaganje svojih stavova ili za njihova priopćenja o kojima se onda na taj način informiralo čitateljstvo u Srbiji. Otvoreno se pisalo o ujedinjavanju svih Srba u jednoj državi, a čak se i decidirano spominjao termin Velika Srbija. Sustavno se, uz to, naglašavala fizička ugroženost Srba u Hrvatskoj, što je onda, jasno, činilo prihvatljivijom eventualnu, a kasnije i realiziranu vojnu intervenciju, odnosno agresiju na Republiku Hrvatsku. Takva je propaganda bila sasvim usklađena s ciljevima političkog vodstva Srbije, kao i vodstva pobunjenih Srba. Nakon što je postalo sve izglednije da koncepcija nametanja centralističkog i unitarističkog uređenja države, što bi dovelo do dominacije srpskog naroda kao najbrojnijeg neće uspjeti, Slobodan Milošević se okrenuo i alternativnoj koncepciji – izgradnji Velike Srbije, u čemu je naposljetku pridobio i podršku vojnoga vrha.

Politička je propaganda u tisku, kroz analizirano razdoblje pratila politiku srpskoga vodstva i u skladu sa, može se reći, zadanim smjernicama, prezentirala zbivanja na prostoru Jugoslavije. Najvažnija i najrevnija u tome bila je *Politika*, čije je uredništvo bilo čvrsto vezano uz Miloševićev režim, jednako kao i Politikina izdavačka kuća, što se onda ogledalo i u uređivačkoj politici *NIN*-a. Uz to, novinari u izdanjima ove izdavačke kuće povremeno su čak i bili akteri političkih zbivanja ili su se angažirali poticanjem javnih rasprava i organiziranjem tribina te čak i pokretanjem istraživačkih pothvata kakav je *Politika* poduzela u Šaranovoj jami u drugoj polovici 1990. Intervencije Slobodana Miloševića pri izboru i smjenama urednika, jasno pokazuju koliko je njegovu režimu tisak bio značajan i koliko se od tiska očekivalo da slijedi njegovu politiku. „Duh Osme sjednice“, koji je osim jedinstva, uključivao i glas naroda, ogledao se u *Politikinoj*, rubrici Odjeci i reagovanja, kroz koju su se prezentirala pisma čitatelja usklađena s trenutnom politikom pa onda i s trenutnim propagandnim smjernicama, čime se oblikovao dojam da su trenutni, ali i budući potezi političkog vodstva narodna volja. U ovoj su rubrici posebno značajnu ulogu imali pripadnici intelektualne, odnosno kulturne elite, koji su vrlo često aktivno u njoj sudjelovali svojim osvrtima i obrazlaganjima. Rubrika je zatvorena u ožujku 1991., a dotad je odigrala jednu od ključnih uloga u političkoj mobilizaciji javnosti za ciljeve velikosrpske politike. *NIN* kao

tjednik Politikine izdavačke kuće, uglavnom je temama pratio njezin matični dnevni list, proširujući ih i dodatno obrađujući. I ovdje je bila znatna uloga intelektualaca koji su se pojavljivali kao autori pojedinih prigodnih članaka i feljtona. *NIN*, međutim, nije cijelo vrijeme bio jednako konzistentan u svojoj vezanosti uz režim jer su u redakciji bili prisutni novinari čiji su tekstovi povremeno odudarali od prevladavajućih tonova. Češća su bila i neslaganja i razilaženja unutar redakcije što je onda uzrokovalo i smjene ili ostavke i urednika i novinara. No upravo te političke smjene i na ovom primjeru ukazuju na važnost kontrole tiskanih medija. U razdoblju nakon početka srpske pobune u Hrvatskoj a još više početkom 1991. *NIN* je svojim sadržajima i tekstovima postao vrlo radikaln. Za taj list karakteristične karikature ili ilustracije, s uvijek prisutnom dozom sarkazma pa i humora koje su počesto resile njegove naslovnice, sve su više i češće postajale usklađene s crnom propagandom kakva se mogla iščitavati u dnevnim listovima i bile su prigodne za širenje međunacionalne netrpeljivosti i poticanje straha i mržnje. *Večernje novosti* također su percipirane kao režimski list, i one su to doista i bile, no niti kod njih nije postignuta takva unisonost pisanja kakva je vladala u *Politici* pa su se povremeno pojavljivali tekstovi koji su pojedine događaje prezentirali ponešto drugačije i u kojima su se osuđivale i pojave srpskog nacionalizma. Međutim, unatoč tome što u ovom slučaju do smjena u uredništvu nije došlo pa se redakcijska politika nije zbog toga mijenjala, *Večernje su novosti* u drugoj polovici 1990., a osobito u prvim mjesecima 1991. postale u svojoj obradi tema vezanih za Srbe u Hrvatskoj, odnosno za hrvatsku vlast pa i cijeli narod također vrlo radikalne i iznimno angažirane. Na njihovim se naslovnicama i listovima iznimno dramatičnim i senzacionalističkim naslovima i tekstovima uočava prava crna, točnije „goebbelsovska“ propaganda, koja je stremila stvaranju i širenju ozračja straha i ratnoga stanja. Naposljetku *Vreme* kao prvi nezavisni, privatnim kapitalom osnovan tjednik javlja se tek u listopadu 1990. Budući da su njegovu jezgru činili upravo nezadovoljni novinari *NIN*-a, list nije bio vezan uz režim Slobodana Miloševića, štoviše percipiran je kao njegov protivnik. Ovdje su se otvarale nove teme, odnosno reinterpretirale su se teme koje su bile zastupljene u ostalom tisku, nastojali su se raskrinkati pojedini mitovi i razobličiti stereotipi, a snažno se kritiziralo svaki oblik nacionalizma ili onoga što su autori ovog tjednika percipirali kao nacionalizam, pri čemu se, mora se reći, nije radila osobita razlika među pojedinim narodima, već se konstantno nastojala postići nekakva ravnoteža pa se može u konačnici reći da je ovo bio projugoslavenski list, koji se zalagao za opstanak zajedničke savezne države i rješavanje problema mirnim putem i dogovorima no ujedno i upozoravao na ratnu prijetnju i trudio se isticati prednosti ostanka u zajedničkoj državi. *Vreme* se zbog svega navedenoga ne može smatrati nositeljem velikosrpske propagande no s obzirom

na svoju ograničenu nakladu i činjenicu da se pojavio u trenutku kad je propaganda u režimskom tisku već odavno trajala i oblikovala percepciju javnosti, ovaj tjednik nije mogao znatno utjecati na formiranje stavova niti naštetiti režimskom tisku, odnosno znatnije dovesti u pitanje teze velikosrpske političke propagande.

Usporedno s mobilizacijom javnosti za cilj sveobuhvatne integracije srpstva na prostoru Jugoslavije, odvijao se i proces konstruiranja neprijatelja koji je tom procesu svesrdno pomogao. Taj se proces temeljio djelomično na već uvriježenim stereotipima o pojedinim narodima koji su bili rezultat bilo povijesnog iskustva bilo ranijih propagandnih akcija. Prvi, nazovimo to tako, objekt takve propagande bio je albanski narod. Propaganda usmjerena prema Albancima s Kosova bila je od početka nesmiljena. U tom slučaju niti objava Memoranduma SANU nije označila neku veću prekretnicu jer je ta tema već bila prisutna u tisku dulje vrijeme. Usponom Slobodana Miloševića diskurs prema Albancima dodatno se zaoštavao da bi svoju kulminaciju dostigao u vrijeme Antibirokratske revolucije, odnosno uoči njezine konačne pobjede i uvođenja izvanrednog stanja na Kosovu. Albancima su pridjeljivane etikete separatista, iredentista pa šovinista, a naposljetku i terorista i fašista. Optuživani su kontinuirano za nasilje nad srpskim i crnogorskim narodom, uključujući i najteže oblike poput silovanja. Prikazivani su kao pripadnici zaostalog, patrijarhalnog ili kako se to radije govorilo „plemenskog“ društva s čime se onda dovodio u vezu i njihov visoki natalitet, za koji se usput tvrdilo i da je njihovo oružje za osvajanje srpskog teritorija. Uz to, redovito se potencirala teza o njihovoj nesklonosti radu i nesposobnosti. Prema Slovincima tisak je imao, dakako, drugačiji odnos. Oni su pak bili svojevrsna protuteža. U ovom slučaju oni su bili ti kojima se prigovaralo da optužuju Srbe za nesklonost radu. Odnos prema njima dulje se vrijeme kretao između prijateljskog i optuživačkog. Slovence se, isprva isključivo njihovo vodstvo, ali kasnije i kolektivno, optuživalo za izdaju i nezahvalnost prema Srbima zbog protivljenja njihovu rješavanju kosovske problematike te kao separatiste i razbijače Jugoslavije zbog njihove težnje za preuređenjem državne zajednice. Na vrhuncu medijskog rata protiv Slovenije, nazivani su i nacionalistima i fašistima. No, generalno o Slovincima se stvarala slika prema kojoj su bili egoistični, hladni i gramzljivi. Propaganda prema Hrvatima inspirirala se i temeljila najvećim dijelom na razdoblju NDH i zločinima ustaškog režima te su im u skladu s time i pridjeljivane etikete ustaštva i fašizma te genocidne namjere prema srpskom narodu. I ovdje se provlačio motiv izdaje i nezahvalnosti jer se kontinuirano isticalo da se srpski narod zajedno borio s Hrvatima i pridonio stvaranju Republike Hrvatske da bi potom bio izdan, asimiliran, ponižavan, odbačen i naposljetku fizički ugrožen. U zadanom kronološkom okviru, srpska se propaganda dotakla i Muslimana, iako će propaganda prema

njima uslijediti tek kasnije. Uz Muslimane se vezivala opasnost od fundamentalizam, odnosno vjerskog fanatizma i također kad su u pitanju Muslimani sa Sandžaka, optuživalo ih se za visoki natalitet, odnosno pokušaj osvajanja srpskog teritorija pomoću prekomjernog rađanja te za lijenost, a u konačnici i za silovanja te je tako ta propaganda u glavnini preklapala s propagandom prema Albancima. Naposljetku, pred sam raspad Jugoslavije, prozvani su i Makedonci, odnosno njihovo vodstvo za savezništvo sa „separatistima“. Doista, može se reći da nije bilo naroda u bivšoj Jugoslaviji na koji se srpska propaganda nije usmjerila barem u nekom trenutku. Unatoč razlikama u prezentiranim slikama „drugih“, bili su evidentni i zajednički motivi – izdaja, nezahvalnost, separatizam pa i fašizam. Upravo motiv nezahvalnosti imao je snažnu protutežu u oblikovanju stavova o samom srpskom narodu jer su konstantno isticane njegove zasluge za stvaranje i prve i druge jugoslavenske države, za spašavanje i pomaganje drugih. Srpski narod prikazivan je kao junački, mučenički, nebeski narod - narod kojemu se konstantno čine nepravde, prema čijim patnjama nitko nema razumijevanja, koji je kulturno, gospodarski pa i fizički ugrožen. S jedne strane isticala se njegova uloga žrtve, ali s druge strane spomenom na drevne bitke i pobjede budio se i poticao njegov nacionalni ponos i ratnički duh. Sve je to imalo za posljedicu sve veću izolaciju srpskog naroda u odnosu na druge i percepciju o njegovoj posebnosti te nametnutu ideju o potrebi aktivne obrane od „drugih“, što je u konačnici zacijelo pridonijelo i prihvatljivosti ratnih sukoba.

Naposljetku, može se reći da se velikosrpska politička propaganda odvijala u etapama koje su slijedile politička zbivanja odnosno politiku srpskoga režima. Kako bi jedan cilj bio ostvaren, propagandne bi se kampanje usmjeravale prema idućem. Prema suvremenim teorijama političke propagande autoritarni režim kakav je bio prisutan u Srbiji, mentalitet naviknut na takav režim, situacija u kojoj se raspada vrijednosni sustav i stanje ekonomske krize, kao i postojeći stupanj netolerancije prema određenim grupama pojednostavljuju propagandni proces no postojanje uvriježenog mišljenja, stereotipa i predrasuda temeljenih na povijesnom iskustvu ili tradicijskom i mitološkom sustavu te prethodnim propagandnim operacijama predstavljaju najčvršći temelj njezine učinkovitosti. Na prostoru bivše Jugoslavije, odnosno Srbije svi su ti preduvjeti bili prisutni. Podloga na kojoj se mogla izgrađivati propaganda temeljila se na postojećoj tradiciji velikosrpske ideje, odnosno ideje o okupljanju srpskog naroda unutar jedne jedinstvene države prisutne, posebno među intelektualnom elitom, još od konca 19. stoljeća; na „kosovskom mitu“ snažno ukorijenjenom u kolektivnu svijest srpskog naroda; na dijelom negativnom povijesnom iskustvu proizašlom iz razdoblja Drugog svjetskog rata, osobito stradanjima u Jasenovačkom logoru, koji postaje

mjesto i simbol kolektivne traume te na stereotipima o narodima bivše Jugoslavije proizašlih bilo iz percepcije stvorene tijekom suživota bilo kao rezultat prethodnih propagandnih akcija. Marker te propagande bili su intelektualna elita, srpsko političko vodstvo i mediji, a tiskani mediji sudjelovali su aktivno u tom procesu političke mobilizacije za ciljeve velikosrpske politike.

9. IZVORI I LITERATURA

9. 1. Izvori

9. 1. 1. Neobjavljeni izvori

Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata

1. HR –HMDCDR - 2, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH
2. HR – HMDCDR – 11, Zbirka videozapisa
3. HR – HMDCDR – 18, Digitalna zbirka dokumenata

9. 1. 2. Objavljeni izvori

1. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti – Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpski paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.), Knjiga 1* (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Zagreb, 2007.
2. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, (ur. Mate Rupić), HMDCDR, HIP, Zagreb, Slavonski Brod, 2007
3. Brandt Miroslav, Čović Bože, Letica Slaven, Pavić Radovan, Tomac Zdravko, Valentić Mirko, Žuljić Stanko, *Izvori velikosrpske agresije*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
4. *Ivan Stambolić Slavku Ćuruviji, Žrtve; iz intervjuja 1992.*, prir. Vukašin M. Stambolić, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2006.
5. Borislav Jović, *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika*, Beograd 1995
6. *Razgovor u Gradskom komitetu SK Beograd sa glavnim i odgovornim urednicima i partijskim sekretarima javnih glasila (11. 09. 1987.)*, *Najvažnije diskusije i replike, Stenogrami*, u: *Osmo Sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, Dokumenti*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 129. -132.
7. *Osmo sednica Centralnog Komiteta SK Srbije (23. -24. 9., 1987.)*, *Stenogrami*, u: *Osmo Sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, Dokumenti*, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić, 258-259.
8. Biblioteka Svedočanstva br. 20, Milošević vs. Jugoslavija, pr. Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2004
9. Kosta Nikolić, Petrović Vladimir, *Od mira do rata, Dokumenta Predsedništva SFRJ, januar – mart 1991.*, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2011.
10. *Intervju s Raifom Dizdarevićem. Zašto se raspala Jugoslavija (15)*, *Velika Prevara*,: Europa magazin, <http://www.europamagazine.info/feljtonoktobar.htm>,

11. Svjedoci raspada, Stipe Šuvar: *Moji obračuni s njima*, Radio Slobodna Europa, www.Slobodnaevropa.org/content/article/1045346.html.
12. *The Death of Yugoslavia*, ep. 1. *Enter Nationalism*, BBC, 1995.
13. Suđenje Slobodanu Miloševiću, Transkripti, Haški tribunal, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2006.
14. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, Beograd 1990.,
15. Narodne novine br. 8., 22. veljače 1974.
16. Narodne novine br. 20., 28. srpnja 1990.
17. Narodne novine, br. 56., 22. prosinca 1990.
18. Glasnik Hrvatske demokratske zajednice, br. 8., ožujak 1990.

9. 1. 3. Novine

- Politika (Beograd), 1986. – 1991.
Večernje novosti (Beograd) 1986. – 1991.
NIN (Beograd) 1986. – 1991.
Vreme (Beograd), 1990. – 1991.

9. 2. Literatura

9. 2. 1. Studije i monografije

1. Antić Ljubomir, *Velikosrpski nacionalni programi, Ishodišta i posljedice*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
2. Anzulović Branimir, *Heavenly Serbia, From Myth to Genocide*, New York, London, 1999.
3. Barić Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995.*, Golden marketing – tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
4. Brandt Miroslav, Čović Bože, Letica Slaven, Pavić Radovan, Tomac Zdravko, Valentić Mirko, Žuljić Stanko, *Izvori velikosrpske agresije*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
5. Chomsky Noam, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002.
6. Conesa Pierre, *Proizvodnja neprijatelja ili kako ubijati mirne savjesti*, Timm Press, Zagreb, 2012.
7. Cull Nicholas John, Culbert David Holbrook , Welch David , *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, 2003.
8. Dragović – Soso Jasna, *Spasioci nacije, Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Fabrika knjiga, Beograd, 2004

9. Đukić Slavoljub, *Kako se dogodio vođa: borbe za vlast u Srbiji posle Josipa Broza, „Filip Višnjić“, Beograd, 1992*
10. Đukić Slavoljub, *Kraj srpske bajke, Free B 29, Beograd, 1999*
11. Goati Vladimir, *Izbori u SRJ od 1990. Do 1998., Volja građana ili izborna manipulacija, Centar za slobodne izbore i demokratiju, Beograd, 2001.*
12. Goldstein Ivo, *Hrvatska 1918. – 2008., EPH, Novi Liber, Zagreb, 2008*
13. *Hrvatska demokratska zajednica 1989. – 1998., Zagreb, 1998.*
14. Jović Dejan, *Jugoslavija –zemlja koja je odumrla, Prometej, Zagreb, 2003.*
15. Lučić Ivo, *Uzroci rata – Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine, Hrvatska povijest, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.*
16. Marijan Davor, *Slom Titove armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987. – 1992., Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.*
17. Marović Miodrag *Politika i politika, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002*
18. Mataušić Nataša, *Žene u logorima Nezavisne Države Hrvatske, Savez antifašističkih boraca, Zagreb, 2013.*
19. Mataušić Nataša, *Jasenovac – fotomonografija, Spomen područje Jasenovac, Jasenovac, 2008.*
20. Matković Hrvoje, *Povijest Jugoslavije, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998.*
21. Nazor Ante, *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih, HMDCCR, Zagreb, 2012.*
22. *Osma sednica CK SK Srbije, Nulta tačka narodnog pokreta, prir. Slavica Lekić, Zoran Pavić*
23. Pearson Owen, *Albania in the Twentieth Century, A History, Volume II, Albania in Occupation and War, From Fascism to Communism 1940 – 1945., The Center for Albanian Studies, I. B. Tauris Publishers, 2006.*
24. Radelić Zdenko, Barić Nikica, Marijan Davor, Bing Albert, Živić Dražen, *Stvaranje hrvatske države i domovinski rat, Školska knjiga, Zagreb, 2006.*
25. Radelić Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., od zajedništva do razlaza, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb, 2006.*
26. Radulović Srđan, *Sudbina Krajine, Dan Graf, Beograd, 1996*
27. Ramet S. P., *Balkanski Babilon, Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićevog pada, Alinea Zagreb, 2005*
28. *Reči i nedela, Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991. – 1992., (ur. Bruno Vekarić), Beograd, 2011*

29. Repe Božo, *Jutri je novi dan – Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002.
30. Silber Laura, Little Allan, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996.
31. Spasojević Svetislav, *Slučaj Martinović*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986.
32. Storm Karino Hromin, *Politička Biblija*, Biblioteka Politička enciklopedija, Zagreb, 2010.
33. Šiber Ivan, *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
34. Šiber Ivan, *Politička propaganda i marketing*, Alineja, Zagreb, 1992.
35. Škiljan Filip, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Srpsko narodno vijeće, Zagreb, 2014
36. Thompson Mark, *Kovanje rata –Mediji u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini*, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Građanska inicijativa za slobodu javne riječi, Zagreb
37. *Tko je tko u NDH* (ur. Marko Grčić, Darko Stuparić, Slaven Ravlić, Zdravko Dizdar, Minerva, Zagreb, 1997.
38. Tomanović Milorad, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara Krug, Beograd 2010.
39. Valentić Mirko, *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995., velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Hrvatski institut za povijest, HMDCDR, Zagreb, 2010.
40. Willcox David R., *Propaganda, the Press and Conflict, The Gulf War and Kosovo*, Routledge, London, New York, 2005.
41. Zimbardo Philip, *Luciferov učinak, Kako dobri ljudi postaju zli*, Timm Press, Zagreb, 2009.
42. Žanić Ivo, *Prevarena povijest, Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990. – 1991*
43. Žunec Ozren, *Goli život I, II, socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, Demetra, Zagreb, 2007.

9. 2. 2. Članci i rasprave

1. Blagojević Marina, „Iseljavanje s Kosova“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Republika, Beograd; Vikom grafik, Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenanjin, Beograd, 1996.
2. Bracwell Wendy, „Rape in Kosovo: Masculinity and Serbian Nationalism“, *Nation and Nationalism*, Volume 6., Issue 4., 563.-590., October, 2000.
3. Bross Renauld de La, „Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, *Biblioteka Svedočanstva br. 20*,

4. *Milošević vs Jugoslavija*, pr. Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2004.
4. Budding Audrey Helfant, „Srpski nacionalizam u dvadesetom veku“, *Milošević vs. Jugoslavija, knjiga I*, prir. Sonja BISERKO, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004., 121.
5. Dimitrijević Vojin, „Sukobi oko Ustava iz 1974.“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Republika, Beograd; Vikom grafik, Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenjanin, Beograd, 1996
6. Doob Leonard W., „Goebbel's Principles of Propaganda“, *Public Opinion Quaterly, Vol. 14., No. 3., 1950.*, Oxford University Press, Oxford
7. Gredelj Stjepan, „Mediji, populizam i govor mržnje2, *Okrugli stol, Odjeci i reagovanja*, 14. – 15. prosinca 2001., Fond za humanitarno pravo, Beograd
8. Knežević Domagoj, „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituiranja prvoga višestranačkog sabora“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 43., No. 1., svibnja 2011., 7. -24.
9. Mađar Josip, „Ko koga ekspolatiše“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Republika, Beograd; Vikom grafik, Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenanjin, Beograd, 1996.
10. Marijan Davor, „Jedinstvo – posljednji ustroj JNA“, *Polemos* 6, br. 1-2, Zagreb, 2003.,
11. Marijan Davor, „Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama“, *Časopis za suvremenu povijest*, g. 34., 2/2002.
12. Milosavljević Olivera, „Antibirokratska revolucija“, *Dijalog povjesničara-historičara*, Beograd, 2004.
13. Milosavljević Olivera, „Viđenje drugog“, *Okrugli stol, Odjeci i reagovanja*, 14. – 15. prosinca 2001., Fond za humanitarno pravo, Beograd
14. Mimica Aljoša, „Ritam zločina“, *Okrugli stol, Odjeci i reagovanja*, 14. – 15. prosinca 2001., Fond za humanitarno pravo, Beograd
15. Mirić Dinko, „Ukupno kretanje broja Hrvata u Srbiji i Crnoj Gori od 1948. do 2000. godine“, *Društvena istraživanja*, Vol. 9 No. 4-5., listopad 2000., Zagreb,
16. Nenadović Aleksandar, „Politika u nacionalističkoj oluji“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Republika, Beograd; Vikom grafik, Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenanjin, Beograd, 1996.
17. Pauković Davor, „Diskurs o ustavnoj formulaciji jezika u Hrvatskoj 1989. godine u hrvatskom i srpskom novinstvu“, Dostupno :

<http://www.associationforhistory.com/documents/golubic-2014/golubic-2014-davor-paukovic.pdf>,

18. Pauković Davor, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije“, *Suvremene teme, Centra za politološka istraživanja*, g.1., br. 1., Zagreb, 2008.
19. Pauković Davor, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva“: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1., 1. -308., Zagreb, 2008.
20. Pauković Davor, „Priprema rata, Proslava 600. Obljetnice Kosovske bitke kod Knina u srpnju 1989.“ Dostupno na: <http://www.associationforhistory.com/documents/golubic-2011/golubic-2011-paukovic.pdf>
21. Perić Ivo, „Političko ozračje u vrijeme osnivanja i početnog djelovanja Hrvatske demokratske zajednice“, *Spomen knjiga, Deset godina Hrvatske demokratske zajednice*, Zagreb, 1999.
22. Prlender Ivica, „Kosovska bitka i obnova srpske države“, *Historijski zbornik*, g. XLII (1), Zagreb, 1989.
23. Regan Krešimir, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, *Časopis za suvremenu povijest* br. 2, 309.-700., Zagreb, 2008.
24. Zirojević Olga, „Kosovo u kolektivnom pamćenju“, *Srpska strana rata –Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Republika, Beograd; Vikom grafik, Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenanjin, Beograd, 1996.
25. Županov Josip „Masovni mediji i kolektivno nasilje“, *Politička misao*, vol 32, br. 2, 1995.

9. 3. World Wide Web

1. Stranice Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH:

<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2094>.

2. Stranice Spomen područja Jasenovac

<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6284>

3. Stranice Yad Vashema

<http://www.yadvashem.org/yv/en/holocaust/about/06/camps.asp>

10. ŽIVOTOPIS

Željka Križe rođena je 3. listopada 1978. godine u Zagrebu. Osnovnu i srednju školu završila je u Zagrebu. Godine 1997. upisala je jednopredmetni studij povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2003. godine diplomirala, stekavši zvanje profesora povijesti i diplomiranog povjesničara, a 2007. godine upisala je doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od siječnja 2006. zaposlena je u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata kao arhivist. U prosincu 2007. godine položila je stručni ispit za zvanje arhivista. Objavila je nekoliko stručnih, preglednih i znanstvenih radova u stručnim publikacijama, a sudjelovala je na šest znanstvenih skupova, od kojih su tri bila međunarodna. Urednica je četiri knjige u izdanju HMDCDR-a i suradnica na šesnaest knjiga dokumenata tzv. RSK, koje od 2007. objavljuje HMDCDR.

Bibliografija:

Knjige (uredništvo)

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Memoarsko gradivo. Knjiga 4., Zapisi s Banovine, Marjan Gašljević, Željko Maljevac, Zagreb, 2009. (s Ante Nazor)

Panjoti Gilve –Toti, *Mješoviti odred mornaričkog pješastva Zvir. Otok Hvar u Domovinskom ratu 1991. – 1996. godine*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012, (s Julija Barunčić Pletikosić)

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti. Knjiga 12. Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj – lipanj 1994.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012, (s Ivan Radoš)

Slavica Bilić, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. Memoarsko gradivo. Knjiga 7., Prsten mira i majčinske ljubavi*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2013. (s Julija Barunčić Pletikosić)

Izvorni znanstveni radovi

Diplomatski odnosi Nezavisne Države Hrvatske i Japana, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 37 (2005.), 311-323

Ustroj i djelovanje 18. Korpusa Srpske vojske Krajine; u *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990. – 1995; nositelji, institucije, posljedice*, zbornik radova, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012.

Pregledni radovi

Domovinski rat u udžbenicima iz povijesti, *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006.), 627-650. (s Julijom Barunčić Pletikosić)

Stručni radovi

Hrvatska enciklopedija 9: Pri-Sk, glavni urednik Slaven Ravlić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2007., 85 (Pšeničnik, Srećko), 167 (Raffay, Mirko Karlo), 321 (Ribar, Ivan, Ribar, Ivo Lola), 479 (Runje, Petar)

Hrvatska enciklopedija 10: Sl-To, glavni urednik Slaven Ravlić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2008., 139 (Spinčić, Vjekoslav), 171 (Srbobran), 174 (Srebrnić, Josip), 186 (srpanjske žrtve, Sršan, Stjepan), 439-440 (Šamšalović, Miljen), 456 (Šeper, Mirko), 469 (Šimrak, Janko), 505-506 (Španjol, Nikola Ljudevit), 581

(Švob, Držislav), 644 (Tartaglia, Ivo), 774 (Tkalac, Imro Ignjatijević), 797 (Tomašić, Nikola), 801-802 (Tomljenović, Tomislav)

Prikazi i ocjene

The Witchcraft Reader, edited by Darren Oldridge, Routledge, London - New York 2002, XIII + 448 str., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 37 (2005.), 418-421 (prikaz)

J. M. Roberts, *Povijest Europe*, AGM, Zagreb 2002, 710 str., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 37 (2005.), 425-429 (prikaz)

Karren Jolly, Catherina Raudvere, Edward Peters, *Witchcraft and Magic in Europe. The Middle Ages, Volume 3*, The Athlone Press, London 2002, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 37 (2005.), 442-446 (prikaz)

Vrijedno svjedočanstvo o internaciji netalijana u logore fašističke Italije: Carlo Spartaco Capogreco, *Mussolinijevi logori. Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940. - 1943.)*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 39, 336-340 (prikaz)

Povijest odijevanja na Zapadu. Od antičkog doba do kasnog dvadesetog stoljeća, *Radovi Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, br. 40, Zagreb, 2008.

Prilozi za povijest Domovinskog rata u Đakovu i Đakovštini, Zbornik Muzeja Đakovštine, br. 9, Đakovo, 2009., 244 -246 (prikaz)

Vukovar nikad nećemo vidjeti, Louise L. Lambrichs, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2/2009., 592. – 594.

Priručnici

Povijest 7, Priručnik za nastavnike za sedmi razred osnovne škole, Meridijani, Samobor, 2007.

Povijest 8, Priručnik za nastavnike za osmi razred osnovne škole, Meridijani, Samobor, 2007.

Sudjelovanja na znanstvenim skupovima

Hrvati u savezničkim logorima nakon Drugog svjetskog rata, *II. kongres hrvatskih povjesničara: Hrvatska i Europa - integracije u povijesti*, Pula 29. IX. - 3. X. 2004. (izlaganje)

Sažetak u: *II. kongres hrvatskih povjesničara: Hrvatska i Europa - integracije u povijesti (knjiga sažetaka)*, Zagreb: FF press 2004, 20-21

Women Peace Initiative in the Eve of the War in Croatia, *Warsaw East European Conference. 4th Annual Session, Democracy vs. Authoritarianism*, 15.-18. srpnja 2007. (izlaganje s Julijom Barunčić Pletikosić)

Sažetak u: *Warsaw East European Conference 2007., Democracy vs. Authoritarianism, Abstracts*, [Bibliotheca Europae Orientalis], Varšava 2007., 15-16

Uloga religije u ženskim mirovnim pokretima u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata, *III. kongres hrvatskih povjesničara*, Split - Supetar, 1. - 5. listopada 2008. (**izlaganje** s Julijom Barunčić Pletikosić)

Sažetak u: *III. kongres hrvatskih povjesničara. Program i sažeci izlaganja*, Split, 2008., 106

Perception of the Homeland War in History Textbooks in Croatia, Međunarodni znanstveni skup *Suočavanje s prošlošću*, 23. travnja 2009., Zagreb, (**izlaganje** s Julijom Barunčić Pletikosić)

Humanitarne akcije na dubrovačkom području 1991. godine u hrvatskim medijima, Međunarodni znanstveni skup *Izvještavanje o napadima na Dubrovnik i priznanju Hrvatske – 20 godina poslije*, 2. listopada 2011., Dubrovnik, (**izlaganje** s Julijom Barunčić Pletikosić)

Humanitarne akcije *Libertas* u tiskanim hrvatskim medijima 1991. Godine, *IV. Kongres hrvatskih povjesničara*, Zagreb, 1. – 5. listopada 2012.